

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
A K A D E M I Y A

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING
JINOYAT PROTSESSI

TOSHKENT

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
A K A D E M I Y A

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING JINOYAT PROTSESSI

*O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
tomonidan vazirlik oliy ta’lim muassasalari uchun
darslik sifatida ruxsat etilgan*

Toshkent – 2012

**Mualliflar
jamoasi:**

B. A. Mirenskiy – yuridik fanlar doktori, professor – so‘z boshi, I, II, V, IX, XVIII, XXII, XXIII, XXIV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX boblar;

A. X. Rahmonqulov – yuridik fanlar nomzodi, dotsent – III, VIII, XI, XIII, XVI, XIX boblar;

V. V. Qodirova – yuridik fanlar nomzodi, dotsent – IV, XVII, XX, XXI boblar;

D. Kamalxodjayev – yuridik fanlar nomzodi – X, XXXI boblar.

B. T. Akramxodjayev – yuridik fanlar nomzodi, dotsent – II, V, XV, XXIV, XXXIV boblar;

D. M. Mirazov – yuridik fanlar nomzodi, dotsent – VI, XII, XIV, XXV, XXXII boblar;

A. B. Qulaxmedov – yuridik fanlar nomzodi, dotsent – XXX bob;

B. A. Saidov – yuridik fanlar nomzodi, dotsent – XXXIII bob.

Taqrizchilar:

O‘zbekiston Respublikasi IIV Tergov bosh boshqarmasi;
O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi Toshkent davlat yuridik institutining jinoyat protsessual huquqi kafedrası;
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universitetining yuridik fakulteti

---

SO‘Z BOSHI

Mustaqillik yillari mamlakatimizda sud-huquq tizimini demokratlashtirish, jinoyat, jinoyat-protsessual qonunchiligini liberallashtirish, inson huquq va erkinliklarining har tomonlama himoya qilinishini ta’minlovchi mustaqil sud hokimiyatini shakllantirishga yo’naltirilgan keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilganligi bugun xalqaro hamjamiyatning katta e’tibori va e’tirofiga sazovor bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov ta’kidlaganidek, «Mamlakatimizni demokratik yangilashning bugungi bosqichdagi eng muhim yo‘nalishlardan biri bu – qonun ustuvorligi va qonuniylikni mustahkamlash, shaxs huquqi va manfaatlarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan sud-huquq tizimini izchil demokratlashtirish va liberallashtirishdan iboratdir»¹.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida aks ettirilgan prinsiplarga muvofiq jinoiy jazo tizimi va sud ishlarini yuritish bosqichmabosqich liberallashtirildi, umumiy yurisdiksiya sudlari ixtisoslashtirildi, ishlarni ko‘rib chiqishning apellatsiya (shikoyat) tartibi joriy etildi, yarashuv instituti kiritildi, o‘lim jazosi bekor qilinib, uning o‘rniga umrbod yoki uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish jazo turi joriy etildi, ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi prokurordan sudga o‘tkazilildi, advokatura sohasida o‘tkazilgan islohotlar jinoyat ishlarini yuritishda prokuror va advokatning tengligini, jinoyat ishlari bo‘yicha ish yurituvning barcha bosqichlarida o‘zaro tortishuvlikning amalda ta’minlanishiga xizmat qildi.

Shu bilan birga, qonunchilikka ushbu o‘zgartishlar kiritilishi bilan mavjud muammolarning barchasi o‘z yechimini topdi, deyish noto‘g‘ri bo‘ladi. Zero, kelajakda ijtimoiy hayotning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda qonunchilikning yanada takomillashtirib borilishini inkor etib bo‘lmaydi.

Bayon etilgan fikrlar jinoyat ishini yuritishda tergov organlari va sudlarning insonga, uning huquq va erkinliklariga munosabati tubdan o‘zgarayotganidan dalolat beradi. Sud va huquqni muhofaza qiluvchi

---

¹ *Каримов И.А.* Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. – Т., 2010. – Б.7-9.

organlar amalga oshirib kelayotgan ishlarning tahlili ularning vaqtinchalik tadbirlar emasligidan, balki qonun talablariga mos ravishda doimiy xususiyatga ega bo'lishidan dalolat bermoqda. Bu esa jinoyat protsessining tobora insonparvar tus olib borishi haqida xulosa chiqarishga imkon bermoqda.

Mamlakatimizdagi yuridik oliy o'quv yurtlarida jinoyat protsessi faniga katta e'tibor beriladi. Ushbu oliy o'quv yurtlarining bitiruvchilari kelajakda kim bo'lib ishlashlaridan qat'i nazar – advokat, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya yoki huquqiy maslahatchi bo'ladimi – ular jinoyat protsessini bilmasliklari mumkin emas. Lekin, tan olish lozimki, mamlakatimiz mustaqillikka erishganidan so'ng jinoyat protsessi fani bo'yicha jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining Umumiy va Maxsus qismlarini to'liq qamrab olgan darslik nashr etilmadi.

E'tiboringizga havola etilayotgan ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasining bir guruh tajribali pedagog-olimlari tayyorlagan jinoyat protsessi darsligining to'ldirilgan ikkinchi nashridir. U Akademiyada o'qitiladigan «Jinoyat protsessi» kursining dasturi va amaldagi JPKning tuzilishiga asoslangan. Har bir bob oxirida uning mazmunini boyitishga xizmat qiladigan hamda tinglovchilar, kursantlar va talabalarga o'rganilayotgan materialni o'zlashtirishlari, olgan bilimlarini tekshirishlari hamda puxta tayyorgarlik ko'rishlarida yordam beradigan taxminiy testlar va savollar keltirilgan.

Darslik respublikamizda huquqshunos kadrlar tayyorlashni yanada yaxshilash ishiga qo'shilgan munosib hissa bo'ladi, deb umid qilamiz.

UMUMIY QISM

I bob. JINOYAT PROTSESSI VA UNING HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATIDAGI O'RNI

1.1. Jinoyat protsessi va uning vazifalari

Jinoyat protsessi – surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror va sudning jinoyat-protsessual qonun hujjatlariga asoslangan hamda muayyan tartib va tizimga ega bo'lgan faoliyati, ushbu faoliyat munosabati bilan unga u yoki bu darajada jalb etilgan barcha shaxslar o'rtasida yuzaga keluvchi huquqiy munosabatlar. Ushbu faoliyat va munosabatlar ixtiyoriy ravishda kechmaydi, balki jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining normalariga muvofiq va ularda belgilangan tartib bo'yicha amalga oshiriladi. Boshqacha aytganda, jinoyat protsessi (sinonimi «jinoiy-huquqiy sudlov») surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror va sud O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida belgilangan tartibda amalga oshiradigan faoliyat, ya'ni jinoyatlarni aniqlash, ochish va ularning oldini olish, ularni sodir etishda aybdor shaxslarni fosh etish, ularga jinoiy jazo choralarini yoki boshqa choralarni qo'llash faoliyati, shuningdek ushbu faoliyat munosabati bilan unda ishtirok etuvchi organlar va shaxslar o'rtasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlar tizimidir.

Jinoyat-protsessual faoliyat insonning asosiy huquq va erkinliklariga eng ko'p darajada daxl qiluvchi jinoiy jazoni, shuningdek davlat majburlov choralarini (ushlab turish, tintuv o'tkazish va h.k.) qo'llash bilan bog'liq bo'lib, bu hol jinoyatlarni muvaffaqiyatli ochish va aybdorlarning javobgarlikka tortilishini ta'minlash uchun zarur (JPK¹ 2-m.). Shu sababli ushbu faoliyat odil sudlov kafolatlarini hamda shaxsning huquq va erkinliklari kafolatlarini yaratuvchi huquqiy normalar (JPK 11–27-m.) bilan qat'iy va batafsil tartibga solinadi. Ushbu normalar muhimligi sababli, ularni faqat qonun chiqaruvchi hokimiyat belgilaydi.

Jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlov, jinoyatlarni tergov qiluvchi organlarning faoliyati singari, protsessual deb atalmish maxsus tartibda

---

¹ Bundan buyon O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi matnda JPK tarzida beriladi.

amalgaga oshiriladi. JPKda tegishli davlat organlari va mansabdor shaxslar jinoyat aniqlangan paytdan boshlab, jinoyat ishi sudda uzil-kesil hal qilingunicha amalgaga oshiradigan harakatlarning ketma-ketligi, ushbu faoliyat daxl qiladigan fuqarolarning huquq va burchlari, barcha tergov va sudlov harakatlarini yuritish hamda ularning natijalarini qayd etish shakllari belgilab berilgan. Ushbu protsessual tartib sud hamda tergov va prokuratura organlari jinoyat sodir etilganligi sababli amalgaga oshiradigan faoliyatning qonuniy bo'lishi uchun zaruriy shartdir.

Jinoyat protsessida o'z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar, shuningdek himoyachilar va vakillar (ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar) davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatining passiv obyektlari emas, balki tegishli huquq va burchlarga ega bo'lgan huquq subyektlaridir.

JPK bilan tartibga solingan jinoyat-protsessual faoliyat sud hamda boshqa davlat organlari, shuningdek ushbu organlar bilan fuqarolar va yuridik shaxslar o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlar shaklida kechadi. Ushbu faoliyat huquqiy tusga ega.

«Jinoyat protsessi» termini «og'ir gunoh» ma'nosini bildiruvchi arabcha «jinoyat» so'zidan va «chiqish, namoyon bo'lish, olg'a intilish» kabi ma'nolarni bildiruvchi lotincha fe'ldan yasalgan. U muayyan turdagi faoliyatning rivojlanish harakatini bildiradi va ta'kidlaydi.

Jinoyat protsessining vazifalarini uning jamiyat hayotida tutgan o'rnini bildiruvchi umumijtimoiy nuqtai nazardan ham, jinoyatni tergov qilish va sudning jinoyat ishini hal qilishi chog'ida erishilishi kerak bo'lgan aniq vazifalarni tahlil qilib ham belgilash mumkin.

Umumijtimoiy darajada jinoyat protsessi shaxs, uning huquq va erkinliklari, shuningdek boshqa ne'matlarni, yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan himoyalash, jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni amalgaga oshirish orqali mavjud huquqiy tartibni muhofaza qilish kabi vazifalarga ega.

Jinoyat protsessining maqsadlari sifatida ham ta'riflash mumkin bo'lgan aniq vazifalari quyidagilardan iborat:

– jinoyatlarni tez va to'liq ochish, ya'ni jinoyat sodir etilganligi faktining o'zini va uni kim sodir etganligini aniqlash;

– jinoyat sodir etgan har bir shaxsga adolatli jazo berilishi hamda aybi bo'lmagan hech bir shaxs javobgarlikka tortilmasligi va hukm qilinmasligi;

– bunda aybdor bo'lganlarni fosh etish hamda qonunning to'g'ri tatbiq etilishini ta'minlash (JPK 2-m.).

Natijada jinoyat protsessining umumijtimoiy va aniq vazifalari jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni ta'minlash uchun uyg'unlashadi. Odil sudlov – jinoyat protsessining asosiy va pirovard maqsadi bo'lib, uni faqat sud eng yuqori darajadagi huquqiy kafolatlarni ta'minlab amalga oshiradi.

Jinoyat protsessi muayyan vazifalarini bajarish jarayonida obyektiv ravishda jinoyatlarning oldi olinishiga yordam beradi. Jinoyatlar qanchalik muvaffaqiyatli ochilsa, sud hokimiyati organlari shunchalik adolatli harakat qiladi, shu bilan birga, jinoyat qonunining kuchidan ham samarali foydalaniladi. Jinoyatlarning ochilmasligi, aybdorlarning jazosiz qolishi yangi jinoyatlar sodir etilishi, huquqiy tartibning susayishi, insonning jinoiy tajovuzlardan himoyasiz qolishi uchun sharoit yaratadi.

1.2. Jinoyat protsessining tizimi, jinoyat-protsessual funksiyalar, protsessual harakatlar, protsessual qarorlar

Jinoyat protsessi jinoyat sodir etilganligi sababli boshlanadi hamda qonun bilan belgilangan va bir qator bosqichlardan o'tadigan ketma-ketlikda rivojlanadi. Ushbu bosqichlar jinoyat protsessining vazifalarini bajarish uchun shart-sharoit yaratuvchi mantiqiy izchil tizimni tashkil qiladi. Har bir bosqich keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish uchun shart-sharoit yaratadi. Binobarin, jinoyat protsessining tizimi JPKda (321–338; 344–388; 395–405; 428–477; 498–509; 510–521; 528–546-m.) nazarda tutilgan bosqichlardan, agar jinoyat protsessini ilm va o'quv fani sifatida qaraydigan bo'lsak, bo'limlar va boblardan, jumladan, fanning predmeti, metodologiyasi, tarixi kabilardan iborat bo'ladi.

Jinoyat protsessi fani asta-sekin, tarixiy rivojlanish natijasida shakllangan bilimlar tizimidir. U ushbu fan muammolarining majmuini, jumladan, qonun chiqarish hamda jinoyat protsessi o'quv kursi tizimiga oid masalalarni qamrab oladi.

Jinoyat protsessi o'quv kursining mazmuni jinoyat protsessi fanidagi muammolarning ishlab chiqilishi bilan chambarchas bog'liq. Fanda erishilgan yutuqlar o'quv kursining mazmuniga katta ta'sir ko'rsatadi. O'quv kursining mazmuni va undan dars berishning nazariy darajasi jinoyat protsessi muammolarining ilmiy jihatdan o'rganilganlik darajasiga bog'liq. Ushbu kurs hamda jinoyat protsessi fani tizimlarining

ko'p jihatdan jinoyat-protsessual qonun hujjatlari tizimini aks ettirishi ham ular uchun umumiy bo'lgan jihatni tashkil qiladi. Jinoyat protsessi o'quv kursining tizimi jinoyat protsessining dasturidan kelib chiqib, uning tushunchalari, institutlari va bosqichlarining izchil yoritib berilishini ta'minlaydigan tartibda bayon etiladi.

Jinoyat protsessi nafaqat davlat organlari va shaxslarning qat'iy belgilangan tartibdagi faoliyatini, balki jinoyat ishi o'tadigan bosqichlarga ajratilgan *protsessual harakatlar tizimini* ham qamrab oladi.

Jinoyat protsessining bosqichi umumiy vazifalar bilan birlashtirilgan hamda vakolatli organlar ish bo'yicha chiqaradigan xulosalar bilan yakunlanuvchi protsessual harakatlar va qarorlar majmuidir. Har bir bosqich keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatilishi uchun zarur shart-sharoit yaratadi.

Jinoyat ishini qo'zg'atish birinchi va zaruriy bosqich bo'lib, unda surishtiruv organi, tergovchi, prokuror, sudya yoki sud jinoyat ishi bo'yicha ish yuritishni boshlash uchun sabab va asos mavjudligiga doir masalani hal qiladi hamda jinoyat alomatlari aniqlanganda jinoyat ishi qo'zg'atadi, aks holda jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etadi.

Dastlabki tergov bosqichi barcha jinoyat ishlari bo'yicha o'tkazilishi majburiy. U surishtiruv va dastlabki tergov shaklida yoki surishtiruvsiz dastlabki tergov shaklida amalga oshirilishi mumkin. Bu o'rinda surishtiruvchi va tergovchi jinoyatlarni ochadilar, aybdorni fosh etadilar, ishning qonuniy hal qilinishi uchun zarur bo'lgan barcha holatlarni aniqlaydilar, sodir etilgan jinoyat uchun jazoning muqarrarligini ta'minlash choralarini ko'radilar. Bularning barchasi prokuror nazorati ostida amalga oshiriladi.

Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash. Jinoyat ishi ayblov xulosasi bilan sudlovga tegishlilik qoidalariga muvofiq tegishli sudga kelib tushgandan so'ng sud ishni ko'rib chiqish uchun qabul qilishi, uni mazmunan ko'rib chiqishi, ish yuritishni to'xtatishi, tugatishi, ishni qo'shimcha tergovga qaytarishi mumkin. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, JPKning 395-moddasida jinoyat ishini qo'shimcha tergovga qaytarish haqida so'z yuritilmagan.

Sud muhokamasi jinoyat protsessining markaziy bosqichi bo'lib, unda sud sudlanuvchining aybdorligi yoki aybsizligiga hamda unga nisbatan jinoiy jazoni qo'llash yoki qo'llamaslikka doir masalani hal qiladi. Odil sudlovning eng muhim hujjati bo'lmish sud hukmi faqat sud muhokamasi natijasidagina chiqarilishi mumkin.

Apellatsiya tartibida ish yuritish bosqichi – jinoyat protsessining bosqichi bo‘lib, unda birinchi instansiya sudning qonuniy kuchga kirmagan hukmi yuzasidan apellatsiya tartibida berilgan shikoyat yoki protest bo‘yicha jinoyat ishi qayta ko‘rilishi va sudlanuvchining maqomini o‘zgartirgan holda takroran hukm chiqarilishi mumkin.

Kassatsiya tartibida ish yuritish jinoyat protsessining bosqichi bo‘lib, unda yuqori turuvchi sud protsess ishtirokchilarining shikoyati yoki prokurorning protesti bo‘yicha birinchi instansiya yoki apellatsiya instansiyasidagi sudning kuchga kirgan hukmi qonuniy, asosli va adolatli ekanligini tekshiradi. Bunda u ish materiallari hamda qo‘shimcha ravishda taqdim etilgan hujjatlarga, eng muhimi, adolat mezonlariga asoslanadi.

Hukmlar, ajrimlar va qarorlarni ijro etish – jinoyat protsessining sud hukmida ifodalangan qarorlarining bajarilishi, shu jumladan, hukmni ijro etish paytida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan protsessual masalalarni ko‘rib chiqishga xizmat qiladigan bosqichi.

Nazorat tartibida ish yuritish bosqichi barcha jinoyat ishlarida ham mavjud bo‘lmaydi. Ushbu bosqich istisnoli bosqich deb ataladi, chunki unda qonuniy kuchga kirgan, aksariyat hollarda esa hatto ijro etilgan yoki ijro etilayotgan hukmlar, ajrimlar va qarorlar yuqori sudlar tomonidan vakolatli subyektlarning protestlari asosida qayta ko‘rib chiqiladi.

Jinoyat protsessining bosqichlari *protsessual harakatlarga* asoslanadi. Ular orasida JPKda qat‘iy tartibga solingan tergov harakatlari muhim o‘rin tutadi. Jinoyatlarni dastlabki tergov qilishning va sud muhokamasining samarali bo‘lishi o‘tkazilgan tergov harakatlari (sud tergov)ning sifatiga bog‘liq. Biroq jinoyat protsessi ishtirokchilarining protsessual harakatlari soni tergov harakatlari soniga qaraganda ancha ko‘p. Aslida, jinoyat ishini qo‘zg‘atish, tergov qilish va ko‘rib chiqish bilan bog‘liq butun jinoyat-protsessual faoliyat protsess ishtirokchilarining ayrim protsessual harakatlaridan tashkil topadi.

Protsessual harakatlarning mazmuni ularning huquqiy tartibi bilan bog‘liq. Ushbu harakatlarning xususiyati, ularni amalga oshirish ketma-ketligi va huquqiy oqibatlari protsessual qonun bilan tartibga solinadi.

Protsessual harakatlar – nafaqat protsess ishtirokchilarining huquq va burchlarini amalga oshirish, balki jinoyat protsessi vazifalarini hal qilishning xam muhim usuli. Ular juda xilma-xil bo‘lib, ko‘plab asoslar – subyektlari, predmeti, mazmuni, huquqiy ahamiyati, bosqichlari,

maqsadlari, ushbu faoliyat orqali amalga oshiriladigan protsessual funksiyalari – bo‘yicha tasniflanishi mumkin.

Protsessual huquq va majburiyatlarga ega bo‘lgan har qanday shaxs protsess ishtirokchisi va, binobarin, jinoyat-protsessual faoliyat subyekti hisoblanadi. Ammo protsessual faoliyat subyektlarining vazifalari JPKda ularga berilgan vakolatlar, huquq va majburiyatlar xususiyati bo‘yicha o‘zaro keskin farq qilishi mumkin. Shunga ko‘ra, ularning jinoyat protsessi vazifalarini bajarishdagi protsessual harakatlarining o‘rni ham farqlanadi. Masalan, davlat organlarining vakillari bo‘lgan mansabdor shaxslar – surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya hamda tegishli davlat organlari – sud, jinoyat ishlarini tergov qilish va ko‘rib chiqish borasidagi davlat funksiyalarini bajaradilar. Ularning harakatlari hokimiyat xususiyatiga ega bo‘lib, jinoyat ishining qo‘zg‘atilganidan boshlab hukm ijro etilguniga qadar bo‘ladigan harakatlarini belgilab beradi. Ularning protsessual harakatlari ko‘p jihatdan JPKda belgilab qo‘yilgan bo‘lib, muayyan hodisalar yuz berganda yoki shart-sharoitlar yuzaga kelganda bajarilishi shart hisoblanadi.

Jinoyat protsessining shaxsiy manfaatlarga ega bo‘lgan yoki vakolat bergan shaxs manfaatlarini himoya qiluvchi, jinoyat protsessida ishtirok etish uchun jalb etilgan, yoxud o‘z ixtiyori bilan protsessga kirishgan boshqa ishtirokchilarining harakatlari hokimiyat xususiyatiga ega emas va har doim ham JPK bilan tartibga solinmaydi. Masalan, jinoyat protsessida ishtirok etishi o‘z manfaatlarini himoya qilish bilan bog‘liq bo‘lgan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da’vogar va fuqaroviy javobgar o‘zlariga tegishli bo‘lgan huquqlarni amalga oshirish va tegishli protsessual harakatlarni bajarish masalasini o‘z xohishlari bo‘yicha hal qilishlari mumkin bo‘lsa, boshqa birovning manfaatini himoya qilayotgan shaxslar o‘z harakatlarini tanlashda kamroq erkinlikka egadirlar. Protsessda ishtirok etishga uning vazifalarini bajarishda ko‘maklashish uchun jalb qilingan shaxslar (guvohlar, ekspertlar, tarjimonlar va boshqalar) esa ularga berilgan maqom doirasida harakat qiladilar: qo‘yilgan savollarga javob beradilar, taqdim etilgan matnni tarjima qiladilar va h. k.

Demak, protsess subyektlari nuqtai nazaridan, harakatlarni majburiy va nomajburiy (fakultativ), asosiy va hosila, hokimiyat xususiyatiga ega bo‘lgan va ega bo‘lmagan harakatlarga ajratish mumkin. Protsessual harakatlar predmeti umuman protsessning predmeti bilan mos kelib, uni ushbu harakatning aniq maqsadlariga va harakat qiluvchi subyektning manfaatlariga yaqinlashtirib, maqsadlarini mufassallashtiradi.

Isbotlash jinoyat-protsessual faoliyatning muhim qismini tashkil qiladi. Dalillarni to'plash, qayd etish, tekshirish va baholash, shuningdek ushbu faoliyat uchun shart-sharoitlar yaratish (ya'ni ehtiyot choralarini qo'llash, dastlabki tergov va qamoqda saqlash muddatlarini uzaytirish kabilar hamda ular asosida protsessual qarorlarni qabul qilish) bilan bog'liq harakatlar, aslida, protsessual faoliyatning predmetini tashkil qiladi va sodir etilayotgan harakatlarning xususiyatini belgilab beradi.

Faktik mazmuniga ko'ra, protsessual harakatlar subyektning faol harakatlariga (so'roq qilish, yuzlashtirish, tintuv o'tkazish, ashyolarni olib qo'yish, shaxsni ayblanuvchi tariqasida jinoyat ishida ishtirok etishga jalb qilish, iltimos va shikoyatlar qilish, qaror qabul qilish) hamda muayyan protsessual oqibatlarga olib keluvchi passiv xatti-harakatiga, harakatsizligiga (masalan, mahkum yoki jabrlanuvchining kassatsiya tartibida shikoyat berish huquqini rad etish kabilarga) ajratilishi mumkin.

Protsessual harakatlar ularning huquqiy munosabatlar bilan aloqasiga ko'ra ham o'zaro farqlanishi mumkin. Protsess subyektlari o'rtasidagi huquqiy munosabatlarsiz mavjud bo'la olmaydigan harakatlar (masalan, so'roq qilish, iltimos keltirish, sudda nutq so'zlash kabilar) ham bor. Shuningdek bir tomonlama, ya'ni huquqiy munosabatdan avval keluvchi, uni yuzaga keltiruvchi protsessual harakatlar ham mavjud (masalan, jinoyat ishi qo'zg'atish, shaxsni gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi tariqasida jinoyat ishida ishtirok etishga jalb qilish haqidagi qarorlarni chiqarish, jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash haqida ajrim chiqarish va h.k.). Ushbu harakatlarning o'zi huquqiy munosabatlar mazmunini tashkil etmaydi. Ular yuridik faktlar vazifasini bajaradi. Huquqiy munosabatlarning yuzaga kelishi ushbu faktlarga bog'liq bo'ladi.

Jinoyat-protsessual faoliyat protsessual funksiyalarga mos keluvchi muayyan yo'nalishlar bo'yicha farqlanadi. Ushbu holda ayblov, himoya, ishni hal qilish funksiyalarini amalga oshirishga qaratilgan harakatlarni ajratish va guruhlash mumkin.

Nihoyat, protsessual harakatlar protsessning bosqichlari bo'yicha guruhlashtirilishi mumkin, chunki ularning xususiyati to'planib boradigan axborotning xususiyati va hajmiga hamda qabul qilinadigan qarorlar xususiyatiga bog'liq. Masalan, dastlabki tergovda protsessual harakatlarning xususiyatlari ko'proq axborot izlash vazifalari bilan, sud bosqichlarida esa ularni tekshirish va baholash bilan bog'liq bo'ladi.

Protsessual harakatlarni tasniflash uchun turli asoslarning mavjudligi ularning tizim tashkil etuvchi xususiyatlari ifodasi bo‘lib, ushbu harakat yetarlicha aniq tizimga jamlash imkonini beradi. Jinoyat protsessi – protsessual harakatlarning tartibsiz yig‘indisi yoki oddiy yig‘indisi emas, balki jinoyat protsessining predmeti, vazifalari va maqsadlari bilan bog‘liq bo‘lgan harakat tizimidir. Chunki oxir-oqibatda protsessual faoliyat jinoyatni ochish, uning sodir etilish holatini aniqlash, aybdorlarni fosh etish va adolatli jazolash, ishda ishtirok etayotgan shaxslarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini muhofaza qilishga qaratilgan.

Surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror, sudya yoki sudning huquqni qo‘llash faoliyati – qarorlar qabul qilishni ham o‘z ichiga oladigan protsessual harakatlar tizimidir. Huquqni qo‘llash hujjatlari bo‘lgan ushbu qarorlarda jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishda yuzaga keladigan ayrim savollarga javob beriladi. Qarorlar hujjatda o‘z ifodasini topadi. Ushbu hujjat esa huquqni qo‘llash organining yuridik harakatini qayd etuvchi individual-huquqiy ko‘rsatma mavjudligining shakli bo‘ladi.

JPKda ish yuritish vaqtida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan va qaror qabul qilishni talab etadigan yuzdan ortiq turli xil protsessual-huquqiy masalalar o‘z aksini topgan. Ushbu qarorlarda yuridik ahamiyatga ega bo‘lgan hamda muayyan harakatlar sodir etilishiga imkon beradigan va huquqiy ko‘rsatmalar («jinoyat ishini qo‘zg‘atish», «jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish», «ish yuritishni tugatish» va boshqalar) bajarilmaydigan holatlarning bor-yo‘qligi aniqlanadi.

Shunday qilib, protsessual huquqiy qarorda muayyan vaziyatda umumiy normativ ko‘rsatmaga muvofiq ravishda «nima aniqlandi» va «qanday harakat qilish kerak», degan savollarga javob beriladi. Ushbu qarorlarni tergovchi yoki prokuror jinoyat ishini yuritishi davomida qabul qiladigan ko‘plab taktik qarorlardan farqlash kerak. *Taktik qaror* umuman tergov vaziyatiga va uning alohida tarkibiy qismlariga, tergov jarayonining borishi va natijalariga, uning elementlariga taktik ta’sir ko‘rsatish maqsadlarini tanlash hamda ushbu maqsadlarga erishish usullari, yo‘llari va vositalarini aniqlashdir.

Protsessual qarorlar mansabdor shaxslar va davlat organlarining o‘z majburiyatlarini bajarish vositasigina emas, balki protsess ishtirokchilarining protsessual huquq va majburiyatlarini amalga oshirish sharti

hamdir. Ular protsessual qonunchilikni qo'llash hujjatlari bo'lib, jinoyat, fuqarolik, jinoyat-ijroiya qonunlarini qo'llash hujjatlari vazifasini ham bajaradi. Ayrim qarorlar faqat protsessual qonun hujjatlarini qo'llashga asoslanadi va protsessual harakatlarni bajarish haqida ko'rsatma beradi (masalan, tergovchining qarori, sudning ishni to'xtatib turish yoki hukm ijrosini kechiktirish haqidagi ajrimi), boshqa protsessual qarorlarda (masalan, jinoyat sodir etganlikda aybdor deb topish haqidagi hukm) jinoyat huquqiga, yana boshqalarida (chiqarilgan hukmning fuqaroviy da'voga oid qism bo'yicha) esa fuqarolik huquqiga oid masalalarning ham yechimi mavjud bo'ladi.

Protsessual faoliyat va ushbu faoliyat davomida qabul qilinadigan qarorlar pirovardida jinoyatlarga oid qonun hujjatlarining normalarini qo'llashga qaratilgan bo'lib, ularning to'g'ri qo'llanilishini ta'minlaydi. Shu bilan birga, jinoyat-protsessual qaror jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining ko'rsatmalarini qo'llash aktidir, shu sababli u ushbu qonunchilik ko'rsatmalarini amalga oshirish hujjati sifatida mustaqil huquqiy mazmun va ahamiyatga ega.

Surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura va sud organlari hamda ularning mansabdor shaxslari qabul qilishi mumkin bo'lgan qarorlarda protsessual faoliyatning xususiyatlari, vazifalari hamda qonuniylik va huquqiy tartibni ta'minlashda tutgan o'rni aks etadi. Jinoyat protsessida ushbu qarorlar yuridik kuchi bilan ajralib turadi. Ular yuridik normalarning kuchiga va huquqni qo'llovchi subyektlarning hokimiyatdan olgan vakolatlariga tayanadi. Jinoyat protsessida qarorlarning yuridik kuchi ushbu hujjatlar bajarilishining majburiyligida namoyon bo'ladi.

Qonun hujjatlari normalarini qo'llash borasidagi faoliyatning hokimiyatga xos xususiyati protsessual qarorlar mazmunida hamda ushbu normalarning bajarilishini ta'minlash uchun qaror chiqargan mansabdor shaxslargina qo'llashga haqli bo'lgan vositalarda namoyon bo'ladi.

Jinoyat protsessida qaror hukm, ajrim yoki hal qiluv qarori, shuningdek prokurorning sanksiyasi, tergovchi yoki prokurorning taqdimnomasi shakllarida chiqariladi. Demak, hal qiluv qarori – hujjatning mohiyatini, huquqiy tabiatini; qaror, ajrim, hukm esa – shaklini aks ettiruvchi bir turga oid tushunchalardir.

Jinoyat protsessida qabul qilinadigan qarorlar ularni qabul qilishga vakolatli subyektlar (surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror, sudya yoki sud); hal qilinadigan masalalarning mazmuni bo'yicha (protsess

ishtirokchisini, masalan, jabrlanuvchi deb topish to'g'risida, unga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash to'g'risida); funksional vazifasi (masalan, boshlang'ich – ish qo'zg'atish to'g'risida; ish yuritishni yakunlovchi – ishni tugatish haqidagi qaror; ishni mazmunan hal qiluvchi – hukm; jinoyatning oldini olishga qaratilgan – taqdimnoma va xususiy ajrim); yuridik kuchi (qonuniy kuchga kirgan va kirmagan qarorlar); qarorlarning majburiy kuchi daxldor bo'lgan shaxslar doirasi bo'yicha tasniflanishi ham mumkin.

Har bir alohida olingan qaror bir necha tasniflovchi belgilarga ega bo'lishi mumkin.

Bayon etilganlar protsessual qaror jinoyat-protsessual qonun hujjatlarini qo'llash hujjati sifatida ega bo'lgan quyidagi o'ziga xos jihatlarni ajratish uchun asos beradi: qarorlarni faqat ishni yuritayotgan davlat organlari va mansabdor shaxslar o'z vakolatlari doirasida chiqarishlari mumkin; qarorlarda davlat organlarining hokimiyat irodasi aks etadi, ular jinoyat-protsessual munosabatlarni yuzaga keltiradi, o'zgartiradi yoki tugatadi, moddiy-huquqiy munosabatlarning mavjudligini tasdiqlaydi yoki yo'qligini aniqlaydi; JPKda belgilangan tartibda chiqarilishi va unda belgilangan shaklda ifodalanishi kerak.

Jinoyat protsessida qaror JPKda belgilangan protsessual shaklda ifodalanuvchi hujjat sifatida ta'riflanishi mumkin. Unda surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror, sudya yoki sud o'z vakolatlari doirasida ish yuzasidan paydo bo'ladigan huquqiy savollarga belgilangan tartibda javob beradi hamda aniqlangan holatlardan va jinoyat protsessining vazifalarini bajarishga qaratilgan qonun hujjatlarining ko'rsatmalaridan kelib chiquvchi harakatlar xususida hokimiyatning irodasini aks ettiradi.

Jinoyat protsessida qabul qilinadigan barcha qarorlar tizimiga muayyan ijtimoiy hodisa sifatida qaralishi mumkin. Chunki ushbu qarorlar shaxs manfaatlarini, uning huquq va erkinliklari, sha'ni va qadr-qimmati, sog'lig'i, hayoti va mol-mulkini, shuningdek davlatni himoya qilish uchun katta ahamiyatga ega. Qarorlarning ijtimoiy qimmati ularning shaxsni sud hukmidan boshqacha tartibda aybdor deb topishga yo'l qo'yilmasligi, protsessning barcha ishtirokchilariga ularning huquqlari va qonuniy manfaatlari kafolatlanishini ta'minlash, jinoyat tufayli yetkazilgan zararni qoplash singari muhim talablarni ifodalovchi huquqiy ko'rsatmalar amalga oshirishini belgilagan hujjatlar ekanligi bilan bog'liq.

Shunday qilib, surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror, sudya yoki sud o'z qarorlari orqali shaxsning huquqiy himoyalanihiga, fuqa-

rolarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy huquq va erkinliklari amalga oshirilishining kafolatlarini ro'yobga chiqarilishiga ko'maklashishlari kerak. Protsessual qarorlar huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining o'z vazifalarini bajarishlari va butun faoliyati davomida zimmasiga yuklatilgan funksiyalarni ijro etishlari uchun iborat eng muhim omildir.

Jinoyat-protsessual funksiyalar – jinoyat protsessi oldida turgan vazifalarni hal qilish jarayonining borishi va yakunlanishini ta'minlovchi organlar va shaxslar faoliyatining bosh yo'nalishlari. Yuridik adabiyotda jinoyat protsessi funksiyalarining soni masalasida turli xil qarashlarni uchratish mumkin. Nazarimizda, ular ichida eng maqbuli funksiyalarning quyidagi tizimidir:

asosiy funksiyalar: odil sudlov; ayblov; himoya;

qo'shimcha funksiyalar: jinoyatlarni tergov qilish; jinoyatlarning oldini olish; yetkazilgan zararni qoplash; huquqni tiklash.

Odil sudlov – sudga xos bo'lgan va faqat sud tomonidan amalga oshiriladigan eng muhim jinoyat-protsessual funktsiya. U sud majlisida jinoyat ishini ko'rib chiqish va jinoyat sodir etganlikda aybdor bo'lgan shaxslarga jazo qo'llash yoki aybsiz shaxslarni oqlashdan iborat. Uning asosiy mazmunini sud majlisida ishning barcha holatlarini har tomonlama, to'liq va xolisona tekshirish hamda jinoyat ishini ko'rib chiqish tashkil etadi. Birinchi, apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyalarida amalga oshirilishi mumkin.

Ayblov – vakolatli organlar va shaxslarning jinoyatni ochish, sudda muayyan shaxsning javobgarligi haqidagi masala to'g'ri hal qilinishini ta'minlash maqsadida ushbu shaxsning aybdorligini isbotlashga qaratilgan faoliyati.

Ayblov funksiyasini kim va qanday shakllarda bajarishiga ko'ra uning uch turi farqlanadi: davlat (ommaviy) ayblovi, xususiy-ommaviy va xususiy (jabrlanuvchi quvvatlaydigan) ayblov.

Ayblovning asosiy shakli davlat ayblovi bo'lib, uni prokuror amalga oshiradi va jamoat birlashmasi yoki jamoa vakili – jamoat ayblovchisi quvvatlashi mumkin.

Xususiy-ommaviy ishlar faqat jabrlanuvchining shikoyati bo'yicha qo'zg'atiladi va jabrlanuvchining ayblanuvchi bilan yarashuvi natijasida to'xtatilishi mumkin emas. Ayblovni quvvatlash huquqi jabrlanuvchi va prokurorga tegishli.

Jabrlanuvchining shikoyati (xususiy ayblov) yuzasidan qo‘zg‘atiladigan jinoyat ishlari bo‘yicha, JPKning 325-moddasiga muvofiq, ayblovni faqat jabrlanuvchi quvvatlaydi.

Himoya – ayblovni rad etish va ayblanuvchining aybsizligini aniqlash yoki uning javobgarligini yengillashtirishga qaratilgan o‘ziga xos protsessual faoliyatdir. Sud-huquq tizimini yanada liberallashtirish, fuqarolarning tergov va sud ishini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqini mustahkamlaydigan konstitutsiyaviy normani amalga oshirish, advokaturaning tashkiliy mustaqilligini ta‘minlash, uni yuqori malakali kadrlar bilan to‘ldirish, advokatlarning mustaqilligi kafolatlarini kuchaytirish, advokatlik kasbining obro‘si va nufuzini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasida advokatura institutini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2008-yil 1-may Farmoniga asosan mamlakatimizda advokatura instituti isloh qilinib, jinoyat protsessida ayblov va himoya taraflarining protsessual huquqlari tengligini ta‘minlashga qaratilgan bir qator muhim qoidalar joriy etildi. Shunga asosan himoya funksiyasi ham dastlabki tergov va sud muhokamasi paytida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining huquq va qonuniy manfaatlarini himoyalashida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan himoyachining faoliyati sifatida namoyon bo‘ladi.

Jinoyatlarni tergov qilish funksiyasini jinoyat ishini yuritishga mas‘ul bo‘lgan surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror bajaradi.

Dastlabki tergov – jinoyatni ochish, uni sodir etgan shaxsni aniqlash, aybdorning tergov yoki suddan bo‘yin tovlashi imkoniyatini yo‘q qiladigan choralarni ko‘rish maqsadlarida dalillarni to‘plash, qayd etish, tadqiq etish, tekshirish va baholash borasida sudgacha bo‘lgan faoliyat, jinoyatlarni tekshirishning asosiy shakli.

Dastlabki tergovni yuritish huquqiga ichki ishlar idoralari, prokuratura, milliy xavfsizlik xizmati tergovchilari, shuningdek prokurorlar egadirlar. Tergovchi o‘z vakolati doirasida jinoyat ishlarini qo‘zg‘atadi. Uning vazifasiga jinoyatlarni ochish, jinoyat ishlarini tergov qilish, aybdorlarni fosh etish hamda ishni sudga ko‘rish uchun barcha zarur ma‘lumotlarni to‘plash kiradi.

Mamlakatimizda barcha jinoyat ishlari bo‘yicha dastlabki tergov o‘tkazilishi shart. Tergovchi dastlabki tergov o‘tkazish davomida uning yo‘nalishi va tergov harakatlarini o‘tkazish haqida barcha qarorlarni mustaqil qabul qiladi. Prokuror sanksiyasini va sudning ruxsatini olish

nazarda tutilgan qarorlar bundan mustasno. Tergovchiga ish yuzasidan prokuror va tergov boshqarmasi yoki bo‘limining boshlig‘idan boshqa hech kim hech qanday topshiriq va ko‘rsatmalar berishga haqli emas.

Tergovchi jinoyat ishiga doir masalalar yuzasidan tezkor-qidiruv faoliyatini amalga oshirishda surishtiruv organlariga ko‘rsatmalar beradi.

Surishtiruv organi jinoyatlar sodir etilishi faktlari yuzasidan darhol chora ko‘radi va jinoyatlarni aniqlash hamda ochish yuzasidan kechiktirib bo‘lmas tergov harakatlarini amalga oshiradi. Tezkor-qidiruv faoliyati jinoyatni tergov qilishda yordamchi vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tezkor-qidiruv usulda olingan ma‘lumotlar dastlabki tergov jarayonida amalga oshiriladigan protsessual harakatlar uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga tezkor-qidiruv choralari orqali aniqlangan ma‘lumotlar muayyan holatlarda jinoyat ishi qo‘zg‘atilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ammo tezkor-qidiruv organlarining xodimlari tergovchi kabi mustaqil emaslar.

Yetkazilgan zararni qoplash surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning jinoyat yoki aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi natijasida jismoniy yoki yuridik shaxsga yetkazilgan mulkiy zararni bartaraf qilish choralari ko‘rishi majburiyatini anglatadi. Bunda fuqaroviy da‘vo qo‘zg‘atilishi, mol-mulk xatlanishi va boshqa bir qator choralar qo‘llanilishi mumkin. Zararni qoplash masalasi sud tomonidan uzil-kesil hal etilishi lozim.

Jinoyatlarning oldini olish bilan surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror hamda sud shug‘ullanadi. Bunda ular jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashlari va ularni bartaraf etish choralari ko‘rishlari shart. Ularning har biri uchun jinoyatlarning oldini olish faoliyatining o‘ziga xos shakli mavjud.

Huquqni tiklash funksiyasi jinoyat protsessining ishtirokchilari jinoyat ishi qo‘zg‘atilgan paytdan boshlab sud hukmi to‘liq ijro etilguniga qadar amalga oshiriladigan hamda jinoyatdan jabr ko‘rgan shaxs, fuqaroviy da‘vog‘ar va rehabilitatsiya qilingan shaxs foydasiga qaratilgan faoliyat bo‘lib, ularning jinoyat sodir etilganligi yoki hokimiyatning suiiste‘mol qilinganligi natijasida poymol etilgan umumfuqarolik huquqiy maqomining to‘liq tiklanishini ifodalaydi.

1.3. Jinoyat-protsessual huquq

«Jinoyat protsessi» tushunchasi «jinoyat-protsessual huquq» tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, davlat ruxsat bergan

hamda jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishni tartibga solishga mo'ljallangan normalar, xatti-harakat qoidalari majmuini bildiradi.

Huquqning ushbu sohasi jinoyat huquqi bilan boshqalaridan ko'ra ko'proq bog'liq, chunki u jinoyat sodir etganlik uchun ta'sir chorasini qo'llash tartibini belgilab beradi. Jinoyat-protsessual huquqning mazmuni asosan jinoyat huquqining normalarida o'z aksini topadi (masalan, jinoyat tarkibi jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishda isbotlash predmetini belgilab beradi; jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning muomalaga layoqatli yoki layoqatsiz ekanligi haqidagi konsepsiya tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash tartibiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi va h.k.).

Biroq jinoyat-protsessual normalar mazmuni va vazifasi bo'yicha huquqning boshqa tarmoqlari – fuqarolik-protsessual, ma'muriy huquq, xalqaro huquq, fuqarolik huquqi va boshqa huquq tarmoqlarining normalari bilan aloqadordir. Ushbu aloqa ko'p masalalarda namoyon bo'ladi: jinoyat tufayli, surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror va sudning g'ayriqonuniy harakatlari tufayli yetkazilgan ziyonni qoplash fuqarolik qonun hujjatlarining normalari bilan chambarchas bog'liq bo'lishi kerak; xorijiy davlatlar talabi bo'yicha jinoyat sodir qilgan shaxslarni ushlab berish, huquqni muhofaza qiluvchi xorijiy organlar iltimosini bajarish bilan bog'liq bo'lgan va boshqa ayrim masalalar xalqaro huquq normalariga rioya etgan holda hal qilinadi.

Shuningdek jinoyat-protsessual normalarning mamlakatimiz xalqlarining ma'naviyati, mentaliteti va an'analariga mos keluvchi yozilmagan axloq qoidalari bilan chambarchas aloqadorligi kuzatiladi (masalan, jamoat birlashmasi yoki jamoaning kafilligidan yoxud shaxsiy kafillikdan ehtiyot chorasi sifatida foydalanish).

Axloqiy asoslar ko'plab protsessual taqiqlarning negizida yotadi. Masalan, shaxsni so'roq qilish chog'ida ko'rsatuv berishga majburlash, oqlov hukmiga oqlangan shaxsning obro'sini to'kadigan ma'lumotlarni kiritish va shu kabilar taqiqlangan.

1.4. Jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlar

Jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlar jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining normalari bilan tartibga solingan ijtimoiy munosabatlar bo'lib, ularning ishtirokchilari jinoyat ishlarini qo'zg'atish, tergov qilish, muhokama qilish va hal qilish borasidagi faoliyat davomida protsessual huquq va majburiyatlarning subyektlari sifatida

qatnashadilar. Ushbu huquqiy munosabatlarda davlat organining ishtiroki shart ekanligi mazkur munosabatlarning xususiyatini tashkil qiladi. Ayni paytda mazkur munosabatlar davlat organlarining o'zi, masalan, tergovchi va prokuror, prokuror va sud kabilar o'rtasida ham yuzaga kelishi mumkin. Binobarin, jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlar hokimiyat va bo'ysunish munosabatlaridir va shu bois ular hokimiyat munosabatlari deb atalishi mumkin.

Protsessual huquqiy munosabatlar doimo ikki tomonlama xususiyatga ega bo'ladi, ya'ni ushbu munosabat subyektlaridan birining huquqi albatta boshqasining majburiyatiga mos keladi va, aksincha. Hatto, agar u yoki bu harakatda bir necha shaxs ishtirok etsa ham, huquqiy munosabatlar ikki tomonlama bo'lib qolaveradi hamda ularda muayyan huquq va majburiyatlar egasi sifatida davlat organi ishtirok etishi shart bo'ladi. Masalan, yuzlashtirish chog'ida so'roq qilinayotgan shaxs surishtiruvchi, tergovchi yoki sud majlisida raislik qiluvchining ruxsati bilan so'roq qilinuvchi boshqa shaxsga savol berishi mumkin (JPK 123-m). Biroq ular o'rtasida o'zaro huquq va majburiyatlar yuzaga kelmaydi.

Jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlarning boshqa bir xususiyatini ularning jinoiy-huquqiy munosabatlar bilan aloqasi tashkil qiladi. Chunki jinoyat-protsessual faoliyat jinoiy-huquqiy munosabatlarning xususiyatini aniqlashga qaratilgan. Aynan jinoiy huquqbuzarliklarning katta ijtimoiy xavfi jinoyat-protsessual munosabatlarning hokimiyat bilan bog'liq xususiyatini keltirib chiqaradi.

Biroq jinoiy-huquqiy va protsessual munosabatlar o'rtasida farqlar ham mavjud. Jinoiy-huquqiy munosabatlar bevosita davlat hamda jinoyatni sodir etgan shaxs o'rtasida yuzaga kelsa, jinoyat-protsessual munosabatlarda davlatning o'zi emas, balki uning huquqni qo'llash faoliyatini amalga oshirish vakolati berilgan organlari ishtirok etadi. Jinoiy-huquqiy munosabatlar yuzaga kelishiga olib keluvchi yuridik faktni ijtimoiy xavfli qilmish (harakat yoki harakatsizlik), jinoyat-protsessual munosabatlar yuzaga kelishiga olib keluvchi yuridik faktni esa sodir etilgan yoki tayyorlanayotgan jinoyat haqidagi ma'lumotlarning kelib tushishi tashkil qiladi va h.k.

JPKda protsessual huquq va majburiyatlar berilgan shaxslar va organlar jinoyat-protsessual munosabatlarning ishtirokchisi hisoblanadi. Qonunda ularning doirasi, faoliyatining xususiyatlari ham belgilangan. Protsess ishtirokchilarining jinoyat-protsessual huquq normalarida

belgilangan muayyan protsessual huquq va majburiyatlarga ega bo'lish qobiliyati ularning *protsessual huquqiy layoqati* deb ataladi.

1.5. Jinoyat-protsessual faoliyat shakllari va darajalari

Jinoyat-protsessual faoliyat nafaqat muayyan ketma-ketlikda, balki qonunda qat'iy belgilangan protsessual shakllarda ham amalga oshiriladi. *Jinoyat-protsessual shakl* jinoyat protsessi va uning ayrim bosqichlari, shartlarining jinoyat-protsessual huquqda mustahkamlangan tuzilishi, protsessual harakatlarni bajarish hamda huquqiy hujjatlarda qayd etish ketma-ketligi va tartibidir. Jinoyat-protsessual shaklning xususiyatlarini quyidagilar tashkil etadi: 1) masalani hal qilish va protsess ishtirokchilarining xatti-harakat usullarini tanlashda oshkoralik prinsipining dispozitivlikdan ustunligi; 2) protsess ishtirokchilarining muayyan tartibdagi xatti-harakatlarining davlat majburlov choralari bilan ta'minlanganligi; 3) majburlov xususiyatining sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavfiga bog'liqligi; 4) dastlabki tergov institutining mavjudligi; 5) odil sudlov jinoiy javobgarlikka tortish va aybdorga jazo tayinlashning yoki aybsiz shaxsni oqlashning yagona usuli ekanligi; 6) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish institutining mavjudligi.

Protsessual faoliyatning eng muhim turlariga protsessual shakl beriladi. Huquqiy tartibga solinganlik darajasi ushbu faoliyat turlarining pirovard maqsadi bo'lmish jinoyat huquqini qo'llashda obyektiv haqiqatni aniqlashdagi ahamiyatiga bog'liq.

Masalan, JPKda (96–108, 114–120-m.) guvoh va jabrlanuvchini so'roq qilish asoslari va tartibi batafsil bayon etilgan. JPKda hatto alohida protsessual harakatlarni amalga oshirish shartlarigina emas, balki ketma-ketligi, ularni rasmiylashtirish tartibi ham belgilangan. Masalan, so'roq jarayoni va natijalari surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida – so'roq bayonnomasida, sud muhokamasida esa – sud majlisi bayonnomasida qayd etiladi (106-m.), shaxsni jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror chiqaradi (360-m.) va h.k.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumi o'zining rahbariy tushuntirishlarida va aniq ishlar bo'yicha chiqargan qarorlarida ta'kidlaganidek, JPK talablaridan arzimas darajada chekinishga ham yo'l qo'yib bo'lmaydi, unda nazarda tutilgan protsessual shaklga og'ishmay rioya etish esa jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlash va to'g'ri qaror

qabul qilishning muqarrar shartidir. Protsessual shaklning buzilishi bir qator hollarda u yoki bu protsessual hujjatlarning haqiqiy emas deb topilishiga, shuningdek ayrim protsessual harakatlarning qayta amalga oshirilishiga olib keladi.

Biroq protsessual shaklning asosiy xossalari bir xil bo'lgani holda JPKda ushbu shaklni jinoiy javobgarlikning xususiyati, huquqbuzarlik subyekting o'ziga xos jihatlari va bir qator boshqa sabablarga ko'ra tabaqalashtirishga yo'l qo'yiladi. Masalan, JPKning 13-moddasida jinoyat ishlarini hay'atda va yakka tartibda ko'rib chiqish prinsipi haqida so'z yuritilgan, qaysi ishlar yakka tartibda, qaysilari esa xalq maslahatchilari ishtirokida ko'rib chiqilishi, nazorat tartibida, sud rayosatida va O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumida tegishli sudlar hay'atlarida ishlarni ko'rib chiqish qanday tartibda amalga oshirilishi batafsil ko'rsatilgan.

Protsessual shaklning muhim tarkibiy qismini JPKda belgilangan protsessual shakldagi protsessual hujjatlar tashkil qiladi. Ularda surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror, sudya yoki sud o'z vakolati doirasida, qonunda belgilangan tartibda jinoyat ishi bo'yicha yuzaga keladigan savollarga javob beradilar.

1.6. Jinoyat protsessi – ilm va o'quv fani

Jinoyat protsessini boshqacha qilib jinoyat-protsessual huquq deb atasalar-da, u nafaqat huquq tarmog'i (yuridik normalarning muayyan majmui), balki bilimlar tarmog'i (ilm, fan tarmog'i) yoki o'quv fani hamdir.

Jinoyat protsessi fani (jinoyat-protsessual fan) tegishli qonun hujjatlarini, ularni qo'llash amaliyotini, ushbu asosda shakllanadigan doktrinani, mazkur sohadagi tarixiy tajribani o'rganish bilan shug'ullanadi. Shu asosda jinoyat-protsessual qonun hujjatlari, huquqni qo'llash amaliyoti va tegishli o'quv fanlaridan dars berishni takomillashtirish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Jinoyat protsessi (muayyan tartibda amalga oshiriladigan faoliyat va u bilan bog'liq munosabatlar sifatida, huquqning ko'plab tarmoqlaridan biri, ilm va o'quv fani sifatida) huquqning ko'plab tarmoqlari va ularga mos fanlar bilan aloqada bo'ladi. Ammo «Jinoyat protsessi» fanining tuzilishi, avvalo, asosiy qonun hujjati – O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining tuzilishini, shuningdek jinoyat-protsessual fan ma'lumotlarini inobatga olgan holda qurilgan. Binobarin,

u fan predmeti va uning tuzilishi, qonun hujjatlarining xususiyatlari, prinsiplari va muammolarini (dalillar, subyektlar, protsessual majburlov choralari kabi) ta'riflash uchun zarur bo'lgan asosiy tushunchalarni izohlashdan boshlanadi. So'ngra ish yuritishning barcha bosqichlari hamda ishni ko'rib chiqishning maxsus tur va usullari (voyaga yetmaganlar jinoyatlari haqidagi ishlarni ko'rib chiqish xususiyatlari, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash) haqida ma'lumotlar beriladi.

Shunday qilib, jinoyat protsessi o'quv fani, avvalo, huquqiy qonuniyatlarga bo'ysunadi, shu bilan birga, qonun hujjatlarining normalari aniq belgilangan doirada talqin etishga yo'l qo'yadi va bunda JPKning Umumiy va Maxsus qismlari normalari va ularning amaliyotda qo'llanishini chuqurroq o'rganadi.

Taxminiy testlar

1. Mazkur qoidalardan qaysi biri jinoyat protsessining vazifalariga kirmaydi?

- A. Jinoyatlarni tez va to'liq ochish
- B. Aybdorlarni fosh etish
- C. Jinoyat-ijroiya qonunining to'g'ri qo'llanilishini ta'minlash
- D. Qonuniylikning mustahkamlanishiga yordam berish
- E. Jinoyatlarning oldini olish

2. Jinoyat ishini kim qo'zg'atmaydi?

- A. Sud
- B. Sudya
- C. Prokuror
- D. Tergovchi
- E. Hokim

3. Jinoyat protsessining qaysi ta'rifi to'g'ri?

- A. Davlat faoliyatining maxsus turi
- B. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar amalga oshiradigan faoliyat
- C. Sudning jinoyat ishlarini tergov qilish va fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish borasidagi ishi
- D. Xo'jalik sudlarining ishi
- E. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning faoliyati

4. Jinoyat protsessining funksiyalariga nimalar kirmaydi?

- A. Jinoyatlarni tergov qilish

- B. Ayblov
- C. Himoya
- D. Ishni mohiyati bo'yicha hal qilish
- E. Prokuror nazorati

5. «Jinoyat-protsessual shakl» tushunchasiga nima kiradi?

- A. Protsessual harakatlarni amalga oshirishning qonunda belgilangan qoidalari
- B. Tergov va sudlov harakatlarini amalga oshirish tartibi
- C. Protsessual harakatlarni bajarishning qonunda belgilangan shartlari va ularni rasmiylashtirish tartibi
- D. Alohida protsessual harakatlarni ham, ularning majmuini ham sodir etish tartibi va shartlari
- E. Belgilangan shakldagi kiyim (forma) kiyish qoidalari

Tekshirish uchun savollar

1. «Jinoyat protsessi», «jinoiy-huquqiy sudlov», «jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlov» tushunchalarining o'zaro munosabati qanday?
2. Jinoyat protsessining vazifalari nimalardan iborat?
3. Jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlar nima va ular qanday tuzilishga ega? Ushbu munosabatlarning o'ziga xos jihatlarini aytib bering.
4. Jinoyat protsessining bosqichi nima va u qanday tuzilishga ega?
5. Jinoyat protsessining qanday funksiyalarini bilasiz?
6. Jinoyat protsessining turdosh huquq tarmoqlari bilan o'zaro munosabati va aloqasini aytib bering.

II bob. JINOYAT-PROTSESSUAL QONUN HUIJATLARI

2.1. Jinoyat-protsessual qonun – jinoyat-protsessual huquqning bosh manbai

Jinoyat ishlarini tergov qilish va hal qilish tartibi, surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura organlari va sudning faoliyati hamda ularning jinoyat ishlarini yuritishda ishtirok etuvchi fuqarolar va tashkilotlar bilan munosabatlari jinoyat-protsessual qonunda ifodalangan jinoyat protsessi (jinoyat-protsessual huquq) normalari bilan tartibga solinadi.

Jinoyat-protsessual kodeks har qanday boshqa qonun singari bajarilishi shart bo'lgan hamda aniq va og'ishmay rioya etilishi lozim bo'lgan qonun. Ushbu qonunga qat'iy amal qilgan taqdirdagina jinoyat protsessining maqsadlariga erishish mumkin. Jinoyat-protsessual qonun surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura organlari va sudning jinoyat ishlarini tergov qilish va mazmunan hal etishdagi faoliyati hamda ularning jinoyat ishlari bo'yicha ishtirok etadigan fuqarolar va tashkilotlar bilan munosabatlarini tartibga soladi. Jinoyat protsessining tartibga soluvchi vazifasi uning ushbu organ va shaxslarga muayyan huquqlar berishi va zimmasiga muayyan majburiyatlar yuklashida namoyon bo'ladi. Bu jinoyat-protsessual qonun bilan belgilanadigan huquqiy qoidalar jinoyat-protsessual normalarni amalga oshirishning umumiy va majburiy shakli bo'lgan jinoyat-protsessual munosabatlar orqali ro'yobga chiqishini bildiradi.

Darhaqiqat, jinoyat ishini yuritishda ishtirok etayotgan biror-bir davlat organi, jamoat birlashmasi yoki fuqaroning har qanday protsessual harakati jinoyat-protsessual munosabatlarni keltirib chiqaradigan faktlar yoki ushbu munosabatlar subyekti o'z huquqlarini amalga oshiradigan yoxud majburiyatlarini bajaradigan harakatlardir.

«Jinoyat-protsessual qonun» – jinoyat-protsessual normalarni birlashtiruvchi umumiy tushuncha. Mazkur normalar ushbu protsessual norma qo'llanilishi uchun asos bo'ladigan holatlarni ko'rsatuvchi gipoteza, protsessual normada bayon etilgan ko'rsatmani ifodalovchi dispozitsiya hamda ushbu norma bajarilmagan taqdirda kelib chiqadigan oqibatlarni ifodalovchi sanksiyadan iborat.

Ko'pgina jinoyat-protsessual normalar dispozitiv (ishontiruvchi) va imperativ (majburlovchi) normalardir: ular tergov va sudlov harakatlarini amalga oshirishning muayyan majburiy tartibi, o'zgarmas shakliga rioya etishni buyuradi. Jinoyat-protsessual huquqda jinoyat protsessi ishtirokchilariga muayyan vakolatlar, huquqlar beruvchi normalar katta o'rin tutadi. Jinoyat-protsessual huquq normalari jinoyat protsessida ishtirok etuvchi shaxslar, fuqarolarga muayyan huquqlarni bergan va kafolatlagan taqdirda surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura organlari va sudning burchi mazkur shaxslarga o'zlarining ushbu huquqlarini to'liq va qarshiliksiz amalga oshirishlari uchun imkoniyat berilishini ta'minlashdan iborat bo'ladi. Biroq u yoki bu huquqdan foydalanish yoxud foydalanmaslik, masalan, iltimos bilan murojaat etish yoki murojaat etmaslik, shikoyat qilish yoki qilmaslik kabilar ishda ishtirok

etayotgan shaxslar, ayblanuvchi yoki jabrlanuvchining o‘zlariga bog‘liq. Ana shu ma’nodagi tegishli vakolat beruvchi protsessual normalar (qolgan normalardan farqli ravishda) dispozitiv xususiyatga ega.

Jinoyat protsessida bir qator normalar konstitutsiyaviy xususiyatga ega, ya’ni Konstitutsiyadan olingan. Bu gap aybsizlik prezumpsiyasi, fuqarolarning himoyalaniş huquqi, sudyalarning mustaqilligi kabilarga taalluqlidir. Bu holat davlatimizning Konstitutsiyada mustahkamlangan siyosatini ifodalab, jinoyat-protsessual hujjatlarga hokimiyat kuchini beradi.

Jinoyat-protsessual qonun jinoyat-protsessual huquqning bosh manbaidir. Bu hol boshqa qonunlarning, xususan, yangi tahrirdagi «Prokuratura to‘g‘risida»gi, «Sudlar to‘g‘risida»gi, «Advokatura to‘g‘risida»gi qonunlar, «Advokatlik faoliyatining kafolatlari va advokatlarning ijtimoiy himoyalaniş to‘g‘risida»gi va boshqa qonunlarning ahamiyatini pasaytirmaydi. Biroq amaliy faoliyatda jinoyat protsessining ishtirokchilari odatda jinoyat-protsessual qonun normalariga asoslanadilar. Shu bois uning obro‘cini ko‘tarish maqsadida, garchi boshqa manbalari bo‘lsa ham, u haqda jinoyat-protsessual huquqning bosh manbai sifatida gapiriladi.

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining normalari respublikamizda 1994-yil 22-sentabrda qabul qilingan va 1995-yil 1-apreldan kuchga kirgan Jinoyat-protsessual kodeksga birlashtirilgan. Amaldagi JPK jinoyatlarni tergov qilish va sud muhokamasining haqiqiy dasturi bo‘ldi. U ilgari O‘zbekistonda qabul qilingan JPKlardan ancha farq qiladi, chunki xalqaro huquqning asosiy prinsiplari va normalariga mos keladi, jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlarni iloji boricha to‘liq tartibga solgan, huquqiy davlatni shakllantirish va inson huquqlari kafolatlarini kuchaytirish ruhi bilan sug‘orilgan.

O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi Umumiy va Maxsus qismlardan iborat. Umumiy qismga jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining asosiy qoidalari, jinoyat protsessining prinsiplari, ushbu protsess ishtirokchilari, dalillar va isbot qilinishi lozim bo‘lgan holatlar, protsessual majburlov, jinoyat natijasida yetkazilgan mulkiy ziyonni qoplash, jinoyatlarning oldini olish choralari; rehabilitatsiya, protsessual muddatlar va chiqimlar kiritilgan. Maxsus qismga esa ishni sudga qadar yuritish, birinchi instansiya sudida ish yuritish; hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirish; ushbu sud hujjatlarini ijro etish, alohida toifadagi jinoyat ishlarini yuritish kiradi. JPKning bunday tuzilishi va mazmuni jinoyatlarni tergov qilish va sud muhokama qilishni har tomonlama qamrab oladi.

2.2. Jinoyat-protsessual tartibga solishning mexanizmi va xususiyatlari

«Jinoyat-protsessual tartibga solish mexanizmi» – huquqiy tartibga solishning tuzilishi va sur'atlarini ifodalashga yordam beradigan tushuncha. Jinoyat-protsessual tartibga solish mexanizmini mustaqil ilmiy muammo sifatida ishlab chiqish o'tgan asrning 60-yillarida boshlangan. Ushbu muammoga turlicha qarashlar bo'lganligi uchun u maxsus yuridik, psixologik, ijtimoiy, boshqarishga oid turli yo'nalishlarda ishlab chiqildi. Mazkur yondashuvlarning barchasi muammo-ning turli jihatlarini aks ettiradi va shu bois bir-birini inkor etmaydi. Biroq bizni faqat muammo-ning maxsus yuridik jihati qiziqtiradi. U jinoyat-protsessual munosabatlarga huquqiy ta'sir ko'rsatishni ta'minlovchi asosiy huquqiy elementlarni ko'rib chiqishni taqozo etadi. Bunday elementlarga quyidagilar kiradi: jinoyat-protsessual normalar, huquqni qo'llash hujjatlari, jinoyat-protsessual munosabatlar hamda ular ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini amalga oshirish hujjatlari, ya'ni protsessual harakatlar.

Huquqiy tartibga solish jarayoni bir qator bosqichlardan o'tadi. Ularning har birida muayyan natijalarga erishiladi. Huquqiy ta'sirning har bir bosqichi mexanizmdagi muayyan elementning ishi bilan bog'lanadi.

Jinoyat-protsessual tartibga solish mexanizmidagi to'rtta bosqichni ajratish mumkin: 1) jinoyat-protsessual normalarning umumiy amal qilishi (unda huquqiy tartibga solishning huquqiy normalarni bilish, ularga munosabatni ishlab chiqish, ularda mustahkamlangan xulq-atvor namunalariga rioya etish kabi natijalarga erishiladi); 2) huquqni qo'llash bosqichi (u jinoyat-protsessual yuridik fakt mavjud bo'lganda yuzaga keladi va tegishli qarorni qabul qilish bilan yakunlanadi; mazkur bosqichning vazifasi vaziyatni, yuridik jihatdan ahamiyatli faktni baholashdan va ushbu vaziyatga mo'ljallangan jinoyat-protsessual normani qo'llashdan iborat); 3) jinoyat-protsessual munosabatlar bosqichi (u odatda huquqni qo'llash hujjati chiqarilganidan keyin boshlanadi; mazkur bosqichda jinoyat-protsessual normalarda mustahkamlangan umumiy protsessual huquq va majburiyatlar subyektiv huquq va majburiyatlar shaklini oladi); 4) jinoyat-protsessual huquq va majburiyatlarining amalga oshirish bosqichi (mazkur bosqichda jinoyat-protsessual munosabatlar subyektlari subyektiv huquq va majburiyat-

laridan kelib chiquvchi harakatlarni sodir etadilar va bu bilan huquq normasida nazarda tutilgan natijalarga erishadilar).

Jinoyat-protsessual normalar – jinoyat-protsessual tartibga solish mexanizmining boshlang'ich, hal qiluvchi bo'g'ini. Ularda davlatning jinoyat ishini qo'zg'atish, tergov qilish va hal qilishning zarur tartibi borasidagi irodasi bevosita ifodalanadi. Jinoyat-protsessual normada, huquqni qo'llash hujjati va huquqiy munosabatdan farqli ravishda, bir necha bor amal qilishga mo'ljallangan umumiy, barcha uchun teng va barcha rioya etishi shart bo'lgan xatti-harakat qoidalari ifodalanadi. U mexanizmning boshqa barcha elementlari muvofiq kelishi lozim bo'lgan namunadir. Huquqiy normalarning butun huquqiy tartibga solish jarayonidagi alohida, belgilovchi ahamiyati ham ana shunda. Huquqiy normalar davlatning jinoyat protsessidagi ta'siriga xos deyarli barcha xossalarni o'zida jamlaydi: jinoyat ishlari bo'yicha eng maqbul, ijtimoiy munosabatlarning mavjud darajasiga eng ko'p mos keladigan deb tan olinadigan tartibga barqarorlik bag'ishlaydi.

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining normalari jinoyat-protsessual faoliyatni asosan tartibga solish mexanizmining boshqa elementlari (huquqni qo'llash hujjatlari) orqali tartibga solganligiga qaramay, ular jinoyat protsessi ishtirokchilarining xulq-atvoriga ushbu elementlardan tashqari ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunda jinoyat-protsessual normalarning ular amalga osha boshlaydigan paytda ijtimoiy ongga ta'siri nazarda tutilmoqda. Ushbu masala huquqning dunyoqarashga ta'siri muammosiga kiradi. Mazkur muammo, o'z navbatida, axborot berish va baholash jihatlariga ega. Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining axborot berish vazifasi kishilar e'tiboriga jinoyat-protsessual ta'sir maqsadlari hamda ushbu maqsadlarga erishish imkonini beradigan xulq-atvor namunalarini yetkazishdan iborat. Jinoyat-protsessual normalarning axborot berish jihati nafaqat jinoyat-protsessual qonunning mazmunini bilishni, balki unda ijtimoiy qadriyatlarni qabul qilishni ham taqozo etadigan aksiologik jihat bilan bog'liq. Jinoyat-protsessual qonunda fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi, adolat, haqiqat, qonuniylik, aybsizlik prezumpsiyasi, shaxsning daxlsizligi kabi ijtimoiy qadriyatlar o'zining normativ aksini topgan.

Aniq sotsiologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, fuqarolarning ko'pchiligi jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining eng muhim qoidalarini biladilar, tushunadilar va ularga qo'shiladilar.

Davlat jinoyat protsessining ishtirokchilariga huquqlar berib va majburiyatlar yuklatib, avvalo, fuqarolar rivojlangan fuqarolik va kasbiy burch tuyg'usi, huquqiy faolligi tufayli o'zlarining ushbu huquqlaridan

to'liq foydalanishlariga va yuklatilgan majburiyatlarni vijdonan bajarishlariga ishonadi. Ammo fuqarolik va kasbiy burchga suyanish bir qator hollarda yetarli bo'lmaydi. O'shanda jinoyat-protsessual tartibga solish mexanizmiga hatto protsessual majburiyatlarni bajarishdan bosh tortgan yoki ular vijdonan bajarilmagan taqdirda ham huquq normalasida nazarda tutilgan natijalarga olib kela oladigan qo'shimcha vositalar qo'llaniladi. Ushbu vositalar «protsessual majburlov choralari» tushunchasi orqali ifodalanadi.

Protsessual majburlov nafaqat jinoyat-protsessual normalarning, balki ular buzilgan taqdirda moddiy huquq normalarining ham hayotda haqiqatda amalga oshirilishini ta'minlab, go'yoki ikki tomonlama funksiyani bajaradi.

So'nggi yillarda chop etilgan yuridik adabiyotda «majburlash» tushunchasiga ikki xil umumnazariy yondashuv mavjudligini ko'rish mumkin. Birinchi yondashuv huquqda bajarilishi shart bo'lgan va majburiy bo'lgan jihatlarni farqlash uchun asos qilib majburiyatga ega bo'lgan subyektning irodasini ifodalaydi. Ikkinchisi – burchning mazmuniga xos xususiyatni aks ettiradi. Birinchi qarashga ko'ra, burchlar, ularning xususiyati va mazmunidan qat'i nazar, ixtiyoriy ravishda bajariladigan bo'lsa, majburlash bo'lmaydi. Ikkinchi yondashuvga ko'ra, burchlar, shaxs bunday burchlarni ixtiyoriy yoki g'ayriixtiyoriy bajarishidan qat'i nazar, huquqni cheklash xususiyatiga ega bo'ladigan joyda majburlash bo'ladi.

Protsessualist olimlarning ko'pchiligi majburlash konsepsiyasini qo'llab-quvvatlaydilar. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, majburiyat burchdan u yoki bu burchning «obyektiv ijtimoiy zaruriyatini» aks ettirishi yoxud subyektning huquqiy maqomini cheklashni ifodalashiga qarab farqlanadi. Jinoyat protsessida ish bo'yicha haqiqatni aniqlash maqsadida yo'l qo'yiladigan huquqiy cheklovlar muammosi hamda jinoyat-protsessual qonun hujjatlari normalariga rioya etishga majburlash muammosining ayrim jihatlari o'zaro mos kelsa-da, har holda bular chalkashtirilmasligi kerak bo'lgan nisbatan mustaqil masalalardir.

Majburlov choralari – qonunda tartibga solingan protsessual majburiyatlarni protsess ishtirokchisi bajarmayotgan yoki lozim darajada bajarmayotgan vaziyatda qonun talablarini ro'yobga chiqarilishiga yordam beradigan jinoyat-protsessual tartibga solish mexanizmining elementidir. Huquqni cheklashlar esa jinoyat protsessining maxsus sharoitlarida protsessual burchlarini vijdonan bajarayotgan shaxslarga

nisbatan ham qo‘llanishi mumkin (masalan, jabrlanuvchi guvohlantirilishi, guvohdan qiyosiy tekshiruv uchun namunalar olinishi mumkin va h.k.).

Protsessual burchlarda ifodalangan davlat irodasi, ushbu burchlar muayyan huquqiy cheklovlarga ega yoki ega emasligidan qat’i nazar, albatta hayotga joriy etilishi kerak. Majburlov choralari jinoyatga, burchni bajarishdan bosh tortganlik yoki lozim darajada bajarmaganlikka nisbatan bevosita javob reaksiyasi, protsessual majburiyatlarni belgilashdan ko‘zlangan vazifalarning muqarrar ravishda bajarilishini ta’minlash maqsadida qo‘llaniladigan choralardir. Protsessual majburlov (jinoyatning oldini oluvchi majburlov choralari bundan mustasno) ushbu majburlovning huquqiy mexanizmi normal amal qilmay qolganda, shuningdek, undan og‘ish ro‘y berganda yuz beradigan reaksiyadir.

Protsessual majburlov jinoyat-protsessual huquqni qo‘llash hujjatlari yordamida amalga oshiriladi. Protsessual qarorlar muayyan ma’noda, qonun chiqaruvchi organ umumiy xususiyatga ega bo‘lgan huquqiy normani chiqarish davomida boshlagan ishni davom ettiradigan huquqni qo‘llash aktlari sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu davom ettirishning mohiyati shundaki, protsessual huquqni qo‘llash akti umumiy norma asosida va doirasida yakka tartibdagi normativ tartibga solishni amalga oshiradi.

Huquqni qo‘llash hujjati jinoyat-protsessual munosabatlarni hokimiyat kuchi bilan individual tartibga soladi va bu huquq normalariga asos bo‘lgan dasturlarning qat’iy doirasida yuz beradi. Bunday hujjat yangi protsessual normalarni yaratmaydi, balki amaldagi huquqiy normalarni yakka tartibda qo‘llaydi va shu bois jinoyat-protsessual tartibga solish jarayonida ta’minot funksiyalarini bajaradi.

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarini amalga oshirishning umumiy ko‘rinishi quyidagicha. Vakolatli mansabdor shaxs real voqelikda protsessual norma qo‘llanilishi mo‘ljallangan holatlarning (yuridik faktlarning) mavjudligini aniqlaydi, mazkur holatlarning mavjudligini tasdiqlovchi va bu bilan ushbu norma amalga oshirilishi kerakligini tan oluvchi huquqni qo‘llash hujjatini chiqaradi. Buning natijasida ushbu normaning amal qilish doirasiga tushuvchi shaxslarda muayyan subyektiv huquq va majburiyatlar yuzaga keladi, ya’ni odamlar o‘rtasida aniq jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlar kelib chiqadi. Huquqiy munosabatlar qaror topganidan keyin esa, ularning subyektlari subyektiv huquq va burchlarning mazmunini tashkil qiluvchi harakatlarni sodir

etish imkoniyatiga ega bo'ladilar, ya'ni ushbu huquq va majburiyatlarni amalga oshirish va bu bilan jinoyat-protsessual normani ro'yobga chiqarish imkoniga ega bo'ladilar. Huquqiy normani amalga oshirish jarayoni ularning amalda qonun asosida harakat qilishi bilan yakunlanadi.

Biroq har bir jinoyat-protsessual norma aynan shu tariqa amalga oshadi, deb hisoblamaslik kerak. Jinoyat-protsessual qonun hujjati tizimli bo'lganligi, turli huquqiy normalar o'rtasida «mehnat taqsimoti» mavjudligi bois ular huquqiy tartibga solish jarayonida turli funksiyalarni bajaradi. Ba'zi normalar ko'proq jinoyat-protsessual faoliyat vazifalarini belgilashga xizmat qilsa, boshqalari jinoyat-protsessual munosabatlar subyektlarining huquqiy holatini belgilaydi va h.k. Bunday normalar butunlay mustaqil ravishda amal qilmaydi, balki boshqa protsessual normalarga singib ketadi va ular orqali amalga oshadi.

Agar subyektlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni sof huquqiy aloqalar (ayblanuvchining nimada ayblanayotganligini bilish huquqi va tergovchining ayblov xulosasini taqdim etish, uning mohiyatini tushuntirib berish majburiyati) sifatida qaraydigan bo'lsak, huquqiy munosabatlar ko'z oldimizda huquqiy tartibga solish vositasi sifatida, haqiqiy jinoyat-protsessual munosabatlar (tergovchi bilan ayblanuvchi o'rtasidagi munosabatlar) – tartibga solish predmeti sifatida, ya'ni jinoyat-protsessual qonun hujjatlari huquq va majburiyatlar yordamida ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy munosabatlar sohasi sifatida namoyon bo'ladi.

Jinoyat-protsessual munosabatlarni huquqiy tartibga solish vositasi sifatida, amaldagi jinoyat-protsessual munosabatlarni esa tartibga solish predmeti sifatida qarash ancha qiyin. Zero, agar huquq normasi mavjud bo'lsa, yuzaga kelayotgan amaldagi jinoyat-protsessual munosabatlarga normada nazarda tutilgan yuridik huquq va majburiyatlar qo'yiladi va shu bois amaldagi jinoyat-protsessual munosabatlar darhol huquqiy shaklda, ya'ni huquqiy munosabatlar sifatida mavjud bo'la boshlaydi.

Masalan, qo'yilgan ayblov bo'yicha tergovchi bilan ayblanuvchi o'rtasidagi mavjud amaldagi jinoyat-protsessual munosabatlar ayblov e'lon qilingan zahoti yuzaga keladi. Ana shu paytda, faoliyat hali tugamaganligi va ikkala subyekt ham uning natijalaridan manfaatdor bo'lganligi sababli, ular o'rtasida obyektiv ravishda aloqa va bog'liqliklar yuzaga keladi. Ular qandaydir xatti-harakat shakliga kirishi kerak bo'ladi. Ammo ushbu vaziyatni tartibga soluvchi huquq normalari

mavjud bo'lganligi tufayli, tergovchi bilan ayblanuvchi o'rtasida qo'yilgan ayb bo'yicha amaliy munosabatlar yuzaga kelgan ana shu paytning o'zida ularda o'zaro huquq va majburiyatlar, ya'ni ayblanuvchida – jinoyat ishiga ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb etish bo'yicha tushuntirish olish huquqi, tergovchida esa uni so'roq qilish majburiyati paydo bo'ladi. Shu bois ularning amaldagi munosabatlari jinoyat-protsessual qonun normalaridan va yuridik faktdan (ayblov qo'yish faktidan) kelib chiqadigan huquq va majburiyatlar bilan darhol tartibga solinadi, ya'ni o'sha ondayoq huquqiy munosabatlarga aylanadi.

Ammo amaldagi ijtimoiy munosabat qonun bilan tartibga solingan shaklga kirgan, subyektlar qonun ulardan aynan qanday xatti-harakatlarni talab qilishini va ular o'zlarini boshqacha tutganlarida nima yuz berishini bilgan paytda bunday ijtimoiy munosabat huquqiy tartibga solishning natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Ana shu sababli ham jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish vositasi deb baholash mumkin (bunda huquq va majburiyatlar amaldagi ijtimoiy munosabatni qamrab olgan va tartibga solingan bo'ladi). Jinoyat-protsessual huquq va majburiyatlar jinoyat protsessi ishtirokchilarining birgalikdagi faoliyatini qamrab olganligi, ularga muayyan tartib bag'ishlaganligi, ularni davlat himoyasiga qo'yganligi sababli, ularni huquqiy shakl deb, amaldagi jinoyat-protsessual faoliyatni esa ushbu shaklning moddiy mazmuni deb qarash mumkin.

Jinoyat-protsessual faoliyat muayyan xususiyatga ega bo'lganligi tufayli, jinoyat protsessi vazifalarining tegishli bosqichida bajarilishi uchun mas'ul bo'lgan mansabdor shaxs yoki davlat organi jinoyat-protsessual munosabatning majburiy subyekti bo'lishi kerak. Chunki fuqarolar o'rtasida mustaqil jinoyat-protsessual munosabatlar mavjud emas (ayblanuvchi bilan himoyachi, guvoh bilan uning advokati o'rtasidagi munosabatlar bundan mustasno).

Huquqiy tartibga solish jarayoni huquqiy munosabatlarning amalga oshishi bilan, ya'ni huquq va majburiyatlarning mazmunini tashkil qiluvchi harakatlarning sodir etilishi (ularni sodir etishdan o'zini tiyish) bilan yakunlanadi. Huquqiy mexanizmning ishlashi aynan insonning real harakatlariga bog'liq. Biroq real huquqiy xatti-harakat, ularning normada nazarda tutilgan modeldan og'ishiga ta'sir etuvchi omillar muammosi unga qaraganda kengroq bo'lgan jinoyat-protsessual faoliyatning samaradorligi muammosining tarkibiy qismini tashkil etadi.

2.3. Jinoyat-protsessual qonunning zamon, makon va shaxslar bo'yicha amal qilishi

Jinoyat-protsessual normalar JPK moddalari ko'rinishida ifodalangan bo'lib, zamon va makonda cheklangan muayyan doiradagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Ushbu chegaralar normaning o'zida ko'rsatish yoki amal qilish vaqti va hududiga doir umumiy qoidalar orqali belgilanadi.

Jinoyat-protsessual munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy hujjatlar, har qanday boshqa obyektiv reallik kabi, vaqtda amal qiladi. Amal qilish boshlangan vaqt esa ularning kuchga kirish paytiga qarab belgilanadi. Ushbu paytni aniqlash jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining ham, protsessual huquqning amalga oshuvi jarayonining ham muhim jihatidir. Zero, qonunning kuchga kirishi shu paytdan e'tiboran surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura, sud, advokaturaning barcha mansabdor shaxslari, shuningdek fuqarolar unga amal qilishlari shart ekanligini, u bajarish uchun majburiy hujjatga aylanishini bildiradi.

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida protsessual normalarning kuchga kirish paytini aniqlashning quyidagi usullari mavjud: *birinchidan*, ushbu normalar qabul qilingan yoki matbuotda e'lon qilingan paytidan boshlab kuchga kiradi; *ikkinchidan*, kuchga kirish vaqti O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Palatalarining axborotnomasi yoki «Xalq so'zi» («Narodnoye slovo») gazetasida chop etilganidan keyin yoki muayyan muddat (10 kun) o'tishi bilan belgilanadi; *uchinchidan*, jinoyat-protsessual xususiyatga ega bo'lgan normativ hujjat uning o'zida yoki, xuddi JPKdagi kabi, ushbu hujjatni tasdiqlovchi qonunda bevosita ko'rsatilgan paytdan boshlab kuchga kiradi.

Jinoyat-protsessual hujjatning amal qilish muddati (davomiyligi) u kuchga kirgan paytdan amal qilishdan to'xtagan paytgacha o'tgan vaqt bilan o'lchanadi. Jinoyat-protsessual qonunlar quyidagi asoslar bo'yicha kuchini yo'qotgan, binobarin, amal qilishdan to'xtagan hisoblanadi: yangi qabul qilingan protsessual hujjat yoki vakolatli organning maxsus qarori matnidagi bekor qilish to'g'risidagi bevosita ko'rsatma natijasida; ilgari amalda bo'lgan protsessual hujjatni almashtiruvchi yangisi qabul qilinishi munosabati bilan (bunda avvalgi hujjat rasman bekor qilinmaganligining ahamiyati yo'q); protsessual hujjatning o'zida belgilangan amal qilish muddatining tugashi natijasida.

Protsessual hujjatlarning makonda amal qilishi O'zbekiston Respublikasining, jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasining hududi

bilan cheklanadi, ya'ni ushbu hududda ularga rioya etiladi. Bunda davlat hududi deganda, yer yuzining davlat chegarasi bilan cheklangan qismi, ichki va hududiy suv havzalari, ular ustidagi havo bo'shlig'i, shuningdek davlatning ochiq dengizda bo'lgan harbiy kemalari, davlat hududidan tashqaridagi havoda parvoz qilayotgan havo kemalari hamda elchixonalarining hududlari tushuniladi.

Mamlakatimiz hududida jinoyat-protsessual normalar uning barcha fuqarolari, mansabdor shaxslari, davlat organlari, jamoat birlashmalari, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar va ajnabiylarga nisbatan amal qiladi. Qonunda uning kimlarga nisbatan qo'llanishi bevosita ko'rsatilgan bo'ladi. Bu o'ziga xos ta'sir etuvchi shaxslarning doirasi aniqlashtirilgan, ya'ni majburiyatga ega bo'lgan shaxslar doirasini cheklovchi normadir.

Ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar mamlakatimizda uning fuqarolari bilan bir xil huquqiy layoqatga egadirlar. O'zbekiston qonun hujjatlarida ayrim cheklovlar belgilanishi mumkin. Biroq xorijiy fuqarolik muomala layoqati u qaysi mamlakatning fuqarosi bo'lsa, o'sha mamlakatning qonunida belgilanadi. Fuqaroligi bo'lmagan shaxsning fuqarolik muomala layoqati u doimiy asosda yashaydigan mamlakat qonuni bo'yicha belgilanadi. O'zbekiston Respublikasida doimiy yashovchi ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar mamlakatimiz qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda muomala layoqatiga ega bo'lmagan yoki muomala layoqati cheklangan deb topilishlari mumkin.

Agar O'zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar bilan tuzilgan xalqaro shartnomalarida davlatning jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida ko'rsatilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnomalarning qoidalari qo'llaniladi. O'zbekiston imzolagan xalqaro shartnomada mamlakatimiz jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonun hujjatlariga nisbatan ham xuddi shunday tartib qo'llanadi.

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining O'zbekiston Respublikasi hududida yashovchi barcha shaxslarga nisbatan qo'llanishi haqidagi umumiy qoidadan ayrim istisnolar mavjud bo'lib, ular tartibga solinadigan munosabatlarning va xalqaro huquqiy bitimlarning xususiyatidan kelib chiqadi. Masalan, diplomatik immunitetga ega bo'lgan chet ellik fuqarolarni jinoiy javobgarlikka tortish taqiqlanadi. Ular, shuningdek ko'rsatuv berish uchun sudga majburan chaqirilishlari ham mumkin

emas. Diplomatik immunitetga ega bo'lgan ajnabiy fuqarolarning g'ayriqonuniy harakatlari haqidagi masala faqat diplomatik yo'l bilan hal etilishi mumkin. Ular faqat fuqarolik ishlari bo'yicha va xalqaro huquq normalari yoki tegishli davlatlar bilan imzolangan bitimlar bilan belgilanadigan doiradagina O'zbekiston milliy qonunlariga bo'ysunadilar.

2.4. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi, Bosh prokuror va Ichki ishlar vazirligi normativ hujjatlarining qo'llanilishi

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari tushuntirish berilgan qonunni qo'llovchi sudlar, boshqa organlar va mansabdor shaxslar uchun bajarilishi shart bo'lgan hujjatlardir. Rahbariy tushuntirishlarning majburiy xususiyati shundaki, jinoyat protsessi faqat qonun bilan tartibga solinadi hamda ushbu qonunni qo'llash bo'yicha berilgan tushuntirishlar qonunning o'zi bilan qanday nisbatda bo'ladi, degan savolga javob berishni talab qiladi. Buning uchun mazkur tushuntirishlar zarurligini yuzaga keltiradigan asoslarni tahlil qilib chiqamiz.

Sud amaliyotini o'rganish davomida sudlarning jinoyat-protsessual qonunni qo'llash faoliyatida aniqlangan kamchiliklar, jumladan, sud xatolari umumiy asos bo'lib xizmat qiladi. Sud faoliyatida aniqlangan kamchiliklarning sabablari jinoyat-protsessual qonun ma'nosi va mazmunini tushunishdagi qiyinchiliklar yoki yetarlicha tushunarli bo'lgan huquqiy normalarni qo'llashga salbiy ta'sir etuvchi tashkiliy yoxud psixologik xususiyatga ega bo'lgan jihatlar bo'lishi mumkin. Odatda bu jinoyat-protsessual qonunning u yoki bu talablarini yetarlicha baholamaslik bilan bog'liq bo'ladi.

Plenumlarning jinoyat-protsessual qonun hujjatlarini qo'llashga doir masalalar bo'yicha qabul qilgan rahbariy qarorlarini tahlil qilish ularda berilgan ko'rsatmalarning deyarli chorak qismi uni og'ishmay bajarish zarurligiga e'tiborni tortishga, protsessual vositalardan samarali foydalanishga yordam beruvchi ba'zi bir tashkiliy jihatlarni ko'rsatishga qaratilmaganligidan dalolat beradi. Masalan, kassatsiya tartibida berilgan shikoyat va protestlarga diqqat bilan va o'ylab munosabatda bo'lish, dalillarni puxta tahlil etish zarurligi haqidagi tushuntirishlar ana shunday xususiyatga ega. Mazkur tushuntirishlar qonunning mazmuniga taalluqli bo'lmagan holda sud amaliyotini jinoyat protsessi vazifalarining bajarilishiga erishish maqsadida ushbu qonunni og'ishmay bajarishga

yo‘naltiradi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorida «Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to‘g‘risida»gi 2006-yil 3-fevral qarorida: «Adolatli jazo tayinlanishi undan ko‘zlangan maqsadlarga – mahkumni axloqan tuzatish, mahkum va boshqa shaxslar tomonidan yangi jinoyatlar sodir etilishining oldini olishga erishish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi»¹ deyilgan.

Sud amaliyotining kamchiliklariga jinoyat-protsessual qonun mazmuni va ma‘nosini tushunishda bir xillikning yo‘qligi sabab bo‘lgan hollarda tushuntirishlar boshqacha xususiyat kasb etadi. Ushbu hollarda Plenum mazkur qonunning rasmiy va majburiy tushuntirishini (yoki talqinini) berishi kerak. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining Oliy sudi qasddan odam o‘ldirish jinoyatlariga qarshi kurash borasidagi qonun hujjatlarini qo‘llash amaliyotini o‘rganib chiqib, Plenumning «Qasddan odam o‘ldirishga oid ishlar bo‘yicha sud amaliyoti to‘g‘risida»gi 2004-yil 24-sentabr qarorida shunday deb ta‘kidladi: «Sudlar qasddan odam o‘ldirishga oid ishlarni ko‘rayotganda ish holatlarini sinchkovlik bilan, har tomonlama, to‘la va xolisona tekshirish lozimligi to‘g‘risidagi qonun talablariga qat’iy amal qilishlari shart.

Har bir ish bo‘yicha ayb shakli, qotillik sabablari, maqsadi va usuli aniqlanishi, shuningdek qilmishni to‘g‘ri huquqiy baholash va aybdorga adolatli jazo tayinlash uchun ahamiyatga molik boshqa holatlar tekshirilishi kerak.

Qasddan odam o‘ldirish uchun jazo tayinlashda ushbu jinoyat sodir etilishidagi barcha holatlar: qasd turi, qotillik sabablari, maqsadi, usuli, jinoyat sodir etilgan vaziyat va jinoyat bosqichi, shuningdek, aybdorning shaxsi, uning o‘z qilmishiga munosabati, jazoni yengillashtiruvchi va og‘irlashtiruvchi holatlar e‘tiborga olinishi zarur. Ayni paytda jabrlanuvchining shaxsiga oid ma‘lumotlar, uning sudlanuvchi bilan o‘zaro munosabatlari, shuningdek qotillik sodir etilmasdan oldingi xulq-atvori o‘rganilishi lozim»².

Qonunning mazmunini to‘g‘ri tushunish borasidagi qiyinchiliklar ko‘pgina jinoyat-protsessual normalarning mavhumligi, ularda baholovchi tushunchalarning mavjudligi, jinoyat-protsessual qonunning murakkab tuzilishi kabi holatlar bilan bog‘liq. Amaliyotda bir xil qo‘llanilishiga erishish maqsadida, Plenum o‘zining tushuntirishlarida

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорларининг тўплами. 1991–2006: Икки жилдли. II жилд. Т., 2006. – Б.192-201.

² О‘sha joyda. 192, 201-b.

jinoyat-protsessual qonunning huquqni qo‘llovchi subyektlar to‘g‘ri tushunishga qiynaladigan tushunchalarning haqiqiy hajmini ochib berishi kerak.

Qonunning mazmunini ochib berish huquqiy tushuncha hajmiga kiradigan muayyan faktik holatlarni ko‘rsatish orqali amalga oshiriladi. Aynan shu bois Plenum qonunni tushuntirish natijasida ishlab chiqadigan majburiy ko‘rsatmalar aniqlashtiruvchi huquqiy qoidalar xususiyatiga ega bo‘ladi. Plenum ifodalab beradigan aniq tushuntirishlar yangi jinoyat-protsessual normalarni hosil qilmaydi, balki mavjud normalarning mazmuniga aniqlik kiritadi. Shu sababli majburiy tushuntirishlarning qonunga aniq mos kelishi talab qilinadi.

Biroq qonunga muvofiqlik yoki tushuntirishning adekvatligi muammosi ba‘zan uni so‘zma-so‘z talqin etish talabi sifatida noto‘g‘ri izohlanadi. Aslida, so‘zma-so‘z va adekvat talqin etish – bir narsa emas.

Adekvat talqin etish – qonun chiqaruvchi organning haqiqiy irodasiga to‘la mos tarzda, ya‘ni to‘g‘ri talqin etish. So‘zma-so‘z talqin etish esa qonun harfi doirasida talqin etishdir. Odatda so‘zma-so‘z talqin etish adekvat ham bo‘ladi, chunki normani so‘zlar orqali ifodalash ko‘p hollarda uning ma‘nosiga aniq mos keladi.

Plenumga qonunlarni faqat so‘zma-so‘z tushuntirish talabini qo‘yish hajmi hech kimda shubha uyg‘otmaydigan jinoyat-protsessual normalarga nisbatangina ma‘noga ega bo‘ladi. Albatta, «boshqa hujjatlar», «ish uchun muhim holatlar», «shaxsni jinoiy jazo choralari qo‘llamasdan turib axloqan tuzatish mumkinligidan dalolat beruvchi holatlar» kabi tushunchalarni so‘zma-so‘z talqin etish haqidagi tavsiyalar kam ahamiyatlidir.

Agar norma barcha qabul qilgan ma‘noga ega bo‘lsa, u haqda rasmiy tushuntirish berish zarurati ham paydo bo‘lmaydi. Bunday zarurat u yoki bu normalar har xil tushunilganda yuzaga keladi. Ularni tushunishdagi farqlar ayrim huquqni qo‘llovchilar u yoki bu faktik holatlarni huquqiy norma mazmuniga kiradigan holatlar sifatida, boshqalari esa kirmaydigan holatlar sifatida baholashlarida namoyon bo‘ladi. Natijada birinchi holda qonunni kengaytirilgan tarzda talqin etish, ikkinchisida cheklangan tarzda talqin etish holati mavjudligi ta‘kidlanadi. Aslida, ulardan bittasi, ya‘ni yo kengaytirilgan, yo cheklangan talqingina to‘g‘ri bo‘ladi. Ana shu to‘g‘ri talqinni eng malakali huquqni qo‘llovchi organ – Oliy sud berishi kerak. Shu bois Plenum u yoki bu qonunning cheklovchi yoki kengaytiruvchi talqinini berdi, deganda Plenum tushuntirilayotgan

normaning chegarasidan, ya'ni qonun chiqaruvchi organ irodasining chegarasidan chiqqanligi tushunilmaydi, chunki normaning hajmini aynan shunday tushuntirish yagona to'g'ri tushuntirish bo'lishi mumkin. Bunda shubhalar mavjud bo'lganda oxirgi so'zni doimo qonun chiqaruvchi organning o'zi aytishi nazarda tutiladi. Aynan shu bois O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida qonunlarni talqin etish huquqi Oliy Majlisga berilgan. Lekin bu faqat ugina qonunni qo'llash chog'ida yuzaga keladigan uning ma'no va mazmuniga oid har qanday shubhalarni bartaraf etishi mumkinligini bildirmaydi. Juda ko'p hollarda qonunlarni talqin etishning fanda ishlab chiqilgan va amaliyotda sinovdan o'tgan barcha usullaridan foydalanish Oliy sud Plenumiga jinoyat-protsessual normaning haqiqiy hajmini nisbatan oson va bexato aniqlash imkonini beradi va Oliy Majlisning aralashuvini mutlaqo talab etmaydi.

Huquqni qo'llovchilar qonunni har xil tushunishlarining har qanday ko'rinishi aniqlanganda, Oliy sud o'zining raisi orqali talqin etish haqida iltimos bilan Oliy Majlisga murojaat etish kerak, deb hisoblash Oliy sudga qonunni qo'llashni tushuntirish huquqini berish zarurligining o'zini shubha ostiga olishni bildiradi. Shunisi aniqki, Oliy sud raisining tushunarsiz qonunni sharhlab berishni so'rab murojaat etish huquqi haqida so'z borganda, Oliy sudning o'zida yuzaga keladigan hollar nazarda tutiladi. Bunga quyidagi hollarda muqarrar ravishda duch kelinadi: a) talqin etishning barcha usullarini qo'llash ham turli xulosalarga olib kelganda; v) normani talqin etish natijasi boshqa huquqiy normaga zid kelganda; s) talqin etish natijasida fuqarolarning huquq va erkinliklarini cheklash yoki protsessual majburlovni kengaytirish xavfi yuzaga kelganda. Bu toifadagi shubhalarni faqat qonun chiqaruvchi organ hal qilishi kerak.

Albatta, Plenumning jinoyat-protsessual normalarning mazmunini ochib berishi va shu asosda majburiy ko'rsatmalar berishiga – huquq ijodkorligi sifatida, Plenumning qarorlariga esa – jinoyat-protsessual huquqning manbai sifatida qaralishi mumkin emas.

Plenum o'zining rahbariy qarorlarida protsessual normalarning mazmunidan u yoki bu mantiqiy xulosalar chiqargan hollarda ham shunday bo'ladi. Bunday vaziyatda Plenum qandaydir yangi normalar yaratmasligi, balki qonun hujjatlarida mavjud bo'lgan qoidalarni ochib berishi hamda ularga rioya etish va ularni bajarishni talab qilishi aniq. Bunga qo'shimcha qilib shuni ta'kidlash kerakki, bunday axborot uning

mazmunini ochib berish orqali olinadi, bu esa uni tushunishni osonlashtiradi va foydalanishda samarasini oshiradi. Bunday hollarda qonunni mantiqan kengaytirish haqida soʻz yuritish rasm boʻlgan. Masalan, Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qoʻllashning ayrim masalalari toʻgʻrisida»gi 2004-yil 24-sentabr qarorida dalillar maqbulligining shartlarini keltirib, ularni quyidagilardan iborat ekanligini qayd etgan, yaʼni: «dalil tegishli subyekt tomonidan, yaʼni dalilni olish bilan bogʻliq boʻlgan protsessual harakatni oʻtkazishga vakolatli mansabdor shaxs tomonidan olingan boʻlishi;

faktga oid maʼlumotlar faqat JPK 81-moddasining ikkinchi qismida qayd etilgan manbalardan olingan boʻlishi;

dalil uni olish bilan bogʻliq protsessual harakatni oʻtkazishga oid qoidalar va tartibga rioya etilgan holda olingan boʻlishi;

dalilni olishda tergov va sud harakati jarayoni va natijalarining qayd etilishiga doir qonunning barcha talablariga amal qilingan boʻlishi shart.

Sudlarga tushuntirilsinki, dalillar maqbulligiga taalluqli yuqorida sanab oʻtilgan shartlardan birortasiga amal etilmasligi dalilning nomaqbul deb topilishiga asos boʻladi.

3. Dalillar, jumladan, quyidagi hollarda nomaqbul deb topiladi, agar:

1) dalil surishtiruvchi tomonidan surishtiruv tamom boʻlganidan soʻng, tergovchi, prokurorning yozma topshirigʻisiz oʻtkazilgan tergov harakati davomida olingan boʻlsa, tergov harakati belgilangan tartibda ishni oʻz yurituviga olmagan yoki tergov guruhi tarkibiga kiritilmagan tergovchi tomonidan oʻtkazilgan boʻlsa, tergov harakati JPK 76-moddasida belgilangan asoslarga koʻra rad etilishi shart boʻlgan shaxs tomonidan oʻtkazilgan boʻlsa;

2) maʼlumotlar tergov va sud harakati oʻtkazilmasdan yoki qonunda nazarda tutilmagan manbadan, masalan, jinoyat-protsessual qonunida belgilangan tartibda rasmiylashtirilmagan tezkor-qidiruv tadbirlari vaqtida olingan boʻlsa;

3) dalil qonunga xilof usul bilan, yaʼni uni toʻplash yuzasidan qonunda nazarda tutilgan qoidalarga amal qilinmagan holda olingan boʻlsa, jumladan:

a) prokurorning sanksiyasi olinishi shart boʻlgan hollarda tergov harakatining sanksiya olinmasdan oʻtkazilishi (kechiktirib boʻlmaydigan hollar bundan mustasno);

b) tergov harakatida xolis sifatida ish boʻyicha manfaatdor shaxsning, shu jumladan, huquqni himoya qiluvchi organ xodimlari yoki

ularga jamoatchilik asosida ko'maklashuvchi boshqa shaxslarning ishtiroki;

d) ko'rsatuvlarning, shu jumladan, aybiga iqrorlik to'g'risidagi ko'rsatuvlarning qiynoqqa solish, zo'rlik ishlatish hamda insonga nisbatan boshqa shafqatsiz yoki uning sha'ni, qadr-qimmatini kamsituvchi munosabatda bo'lish, shuningdek, aldash va qonunga xilof boshqa yo'llar orqali olinishi;

e) ekspert xulosasining ekspertiza tayinlash vaqtida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining huquqlari buzilgan holda, shuningdek, ekspert rad etilishi shart bo'lgan holda olinishi;

f) himoyachining, ishtiroki shart bo'lgan hollarda uning ishtirokisiz gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchidan ko'rsatuv olinishi;

g) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yaqin qarindoshlarining JPK 116-moddasi talablariga xilof ravishda o'z roziligisiz gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchiga tegishli holatlar yuzasidan so'roq qilinishi;

4) dalillarni qayd etishning protsessual formasi buzilgan bo'lsa:

tergov va sud harakatlarida ishtirok etuvchi shaxslarga oid ma'lumotlar yo'qligi;

tergov va sud harakatlarida ishtirok etuvchi shaxslarga huquq va majburiyatlarining tushuntirilmaganligi;

tergov va sud boshlangan va tugallangan vaqtning ko'rsatilmaganligi;

JPK 90 – 93-moddalarida nazarda tutilgan boshqa talablarning bajarilmaganligi.

Jinoyat-protsessual qonuni talablari buzilgan tarzda olingan boshqa hollarda ham dalillar nomaqbul deb topilishi mumkin»¹.

Endi Plenumning qonun chiqaruvchi organ tartibga solmagan masalada, ya'ni jinoyat-protsessual qonunda kamchilik aniqlanganda, ko'rsatma berishi zarur ekanligi haqida so'z borgan tushuntirishlarning xususiyatiga to'xtalamiz. Bunday kamchiliklar qonun chiqaruvchi organ u yoki bu munosabatlarni tartibga solishni nazarda tutgan, ammo buni yetarlicha to'liq amalga oshirmagan hollarda yuzaga keladi.

Bunday kamchiliklarni bartaraf etishning eng tipik vositasi – huquqiy jihatdan o'xshash protsessual vaziyatni tartibga soluvchi qonundan foydalanish (qonundan analogiya bo'yicha foydalanish; bunga fuqarolik va xo'jalik protsesslarida yo'l qo'yiladi). Biroq jinoyat-

---

¹ O'sha manba, – 189-b.

protsessual qonundan analogiya bo'yicha foydalanish mumkin yoki mumkin emasligi haqidagi masala ancha murakkab va bahslidir. Jinoyat protsessida qonuniylik prinsipining alohida ahamiyatga egaligi va qonun chiqaruvchi organ bir qator protsessual harakatlarga nisbatan ular faqat qonunda belgilangan tartibdagina amalga oshirilishi mumkinligining maxsus ta'kidlaganligi protsessualistlarga jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritishda qonundan analogiya bo'yicha foydalanish muammosini juda ehtiyotlik bilan hal qilishni talab etadi.

Analogiya bo'yicha qonundan foydalanish imkoniyatiga nisbatan qattiq pozitsiyaning ma'nosi uni qat'iy taqiqlashdan iborat bo'lib, u istisnosiz barcha hollarda ham maqbul emas. Gap jinoyat protsessida majburlovni kengaytirish xavfi to'g'risida borganda, shubhasiz, u to'g'ri; lekin fuqarolar juz'iy kamchiliklar natijasida o'z manfaatlarini himoya qilish uchun ularga berilgan protsessual huquqlardan to'liq foydalanish imkoniyatidan mahrum bo'ladigan hollarda bu aslo ijobiy bo'la olmaydi.

Biroq, hatto fuqarolarga berilgan huquqlarni ta'minlash borasidagi kamchiliklarni tugatish natijasida ish bo'yicha haqiqatga erishish kafolatlarini kuchaytirish mumkinligi haqida so'z borgan hollarda ham yangi jinoyat protsessual normalar yaratishni qat'iy taqiqlash talabiga e'tibor bermaslik mumkin emas. Kamchiliklarni qisman to'ldirish amaldagi huquq ijodkorligiga aylanmasligi uchun protsessualistlar qonunni analogiya bo'yicha qo'llashning qonuniyligi chegaralarini qayd etuvchi ko'rsatkichlarni topish va ifodalashga harakat qilmoqdalar. Shu ma'noda tartibga solinmay qolgan ijtimoiy munosabatlar yangi jinoyat-protsessual munosabatlar bo'lmasligi, balki qonunda tartibga solingan va qonun chiqaruvchi organ o'zining qat'iy fikrini aniq bildirgan munosabatning jihati, xususiyati bo'lishi kerak. Kamchiliklarning qisman to'ldirilishi jinoyat protsessining barcha demokratik prinsiplariga tayanishi kerak. Tabiiyki, buni mamlakatimizning Oliy sud organi hammadan ko'ra malakali bajara oladi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining buyruqlari jinoyat protsessida qonuniylikni mustahkamlashga jiddiy hissa qo'shadi. Bosh prokurorning prokuratura organlariga rahbarlik qilish borasidagi vakolatlari O'zbekiston Respublikasining «Prokuratura to'g'risida»gi (yangi tahrirdagi) qonunining 19-moddasida belgilangan. Ushbu moddaning 2-qismida, jumladan, shunday deyilgan: «O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori O'zbekiston Respublikasidagi barcha prokuratura xodimlari uchun majburiy bo'lgan buyruqlar, ko'rsatmalar,

yo'riqnomalar chiqaradi». 3-qismiga binoan esa, «O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining tergov ishlariga oid ko'rsatmalari barcha tergov organlari uchun bajarilishi majburiydir».

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining tergov ishlari hamda prokurorning sudda ishtirok etishi sohasidagi prokurorlik nazorati masalalari bo'yicha chiqargan buyruqlarini tahlil qilish ularning ko'pchiligi jinoyat-protsessual qonunning aniq va tashabbus ko'rsatib bajarilishini tashkil qilishga, tergov va prokurorlik amaliyotida uchraydigan hamda jinoyat-protsessual qonun ma'nosi va mazmunini tushunishdagi qiyinchiliklar bilan bevosita bog'liq bo'lmagan kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilganligini ko'rsatmoqda.

Ushbu buyruqlarni ularning jinoyat protsessi huquqiy asoslarini mustahkamlashdagi ahamiyati nuqtai nazaridan tavsiflash qiyin emas, chunki ular jinoyat-protsessual qonunga qandaydir yangi jihatlarni qo'shmaydi, balki barcha kuchlarni uni muqarrar ravishda bajarishga safarbar etadi yoki qonunlarning bajarilish samaradorligini oshirish uchun zarur tashkiliy shart-sharoitlarni yaratadi. Misol tariqasida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining jinoyatlarni tez va malakali tergov qilish maqsadida eng tajribali tergovchilarni jinoyatlarning muayyan turlari bo'yicha ixtisoslashtirish, zarur hollarda bunday ishlarni tergov qilish uchun ulardan guruhlar tuzish, jinoyatlarni tergov qilishda fan-texnika vositalaridan keng va samarali foydalanilishini ta'minlash, tergovchilarning hududiy tizimida ishlash tartibini joriy etish kabi vazifalarni yuklovchi ko'rsatmalarini keltirish mumkin.

Ayni paytda, bir qator hollarda qonunlarning aniq va muqarrar bajarilishini tashkil qilish tergovchilar va prokurorlarning faoliyatini tartibga soluvchi jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining mazmuniga muayyan darajada aniqlik kiritish, uning haqiqiy ma'nosini ochib berishni talab etadi. Shu bois qonun doirasida aniqlik kirituvchi ko'rsatmalar berish jinoyat protsessi sohasida qonuniylikni nazorat qiluvchi organlar va mansabdor shaxslarning zaruriy faoliyatidir.

Agar O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuroriga qonunni bajarish maqsadida prokuratura organlarining barchasi uchun majburiy bo'lgan buyruqlar chiqarish va ko'rsatmalar berish huquqi berilgan bo'lsa, bu zarurat, o'z navbatida, qonunning ma'no va mazmunini ochib berish huquqini ham muqarrar ravishda taqozo etadi. Shu bois, agar fanda ishlab chiqilgan talqin etish usullari O'zbekiston Respublikasining Bosh prokuroriga qonunning haqiqiy ma'nosini ochib berish va bu bilan uning

to'g'ri bajarilishini ta'minlash imkonini bersa, u surishtiruv, dastlabki tergov va prokurorlik nazoratini tartibga soluvchi jinoyat-protsessual qonunga rasmiy tushuntirish berish huquqiga ega bo'lmasligi mumkin emas.

Dastlabki tergov bosqichidagi faoliyatni tartibga soluvchi deyarli barcha jinoyat-protsessual normalarning ijro etilishi sudda tekshirilishi va sud qarorlarida o'z ifodasini topishi sababli, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining sudlarga beriladigan tushuntirishlarida tergovchilar va prokurorlarning faoliyatini tartibga soluvchi normalar bo'lishi muqarrar va ushbu tushuntirishlar ular uchun bajarilishi majburiydir. Biroq bu hol tergov va prokurorlik amaliyotining tahlili tushuntirish berilishi zarurligidan dalolat bersa, O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori o'z vakolati doirasida tushuntirish berishi mumkinligini istisno etmaydi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining «Jinoyatchilikka qarshi kurash, uni oldini olish hamda surishtiruv va dastlabki tergov o'tkazishda qonunlarning aniq bajarilishi ustidan prokuror nazoratini yanada takomillashtirish to'g'risida»gi 2004-yil 9-dekabr 31-sonli buyrug'ida: «Jinoiy jazolarning liberallashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual kodekslari hamda Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritish haqida»gi qonuni tergov va sud amaliyotida ijobiy o'zgarishlarni o'zida mujassam etdi... Qonunchilikdagi o'zgarishlar, o'z navbatida prokuror nazorati faoliyatini takomillashtirish va yangicha yondoshuvni taqozo etadi. Prokuratura organlari tomonidan qonun ustuvorligini qaror toptirish, jinoyatchilikka qarshi kurash va uning oldini olish borasida e'tiborli ishlar amalga oshirilmoqda... Biroq, jinoyatlarni ochish va tezkor-qidiruv faoliyatni tashkil etish ustidan prokuror nazoratini ta'minlashda hamon kamchiliklarga yo'l qo'yilmoqda. Shunga asosan jinoyatchilikka qarshi kurash, jinoyatlarning oldini olish hamda ularni sodir etilishiga imkon berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf qilishga, bu jarayonda qonunlarga qat'iy rioya etish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini, davlat va jamiyat manfaatlarini himoya qilishga, jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni qoplashga asosiy e'tibor qaratilsin», deb qayd etilgan¹.

O'zbekiston Respublikasining Ichki ishlar vaziri dastlabki tergov bosqichida yuzaga keladigan jinoyat protsessiga oid masalalar yuzasidan

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг амалдаги буйрухлари, кўрсатмалари, низом ва йўрихномалари тўплами. – Т., 2005. – 306–307-б.

buyruqlar, yo'riqnomalar va ko'rsatmalar chiqaradi. Biroq bu normativ hujjatlar asosan ichki ishlar idoralari tergov apparatlari faoliyatining va statistik hisobotlarning ayrim jihatlariga taalluqlidir. Ushbu jihatlar jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining mazmuniga emas, balki aksariyat tashkiliy masalalarga daxldordir (masalan, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining «Ichki ishlar idoralarida tergov ishini tashkil qilish to'g'risida»gi buyrug'i).

Ayrim masalalar bo'yicha, ayniqsa jinoyatlarni dastlabki hisobga olish va tergov hisobotini tuzish bilan bog'liq masalalar bo'yicha Ichki ishlar vaziri Bosh prokuror, ba'zan esa Adliya vaziri bilan birga qo'shma normativ hujjatlar chiqaradi. Bu tabiiy, chunki jinoyatlarni qayd etish, ochish, tergov qilish va sudda muhokama qilish borasida yagona hisob-kitob bo'lishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining rahbariy qarorlari, Bosh prokurorning buyruqlari va mamlakatimiz IIV normativ hujjatlari-ning jinoyat protsessining huquqiy asoslarini mustahkamlashdagi ahamiyatini baholaganda quyidagi xulosalarga kelish lozim: a) ular jinoyat-protsessual qonun hujjatlarini qo'llashdagi kamchiliklarni aniqlaganliklari sababli, huquqiy asosni mustahkamlaydi hamda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yo'llari va vositalari haqida bajarilishi majburiy bo'lgan ko'rsatmalar beradi; b) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumi va Bosh prokuror jinoyat-protsessual normalarning mazmuni huquqni qo'llovchilar uchun yetarlicha aniq bo'lmagan hollarda ularning ma'no va mazmunini ochib beradi, qonundan muayyan mantiqiy xulosalar chiqaradi, ularni huquqiy tartibga solishning qo'shimcha va yordamchi vositalari bo'lib xizmat qiladigan huquqiy qoidalar tariqasida ifodalab beradi; d) O'zbekiston Respublikasi IIVning jinoyat-protsessual faoliyat masalalari bo'yicha normativ hujjatlari surishtiruvchilar va tergov apparatining ishini barqarorlashtirishga, shuningdek ularning o'zaro hamda boshqa korxonalar, muassasa va tashkilotlar bilan hamkorligini tartibga solishga xizmat qiladi; e) hech bir, hatto eng obro'li huquqni muhofaza qiluvchi organ, huquqiy qoidalar ko'rinishidagi bajarilishi shart bo'lgan ko'rsatmalarni ishlab chiqarkan, qonun chiqaruvchi organning o'rnini bosishga va yangi jinoyat-protsessual normalar yaratishga harakat qilmasligi kerak. Mazkur organlar va mansabdor shaxslarning vazifasi jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining mavjud normalari samarali qo'llanilishi uchun sharoit yaratishdir.

Taxminiy testlar

1. Quyidagi hujjatlardan qaysi biri O‘zbekiston Respublikasi – jinoyat protsessual huquqining manbai emas?

- A. Konstitutsiya
- B. Jinoyat-protsessual qonun
- C. O‘zbekiston Prezidentining farmonlari
- D. Oliy sud Plenumining qarorlari
- E. Tuman hokimining buyruqlari

2. Jinoyat-protsessual qonun orqaga qaytish kuchiga egami?

- A. Ha, ega
- B. Yo‘q, ega emas
- C. Odatda ega emas
- D. Yangi qonun huquqlarning cheklanishini bekor qilganda ega bo‘ladi
- E. Ular huquqlarining kafolatlanishini kamaytirganda ega bo‘ladi

3. O‘zbekiston Respublikasi JPK normalari O‘zbekistonda jinoyat sodir etgan xorijiy davlatlarning fuqarolariga nisbatan qo‘llaniladimi?

- A. Ha, barcha hollarda qo‘llaniladi
- B. Yo‘q, qo‘llanilmaydi
- C. Odatda qo‘llaniladi
- D. Qo‘llaniladi, ammo chet ellik fuqarolarning o‘zlari buni iltimos qilganlarida yoki bunga rozi bo‘lganlarida
- E. Diplomatik daxlsizlik huquqidan foydalanadigan shaxslardan boshqa barcha chet ellik fuqarolarga qo‘llaniladi

4. Jinoyat-protsessual qonunning makonda amal qilishiga nimalar kirmaydi?

- A. Jinoyat ishining jinoyat sodir etilgan joyda tergov qilinishi
- B. Tergov organlari va sudning ish tergov qilinadigan va sudda muhokama qilinadigan joyda amal qiluvchi jinoyat-protsessual normalarni qo‘llashlari
- C. Ishni tergov qilish yoki sudda ko‘rish chog‘ida JPKning jinoyat sodir etilgan joyga doir normalari qo‘llanilishi
- D. Muayyan sharoitlarda bir ishga doir protsessual harakatlar boshqa davlatning JPK asosida amalga oshirilishi mumkinligi
- E. Ishning jinoyat qayerda sodir etilganiga bog‘liq bo‘lmagan ravishda tergov qilinishi

5. O‘zbekiston Respublikasi har doim ham o‘z fuqarolarini boshqa davlatning talabi bo‘yicha ushlab topshiradimi?

- A. Ha, har doim
- B. Yo‘q, har doim emas
- C. Ikki tomonlama shartnoma bo‘lganda
- D. Umuman topshirmaydi
- E. O‘z xohishiga ko‘ra

Tekshirish uchun savollar

1. Jinoyat-protsessual huquqning qanday manbalarini bilasiz?
2. Jinoyat-protsessual tartibga solish mexanizmi va xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Jinoyat-protsessual normaning turlari va tuzilishi qanday?
4. Jinoyat-protsessual qonun zamon, makon va shaxslar bo‘yicha qanday amal qiladi?
5. Jinoyat-protsessual qonun analogiya bo‘yicha qo‘llanishi mumkinmi?
6. Ekstraditsiya nima?
7. Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarini kodifikatsiyalash va takomillashtirish muammolari nimalardan iborat?

III bob. JINOYAT PROTSESSINING PRINSIPLARI

3.1. Jinoyat protsessining prinsiplari va ularning ahamiyati

Prinsiplar yoki boshlang‘ich asoslar jinoyat protsessining huquq normalarida mustahkamlangan vazifalaridan kelib chiquvchi hamda jamoatchilik yordamida jinoyat ishlarini tergov qiladigan va sudga ko‘rib chiqadigan davlat faoliyatining eng muhim jihatlarini, jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquq va majburiyatlarini, butun protsess tizimining tuzilishini belgilovchi rahbariy qoidalardir. Ushbu prinsiplar jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida belgilab qo‘yilgan.

Prinsiplar protsessning asoslari, shart-sharoitlari haqidagi tasavvurlar majmui bo‘lib, asosiy ahamiyatga ega. Huquqiy normalar shakliga ega bo‘lgan ushbu prinsiplar protsessual tizim asoslanadigan va amal qiladigan eng umumiy, markaziy qoidalardir. Shu jihatdan, g‘oya-prinsiplar bajarilishi shart bo‘lgan huquqiy qonunlar ahamiyatiga ega. Ayni paytda bunday g‘oyalar amal qiladigan soha huquq bilan cheklanib qolmaydi: ular huquqning asosiy tushunchalari, kategoriyalari sifatida,

shuningdek ijtimoiy va individual huquqiy ongda uning elementlari sifatida mavjud bo‘ladi va rivojlanadi.

Ayrim prinsipial jihatdan muhim g‘oyalar huquqiy normalarda maxsus terminlar va tegishli ifodalar ko‘rinishida mustahkamlanmaydi. Shu bois prinsiplar har doim protsessual normalar bilan aynanlashtirilmaydi.

Huquqni qo‘llash amaliyotiga tartibga soluvchi ta’sirni protsessual qonunda mustahkamlanmagan huquqiy g‘oya-prinsiplar ham ko‘rsatishi mumkin. Buning ustiga protsessual harakatlari va munosabatlar jinoyat protsessiga xos bo‘lmagan va faqat huquqiy bo‘lmagan g‘oya prinsiplar (gumanizm, adolat) bilan belgilanadi. Ushbu umumijtimoiy prinsiplar yo protsessual qonunlar matnida adekvat terminlar va so‘zdagi ifodalar ko‘rinishida umuman mustahkamlanmaydi, yoki ularda qisman mustahkamlanadi, xolos.

Prinsiplar jinoyat protsessining maqsadlaridan kelib chiqadi va ular bilan bog‘liqdir. «Maqsad» kategoriyasi faoliyat nimaga qaratilganligini bildirsa, «prinsip» kategoriyasi u qay tariqa amalga oshirilishini ko‘rsatadi. Ular o‘rtasida vertikal emas, balki gorizontal aloqa mavjud. Bu ularning bir-biridan kelib chiqmasligi va huquqiy tushunchalar tizimining bir xil, ya’ni eng yuqori darajasida ekanligini bildiradi. Agar qandaydir kategoriya boshqasidan keltirib chiqariladigan bo‘lsa, u kategoriya bo‘lmaydi va tushunchalar zanjirining quyi darajasida turadi.

Shunday qilib, prinsiplar jinoyat protsessining asosini, ya’ni uning eng muhim va belgilovchi negizlarini tashkil qiladi. Ushbu asosdan boshqa barcha xossalar va munosabatlar keltirib chiqariladi. Protsessning prinsipial asosi qanday bo‘lsa, uning mohiyati ham shunday bo‘ladi. Busiz jinoyat protsessi mavjud bo‘lishi ham, rivojlanishi ham mumkin emas.

3.2. Jinoyat protsessi prinsiplarining tizimi va tasniflanishi

Huquqiy kategoriyalar shaklida ifodalangan prinsiplar tizimi mantiqiy-nazariy xususiyatga ega bo‘ladi. Ular yordamida prinsiplar o‘rtasidagi ichki qonuniy aloqalarni yoritish va muayyan darajada ushbu prinsiplarni tasniflash mumkin. Ayni paytda prinsiplar tizimi eng umumiy xususiyatga ega bo‘lgan yuridik normalar tizimi sifatida protsessual faoliyatning qat’iy huquqiy asosi ahamiyatiga ega. Ushbu tizim protsessning tuzilishini, protsessual faoliyatning mexanizmi,

mazmuni, protsessual shakli, protsessual qarorlar qonuniyligi va adolatliligining kafolatlarini belgilab beradi va h.k.

Prinsiplar tizimda oddiygina jamlanib qolmaydi, balki qandaydir yaxlit tizim hosil qiladi. Ushbu yaxlitlik esa maxsus birlashtiruvchi (integrativ) sifatga ega bo'ladi. Faqat prinsiplar tizimigina jinoyat protsessining pirovard maqsadlariga erishishni kafolatlashi mumkin. Uning yangi sifati aynan ana shundan iborat bo'lib, bunday sifatga ayrim olingan hech bir prinsip ega emas.

Tizimning yaxlitligi uning to'liqligi oqibatida yuzaga keladi. Tegishli huquqiy kategoriyalar orqali jinoyat protsessining tabiatini, asosiy xususiyatlari va qonuniyatlarini yetarli darajada ifodalaydigan prinsiplar tiziminigina to'liq deb e'tirof etish mumkin. U protsessning oxirgi maqsadlariga erishish oqibatlari sifatidagi natijalarga erishish uchun zarur shart-sharoitlar va yuridik kafolatlarni ta'minlaganda to'liq hisoblanadi.

Prinsiplar tizimi o'zining to'liqligi hamda uni tashkil etuvchi elementlarning turli mazmunga egaligi sababli, yaxlitligini saqlab qolish, o'zini tiklash qobiliyatiga ega. Shu tufayli protsessning biror-bir prinsipi buzilishi tizimning ishlamay qolishiga muqarrar ravishda olib kelmaydi, jinoyat protsessi vazifalarining hal qilinish imkoniyatini yo'q qilmaydi.

U yoki bu prinsipni amalga oshirish doirasi jinoyat protsessining umumiy vazifalari va muayyan bosqichning bevosita vazifalari bilan bog'liq, ammo jinoyat protsessining barcha prinsiplari ayni vaqtda odil sudlovning ham prinsiplaridir.

Bayon etilganlar asosida jinoyat protsessi prinsiplarining tizimini quyidagicha tasniflash mumkin: konstitutsiyaviy, sohaviy va maxsus. Bunday tasniflashning mezoni sifatida ularning konstitutsiyaviy, umumhuquqiy va jinoyat-sudlov sohasiga oid normalardan kelib chiqishi va protsessual faoliyatning ushbu turi uchun xos bo'lgan mazmunga egaligi belgilangan.

3.3. Qonuniylik

«Qonuniylik» tushunchasi huquqiy voqelik, huquqiy normalar qanday bajarilayotganligi, huquqiy tuzilmaning siyosiy asoslari boshqa ijtimoiy-siyosiy institutlar va siyosiy rejimlar bilan bog'liq ravishda qanday ahvolda ekanligi kabilar haqida tasavvur beradi. Ushbu tushuncha uchta qoidani, ya'ni fuqarolarning qonun talablarini albatta bajarishi, jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy hayotning qonuniy

tartibi va qonuniylik nazariyasini qamrab oladi. Qonuniylik nazariyasi, birinchi navbatda, huquqiy ongda shakllanadi hamda huquqiy munosabatlar ishtirokchilari harakatlarining qonunga muvofiq bo'lishini ta'minlashga qaratilgan.

Qonuniylik talablariga quyidagilar kiradi: huquqqa oid umumij-timoiy tushunchalarga ega bo'lish, ya'ni ijtimoiy munosabatlarning huquqiy boshqarilishiga ehtiyojning mavjudligi va qonun bilan boshqarilishining e'tirof etilishi, konstitutsiya va qonunlar ustunligining tan olinishi; fuqarolarning qonun oldida teng huquqliligi maqomiga rioya etilishi; huquqning ijrosini ta'minlovchi yuridik va ijtimoiy mexanizmlarning mavjudligi; huquqiy normalarning sifat jihatdan yuqori darajada bajarilishi, ya'ni har qanday huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, har bir huquqbuzarlik uchun yuridik javobgarlikka tortilish; huquqiy tartibning mustahkamligi va barqarorligi, huquqiy boshqaruv mexanizmining yagona faoliyati.

Jinoyat-protsessual munosabatlarda ishtirok etuvchi sudya, prokuror, surishtiruvchi, himoyachi hamda jinoyat ishining boshqa ishtirokchilari yuqorida keltirilgan qonuniylik talablariga rioya etishlari kerak. Aks holda g'ayriqonuniy harakatlarning sodir etilishi qonuniylik prinsipining buzilishi deb topiladi va bu harakat hech qanday huquqiy kuchga ega bo'lmaydi. Ayrim hollarda esa hatto yuridik javobgarlik kelib chiqishiga olib keladi. Bunday harakatni sodir etgan shaxs tegishli javobgarlikka tortilishi lozim.

Sudya, prokuror, surishtiruvchi, tergovchi o'z faoliyatida qonuniylikni mustahkamlash maqsadini ko'zlaydilar hamda jinoyat va jinoyat-protsessual qonunlarining talablariga to'liq rioya etadilar.

Protsessda ishtirok etuvchi shaxslarning zimmasiga yuklatilgan huquqiy majburiyatlar qonun talablariga muvofiq bajarilishi kerak va ishtirokchilar o'z protsessual huquqlaridan to'liq foydalanishga haqlidirlar. Agar jinoyat protsessi ishtirokchilaridan biri protsessual majburiyatlarini bajarmasa, bu shaxs qonuniylik prinsipini buzgan hisoblanadi va unga nisbatan javobgarlik choralari qo'llanilishi mumkin. Qonun talablariga to'liq rioya etilishi jinoyat protsessi ishtirokchilarining qonuniy huquqlari va manfaatleri bajarilishiga asosiy kafolatdir. Majburiyatlarni bajarmagan holda huquqlardan foydalanish qonuniylik talabiga zid keluvchi holat hisoblanadi.

3.4. Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi

Jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni faqat sud amalga oshiradi. Sud deganda, birinchi instansiya sudlari hamda jinoyat ishlarini kassatsiya va nazorat tartiblarida ko'rib chiquvchi sudlar nazarda tutiladi. Suddan boshqa hech bir organ, korxonalar, birlashma insonni aybdor deb topish va jazolash huquqiga ega emas.

Sudning qonunga xilof tarzda olib borgan ishi «odil sudlov» tushunchasiga mos kelmaydi va qonunga xilof tarzda chiqargan hukm huquqiy kuchga ega bo'lmaydi. Odil sudlov qonun prinsiplariga mos kelishi shart.

Odil sudlov talablariga rioya etmaydigan sud hamda ushbu sud chiqargan hukm yuzasidan sudlanuvchi yoki jabrlanuvchi shikoyat qilishga haqlidir. Ammo shikoyat asoslangan bo'lishi kerak. Shikoyatda sudga nisbatan hurmatsizlik yoki tahdid qilishga yo'l qo'yilmaydi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumi va Oliy xo'jalik sudining Plenumi chiqargan «Sud hokimiyati to'g'risida»gi 1-sonli 1996-yil 20-dekabr qaroriga binoan, «qonunga muvofiq sud muhokamasini qanday bo'lmasin cheklashlarga, bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatish, tahdid qilish yohud sud faoliyatiga mansabdor shaxs yoki fuqaroning qay tarafdin va qanday masalada bo'lmasin aralashishiga yo'l quyilmaydi»¹.

3.5. Jinoyat ishlarini hay'atda va yakka tartibda ko'rib chiqish

JPKning 13-moddasida ikki prinsip ifodalangan: sudlar jinoyat ishlarini yakka tartibda va hay'atda ko'radilar. Jinoyat ishlarining sudya tomonidan yakka tartibda ko'rilishi sharti Jinoyat kodeksining 15-moddasining 2- va 3-qismlarida nazarda tutilgan (ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan) jinoyatlar haqidagi (JKga muvofiq besh yilgacha ozodlikdan mahrum etish jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan) ishlar sudya tomonidan yakka tartibda ko'rib chiqiladi. Boshqa barcha ishlar hay'atda, bitta sudya va ikki nafar halq maslahatchisi yoki uch nafar professional sudya tomonidan ko'rib chiqiladi.

---

¹ «Суд ҳокимияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Олий суди ва Олий хўжалик суди кўшма Пленумининг 1996 йил 20 декабрдаги 1-сонли қарори //Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1-жилд. – Т., 2006.– 62-б.

Sud muhokamasida ikki nafar xalq maslahatchisining ishtirok etishi aholini odil sudlovni amalga oshirishga jalb etish vositasi deb hisoblanadi hamda O‘zbekiston Respublikasi sud tizimining demokratiya talablariga rioya etishidan dalolat beradi. Xalq maslahatchilari quyidagilarga ham yordam beradi: jinoyat sodir etilishiga sabab bo‘lgan shart-sharoitlarni aniqlash; jinoyat sodir etishda aybdor deb topilgan shaxsning xulqini, uning voqelikka munosabatini baholash hamda sudyaga odil jazo tayinlashi uchun ko‘maklashadi. Ular sudya ega bo‘lgan barcha huquqlardan foydalanadilar, sud majlisida yuzaga keladigan nizolarni hal etishda, sud bayonnomasi bilan bog‘liq shikoyatlarni hal qilishda, turli xil protsessual hamda hukm chiqarishda yuzaga keladigan masalalarni muhokama qilishda ishtirok etadilar, ular yuzasidan o‘z fikrlarini bildiradilar, ulardan kelib chiquvchi muammolarni hal qilishda ishtirok etadilar. Raislik qiluvchi sudya xalq maslahatchilarining fikridan xabardor bo‘lishi va yuzaga kelgan vazifalarni ular bilan birga hal qilishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasining Oliy sudi jinoyat ishlarini uch sudyadan iborat tarkibda ko‘rib chiqadi. Oliy sudda, apellatsiya, kassatsiya, nazorat instansiyalarida xalq maslahatchilari ishtirok etmaydi, chunki ushbu instansiya sudlari birinchi instansiya sudlari chiqargan hukm, ajrim va qarorlarining qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshiradilar. Shu bois mutaxassis sudya birinchi instansiya sudi chiqargan hukm yoki ajrimning asosli, qonuniy va adolatli ekanligini tekshirishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi apellatsiya instansiyasida jinoyat ishlarini besh nafar sudyadan iborat tarkibda ko‘rib chiqadi, chunki mamlakatimiz Oliy sudi jinoyat ishini birinchi instansiya sifatida ko‘rib chiqishda, yuqorida ta’kidlanganidek, uch nafar sudya ishtirok etadi.

3.6. Sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo‘ysunishi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 112-moddasiga muvofiq, sudyalar mustaqildirlar va faqat qonunga bo‘ysunadilar. Sudyalarning odil sudlovni amalga oshirish borasidagi faoliyatiga biron-bir tarzda aralashishga yo‘l qo‘yilmaydi, bunday aralashish qonunga muvofiq javobgarlikka sabab bo‘ladi. Sudyalarning daxlsizligi qonun bilan kafolatlanadi. Oliy sud hamda Oliy Xo‘jalik sudining raislari va

sudyalari deputat yoki boshqa saylanadigan yoki tayinlanadigan lavozimlarda ishlashlari mumkin emas. Sudyalar, shu jumladan jinoyat ishlari bo'yicha tuman sudlarining sudyalari, siyosiy partiyalar va harakatlarning a'zosi bo'lishlari va boshqa haq to'lanadigan lavozimni egallashlari mumkin emas. Sudyalar, qonunda ko'rsatilgan asoslar mavjud bo'lmasa, vakolat muddati tugaguniga qadar sudyalik vazifasidan ozod etilishlari mumkin emas.

Sudyalar mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishining kafolati ushbu mansabdor shaxslarning sudyalik lavozimiga maxsus tartibda tayinlanishida ham namoyon bo'ladi. Har bir sudyani, jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudyasidan boshlab, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudyasigacha, mamlakatimiz Prezidenti tayinlaydi. Bu sudyalarga ularning ishlariga har qanday mansabdor shaxslarning aralashishlaridan qo'shimcha kafolat bo'lib xizmat qiladi.

Sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishi prinsipi (JPK 14-m.) xalq maslahatchilariga ham taalluqlidir. Sud muhokamasi jarayonida xalq maslahatchilari sudyalar bilan teng huquqlidirlar.

Sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo'ysunishi quyidagilarda namoyon bo'ladi: a) sudyalar ayrim shaxslar yoki turli davlat organlari va jamoat birlashmalarining ta'siridan to'liq ozoddirlar; sudda ko'rib chiqiladigan ishlarni mustaqil muhokama qilish hamda qonunga mos bo'lgan to'g'ri qaror va ajrimlar chiqarish majburiyatiga egadirlar; b) sudlar yuqori turuvchi sudlardan mustaqildirlar va jinoyat ishlarini yuqoridan kelgan topshiriq bo'yicha emas, balki qonun bo'yicha hal qiladilar; sudlar dastlabki tergovni yurituvchi organlarning, shuningdek jinoyat ishini sudda ko'rib chiqishga tayyorlashda ishtirok etuvchi shaxslarning ta'siridan mustaqildirlar; d) sudyalarga ta'sir o'tkazish mumkin emas. Jinoyat ishini ko'rib chiqish vaqtida sudya qonunga bo'ysungan holda o'z fikrini bildirish va qaror chiqarish huquqiga ega.

Hukmni bekor qiluvchi va jinoyat ishini sudda yangitdan ko'rib chiqish uchun jo'natuvchi yuqori turadigan sud dalillarga baho berar ekan, quyi turuvchi sud chiqargan hukmga ta'sir o'tkazishga haqli emas. Jinoyat ishini muayyan tartibda va tegishli hukm asosida tekshirish zarur.

Sud majlisida sudyalar jinoyat ishiga oid dalillarni tekshiradilar, zarur hollarda esa yangi dalillarni jalb etishga haqlidirlar.

Sudyalar ishni xolisona hamda surishtiruvchi, tergovchi yoki davlat ayblovchisi (prokuror) nuqtai nazaridan mustaqil ravishda ko'rib chiqishlari kerak. Bu talab sud muhokamasida ishtirok etayotgan

jabrlanuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi hamda boshqa shaxslarga ham taalluqlidir. Ular o'z fikrlari va e'tirozlarini bildirgan taqdirda ham sudyalarning mustaqil ravishda qaror chiqarishlari zarur.

Sudyalarning mustaqilligi nafaqat ularning qonungagina bo'ysunishi bilan, balki hukm chiqarishdan avval alohida xonaga (maslahatxonaga) chiqib ketishlari bilan ham kafolatlanadi (JPK 456-m.).

Sud hay'atidagi har bir sudyaning mustaqilligi ularning teng huquqliligi bilan kafolatlangan. Bundan tashqari, raislik qiluvchi sudya hukm chiqarilayotganida o'z fikrini eng oxirgi bo'lib bildiradi. Xuddi shuningdek, u hukm chiqarish haqidagi masalalar muhokama qilinayotganida oxirgi bo'lib ovoz beradi. Agar sudyalardan birortasi sudning hukmiga rozi bo'lmasa, o'z fikrini yozma tartibda bayon etishi va hukmga ilova qilishi kerak.

Sudyalarning va xalq maslahatchilarining qonunga bo'ysunishi quyidagilarda namoyon bo'ladi: jinoyat ishini ko'rib chiqishda sud majlisi vaqtida, hukm chiqarilayotgan paytda ular jinoyat va jinoyat-protsessual qonunlarning talablariga rioya etadilar, jinoyat ishini avval mavjud bo'lgan fikrlari, takliflar va har qanday ta'sirlardan xoli tarzda yuritishlari kerak. Ular jinoyat ishini qonun talablariga asosan hal qilishlari shart.

Sudyalarning va xalq maslahatchilari amalga oshiradigan odil sudlovga aralashuv g'ayriqonuniy harakat deb topiladi va bunday shaxslar qonun asosida javobgarlikka tortilishlari kerak.

Ayni paytda O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 114-moddasiga muvofiq, sud hokimiyati chiqargan hujjatlar barcha davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar uchun majburiydir.

Sud hokimiyati chiqargan hujjatlarning bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq javobgarlikka tortilish uchun sabab bo'ladi.

3.7. Jinoyat ishini qo'zg'atishning muqarrarligi

Ushbu prinsipning mohiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudya jinoyat alomatlarini aniqlangan har bir holatda jinoyat ishi qo'zg'atishlari shart va bu majburiyat qonun talablariga asoslanadi. Mazkur shaxslar dastlabki tergov yuritish davomida aybdorni aniqlaydilar, tegishli javobgarlikka

tortadilar, sud majlisi davomida hukm chiqarish uchun sharoit yaratadilar. Ushbu mansabdor shaxslarning protsessual hujjatlari jabrlanuvchi, ushbu ishdan manfaatdor shaxs yoki tashkilotning talablariga bogʻliq boʻlmasligi kerak. Bu qoida jinoyat ishi jabrlanuvchining shikoyati boʻyicha qoʻzgʻatilgan hollarda amal qilmaydi, chunki bunday hollarda jinoyat ishi aynan jabrlanuvchining arizasi boʻyicha qoʻzgʻatilishi kerak (JPK 325-m.).

Jinoyat ishi sudda koʻrib chiqish uchun tayyorlanadigan bosqichda sud, ushbu jinoyat ishi boʻyicha dastlabki tergovning toʻgʻri yuritilganligini tekshirib, dalillarni diqqat bilan, har tomonlama, toʻliq va xolisona baholashi, shuningdek mavjud asoslarning jinoyat ishini sudda koʻrib chiqish uchun yetarliligini aniqlashi shart.

3.8. Odil sudlovni fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshirish

Jinoyat protsessida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga egadirlar (JPK 16-m.). Ular – jinsi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, eʼtiqodi, shaxsiy va ijtimoiy ahvolidan qatʼi nazar – qonun oldida tengdirlar.

Agar biron-bir shaxs jinoyat protsessida ishtirok etishi vaqtida uning huquqlari irqiy va milliy mansubligiga koʻra cheklanadigan boʻlsa, yoxud unga, bevosita yoki bilvosita ekanligidan qatʼi nazar, ortiqcha huquqlar beriladigan boʻlsa, bunda aybdor boʻlgan mansabdor shaxs qonunga muvofiq jinoiy javobgarlikka tortilishi kerak.

JPKda fuqarolarning a) ijtimoiy, moliyaviy ahvoli yoki lavozimidan; b) irqiy, jinsiy, milliy mansubligidan yoki qaysi tilda soʻzlashishidan; d) qaysi dinga eʼtiqod qilishi yoki qilmasligidan qatʼi nazar – qonun va sud oldida teng ekanligi belgilangan. Fuqarolarning qonun oldida tengligi jinoyat ishini qoʻzgʻatish, dastlabki tergov yuritish va ishni sudda koʻrib chiqish vaqtida barcha fuqarolarga bir xil jinoyat va jinoyat-protsessual qonun hujjatlari qoʻllanilishini bildiradi. Fuqarolarning sud oldida tengligi ularning surishtiruv va dastlabki tergov vaqtida ham teng ekanligini anglatadi.

Diplomatik daxlsizlikka ega boʻlgan shaxslarga nisbatan odil sudlov faqat tegishli ruxsat olinganidan soʻng va istisnoli hollardagina amalga oshirilishi mumkin. Aks holda bu shaxslar «persona non-grata» (nomaqbul shaxs) deb eʼlon qilinishi va Oʻzbekiston Respublikasining hududidan chiqarib yuborilishi mumkin.

Agar jinoyat sodir etgan shaxs deputat bo'lsa, unga nisbatan jinoyat va jinoyat-protsessual qonunlarni uni deputatlik mandatidan mahrum etgandan keyingina qo'llash mumkin. U boshqa fuqarolar oldida hech qanday imtiyozlarga ega emas va ular bilan teng huquqlidir.

Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 7-moddasiga muvofiq, «barcha odamlar qonun oldida tengdir va hech bir tafovutsiz qonun bilan teng himoya qilinish huquqiga egadir. Barcha odamlar... har qanday kamsitishdan teng muhofaza qilinish huquqiga... egadir»¹. Ushbu norma O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va Jinoyat-protsessual kodeksida ham o'z ifodasini topgan bo'lib, mamlakat hududida amal qiladi. U tegishli normalarga nisbatan afzallikka ega bo'lib, dastlabki tergov bosqichida ham, jinoyat protsessining barcha bosqichlarida ham bajarilishini talab etadi.

Xalqaro-huquqiy hujjatlarga muvofiq, barcha kishilar sud oldida tengdirlar. Har bir kishi o'z ishining qonun asosida tashkil etilgan obro'li va mustaqil sudda adolatli va oshkora ko'rib chiqilishi huquqiga ega. Fuqaroga qarshi berilgan ayblov sud tartibida ko'rib chiqilayotgan hollarda unga huquq va majburiyatlari tushuntirib beriladi. Axloqiy mulohazalardan yoki davlat xavfsizligi, shuningdek ularning shaxsini muhofaza qilish manfaatlaridan kelib chiqib yoki ayrim hollarda oshkora sud muhokamasi sudlovning odil bo'lishiga xalaqit berishi mumkin bo'lganda, matbuot xodimlari va aholi sudning barcha majlislariga yoki ularning ayrimlariga qo'yilmasliklari mumkin. Biroq sudning jinoyat ishi bo'yicha qarori oshkora e'lon qilinishi shart.

3.9. Shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish

Shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, avvalo, Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasida, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 17-moddasida va O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida mustahkamlangan. Xususan, Konstitutsiyamizning 27-moddasida: «Har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalani va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega», – deb belgilangan. Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 12-moddasida shunday deyiladi: «Hech kimning shaxsiy va oilaviy hayotiga o'zboshimchalik

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси ва инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар// Масъул муҳаррир А.Х.Саидов. –Т., 2002. – 20-б.

bilan aralashish, uy-joyi daxlsizligiga, uning yozishmalaridagi sirlarga yoki uning nomus va sha'niga o'zboshimchalik bilan tajovuz qilinishi mumkin emas. Har bir inson xuddi shunday aralashuv yoki tajovuzdan qonun orqali himoya qilinish huquqiga ega». Mansabdor shaxsning ushbu talablarni tan olmasligi, qo'pol ravishda va qasddan haqoratlashi konstitutsiyaviy va xalqaro huquqiy normalar buzilganidan dalolat beradi. Bunday harakatlarni oddiy fuqaro sodir etgan taqdirda, u ham javobgarlikka tortilishi mumkin.

Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 5-moddasida: «Hech kim qiynoqqa yoki shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni xo'rovchi muomala va jazoga duchor etilmasligi kerak», – deb belgilangan. Bundan tashqari, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 7-moddasida ko'rsatilishicha, «hech kim azob-uqubatga solinmasligi va unga nisbatan shafqatsiz, noinsoniy yoki qadr-qimmatini xo'rovchi muomala qilinmasligi yoki jazolanmasligi kerak. Jumladan, hech bir shaxs ustidan o'zining roziligisiz tibbiy yoki ilmiy tajriba o'tkazilishi mumkin emas». Ushbu qoidalar Konstitutsiyamizda ham belgilangan (26-m.).

Atayin shaxsni qiynash kuchli og'riqqa solish va ruhiy azoblash deb hisoblanadi. Boshqa shaxsga nisbatan bunday harakatlar sodir etilishi uning jinoyat sodir etganlikka iqror bo'lishi uchun harakat qilish deb baholanadi. Shu bilan birga, insonni qo'rqitish maqsadida unga ruhiy ta'sir o'tkazish yoki unga nisbatan kuch ishlatish bilan birga qo'rqitish zarur ko'rsatuvlar berishiga harakat qilish deb topilishi lozim. Ushbu harakatlarning barchasi inson huquqlari va erkinliklarini poymol etish deb hisoblanadi.

Agar jinoyat ishi bo'yicha dastlabki tergov o'tkazish davomida yoki sud muhokamasi jarayonida ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga nisbatan uni qiynoqqa solish, unga zulm o'tkazish yoki sha'ni va qadr-qimmatini yerga urish bilan bog'liq harakatlar qo'llanilganligi aniqlansa hamda bu harakatlar dastlabki tergov jarayonida amalga oshirilgan bo'lsa, sud sudlanuvchiga nisbatan puxta tekshiruv o'tkazilishini tashkil qilishi va uning natijalaridan kelib chiqib, hukm chiqarishning maqsadga muvofiqligi haqidagi masalani hal qilishi kerak. Bunday sudlanuvchi sud zalining o'zidayoq darhol ozod qilinishi lozim.

Agar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchidan dastlabki tergov davomida unga nisbatan go'yoki kuch ishlatilgan, u qiynoqqa solingan, shafqatsiz yoki sha'ni va qadr-qimmatini yerga uruvchi munosabatda bo'linganligi haqida ariza tushsa-yu, ushbu ma'lumotlar

hech bir dalillar bilan isbotlanmasa, bunday hollarda sud muhokamani davom ettiradi hamda sudlanuvchiga nisbatan hukm chiqarishga va uning axborotini isbotlanmagan deb topishga haqli bo‘ladi.

3.10. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish

Jinoyat ishini yuritish uchun mas’ul bo‘lgan barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar jinoyat protsessida ishtirok etayotgan fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilishlari shart. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish majburiyati xalqaro huquqiy hujjatlarda, Konstitutsiyamizda, jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida qayd etilgan bo‘lib, fuqarolarning huquq va erkinliklarini amalga oshirish talablarining darhol bajarilishi va ta’minlanishidan iborat. Masalan, har bir kishi erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim sud qaroriga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas.

Qamoqqa olinayotgan paytda shaxsga buning sababi tushuntirilishi va qonunda ko‘rsatilgan muddatlarda ayb qo‘yilishi lozim. Aks holda uni qamoqda saqlash qonunga xilof deb topiladi va tegishli mansabdor shaxs jinoiy javobgarlikka tortilishi kerak bo‘ladi. Bu borada Konstitutsiyamizning 25-moddasida: «Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas», – deb belgilangan. Sud va prokuror g‘ayriqonuniy tarzda ozodlikdan mahrum etilgan yoki qamoqda qonunda yoxud sud hukmida belgilangan muddatdan ortiq saqlanayotgan har qanday shaxsni darhol ozod qilishlari shart. Ushbu talabni bajarmagan mansabdor shaxslar esa qonun asosida javobgarlikka tortilishlari kerak.

Mansabdor shaxslar qonun talablariga rioya etishlari hamda fuqarolarning shaxsiy hayotiga, uy-joyi, yozishmalariga, telegraf xabarlari va telefon orqali so‘zlashuvlariga aralashmasliklari shart. Aks holda Inson huquqlari Umumjahon deklaratsiyasining 13-moddasi, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 12-moddasi, O‘zbekiston Konstitutsiyasining 27-moddasida belgilangan talablar qo‘pol ravishda buziladi. Bunday hollarda jabrlangan shaxs qonuniy vositalar bilan himoyalanih huquqiga ega bo‘ladi.

Jinoyat ishi yuritilayotganida mansabdor shaxslar fuqarolarning huquq va erkinliklariga rioya etilishini ta’minlashlari kerak. JPKning 18-

moddasida mustahkamlangan ushbu huquq va erkinliklar fuqarolarga tushuntirilishi zarur.

3.11. Sudda jinoyat ishlarining oshkora ko‘rilishi

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 113-moddasida belgilanganidek, «hamma sudlarda ishlar ochiq ko‘riladi. Ishlarni yopiq majlisda tinglashga qonunda belgilangan hollardagina yo‘l qo‘yiladi». Ushbu moddada ishlarining oshkora ko‘rilishi prinsipi belgilangan bo‘lib, uning ahamiyati shundaki, *birinchidan*, keng jamoatchilik jinoyat sodir etgan shaxs haqida, jinoyatga olib kelgan sabablar haqida, shuningdek jinoyatchiga sud qanday jazo belgilaganligi haqida xabardor qilingan taqdirdagina sud jarayonini yuritishning tarbiyaviy vazifalari bajarilgan bo‘ladi; *ikkinchidan*, fuqarolarga nisbatan sudning odil qarori chiqarilishi ta‘minlanadi; *uchinchidan*, fuqarolarga jinoyat ishini yuritishda to‘liq ishtirok etish hamda huquq va erkinliklarining bajarilishi uchun sharoit yaratiladi; *to‘rtinchidan*, jinoyat protsessida ishtirok etayotgan shaxslar o‘z huquq va erkinliklarini amalga oshirayotganida yuksak mas‘uliyat his etishi talab qilinadi.

Konstitutsiyaning mazkur moddasida o‘z aksini topgan qonun bilan belgilangan hollar sudning jinoyat ishini ochiq ko‘rib chiqishi davlat sirlarining saqlanishi manfaatlariga zid bo‘lmaganida, shuningdek jinsiy hayot bilan bog‘liq jinoyat haqidagi ishlar ko‘rib chiqilayotganida mavjud bo‘ladi.

Yopiq sud majlisi o‘tkazishga, bundan tashqari, sud ajrimi bilan, 18 yoshga yetmagan shaxslarning jinoyatlariga doir ishlari bo‘yicha, shuningdek fuqarolarning shaxsiy hayoti haqidagi yoki ularning sha‘ni va qadr-qimmatini yerga uruvchi ma‘lumotlar oshkor bo‘lishining oldini olish maqsadida boshqa ishlar bo‘yicha yo‘l qo‘yiladi.

Davlat sirlarining muhofaza qilinishi talab etganida, shuningdek jinsiy hayot bilan bog‘liq jinoyatlarga oid ishlar ko‘rib chiqilayotganida va buni jabrlanuvchi, guvoh yoki jinoyat ishida ishtirok etayotgan boshqa shaxslar, ularning oila a‘zolari yoki yaqin qarindoshlarining xavfsizligini ta‘minlash manfaatlarini talab etganida ham yopiq sud majlisi o‘tkazilishi mumkin.

Sudning jinoyat ishi bo‘yicha hukmi yoki boshqa qarori kuchga kirganidan so‘ng uning bir nusxasini sudlanuvchining ish yoki yashash joyiga yuborish hamda, agar bu ish sudning yopiq majlisida ko‘rib chiqilmagan bo‘lsa, ommaviy axborot vositalarida bu haqda xabar berish mumkin.

Shaxsiy yozishmalar va shaxsiy telegraf xabarlari ochiq sud majlisida ushbu xat-yozishmalar va xabarlarni jo'natgan va olgan shaxslarning roziligi bilangina o'qib eshittirilishi mumkin. Ushbu talab telefon apparatlari orqali olib boriladigan so'zlashuvlarga taalluqli emas, chunki ularni eshitib turish uchun sud ajrimi bo'lishi lozim.

Agar protsess ishtirokchisi shaxsiy yozishmalari va telegraf orqali bergan xabarlari oshkor etilishiga rozilik bermasa, sud ushbu holda jinoyat ishini yopiq sud majlisida ko'rib chiqishga va u bo'yicha ajrim chiqarishga majbur bo'ladi.

Protsess ishtirokchilari o'z ishlarining yopiq sud majlisida ko'rib chiqilishini talab qilish huquqiga egadirlar. Sud sudlanuvchi va jabrlanuvchining yaqin qarindoshlari boshqa shaxslarga yopiq sud majlislarida ishtirok etishlariga ruxsat berishga haqlidir. Ammo bunda mazkur shaxslar ushbu majlislarda tekshiriladigan holatlar haqidagi ma'lumotlarni oshkor etganlik uchun javobgarlikka tortilishlari mumkinligi haqida ogohlantirilishlari kerak. Qolgan shaxslarning yopiq sud majlisida ishtirok etishlariga ruxsat etilmaydi. Sud raisi, davlat sirlarini muhofaza qilish maqsadida, begona shaxslarning sud majlisida ishtirok etishiga ruxsat bermasligi kerak. Sud jarayonida ishtirok etmaydigan hamda sudlanuvchi va jabrlanuvchining qarindoshlari bo'lmagan kishilar begona shaxslar deb hisoblanadi.

Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 14-moddasida belgilanganidek, «...barcha shaxslar sudlar va tribunallar oldida tengdir. Har bir kishi, unga qo'yilayotgan har qanday jinoiy ayblov ko'rib chiqilayotganda yoki fuqarolik jarayonida uning huquq va burchlari aniqlanayotganida qonunga muvofiq tuzilgan nufuzli, mustaqil va xolis sud tomonidan mazkur ish adolatli hamda ochiq holda ko'rib chiqilishi huquqiga ega.... Axloq yuzasidan, jamiyat tartibi yoki davlat xavfsizligi nuqtai nazaridan yoki buni tomonlarning shaxsiy hayoti manfaatlari talab etganida yoki sud fikriga ko'ra bu qandaydir darajada qat'iy zarur deb topilganida, ya'ni omma ko'z o'ngida bo'ladigan jarayon sudlov manfaatlariga xalal beradigan alohida hollarda matbuot xodimlari va omma barcha majlislarga yoki shu majlislarning bir qismiga kiritilmasligi mumkin; biroq jinoiy yoki fuqarolik ishi bo'yicha chiqarilgan har qanday sud qarori oshkora bo'lishi kerak. Balog'at yoshiga yetmaganlarning manfaatlarini boshqacha talab etganda yoki nikoh borasidagi nizolarga yoki bolalarga vasiylik qilishga aloqador ishlar bundan mustasno».

Sud zalidagi tartibni buzgan shaxsni raislik qiluvchi zaldan chiqarib yuborishi mumkin. Sudda raislik qiluvchi tartibni buzayotgan, sudga hurmatsizlik ko'rsatayotgan, janjal qilayotgan, noqonuniy va g'ayriaxloqiy harakatlarga yo'l qo'yayotgan, boshqa shaxslarning sha'ni va qadr-qimmatini poymol qilayotgan, jismoniy kuch ishlatishga harakat qilayotgan va boshqa shu kabi harakatlarga yo'l qo'yayotgan shaxsni zaldan chiqarib yuborishi, bunday shaxsga nisbatan qonuniy ta'sir choralari qo'llashi mumkin.

Sud zalida ovoz yozib olish, fotosuratga olish, videoyozuv va kinoga olishga faqat sud majlisida raislik qiluvchining ruxsati bilan yo'l qo'yiladi. Bu masala yuzasidan sud ajrim chiqaradi.

Sudlarning hukmlari, ajrimlari va qarorlari barcha hollarda oshkora o'qib eshittiriladi. Sudning yopiq majlisida chiqarilgan hukm ushbu majlis ishtirokchilariga e'lon qilinishi kerak. Bu qoida JPKning 19-moddasida belgilangan.

Ayrim toifadagi jinoyat ishlari bo'yicha sud protsesslarini keng oshkor etgan holda o'tkazish lozim. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar va boshqa huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida» 1996-yil 20-dekabrda 36-sonli qarorida aytilishicha, «davlatga ko'p miqdorda zarar yetkazganlik, qimmatbaho va noyob hayvonlarni qirib tashlaganlik to'g'risidagi, shuningdek portlovchi moddalar, kimyoviy vositalar va hokazolarni qo'llab, guruh bo'lib sodir etilgan jinoyatlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud protsesslarini keng ommaga yetkazmoq kerak»¹.

3.12. Jinoyat ishlari yuritiladigan til

Ushbu prinsip mamlakatimiz hududida jinoyat ishlarining qanday tillarda yuritilishini belgilaydi. U Konstitutsiyaning 115-moddasiga asoslangan: «O'zbekiston Respublikasida sud ishlarini yuritish o'zbek tilida, qoraqalpoq tilida yoki muayyan joydagi ko'pchilik aholi so'zlashadigan tilda olib boriladi. Sud ishlari olib borilayotgan tilni

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Атроф-мухитни муҳофаза ҳилиш ва табиатдан фойдаланиш соҳасидаги жиноятлар ва бошқа ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида» 1996 йил 20 декабрдаги 26-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1-жилд. – Т., 2006. – 71-б.

bilmaydigan sudda qatnashuvchi shaxslarning tarjimon orqali ish materiallari bilan to'la tanishish va sud ishlarida ishtirok etish huquqi hamda sudda ona tilida so'zlash huquqi ta'minlanadi». Shu bilan birga, ushbu prinsip «Davlat tili to'g'risida»gi 1989-yil 21-oktabr qonunida ham aks etgan.

Jinoyat protsessi, davlat tilidan tashqari, qoraqalpoq tilida va muayyan hudud aholisining ko'pchiligi so'zlashadigan tilda ham olib boriladi. Mazkur prinsip jinoyat protsessining barcha bosqichlarida qo'llaniladi. Unga rioya etish ish bo'yicha haqiqatni aniqlashda, jinoyat protsessining tarbiyaviy ta'sirini kuchaytirishda, jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlarini to'la hajmda amalga oshirishda, ularning mas'uliyatini oshirishda, ish bo'yicha dalillarni bevosita va og'zaki tekshirishda, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining aybsizlik prinsipini kafolatlovchi himoyasini ta'minlashda, shuningdek fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi prinsipining amalga oshirilishida katta ahamiyatga ega.

Agar dastlabki tergov yoki sud jarayonida tergov va sud jarayoni ishtirokchilari ish yuritilayotgan tilni bilmasliklarini va uni to'liq tushunmasliklarini aytsalar hamda buni tergovchi, prokuror yoki sud aniqlasa, yordam ko'rsatish maqsadida tarjimon jalb etiladi. Bunda tarjimon tergovchi, prokuror va sudyalarga protsess ishtirokchilarining ko'rsatuvlari, iltimoslari, arizalari va savollarini to'liq va so'zma-so'z tarjima qilishi kerak.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudya va jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari ayni bir vaqtda tarjimon sifatida ham ishtirok etishga haqli emaslar, chunki ayni bir shaxsning jinoyat protsessida bir necha funksiyani bajarishiga yo'l qo'yilmaydi.

Ayblanuvchiga taqdim etiladigan hujjatlar, xususan ayblov xulosasi va hukm ona tiliga tarjima qilib berilishi lozim. Ayblanuvchiga taqdim etilmaydigan hujjatlar (masalan, jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risidagi qaror) og'zaki tarjima qilib beriladi.

Agar jinoyat ishida ishtirok etayotgan ayblanuvchi jinoyat ishi yuritilayotgan tilni bilmasa, mazkur ishda himoyachining ishtirok etishi shart.

JPKning 2-bobida belgilangan prinsiplarning qo'pol tarzda buzilishiga yo'l qo'ygan, dastlabki tergov yoki sud majlisi davomida ularning talablariga rioya etmagan mansabdor shaxslar intizomiy

javobgarlikka tortiladilar. Shu bois dastlabki tergov va sud muhokamasi davomida tergovchi, prokuror, sudya ushbu talablarga, ish mazmuniga xos xususiyatlarni hamda ushbu ishda ishtirok etayotgan shaxslarning o'ziga xos jihatlarini inobatga olgan holda, to'liq rioya etishlari shart.

3.13. Jinoyat ishlarini yuritishda jamoatchilikning ishtiroki

Jinoyat protsessining mazkur prinsipi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudga sodir etilgan jinoyatning holatlarini aniqlash, aybdorlarni fosh etish, adolatli hukm chiqarishga yordam beradi. Jamoatchilik yordamida jinoyatlarning sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitlar aniqlanadi.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud jinoyat ishlari bo'yicha jamoatchilikni jalb qilishning quyidagi usullaridan foydalanishlari mumkin: jamoatchilikka radio, televideniye va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali bevosita murojaat etish; mahalla, korxonalar, tashkilot jamoatchiligi bilan ularning e'tiborini jinoyat ishlariga tortgan holda uchrashish va sh.k. Bundan tashqari, tergov yoki sudlov harakatlarini o'tkazishda jamoatchilik vakillarining bevosita yordamidan foydalanish mumkin.

Jamoatchilik vakillari surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga yordam berishlari kerak. Agar jamoatchilik vakillari bunday yordam ko'rsatishdan bo'yin tovtasalar, qonunga muvofiq, ularga nisbatan javobgarlik chorasi qo'llanishi mumkin.

Tergov yoki sudga yordam bergan eng faol jamoatchilik vakillarini rag'batlantirish maqsadida, bu haqda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror – taqdimnoma, sud esa – ajrim chiqaradi (JPK 300-m.). Masalani bu tariqa hal qilish uchun jamoatchilik vakillarining tergov ishida faol ishtirok etganliklarini ko'rsatuvchi faktlar asos bo'ladi.

Jamoat vakillari ishtirokida o'tkazilgan tergov va sudlov harakatlari katta daliliy ahamiyatga ega. Jamoat birlashmalari va jamoalarning vakillari jinoyat ishlarini yuritishda jamoat ayblovchilari va jamoat himoyachilari tariqasida ishtirok etishga haqlidirlar. Ular jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquq va majburiyatlariga egadirlar.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror mahalla, davlat korxonasi, muassasa va xususiy korxonalar jamoatchiligi oldida ushbu korxonalar ishiga taalluqli jinoyat va holatlar yuzasidan so'zga chiqishlari, og'zaki va

yozma faktlar keltirishlari, tegishli majlislarda, teleko'rsatuv yoki radioeshittirishda foydalanish uchun jinoyatlar haqida hujjatlar, ma'lumotlar yuborish hamda yordam ko'rsatishni so'rab jamoatchilikka murojaat etishlari mumkin. Jamoatchilik surishtiruvchi, tergovchi, prokurorga jinoyat sodir etilgan joy va uning izlarini qo'riqlashda, jinoyat sodir etish qurollarini va boshqa ashyoviy dalillarni topishda, gumon qilinuvchi va ayblanuvchini qidirib topish va ushlashda, jabrlanuvchilar va guvohlarni aniqlashda, jinoyatlarning sabablari va ularga olib kelgan shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etishda yordam ko'rsatishlari mumkin.

3.14. Haqiqatni aniqlash

Haqiqatni aniqlash jinoyat protsessining eng muhim prinsiplaridan biri bo'lib (JPK 22-m.), surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudga jinoyat hodisasi bo'lgan-bo'lmaganligini, uning sodir etilishida kim aybdor ekanligini hamda shular bilan bog'liq boshqa holatlarni aniqlash vazifasini yuklatadi. Jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlash uchun so'roq qilishni hamda boshqa tergov va sudlov harakatlarini xolisona o'tkazish zarur. Ushbu talablarning bajarilmasligi haqiqatning aniqlanishiga imkon bermaydi va keyinchalik xatolarga va noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi.

Jinoyat bo'yicha tergov o'tkazish jinoyat hodisasi va turli tasmollarni ilgari surish bilan bog'liq har xil tekshiruvlarni o'tkazishga majbur etadi. Bundan tashqari, ushbu tasmol(taxmin)lar aniqlanishi va hisobga olinishi kerak, chunki bunda ayblanuvchi yoki sudlanuvchini oqlaydigan, uning ahvolini yengillashtiradigan yoki og'irlashtiradigan holatlar tekshiriladi.

Jinoyat ishi bo'yicha tergovni xolisona o'tkazish surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning jinoyat ishidagi mavjud holatlarning voqelikka mos kelish-kelmasligini aniqlashdan, dalillarni to'plash, qayd etish, tekshirish va baholashdan iboratdir, chunki jinoyat ishining barcha ishtirokchilariga salbiy yoki ijobiy nuqtai nazardan yondashish mumkin emas. Bunda ular xolis hamda ayblashga yoki oqlashga moyillikdan erkin bo'lishi kerak. Agar ish bo'yicha qandaydir holatlarning xolisligi shubha uyg'otsa, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, xalq maslahatchilari, sudya ishni yuritishdan chetlashtiriladi.

3.15. Aybsizlik prezumpsiyasi

Aybsizlik prezumpsiyasi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-ning 26-moddasida: «Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi qonunda belgilangan tartibda, oshkora ko‘rib chiqilib, uning aybi aniqlanmagunicha u aybdor hisoblanmaydi», deb belgilangan. Ushbu qoida asosida JPKda aybsizlik prezumpsiyasi rivojlantirilgan (23-m.)

O‘zbekiston Respublikasining «Sudlar to‘g‘risida»gi Qonunning 10-moddasida himoya huquqini ta‘minlash va aybsizlik prezumpsiyasi masalalarini tartibga solinadi. Mazkur moddaga binoan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi himoyalani huquqi bilan ta‘minlanadi. Sud ishlarini yuritishning har qanday bosqichida malakali yuridik yordam olish huquqi kafolatlanadi. Ayblanuvchi, uning aybi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlanmagunga va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmagunga qadar, aybsiz hisoblanadi. Hech kim sud qaroriga asoslanmagan holda qamoqqa olinishi mumkin emas. Hech kim qiynoqqa solinishi, zo‘ravonlikka, shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas.

Jinoyatni ochish va aybdor shaxsni aniqlash maqsadida, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror ushbu shaxsning jinoyat sodir etishda ishtirok etganligidan dalolat beruvchi dalillarga asoslangan holda qonunda belgilangan tartibda bunday shaxsni aniqlaydilar. Ammo jinoyat sodir etganlikda aybdor deb topish huquqi faqat sudga tegishli, sud bunday hukmi chiqarmagunicha shaxsning aybdorligi qayd etilishi kerak, ya‘ni surishtiruv va dastlabki tergov organlari jinoyat sodir etgan shaxsni ayblanuvchi sifatida jinoyat ishida ishtirok etishga jalb etishlari lozim. Mazkur harakatlar tegishli qaror asosida amalga oshiriladi. Ayblanuvchiga nisbatan jazo choralarini qo‘llash yoki uni aybdor deb topishga faqat sud haqlidir.

Aybsizlik prezumpsiyasi voqelikning huquqiy holatidir. Unga asoslanib jinoyat sodir etganlikda aybdorlikni isbotlash mumkin hamda sud ayblovi hukmi chiqargan va aynan shu shaxsni aybdor deb topgan, uning jinoyat ishidagi aybi to‘plangan dalillar bilan isbotlangan, shuningdek bu shaxsning jinoyat javobgarlikka asosli tarzda va adolatli ravishda tortilganligi jinoyat ishtirokchilarida shubha uyg‘otmagan taqdirdagina shaxs aybdor deb topilishi mumkin.

Aybsizlik prezumpsiyasi prinsipidan quyidagi talablar kelib chiqadi:

– surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud ayblanuvchiga o‘z aybsizligini isbotlash majburiyatini yuklashga haqli emas;

– ayblanuvchining aybi isbotlanmasa, demak, ular uning aybsizligi isbotlanganligini tan olishlari kerak;

– aybdorlik borasidagi barcha shubhalar, ularni bartaraf etish imkoniyati tugagan bo‘lsa, ayblanuvchining foydasiga hal etilishi kerak.

Aybsizlik prezumpsiyasi ayblanuvchining aybi to‘liq, ravshan va shubhasiz aniqlanishini talab etadi. Agar ushbu talab bajarilmasa, ya’ni ayblanuvchining aybi dalillar bilan aniq va to‘liq isbotlanmasa, sudning bu shaxsni jinoyat sodir etganlikda aybdor deb hisoblash kerak bo‘lgan hukmi adolatsiz, ushbu shaxsning huquq va manfaatlarini cheklovchi bo‘ladi. Bunday hukm huquqiy kuchga ega bo‘lmasligi aniq.

Garchi jazo Jinoyat kodeksining tegishli moddasida belgilangan doirada tayinlangan bo‘lsa-da, turi va me’yori jihatidan ro‘yi rost adolatsiz bo‘lsa, jinoyatning og‘irlik darajasiga va sudlanuvchining shaxsiga nomuvofiq deb e’tirof etiladi (JPK 489-m.). Bunday hukm aybsizlik prezumpsiyasi prinsipiga mos emas deb hisoblanadi. Uning huquqiy oqibatlari ayblov hukmining huquqiy kuchga ega bo‘lmasligida namoyon bo‘ladi.

Mazkur prinsipga rioya etmagan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya Konstitutsiyaning 26-moddasida va JPKning 23-moddasida belgilangan talablarga zid harakatlarni sodir etgan deb topiladi.

3.16. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta’minlash

Ayblanuvchini himoyalash huquqi bilan ta’minlash prinsipi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasi: «Sudda ayblanayotgan shaxsga o‘zini himoya qilish uchun barcha sharoitlar ta’minlab beriladi», deb qayd etilgan. Ushbu talab dastlabki tergov bosqichiga aloqador bo‘lib, gumon qilinuvchiga bunday huquqdan foydalanish imkonini beradi. Sudlanuvchi ushbu huquqdan sud muhokamasi vaqtida ham foydalanishi mumkin.

Ushbu prinsipning mazmuni quyidagilardan iborat:

– himoyachi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi hamda sudlanuvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonunda belgilangan tartibda himoya qilishni amalga oshirish hamda ularga zarur yuridik yordam vakolatiga ega bo‘lgan shaxsdir (JPK 49-m. 1-q.);

– ishda himoyachi sifatida advokatlar ishtirok etishlari mumkin. Advokatning ishda ishtirok etishiga u advokat guvohnomasini ko‘rsat-

ganidan va muayyan ishni yuritishga vakolatli ekanligini tasdiqlovchi orderni taqdim etganidan keyin yo‘l qo‘yiladi (JPK 49-m. 2-q.);

– gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari yoki qonuniy vakillaridan birining advokat bilan bir qatorda himoyachi sifatida ishtirok etishiga gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosnomasi bo‘yicha surishtiruvchining, tergovchining qarori yoki sud ajrimiga binoan yo‘l qo‘yilishi mumkin (JPK 49-m. 3-q.)¹;

– himoyachining ishda ishtirok etishiga jinoyat protsessining har qanday bosqichida, shaxs ushlanganida esa uning harakatlanish erkinligiga bo‘lgan huquqi amalda cheklangan paytdan boshlab ruxsat etiladi (JPK 49-m. 4-q.)²;

– himoyachi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, ularning qonuniy vakillari, shuningdek gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosi yoki roziligi bilan boshqa shaxslar tomonidan taklif etiladi. Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosiga ko‘ra surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud ishda himoyachining ishtirok etishini ta‘minlaydi (JPK 50-m. 1, 2-q.);

– gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi tanlagan himoyachi istalgan vaqtda ishda ishtirok etishga kirishishga haqlidir (JPK 50-m. 3-q.);

– ishni yuritayotgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud gumon qilinuvchini, ayblanuvchini, sudlanuvchini yuridik yordam uchun to‘lovdan batamom yoki qisman ozod etishga haqlidir. Bunday hollarda advokat mehnatiga haq to‘lash xarajatlari davlat hisobidan bo‘ladi (JPK 50-m. 4-q.);

– JPKning 51-moddasida nazarda tutilgan bir qator ishlar bo‘yicha himoyachining ishtirok etishi shart.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining himoyalaniş huquqini ta‘minlash prinsipi bajarmasligi protsessual qonun talablariga nomuvofiqlik faktiga olib keladi va bu mazkur shaxslarning yuqorida ta‘kidlangan huquqlari qo‘pol tarzda buzilganidan dalolat beradi.

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 49-моддасига ўзгартириш киритиш тўғрисида»ги 2008 йил 15 сентябрь қонуни // Халқ сўзи. – 2008. – 16 сент.

² Ўзбекистон Республикасининг «Адвокатура институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 2008-йил. – 31 декабрь қонуни// Халқ сўзи. – 2009. – 31 дек.

3.17. Sudda ishlarni yuritishda tortishuv

Sudda ishlarni yuritishda tortishuv prinsipi quyidagilarda namoyon bo'ladi: birinchi instansiya sudining sud majlisida, shuningdek ishlar yuqori sudlarda ko'rilayotganida ish taraflarning o'zaro tortishuvi asosida yuritiladi. Bu hol taraflar sud muhokamasi davomida teng huquqlardan foydalanishlarini, ularni tekshirishda ishtirok etishlarini, iltimoslar bilan murojaat etishlarini, ishning sudda adolatli ko'rib chiqilishi uchun ahamiyatga ega bo'lgan har qanday masala bo'yicha o'z fikrlarini tushuntirishlarini bildiradi.

Ushbu prinsipning talabi ikkita holat bilan bog'liq:

a) ish sudda ko'rilayotganida ayblash, himoya qilish va ishni hal qilish vazifalari bir-biridan alohida bajarilib, aynan bir organ yoki mansabdor shaxs zimmasiga yuklatilishi mumkin emas. Bu, masalan, prokurorning himoyalash vazifasini bajarmasligi kerakligini, himoyachi esa ayblov funksiyasini bajara olmasligini bildiradi. Sud ish bo'yicha qaror qabul qilishi kerak. Sud ayblovning yoki himoyaning vazifalarini zimmasiga olib, ish bo'yicha qaror qabul qilsa, sudda ishlarni yuritishda tortishuv prinsipi qo'pol tarzda buziladi.

Agar prokuror ayblash uchun yetarli asoslarga ega bo'lmasa va bu haqda sudya yoki sud hay'atiga aytish lozim, degan xulosaga kelsa, ushbu holda prokuror sudda ishlarni yuritish paytidagi tortishuvda ishtirok eta olmaydi. Aks holda ish sudda ko'rib chiqishga hattoki tayinlanmaydi;

b) birinchi instansiya sudida ish yuritish faqat ayblov xulosasi yoki tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash uchun ishni sudga yuborish to'g'risidagi qaror mavjud bo'lganda boshlanishi mumkin.

Hozir sudda tom ma'nodagi tortishuvni ta'minlash borasida choralari ko'rilmoqda.

Sudlanuvchiga qo'yilgan ayblovni isbotlash vazifasi, kim bo'lishidan – davlat ayblovchisimi yoki jabrlanuvchimi – qat'i nazar, ayblovchiga yuklatiladi. Ish yuritishda tortishuvni ta'minlash uchun himoyachi sudlanuvchining manfaatlarini himoya qilishda qonunda nazarda tutilgan barcha vosita va usullardan foydalanishi shart.

Ayni paytda sud jinoiy ta'qib organi emasligini, ayblov yoki himoya tarafida turmasligini hamda ularning huquq va manfaatlaridan boshqa biron-bir manfaatlarni ifodalamasligini inobatga olish lozim.

U xolislik va beg'arazlikni saqlagan holda taraflarga protsessual majburiyatlarini bajarishlari va huquqlarini amalga oshirishlari uchun zarur sharoitlar yaratib beradi.

3.18. Dalillarni bevosita va og‘zaki usulda tekshirish

Dalillarni bevosita va og‘zaki usulda tekshirish prinsipi sudya va sud hay‘ati a‘zolaridan jinoyat ishini ko‘rib chiqish davomida ish bo‘yicha to‘plangan materiallardan foydalanish uchun birin-ketin barcha dalillarni tekshirib chiqishni talab etadi. Ularni dastlabki tergovda ham tekshirish, qonuniy yo‘l bilan olinganligiga, haqiqatan ham ushbu jinoyat ishiga aloqadorligiga ishonch hosil qilish, boshqa dalillar bilan qiyoslash hamda ularga baho berish lozim.

Jinoyat ishi bo‘yicha to‘plangan dalillarni tekshirish quyidagilardan iborat: gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlarni so‘roq qilish, ekspert xulosalarini eshitish, ashyoviy dalillarni ko‘zdan kechirish, bayonnoma va boshqa hujjatlarni o‘qib eshittirish. Ushbu harakatlarni sud amalga oshirishi kerak, aks holda mazkur prinsip qo‘pol ravishda buziladi. Agar sudda ishni ko‘rib chiqish jarayonida sudya betob bo‘lib qolsa va sudga kelmasa, hamda yangi sudyalar va xalq maslahatchilarini jalb etishga to‘g‘ri kelsa, jinoyat ishi yangidan ko‘rib chiqiladi.

Sudya yoki sud jinoyat ishini ko‘rib chiqish davomida to‘plangan barcha dalillarni bevosita baholashi kerak.

Makur prinsipni amalga oshirishda sudya O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2004-yil 24-sentabrdagi 12-sonli «Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida»gi qarorga amal qilishi shart¹.

3.19. Protssessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi

Protssessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi jinoyat protsessidagi asosiy prinsiplardan biri bo‘lib, huquq va qonuniy manfaatlarni himoya qilishdagi qonuniy vosita sifatida foydalaniladi. JPKning 27-moddasiga muvofiq, protsess ishtirokchilari va boshqa shaxslar, shuningdek jinoyat ishini yuritishdan manfaatdor bo‘lgan

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида»ги 2004-йил 24 сентябрдаги 12-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. II-жилд. – Т., 2006. – 188-191-б.

korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning vakillari protsessual harakatlar yoki qarorlar ustidan shikoyat berishga haqlidirlar. Buning ustiga, protsessning har qanday bosqichida iltimoslar qilish va shikoyatlar berish mumkin. Shuni ta'kidlash lozimki, O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning murojaatlarini hal qilish maxsus qonun bilan belgilanadi¹.

Ayblanuvchi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud harakatlari va qarorlari xususida shikoyat qilish huquqiga ham ega (JPK 46-m.).

Xuddi shunday huquq gumon qilinuvchi (JPK 48-m.), himoyachi (JPK 53-m.), jabrlanuvchi (JPK 55-m.), fuqaroviy da'vogar (JPK 57-m.), fuqaroviy javobgar (JPK 59-m.), qonuniy vakil (JPK 61-m.) hamda vakilga (JPK 63-m.) ham berilgan. Eng asosiysi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudya mazkur shaxslarga shikoyat qilish huquqini tushuntirib berishlari va ushbu huquqning amalga oshirilishi uchun zarur sharoitni ta'minlashlari shart.

Taxminiy testlar

1. Qonunda jinoyat protsessining prinsiplariga ta'rif berilganmi?

- A. Yo'q berilmagan
- B. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida prinsiplarga ta'rif berilgan
- C. Prinsiplarning ta'rifi jinoyat protsessi fanida berilgan
- D. Ha, berilgan
- E. Bunday ta'rifning zarurati yo'q.

2. Jinoyat protsessi prinsiplarining quyida keltirilgan ta'riflaridan qaysi biri to'g'ri?

A. Davlat iqtisodiyotini, siyosiy tuzimini, umuman huquqiy tizimni, tarixiy va milliy an'analarni, hukmron mafkurani va boshqa obyektiv mavjud omillarni aks ettiradigan normalar

B. Jinoyat protsessining eng muhim xossalari va qonuniyatlari, asoslari, shart-sharoitlari haqidagi tasavvurlarni o'z ichiga olgan dastlabki rahbariy g'oyalar

C. Jinoyat protsessining xususiyatini, barcha institutlarining mazmunini belgilovchi hamda jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlovni, shaxsni, uning

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг murojaatlari tўғрисида»ги 2002 йил 13 декабрь (янги тахрирдаги) қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. – 2003. – 1-сон. – 7-м.

huquq va erkinliklarini, jamiyat manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan samarali himoya qilishni ta'minlaydigan protsessual tartibning tuzilishi haqidagi qarashlarni ifodalovchi asosiy, rahbariy, huquqiy normalar

- D. Jinoyatchilikka qarshi kurashdagi asosiy g'oyalar
- E. Jinoyat ishi bo'yicha tergovni amalga oshirishning asosiy qoidalari

3. Quyidagi prinsiplarning qaysi biri konstitutsiyaviy prinsipdir?

- A. Qonuniylik
- B. Haqiqatni aniqlash
- C. Sudda ishlarni yuritishda tortishuv
- D. Dispozitivlik
- E. Aybsizlik prezumpsiyasi

4. Quyidagi prinsiplarning qaysi biri maxsus prinsipdir?

- A. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish
- B. Sudda ishlarni yuritishda tortishuv
- C. Haqiqatni aniqlash
- D. Dispozitivlik
- E. Aybsizlik prezumpsiyasi

5. Qonunda jinoyat ishlarini yopiq sud majlisida ko'rib chiqish haqida protsessual hujjat chiqarish nazarda tutilganmi?

- A. Ha
- B. Yo'q
- C. Qonunda bu masala tartibga solinmagan
- D. Ba'zan tartibga solinadi
- E. Ba'zan tartibga solinmaydi

IV bob. JINOYAT PROTSESSNING ISHTIROKCHILARI

4.1. Jinoyat protsessining ishtirokchilari va ularning tasniflanishi

Jinoyat protsessining ishtirokchilari jinoyat-protsessual harakatlarni amalga oshirish va jinoyat-protsessual munosabatlarga kirishish uchun huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan organlar va shaxslardir. Ularga quyidagilar kiradi: sud, prokuror, surishtiruv organlari, ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, jabrlanuvchi, himoyachi, fuqaroviy da'vog'ar va javobgar, ekspert, tarjimon va h.k.

Qonun hujjatlarini tahlil qilish, birinchidan, jinoyat protsessining ishtirokchilari qonunda to'liq keltirilganligi; ikkinchidan, ular muayyan protsessual, tergov va sudlov harakatlarida ishtirok etishlari haqidagi xulosaga olib keladi.

Biroq amaldagi JPKda «jinoyat protsessining ishtirokchilari» tushunchasining o'zi berilmagan. Yuridik adabiyotda ushbu masala turlicha yoritilgan, barcha umume'tirof etilgan tushuncha hali ishlab chiqilmagan.

Jinoyat protsessining ishtirokchilari qanday talablarga javob berishi kerakligi masalasida ham yagona yondashuv yo'q (faqat jinoyat ishida o'zlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini yoki o'zlari vakili bo'lib qatnashayotgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qiluvchi shaxslargina jinoyat protsessining ishtirokchilari bo'lib hisoblanadi, chunki ular jinoyat ishini yuritishda faol ishtirok etishlariga imkon beruvchi muayyan protsessual huquqlarga egadirlar). Ularga ayblanuvchi, jabrlanuvchi, himoyachi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari, jamoat ayblovchisi, jamoat himoyachisi yoxud jinoyat-protsessual funksiyalarni (ishni tergov qilish, himoya qilish, ishni mohiyati bo'yicha hal qilish) funksiyalarini bajaruvchi barcha subyektlar, ya'ni sud, prokuror, tergovchi, surishtiruv organi, ayblanuvchi, himoyachi, jabrlanuvchi kiradi.

«Jinoyat protsessi ishtirokchilari»ning kengroq tushunchasi ham mavjud. Unga binoan, ushbu ishtirokchilar qatoriga jinoyat protsessida amalda ishtirok etadigan, bunda protsessual huquqlar va majburiyatlarga ega bo'ladigan barcha shaxslar kiritiladi, chunki bu hol jinoyat protsessi sohasidagi haqiqiy ahvolni aks ettiradi hamda hozirgi zamon protsessual nazariyasiga mos keladi.

Albatta, protsess ishtirokchilarining tutgan o'rni bir xil emas. Ularning protsessual huquq va majburiyatlarining hajmi, shuningdek vakolatlari va ishda qatnashish shakllari ham turlicha. Qonunda sanab o'tilgan subyektlarning barchasi ham muayyan ishning yuritilishida muqarrar tarzda doimo ishtirok etmaydi.

Masalan, jinoyat protsessida hatto jabrlanuvchi yoki himoyachi ham bo'lmasligi mumkin. Gumon qilinuvchining ishtiroki esa ba'zan juda cheklangan vaqt davom etadi. Shunga qaramay, vazifasi va jinoyat ishida ishtirokining mazmuniga ko'ra ular jinoyat protsessining ishtirokchilari va, binobarin, subyektlaridirlar.

Qonun hujjatlari va huquqiy adabiyotni tahlil qilish jinoyat protsessining ishtirokchilari, birinchidan, qonunda ko'rsatilgan; ikkin-

chidan, muayyan protsessual funksiyalarni bajarishda ishtirok etadigan; uchinchidan, qonunga ko'ra tegishli huquq va majburiyatlarga ega bo'lgan shaxslar ekanligi haqidagi xulosaga olib keladi.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqiy maqomini bilish ulkan amaliy ahamiyatga ega. Fuqarolarning subyektiv jinoyat-protsessual huquqlari odil sudlov vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishga ko'maklashadi. Aksincha, surishtiruv organi, tergovchi, prokuror va sudning protsess ishtirokchilariga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntirishdan iborat o'z vazifalarini bajarmasliklari qonuniylikning buzilishiga olib keladi.

Jinoyat protsessining ishtirokchilarini, vazifalari va manfaatlaridan kelib chiqib, tegishli tasniflash mumkin. JPKning ikkinchi bo'limida jinoyat protsessi ishtirokchilarining cheklangan ro'yxati va tasnifi berilganligi bois ushbu vazifa osonlashadi.

Mazkur bo'limning III bobi jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar – sud, sudya va xalq maslahatchilari, sud majlisining kotibi, prokuror, tergovchi va surishtiruv organining faoliyatiga bag'ishlangan.

IV bobda jinoyat ishini yuritishda ishtirok etuvchi jamoat birlashmalari, jamoalar va ularning vakillari, jumladan, jamoat ayblovchilari va jamoat himoyachilari tavsiflanadi.

V bobda jinoyat protsessida o'z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar (ayblanuvchilar, gumon qilinuvchilar, jabrlanuvchilar, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ularning vakillari) haqida so'z yuritiladi. Himoyachining huquq va majburiyatlari ham shu bobda tartibga solingan.

Nihoyat, VI bobda jinoyat protsessi ishtirokchilarining yana bir katta guruhi haqida so'z boradi. Bular jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslardir. Qonunga binoan, ular qatoriga guvoh, guvohning advokati, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis kiritiladi.

Jinoyat-protsessual faoliyat ko'p qirralidir, chunki u o'zaro mos kelmaydigan muayyan jihatlar va yo'nalishlarga ega.

4.2. Jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar

Jinoyat-protsessual faoliyat ishtirokchilari orasida, avvalo, jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiruvchi va qonunga ko'ra muayyan

vakolatlarga, jumladan, davlat majburlov choralari qo'llash huquqiga ega bo'lgan *davlat organlari* ajratiladi.

Ish bo'yicha jinoyat protsessining natijasini belgilovchi asosiy organ – *sud*. JPKning 28-moddasiga binoan, O'zbekiston Respublikasida odil sudlovni O'zbekiston Respublikasining Oliy sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasining jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar, Toshkent shahar, tuman (shahar) sudlari va harbiy sudlar amalga oshiradi. Birinchi instansiya sudi jinoyat ishi bo'yicha hukm yoki ajrim chiqarish huquqiga ega. Apellatsiya instansiyasi sudi birinchi instansiya sudining qonuniy kuchga kirmagan hukmlari va ajrimlari ustidan berilgan shikoyat va protestlar bo'yicha ishlarni ko'rib, ajrim chiqaradi. Kassatsiya instansiyasi sudi birinchi instansiya sudining qonuniy kuchga kirgan hukmlari va ajrimlari ustidan berilgan shikoyat va protestlar bo'yicha ishlarni ko'rib, ajrim chiqaradi. Nazorat instansiyasi sudi qonuniy kuchga kirgan hukm hamda ajrim ustidan berilgan protestlar bo'yicha ishlarni ko'rib, qaror (ajrim) chiqaradi.

JPKning 29-moddasiga ko'ra, sudning vakolatlariga: qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash yoki qamoqda saqlash muddatini uzaytirish masalalari bilan bog'liq iltimosnoma, shikoyat va protestni ehtiyot choralari to'g'risida qaror chiqargan sudni albatta xabardor qilgan holda ko'rib chiqish; prokurorning amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi yoki jinoyat ishini tugatish haqidagi yoxud mahkumni jazodan ozod qilish to'g'risidagi iltimosnomasini ko'rib chiqish; jinoyat ishini sud muhokamasiga tayyorlash; ishni muhokama qilish va hukm chiqarish yoki boshqa qaror qabul qilish; ishni appellatsiya, kassatsiya, nazorat tartibida ko'rib chiqish; hukmni ijro ettirish kiradi¹.

Jinoyat ishini ko'rishda ushbu sud tarkibiga tayinlangan yoki saylangan sudyalari va xalq maslahatchilari qatnashadilar. Sudya yakka tartibda yoki hay'atda ish tutib, jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida nazarda tutilgan vakolatlarni amalga oshiradi. Bundan tashqari, sudya ishni sud muhokamasiga tayyorlash bilan bog'liq harakatlarni bajaradi,

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикасининг «Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқи судларга ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 2007 йил 29 июнь қонуни // Халқ сўзи. – 2007. – 30 июнь.

sud majlisida raislik qiladi hamda boshqa huquq va majburiyatlarni amalga oshiradi.

Sud majlisida sud ishni mazmunan, ya'ni sudlanuvchining aybdorligi yoki aybdor emasligi haqidagi masalani hal qiladi. Bunda sud majlisida ishtirok etuvchi shaxslarning fikr-mulohazalari va takliflarini sud ularni asosli deb tan olgan taqdirda e'tiborga oladi, aks holda rad etadi.

Ushbu masalalarni hal qilishda sud jinoyat protsessining ishtirokchilaridan, xususan, prokurordan qanchalik mustaqil ekanligi haqida qonunning quyidagi qoidasiga qarab xulosa qilishi mumkin. Agar prokuror sud majlisida ayblovdan voz kechsa, bu sud muhokamasining tugatilishiga va oqlov hukmi chiqarilishiga olib kelmaydi. Sud ishni ko'rib chiqishda davom etadi va sud tergovining barcha materiallariga muvofiq hukm chiqaradi. Hukm ayblov yoki oqlov hukmi tarzida bo'lishi mumkin.

Sud o'z majlisida dastlabki tergov to'liq o'tkazilmagan yoki qonunni buzib o'tkazilgan deb tan olishi va jinoyat ishini qo'shimcha tergovga yuborish haqida qaror qabul qilishi mumkin. Sudning qonuniy kuchga kirgan hukmlari, ajrimlari va qarorlari barcha davlat va jamoat muassasalari, korxonalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy bo'lib, respublikaning butun hududida bajarilishi lozim.

JPKning 32-moddasiga muvofiq, *sud majlisining kotibi* raislik qiluvchining topshirig'iga binoan jinoyat ishini sud majlisida ko'rish uchun tayyorlaydi; sud muhokamasining vaqti va joyi to'g'risida protsess ishtirokchilariga xabar beradi; sudga chaqirilgan protsess ishtirokchilarining kelgan-kelmaganligini tekshiradi va hozir bo'lmagan shaxslarning kelmaganligi sababini aniqlab, bu haqda sudga ma'lum qiladi; sud majlislari bayonnomasini yozib boradi; raislik qiluvchining sud muhokamasini tayyorlash va o'tkazish bilan bog'liq boshqa topshiriqlarini bajaradi.

Kotib bayonnomada sudning harakatlari va qarorlarini, shuningdek sud majlisi barcha ishtirokchilarining harakatlari, ariza, iltimos va ko'rsatuvlarini to'liq va to'g'ri bayon qilib borishi shart.

O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida O'zbekiston Respublikasi qonunlarining aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi.

Prokuror surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida qonunning buzilishini, kim tomonidan sodir etilganligidan qat'i nazar, bartaraf etish

uchun qonunda nazarda tutilgan chora-tadbirlarni o'z vaqtida ko'rish shart. U o'z vakolatlarini har qanday organ va mansabdor shaxsdan mustaqil ravishda, faqat qonunga bo'ysunib va O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori ko'rsatmalariga tayangan holda amalga oshiradi (JPK 33-m.). U qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida sudga iltimosnoma kiritadi yoki iltimosnomaga rozilik beradi yoxud qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to'g'risida sudga iltimosnoma kiritadi; surishtiruv organlariga shaxslarni ushlab, majburiy keltirish, qidirish, tintuv o'tkazish, olib qo'yish to'g'risidagi qarorlarni, sudning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi ajrimini ijro etishni, boshqa tergov harakatlarini bajarishni topshiradi, shuningdek prokuror yoki prokuratura tergovchisi yurituvidagi ishlar yuzasidan jinoyatlarni ochish va jinoyat sodir etgan shaxslarni aniqlash uchun zarur choralar ko'rish to'g'risida ko'rsatmalar beradi; surishtiruvda, dastlabki tergovda ishtirok etadi hamda zarur hollarda har qanday ish bo'yicha ayrim tergov harakatlarini shaxsan bajaradi yoki tergovni to'liq amalga oshiradi; tintuv o'tkazishga, pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash va ularni olib qo'yishga, telefonlar va boshqa so'zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so'zlashuvlarni eshitib turishga, ayblanuvchini lavozimidan chetlashtirishga va qonunda nazarda tutilgan hollarda surishtiruv organi hamda tergovchining boshqa harakatlariga ruxsat beradi; dastlabki tergov muddatlarini JPKda belgilangan hollarda va tartibda uzaytiradi (JPK 382-m.).

Prokuror surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida JPKning 243, 382–388, 559-moddalarida nazarda tutilgan vakolatlarni amalga oshiradi. U sud muhokamasida qatnashib, JPKning 409-moddada nazarda tutilgan vakolatlarni amalga oshiradi.

JPKning 35-moddasiga binoan, jinoyat ishi bo'yicha dastlabki tergovni prokuratura, ichki ishlar idoralari va milliy xavfsizlik xizmatining tergovchilari olib boradilar.

Tergovchi: jinoyat ishini qo'zg'atishga va tugatishga, ishni qo'zg'atishni rad etishga; jinoyatni sodir etishda gumon qilinayotgan shaxslarni ushlab va so'roq qilishga; JPKda nazarda tutilgan tergov harakatlarini olib borishga; shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok qilish uchun jalb etish to'g'risida va unga nisbatan ehtiyot chorasini tanlash haqida qaror qabul qilishga, qamoqqa olish bundan mustasno; o'z yurituviga qabul qilgan ishlar bo'yicha surishtiruv organlariga qidiruv va tergov harakatlarini bajarish to'g'risida yozma topshiriqlar berishga; surishtiruv organlaridan ayrim tergov harakatlarini yuritishda ko'mak-

lashishni talab qilishga; qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnoma berishga, shuningdek ehtiyot chorasini JPKning 240-moddasiga muvofiq bekor qilish yoki o'zgartirishga, amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida yoki jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to'g'risida prokurorga taqdimnoma kiritishga haqlidir.

Tergovchi tergovning yo'nalishi va tergov harakatlarini yuritishga oid barcha qarorlarni, prokuror ruxsatini olish qonunda nazarda tutilgan hollarni istisno etganda, mustaqil ravishda qabul qiladi.

Tergovchi prokurorning shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqidagi, jinoyatni tavsif qilish va ayblov hajmi haqidagi, qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnoma qo'zg'atish haqidagi, amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida yoki jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to'g'risida prokurorga taqdimnoma kiritish haqidagi ishni sudga yuborish yoki ishni tugatish haqidagi, tugallangan ishni qo'shimcha tergovga qaytarish haqidagi ko'rsatmalariga rozi bo'lmasa, o'z e'tirozlarini yozma ravishda bayon qilgan holda ishni yuqori turuvchi prokurorga taqdim etishga haqlidir. Bunday hollarda quyi turuvchi prokurorning ko'rsatmasini yuqori turuvchi prokuror o'z qarori bilan yo bekor qiladi yoki ish bo'yicha tergov yuritishni boshqa tergovchiga topshiradi.

Tergovchining o'z yuritishidagi ish yuzasidan qonunga muvofiq bergan yozma topshiriqlari va chiqargan qarorlari barcha korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, mansabdor shaxslar va fuqarolar tomonidan ijro etilishi majburiydir.

Tergov boshqarmasi, bo'limi, bo'linmasi, guruhining boshlig'i va uning o'rinbosari o'z vakolatlari doirasida jinoyatlarni ochish va ularning oldini olish yuzasidan tergovchilarning o'z vaqtida harakat qilishini nazorat etadilar, jinoyat ishlari bo'yicha dastlabki tergovni to'liq, har tomonlama va xolisona olib borish choralarini ko'radilar.

Tergov boshqarmasi, bo'limi, bo'linmasi, guruhining boshlig'i va uning o'rinbosari ishlarni tekshirib ko'rishga, shuningdek dastlabki tergov o'tkazish, qarorlarni chiqarish, shu jumladan shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish, qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnomalar qo'zg'atish, jinoyatni tavsif qilish va ayblovning hajmi, ishning yo'nalishini belgilash, ishni to'la yoki uning biror qismini tugatish yoxud to'xtatish, ayrim tergov harakatlarini o'tkazish haqida tergovchiga ko'rsatmalar

berishga, ishni bir tergovchidan ikkinchi tergovchiga olib berishga, ishni tergov qilishni bir necha tergovchiga topshirishga, shuningdek tergovchi vakolatlaridan foydalanib, dastlabki tergov olib borishda qatnashishga va dastlabki tergovni shaxsan o‘zi olib borishga haqlidir.

Tergov boshqarmasi, bo‘limi, bo‘linmasi, guruhi boshlig‘ining va uning o‘rinbosarining ish yuzasidan ko‘rsatmalari tergovchiga yozma tarzda beriladi va ularning ijro etilishi majburiydir.

Olingan ko‘rsatmalar ustidan prokurorga shikoyat qilinishi, JPK 36-moddasining uchinchi qismida nazarda tutilgan hollarni istisno etganda, ularning ijro etilishini to‘xtatib qo‘ymaydi.

Quyidagilar *surishtiruv organlari* hisoblanadi:

1) militsiya;
2) harbiy qismlar, qo‘shimlarning komandirlari, harbiy muassasalar va harbiy o‘quv yurtlarining boshliqlari – ularga bo‘ysunuvchi harbiy xizmatchilar, shuningdek o‘quv mashqlari o‘tkazilayotgan vaqtda harbiy xizmatga majbur shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarga doir ishlar bo‘yicha;

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari xodimlarining xizmat majburiyatini bajarish bilan bog‘liq jinoyatlari yoki qism, qo‘shilma, muassasa yo o‘quv yurti joylashgan yerda sodir etgan jinoyatlariga doir ishlar bo‘yicha;

3) milliy xavfsizlik xizmati organlari – qonunga ko‘ra ularning yurituviga berilgan ishlar bo‘yicha;

4) O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi jazoni ijro etish tizimini boshqarish organlarining boshliqlari, qamoq tarzidagi jazoni ijro etish muassasalarining, jazoni ijro etish muassasalari, tarbiya muassasalari, tergov hibsonalari hamda turmalarning boshliqlari – shu muassasalar xodimlari xizmatni o‘tashning belgilangan tartibiga qarshi qilgan jinoyatlarga doir ishlar, xuddi shuningdek mazkur muassasalar hududida sodir etilgan boshqa jinoyatlarga doir ishlar bo‘yicha;

5) davlat yong‘indan nazorat qilish organlari – yong‘inlarga doir va yong‘inga qarshi qoidalarni buzganlikka doir ishlar bo‘yicha;

6) chegarani qo‘riqlash organlari – davlat chegarasini buzganlikka doir ishlar bo‘yicha;

7) olis safarda bo‘lgan dengiz kemalarining kapitanlari;

8) davlat bojxona xizmati organlari, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq, valutaga oid jinoyatlarga va jinoiy yo‘l bilan topilgan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurash departamenti

hamda uning joylardagi bo‘linmalari – tegishli bo‘jxona hamda soliq va valuta to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganlikka doir ishlar, shuningdek kontrabanda bo‘yicha;

«9) O‘zbekiston Respublikasi Adpiya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta‘minlash departamenti hamda uning hududiy boshqarmalari - voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni, ota-onani moddiy ta‘minlashdan bo‘yin tovlashga, sud qarorini bajarmaslikka, shuningdek band solingan mol-mulkni qonunga xilof ravishda tasarruf etishga doir ishlar bo‘yicha»¹.

«10) O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining Bozorlar va savdo komplekslari faoliyatini nazorat qilish bosh boshqarmasi va uning hududiy bo‘limlari — bozorlar, savdo komplekslari hududlarida va ularga tutash bo‘lgan avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylarida aniqlangan moliyaviy-iqtisodiy va soliq sohalaridagi huquqbuzarliklarga doir ishlar bo‘yicha»² (JPK 38-m.).

JPKning 38-moddasida sanab o‘tilgan har bir organning rahbarlari *surishtiruv organining boshlig‘i* sifatida jinoyat ishini qo‘zg‘atishga, bu ishni o‘z yurituviga qabul qilish va surishtiruvni boshlashga yoki o‘ziga bo‘ysunuvchi boshqa xodimga surishtiruv yuritishni topshirishga yoxud ish qo‘zg‘atishni rad etishga yoki arizani, xabarni tergovga tegishlilikiga ko‘ra o‘tkazishga haqlidir.

Surishtiruv organi boshlig‘ining topshirig‘iga binoan va uning rahbarligida ishlayotgan surishtiruvchi ish bo‘yicha JPKning 339-moddasida nazarda tutilgan vazifalarni bajarish uchun zarur, kechiktirib bo‘lmaydigan barcha tergov harakatlarini amalga oshirishi shart.

Surishtiruvchining zimmasiga, shuningdek tergovchi yuritayotgan ish bo‘yicha uning ayrim tergov va qidiruv harakatlarini o‘tkazish to‘g‘risidagi topshiriqlarini bajarish hamda tergovchiga uning tergov harakatlarini bajarishida ko‘maklashish majburiyati yuklatiladi.

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикасининг «Ижро иши юритиш такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 2009 йил 14 январь қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2009. – 3-сон. – 9-м.

² Qarang: Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 38-моддасига ўзгартириш киритиш тўғрисида»ги 2010-йил 15-сентябрь қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2010. – 37-сон. – 314-м.

Surishtiruvchi surishtiruvni amalga oshirayotganida, xuddi shuningdek tergovchining topshirig'ini bajarayotganida dastlabki tergov o'tkazish uchun belgilangan qoidalarga amal qilib, tergov harakatlari olib boradi va qarorlar chiqaradi. Surishtiruv organining boshlig'i ham, agar u surishtiruvchining vazifalarini bajarayotgan bo'lsa, xuddi shu qoidalarga amal qiladi.

Surishtiruvchining qarorini surishtiruv organining boshlig'i tasdiqlashi lozim. Surishtiruv organi boshlig'ining yozma ko'rsatmasi surishtiruvchi uchun majburiydir. Surishtiruvchi ko'rsatmaga norozi bo'lsa, ko'rsatmani bajarishni to'xtatmay turib, bu ko'rsatma ustidan prokurorga shikoyat qilishga haqlidir.

Prokurorning yozma ko'rsatmasi surishtiruv organining boshlig'i va surishtiruvchi uchun majburiydir. Surishtiruv organining boshlig'i va surishtiruvchi prokuror ko'rsatmasiga rozi bo'lmagan taqdirda, ko'rsatmani bajarishni to'xtatmay turib, uning ustidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilishga haqlidirlar (JPK 39-m.).

4.3. Jinoyat ishini yuritishda ishtirok etuvchi jamoat birlashmalari, jamoalar va ularning vakillari

Jamoat birlashmalari va jamoalar hamda ularning vakillari sodir etilgan yoki tayyorlanayotgan jinoyat to'g'risidagi xabar bilan surishtiruv organiga, tergovchiga, prokurorga yoki sudga murojaat etishlari mumkin. Ular: ayblanuvchiga yoki sudlanuvchiga nisbatan ehtiyot chorasi sifatida ularni jamoat birlashmasi yoki jamoa kafilligiga berishni tanlash haqida; mahkumni muddatidan ilgari shartli ravishda jazodan ozod qilish yoki jazoni yengilrog'i bilan almashtirish haqida; ozodlikdan mahrum etishga hukm qilinganlarning jazoni o'tash sharoitlarini o'zgartirish haqida; sudlanganlikni olib tashlash haqida va boshqa masalalar bo'yicha JPKning 40-moddasida nazarda tutilgan hollarda hamda tartibda iltimos qilishga haqlidirlar.

Surishtiruvchi va tergovchi fuqaroning og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar to'g'risidagi ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilingani haqida uning ish, o'qish yoki yashash joyidagi jamoaga xabar beradi, sud esa ularga shu ish bo'yicha sud muhokamasi qachon va qayerda o'tkazilishi haqida xabar beradi (JPK 41-moddasi).

Jamoat birlashmalari va jamoalar sud muhokamasida jamoat ayblovchisi yoki jamoat himoyachisi tariqasida ishtirok etish uchun o'z vakillarini yuborishlari mumkin. Ushbu vakillarning nomzodini jamoat

birlashmasining yoki korxonasi, muassasa, tashkilot jamoasining yigʻilishi koʻrsatadi. Yigʻilish qarori sudga taqdim etilishi lozim.

Jamoat birlashmasi, jamoa oʻzi yoʻllagan jamoat ayblovchisi yoki jamoat himoyachisini xohlagan vaqtda chaqirib olishga yoki uni boshqa vakil bilan almashtirishga haqlidirlar (JPK 42-m.).

Sud muhokamasida ishtirok etayotgan jamoat ayblovchisi: ish materiallari bilan tanishishga; dalillar taqdim etishga va ularni tekshirishda ishtirok etishga; iltimosnoma berishga; taraflarning muzokaralarida soʻzga chiqib, ayblovning isbotlangani haqida sudga fikr bildirishga, shuningdek ayblovdan voz kechishga haqli.

Jamoat ayblovchisi: sud muhokamasida ishtirok etishi; jamoat birlashmasi yoki jamoaning fikrini sudga bayon qilishi va ish holatlarini aniqlashga koʻmaklashishi shart (JPK 43-m.).

Sud muhokamasida ishtirok etayotgan jamoat himoyachisi: ish materiallari bilan tanishishga, dalillar taqdim etishga va ularni tekshirishda ishtirok etishga; iltimosnoma berishga; taraflarning muzokaralarida soʻzga chiqib, sudlanuvchini oqlaydigan yoki uning javobgarligini yengillashtiradigan holatlar xususida sudga fikr bildirishga haqlidir.

Jamoat birlashmalari yoki jamoa jamoat himoyachisini chaqirib olishga yoki uni boshqa vakil bilan almashtirishga haqlidir.

Jamoat himoyachisi: sud muhokamasida ishtirok etishi; jamoat birlashmasi yoki jamoaning fikrini sudga bayon qilishi va ishning sudlanuvchining ahvolini yengillashtiruvchi holatlarini aniqlashga koʻmaklashishi shart (JPK 44-m.).

4.4. Jinoyat protsessida oʻz manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar

Jinoyat protsessida oʻz manfaatlarini himoya qiladigan shaxslarga ayblanuvchi, gumon qilinuvchi, ularning himoyachilari va vakillari, jabrlanuvchi, fuqaroviy daʼvogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari kiradi.

JPKning 45-moddasiga muvofiq, *ayblanuvchi* jinoyat-protsessual hujjatlarda belgilangan tartibda ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinishi haqida qaror chiqarilgan shaxsdir.

Ayblanuvchi sudga sudlanuvchi deb, hukm chiqarilganidan keyin esa mahkum yoki oqlangan shaxs deb ataladi.

Ayblanuvchi keng doiradagi protsessual huquqlarga ega. Tergovchi, prokuror va sud uning ushbu huquqlarini taʼminlashlari shart, bu esa

ayblanuvchining himoyalaniş huquqini amalga oshirish uchun kafolatdir.

JPKning 46-moddasiga binoan, ayblanuvchi: o'zining nimada ayblanayotganligini bilish; qamoqqa olinganligi va turgan joyi to'g'risida advokatga yoki yaqin qarindoshiga telefon orqali qo'ng'iroq qilish yoxud xabar berish; himoyachiga ega bo'lish hamda uchrashuvlarning soni va davom etish vaqti cheklanmagan holda u bilan xoli uchrashish (JPK 230-moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno); o'ziga qo'yilgan ayblov yuzasidan hamda ishning boshqa har qanday holatlari bo'yicha ko'rsatuvlar berish yoxud ko'rsatuvlar berishdan bosh tortish va ko'rsatuvlaridan jinoyat ishiga doir dalillar sifatida uning o'ziga qarshi foydalanilishi mumkinligi haqida xabardor bo'lish; o'z ona tilidan hamda tarjimon xizmatidan foydalanish; o'zining himoyalaniş huquqini shaxsan o'zi amalga oshirish; iltimosnoma berish va rad qilish; dalillar taqdim etish; surishtiruvchi yoki tergovchining ruxsati bilan tergov harakatlarida ishtirok etish; dastlabki tergov tamom bo'lganidan so'ng ishiing barcha materiallari bilan tanishib chiqish hamda undan zarur ma'lumotlarni yozib olish, materiallar va xujjatlardan texnika vositalari yordamida o'z hisobidan ko'chirma nusxalar olish yoki ulardagi ma'lumotlarni o'zga shaklda qayd etish; jinoyat ishining tergovchi yoki prokuror tomonidan tugatilganligiga qarshi e'tiroz bildirish hamda sud muhokamasi o'tkazilishini talab qilish; yarashuv to'g'risidagi, amnistiya aktini qo'llash haqidagi ishlar bo'yicha, birinchi instansiya va apellatsiya instansiyasi sudning majlislarida, sudning ruxsati bilan esa, kassatsiya va nazorat instansiyalari sudning majlislarida ishtirok etish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning harakatlari hamda qarorlari ustidan shikoyatlar berish; sud majlisining bayonnomasi bilan tanishish hamda u haqda o'z mulohazalarini bildirish; ish bo'yicha keltirilgan protestlar, apellatsiya, kassatsiya shikoyatlaridan xabardor bo'lish va ularga nisbatan e'tirozlar bildirish xuquqiga ega. Sudlanuvchi oxirgi so'z bilan chiqish huquqiga ega.

Ayblanuvchining majburiyatlari quyidagilardan iborat: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lish; dastlabki tergov va sud muhokamasida ishtirok etishdan bosh tortmaslik; haqiqatni aniqlashga dalillarni yo'q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va boshqa qonunga xilof harakatlar bilan to'sqinlik qilmaslik; o'ziga nisbatan tanlangan ehtiyot chorasidan kelib chiqadigan talablarni bajarish; guvohlantirish, ekspert tekshiruvi uchun namunalar olish, ekspertiza o'tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirish

haqidagi surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarorlari va sudning ajrimlari hamda JPKda nazarda tutilgan boshqa protsessual qarorlar ijro etilishiga to'sqinlik qilmaslik; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etish.

Ayblanuvchining zimmasiga ko'rsatuv berish, shuningdek o'zining aybdor emasligini yoki ishning boshqa biror holatlarini isbotlash majburiyati yuklanishi mumkin emas.

Gumon qilinuvchi jinoyat sodir etgani to'g'risida ma'lumotlar bor bo'lsa-da, bu ma'lumotlar uni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish uchun yetarli bo'lmagan shaxsdir. Shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida e'tirof etish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror chiqaradi (JPK 47-m.).

Gumon qilinuvchi o'zining protsessual holatiga ko'ra ayblanuvchiga yaqin turadi. U JPKning 48-moddasida belgilab qo'yilgan muayyan huquq va majburiyatlarga ega.

Gumon qilinuvchi o'zining nimada gumon qilinayotganligini bilish; ushlab turilganligi va turgan joyi to'g'risida advokatga yoki yaqin qarindoshiga telefon orqali qo'ng'irok qilish yoxud xabar berish; u ushlangan yoki gumon qilinuvchi deb e'tirof etilganligi to'g'risidagi qaror unga ma'lum qilingan paytdan boshlab himoyachiga ega bo'lish hamda uchrashuvlarning soni va davom etish vaqti cheklanmagan holda u bilan holi uchrashish (JPK 230-moddasining 2-qismida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno); ushlanganidan keyin yigirma to'rt soatdan kechiktirmay so'roq qilinishini talab qilish; o'ziga nisbatan qo'rilgan gumon xususida hamda ishning boshqa har qanday holatlari to'g'risida ko'rsatuvlar berish yoxud ko'rastuvlar berishdan bosh tortish ya ko'rsatuvlaridan jinoyat ishiga doir dalillar sifatida uning o'ziga qarshi foydalanilishi mumkinligi haqida xabardor bo'lish; o'z ona tilidan hamda tarjimon xizmatidan foydalanish; o'zining himoyalani huquqini shaxsan o'zi amalga oshirish; iltimosnoma berish va rad qilish; dalillar taqdim etish; surishtiruvchi yoki tergovchining ruxsati bilan tergov harakatlarida ishtirok etish; yarashuv to'g'risidagi, amnistiya aktini qo'llash haqidagi ishlar bo'yicha sud majlislarida ishtirok etish; surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning va sudning harakatlari hamda qarorlari ustidan shikoyatlar berish huquqiga egadir.

Gumon qilinuvchining majburiyatlari quyidagilardan iborat: surishtiruvchi, tergovchi va prokurorning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi, surishtiruvda va dastlabki tergovda ishtirok etishdan bosh

tortmasligi; haqiqatni aniqlashga dalillarni yo‘q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko‘ndirishga urinish va qonunga xilof boshqa harakatlar bilan to‘sqinlik qilmasligi; surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning guvohlantirish, ekspert tekshiruvi uchun namunalar olish, ekspertiza o‘tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirish to‘g‘risidagi qarorlari va JPKda nazarda tutilgan boshqa protsessual qarorlar ijro etilishiga to‘sqinlik qilmasligi; ishni tergov qilishda tartibga rioya etishi shart.

Gumon qilinuvchi zimmasiga ko‘rsatuv berish, shuningdek o‘zining jinoyatga aloqador emasligini yoki ishning boshqa biror holatlarini isbotlash majburiyati yuklanishi mumkin emas.

Jinoyat, xuddi shuningdek aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi shaxsga ma‘naviy, jismoniy yoki mulkiy zarar yetkazgan deb hisoblash uchun dalillar bo‘lgan taqdirda, bunday shaxs ***jabrlanuvchi*** deb e‘tirof etiladi. Jabrlanuvchi deb e‘tirof etish haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror – qaror, sud esa – ajrim chiqaradi.

Jabrlanuvchi voyaga yetmagan yoki belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz deb e‘tirof etilgan shaxs bo‘lsa, ishda u bilan birgalikda yoki uning o‘rniga qonuniy vakili ishtirok etadi (JPK 54-m.).

JPKning 55-moddasiga asosan, jabrlanuvchining huquqlari quyidagilardan iborat: ko‘rsatuv berish; dalillar taqdim qilish; iltimosnoma berish va rad qilish; o‘z ona tilidan va tarjimon xizmatidan foydalanish; o‘z manfaatlarini himoya qilish uchun vakil olish; surishtiruvchi yoki tergovchining ruxsati bilan tergov harakatlarida ishtirok etish; dastlabki tergov tamom bo‘lganidan so‘ng ishning barcha materiallari bilan tanishish va undan zarur ma‘lumotlarni yozib olish, materiallar va xujjatlardan texnika vositalari yordamida o‘z hisobidan ko‘chirma nusxalar olish yoki ulardagi ma‘lumotlarni o‘zga shaklda qayd etish; qonunda nazarda tutilgan hollarda yarashuv to‘g‘risida arizalar berish hamda yarashuv to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha, birinchi instansiya, apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyasi sudining majlislarida ishtirok etish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning harakatlari hamda qarorlari ustidan shikoyatlar keltirish; shaxsan o‘zi yoki vakili orqali sudda ayblovni quvvatlash; sud majlisining bayonnomasi bilan tanishish va u haqda o‘z mulohazalarini bildirish; ish bo‘yicha keltirilgan shikoyatlar, protestlardan xabardor bo‘lish va ularga nisbatan e‘tirozlar bildirish.

Jabrlanuvchining majburiyatlari quyidagilardan iborat: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruviga binoan hozir bo‘lishi; haqqoniy ko‘rsatuvlar berishi; haqiqatni aniqlashga dalillarni yo‘q qilish,

soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va qonunga xilof boshqa harakatlar bilan to'sqinlik qilmasligi; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning talabi bo'yicha dalillar taqdim qilishi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart.

Jabrlanuvchi uzrsiz sababga ko'ra kelmagan taqdirda JPKning 261–264-moddalarida nazarda tutilgan tartibda majburiy keltirilishi mumkin. U ko'rsatuv berishdan bosh tortganlik va bila turib yolg'on ko'rsatuvlar berganlik uchun qonunda belgilangan tarzda javobgar bo'ladi.

Jabrlanuvchining o'limiga olib kelgan jinoyatlar to'g'risidagi ishlar bo'yicha ushbu moddada ko'rsatilgan huquq va majburiyatlarni dastlabki tergov organlari yoki sud tomonidan marhumning qonuniy vakili deb e'tirof etilgan yaqin qarindoshlari yoki boshqa shaxslar amalga oshiradilar.

Jinoyat, xuddi shuningdek aqli noraso shaxsning jamoat uchun xavfli qilmishi shaxsga, korxonaga, muassasaga yoki tashkilotga mulkiy zarar yetkazgan deb hisoblash uchun dalillar bo'lsa, ular **fuqaroviy da'vogar** deb e'tirof etiladi. Fuqaroviy da'vogar deb e'tirof etish haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi.

Voyaga yetmaganlarning, shuningdek muomalaga layoqatsiz deb e'tirof etilgan shaxslarning manfaatlarini himoya qilish uchun fuqaroviy da'vo ularning qonuniy vakillari va prokuror tomonidan qo'zg'atilishi mumkin (JPK 56-m.).

JPKning 57-moddasiga muvofiq, fuqaroviy da'vogarning huquqlari quyidagilardan iborat: fuqaroviy da'vo qo'zg'atish va uni quvvatlash; dalillar taqdim qilish; qo'zg'atilgan da'vo bo'yicha tushuntirishlar berish; o'z manfaatlarini himoya qilish uchun vakil olish; iltimosnoma berish va rad qilish; surishtiruvchidan, tergovchidan, prokurordan yoki suddan da'voni ta'minlash choralari ko'rish haqida iltimos qilish; dastlabki tergov tamom bo'lganidan so'ng ishning barcha materiallari bilan tanishish va undan zarur ma'lumotlarni yozib olish, materiallar va hujjatlardan texnika vositalari yordamida o'z hisobidan ko'chirma nusxalar olish yoki ulardagi ma'lumotlarni o'zga shaklda qayd etish; birinchi instansiya, apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyasi sudining majlislarida ishtirok etish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning harakatlari hamda qarorlari ustidan shikoyatlar berish; sud hukmi va ajrimining fuqaroviy da'voga tegishli qismi ustidan shikoyat qilish; ish bo'yicha keltirilgan shikoyatlar, protestlardan xabardor bo'lish va ularga nisbatan e'tirozlar bildirish.

Fuqaroviy da'vogarning majburiyatlari quyidagilardan iborat: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi va ularning talablariga asosan fuqaroviy da'voga tegishli bo'lgan dalillar taqdim etishi; haqiqatni aniqlashga dalillarni yo'q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va qonunga xilof boshqa harakatlar bilan to'sqinlik qilmasligi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart.

Fuqaroviy da'vogar deb e'tirof etilgan shaxs ayni vaqtda jabrlanuvchining barcha huquqlaridan foydalanadi va uning majburiyatlarini bajaradi.

Agar fuqaroviy da'vogar sud majlisiga kelmasa, sud uning da'vosini ko'rib chiqmaydi. Biroq da'vogarning o'z da'vosini fuqaroviy protsess tartibida taqdim etish huquqi saqlanib qoladi. Agar da'vo jinoyat ishida ko'rib chiqilayotgan bo'lsa, shaxs davlat boji to'lash majburiyatidan ozod qilinadi.

Ayblanuvchi tomonidan yoki ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan aqli noraso shaxs tomonidan yetkazilgan zarar uchun qonunga ko'ra mulkiy javobgar shaxs, korxonalar, muassasa yoki tashkilot ishida **fuqaroviy javobgar** sifatida ishtirok etish uchun jalb qilinishi mumkin. Fuqaroviy javobgar sifatida jalb qilish haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi (JPK 58-m.).

Fuqaroviy javobgar sifatida jinoyat protsessida jinoyati tufayli zarar yetkazganligi uchun moddiy javobgarlikka tortiladigan va fuqaroviy da'vo bildiriladigan shaxslar qatnashadilar. Odatda fuqaroviy javobgar sifatida qonunga binoan moddiy javobgarlik zimmasiga yuklatilgan ota-onalar, homiylar, vasiylar yoki boshqa shaxslar, shuningdek muassasalar, tashkilotlar va korxonalar jalb etilishlari mumkin.

JPKning 59-moddasida fuqaroviy javobgarning huquq va majburiyatlari sanab o'tilgan.

Fuqaroviy javobgarning huquqlari quyidagilardan iborat: ayblov va fuqaroviy da'voning mazmunini bilish; da'voga e'tiroz bildirish; tushuntirish berish; o'z manfaatlarini himoya qilish uchun vakil olish; dalillar taqdim qilish; iltimosnoma berish va rad qilish; dastlabki tergov tamom bo'lganidan so'ng ishning barcha materiallari bilan tanishish va undan zarur ma'lumotlarni yozib olish, materiallar va hujjatlardan texnika vositalari yordamida o'z hisobidan ko'chirma nusxalar olish yoki ulardagi ma'lumotlarni o'zga shaklda qayd etish; birinchi instansiya, apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyasi sudining majlislarida

ishtirok etish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning harakatlari va qarorlari ustidan shikoyatlar keltirish; sud hukmi va ajrimining fuqaroviy da'voga tegishli qismi ustidan shikoyatlar berish; ish bo'yicha keltirilgan shikoyat va protestlardan xabardor bo'lish va ularga nisbatan e'tirozlar bildirish.

Fuqaroviy javobgarning majburiyatlari quyidagilardan iborat: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi va ularning talablariga asosan fuqaroviy da'voga tegishli bo'lgan dalillar taqdim qilishi; haqiqatni aniqlashga dalillarni yo'q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va qonunga xilof boshqa harakatlar bilan to'sqinlik qilmasligi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart.

Fuqaroviy javobgar yoki uning vakilining sudga kelmaganligi, bu da'voni ko'rib chiqilishiga to'sqinlik qilmaydi.

Shunday qilib, jinoyat protsessida fuqaroviy javobgar ayblanuvchiga ayblov e'lon qilingan paytdan boshlab va shaxs fuqaroviy javobgar sifatida jinoyat ishiga jalb qilish haqida qaror (ajrim) chiqarilganidan so'ng paydo bo'ladi. Agar ayblanuvchining o'zi fuqaroviy javobgar bo'lsa, ayblanuvchini fuqaroviy javobgar tariqasida ishga jalb etish haqida maxsus qaror chiqarish talab etilmaydi.

Da'voni ta'minlash maqsadida ayblanuvchi yoki fuqaroviy javobgarning mulki xatlanishi mumkin.

Qonuniy vakil ishda ishtirok etishga voyaga yetmagan yoxud belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz deb e'tirof etilgan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchining huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun jalb qilinadi.

Ishda qonuniy vakil sifatida ota-onalar, farzandlikka olganlar, vasiylar, homiylar, voyaga yetmaganga yoki belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz deb e'tirof etilgan ishtirokchiga homiylik qiluvchi muassasalar va tashkilotlarning vakillari qatnashishlari mumkin. Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining va sudlanuvchining qonuniy vakili ishda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi bilan birga, jabrlanuvchining qonuniy vakili esa jabrlanuvchi bilan birga, shuningdek uning o'rnida ham ishtirok etadi.

Qonuniy vakilning ishda ishtirok etishiga yo'l qo'yilganligi haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror – qaror, sud esa – ajrim chiqaradi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchining manfaatlari bilan qonuniy vakilning manfaatlari o'zaro mos kelmasa, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchi tarafida

ishda ishtirok etish uchun qaror yoxud ajrim bilan advokat tayinlanadi (JPK 60-m.).

JPKning 61-moddasiga muvofiq, qonuniy vakilning huquqlari quyidagilardan iborat: o'zi vakillik qilayotgan shaxsning surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga chaqirilganidan xabardor bo'lish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning ruxsati bilan shu shaxsning so'roq qilinishida ishtirok etish; o'zi vakillik qilayotgan qamoqdagi shaxs bilan xoli uchrashish; o'zi vakillik qilayotgan shaxs JPKga muvofiq ega bo'lgan protsessual huquqlarni amalga oshirish.

Qonuniy vakilning majburiyatlari quyidagilardan iborat: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi; haqiqatni aniqlashga, dalillarni yo'q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va qonunga xilof boshqa harakatlar bilan to'sqinlik qilmasligi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart.

Qonuniy vakil guvoh sifatida so'roq qilinishi, shuningdek himoyachi, fuqaroviy da'vogar yoki fuqaroviy javobgar tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinishi mumkin. Bunday hollarda qonuniy vakil yuqorida aytib o'tilgan protsess ishtirokchilarining huquqlari va majburiyatlariga ega bo'ladi.

Jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning, fuqaroviy javobgarning vakillari tariqasida advokatlar, vakil sifatida ishtirok etishga maxsus ruxsatnomalari bo'lgan shaxslar, surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimiga ko'ra ishda qatnashishga ruxsat berilgan yaqin qarindoshlar va boshqa shaxslar ishtirok etishlari mumkin.

Vakilning ishda ishtirok etishi uchun uning jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar yoki fuqaroviy javobgar bilan tuzgan topshiriq shartnomasi asos bo'ladi. Yuridik shaxsning vakili sifatida uning rahbari ishtirok etishi uchun alohida vakolatnoma kerak emas. Rahbar tomonidan berilgan ishonch qog'ozi bo'yicha yuridik shaxslarning vakillari sifatida uning shtatdagi xodimlariga va advokatlarga ruxsat etiladi.

Jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning yoki fuqaroviy javobgarning vakili ishda o'zi vakillik qilayotgan shaxs bilan birga, shuningdek uning o'rnida ham ishtirok etadi. Jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgar ish yuritishning istalgan vaqtida vakildan voz kechishga yoki boshqa shaxsni vakil qilib olishga haqlidir (JPK 62-m.).

Jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning, fuqaroviy javobgarning vakili tegishli jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar

ega bo'lgan protsessual huquqlardan foydalanadi. Vakil ish yuritishning istalgan vaqtida o'z majburiyatlarini bajarishni davom ettirishdan voz kechishga haqlidir.

Vakil: o'zi vakillik qilayotgan shaxslarning huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilishi; ularning ishonchini suiiste'mol qilmasligi; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi; haqiqatni aniqlashga dalillarni yo'q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va qonunga xilof boshqa harakatlar bilan to'sqinlik qilmasligi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart (JPK 63-m.).

JPKning 64-moddasiga muvofiq, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudya gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, sudlanuvchiga, shuningdek jabrlanuvchiga, fuqaroviy da'vogarga, fuqaroviy javobgarga va ularning vakillariga berilgan huquqlarini tushuntirib berishi va bu huquqlarni amalga oshirish imkoniyatlarini ta'minlashi shart. Shu bilan birga protsess ishtirokchilariga yuklangan majburiyatlar va ularni bajarmaslik oqibatlarini tushuntirilishi lozim.

Himoyachi gumon qilinuvchilarning, ayblanuvchilarning, sudlanuvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonunda belgilangan tartibda himoya qilishni amalga oshirish hamda ularga zarur yuridik yordam ko'rsatish vakolatiga ega bo'lgan shaxsdir.

Ishda himoyachilar sifatida advokatlar ishtirok etishlari mumkin. Advokatning ishda ishtirok etishiga u advokat guvohnomasini ko'rsatganidan va muayyan ishni yuritishga vakolatli ekanligini tasdiqlovchi orderni taqdim etganidan keyin yo'l qo'yiladi.

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari yoki qonuniy vakillaridan birining advokat bilan bir qatorda himoyachi sifatida ishtirok etishiga gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosnomasi bo'yicha surishtiruvchining, tergovchining qarori yoki sud ajrimiga binoan yo'l qo'yilishi mumkin.

Himoyachining ishda ishtirok etishga jinoyat protsessining har qanday bosqichida, shaxs ushlanganida esa uning harakatlanish erkinligiga bo'lgan huquqi amalda cheklangan paytdan boshlab ruxsat etiladi (JPK 49-m.).

Jinoyat ishlari bo'yicha himoyachi ishtirokining huquqiy asoslarini tubdan o'zgartirilishiga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasida advokatura institutini yanada isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 2008-yil 1-may farmoni va O'zbekiston Res-

publikasining «O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 49-moddasiga o‘zgartirish kiritish to‘g‘risida»gi 2008-yil 15-sentabr va «Advokatura instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun xujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida»gi 2008-yil 31-dekabr qonunlari xizmat qildi. Ularga muvofiq himoyachi jinoyat protsessining qanday bosqichida ishda ishtirok etishga kirishishi mumkinligi belgilandi va dastlabki tergov bosqichida taraflarning tengligini amalda ta‘minlandi.

Jamoat birlashmalarining vakili bo‘lgan advokatlarni jamoat himoyachilari bilan chalkashtirmaslik lozim: jamoat himoyachilari faqat sudda ishtirok etishlari mumkin, jamoat birlashmalarining vakillari bo‘lgan advokatlar esa dastlabki tergovda ham ishtirok etishga haqlidirlar va jamoat birlashmasi ushbu birlashma yoki jamoaning fikrini bildiradi. Jamoat himoyachisi esa jinoyat ishida o‘z nomidan qatnashadi.

Himoyachi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, ularning qonuniy vakillari, shuningdek gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosi yoki roziligi bilan boshqa shaxslar tomonidan taklif etiladi.

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining iltimosiga ko‘ra surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud ishda himoyachining ishtirok etishini ta‘minlaydi.

Tanlangan himoyachining yigirma to‘rt soat ichida ishda ishtirok etishga kirishishga imkoniyati bo‘lmagan hollarda, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, sudlanuvchiga yoxud ularning qarindoshlariga boshqa himoyachini taklif etishni yoki himoyachi tayinlashni so‘rab O‘zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining hududiy boshqarmasi tomonidan belgilanadigan advokatlik tuzilmalariga murojaat qilishni tavsiya etadi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi tanlangan himoyachi istalgan vaqtda ishda ishtirok etishga kirishishga haqlidir.

Ishni yuritayotgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud gumon qilinuvchini, ayblanuvchini, sudlanuvchini yuridik yordam uchun to‘lovdan batamom yoki qisman ozod etishga haqlidir. Bunday hollarda advokat mehnatiga haq to‘lash xarajatlari Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda davlat hisobidan bo‘ladi (JPK 50-m.).

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Advokatlar tomonidan ko‘rsatilgan yuridik yordam uchun davlat hisobidan haq to‘lash mexanizmini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi

2008-yil 20-iyun qaroriga binoan: «...fuqaroni yuridik yordam ko'rsatilganligi uchun haq to'lashdan ozod qilish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori, sudning ajrimi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchiga advokat tomonidan yuridik yordam ko'rsatish bo'yicha xarajatlarni davlat hisobiga o'tkazish uchun asos hisoblanadi; oilasida har bir oila a'zosiga to'g'ri keladigan yalpi oylik daromad yuridik yordam ko'rsatilganligi uchun haq to'lashdan ozod qilish to'g'risida qaror (ajrim) qabul qilingan kundagi eng kam oylik ish haqining 1,5 baravaridan ortiq bo'lmagan shaxslar advokatlardan tomonidan yuridik yordam ko'rsatilganligi uchun haq to'lashdan ozod qilinadi va xarajatlardan davlat hisobiga o'tkaziladi; gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchi himoyachidan voz kechishi bilan bog'liq protsessual harakatda advokat ishtirok etish hollarida, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi 52-moddasining ikkinchi qismiga muvofiq jinoyat ishida himoyachining qatnashishi majburiy deb hisoblangan hollarda ham yuridik yordam uchun haq to'lash bo'yicha xarajatlardan davlat hisobiga o'tkaziladi»¹.

JPKga muvofiq quyidagi toifadagi ishlar bo'yicha himoyachining ishtirok etishi shart hisoblanadi:

- 1) voyaga yetmaganlarning ishi bo'yicha;
- 2) soqovlar, karlar, ko'rlar, jismoniy nuqsoni yoki ruhiy kasalligi sababli o'zini o'zi himoya qilish huquqini amalga oshirishga qiynaladigan boshqa shaxslarning ishi bo'yicha;
- 3) sudlov ishi olib borilayotgan tilni bilmaydigan shaxslarning ishi bo'yicha;
- 4) jazo chorasi sifatida umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni sodir etishda gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan shaxslarning ishi bo'yicha;
- 5) shaxslarning manfaatlari o'zaro qarama-qarshi bo'lib, ulardan aqalli biri himoyachiga ega bo'lgan ishlar bo'yicha;
- 6) davlat ayblovchisi yoki jamoat ayblovchisi ishtirok etayotgan ishlar bo'yicha;
- 7) jabrlanuvchining vakili sifatida advokat ishtirok etayotgan ishlarda;

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қонун ҳужжатлари тўплами. – 2008. – 6-сон. – 31-м.

8) tibbiy yoʻsindagi majburlov choralarini qoʻllash toʻgʻrisidagi ishlarda himoyachining ishtirok etishi shart.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud ishning murakkabligi va boshqa holatlari tufayli gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi oʻz huquqlarini amalga oshirishda qiynalishi mumkin degan xulosaga kelsa, boshqa ishlar boʻyicha ham himoyachining ishtirok etishini shart deb topishga haqlidir.

Agar JPK 51-moddasining birinchi va ikkinchi qismlarida koʻrsatilgan hollarda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining iltimosiga koʻra yoxud ularning roziligi bilan boshqa shaxslar tomonidan himoyachi taklif qilinmagan boʻlsa, Oʻzbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining hududiy boshqarmasi tomonidan belgilanadigan advokatlik tuzilmasi rahbari surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning himoyachi tayinlash toʻgʻrisidagi qarori yoki sudning ajrimiga binoan qaror yoxud ajrim Oʻzbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining hududiy boshqarmasiga kelib tushgan paytdan eʼtiboran, toʻrt soatdan kechiktirmay jinoyat ishi boʻyicha himoyachining ishtirokini taʼminlashi shart (JPK 51-m.).

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi ish yuritilayotgan davrda istalgan vaqtda himoyachidan voz kechishga haqlidir. Bunday voz kechishga faqat gumon qilinuvchining, ayblanuvchining yoki sudlanuvchining tashabbusi bilan va himoyachining ishda ishtirok etishiga surishtiruvchi, tergovchi yoki sud tomonidan advokat taklif etish orqali taʼminlanadigan real imkoniyatlar mavjud boʻlgandagina yoʻl qoʻyiladi, bunda advokat oʻz himoyasi ostidagi shaxs bilan holi uchrashganidan keyin himoyadan voz kechilganligini tasdiqlaydi. Bu haqda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, shuningdek advokat, surishtiruvchi yoki tergovchi imzolaydigan bayonnoma tuziladi yoxud sud majlisi bayonnomasiga yozib qoʻyiladi.

JPK 51-moddasi birinchi qismining 1, 4 va 8-bandlarida nazarda tutilgan hollarda himoyachidan voz kechish surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud uchun majburiy emas.

Himoyachidan voz kechish gumon qilinuvchini, ayblanuvchini yoki sudlanuvchini keyinchalik ishda himoyachi ishtirok etishiga ruxsat berish haqida iltimos qilish huquqidan mahrum qilmaydi. Bunday iltimos barcha hollarda qanoatlantirilishi kerak. Sud tergovi davomida himoyachining ishtirok etishi haqida berilgan iltimosnoma ishning holatlarini hisobga olib va sudlanuvchiga himoya huquqini taʼminlash manfaatlarini koʻzlab sud tomonidan hal etiladi. Himoyachining sud

majlisi davomida ishga kirishishi sud tergovini qayta boshlash uchun asos bo'lmaydi (JPK 52-m.).

Himoyachi: manfaatlarini himoya qilayotgan shaxsning nimada gumon qilinayotganligi yoki ayblanayotganligini bilish; advokatlik guvohnomasini ko'rsatganidan va muayyan ishni yuritishga vakolatli ekanligini tasdiqlovchi orderni taqdim etganidan so'ng ishda ishtirok etish; gumon qilinuvchi so'roq qilinayotganda ishtirok etish, shaxsga ayblov e'lon qilinayotganda hozir bo'lish hamda ayblanuvchi so'roq qilinayotganda, shuningdek ularning ishtirokida o'tkaziladigan boshqa tergov harakatlarida ishtirok etish va gumon qilinuvchilarga, ayblanuvchilarga, guvohlarga, ekspertlarga, mutaxassislariga savollar berish; boshqa tergov harakatlari yurgizilayotganda surishtiruvchi yoki tergovchining ruxsati bilan ishtirok etish; o'zi ishtirok etgan tergov harakatining yuritilishi xususida yozma mulohazalar berish; iltimosnoma berish va rad etish; JPK 87-moddasining ikkinchi qismiga muvofiq dalillar sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni to'plash va taqdim etish; gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi ishtirokida o'tkazilgan protsessual harakatlarga oid hujjatlar bilan, dastlabki tergov tamom bo'lganidan keyin esa jinoyat ishining barcha materiallari bilan tanishish hamda undan zarur ma'lumotlarni yozib olish, materiallar va hujjatlardan texnika vositalari yordamida o'z hisobidan ko'chirma nusxalar olish yoki agar himoyani amalga oshirish uchun zarur bo'lsa, davlat sirlari, tijorat siri yoki boshqa sirni o'z ichiga olgan axborot bilan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda tanishish; sud muhokamasida taraf sifatida ishtirok etish; surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning va sudning harakatlari hamda qarorlari ustidan shikoyatlar keltirish; sud majlisining bayonnomasi bilan tanishish va bu haqda o'z mulohazalarini bildirish; ish bo'yicha keltirilgan shikoyatlar, protestlar to'g'risida bilish hamda ularga nisbatan e'tirozlar bildirish; apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyasi sudi majlislarida ishtirok etish huquqiga ega.

Agar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi qamoqda bo'lsa, himoyachi u bilan jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslarning ruxsatisiz, uchrashuvlarning soni va davom etish vaqti cheklanmagan holda xoli uchrashishga haqli.

Himoyachining majburiyatlari qatoriga gumonni yoki ayblovni rad etadigan yoxud javobgarlikni yengillashtiradigan holatlarni aniqlash uchun qonunda nazarda tutilgan barcha vosita va usullarni qo'llashi hamda gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga yoki sudlanuvchiga zarur

yuridik yordam ko'rsatishi; haqiqatni aniqlashga dalillarni yo'q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va qonunga xilof boshqa harakatlar bilan to'sqinlik qilmasligi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shartligi kiritilgan.

Ishda ishtirok etish haqida bitim tuzilgan yoki tayinlangan vaqtdan boshlab advokat himoyachi vazifasini bajarishni rad etishga haqli emas (JPK 53-m.).

Shunday qilib, JPKda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining manfaatlarini himoya qilishi uchun himoyachiga katta huquq va vakolatlar berilgan. Tergovchi, prokuror, sudning ayblanuvchiga himoyalani huquqini ta'minlashdan iborat o'z zimmlaridagi majburiyatlarini bajarmasliklari hukmning bekor qilinishiga yoki ishning qo'shimcha tergovga qaytarilishiga sabab bo'lishi mumkin.

4.5. Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida ushbu shaxslar qatoriga guvoh, ekspert, mutaxassis, tarjimon va xolis kiritilgan.

Jinoyat protsessida hammadan ham ko'proq **guvoh** qatnashadi. JPKning 65-moddasiga binoan, jinoyat ishi bo'yicha aniqlanishi lozim bo'lgan biror holatni bilishi mumkin bo'lgan har qanday shaxs guvoh sifatida ko'rsatuv berish uchun chaqirilishi mumkin.

Ayni paytda JPKning 115-moddasiga binoan guvoh va jabrlanuvchi tariqasida:

1) hukm va ajrim chiqarish jarayonida kelib chiqqan masalalarni maslahatxonada muhokama qilishga oid holatlar to'g'risida – sudyani va xalq maslahatchisini;

2) jinoyat ishi yuzasidan o'z vazifalarini bajarishlari natijasida o'zlariga ma'lum bo'lgan holatlar to'g'risida – himoyachini, shuningdek jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning, fuqaroviy javobgarning vakilini;

3) ruhiy yoki jismoniy nuqsoni sababli ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatni to'g'ri idrok etish va bu haqda ko'rsatuv bera olish layoqatiga ega bo'lmagan shaxsni so'roq qilish mumkin emas.

JPKning 66-moddasiga muvofiq, guvoh: advokatning yuridik yordamidan foydalanish; tergov harakatlarida advokat bilan birga ishtirok etish; so'roq yuritilayotgan tilni bilmasa yoki yetarlicha bilmasa, o'z ona tilida ko'rsatuvlar berish va bu holda tarjimon xizmatidan foydalanish; uning so'roq qilinishida ishtirok etuvchi tarjimonni rad

qilish; ko'rsatuvlarini o'z qo'li bilan yozib berish; o'ziga qarshi ko'rsatuv bermaslik; so'roq bayonnomasi bilan tanishish, unga qo'shimcha va o'zgartishlar kiritish; ko'rsatuvlar berishda yozma belgilar va hujjatlardan foydalanish; o'z manfaatlarini himoya qilish uchun surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning va sudning harakatlari hamda qarorlari ustidan shikoyatlar keltirish huquqiga egadir.

Guvoh: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi; ish bo'yicha o'ziga ma'lum hamma narsa haqida haqqoniy so'zlab berishi; berilgan savollarga javob qaytarishi; ish bo'yicha o'ziga ma'lum bo'lgan holatlarni so'roq qiluvchining ruxsatisiz oshkor etmasligi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart.

Guvoh uzrsiz sababga ko'ra kelmagan taqdirda JPKning 261–264-moddalarida nazarda tutilgan tartibda majburiy ravishda olib kelinishi mumkin. U ko'rsatuv berishdan bosh tortganlik, shuningdek bila turib yolg'on ko'rsatuv berganlik uchun qonunda belgilangan tarzda javobgar bo'ladi.

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga taalluqli holatlar haqida guvoh yoki jabrlanuvchi tariqasida faqat o'zlarining roziliklari bilan so'roq qilinishlari mumkin (JPK 116-m.).

O'zbekiston Respublikasining «Advokatura instituti takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun xujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi 2008-yil 31-dekabr qonuniga muvofiq jinoyat protsessining ishtirokchilari qatoriga yangi «guvohning advokati» deb nomlangan ishtirokchi kiritildi.

Guvohning advokati belgilangan tartibda guvohning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda unga zarur yuridik yordam ko'rsatish vakolatiga ega bo'lgan shaxsdir.

Jinoyat ishida taraflar manfaatini himoya qilayotgan shaxs mazkur ish bo'yicha guvohning advokati bo'lishi mumkin emas. Guvohning advokati ishda ishtirok etishga u advokatlik guvohnomasini ko'rsatganidan va orderni takdim etganidan so'ng, guvoh chaqirilgan paytdan e'tiboran ko'yiladi.

Guvohning advokati quyidagi huquqlarga ega: huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilayotgan shaxsning qaysi jinoyat ishi bo'yicha chaqirilganligini bilish; guvohning so'roq qilinishida, shuningdek u ishtiroki bilan o'tkazilayotgan boshqa tergov harakatlarida ishtirok etish, unga qisqa maslahatlar berish; so'roq qilayotgan shaxsning ruxsati bilan guvohga

savollar berish; guvohni so'roq qilishda ishtirok etayotgan tarjimonni rad qilish haqida qonunda belgilangan tartibda arz qilish; so'roq tugaganidan so'ng guvohning huquqlari va qonuniy manfaatlari buzilganligi to'g'risidagi, so'roq bayonnomasiga kiritilishi lozim bo'lgan arzlarni bayon etish huquqiga ega.

Guvohning advokati majburiyatlariga guvohga zarur yuridik yordam ko'rsatishi; dalillarni yo'q qilish, soxtalashtirish, guvohlarni ko'ndirishga urinish va boshqa qonunga xilof harakatlar orqali haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilmasligi; ishni tergov qilishda va sud majlisi vaqtida tartibga rioya qilishi shartligi kiritilgan.

Xulosa berish uchun zarur bilimga ega bo'lgan har qanday shaxs ekspert sifatida chaqirilishi mumkin.

Ekspert chaqirish, ekspertiza tayinlash va o'tkazish JPKning 172–187-moddalarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

Ekspertiza predmeti fan, texnika, san'at, hunarning har qanday tarmog'iga kirishi mumkin, huquq masalalarigina bundan mustasno.

Ekspert: ekspertiza predmetiga oid ish materiallari bilan tanishish, ulardan zarur ma'lumotlarni yozib olish yoki ko'chirma nusxalar olish; ekspertizani o'tkazish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha materiallar va tekshirish obyektlari taqdim etilishi haqida iltimosnomalar berish; tergov harakatlari o'tkazilayotganda surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning ruxsati bilan hozir bo'lish hamda shu tergov harakatlarida ishtirok etuvchi shaxslarga ekspertiza predmetiga oid savollar berish; sud muhokamasida ekspertiza predmetiga oid dalillarni tekshirishda ishtirok etish va so'roq qilinayotgan shaxslarga sudning ruxsati bilan savollar berish; ashyoviy dalillar va hujjatlarni ko'zdan kechirish; o'z xulosasida nafaqat o'zining oldiga qo'yilgan savollar bo'yicha, balki ekspertiza predmetiga oid va ish uchun ahamiyatga molik boshqa masalalar bo'yicha ham fikrlarini bayon etish; uning xulosasi yoki ko'rsatuvlari protsess ishtirokchilari tomonidan noto'g'ri talqin qilinganligi xususida tergov harakati yoki sud majlisi bayonnomasiga kiritilishi lozim bo'lgan bayonotlar berish; agar u ish yuritilayotgan tilni bilmasa yoki yetarlicha bilmasa, o'z ona tilida xulosa taqdim etish va ko'rsatuvlar berish hamda bunday holda tarjimon xizmatidan foydalanish; agar ishni yuritayotgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning qarorlari, harakatlari (harakatsizligi) ekspertning huquq va erkinliklarini buzayotgan bo'lsa, bu qarorlar, harakatlar (harakatsizlik) ustidan shikoyatlar qilish huquqiga egadir.

Ekspert: JPKning 76 va 78-moddalarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lgan taqdirda o'zini o'zi rad etishi haqida darhol arz qilishi; o'ziga taqdim etilgan tekshirish obyektlarini har tomonlama va to'liq tekshirishdan o'tkazishi, o'z oldiga qo'yilgan savollar yuzasidan asosli va xolisona yozma xulosa berishi; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning chaqiruviga binoan surishtiruvda, dastlabki tergovda yoki sud majlisida shaxsan ishtirok etish uchun kelishi; o'zi o'tkazgan ekspertiza xususida ko'rsatuvlar berishi va o'zi bergan xulosani tushuntirish uchun qo'shimcha savollarga javob berishi; ekspertizani o'tkazishi munosabati bilan o'ziga ma'lum bo'lib qolgan ma'lumotlarni oshkor qilmasligi; taqdim etilgan tekshirish obyektlari va ish materiallarining saqlanishini ta'minlashi; ish tergov qilinayotganda va sud muhokamasi vaqtida tartibga rioya qilishi shart.

Ekspert uzrsiz sabablarga ko'ra kelmagan taqdirda qonunda nazarda tutilgan javobgarlikka tortilishi mumkin.

Ekspert bila turib noto'g'ri xulosa berganligi, surishtiruv yoki dastlabki tergov ma'lumotlarini surishtiruvchi, tergovchi yoxud prokurorning ruxsatisiz oshkor qilganligi, shuningdek uzrsiz sabablarga ko'ra xulosa berishni rad etganligi yoki bu ishdan bo'yin tovlaganligi uchun jinoiy javobgar bo'ladi (JPK 68-m.).

Ekspert sifatida davlat sud-ekspertiza muassasasi eksperti, boshqa korxonalar, muassasa, tashkilot xodimi yoki boshqa jismoniy shaxs ishtirok etishi mumkin.

Belgilangan tartibda muomalaga layoqatsiz yoki muomala layoqati cheklangan deb topilgan shaxslar, shuningdek qasddan sodir etgan jinoyatlari uchun sudlanganlik holati tugallanmagan yoki sudlanganligi olib tashlanmagan shaxslar ekspert sifatida jalb etilishi mumkin emas.

Sud-tibbiyot, sud-psixiatriya, sud-psixologiya, sud-avtotexnika, sud-iqtisodiy, kriminalistika ekspertizalarini faqat davlat sud-ekspertiza muassasalarining mutaxassislari, alohida hollarda esa, boshqa korxonalar, muassasa, tashkilotlarning mutaxassislari o'tkazadi. Alohida hol ekspertiza tayinlash to'g'risidagi qarorda yoki ajrimda asoslantirilishi lozim.

Surishtiruvchi, tergovchi, sudning ekspert etib tayinlangan shaxsni chaqirish va uning ekspertiza o'tkazishi to'g'risidagi talabi ushbu shaxs ishlayotgan korxonalar, muassasa yoki tashkilot rahbari uchun majburiydir.

Tergov va sud muhokamasini o'tkazishda dalillarni topish va qayd etishda surishtiruvchiga, tergovchiga, prokurorga va sudga yordam berish uchun *mutaxassis* chaqiriladi. Mutaxassis sifatida shifokor,

pedagog hamda zarur bilim va malakaga ega bo'lgan boshqa shaxslar chaqirilishi mumkin.

Himoyachining iltimosnomasiga ko'ra surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud tomonidan mutaxassis tushuntirish berish uchun chaqirilishi mumkin

Tergov va sud muhokamasini o'tkazishda fan-texnika vositalarini (magnitofon, videomagnitofon, kinoga olish apparatlari va boshqa apparatlarni) qo'llash uchun mutaxassis chaqirilishi mumkin.

Tergov va sud muhokamasiga mutaxassis chaqirish hamda uning ishtirok etishi JPKning 91, 92, 136–138, 146, 147, 149, 151, 156 va 93-moddalarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi (JPK 69-m.).

Mutaxassis: o'zining qanday maqsadda chaqirilganligini bilish; basharti tegishli bilimlarga ega bo'lmasa, ish yuritishda ishtirok etishdan bosh tortish; o'zi ishtirok etayotgan protsessual harakatlarga oid ish materiallari bilan tanishish; o'zi ishtirok etayotgan protsessual harakatlarga aloqador arz va mulohazalar bildirish; tergov harakatlari va sud muhokamasida ishtirok etayotgan shaxslarga surishtiruvchining, tergovchining, prokuror va sudning ruxsati bilan savollar berish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning harakatlari ustidan shikoyatlar keltirish huquqiga egadir.

Mutaxassis: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi; tergov harakatlari va sud muhokamasini yuritishda dalillarni topish va qayd etish uchun fan-texnika vositalari, maxsus bilim va malakasidan foydalangan holda ishtirok etishi; ish bo'yicha haqiqatni aniqlash uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarga surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning e'tiborini qaratishi; o'zi bajarayotgan harakatlar bo'yicha tushuntirishlar berishi; jinoyatning kelib chiqish sabablarini, sodir qilinishiga imkon bergan sharoitlarni aniqlash va ularni bartaraf etish choralari ishlab chiqishda surishtiruvchiga, tergovchiga, prokurorga va sudga yordam berishi; surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning ruxsatisiz surishtiruv va dastlabki tergov materiallarini oshkor etmasligi; ishning tergovi va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart (JPK 70-moddasi).

Ekspertdan farqli o'laroq, mutaxassis tadqiqotlar o'tkazmaydi va xulosalar bermaydi. U faqat maxsus bilimi va tajribasidan foydalanib, surishtiruvchi, tergovchi yoki sudga tergov harakatini amalga oshirishda yordam beradi. Ekspertning xulosasi dalillar manbai hisoblanadi, mutaxassisning fikri esa bunday vazifani bajara olmaydi.

Mutaxassisni jinoyat ishini yuritishda ishtirok etishga jalb etish tartibi ham ekspertiza tayinlash tartibidan farq qiladi. Qonunda mutaxassis ishtiroki shart bo'lgan ikki hol ko'rsatilgan: 14 yoshgacha bo'lgan guvoh yoki jabrlanuvchini so'roq qilishda va murdani ko'zdan kechirishda. Tergov harakatini o'tkazishda ishtirok etish mutaxassisning majburiyati emas, huquqidir (uning ishtiroki majburiy bo'lgan hollar bundan mustasno). Ishda mutaxassis sifatida ishtirok etgan shaxs kelgusida ushbu ish bo'yicha ekspert qilib tayinlanishi mumkin (JPK 78-m.).

Tarjimon – tarjima uchun bilish zarur bo'lgan tillarni egallagan va surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud tomonidan ishda ishtirok etayotgan shaxslar jinoyat tergov qilinayotgan yoki sud muhokamasi amalga oshirilayotgan tilni bilmaganida tayinlanadigan shaxs.

Tarjimon quyidagi hollarda chaqiriladi:

1) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar yoxud ularning vakillari, guvoh, ekspert, mutaxassis ish yuritilayotgan tilni bilmasa yoki yetarli darajada bilmasa yoki kar yoki soqov bo'lsa;

2) biror matnni boshqa tildan tarjima qilishga zarurat bo'lsa.

Tarjimonga tegishli qoidalar ish yuritishda ishtirok etish uchun taklif qilingan, kar yoki soqovning imo-ishoralarini tushunadigan shaxsga nisbatan ham qo'llaniladi (JPK 71-moddasi).

Surishtiruv yoki tergov olib borilayotgan tilni bilmaydigan shaxs ishtirokida amalga oshiriladigan har qanday tergov harakatini o'tkazishda sud muhokamasida tarjimon ishtirok etishi shart. Tarjimonning tayinlanishi surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan rasmiylashtiriladi. Jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilaridan hech biri, jumladan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudya tarjimon vazifasini bajarish huquqiga ega emas. Tarjimonni tanlashda davlat muassasalari, jamoat birlashmalari, institutlar, maxsus o'quv yurtlariga murojaat etish lozim. Mutaxassisni taklif qilish imkoni bo'lmaganidagina xususiy shaxslar xizmatidan foydalanish mumkin.

Tarjimon: tarjimani aniqlashtirish maqsadida protsess ishtirokchilariga savollar berish; o'zi qatnashgan tergov harakatlari bayonnomasi, shuningdek sud majlisi bayonnomasi bilan tanishish hamda bayonnomaga kiritilishi lozim bo'lgan mulohazalar bildirish; basharti tarjima qilish uchun zarur bilim va malakaga ega bo'lmasa, ish yuritishda ishtirok etishdan voz kechish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat keltirish huquqiga egadir.

Tarjimon: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi; o'ziga topshirilgan tarjimani aniq va to'liq bajarishi; tarjimaning to'g'riligini o'zining ishtirokida o'tkazilgan tergov harakati bayonnomasi va sud majlisining bayonnomasiga, shuningdek protsess ishtirokchilariga ularning ona tiliga yoki ular biladigan boshqa tilga tarjima qilib topshiriladigan protsessual hujjatlarga imzo chekish bilan tasdiqlashi; surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning ruxsatisiz surishtiruv va dastlabki tergov materiallarini oshkor qilmasligi; ishning tergov va sud majlisi vaqtida tartibga rioya etishi shart.

Tarjimon bila turib noto'g'ri tarjima qilgan taqdirda qonunda belgilangan javobgarlikka tortiladi (JPK 72-m.).

JPKning 73-moddasiga muvofiq, *xolislarni* surishtiruvchi, tergovchi, prokuror tergov yoki boshqa harakatlar o'tkazilganini, uni o'tkazish jarayoni va natijalarini tasdiqlash uchun JPKda nazarda tutilgan hollarda chaqirtiradi.

Tergov harakatlarini yuritishda ishtirok etish uchun ishning oqibatidan manfaatdor bo'lmagan, kamida ikki nafar voyaga yetgan fuqaro chaqirilishi lozim. Tergov harakatini boshlashdan oldin surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror xolislariga ularning JPKning 74-moddasida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlarini tushuntiradi.

Xolis: tergov harakatida ishtirok etish; tergov harakati bo'yicha bayonnomaga kiritilishi lozim bo'lgan arz va mulohazalar berish; o'zi ishtirok etgan tergov harakatining bayonnomasi bilan tanishish; surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat keltirish huquqiga egadir.

Xolis: surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning chaqiruviga binoan hozir bo'lishi; tergov harakatini yuritishda ishtirok etishi; tergov harakati o'tkazilgani, uni o'tkazish jarayoni va natijalarini tergov harakati bayonnomasida imzo chekib tasdiqlashi; surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning ruxsatisiz surishtiruv va dastlabki tergov materiallarini oshkor qilmasligi shart.

Xolis uzrsiz sababga ko'ra o'z vazifasini bajarishdan bosh tortganlik uchun qonunda belgilangan javobgarlikka tortiladi.

Xolis o'zi ishtirok etgan tergov harakatini yuritish bilan bog'liq holatlar bo'yicha guvoh tariqasida so'roq qilinishi mumkin. U bunday hollarda JPKning 66-moddasida nazarda tutilgan huquqlardan foydalanadi va majburiyatlarni bajaradi.

JPKning 252-moddasida xolislarining tergov harakatlaridagi ishtiroki, jumladan fuqaroning tergovchining qonuniy talablari va takliflarini

bajarishdan bosh tortish faktini tasdiqlash yoki tergovchiga qarshilik ko'rsatish yoki dastlabki tergovni yuritish tartibini buzuvchi boshqa g'ayriqonuniy xatti-harakatlar qilganligini tasdiqlash uchun ishtirok etishi belgilangan.

Shunday qilib, biz qonun hujjatlarida jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar toifasiga kiritilgan shaxslarning huquqiy holatini ko'rib chiqdik.

JPKning 75-moddasiga muvofiq, jabrlanuvchi yoki uning vakili, guvoh, ekspert, mutaxassis, tarjimon yoki xolis sifatida chaqirilgan shaxsning ish joyidagi o'rtacha oylik maoshi uning surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud huzuriga chaqirilishi munosabati bilan ketgan hamma vaqt uchun saqlanadi. Ishlamaydigan shaxslarga ular kundalik mashg'ulotlari bilan shug'ullana olmaganliklari uchun haq to'lanadi. Bundan tashqari, ko'rsatilgan hamma shaxslar chaqirilish munosabati bilan qilgan sarf-xarajatlarini undirish huquqiga egadirlar.

Ekspert, mutaxassis va tarjimon o'z majburiyatlarini bajarganliklari uchun haq olish huquqiga ega. Ushbu majburiyatlar xizmat topshirig'i tarzida bajarilgan hollar bundan mustasno. Sarf-xarajatlar qonunda belgilangan tartibda va miqdorda to'lanadi.

4.6. Jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiladigan holatlar. Rad qilishlar

JPKning 76-moddasiga muvofiq, quyidagi hollarda sudya, shuningdek xalq maslahatchisi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi, sud majlisining kotibi jinoyat ishini yuritishda ishtirok etishga haqli emas va uni rad qilishi lozim:

1) u shu ish bo'yicha jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis, guvoh, himoyachi sifatida, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining qonuniy vakili yoki jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning, fuqaroviy javobgarining vakili sifatida ishtirok etayotgan yoki ilgari ishtirok etgan bo'lsa;

2) u ushbu ishni yuritish uchun mas'ul bo'lgan biror mansabdor shaxsning yoki yuqorida ko'rsatilgan o'zga shaxslarning qarindoshi bo'lsa;

3) uning xolisligiga va beg'arazligiga shubha tug'diradigan boshqa holatlar mavjud bo'lsa.

Sudya ilgari shu ishni yuritishda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud majlisining kotibi sifatida ishtirok etgan bo'lsa, o'sha ishni kelgusida ko'rishda qatnasha olmaydi.

Birinchi instansiya, apellatsiya yoki kassatsiya instansiyasi sudida yoxud nazorat tartibida ishni ko'rishda ishtirok etgan sudya uning ishtirokida chiqarilgan hukm, ajrim (qaror) bekor qilinganidan keyin o'sha ishni ko'rishda ishtirok eta olmaydi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudyalarining Plenumda ishlarni ko'rishda ishtirok etish hollari bundan mustasno.

Surishtiruvchining, tergovchining hamda sud majlisi kotibining o'z protsessual majburiyatini bajarishi, agarda ushbu ish qo'shimcha tergov yuritish yoki sudda yangidan ko'rish uchun jo'natilgan bo'lsa, ularning tegishli surishtiruv, dastlabki tergov yuritishiga, shuningdek sud majlisi bayonnomasini tuzishiga monelik qilmaydi.

JPKning 77-moddasiga muvofiq jamoat ayblovchisi, jamoat himoyachisi va jamoat birlashmasi yoki jamoaning boshqa vakillari JPKning 76-moddasida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo'lgan taqdirda ishda ishtirok etishga haqli emaslar va rad qilinishlari lozim.

Ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis JPKning 76-moddasida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, shuningdek ishda ishtirok etayotgan shaxslardan birortasiga xizmat yuzasidan yoki boshqa jihatdan tobe bo'lsa, jinoyat ishini yuritishda ishtirok etishga haqli emas va rad qilinishi lozim.

Bundan tashqari, basharti ekspert, mutaxassis, tarjimonning o'z kasbiga noloyiqligi ayon bo'lib qolsa, xolislar esa, ichki ishlar idorai, milliy xavfsizlik xizmati, prokuratura, adliya yoki sud xodimi bo'lsalar, rad qilinishlari lozim.

Materiallari ishning qo'zg'atilishiga asos bo'lgan taftish yoki o'zga idoraviy tekshiruv o'tkazgan shaxs ushbu ishda ekspert yoki mutaxassis sifatida ishtirok etishga haqli emas. Ishda mutaxassis sifatida ishtirok etgan shaxs kelgusida ushbu ish bo'yicha ekspert qilib tayinlanishi mumkin (JPK 78-m.).

Himoyachi, shuningdek jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarning yoki fuqaroviy javobgarning vakili quyidagi hollarda jinoyat ishini yuritishda ishtirok etishga haqli emas, basharti u:

- 1) ilgari shu ish bo'yicha sudya, xalq maslahatchisi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi, sud majlisining kotibi, guvoh, ekspert, mutaxassis, tarjimon yoki xolis sifatida ishtirok etgan bo'lsa;

2) ushbu ishning tergovida yoki sudda ko‘rilishida ishtirok etgan yoxud ishtirok etayotgan sudya, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi yoki sud majlisining kotibi bilan qarindoshlik munosabatida bo‘lsa yoxud yuridik yordam ko‘rsatish to‘g‘risida u bilan bitim tuzgan protsess ishtirokchisining manfaatlariga manfaati qarama-qarshi bo‘lgan shaxs bilan qarindoshlik munosabatida bo‘lsa;

3) sudya, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi lavozimida bo‘lsa, quyidagi hollar bundan mustasno: basharti u muomalaga layoqatsiz shaxslarning vakili bo‘lsa yoki o‘zi ishlaydigan va fuqaroviy da‘vogar deb e‘tirof etilgan yoki fuqaroviy javobgar tariqasida ishga jalb qilingan muassasaning vakili sifatida qatnashsa;

4) o‘z himoyasidagi gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yoki o‘zi vakillik qilayotgan jabrlanuvchining, fuqaroviy da‘vogarning, fuqaroviy javobgarning manfaatlariga manfaati qarama-qarshi bo‘lgan shaxsga yuridik yordam ko‘rsatayotgan yoki muqaddam shunday yordam ko‘rsatgan bo‘lsa (JPK 79-m.).

JPKning 80-moddasiga muvofiq, JPKning 76–79-moddalarida ko‘rsatilgan holatlar mavjud bo‘lgan taqdirda sudya, xalq maslahatchisi, prokuror, tergovchi, surishtiruvchi, sud majlisining kotibi, jamoat birlashmasining yoki jamoaning vakili, himoyachi, jabrlanuvchining, fuqaroviy da‘vogarning yoki fuqaroviy javobgarning vakili, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis o‘zini o‘zi rad etishi shart. Agar o‘zlari bunday qilmasalar, ular shu asosga ko‘ra gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da‘vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari, himoyachi tomonidan, sud majlisida esa, bundan tashqari davlat ayblovchisi, jamoat birlashmasi yoki jamoaning vakili tomonidan rad qilinishi mumkin.

Ishni tergov qilish chog‘ida rad etish masalasi prokuror, tergovchi, surishtiruvchi tomonidan, sud majlisida esa sud tomonidan ham qo‘yilishi mumkin. Rad qilish haqidagi arz asoslantirilgan bo‘lishi kerak. Rad qilingan shaxs rad etish haqidagi masala ko‘rilguniga qadar tushuntirish berishga haqli.

Sudyani rad qilish masalasi qolgan sudyalar tomonidan rad qilingan shaxsning ishtirokisiz ko‘rib chiqiladi. Ovozlar teng bo‘linganda sudya rad qilingan hisoblanadi. Ko‘pchilik sudyalarni yoki sudning butkul tarkibini yoxud sud majlisining kotibini rad qilish haqidagi masala to‘la tarkibdagi sud tomonidan oddiy ko‘pchilik ovoz bilan hal etiladi. Ishni yakka tartibda ko‘rayotgan sudyani rad qilish masalasini uning o‘zi hal qiladi. Prokurorni rad qilish masalasi ishni tergov qilish chog‘ida yuqori

turuvchi prokuror tomonidan, sud majlisida esa, ishni ko‘rayotgan sud tomonidan hal etiladi.

Jamoat birlashmasi yoki jamoa vakilini rad qilish masalasi ishni ko‘rayotgan sud tomonidan hal etiladi. Surishtiruvchi yoki tergovchini rad qilish masalasini surishtiruv va dastlabki tergov ustidan nazorat olib boruvchi prokuror hal etadi. Ekspert, mutaxassis, tarjimon yoki himoyachini, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da‘vogar yoki fuqaroviy javobgarining vakillarini rad qilish masalasini ishni tergov qilish chog‘ida surishtiruvchi yoki tergovchi, sud majlisida esa ishni ko‘rayotgan sud hal etadi. Xolisni rad qilish masalasi surishtiruvchi yoki tergovchi tomonidan hal etiladi.

Ishni tergov qilish chog‘ida qo‘yilgan rad qilish masalasini surishtiruvchi, tergovchi, prokuror 24 soat ichida hal etadi. Rad qilish sud majlisida qo‘yilgan bo‘lsa, bu masala shu majlisda darhol hal etiladi. Rad qilishni qanoatlantirish yoki qanoatlantirmaslik haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror – qaror, sud esa – ajrim chiqaradi.

Shunday qilib, JPKning 76–80-moddalarida jinoyat ishida jinoyat protsessining har xil subyektlari ishtirok etishiga monelik qiluvchi holatlar, shuningdek ularni rad etish shartlari va tartibi ko‘rib chiqilgan bo‘lib, bu jinoyat ishi holatlarini xolisona tadqiq etishning muhim kafolatidir.

Taxminiy testlar

1. Jinoyat protsessining ishtirokchilari qaysi javobda to‘g‘ri ta’riflangan?

A. Jinoyat ishida o‘z huquqlari va qonuniy manfaatlarini yoxud o‘zlari vakili bo‘lgan (himoya qilayotgan) shaxsning huquqlari va manfaatlarini himoya qilayotgan va shu tufayli jinoyat ishida faol ishtirok etishlariga imkon beruvchi muayyan protsessual huquqlarga ega bo‘lgan shaxslar

B. Ishdan manfaati bor yoki yo‘qligidan qat’i nazar, jinoyat-protsessual funksiyalarni bajaruvchi barcha subyektlar

C. Manfaati bor-yo‘qligidan va protsessual funksiyalarni bajarish-bajarmasligidan qat’i nazar, jinoyat ishida ishtirok etuvchi barcha shaxslar

D. Jinoyat-protsessual faoliyatda ishtirok etuvchi, huquq va majburiyatlarga ega bo‘lgan va jinoyat-protsessual munosabatlarga kirishadigan barcha shaxslar

E. Jinoyat ishini yuritishda qatnashadigan tergov va sudlov faoliyatining to‘la huquqli subyektlari

2. Shaxs qaysi paytdan boshlab ayblanuvchi bo'ladi?

- A. Protsessual *maqomi* bilan tanishgan paytdan boshlab
- B. Ayb qo'yilgan paytdan boshlab
- C. Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqida qaror chiqarilgan paytdan boshlab
- D. Ushlangan paytdan boshlab

3. Ayblanuvchi kim?

- A. Ayb qo'yilgan shaxs
- B. Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqida qaror chiqarilgan shaxs
- C. Jinoyat sodir etganlikda aybdor shaxs
- D. O'zini aybdor deb tan olgan shaxs
- E. Sodir etgan jinoyati bilan ziyon yetkazgan shaxs

4. Gumon qilinuvchiga berilgan qaysi ta'rif to'g'ri?

- A. Shubha bilan ushlangan shaxs
- B. Shubha ostidagi shaxs
- C. Ishda uning jinoyat sodir etganligidan dalolat beradigan, ammo uni ishga ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb etish uchun yetarli ma'lumotlar bo'lmagan shaxs
- D. Jabrlanuvchi jinoyat sodir etganlikda shubha qilayotgan shaxs
- E. Tergovchi ayb qo'ygan shaxs

5. Kim himoyalani huquqiga ega?

- A. Ayblanuvchi
- B. Gumon qilinuvchi
- C. Sudlanuvchi
- D. Oqlangan shaxs
- E. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi

Nazorat uchun savollar

1. Jinoyat protsessining ishtirokchilari qanday tasniflanadi?
2. Tergovchi qanday vakolatlarga ega?
3. Qanday surishtiruv organlarini bilasiz?
4. Jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiluvchi qanday holatlar mavjud?
5. Rad etish, o'zini rad etish nima va ular qanday tartibda hal qilinadi?

6. Kim va qaysi tartibda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, mahkum sifatida tan olinadi?
7. Qanday hollarda himoyachi jinoyat protsessida ishtirok etishi shart?
8. Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar kimlar?
9. Jinoyat protsessida jabrlanuvchi qanday protsessual maqomga ega?
10. Ekspertni guvoh sifatida so‘roq qilish mumkinmi?

V bob. JINOYAT PROTSESSIDA DALILLAR

5.1. Isbot qilish huquqi va uning dalillar nazariyasi bilan o‘zaro munosabati

Isbot qilish huquqi – jinoyat ishi bo‘yicha haqiqatni aniqlash maqsadida tergov tasmollarini ilgari surish, dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan protsessual faoliyatni va uning davomida yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar majmui. Isbotlash huquqi mustaqil huquq tarmog‘i emas, balki jinoyat-protsessual huquqning qismidir. Uning normalari boshqa protsessual normalar bilan bog‘liq bo‘lib, protsessning barcha bosqichlarida qo‘llaniladi.

Isbotlash huquqini dalillar nazariyasi bilan adashtirmaslik kerak. Dalillar nazariyasi jinoyat protsessi haqidagi fanning bir qismi bo‘lib, jinoyat ishlari bo‘yicha isbotlashga bag‘ishlangan ilmiy qoidalar tizimidir. Unda isbotlashning metodologik asoslari, «dalillar» tushunchasi, ularning turlari, tasniflanishi, isbotlash predmeti va doirasi ko‘rib chiqiladi. Dalillar nazariyasiga isbotlash huquqi normalarini, jinoyat protsessi subyektlarining ushbu normalarni qo‘llash borasidagi amaliy faoliyati hamda dalillardan to‘g‘ri foydalanishga yordam beruvchi tavsiyalarni ishlab chiqish kiradi.

5.2. Haqiqatni aniqlash – isbotlashning maqsadi

Dalillar nazariyasi uchun haqiqatni aniqlash yo‘llari, uning mazmuni va mezoni haqidagi ta’limot alohida ahamiyatga ega. Bilish faoliyati sifatida isbotlashning muhim jihatlari har qanday bilish jarayonining mazmunini ochib beruvchi in’ikos nazariyasida namoyon bo‘ladi. Butun materiyaga xos bo‘lgan in’ikos, tabiat va jamiyat barcha hodisalarining o‘zaro aloqadorligi insonning atrof voqelikni bilish jarayonining asosini

tashkil etadi. Tabiat va jamiyat barcha hodisalarining o‘zaro aloqadorligi jarayonida atrof olamning turli obyektlari o‘zaro ta’sir ko‘rsatadi, axborot almashuvi yuz beradi. Isbotlash bilvosita, retrospektiv in’ikos jarayoni bo‘lib, u aks etiluvchi va aks ettiruvchi tizimlarning o‘zaro ta’siri sifatida yuz beradi: surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya yoki sud, o‘tmishda sodir bo‘lgan jinoyat hodisasi asosida jinoyat tufayli qoldirilgan izlar orqali bilvosita bilib oladilar. Belgilangan tartibda to‘plangan va tekshirilgan ushbu izlar jinoyatni isbotlash va uni sodir etgan shaxsni aniqlash vositasidir. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning vazifasi jinoyat izlarini mohirona aniqlash va qo‘llashdan hamda ular asosida to‘g‘ri xulosalar chiqarishdan iborat.

Materialist faylasuflar *haqiqat* deganda, inson bilimlarining uning ongidan tashqarida va mustaqil ravishda mavjud bo‘lgan obyektiv voqelikni to‘g‘ri aks ettiradigan mazmunini tushunadilar. Jinoyat ishini tergov qilish va ko‘rib chiqish jarayonida tergovchi, prokuror, sud oldida sodir etilgan jinoyatning barcha holatlarini ular obyektiv voqelikda qanday ro‘y bergan bo‘lsa, xuddi o‘shanday bilishdan iborat. Jinoyat ishida haqiqatni aniqlash quyidagilarni bildiradi:

- 1) jinoyatni ochish;
- 2) uni sodir etgan shaxslarni aniqlash;
- 3) aybdorlarni adolatli jazolash;
- 4) aybsiz shaxslarning jinoiy javobgarlikka tortilishiga va jazolanishiga yo‘l qo‘ymaslik;
- 5) chiqariladigan qarorlarning qonuniy va asoslangan bo‘lishini ta’minlash;
- 6) fuqarolarni qonunni hurmat qilish ruhida tarbiyalashga ko‘maklashish;
- 7) jinoyatning oldini olish;
- 8) jinoyat protsessida fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini kafolatlash.

Jinoyat protsessidagi haqiqat tabiatan obyektiv haqiqatdir, ya’ni tergovchi va sud ish holatlari haqida chiqargan xulosalarning mazmuni ularning xohish-istaklariga bog‘liq bo‘lmaydi hamda obyektiv voqelikka mos kelishi kerak bo‘ladi. Jinoyat protsessida aniqlanadigan haqiqat tabiatan ham mutlaq, ham nisbiy haqiqatdir. Haqiqatning nisbiyligi jinoyat protsessida obyektiv olamning tarkibiy qismi bo‘lgan jinoyat voqelikdagi barcha aloqalari bilan birga emas, balki jinoyat protsessining vazifalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan muayyan doirada o‘rganilishi

bilan bog‘liq (JPK 82-m.). Shu bilan birga, nisbiy haqiqat – tashqi dunyoning hodisalarini to‘g‘ri aks ettiradigan obyektiv haqiqatdir va shu bois mutlaq haqiqatning zarrasiga ega. Mutlaq haqiqatning «zarralari» qonun mavjudligini muayyan huquqiy oqibatlar bilan bog‘laydigan barcha holatlarni aniqlashga taalluqlidir. Jinoyat protsessining tartibi haqiqatni aniqlash kafolatlarini yaratadi. Haqiqatga erishishda sodir etilgan jinoyatning holatlarini aniqlaydigan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudyalarning shaxsiy xislatlari katta ahamiyatga ega.

Amaliyot har qanday bilish jarayonida haqiqatning asosi va mezoni sifatida qaraladi. Protsess turli ishtirokchilarining jinoyat-protsessual faoliyatida dalillar tekshiriladi va baholanadi hamda ular asosida jinoyat hodisasi tiklanadi. Ularning bunday faoliyati isbotlash asosi bo‘lib xizmat qiladi. Jinoyat protsessida, amaliy faoliyatning boshqa turlaridan farqli o‘laroq, sodir etilgan jinoyatni tajriba (eksperiment) o‘tkazib tekshirish ham, bunga yo‘l qo‘yish ham mumkin emas. Shu bois jinoyat protsessida amaliyot uning bilvosita va bevosita shakllarining, jinoyat ishini tergov qiluvchi va ko‘rib chiquvchi shaxslarning bevosita va bilvosita tajribasining majmui bo‘lmish ijtimoiy amaliyot sifatida namoyon bo‘ladi.

5.3. Isbotlash predmeti va doirasi

Isbotlash predmeti – xususiyati qanday ekanligidan qat’i nazar, har bir jinoyat ishi bo‘yicha aniqlanishi shart bo‘lgan va ishni mazmunan hal qilish uchun huquqiy ahamiyatga ega bo‘lgan holatlar majmui.

Isbotlash predmetiga quyidagilar kiradi:

- 1) jinoyat obyekti; jinoyat tufayli yetkazilgan ziyonning xususiyati va miqdori, jabrlanuvchining shaxsini tavsiflovchi holatlar;
- 2) jinoyat sodir etilgan vaqt, joy, uni sodir etish usuli, shuningdek Jinoyat kodeksida ko‘rsatib o‘tilgan boshqa holatlar; qilmish va ro‘y bergan ijtimoiy xavfli oqibatlar o‘rtasidagi sababiy bog‘lanish;
- 3) jinoyatning ushbu shaxs tomonidan sodir etilganligi;
- 4) jinoyat to‘g‘ri yoki egri qasd bilan yoxud beparvolik yoki o‘z-o‘ziga ishonish oqibatida sodir etilganligi, jinoyatning sabablari va maqsadlari;
- 5) ayblanuvchi yoki sudlanuvchining shaxsini tavsiflovchi holatlar (JPK 82-m.).

Voyaga yetmaganlar jinoyatlari haqidagi ishlar hamda tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llashga oid ishlar bo‘yicha isbotlash

predmeti ayrim xususiyatlarga ega. Mazkur holatlar jinoyat ishini tergov qilish va ko‘rib chiqish davomida jinoyat sodir etilganligini tasdiqlash va uni sodir etgan shaxsni topish uchun aniqlanadi. Shu bilan birga, isbotlash predmeti doirasida jinoyat ishi yuritishni istisno etuvchi holatlar ham aniqlanishi mumkin (JPK 83-m.). Ushbu holatlarning aniqlanishi, protsessning qaysi bosqichda ekanligiga qarab, quyidagi qarorlardan birining qabul qilinishiga olib keladi: jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish, jinoyat ishini tugatish, ayblov yoki oqlov hukmini chiqarish.

Jinoyat holatlari ularni tergov qilish va ko‘rib chiqish paytiga nisbatan o‘tmish faktlari sifatida dalillar yordamida aniqlanadi. Agar isbotlanishi lozim bo‘lgan barcha va har bir holat haqidagi haqiqatni rad etib bo‘lmas darajada aniqlovchi jinoyat ishiga doir barcha ishonchli dalillar to‘plangan bo‘lsa, dalillar majmui ishni hal qilish uchun yetarli deb tan olinadi. Tekshirish doirasini to‘g‘ri aniqlash isbotlash predmeti, isbotlash subyektining faolligi, dalillarning sifati va soniga bog‘liq. Dastlabki tergov davomida isbotlash doirasi muayyan paytda isbotlanishi lozim bo‘lgan holatlar o‘zgarishiga bog‘liq ravishda o‘zgarib turadi.

5.4. Dalillar va ularning xossalari

Jinoyat protsessida ijtimoiy xavfli qilmishning yuz bergan-bermaganligini, shu qilmishni sodir etgan shaxsning aybli-aybsizligini va ishni to‘g‘ri hal qilish uchun ahamiyatga molik boshqa holatlarni surishtiruvchining, tergovchining va sudning qonunda belgilangan tartibda aniqlashiga asos bo‘ladigan har qanday haqiqiy ma’lumotlar dalil hisoblanadi.

Bu ma’lumotlar guvohning, jabrlanuvchining, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining ko‘rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari va boshqa hujjatlar bilan aniqlanadi (JPK 81-m.).

Dalilga xos bo‘lgan hamda faktik ma’lumotlar shu tufayli jinoyat ishini to‘g‘ri hal qilish uchun ahamiyatga ega bo‘ladigan holatlarni aniqlashga qodir bo‘ladigan xususiyat *dalilning aloqadorligi* deb ataladi. Aloqadorlik dalilning mazmunini ifodalaydi.

Dalilning maqbulligi deganda, dalilni uning manbai, vakolatli shaxslarning faktik ma’lumotlarni olish va qayd etish usullari nuqtai nazaridan tavsiflovchi xususiyati tushuniladi.

Dalilning ishonchliligi olingan ma'lumotlarning qonunda nazarda tutilgan manbalarga mosligi bo'lib, uni dastlabki tergovda va sudda puxta tekshirish natijasidir.

Dalilning yetarliligi – jinoyat holatlarini voqelikka mos tarzda aniqlash, jinoyat ishini tergov qilish va ko'rib chiqish jarayonida asoslangan qarorlar chiqarish uchun zarur bo'lgan hamda ichki e'tiqod (ishonch) bo'yicha aniqlanadigan aloqador va ishonchli dalillar majmui.

5.5. Dalillarni tasniflash

Dalillar xususiy va ashyoviy, ayblov va oqlov, dastlabki va hosila, bevosita va bilvosita dalillarga bo'linadi.

Xususiy dalillarga guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi, ayblanuvchining ko'rsatuvlari, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari hamda boshqa hujjatlar, ekspertning xulosasi kabilar kiradi. Xususiy dalillarning turli guruhlari uchun umumiy bo'lgan jihat insonning hodisalarni ruhiy idrok etishi va ishning to'g'ri hal qilinishi uchun ahamiyatli bo'lgan ma'lumotlarni og'zaki yoki yozma, lisoniy (til) yoki boshqa shakllarda berishi tashkil qiladi.

Ashyoviy dalillarga jinoyat holatlarini ta'sir, o'zgarish, yuz berish kabilarning izlari ko'rinishida aks ettirish xususiyatiga ega bo'lgan moddiy obyektlar kiradi. Moddiy obyektlarda mavjud bo'lgan axborot lisoniy shaklda emas, balki predmet belgilarini bevosita idrok etish orqali beriladi.

Dastlabki va *hosila* dalillar tergovchi, sud ushbu axborotni dastlabki manbalardan yoki «ikkinchi qo'l»dan olishiga qarab farqlanadi.

Dalillarni *ayblov* va *oqlov* dalillariga bo'lish ayblov predmetiga bo'lgan munosabat bilan bog'liq. Muayyan shaxsning jinoyat sodir etganligidan dalolat beruvchi yoki uning aybini og'irlashtiruvchi holatlarni aniqlaydigan faktik ma'lumotlar ayblov dalillari hisoblanadi. Muayyan shaxsning jinoyat sodir etganligini inkor etuvchi yoki uning aybini yengillashtiruvchi holatlarni aniqlaydigan faktik ma'lumotlar oqlov dalillari hisoblanadi.

Bevosita va *bilvosita* dalillar isbotlash predmetiga ko'ra bo'linadi. Bevosita dalillar isbotlash predmetiga kiruvchi holatlar haqidagi axborotga ega bo'lgan faktik ma'lumotlardir, bilvosita dalillar esa ikkilamchi faktlar haqidagi axborotga ega bo'lib, ulardan ish bo'yicha qidirilayotgan faktlar haqida xulosalar chiqarish mumkin bo'ladi.

5.6. Isbotlash jarayoni: dalillarni aniqlash, to‘plash, tekshirish va baholash

Isbotlashning umumiy shartlari JPKning 9-bobi (85–95-m.)da nazarda tutilgan bo‘lib, ularning bajarilmasligi har qanday tergov harakatining natijalari sudda ko‘rib chiqish vaqtida daliliy ahamiyatga ega bo‘lmasligiga olib keladi. Isbotlash – butun jinoyat-protsessual faoliyatga singib ketgan va jinoyat protsessi vazifalarining ish bo‘yicha haqiqatni aniqlash orqali amalga oshirilishini ta‘minlaydigan murakkab jarayon. Isbotlashning mazmunini, avvalo, ishni qonuniy, asoslangan va adolatli hal qilish uchun ahamiyatga ega bo‘lgan holatlar to‘g‘risidagi haqiqatni aniqlash maqsadida dalillarni to‘plash, tekshirish va baholashdan iborat protsessual harakatlar majmui tashkil qiladi (JPK 85-m.). Ushbu harakatlarni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud amalga oshiradi. Isbot qilishda ishtirok etish huquqiga gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, himoyachi, fuqaroviy da‘vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari, jamoat ayblovchisi va jamoat himoyachisi ham egadirlar. Nihoyat, isbotlashda ishtirok etishga guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar, tarjimonlar, xolislar, shuningdek JPKda belgilangan tartibda dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash bilan bog‘liq huquqlarini amalga oshiruvchi va burchlarini bajaruvchi boshqa fuqarolar va mansabdor shaxslar ham jalb etiladilar.

Isbot qilishni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud amalga oshiradi. Isbot qilishda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, himoyachi, jamoat ayblovchisi, jamoat himoyachisi, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da‘vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari ishtirok etishga haqlidirlar.

Isbot qilishda ishtirok etishga guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar, tarjimonlar, xolislar, shuningdek boshqa fuqarolar va mansabdor shaxslar jalb etiladi. Ular JPKda belgilangan tartibda dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash bilan bog‘liq huquqlarni amalga oshiradilar hamda majburiyatlarni bajaradilar (JPK 86-m.).

Isbot qilishning mazmuniga dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash jarayonida surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura va sud organlari, shuningdek ushbu organlar bilan fuqarolar o‘rtasida yuzaga keladigan munosabatlar ham xosdir. Isbot qilish jinoyat protsessining barcha bosqichlarida mavjud, chunki hamma joyda faktlarning voqelikka mosligi tarzda aniqlanadi. Turli bosqichlarning vazifalari va protsessual shakllarining xususiyatlariga qarab holatlarning xususiyati, dalillarning

yetariligi, isbot qilish vositalari va dalillarni olish usullari o'zgarishi mumkin. Ammo dalillarni to'plash, tekshirish va baholash borasidagi faoliyatning asosiy yo'nalishi – ish bo'yicha haqiqatni aniqlash o'zgarmay qolaveradi.

Dalillar tergov va sud harakatlarini yuritish: gumon qilinuvchini, ayblanuvchini, sudlanuvchini, guvohni, jabrlanuvchini, ekspertni so'roq qilish; yuzlashtirish; tanib olish uchun ko'rsatish; ko'rsatuvlarni hodisa joyida tekshirish; olib qo'yish; tintuv; ko'zdan kechirish; guvohlantirish; murdani eksqumatsiya qilish; eksperiment o'tkazish; ekspertiza tadqiqotlarini o'tkazish uchun namunalarni olish; ekspertiza va taftish tayinlash; taqdim etilgan ashyolar va hujjatlarni qabul qilish; telefonlar va boshqa so'zlashuv qurilmalari orqali olib borilgan so'zlashuvlarni eshitish yo'li bilan to'planadi (JPK 87-m.).

Himoyachi dalillar sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni: ishga taalluqli axborotga ega bo'lgan shaxslarni so'rovdan o'tkazish hamda ularning roziligi bilan yozma tushuntirishlar olish; davlat organlariga va boshqa organlarga, shuningdek korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga so'rovnoma yuborish hamda ulardan ma'lumotnomalar, tavsifnomalar, tushuntirishlar va boshqa hujjatlarni olish orqali to'plash huquqiga ega.

Himoyachining ushbu moddaning ikkinchi qismiga muvofiq to'plangan materiallarni ishga qo'shib qo'yish to'grisidagi iltimosnomasi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror tomonidan albatta qanoatlantirilishi kerak

Shunday qilib, protsessual isbot qilish deganda, surishtiruv organlari, prokuror va sudning qonunda belgilangan tartibda amalga oshiriladigan protsessning boshqa ishtirokchilari yordamida dalillarni aniqlash, to'plash, tekshirish va baholash borasidagi faoliyati, shuningdek ushbu faoliyat davomida ish bo'yicha haqiqatni aniqlash maqsadida yuzaga keladigan munosabatlar tushuniladi.

Isbot qilish elementlari:

a) dalillarni aniqlash va to'plash – surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning faktik ma'lumotlar manbaini aniqlash, undan zarur axborotni olish va uni qayd etish borasidagi faoliyati bo'lib, ushbu faoliyat jinoyat-protsessual qonunda nazarda tutilgan shakllar va usullarda amalga oshiriladi. Dalillarni davlat organlari va mansabdor shaxslar JPK 22 va 86-moddalarining talablari asosida to'playdilar. Dalillarni, shuningdek gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, himoyachi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ularning vakillari,

har qanday fuqarolar va tashkilotlar ham taqdim etishlari mumkin. Dalillar jinoyat protsessining har qanday bosqichida har bir bosqichning protsessual xususiyatlaridan kelib chiqadigan shakl va usullarda to'planadi;

b) dalillarni tekshirish – surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning faktik ma'lumotlarning ishonchliligini hamda ular olinadigan manbalarning jinoyat ishi holatlarini to'g'ri aniqlash uchun yaroqliligini puxta, har tomonlama va xolisona aniqlash borasidagi faoliyati. Dalillar (JPK 94-m.) protsessning barcha bosqichlarida tekshiriladi. Faktik ma'lumotlar ham, ular olinadigan manbalar ham, har bir dalil alohida hamda boshqa mavjud dalillar bilan birgalikda ham tekshirilishi lozim. Dalillarni protsessual qarorlarning qabul qilinishiga aloqador bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar tekshiradilar. Protsessning boshqa subyektlari dalillarni tekshirishda ishtirok etadilar, xolos.

Fan va texnika yutuqlari jinoyat protsessiga dalillarni to'plash va tekshirish chog'ida turli ekspertizalar o'tkazish ko'rinishida, videoyozuvni qo'llash, qolip va nusxalar tayyorlash yo'li bilan jadal joriy etilmoqda. Qonunda ularni rasmiylashtirishning protsessual tartibi nazarda tutilgan. Fan-texnika vositalarini qo'llash materiallari protsessda ham hujjatlar sifatida, ham ashyoviy dalillar sifatida foydalanilishi mumkin. Hammasi ushbu materiallar qanday belgilar majmuiga egaligiga bog'liq. Fan-texnika vositalarini protsessdan tashqarida qo'llash ularni sudda tekshirish uchun shart-sharoit yaratishni talab qiladi. Shu tariqa olingan hujjatlarni mansabdor shaxslar qanday holatlarda va kim aniqlaganini tushuntiruvchi rasmiy hujjat bilan birga taqdim etishga haqlidirlar. Hujjat uni surishtiruvchi, tergovchi, sudya yoki sud ishga qo'shib qo'ygan taqdirdagina dalillar manbai ahamiyatiga ega bo'ladi.

Har qanday protsessual faoliyat singari, isbot qilish ham qo'riqlashni talab etadi. Bu, ayniqsa, fuqarolar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquq va qonuniy manfaatlarini haqida so'z yuritilganda dolzarbdir. Boshqacha aytganda, dalillarni to'plash, tekshirish va baholash jarayonida fuqarolarning, shuningdek korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qo'riqlash ta'minlanishi kerak. Shu bois JPKning 88-moddasiga muvofiq, isbot qilishda quyidagilar taqiqlanadi:

1) shaxslarning hayoti va sog'lig'i uchun xavfli bo'lgan yoki ularning sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi xatti-harakatlar sodir etish;

2) zoʻrlik, poʻpisa qilish, aldash va qonunga xilof boshqa yoʻllar bilan koʻrsatuv, tushuntirish, xulosalar olishga, eksperimental harakatlarni bajarishga, hujjatlar yoki buyumlar tayyorlanishiga va berilishiga erishish;

3) tungi vaqtda, yaʼni kech soat 22-00 dan ertalab soat 6-00 gacha tergov harakatlari olib borish. Tayyorlanayotgan yoki sodir etilayotgan jinoyatning oldini olish, jinoyat izi yoʻqolishiga yoki gumon qilinuvchining qochib ketishiga yoʻl qoʻymaslik, eksperiment jarayonida tekshirilayotgan hodisaning holatini qaytadan tiklash zarurati boʻlgan hollar bundan mustasno.

Axloq nuqtai nazaridan, tergov yoki sud harakatlari bilan bogʻliq ishlar bajarilayotganida, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya va ishda mutaxassis yoki ekspert sifatida ishtirok etayotgan shifokorlardan boshqa shaxslarning oʻzga jinsdagi shaxsni yalangʻochlab yechintirish chogʻida hozir boʻlishlari taqiqlanadi.

Bundan tashqari, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya tergov va sud muhokamasi jarayonida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi va boshqalarning shaxsiy hayotiga doir aniqlangan maʼlumotlarni oshkor qilmaslik chora-tadbirlarini koʻrishi shart. Buning uchun shunday maʼlumotlar aniqlanishi mumkin boʻlgan tergov yoki sud harakatlari olib borilayotganida ishtirok etadigan shaxslar doirasi cheklanadi, ishtirokchilar esa ularni oshkor qilganlik uchun javobgarlik toʻgʻrisida ogohlantiriladi.

Tergov yoki sud harakatlari jarayonida olib qoʻyiladigan narsalar va hujjatlar tegishli bayonnomalarda aniq koʻrsatilishi kerak. Shu bilan birga narsa yoki hujjat egasiga bayonnoma nusxasi yoki uning koʻchirmasi topshirilib, tilxat olinadi. Ishga aloqasi boʻlmagan narsa va hujjatlar topilganda, ular qonuniy egasiga darhol qaytarilishi kerak. Biroq fuqarolar saqlashi taqiqlangan narsa va hujjatlar yoʻq qilinishi yoxud ularni saqlashga vakolati boʻlgan va ularni tasarruf etadigan muassasalar yoki tashkilotlarga berilishi lozim (JPK 88-m.).

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida davlat sirlari qoʻriqlanishining kafolatlari ham nazarda tutilgan. Xususan, davlat sirlari boʻlgan hujjatlar yoki narsalarni koʻzdan kechirish, olib qoʻyish va unga doir boshqa harakatlar faqat surishtiruvchi yoki tergovchining prokuror sanksiya bergan qaroriga binoan yoxud sud ajrimiga koʻra amalga oshirilishi mumkin. Prokuror yoki sud majlisida raislik qiluvchi bunday

harakatlarni o'tkazish vaqti, joyi va boshqa shartlarini shu hujjatlar yoki narsalarni saqlash uchun javobgar bo'lgan korxonaga, muassasa yoki tashkilot rahbari bilan kelishib oladi.

Bunday harakatlarni yuritishda ekspert, mutaxassis, xolis sifatida faqat davlat sirlari bo'lgan hujjatlar va narsalar bilan tanishishga ruxsat berilgan shaxslar ishtirok etadilar (JPK 89-m.).

Har qanday dalil bayonnomada qayd etilishi kerak. Ma'lumotlar va narsalardan, ular tergov harakati bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasida qayd etilganidan keyingina dalil sifatida foydalanish mumkin. Bayonnomalar yuritish uchun shaxsiy mas'uliyat surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida surishtiruvchi va tergovchi, sudga esa, raislik qiluvchi va sud majlisining kotibi zimmasiga yuklatiladi.

JPKning 90-moddasida bayonnomalarga albatta kiritilishi kerak bo'lgan ma'lumotlar ro'yxati keltirilgan. Bular: tergov yoki sud harakatining ishtirokchilari to'g'risidagi ma'lumotlar, bu shaxslarga ularning huquq va majburiyatlari tushuntirilgani; tergov yoki sud harakatining o'tkazilish joyi va vaqti, shart-sharoitlari, jarayoni va natijalari, bunda topilgan moddiy obyektlar tavsifi va ularning ish uchun ahamiyatli bo'lgan belgilari; tergov harakatlari yoki sud muhokamasi ishtirokchilari tasdiqlashni so'ragan faktlar; ularning yuz berayotgan hodisa sabablari xususidagi ko'rsatuvlari, tushuntirishlari, mulohazalari; ular tomonidan berilgan iltimosnomalar, shikoyatlar, rad etishlar; tergov harakatini olib borish yoki sud muhokamasi jarayonidagi tartibbuzarlik hollari, shuningdek bu tartibbuzarliklarni bartaraf etish va oldini olish uchun ko'rilgan chora-tadbirlar.

Bundan tashqari, dalillarni qayd etishning yordamchi usullari ham mavjud. JPKning 91-moddasiga muvofiq, dalillarni qayd etish uchun bayonnoma tuzish bilan bir qatorda ovoz yozish, videoyozuv, kinotasvir, fotosuratga tushirish, qoliplar tayyorlash, nusxalar olish, rejalar, sxemalar tayyorlash va axborotni aks ettirishning boshqa usullari qo'llanishi mumkin. Surishtiruvchi, tergovchi, sud dalillarni qayd etishning bu usullari qo'llanishiga ko'maklashish uchun mutaxassislarni jalb etishi mumkin.

Surishtiruvchi, tergovchi, sud tomonidan dalillarni qayd etishning qanday usullari qo'llangani, foydalanilgan apparatlar, asboblari, uskunalari, materiallarning texnikaviy tavsifi keltirilib, tegishli tergov harakati bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasida aks ettiriladi. Bunda tergov yoki sud harakatining borishi va natijalari aks ettirilgan

fotosuratlar, fonogrammalar, videoyozuvlar, kinotasvirlar, qoliplar, nusxalar, rejalar, sxemalar va boshqalar bayonnomaga ilova qilinadi. Har qaysi ilovada tergov yoki sud harakatining nomi, o'tkazilgan joyi, sanasi ko'rsatilgan izohlovchi matn bo'lishi lozim. Bu izohlovchi matnni surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida surishtiruvchi yoki tergovchi va xolilar, sudda esa raislik qiluvchi va sud majlisi kotibi o'z imzolari bilan tasdiqlaydilar.

JPKning 92-moddasiga muvofiq, tergov harakatlari ishtirokchilarining, shuningdek sud muhokamasidagi taraflarning bu harakatlar jarayoni va natijalari aks ettirilgan bayonnoma bilan tanishish, xuddi shuningdek bayonnomaga qo'shimcha va tuzatishlar kiritish huquqlari ta'minlanishi kerak. Bunda surishtiruvchi yoki tergovchi tergov harakatlari tamom bo'lishi bilan darhol ushbu harakat ishtirokchilariga bayonnomani o'qib chiqishga imkon beradi yoxud iltimoslariga ko'ra ularga o'qib beradi. Shunday tartibda raislik qiluvchi yoki uning topshirig'iga binoan sud majlisi kotibi sud zalidan tashqarida bajarilgan sud harakati ishtirokchilarini, shuningdek taraflarni sud majlisi bayonnomasidagi mazkur sud harakatiga taalluqli yozuvlar bilan tanishtiradi.

Og'zaki bildirilgan qo'shimchalar, tuzatishlar, fikr-mulohazalar, e'tirozlar, iltimoslar va shikoyatlar bayonnomaga kiritiladi, yozma ravishda ifoda etilganlari esa bayonnomaga ilova qilinadi. O'chirishlar yoki kiritilgan qo'shimcha so'zlar yoxud boshqa tuzatishlar xususida bayonnoma oxiridagi imzolar oldidan izohlar beriladi. Tergov harakati bayonnomasi bilan tanishtirilgan shaxslar bayonnomaning har bir sahifasi ostiga va uning oxiriga imzo chekadilar.

Tergov amaliyotida tergov harakati bayonnomasiga imzo chekishdan bosh tortish yoki imzo cheka olmaslik hollari uchrab turadi. JPKning 93-moddasiga muvofiq, surishtiruvchi yoki tergovchi protsess ishtirokchilaridan birontasining yoki boshqa shaxslarning jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda tergov harakatlari bayonnomasiga imzo chekishdan bosh tortganligi to'g'risida bayonnomaga yozib qo'yib, uni o'z imzosi bilan tasdiqlaydi.

Yuqorida nazarda tutilgan hollarda sud majlisi bayonnomasining sud harakatlari to'g'risidagi yozuvlarini imzolashtan bosh tortilganligi haqida shu bayonnomaga yoziladi hamda uni raislik qiluvchi va sud majlisi kotibi o'z imzosi bilan tasdiqlaydilar. Bayonnomaga imzo chekishdan bosh tortgan shaxs bosh tortish sababini tushuntirish huquqiga ega. Uning tushuntirishi bayonnomaga kiritilishi lozim.

Tergov yoki sud harakati ishtirokchisi o'zining jismoniy nuqsoni tufayli bayonnomani o'qib, imzolay olmasa, bayonnomani uning roziligi bilan himoyachi, vakil yoki mazkur shaxs ishonadigan boshqa fuqaro ovoz chiqarib o'qib beradi va imzo chekadi. Bu haqda bayonnomaga yozib qo'yiladi.

5.7. Dalillarni baholash. Ichki ishonch – dalillarni baholash usuli va natijasi

Dalillarni baholash – sudyalari, prokuror, tergovchi, surishtiruvchining fikriy faoliyati bo'lib, ushbu faoliyat davomida ular dalillarni to'liq, har tomonlama va xolisona ko'rib chiqishga asoslangan holda qonunga va huquqiy ongga amal qilib, o'zlarining ichki ishonchlari asosida har bir dalilning ishga aloqadorligi, maqbulligi va ishonchliligi hamda ularning protsessual qaror qabul qilish uchun yetarliligi haqidagi masalani hal qiladilar. Dalillar protsessning barcha bosqichlarida baholanadi. Dalillarni baholashning mohiyatini ularning ishga aloqadorligi, maqbulligi va ishonchliligi hamda jinoyat ishi bo'yicha isbot qilish predmetiga kiruvchi holatlarni topish uchun yetarliligini aniqlash tashkil qiladi. Qonunda dalillarni baholashga umumiy talablar belgilangan bo'lib, ular jinoyat protsessining barcha bosqichlari uchun yagonadir (JPK 95-m.).

Dalillarni baholash isbot qilish jarayonining elementi sifatida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya yoki sudning aqliy, mantiqiy faoliyati bo'lib, ular ushbu faoliyat asosida har bir dalilning ishga aloqadorligi, maqbulligi va ahamiyati hamda jinoyat ishi bo'yicha isbot qilish predmetiga kiruvchi holatlarni aniqlash uchun yetarliligi haqida ishonch hosil qiladilar, shuningdek jinoyat ishini yuritishning muayyan paytida mavjud bo'lgan dalillar majmui bo'yicha oraliq va yakuniy qarorlar qabul qilinadi.

JPKda dalillarni baholash yuqorida keltirilgan shaxslarning ichki ishonchiga havola qilinishi bilan birga, ushbu bahoning shakllanishi shartlarini hamda amalga oshirilgan baholashni ifodalashning protsessual shaklini ham belgilab beradi. Bu ichki ishonchdan iborat subyektiv omil hamda ish bo'yicha baholovchi xulosalarning ko'rib chiqilgan dalillari majmuidan iborat bo'lgan obyektiv omilning uyg'unligini ta'minlaydi.

Dalillarni baholashda ichki ishonch ikki jihatdan – dalillarni baholash usuli sifatida hamda bunday baholashning natijasi sifatida

ko‘rib chiqilishi zarur. Ichki ishonch dalillarni baholash usuli sifatida sud, prokuror, tergovchining qandaydir boshqa organ protsessning har qanday bosqichida bergan dalillarni baholashga bog‘liq emasligi; bir turdagi dalillarning boshqalaridan afzalligi haqidagi qoidalarning yo‘qligi bilan kafolatlanadi. Dalillarni baholash natijasi sifatidagi ichki ishonch surishtiruvchi, tergovchi, sudyaning dalillarning ishonchliligi hamda ular jinoyat-protsessual isbot qilish davomida kelgan xulosalarning to‘g‘riligiga ishonishlarini bildiradi.

Dalillarni baholashda quyidagi uch hossaga – dalillarning maqbul-ligi, ishonchliligi va yetarligigiga e‘tibor qaratilishi maqsadga muvofiq.

Dalilning maqbulligi deganda, dalilni uning manbai, vakolatli shaxslarning faktik ma‘lumotlarni olish va qayd etish usullari nuqtai nazaridan tavsiflovchi xususiyati tushuniladi.

Dalilning ishonchliligi olingan ma‘lumotlarning qonunda nazarda tutilgan manbalarga mosligi bo‘lib, uni dastlabki tergovda va sudda puxta tekshirish natijasidir.

Dalilning yetarliligi – jinoyat holatlarini voqelikka mos tarzda aniqlash, jinoyat ishini tergov qilish va ko‘rib chiqish jarayonida asoslangan qarorlar chiqarish uchun zarur bo‘lgan hamda ichki e‘tiqod (ishonch) bo‘yicha aniqlanadigan aloqador va ishonchli dalillar majmui.

5.8. Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Dalillar maqbul-ligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida»gi 2004-yil 24-sentabr qaroriga muvofiq jinoyat ishlari bo‘yicha ish yurituvni amalga oshirish jarayonida surishtiruv, dastlabki tergov organlari, prokurorlar va sudlar dalillar maqbulligi qoidalariga alohida e‘tibor qaratishlari lozim.

Oliy sud Plenumining ushbu qarori jinoyat ishini yuritishga mas‘ul bo‘lgan davlat organlari va mansabdor shaxslarning qonunga xilof harakatlaridan fuqarolarni himoya qilish samarasini kuchaytirish, ular tomonidan Konstitutsiya va Jinoyat-protsessual kodeksi talablariga rioya etilishi va uning bajarilishini ta‘minlash maqsadida qabul qilingan.

Ushbu qarorga asosan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud tomonidan qonunni aniq bajarishdan va unga rioya qilishdan har qanday chekinish, u qanday sababga ko‘ra yuz berganligidan qat‘i nazar, shu yo‘l bilan olingan dalillar nomaqbul (yaroqsiz) deb topiladi. Nomaqbul

dalillar yuridik kuchga ega bo'lmaydi, ulardan JPKning 82-84-moddalarida nazarda tutilgan holatlarni isbotlash uchun foydalanish hamda ularni ayblov asosiga qo'yish mumkin emas.

Dalillar maqbulligining shartlari quyidagilardan iborat:

– dalil tegishli subyekt tomonidan, ya'ni dalilni olish bilan bog'liq bo'lgan protsessual harakatni o'tkazishga vakolatli mansabdor shaxs tomonidan olingan bo'lishi;

– faktga oid ma'lumotlar faqat JPK 81 -moddasining ikkinchi qismida qayd etilgan manbalardan olingan bo'lishi;

– dalil uni olish bilan bog'liq protsessual harakatni o'tkazishga oid qoidalar va tartibga rioya etilgan holda olingan bo'lishi;

– dalilni olishda tergov va sud harakati jarayoni va natijalarining qayd etilishiga doir qonunning barcha talablariga amal qilingan bo'lishi shart.

Dalillar maqbulligiga taalluqli yuqorida sanab o'tilgan shartlardan birortasiga amal qilinmasligi dalilning nomaqbul deb topilishiga asos bo'ladi.

Dalillar quyidagi hollarda nomaqbul deb topiladi:

1) dalil surishtiruvchi tomonidan surishtiruv tamom bo'lganidan so'ng, tergovchi, prokurorning yozma topshirig'isiz o'tkazilgan tergov harakati davomida olingan bo'lsa, tergov harakati belgilangan tartibda ishni o'z yurituviga olmagan yoki tergov guruhi tarkibiga kiritilmagan tergovchi tomonidan, tergov harakati JPK 76-moddasida belgilangan asoslarga ko'ra rad etilishi shart bo'lgan shaxs tomonidan o'tkazilgan bo'lsa;

2) ma'lumotlar tergov va sud harakati o'tkazilmasdan yoki qonunda nazarda tutilmagan manbadan, masalan, jinoyat-protsessual qonunida belgilangan tartibda rasmiylashtirilmagan tezkor-qidiruv tadbirlari vaqtida olingan bo'lsa;

3) dalil qonunga xilof usul bilan, ya'ni uni to'plash yuzasidan qonunda nazarda tutilgan qoidalarga amal qilinmagan holda olingan bo'lsa, jumladan:

a) prokurorning sanksiyasi olinishi shart bo'lgan hollarda tergov harakatining sanksiya olinmasdan o'tkazilishi (kechiktirib bo'lmaydigan hollar bundan mustasno);

b) tergov harakatida xolis sifatida ish bo'yicha manfaatdor shaxsning, shu jumladan, huquqni himoya qiluvchi organ xodimlari yoki ularga jamoatchilik asosida ko'maklashuvchi boshqa shaxslarning ishtiroki;

d) ko'rsatuvlarning, shu jumladan, aybiga iqrorlik to'g'risidagi ko'rsatuvlarning qiynoqqa solish, zo'rlik ishlatish hamda insonga nisbatan boshqa shafqatsiz yoki uning sha'ni, qadr-qimmatini kamsituvchi munosabatda bo'lish, shuningdek, aldash va qonunga xilof boshqa yo'llar orqali olinishi;

e) ekspert xulosasining ekspertiza tayinlash vaqtida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining huquqlari buzilgan holda, shuningdek, ekspert rad etilishi shart bo'lgan holda olinishi;

f) himoyachining ishtiroki shart bo'lgan hollarda uning ishtirokisiz gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchidan ko'rsatuv olinishi;

g) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yaqin qarindoshlarining JPK 116-moddasi talablariga xilof ravishda o'z roziligisiz gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchiga tegishli holatlar yuzasidan so'roq qilinishi;

4) dalillarni qayd etishning protsessual formasi buzilgan bo'lsa:

tergov va sud harakatlarida ishtirok etuvchi shaxslarga oid ma'lumotlar yo'qligi;

tergov va sud harakatlarida ishtirok etuvchi shaxslarga huquq va majburiyatlarining tushuntirilmaganligi;

tergov va sud boshlangan va tugallangan vaqtning ko'rsatilmaganligi;

JPK 90-93-moddalarida nazarda tutilgan boshqa talablarning bajarilmaganligi.

Jinoyat-protsessual qonuni talablari buzilgan tarzda olingan boshqa hollarda ham dalillar nomaqbul deb topilishi mumkin.

Dalillarni to'plash paytida yo'l qo'yilgan qonun buzilishi sababli nomaqbul deb topilgan ayrim dalillardan isbot qilishda tegishli protsessual harakatlar belgilangan talablarga amal qilgan holda o'tkazilgandan so'ng foydalanilishi mumkin (masalan, tergov yoki sud harakati o'tkazish bayonnomalarida ayrim ma'lumotlar yoki bandlarning yo'qligi, basharti bu kamchilikni xolislar, ushbu harakatning boshqa ishtirokchilarini, zarur hollarda esa, tergovchini so'roq qilish orqali bartaraf qilish imkoniyati bo'lsa).

Shu bilan birga, nomaqbul deb topilgan ayrim dalillarni, ularning yuridik tabiatiga ko'ra, tiklashning imkoniyati bo'lmaydi (masalan, qonunga muvofiq roziligi olinishi shart bo'lgan hollarda jabrlanuvchini, guvohni uning roziligini olmay turib takroran so'roq qilish, shaxsni yoki narsani tanib olish uchun takroran ko'rsatish va h.k.). Bu esa, isbot

qiluvchi subyektini muayyan holatni tasdiqlovchi vosita sifatida mazkur dalilga tayanish huquqidan mahrum etadi.

Ish bo'yicha har qanday qaror qabul qilishda, shu jumladan ayblov xulosasi va hukmda nomaqbul dalillarga asoslanish mumkin emas. Nomaqbul deb topilgan dalillarni tiklashning imkoniyati bo'lmagan hollarda sud ishni qo'shimcha tergov yuritish uchun qaytarmasdan, to'plangan dalillar majmuidan kelib chiqqan holda ishni mazmunan hal etishi kerak.

Qonun buzilishi oqibatida olingan dalil surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud tomonidan nomaqbul deb topilishi mumkin. Dalilni nomaqbul deb topish masalasi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi yoki qonuniy vakili, shuningdek, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar tomonidan qo'yilishi mumkin.

Sud dalilni nomaqbul deb topganda, uni dalillar majmuidan chiqarish to'g'risida asoslantirilgan qaror qabul qiladi va bu hakda hukmning tavsif qismida ko'rsatadi.

Sudlar har bir jinoyat ishi bo'yicha surishtiruv, tergov olib borish, shuningdek, sud muhokamasi davrida jinoyat-protsessual qonunining isbot qilishning umumiy shartlariga oid talablariga rioya qilinganligini sinchiklab tekshirishlari va yo'l qo'yilgan qonun buzilishi hollari yuzasidan xususiy ajrim chiqarish orqali munosabat bildirishlari shart.

Taxminiy testlar

1. Qonunda ko'rsatilmagan dalillar manbaini belgilang.

- A. Jabrlanuvchining ko'rsatuvlari
- B. Guvohning ko'rsatuvlari
- C. Fuqaroviy da'vogarni so'rash
- D. Fuqaroviy javobgarining ko'rsatuvlari
- E. Gumon qilinuvchining ko'rsatuvlari

2. Guvohni so'roq qilish bayonnomasida shunday yozuv bor: «Rustamov (ayblanuvchi) Qodirovni (jabrlanuvchini) qanday urganligini aytib berdi». Bu qanday dalil?

- A. Ayblov
- B. Oqlov
- C. Bevosita
- D. Bilvosita
- E. Hosila

3. Isbotlash predmetiga kiruvchi faktlarni bevosita idrok etgan tergovchi rad etilishi mumkinmi?

- A. Ha
- B. Yo‘q
- C. Har doim ham emas
- D. Ba‘zan
- E. Prokurorning ixtiyori bo‘yicha

4. Tergov jarayonida aniqlanishicha, bosqinchilik chog‘ida o‘ldirilgan A. K. Rahimov jinoyat ishi bo‘yicha fuqaroviy da‘vo keltirgan qariya S. N. Rahimovning yagona boquvchisi bo‘lgan. Qotillik S. N. Rahimovning ko‘z o‘ngida sodir etilgan. Marhumning otasi kim sifatida so‘roq qilinishi mumkin?

- A. Fuqaroviy da‘vogar
- B. Shohid
- C. Guvoh
- D. Jabrlanuvchi
- E. Jabrlanuvchining vakili

5. Dalillar tezkor-qidiruv choralari qo‘llash natijasida olingan ma‘lumotlardan qaysi belgilari bilan farq qiladi?

- A. Ma‘lumotlarning mazmuni bo‘yicha
- B. Faktik ma‘lumotlarni olish manbai bo‘yicha
- C. Ma‘lumotlarning shakllanish vaqti bo‘yicha
- D. Ma‘lumotlarni olish subyekti bo‘yicha
- E. Ularni baholash bo‘yicha

Tekshirish uchun savollar

1. Qonunda dalillarga ta‘rif berilganmi?
2. Jinoyat ishi bo‘yicha haqiqatni aniqlashning qanday protsessual kafolatlari mavjud?
3. Qonunda dalillarning turlari belgilanganmi?
4. Isbot qilish predmeti va doirasi nima, ularning o‘zaro munosabati qanday?
5. Isbot qilish jarayonining qanday bosqichlarini bilasiz?
6. Isbot qilishning umumiy shartlari tizimi nimadan iborat?
7. Dalillarni baholash nima, ular qanday elementlardan tashkil topgan?

8. Isbot qilish ishtirokchilari qanday tasniflanadi?
9. Dalillarni bayonnomalarda qayd etish tartibi qanday?
10. Dalillarni tasniflash nima va uning amaliy ahamiyati nimada?
11. Isbot qilish jarayonida tezkor qidiruv ma'lumotlari qanday ahamiyatga ega?
12. Guvohlik immuniteti nima?

VI bob. TERGOV HARAKATLARI – ISBOTLASH VOSITALARI

6.1. Tergov harakatlari, ularning turlari va tizimi

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror jinoyat-protsessual qonun talablariga muvofiq amalga oshiradigan, jinoyat ishining holatlarini aniqlash uchun ahamiyatga ega faktik ma'lumotlarni topish, tekshirish va qayd etishga qaratilgan protsessual harakatlar *tergov harakatlari* deyiladi.

Ushbu harakatlarni amalga oshirish chog'ida hal qilinadigan vazifalariga ko'ra, harakatlarning o'zi ikki mustaqil guruhga bo'linadi:

1) surishtiruv organi, tergovchi yoki prokuror dastlabki (sudgacha bo'lgan) tartibda dalillarni aniqlash, tekshirish va qayd etish bilan bog'liq vazifalarni hal qilishda foydalanadigan va tadqiqot xususiyatiga ega bo'lgan tergov harakatlari;

2) avvalo, ishda ishtirok etuvchi shaxslarning huquqlarini ta'minlashga qaratilgan boshqa tergov harakatlari.

Birinchi guruh tergov harakatlariga batafsilroq to'xtalamiz.

Dalillarni aniqlash, qayd etish va tekshirishda foydalaniladigan tergov harakatlari quyidagilardir:

- so'roq qilish (guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, ba'zan esa mutaxassis va ekspertni);
- yuzlashtirish;
- tanib olish uchun ko'rsatish;
- ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish;
- ko'zdan kechirish;
- guvohlantirish;
- murdani eksperimentatsiya qilish;
- eksperiment;
- olib qo'yish;
- tintuv o'tkazish;

- telefonlar va boshqa so‘zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so‘zlashuvlarni eshitib turish;
- ekspertiza;
- ekspertiza tadqiqoti uchun namunalar olish;
- narsalar va hujjatlarni taqdim etish;
- ishga narsa va hujjatlarni ashyoviy va yozma dalillar sifatida qo‘shib qo‘yish.

Biroq ushbu guruhga kiruvchi tergov harakatlarini shartli ravishda yana to‘rt guruhga bo‘lish mumkin. Ushbu tasnifni S.A. Sheyfer ishlab chiqqan bo‘lib, u tergov harakatlarini: 1) faktik ma’lumotlarni aks ettirish usuli bo‘yicha; 2) axborotning xususiyati bo‘yicha; 3) aks ettiriladigan obyektlarning murakkabligi bo‘yicha; 4) tergov harakatining maqsadi bo‘yicha guruhlarga bo‘ladi¹.

Tergov harakatlarini quyidagi ko‘rsatkichlari: tergov harakatining nomi, ushbu tergov harakati JPKning qaysi moddasi bilan tartibga solinganligi, uni o‘tkazish uchun prokurorning ruxsati kerakligi, uni o‘tkazishda xolislar ishtirok etishi, tergov harakati bayonnomasi tuzilishi bo‘yicha tasniflash zarur. Bunga muvofiq biz quyidagi jadvalda aks ettirilgan tergov harakatlari tizimini ishlab chiqdik.

T/r	Tergov harakatining nomi	JPK moddasi	Qaror chiqaril adimi	Prokuror ruxsati talab etiladimi	Bayon-noma tuziladimi	Xolislar ishtirok etadimi	Izoh
1.	Ko‘zdan kechirish	135–141	Yo‘q	Yo‘q	141	Ha, 74, 352	Jinoyat ishi qo‘zg‘atilguncha o‘tkaziladi
2.	Ekspertiza	172–187	Ha, 180	Yo‘q	Yo‘q	Yo‘q	Ekspert xulosasi tuziladi 184
3.	Guvohlantirish	142–147	144	Yo‘q	147	352	
4.	Murdani eksgumatsiya qilish	148–152	148	Ha, 148	151	352	Dafn etish chog‘ida, bayon-noma, 152
5.	Eksperiment	153-156	154	Ba‘zanza, 154	156	352	

¹ Qarang: *Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма.* – М., 2001. – С. 54–68.

6.	Tintuv	157–168	159	Ha, 161	163	352	Sanksiya olinmagan bo'lsa, 24 soat mobaynida prokurorga xabar berish
7.	Olib qo'yish	157–168	159	Ba'zan, pochta, telegraf, dip., davlat sirlari 161	163	352	Qolgan hollarda ruxsat olish talab etilmaydi
8.	Telefon so'zlashuvlarini eshitib turish	169–171	169	Ha, 169	171	MXX o'tkazadi	Olti oygacha davom etadi
9.	Ekspert tekshiruv uchun namunalar olish	188–197	191	Yo'q	197	352	Tergovchi yoki mutaxassis (193 va 194) yoxud ekspert (195) o'tkazishi mumkin
10.	Tanib olish uchun ko'rsatish	125-131	Yo'q	Yo'q	131	352	Tirik odamlar va narsalar, hayvonlar, murda
11.	Narsalar va hujjatlarni taqdim etish	198–202	Yo'q	Yo'q	202	352	Ikki turi mavjud: tergovchining talabi bo'yicha va shaxsning tashabbusi bilan
12.	Ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish	132–134	Yo'q	Yo'q	134	325	Faqat ko'rsatuvlari tekshirilayotgan shaxs xohishi bo'yicha

13.	Yuzlash-tirish	122–124	Yo‘q	Yo‘q	123		
14.	So‘roq qilish:	96–108					
	Ayblanuvchini	109–113	Ha, 361	Yo‘q	96–108	Yo‘q	Himoyachi ishtirok etishi kerak
	gumon qilinuvchini	109–113	Ha, 360	Yo‘q	96–108	Yo‘q	Ushlangandan so‘ng 24 soatdan kechiktirmay so‘roq qilinishi kerak
	Jabrlanuvchini	114–120	Ha, 54	Yo‘q	96–108	Yo‘q	
	guvohni	114–120	Yo‘q	Yo‘q	96–108	Yo‘q	

Barcha hollarda ham har bir tergov harakatiga qo‘yiladigan o‘zgarish talab shundaki, u faqat yetarli asoslar bo‘lgandagina o‘tkazilishi kerak. Tergov harakatining asoslanganligi har qanday majburlash yoki kimningdir huquq va qonuniy manfaatlarini cheklash faqat haqiqatan ham zarur bo‘lganda, ya‘ni muayyan vaziyat shart-sharoitlari bilan oqlangandagina yuz berishini bildiradi.

Tergov harakatiga qo‘yiladigan boshqa bir talab shundaki, u qonuniy bo‘lishi kerak, ya‘ni uni amalga oshirishda qonunda belgilangan protsessual tartibga qat‘iy rioya etilishi lozim. Bu esa yo‘l qo‘yiladigan va yo‘l qo‘yilmaydigan harakatlar doirasini nazarda tutadi. Bu bilan tergov harakatini o‘tkazishda ishtirok etuvchi insonning huquqlari va qonuniy manfaatlari kafolatlanishi bilan birga, ayni paytda bunda olinadigan faktik ma‘lumotlarning protsessual yaroqliligi, boshqacha aytganda, muayyan ish bo‘yicha ularning aloqadorligi va maqbulligi ta‘minlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Sud hukmi to‘g‘risida»gi 1997-yili 2-may qarorida: «Qonunni buzgan holda olingan har qanday dalil hukmga asos qilib keltirilishi mumkin emas», – deb tushuntirish berilgan.

Tergov harakatlarini yuritish muqarrar ravishda axloqiy prinsiplar va normalarga asoslanishi kerak. Xususan, ularning istalgan turini o‘tkazishda ishda ishtirok etuvchi shaxslar va atrofdagi kishilarning sha‘ni va qadr-qimmatini kamsitilishiga yo‘l qo‘yilmaydi, hamda inson sog‘lig‘iga xavf tug‘dirish taqiqlanadi. Bunda faqat qo‘zg‘atilgan jinoyat ishi bo‘yicha tergov harakatlari o‘tkazishga yo‘l qo‘yiladi. Jinoyat ishi

qo'zg'atilguncha o'tkazilishi ruxsat etilgan tergov harakatlari (ko'zdan kechirish, ushlab turish, ekspertiza)gina bundan mustasno.

Tergov harakatlarining borishi va natijalari sud uchun dalil bo'lib xizmat qiladigan tegishli bayonnomalarda qayd etilishi kerak. Tergov harakatlarining natijalari odatda bayonnomalarda mustahkamlanadi, bir qator hollarda esa qaror bo'yicha o'tkaziladi.

6.2. So'roq qilishning umumiy qoidalari

Eng ko'p tarqalgan tergov harakatlaridan biri *so'roq qilish* bo'lib, kim so'roq qilinayotganidan qat'i nazar, ushbu harakat muayyan umumiy qoidalarga mos kelishi kerak. So'roq qilish surishtiruv, dastlabki tergov o'tkaziladigan joyda yoki so'roq qilinuvchi qayerda bo'lsa, o'sha joyda amalga oshiriladi. Sud esa shaxsni sud muhokamasi yuritilayotgan joyda so'roq qiladi (JPK 96-m.).

Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi (guvoh, jabrlanuvchi), shuningdek o'z manfaatlarini himoya qiluvchi (gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchi) surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning huzuriga va sudga chaqiruv qog'ozini bilan chaqiriladi. Chaqiruv qog'ozini pochta orqali jo'natiladi yoki chopar orqali topshiriladi. Chaqiruv telefonogramma, telegramma, radiogramma bilan yoki telefaks orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

Chaqiruv qog'ozida shaxs kim sifatida, qaysi manzilga va kimning huzuriga chaqirilayotganligi, qaysi kuni va qaysi soatga kelishi kerakligi, shuningdek uzrsiz sabablarga ko'ra kelmay qolgan taqdirda qanday oqibatlar ro'y berishi ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

Chaqiruv qog'ozini chaqiriluvchiga topshirilib, tilxat olinadi. Chaqiruv qog'ozini olib borilganda chaqiriluvchi vaqtincha yo'q bo'lsa, unga berib qo'yish uchun chaqiruv qog'ozini u bilan birga yashovchi voyaga yetgan oila a'zolaridan biriga, yotoqxonaga ma'muriyatiga, uy egasiga yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi vakiliga topshirilib, tilxat olinadi.

Agar shaxs qamoqda saqlash joylarida, rehabilitatsiya markazlarida, jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan bo'lsa, bunday shaxslar so'roq qilish uchun mazkur joylar va muassasalarning ma'muriyati orqali chaqirtiriladi (JPK 97-m.).

Surishtiruvchi, tergovchi va sud so'roq qilish oldidan so'roq qilinuvchidan uning familiyasi, ismi va otasining ismini, tug'ilgan vaqti (yili, oyi, kuni) va tug'ilgan joyini, yashash joyi va ish joyini, mansabi,

mashg'ulot turi, ma'lumoti, oilaviy ahvolini, sudlanganligi yoki sudlanmaganligini aniqlashi hamda bu ma'lumotlarni jinoyat ishidagi yoki so'roq qilinuvchining shaxsiy hujjatlaridagi ma'lumotlar bilan solishtirib ko'rishi yoxud so'roq qilinuvchi o'zini kim deb tanishtirgan bo'lsa, aynan o'sha shaxs ekanligiga boshqa yo'llar bilan ishonch hosil qilishi lozim (JPK 98-m.).

So'roq qilinuvchi ish yuritilayotgan tilni bilishi, u qaysi tilda ko'rsatuv bera olishi mumkinligiga bog'liq muammoli holatlar yuzaga kelganda, bu masala aniqlanishi lozim, zarur hollarda tarjimon chaqiriladi va u kelguncha so'roq qilish mumkin emas (JPK 99-m.).

So'roq qilinuvchining shaxsi aniqlanganidan keyin unga amaldagi JPKda nazarda tutilgan huquq va majburiyatlari tushuntiriladi. Bu huquq va majburiyatlar tushuntirilganligi so'roq bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasida qayd etiladi (JPK 100-m.).

Odatda so'roq qilinuvchiga ishning unga ma'lum bo'lgan holatlari to'g'risida so'zlab berish taklif qilinadi. So'roq qilinuvchi erkin so'zlab berganidan keyin uning ko'rsatuvlarini to'ldirish va aniqlashga qaratilgan savollar berilishi mumkin (JPK 101-m.).

Qonunga asosan ishora qiluvchi savollar berishga yo'l qo'yilmaydi. Kutilayotgan javobga bevosita yoki bilvosita yo'naltirish mazmunidagi savollar ishora qiluvchi savollar deb hisoblanadi (JPK 102-m.).

So'roq qilinuvchining ko'rsatuvlari statistik ma'lumotlar yoki xotirada saqlanishi qiyin boshqa ma'lumotlarga taalluqli bo'lsa, u so'roq paytida o'zidagi yoki ishga qo'shib qo'yilgan hujjatlardan yoxud boshqa yozuvlardan foydalanishi mumkin. So'roq qilinuvchiga so'roq qilish jarayonida o'zidagi hujjatlar va boshqa yozuvlarni o'qib eshittirishga ruxsat etilishi mumkin. Buning ustiga surishtiruvchi, tergovchi va sud so'roq qilinuvchidan so'roq qilish jarayonida u foydalanayotgan hujjatlar va boshqa yozuvlarni talab qilishi, ularni keyin qaytarib berishi yoki ishga qo'shib qo'yishi mumkin (JPK 103-m.).

So'roq qilinuvchining ilgari so'roqda bergan ko'rsatuvlari faqat uning hozirgi so'roqda bergan ko'rsatuvlari tinglanib, qayd qilinib, u imzo chekkanidan keyin va quyidagi hollarda o'qib eshittirilishi mumkin:

- 1) hozirgi va ilgari so'roqlarda berilgan ko'rsatuvlar o'rtasida jiddiy qarama-qarshiliklar bo'lganda;
- 2) so'roq qilinuvchi sudda ko'rsatuv berishdan bosh tortganda;
- 3) ish so'roq qilinuvchining ishtirokisiz ko'rib chiqilayotganida (JPK 104-m.).

O‘z navbatida, so‘roq jarayonida surishtiruvchi, tergovchi va sud, shuningdek sud muhokamasida taraflar ishga qo‘shib qo‘yilgan yoki taraflar ixtiyorida bo‘lgan narsalar va hujjatlarni so‘roq qilinuvchiga ko‘rsatishlari, shuningdek bu hujjatlarni o‘qib eshittirishlari mumkin. Bunda so‘roq bayonnomasida yoki sud majlisi bayonnomasida qaysi narsa yoki hujjat ko‘rsatilganligi, hujjat matnining qaysi qismi va uning kim tomonidan o‘qib eshittirilganligi, narsa yoki hujjatni ko‘rsatish vaqtida qanday savollar berilganligi va bunga javoban so‘roq qilinuvchi qanday ko‘rsatuvlar berganligi aniq aks ettiriladi (JPK 105-m.).

So‘roq jarayonining o‘zi va uning natijalari surishtiruv va dastlabki tergov bosqichida so‘roq bayonnomasida, sud muhokamasida esa sud majlisi bayonnomasida qayd qilinadi. Bundan tashqari, so‘roq jarayonida bayonnoma yuritish bilan bir qatorda ovozni yozib olish, videoyozuv va kinotasvirga olish ham qo‘llanilishi mumkin.

Ko‘rsatuvlar bayonnomaga birinchi shaxs nomidan, imkon boricha so‘zma-so‘z yozib boriladi. Savol-javob so‘roq jarayonida qanday olib borilgan bo‘lsa, shunday izchillikda qayd qilinadi. Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud majlisida raislik qiluvchi tomonidan chetlatilgan, shuningdek so‘roq qilinuvchi javob berishdan bosh tortgan savollar ham bayonnomaga kiritilishi kerak.

Bayonnomada so‘roq qilinuvchi tomonidan avvalgi so‘roqlarda berilgan ko‘rsatuvlarning o‘qib eshittirilgani, ko‘rsatuv berish jarayonida so‘roq qilinuvchining hujjat yoki boshqa yozuvlardan foydalangani, so‘roq qilinuvchiga so‘roq davomida narsa va hujjatlar ko‘rsatilgani, so‘roq paytida ovoz yozish, videoyozuv, kinotasvirga olish o‘tkazilgani ham qayd qilinadi. Fonogramma, videoyozuv va kinotasma bayonnomaga ilova qilinadi.

So‘roq tugaganidan keyin bayonnoma o‘qib chiqish uchun so‘roq qilinuvchiga ko‘rsatiladi yoxud uning iltimosiga ko‘ra surishtiruvchi, tergovchi tomonidan unga o‘qib beriladi.

Shuni inobatga olish lozimki, so‘roq qilinuvchi ko‘rsatuvni o‘z qo‘li bilan yozma ravishda bayon qilishga haqli. Ushbu holda o‘z qo‘li bilan yozilgan ko‘rsatuv bayonnomaga ilova qilinadi, bu haqda unga yozib qo‘yiladi.

So‘roq qilinuvchi yoki taraflarning iltimosiga ko‘ra sud majlisida bayonnomaga imzo qo‘yilguniga qadar yozilgan ovoz, videoyozuv yoki kinotasvir namoyish qilinishi mumkin. Ular bilan bayonnoma o‘rtasida jiddiy tafovut bo‘lgan hollarda, tafovut sababini aniqlash uchun yangitdan so‘roq qilinishi mumkin.

So‘roq qilinuvchi bayonnomani o‘qib bo‘lgach, ko‘rsatuvlari to‘g‘ri yozilganligi va u bilan tanishganligini imzo chekib, tasdiqlaydi. Imzo bayonnomaning oxiriga qo‘yiladi, agar ko‘rsatuvlar bir necha sahifaga yozilgan bo‘lsa, har qaysi sahifaga alohida imzo chekiladi.

So‘roq qilishda tarjimon qatnashayotgan bo‘lsa, u so‘roq qilinayotgan shaxsning bayonnomadagi ko‘rsatuvini unga og‘zaki tarjima qiladi, so‘roq qilinuvchining o‘z qo‘li bilan yozib bergan ko‘rsatuvlarini esa, yozma ravishda tarjima qiladi. Tarjimon ko‘rsatuvlar yozilgan bayonnomaning oxiriga va har bir sahifasiga alohida, shuningdek so‘roq qilinuvchining o‘z qo‘li bilan yozib bergan ko‘rsatuvlarining tarjimasiga imzo chekadi (JPK 106-m.).

So‘roqning umumiy davom etish vaqti bir kunda sakkiz soatdan oshmasligi lozim. Dam olish va ovqatlanish uchun beriladigan bir soat tanaffus bu hisobga kirmaydi (JPK 107-m.). Ammo quyidagi hollarda qo‘shimcha so‘roq o‘tkazilishi ham mumkin:

1) so‘roqning umumiy davom etish vaqti cheklanganligi bois so‘roq qilinuvchi ishning o‘ziga ma‘lum bo‘lgan barcha holatlari to‘g‘risida ko‘rsatuv bera olmaganida;

2) so‘roq qilingan shaxs ilgari bergan ko‘rsatuvlarini to‘ldirish yoki o‘zgartirish istagini bildirganda;

3) ayblanuvchiga yangi yoki o‘zgartirilgan yoxud qo‘shimcha ayblov e‘lon qilinganda;

4) surishtiruvchi yoki tergovchi tomonidan ilgari so‘roq qilingan shaxsning ko‘rsatuvlari to‘g‘ri yozilganligini prokuror qo‘shimcha so‘roq qilish yo‘li bilan tekshirib ko‘rishni lozim topganda;

5) surishtiruvchi yoki boshqa tergovchi tomonidan ilgari so‘roq qilingan shaxsning ko‘rsatuvlari to‘g‘ri yozilganligini ishni yuritish uchun qabul qilgan tergovchi qo‘shimcha so‘roq qilish yo‘li bilan tekshirib ko‘rishni lozim topganda;

6) ilgari so‘roq qilingan shaxsga berilishi kerak bo‘lgan ish uchun muhim yangi savollar tug‘ilganda;

7) shaxs so‘roq qilinganidan keyin ishga kirishgan zaxiradagi xalq maslahatchisi ushbu shaxsni yangitdan so‘roq qilishni talab qilganda (JPK 108-m.).

6.3. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini so‘roq qilish

Gumon qilinuvchi va ayblanuvchi so‘roq qilishning umumiy qoidalariga rioya etgan holda so‘roq qilinadi. Ayni paytda uning bir qator

o'ziga xos jihatlari ham bor. Masalan, surishtiruv va dastlabki tergov o'tkazish jarayonida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi ushlangan, so'roq qilish uchun chaqirilgan, qamoqqa olingan yoki majburiy keltirilganidan keyin darhol yoki yigirma to'rt soatdan kechiktirmay, so'roq qilinishi kerak.

Sudya sud tergovni ketayotganida sudlanuvchiga istagan vaqtida ko'rsatuv berish huquqini ta'minlashi shart. Agar sudlanuvchi biror sud harakati o'tkazilayotgan paytda ko'rsatuv berish to'g'risida istak bildirsa, sud unga shu harakatlarni tugashi bilan o'z ko'rsatuv berish uchun imkoniyat yaratadi (JPK 110-m.).

Surishtiruvchi yoki tergovchi so'roq qilinayotgan shaxsning kimligini, qaysi tilda ko'rsatuv berishi mumkinligini aniqlagach, unga huquq va majburiyatlarini tushuntiradi va quyidagi harakatlarni bajaradi:

1) gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga uning protsessual huquqlari va majburiyatlarini tushuntiradi;

2) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi shartnoma tuzgan himoyachining yoxud, agar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi shartnoma tuzishga ulgur-magan yoki tuza olmagan bo'lsa, boshqa himoyachining so'roqda ishtirok etishini ta'minlaydi;

3) gumon qilinuvchiga uning qanday jinoyat sodir etishda gumon qilinayotganligini e'lon qiladi;

4) gumon qilinuvchiga ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilinganligi to'g'risidagi qarorni taqdim qiladi va ayblovning mohiyatini tushuntiradi.

Tergovchi ayblanuvchini birinchi marta so'roq qilishdan oldin u o'zini aybli hisoblashi yoki hisoblamasligini yoinki o'z aybini to'la yoxud qisman rad etishi yoki etmasligini ham aniqlashi kerak.

Surishtiruvchi, tergovchi ushbu harakatlarning bajarilishini gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining so'roq bayonnomasida, sud esa sud majlisining bayonnomasida qayd qiladi (JPK 111-m.).

Gumon qilinuvchi va ayblanuvchining bergan ko'rsatuvlari bilan aniqlangan holatlar, ayblanuvchi o'z aybiga iqror bo'lgan taqdirda ham, o'zining aybdor ekanligini inkor qilgan taqdirda ham ishning hamma holatlari bilan bog'langan holda boshqa dalillar kabi tekshirib chiqilishi va baholanishi lozim (JPK 112-m.).

Gumon qilinuvchining u sodir etgan jinoyat haqidagi ko'rsatuvlari va ayblanuvchining o'z aybiga iqror bo'lishi, mavjud dalillar majmui bilan tasdiqlangan taqdirdagina, uni ayblash uchun asos qilib olinishi

mumkin. Boshqacha aytganda, ayblanuvchining aybiga iqrор bo‘lishi «dalillar malikasi» sifatida tan olingan o‘tmish saboqlari inobatga olindi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi o‘zining «Sud hukmi to‘g‘risida»gi 1997-yil 2-may qarorida sudlanuvchining tergovda yoki sud jarayonida aybiga iqrор bo‘lganligi ushbu fakt ish bo‘yicha to‘plangan va sudda tekshirilgan boshqa dalillar bilan tasdiqlangan taqdirdagina ayblov hukmi chiqarish uchun asos bo‘la oladi. Bu esa ayblov hukmi taxminlarga asoslanishi mumkin emasligini belgilab qo‘ygan JPK 463-moddasining mazmunidan bevosita kelib chiqadi.

Gumon qilinuvchi va ayblanuvchi bilan ishlashda aybini bo‘yniga olish to‘g‘risidagi arz alohida o‘rin tutadi.

Aybini bo‘yniga olish to‘g‘risidagi arz ariza beruvchining o‘zi sodir etgan jinoyati to‘g‘risida u shu jinoyatni sodir etishda gumon qilinmasdan va unga ayblov e‘lon qilinmasidan oldin bergan xabaridir.

Aybini bo‘yniga olish to‘g‘risidagi arz og‘zaki yoki yozma bo‘lishi mumkin. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud og‘zaki xabarni bayonnomada aks ettiradi, unga arz qiluvchining shaxsiga doir ma‘lumotlar kiritiladi va unda arzning mazmuni birinchi shaxs nomidan bayon qilinadi. Bayonnomaga arz qiluvchi va surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudya imzo chekadi.

Aybini bo‘yniga olish to‘g‘risidagi arzni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud gumon qilinuvchi va ayblanuvchining ko‘rsatuvlarini baholash borasidagi umumiy qoidalarga muvofiq baholaydilar (JPK 113-m.).

Guvoh va jabrlanuvchi umumiy qoidalar bo‘yicha so‘roq qilinadi. So‘roqqa o‘z advokati bilan hozir bo‘lgan guvohni yoki jabrlanuvchini so‘roq qilish advokat ishtirokida amalga oshiriladi. So‘roq tugaganidan so‘ng advokat guvohning yoki jabrlanuvchining huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini buzilganligi to‘g‘risidagi, so‘roq bayonnomasiga kiritilishi lozim bo‘lgan arzlarni bayon etishga haqli.

Guvoh va jabrlanuvchi tariqasida:

1) hukm va ajrim chiqarish jarayonida kelib chiqqan masalalarni maslahatxonada muhokama qilishga oid holatlar to‘g‘risida – sudyani va xalq maslahatchisini;

2) jinoyat ishi yuzasidan o‘z vazifalarini bajarishlari natijasida o‘zlariga ma‘lum bo‘lgan holatlar to‘g‘risida – himoyachini, shuningdek jabrlanuvchining, fuqaroviy da‘vogarning, fuqaroviy javobgarning vakilini;

3) ruhiy yoki jismoniy nuqsoni sababli ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatni to'g'ri idrok etish va bu haqda ko'rsatuv bera olish layoqatiga ega bo'lmagan shaxsni so'roq qilish mumkin emas (JPK 115-m.).

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga taalluqli holatlar haqida guvoh yoki jabrlanuvchi tariqasida faqat o'zlarining roziliklari bilan so'roq qilinishlari mumkin (JPK 116-m.).

Guvoh yoki jabrlanuvchining shaxsi aniqlanganidan va unga protsessual huquq hamda majburiyatlari tushuntirilganidan keyin u ko'rsatuv berishdan bosh tortganlik va bila turib yolg'on ko'rsatuv berganlik uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida ogohlantirilib, bu haqda so'roq bayonnomasi yoki sud majlisi bayonnomasiga yozib qo'yiladi.

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari ko'rsatuv berishdan bosh tortganlik uchun javobgarlik to'g'risida ogohlantirilmaydilar (JPK 117-m.). Ammo surishtiruvchi, tergovchi yoki sud aniqlayotgan holatlar o'zida davlat sirlarini yoki kasb sirini yoxud gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoxud boshqa shaxslar hayotining sir tutiladigan tomonlarini aks ettirganligini bahona qilib, guvoh va jabrlanuvchi ko'rsatuv berishdan bosh tortishga haqli emas.

Aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar o'zida davlat sirini yoki kasb sirini aks ettiradi yoxud shaxslar hayotining sir tutiladigan tomonlariga tegishli deb hisoblash uchun asos bo'lganda, surishtiruvchi, tergovchi va sud guvoh yoki jabrlanuvchini so'roq qilish chog'ida bu holatlarning oshkor etilishiga yo'l qo'ymaslik chora-tadbirlarini ko'rishi shart (JPK 118-m.).

Gumon qilinuvchi va ayblanuvchining ko'rsatuvlari bir qator hollarda jinoyat ishi uchun katta ahamiyatga ega bo'ladi. Guvoh yoki jabrlanuvchi protsessual majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik to'g'risida ogohlantirilganidan keyin jabrlanuvchi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar bilan o'zaro munosabatlari, guvoh esa, shuningdek jabrlanuvchi bilan o'zaro munosabatlari to'g'risidagi savollarga javob beradi. Shundan so'ng so'roq qiluvchining taklifiga ko'ra guvoh yoki jabrlanuvchi ish bo'yicha o'zlari bilgan barcha ma'lumotlarni aytib beradilar. Ular ish uchun ahamiyatli bo'lgan yoki ahamiyatli bo'lishi mumkin bo'lgan har qanday holat to'g'risida, shu jumladan gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining va protsess boshqa ishtirokchilarining shaxsi haqida ham ko'rsatuvlar berishlari mumkin (JPK 118-m.).

So‘roqqa o‘z advokati bilan hozir bo‘lgan guvohni yoki jabrlanuvchini so‘roq qilish advokat ishtirokida amalga oshiriladi. So‘roq tugaganidan so‘ng advokat guvohning yoki jabrlanuvchining huquqlari hamda qonuniy manfaatlari buzilganligi to‘g‘risidagi, so‘roq bayonnomasiga kiritilishi lozim bo‘lgan arzlarni bayon etishga haqli.

Tergov olib borilayotgan joyda yoki sudda bo‘lgan guvoh yoki jabrlanuvchi ko‘rsatuv berishga xohish bildirsa, ular qoida tariqasida o‘sha kunning o‘zida yoki keyingi kundan kechiktirmay so‘roq qilinishi kerak.

Guvoh yoki jabrlanuvchining ko‘rsatuv berishga xohishi to‘g‘risidagi xabar tergovchi yoki sudga pochta orqali kelgan taqdirda, unga so‘roq o‘tkaziladigan joy va vaqt darhol xabar qilinadi va u kelishi bilanoq so‘roq o‘tkaziladi (JPK 120-m.).

Voyaga yetmagan guvoh yoki jabrlanuvchini so‘roq qilishning bir qator o‘ziga xos jihatlari mavjud. Bunday shaxslarni so‘roq qilish qonuniy vakili yoki katta yoshdagi yaqin qarindoshi, pedagog yoki jabrlanuvchining vakili ishtirokida ularning roziligi bilan o‘tkaziladi. Ko‘rsatilgan shaxslar so‘roq qiluvchining ruxsati bilan guvoh yoki jabrlanuvchiga savollar berishlari mumkin. Bunday guvohlar va jabrlanuvchilar ko‘rsatuv berishdan bosh tortganlik va bila turib yolg‘on ko‘rsatuv berganlik uchun javobgarlik to‘g‘risida ogohlantirilmaydilar. Biroq surishtiruvchi, tergovchi yoki sud majlisida raislik qiluvchi shu guvoh va jabrlanuvchilarga ularning protsessual huquqi va majburiyatlarini tushuntirish chog‘ida haqqoniy ko‘rsatuv berish va bu bilan jinoyat ishi bo‘yicha haqiqatni aniqlashga ko‘maklashish ma’naviy burch ekanligini eslatib o‘tadi (JPK 121-m.).

6.5. Yuzlashtirish

Ilgari so‘roq qilingan ikki shaxs ko‘rsatuvlari o‘rtasida jiddiy qarama-qarshiliklar bo‘lganda bu qarama-qarshiliklarning sababini aniqlash uchun o‘tkaziladigan yuzlashtirish aslida so‘roq qilishning turlaridan biridir. Unda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi va guvoh so‘roq qilinishlari mumkin.

Yuzlashtirish o‘tkazish chog‘ida so‘roq qilishning umumiy qoidalariga rioya etiladi. Yuzlashtirish o‘tkazishning tartibi quyidagicha: so‘roq qilish oldidan surishtiruvchi, tergovchi yoki sud majlisida raislik qiluvchi har bir so‘roq qilinuvchidan navbati bilan ularning o‘zaro tanishligi yoki tanish emasligini, o‘zaro munosabatlari qanday ekanligini so‘raydi va

javoblarini tinglaydi. Shundan so‘ng har bir so‘roq qilinuvchiga navbat bilan qarama-qarshilik kelib chiqqan holatlar to‘g‘risidagi savollarga javob berish taklif qilinadi. Basharti bunday qarama-qarshilik bir nechta masalaga yoki bir nechta holatga taalluqli bo‘lsa, yuzlashtirishda har ikki so‘roq qilinuvchi bir masala yoki bir holat bo‘yicha ko‘rsatuv bergach, ularga keyingi masala yoki keyingi holat to‘g‘risidagi savollar berilishi mumkin.

Yuzlashtirish chog‘ida so‘roq qilinayotgan shaxs surishtiruvchi, tergovchi yoki sud majlisida raislik qiluvchining ruxsati bilangina boshqa so‘roq qilinuvchiga savol berishi mumkin. Sud majlisida so‘roq qilinuvchilarning har ikkalasiga xalq maslahatchilari, shuningdek taraflar savol berishlari mumkin. Surishtiruvchi, tergovchi va sud majlisida raislik qiluvchi ish uchun jiddiy ahamiyatga ega bo‘lmagan yoki yuzlashtirishda aniqlashtirilayotgan qarama-qarshilikka taalluqli bo‘lmagan savollarni chetlatishga haqlidir (JPK 123-m.).

Qonunda yuzlashtirish chog‘ida ilgarigi ko‘rsatuvlarni o‘qib eshittirishga yo‘l qo‘yiladi. Yuzlashtirish chog‘ida so‘roq bayonnomasi yoki so‘roq qilinayotgan shaxslar avvalgi so‘roqlarda bergan ko‘rsatuvlarning fonogrammalari shu shaxslar yuzlashtirilib, ularning ko‘rsatuvlari bayonnomaga kiritilganidan keyingina o‘qib berilishi yoki eshittirilishi mumkin.

6.6. Tanib olish uchun ko‘rsatish

Tanib olish uchun ko‘rsatish – tergov harakatlaridan biri bo‘lib, u guvoh, jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi-ning biror shaxs yoki narsa to‘g‘risidagi ko‘rsatuvini tekshirib ko‘rish uchun ushbu ko‘rsatuv muayyan bir shaxs yoki muayyan bir narsaga oid ekanligini aniqlash zarur bo‘lganda; surishtiruvchi, tergovchi yoki sudga ma‘lum bo‘lgan ko‘plab shaxs yoki narsalar orasidan ko‘rsatuvda tasvirlab berilgan shaxs yoki narsani topish zarur bo‘lganda amalga oshiriladi (JPK 125-m.).

Tanib oluvchi tanib olish lozim bo‘lgan shaxs yoki narsaning belgilari, alomatlari, xususiyatlari to‘g‘risida oldindan so‘roq qilinadi (126-m.).

Qonunda tanib olish uchun kim yoki nima ko‘rsatilayotganiga qarab shaxsni tanib olish uchun ko‘rsatishning maxsus tartibi nazarda tutilgan (JPK 127–129-m.).

Shaxs tanib olish uchun tergov olib borilayotgan jinoyatga aloqasi bo'lmagan, tashqi belgilari bilan o'ziga o'xshaydigan shaxslar guruhi orasida xolislar huzurida ko'rsatiladi. Tanib olish uchun ko'rsatilayotgan shaxslarning umumiy soni uch nafardan kam bo'lmashligi kerak.

Tanib olinuvchiga tanib olish uchun ko'rsatiladigan shaxslar guruhi orasida istagan joyni egallash taklif qilinadi. U kiyimi, soch qirqtirishi yoki tarashi yoxud boshqa belgilari bilan tanib olish uchun ko'rsatiladigan o'zga shaxslar orasida yaqqol ajralib turmasligi lozim.

Shaxsni tanib olish uchun ko'rsatishning iloji bo'lmagan taqdirda yoki xavfsizlikni ta'minlash maqsadida uning fotosuratidan foydalanish mumkin. Bunday vaziyatda tanib olish uchun jadval qog'ozga yaxshilab yopishtirilib, muhrlangan va raqamlangan, lekin suratga olingan shaxslarning ismi va familiyalari ko'rsatilmagan kamida uchta fotosurat ko'rsatiladi (JPK 127-m.).

Tergov olib borilayotgan joyga, sudga yoki boshqa joyga olib borilishi mumkin bo'lgan narsalar, narsalarning bo'lagi va hayvonlar ushbu ishga aloqasi bo'lmagan boshqa turdosh narsalar orasida tanib olish uchun ko'rsatiladi. Shu munosabat bilan tanib oluvchi so'roq qilinganda tasvirlaganidan tashqi belgilari, alomatlari, xususiyatlari bo'yicha jiddiy farq qilmaydigan narsalar turdosh deb hisoblanadi. Tanib olish uchun ko'rsatilayotgan narsalarni joylashtirish tartibi surishtiruvchi, tergovchi tomonidan xolislar huzurida belgilanadi.

Turdosh obyektlar orasidan tanib olish to'g'risidagi bunday qoidalar murdani tanib olishda qo'llanilmaydi (JPK 128-m.).

Agar jabrlanuvchi, guvoh, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi joy, bino, binodagi alohida xona yoki boshqa ko'chmas obyekt nomini aytib va tasvirlab bersa-yu, biroq uning joylashgan o'rnini aniq aytib bera olmasa, biror aniq joydan obyektga borish yo'lini ko'rsatishga istak bildirsa, unga shu obyektning ko'rsatishiga imkon beriladi.

Surishtiruvchi yoki tergovchi va xolislar yoxud sud tarkibi va taraflar tanib oluvchi bilan birgalikda u aytgan joyga keladilar. Tanib olish uchun ko'rsatish ishtirokchilari shu joydan boshlab tanib oluvchining ko'rsatuvi bo'yicha yura boshlaydilar. Bunda tanib oluvchiga tanib olish uchun ko'rsatishning boshqa ishtirokchilari yoki yot shaxslar tarafidan yo'nalish aytib qo'yilishining oldini olish choralari ko'rilishi lozim (JPK 129-m.). Tanib olish uchun bir guruh shaxslar yoki bir nechta narsani ko'rsatilganidan keyin tanib oluvchiga u ilgari tasvirlagan shaxs yoki narsani ko'rsatish taklif etiladi.

Tanib oluvchi ko'rsatilgan shaxslardan yoki narsalardan birini ko'rsatsa, unga ko'rsatilgan boshqa shaxslar yoki narsalar orasidan bu shaxsni yoki narsani qaysi belgilari yoki xususiyatlariga ko'ra taniganligini tushuntirib berish taklif qilinadi.

Agar tanib oluvchi tanib olish uchun unga ko'rsatilgan shaxslar yoki narsalarni ilgari ko'rmaganligini aytsa, unga qidirilayotgan shaxs yoki qidirilayotgan narsa ulardan nimasi bilan farq qilishini tushuntirib berish taklif qilinadi (JPK 130-m.).

Surishtiruvchi yoki tergovchi o'tkazgan tanib olish bayonnoma bilan mustahkamlanadi. Agar tanib olish uchun ko'rsatish sud majlisida amalga oshirilsa, u sud majlisining bayonnomasida qayd qilinadi.

Barcha hollarda bayonnoma: tanib oluvchi, tanib olish uchun ko'rsatish sharoiti, jarayoni va natijalari, tanib olish uchun ko'rsatilgan shaxslar, ularning yoshi, bo'yi, millati, turar joyi, ko'zga tashlanuvchi belgilari, kiyimlari; tanib olish uchun ko'rsatilgan narsalar tavsifi; tanib olish uchun ko'chmas obyektlar ko'rsatilganda esa, shuningdek tanib oluvchi ko'rsatgan yo'nalishlar va izlanayotgan obyektga biror aniq joydan borish yo'llari to'g'risidagi ma'lumotlar kiritilishi lozim. Tanib olish uchun fotosuratlar ko'rsatilgan bo'lsa, bayonnoma fotojadval ilova qilinishi lozim.

Tanib oluvchining ko'rsatuvlari, shuningdek unga surishtiruvchi, tergovchi, sud, taraflar yoki boshqa shaxslar tomonidan berilgan savollar va qaytarilgan javoblar sud majlisi bayonnomasiga yozib boriladi (JPK 131-m.).

6.7. Ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish

Ushbu tergov harakati mustaqil harakat hisoblanadi. Uning mohiyati shundaki, surishtiruvchi, tergovchi, sud gumon qilinuvchilar, ayblanuvchilar, sudlanuvchilar, guvohlar hamda jabrlanuvchilarning ko'rsatuvlarini tekshirilayotgan hodisa sodir bo'lgan joyda holatlarni qayta tiklash yo'li bilan tekshirib ko'radilar.

Bunday tekshirish quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi: ko'rsatuvlari tekshirilayotgan shaxsga ma'lum, surishtiruvchi, tergovchi va sudga esa noma'lum bo'lgan narsalar, hujjatlar, izlar va belgilarni topish; shaxsning tergov yoki sud muhokamasi davomida topilgan narsalar, hujjatlar, izlar qayerda bo'lganligini ko'rsatib berishi; bir necha shaxsning ayni bir hodisa to'g'risida bergan ko'rsatuvlaridagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash uchun ishda ahamiyatli bo'lgan joy

yoki yoʻnalishni shaxs koʻrsatib berishi; holatlarni qayta tiklash va hodisa sodir boʻlgan joydagi sharoit bilan qiyoslash orqali koʻrsatuvlarning toʻgʻri yoki notoʻgʻriligini aniqlash.

Koʻrsatuvi tekshirilayotgan shaxs hodisa sodir boʻlgan joyda bir vaqtning oʻzida koʻrsatish, koʻzdan kechirish yoki baʼzi narsalarni, hujjatlarni, izlarni olish yoxud muayyan harakatlarni namoyish qilish orqali tushuntirish beradi yoki oʻzining avval bergan koʻrsatuvlariga aniqlik kiritadi.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining koʻrsatuvlarini hodisa sodir boʻlgan joyda tekshirish natijalari, bu shaxslarning muayyan hodisalar haqida bilganlari faqat ularning jinoyat sodir etishga daxldorligidan darak bersagina, dalil kuchiga ega boʻladi (JPK 132-m.).

Koʻrsatuvlarni hodisa sodir boʻlgan joyda tekshirish tartibi quyidagicha: ushbu tergov harakatini surishtiruvchi yoki tergovchi xolislar ishtirokida, sud esa taraflar ishtirokida oʻtkazadi. Zarur hollarda koʻrsatuvlarni hodisa sodir boʻlgan joyda tekshirishga mutaxassislar va ekspertlar jalb qilinishi mumkin.

Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud taraflar va ushbu tergov harakatining boshqa qatnashchilari ishtirokida tekshiriladigan koʻrsatuvlarni eʼlon qiladi, koʻrsatuv bergan shaxsdan ularning toʻgʻri yoki notoʻgʻriligini, qoʻshimcha va oʻzgartishlar kiritishga ehtiyoj bor yoki yoʻqligini soʻraydi, tekshirishning maqsadi va tartibini tushuntiradi. Basharti guvoh yoki jabrlanuvchining koʻrsatuvlari tekshirilayotgan boʻlsa, ular, oʻn olti yoshga toʻlmagan shaxslarni istisno qilganda, koʻrsatuv berishdan bosh tortganlik va bila turib yolgʻon koʻrsatuv berganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortilishi haqida ogohlantirilishi lozim.

Bir vaqtning oʻzida bir necha shaxsning koʻrsatuvlarini hodisa sodir boʻlgan joyda tekshirishga yoʻl qoʻyilmaydi.

Koʻrsatuvlarni hodisa sodir boʻlgan joyda tekshirish quyidagilardan iborat boʻlishi mumkin: koʻrsatuv bergan shaxs tekshirilayotgan hodisaning sharoit va holatini joyida tiklaydi; ish uchun ahamiyatli boʻlgan narsalarni, hujjatlarni, izlarni qidirib topadi va koʻrsatadi; ayrim harakatlarni namoyish qiladi; tekshirilayotgan hodisada u yoki bu narsaning qanday ahamiyati boʻlganligini koʻrsatadi; hodisa sodir boʻlgan joyda sharoitning oʻzgarganligiga eʼtiborni qaratadi; oʻzining avvalgi koʻrsatuvlarini aniqlashtiradi va ularga oydinlik kiritadi. Bu harakatlar vaqtida chetdan aralashishga, gap oʻrgatishga va ishora qiluvchi savollar berishga yoʻl qoʻyilmaydi.

Ko'rsatuvi tekshirilayotgan shaxs erkin so'zlab bergach va harakatlarni erkin namoyish qilib bo'lgach, unga savollar berilishi mumkin. Ko'rsatuvni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirishda qatnashayotgan shaxslar surishtiruvchi, tergovchi va sudning e'tiborini, ularning fikricha ish holatlarini aniqlashtirishga yordam beradigan barcha narsalarga qaratishga, ba'zi harakatlarning takrorlanishini talab qilishga haqlidir. Ko'rsatuvlari hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirilayotgan shaxs va tergov harakatining boshqa ishtirokchilari o'tkazilayotgan tergov harakati yuzasidan ularni qo'shimcha ravishda so'roq qilishni talab etishga haqlidir (JPK 133-m.).

Ko'rsatuvlar hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirilgani haqida surishtiruvchi yoki tergovchi bayonnoma tuzadi, sud esa tekshiruvning borishi va natijalarini sud majlisi bayonnomasiga kiritadi.

Bundan tashqari bayonnomada: ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirish qayerda, qachon, qanday sharoitda o'tkazilganligi; qanday joylar va narsalar ko'zdan kechirilganligi; hodisa sodir bo'lgan joyda berilgan ko'rsatuvlarning mazmuni qandayligi; hodisaning sharoiti va holatlarini tiklash nimada o'z aksini topganligi; shaxs o'zining avvalgi ko'rsatuvlariga qanday aniqliklar kiritganligi ko'rsatiladi (JPK 134-m.).

6.8. Ko'zdan kechirish

Ko'zdan kechirish jinoyat izlari, ashyoviy dalillarni topish, hodisa sodir bo'lgan vaziyatni va ish uchun ahamiyatli bo'lgan boshqa holatlarni aniqlashtirish maqsadida amalga oshiriladi. Hodisa bo'lgan joyni ko'zdan kechirish jinoyat ishi qo'zg'atilguniga qadar o'tkazilishi mumkin bo'lgan tergov harakatlariga kiradi. Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud hodisa sodir bo'lgan joyni, murdani, hayvonlarni, tevarakatrofni, binolarni, narsalar va hujjatlarni ko'zdan kechiradi.

Narsalarni olib qo'yish va tintuv o'tkazish chog'ida topilgan narsa va hujjatlar shu tergov harakatlarini o'tkazish uchun belgilangan qoidalarga rioya qilgan holda ko'zdan kechiriladi (JPK 135-b.).

Surishtiruv yoki dastlabki tergov bosqichida ko'zdan kechirish xolislar ishtirokida o'tkaziladi. Agar sud majlisini o'tkazish vaqtida ko'zdan kechirishga zarurat tug'ilsa, sud bu haqda ajrim chiqaradi va ko'zdan kechirishni taraflar ishtirokida o'tkazadi.

Zarur hollarda surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ko'zdan kechirish chog'ida o'lchov o'tkazadi, fotosuratga, kinotasvirga, videoyozuvga

tushiradi, rejalar, sxemalar, chizmalar tuzadi, izlardan qoliqlar va nusxalar oladi. Bu ishlarni bajarishga yordam berish uchun ko'zdan kechirishga mutaxassislar jalb qilinishi mumkin.

Ko'zdan kechirish chog'ida topilgan va olib qo'yilgan barcha narsalar xolislarga, taraflarga va ko'zdan kechirishning boshqa ishtirokchilariga ko'rsatilishi lozim. Bunda ko'zdan kechirishda ishtirok etayotgan shaxslar surishtiruvchi, tergovchi va sudning e'tiborini o'zlarining fikricha ish holatlarini oydinlashtirishga yordam berishi mumkin bo'lgan barcha hollarga qaratishga haqlidirlar (JPK 136-m.).

Hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish uchun aynan ana shu joyda jinoyat sodir etilganligi yoki uning izlari borligidan dalolat beruvchi ma'lumotlar bo'lishi kerak.

Agar hodisa sodir bo'lgan joy jinoyat ishi qo'zg'atilishidan oldin ko'zdan kechirilayotgan bo'lsa (kechiktirib bo'lmaydigan hollarda), ko'zdan kechirish o'tkazilganidan so'ng kechi bilan 72 soatda, alohida hollarda esa 10 kun ichida jinoyat ishini qo'zg'atish haqida yoki qo'zg'atishni rad etish to'g'risida qaror qabul qilinishi lozim.

Katta maydonlarni va binolarni ko'zdan kechirish bir necha surishtiruvchi yoki tergovchi tomonidan amalga oshirilishi mumkin, bunda ularning har biri kamida ikki nafar xolis ishtirokida ko'zdan kechirishi lozim.

Hodisa sodir bo'lgan joydan olingan narsalar, hujjatlar va izlar o'raladi va muhrlanadi. Katta hajmdagi narsalar olinmaydi va muhrlanmaydi, lekin surishtiruvchi yoki tergovchi ularni saqlash choralari ko'rishi lozim (JPK 137-m.).

Murdani ko'zdan kechirish ayrim o'ziga xos jihatlarga ega. Murdaning tashqi ko'rinishini surishtiruvchi yoki tergovchi u topilgan joyda xolislar va sud-tibbiyot sohasidagi mutaxassis shifokor ishtirokida ko'zdan kechiradi. Bunday mutaxassis shifokor ishtirok etishiga imkoniyat bo'lmagan taqdirda, boshqa shifokor ishtirok etadi. Zarur hollarda murdani ko'zdan kechirish uchun boshqa mutaxassislar, shuningdek ekspertlar jalb qilinadi.

Murda topilgan joyda uni tanib olish uchun ko'rsatishdan oldin uni topgan shaxslarni so'roq qilish harakati o'tkaziladi. U bayonnoma bilan rasmiylashtiriladi. Tanib olinmagan murdalarning barmoq izlari olinishi shart. Murdadan tekshirish uchun zarur bo'lgan boshqa xil namunalarni ham olinishi mumkin.

Tanib olinmagan murda faqat prokuror ruxsati bilangina ko'miladi (JPK 138-m.).

Tevarak-atrof va binolar quyidagi qoidalarga rioya qilgan holda koʻzdan kechiriladi: fuqaroning uyi yoki xizmat joyini koʻzdan kechirish zarurati boʻlsa, surishtiruvchi yoki tergovchi bu haqda qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Turar joyi koʻzdan kechirilayotgan shaxs yoki tegishli korxonada, muassasa, tashkilotning vakili chiqarilgan qaror yoki ajrim bilan tanishtirilib, bu haqda imzo chektiriladi.

Koʻzdan kechirish korxonada, muassasada, tashkilotda oʻtkazilsa – maʼmuriyat vakilining, harbiy qismda, shtabda va muassasada oʻtkazilsa – qoʻmondonlik vakilining, zarur hollarda esa, moddiy javobgar shaxsning qatnashishi shart (JPK 139-m.). Davlat sirlariga ega boʻlgan narsalar va hujjatlarni faqat maxsus ruxsatga ega boʻlgan surishtiruvchi, tergovchi yoki sudya xuddi shunday ruxsatga ega boʻlgan xolislar ishtirokida koʻzdan kechiradi.

Surishtiruvchi, tergovchi va sud narsa va hujjatlarni ular topilgan joyda, basharti koʻzdan kechirish koʻp vaqt yoki qoʻshimcha texnik vositalar talab qilsa, keyinchalik surishtiruv, dastlabki tergov yoki sud muhokamasi oʻtkazilayotgan joyda koʻzdan kechiradilar.

Koʻzdan kechirish narsa yoki hujjatlarning yoʻqolishiga yoxud shikastlanishiga olib kelmasa, texnik vositalardan foydalangan holda oʻtkazilishi mumkin (JPK 140-m.).

Ushbu tergov harakati bayonnoma bilan rasmiylashtiriladi. Sud esa koʻzdan kechirish jarayonini va uning natijalarini sud majlisi bayonnomasida qayd etadi. Bayonnomada koʻzdan kechirish davomida topilgan barcha narsalar, ular qanday tartibda koʻzdan kechirilgan boʻlsa, xuddi shu tartibda, koʻzdan kechirish paytida qanday holatda kuzatilgan boʻlsa, xuddi shu holatda qayd etiladi. Koʻzdan kechirish chogʻida topilgan va olingan barcha izlar, narsalar va hujjatlar sanab oʻtiladi. Olingan buyumning egasiga tegishli maʼlumotnoma yoki bayonnoma-ning nusxasi beriladi.

Bundan tashqari, bayonnomada: koʻzdan kechirish qaysi vaqtda, qanday ob-havoda va qanday yorugʻlikda oʻtkazilganligi; qanday ilmiy-texnikaviy vositalar qoʻllanilganligi va qanday natijalar olinganligi; koʻzdan kechirishda koʻmaklashish uchun kimlar jalb qilinganligi va koʻmaklashish nimada oʻz aksini topganligi; qanday narsalar va hujjatlar qay tartibda va qanday muhr bilan muhrlanganligi; koʻzdan kechirilganidan keyin murda va ish uchun ahamiyatli boʻlgan narsalarning qayerga yuborilganligi koʻrsatiladi (JPK 141-m.)

6.9. Guvohlantirish

Guvohlantirish tergov harakatini o'tkazishga quyidagi hollarda ehtiyoj paydo bo'ladi:

1) odamning badanidagi ish uchun ahamiyatga molik xususiyat yoki alomatlarni, alohida belgilarni, uning jismoniy rivojlanganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni, dog'larni, tiralgan, shilingan, qontalash joylarni topish zarurati tug'ilgan hollarda, agar buning uchun ekspertiza o'tkazish lozim bo'lmasa;

2) ekspertiza o'tkazishni talab qilmaydigan usullarni qo'llash yo'li bilan shaxsning mastlik va boshqa fiziologik holatini aniqlash zarurati tug'ilgan hollarda (JPK 142-m.).

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi va jabrlanuvchi guvohlantirilishi mumkin. Guvoh uning ko'rsatuvlari to'g'riligini tekshirish uchungina guvohlantirilishi mumkin (JPK 143-m.).

Guvohlantirish uchun qaror tuziladi, ushbu tergov harakatining borishi esa bayonnomada qayd etiladi.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki jabrlanuvchining badanida jinoyat izlari, ish uchun ahamiyatga molik boshqa belgilar yoki uning g'ayritabiiy fiziologik holati to'g'risida yetarli ma'lumotlar bo'lsa, guvohlantirishni o'tkazish haqida surishtiruvchi yoki tergovchi qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Ushbu hujjatda: guvohlantirishni kim va qanday maqsadda o'tkazishi; kimni guvohlantirish kerakligi; guvohlantirilishi uchun shaxs kimning huzuriga va qachon yetib kelishi ko'rsatilgan bo'lishi lozim (JPK 144-m.).

Surishtiruvchining, tergovchining guvohlantirish o'tkazish to'g'risidagi qarori yoki sudning shu to'g'ridagi ajrimi qaysi shaxs xususida chiqarilgan bo'lsa, o'sha shaxsga nisbatan majburiydir. Guvohlantirishdan bosh tortayotgan shaxslar majburiy keltirilishi va guvohlantirilishi mumkin (JPK 145-m.). Majburiy keltirishni ichki ishlar idoralari xodimlari amalga oshiradilar.

Guvohlantirishni o'tkazish haqidagi qaror yoki ajrim guvohlantiriluvchiga e'lon qilinadi. Guvohlantirishning barcha ishtirokchilariga ularning huquq va burchlari tushuntirilishi lozim.

Agar guvohlantirish shaxsni yechintirib yalang'ochlash, shuningdek uning badanidagi tiralgan, shilingan, qontalash joylarni aniqlash bilan bog'liq bo'lmasa, uni surishtiruvchi yoki tergovchi xolislar ishtirokida,

zarur hollarda esa, shifokor yoki boshqa mutaxassis ishtirokida o'tkazadi. Ushbu turdagi guvohlantirishni taraflar ishtirokida sud ham o'tkazishi mumkin.

Shaxsni yechintirib yalang'ochlash yoki uning badanidagi tiralgan, shilingan, qontalash joylarni aniqlash bilan bog'liq bo'lgan, shuningdek shaxsning fiziologik ahvolini guvohlantirish surishtiruvchi, tergovchi yoki sudning topshirig'iga binoan shifokor yoxud boshqa mutaxassis tibbiy xodim tomonidan o'tkaziladi (JPK 146-m.).

Guvohlantirish o'tkazilganligi haqida surishtiruvchi yoki tergovchi bayonnoma tuzadi, sud esa guvohlantirish jarayoni va natijalarini sud majlisi bayonnomasida qayd etadi. Bunday bayonnomada guvohlantirish o'tkazgan shaxsning hamma harakatlari va guvohlantirish davomida aniqlangan barcha izlar, xususiyatlar va belgilar qayd etilgan bo'lishi lozim.

Guvohlantirish shifokor yoki boshqa mutaxassis tomonidan o'tkazilgan bo'lsa, u bayonnoma tuzadi va imzolaydi, guvohlantirilgan shaxs va xolislar ham imzolaganidan so'ng bayonnomani surishtiruvchi, tergovchi yoki sudga taqdim etadi (JPK 147-m.).

6.10. Murdani eks gumatsiya qilish

Ushbu tergov harakati ko'pincha dastlabki tergovda yo'l qo'yilgan xatolar tufayli uchrab turadi. Ko'zdan kechirish, tanib olish, tekshirish yoki ekspertizaga namunalari olish uchun murdani qabrdan chiqarib olish zarur bo'lgan taqdirda surishtiruvchi, tergovchi bu haqda qaror chiqaradi va prokurorning sanksiyasini oladi. Sud eks gumatsiyani surishtiruv organiga yoki tergovchiga topshirishi mumkin. Bu haqda tegishli ajrim chiqariladi (JPK 148-m.).

Eks gumatsiya qilish tartibi quyidagicha: surishtiruvchi, tergovchi yoki sud murdani eks gumatsiya qilishni sog'liqni saqlash organlari bilan kelishgan holda va murda ko'milgan joy vakilining ishtirokida amalga oshiradi. Eks gumatsiya surishtiruv yoki dastlabki tergov vaqtida amalga oshirilayotgan bo'lsa, xolislarining ishtirok etishi shart. Sud eks gumatsiyani taraflar ishtirokida amalga oshiradi. Ammo bu hol ancha kam uchraydi.

Murdani eks gumatsiya qilishda sud tibbiyoti sohasidagi mutaxassis shifokor, zarur bo'lsa, boshqa mutaxassislar ham qatnashadilar. Agar ekspertiza tayinlangan bo'lsa, eks gumatsiya o'tkazishda sud tibbiyoti ekspertining ishtirok etishi shart. Zarur hollarda, eks gumatsiyani

o'tkazishga gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi, shuningdek murdani tanib olishi mumkin bo'lgan shaxslar jalb qilinishi mumkin (JPK 149-m.).

Eksgumatsiya ekspertiza qilish maqsadida o'tkazilayotgan bo'lsa, ekspertiza o'tkazish haqida qaror yoki ajrim chiqarilishi lozim. Bunda murda ekspertiza muassasasiga jo'natiladi yoki ekspertiza murda ko'milgan joyning o'zida o'tkaziladi (JPK 150-m.).

Murdani eksgumatsiya qilish surishtiruvchi yoki tergovchining yoxud sud majlisining bayonnomasi bilan rasmiylashtiriladi. Bayonnomaga qabr, tobut va murdaning fotosuratlarini, kinotasvir va videoyozuvlari ilova qilinishi mumkin.

Murda eksgumatsiya qilinganidan so'ng ko'zdan kechirish, tanib olish yoki ekspert tekshiruvini uchun namunalar olish amalga oshirilgan bo'lsa, mazkur tergov harakatlari to'g'risida bayonnoma tuziladi (JPK 151-m.).

Eksgumatsiyadan va boshqa protsessual harakatlardan so'ng murdani ko'mish murdani eksgumatsiya qilish to'g'risida qaror yoki ajrim chiqargan shaxsning ishtirokida amalga oshiriladi. Murda ko'milganligi to'g'risida ham bayonnoma tuziladi (JPK 152-m.).

6.11. Eksperiment

Eksperiment dastlabki tergovda kam o'tkaziladigan tergov harakatlari sirasiga kiradi, chunki uni o'tkazish muayyan qiyinchiliklar bilan kechishi mumkin.

Surishtiruvchi, tergovchi va sud guvohlar, jabrlanuvchilar, gumon qilinuvchilar, ayblanuvchilar, sudlanuvchilarning ko'rsatuvlarini, boshqa dalillarni, shuningdek ish yuzasidan qilingan tasmol, tekshirilayotgan hodisaga oid muayyan harakatlar, sharoit va holatlarni tiklash hamda zaruriy tajribalar o'tkazish orqali tekshirishga haqlidir.

Eksperiment biror hodisani idrok qilish, muayyan harakatlarni bajarish, biror hodisaning sodir bo'lish imkoniyatini tekshirish, shuningdek hodisaning yuz berish va izlarning qolish yo'sinlarini aniqlash uchun o'tkaziladi (JPK 153-m.).

Eksperiment o'tkazish uchun surishtiruvchi, tergovchi qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Eksperiment natijasida fuqarolar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga mulkiy zarar yetkazilishi, ishlab chiqarish tartibotining, transport vositalari harakati jadvalining buzilishi va boshqa

noxush oqibatlarining kelib chiqishi ehtimol bo'lsa, surishtiruvchining, tergovchining bunday eksperiment o'tkazish to'g'risidagi qaroriga prokuror sanksiya berishi lozim. Boshqa hollarda prokurorning sanksiyasi talab etilmaydi.

Eksperiment jamoat tartibi yoki axloq normalarining buzilishiga olib keladigan bo'lsa, uni o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi. Uni ekspert o'tkazadigan bo'lsa, bunday eksperiment sud ekspertizasining tarkibiy qismi hisoblanadi (JPK 154-m.).

Eksperimentni surishtiruvchi yoki tergovchi o'tkazganda xolislarining ishtirok etishi shart. Sud esa eksperimentni taraflar ishtirokida o'tkazadi.

Bundan tashqari, eksperiment o'tkazishga mutaxassis va ekspert, shuningdek tajriba harakatlarini olib boruvchi shaxslar jalb qilinishi mumkin. Murakkab eksperimentlar kamida ikki nafar xolis va bir necha mutaxassis ishtirokida o'tkazilishi mumkin. Eksperiment o'tkazishga, shuningdek ko'rsatuvlari tekshirilishi lozim bo'lgan shaxslar ham jalb qilinishi lozim. Bunda guvohlar va jabrlanuvchilar ko'rsatuv berishdan bo'yin tovlaganlik va bila turib yolg'on ko'rsatuv berganlik uchun javobgarlik to'g'risida ogohlantirilishi lozim. Eksperiment ishtirokchilariga uning maqsadi va o'tkazilish tartibi tushuntiriladi.

Tajriba harakatlarini o'tkazishdan oldin o'rganilayotgan hodisa sharoitlari tekshirilayotgan ko'rsatuv yoki tasmollarga to'la muvofiq holda tiklangan bo'lishi lozim. Buning uchun gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi, guvohlarning har biriga alohida-alohida o'zi qatnashgan yoki shohid bo'lgan hodisaning sharoit va holatlarini tiklash taklif qilinishi mumkin. So'ngra surishtiruvchi, tergovchi yoki sud tegishli tajriba harakatlarini o'tkazadi, shu maqsadda o'lchash, fotosuratga tushirish, kinotasvirga olish, ovoz yozish, videoyozuv, reja, sxema va chizmalar tuzish, eksperimental qoliplar va izlarning nusxalarini tayyorlash mumkin.

Eksperiment o'tkazish sharoiti tiklanayotgan harakat yoki hodisalar yuz bergan sharoitga iloji boricha o'xshash bo'lishi lozim. Tajribalar imkon boricha bir necha marta o'tkaziladi. Tajribalarning sharoitlari o'zgartirilishi mumkin.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi, guvoh, mutaxassis va ekspertga eksperiment o'tkazish bilan bog'liq savol berilishi mumkin. Bunda sudning ijozati bilan eksperimentda ishtirok etayotgan shaxslarga taraflar ham savol berishi mumkin. Taraflar va

eksperimentda ishtirok etayotgan boshqa shaxslar surishtiruvchi, tergovchi va sudning e'tiborini, ularning fikricha ish holatini aniqlashga yordam berishi mumkin bo'lgan barcha holatlarga qaratishga, eksperiment sharoitiga aniqlik kiritishni va tajriba harakatlarini takrorlashni talab qilishga haqlidir. Ko'rsatuvi tekshirilayotgan shaxs eksperiment munosabati bilan o'zining qo'shimcha so'roq qilinishini talab qilishi mumkin (JPK 155-m.).

Eksperiment bayonnoma bilan rasmiylashtiriladi. Bayonnomani surishtiruvchi yoki tergovchi tuzadi, sud esa eksperimentning borishi va natijalarini sud majlisi bayonnomasida aks ettiradi.

Bayonnomada: eksperiment qanday maqsadda, qachon, qayerda va qanday sharoitda o'tkazilganligi; hodisaning sharoitini va holatini tiklash aynan nimalarda o'z aksini topganligi; qanday tajriba harakatlari qay tartibda, kim tomonidan va necha marta o'tkazilganligi; qanday natijalar olinganligi ko'rsatilgan bo'lishi shart (JPK 156-m.).

6.12. Olib qo'yish

Agar surishtiruvchi, tergovchi va sud jinoyat ishi uchun ahamiyatga molik narsa va hujjatlarning aynan kimda va qayerda ekanligi haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lsalar ularni *olib qo'yishga* haqlidir (JPK 157-m.). Bunday olib qo'yish surishtiruvchi yoki tergovchining qarori yoxud sudning ajrimi bilan amalga oshiriladi. Ushbu hujjatlarda qayerda va kimning xonasida olib qo'yish tergov harakatini amalga oshirish kerakligi, qanday narsa va hujjatlar olib qo'yilishi lozimligi ko'rsatiladi (JPK 159-m.).

Olib qo'yish yoki tintuv o'tkazishda xolislari, ayrim hollarda esa mutaxassis va tarjimon ham ishtirok etadilar. Bunda olib qo'yish jarayonida bu harakat uyida o'tkazilayotgan shaxsning ishtirok etishi ta'minlanishi lozim.

Agar davlat sirlariga ega bo'lgan narsa va hujjatlar olib qo'yiladigan bo'lsa, olib qo'yish haqidagi qarorga prokurorning sanksiyasi olinishi kerak. Bunday olib qo'yish chog'ida davlat sirlarini bilishiga ruxsat etilgan xolislari ishtirok etgani ma'qul.

Tintuv qilinayotganlarga, xolislarga, mutaxassislarga, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, harbiy qismlarning vakillariga olib qo'yish o'tkazilishidan avval ularning surishtiruvchi yoki tergovchining barcha harakatlari chog'ida hozir bo'lish hamda ana shu harakatlar xususida arz

qilish huquqlari tushuntirilishi kerak. Bunday arz bayonnomaga kiritilishi shart (JPK 160-m.).

Surishtiruvchi yoki tergovchi olib qo'yish haqidagi qarorga yoki ajrimga asosan turar joyga yoki boshqa binoga kirishga haqlidir. Bunda ular olib qo'yish o'tkazilayotgan shaxsni qaror yoki ajrim bilan tanishtirib imzo qo'ydirishi shart.

Surishtiruvchi, tergovchi olib qo'yish chog'ida qaror yoki ajrim bilan tanishtirganidan so'ng olinishi lozim bo'lgan narsa va hujjatlarni ixtiyoriy ravishda berishni taklif qiladi, taklif rad etilgan taqdirda majburiy ravishda oladi. Agar bu narsa va hujjatlar olib qo'yishni amalga oshirish to'g'risidagi qarorda yoki ajrimda ko'rsatilgan joydan topilmasa, u holda tintuv o'tkaziladi.

Olinayotgan narsa va hujjatlarning hammasi xolislarga, olib qo'yish yoki tintuv o'tkazishda ishtirok etgan boshqa shaxslarga ko'rsatiladi, bayonnomada to'liq aks ettiriladi, zarurat bo'lgan taqdirda o'ralib, muhrlanadi. O'ralgan va muhrlangan narsa va hujjatlarni keyingi tergov davomida ochishga faqat xolislarning ishtirokida yo'l qo'yiladi.

Olib qo'yish majburiy ravishda amalga oshirilganligi sababli, yopiq binolarni yoki buyumlar saqlanadigan joyni uning egasi o'z ixtiyoriy bilan ochib berishdan bosh tortsa, surishtiruvchi yoki tergovchi ularni ochishga haqlidir. Bunda zarurat bo'lmaganida qulflar, eshiklar va boshqa narsalarning shikastlantirilishiga yo'l qo'yilmasligi hamda uydagi saranjomlik buzilmasligi lozim (JPK 161-m.).

Surishtiruvchi yoki tergovchi shaxsning kiyimlari, shuningdek uning yonidagi buyumlari ichidan yoki badanidan topilgan, ish uchun ahamiyatga molik narsa va hujjatlarni olib qo'yishi mumkin.

Sud tomonidan o'tkazilgan narsa va hujjatlarni olib qo'yish natijalari sud majlisi bayonnomasida aks ettiriladi.

Bayonnomada narsa va hujjatlarning aynan qayerda va qanday sharoitda topilganligi, ixtiyoriy ravishda berilganligi yoki majburiy ravishda olinganligi ko'rsatilishi lozim. Barcha olingan narsa va hujjatlar bayonnomada birma-bir qayd qilinib, ularning miqdori, o'lchovi, og'irligi, har qaysisining o'ziga xos belgilari ko'rsatilishi, zarurat bo'lgan taqdirda o'ralishi va muhrlanishi lozim.

Olib qo'yish vaqtida izlanayotgan narsa va hujjatlarni yo'q qilishga yoki yashirishga urinish hollari sodir bo'lgan taqdirda, bu hol surishtiruvchi yoki tergovchi ko'rgan choralar ham ko'rsatilib bayonnomada aks ettirilishi lozim (JPK 163-m.).

Olib qo'yish to'g'risidagi qaror va bayonnomaning nusxasi sud majlisining olib qo'yishni o'tkazish to'g'risidagi bayonnomasidan ko'chirma tintilgan shaxsga yoki uning voyaga yetgan oila a'zolariga, ular bo'lmagan taqdirda esa, tegishli hokimlik yoxud fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi vakiliga topshirilib, tilxat olinadi. Zarur hollarda mazkur shaxslarga olib qo'yilayotgan hujjatlarning nusxalari beriladi (JPK 164-m.).

Pochta-telegraf jo'natmalarini olib qo'yish anchagina o'ziga xos jihatlarga ega. Bu harakat JPKda pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash deb nomlangan (JPK 166-m.).

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi boshqa shaxslarga yuborgan yoxud boshqa shaxslar gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, sudlanuvchiga yuborgan pochta-telegraf jo'natmalarida sodir etilgan jinoyatga doir ma'lumotlar yoki ish uchun ahamiyatga molik hujjatlar va buyumlar bor deb gumon qilish uchun yetarlicha asoslar bo'lganda, surishtiruvchi, tergovchi, sud bu shaxslarning barcha pochta-telegraf jo'natmalarini yoki ularning ayrimlarini xatlab qo'yishga haqlidir.

Xatlab qo'yilishi mumkin bo'lgan pochta-telegraf jo'natmalariga barcha turdagi xatlar, telegrammalar, radiogrammalar, banderollar, posilkalar, pochta konteynerlari kiradi.

Pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash surishtiruvchi yoki tergovchining qarori bilan rasmiylashtiriladi. Unga albatta prokurorning sanksiyasi olinadi. Sud esa bunday xatlash uchun ajrim chiqaradi.

Qaror yoki ajrimda: jo'natmalari ushlab turilishi lozim bo'lgan shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi; bu shaxsning aniq manzili; xatlanayotgan pochta-telegraf jo'natmalarining turi; xatlash chorasining muddati; jo'natmalarni ushlab turish va bu haqda surishtiruvchi yoki tergovchiga ma'lum qilish qaysi aloqa muassasasiga yuklatilganligi ko'rsatiladi.

Sud ajrimida pochta-telegraf jo'natmalarini sudga yetkazib berish haqida aloqa muassasasiga ko'rsatma berilishi lozim. Pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash haqidagi qaror yoki ajrim tegishli aloqa muassasasining boshlig'i nomiga yuboriladi va uni bajarish mazkur boshliq uchun majburiydir. Bu qarorni yoki ajrimni bajarmaslik yoki uning oshkor etilishi qonunda belgilangan javobgarlikka sabab bo'ladi.

Aloqa muassasasining rahbari surishtiruvchi, tergovchining qarorida yoki sudning ajrimida ko'rsatilgan xat-xabarlar va boshqa jo'natmalarni ushlab turishi hamda bu haqda xatlash tashabbuskoriga darhol ma'lum

qilishi kerak (JPK 166-m.). U, o'z navbatida, bunday xat-xabarlar va boshqa jo'natmalarni ko'zdan kechiradi va olib qo'yadi.

Surishtiruvchi yoki tergovchi aloqa muassasasiga borib, ushlangan pochta-telegraf jo'natmalarini xolislar ishtirokida, zarurat bo'lganda esa, tegishli mutaxassis ishtirokida ochib, ko'zdan kechiradi. Ish uchun ahamiyatga molik ma'lumotlar, hujjatlar, narsalar topilgan taqdirda, surishtiruvchi, tergovchi pochta-telegraf jo'natmalarini olib qo'yadi yoxud ulardan nusxa ko'chirish bilan cheklanadi. Agar ko'zdan kechirilgan jo'natmalarda ish uchun ahamiyatga molik ma'lumotlar, hujjatlar, narsalar bo'lmasa, surishtiruvchi, tergovchi ularni egalariga yetkazish yoki o'zi belgilagan muddatgacha ushlab turish haqida ko'rsatma beradi.

Ushlangan jo'natmalar ko'zdan kechirilgan har bir holda bayonnoma tuziladi. Unda qaysi pochta-telegraf jo'natmalari ko'zdan kechirilganligi, nimalar olinganligi va nimalar egalariga yuborilishi, nimalar esa vaqtincha ushlab qolinishi kerakligi, qaysi jo'natmalardan nusxalar olinganligi ko'rsatilishi lozim (JPK 167-m.).

Pochta-telegraf jo'natmalarini xatlab qo'yish chorasini qo'llashga zarurat qolmasa, xatlab qo'ygan surishtiruvchi, tergovchi yoki sud bu chorani bekor qiladi. Dastlabki tergov davomida ish tugatilganda, birinchi instansiya sudida esa, ishni tugatish haqida ajrim chiqarilganda yoxud hukm qonuniy kuchga kirgach, xatlab qo'yish chorasi bekor qilinishi lozim (JPK 168-m.).

6.13. Tintuv

Surishtiruvchi va tergovchi biror turar joy, xizmat, ishlab chiqarish binosida yoki o'zga joyda yoxud biror shaxsda ish uchun ahamiyatli bo'lgan narsa yoki hujjatlar bor deb o'ylash uchun yetarli ma'lumotga ega bo'lgan taqdirda tintuv o'tkazishga haqlidir. Bundan tashqari, tintuv qidirilayotgan shaxsni, shuningdek murdani topish uchun ham o'tkazilishi mumkin (JPK 158-m.).

Tintuv o'tkazish haqida surishtiruvchi yoki tergovchi chiqargan qaror yoxud sud chiqargan ajrimning mazmuni olib qo'yish haqidagi xuddi shu hujjatlar mazmuniga o'xshaydi.

Olib qo'yishda bo'lgani kabi tintuv o'tkazishda ham xolislar, zarurat bo'lgan taqdirda mutaxassis va tarjimon ham ishtirok etadilar.

Tintuv qilinayotganlarga, xolislarga, mutaxassislarga, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, harbiy qismlarning vakillariga tintuv yoki olib qo'yish o'tkazilishidan avval ularning surishtiruvchi yoki tergovchining barcha harakatlari chog'ida hozir bo'lish hamda ana shu harakatlar xususida arz qilish huquqlari tushuntirilishi kerak. Bunday arz bayonnomaga kiritilishi shart.

Olib qo'yishdan farqli o'laroq, tintuv surishtiruvchi yoki tergovchining asoslantirilgan qaroriga binoan, prokurorning sanksiyasi bilan o'tkaziladi. Kechiktirib bo'lmaydigan hollarda tintuv prokurorning sanksiyasiz o'tkazilishi mumkin, lekin bunday holda keyinchalik shu o'tkazilgan tintuv haqida 24 soat ichida prokurorga xabar qilinadi. Kechiktirib bo'lmaydigan holatlar surishtiruvchi yoki tergovchining prokurorga yuborgan xabarnomasida asoslantirilishi lozim. Xabarnoma-ni nuxsasi ishga qo'shib qo'yiladi.

Surishtiruvchi, tergovchi tintuv o'tkazilayotgan binoda yoki o'zga joyda turgan shaxslarning tintuv tamom bo'lguniga qadar shu bino yoki joydan chiqib ketishini, shuningdek ularning bir-birlari bilan yoki boshqa shaxslar bilan gaplashishini taqiqlab qo'yishga haqlidir.

Surishtiruvchi, tergovchi tintuv o'tkazishga kirishayotganida qaror yoki ajrim taqdim etganidan so'ng, olib qo'yilishi kerak bo'lgan narsa va hujjatlarni berishni taklif qiladi. Basharti ular ixtiyoriy ravishda berilsa, olib qo'yish bayonnomasi tuziladi, ammo qidirilayotgan narsa yoki hujjatlar berilmasa yoxud to'liq holda topshirilmagan bo'lsa, tintuv o'tkaziladi. Bu xususdagi qarorda yoki ajrimda ko'rsatilgan narsa yoki hujjatlar qidiriladi va olinadi. Ish uchun ahamiyatga molik boshqa narsa yoki hujjatlar, shuningdek saqlanishi taqiqlangan ashyolar topilgan taqdirda, ular ham olib qo'yilishi lozim. Surishtiruvchini, tergovchini bu narsa yoki hujjatlarni olib qo'yishga undagan asoslar tintuv o'tkazilganligi haqidagi bayonnomada aks ettiriladi.

Shaxsiy tintuv ham surishtiruvchi yoki tergovchining prokuror sanksiyasi olingan qarori asosida o'tkaziladi. Biroq quyidagi hollarda shaxsiy tintuv alohida qaror yoki ajrim chiqarilmasdan ham o'tkazilishi mumkin:

1) jamoat tartibini saqlashga doir burchini bajarayotgan militsiya xodimi tomonidan gumon qilinuvchini ushlab chog'ida ushlanuvchining yonida qurol borligiga yoxud jinoyat sodir etganligini fosh qiladigan dalillardan qutulmoqchi ekanligiga yetarli asoslar bo'lganda;

2) gumon qilinuvchi militsiyaga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga olib kelinib, uni ushlab chog'ida bayonnoma tuzilganda;

3) ayblanuvchiga nisbatan qamoqda saqlash tarzidagi ehtiyot chorasi qo‘llanilayotganida, basharti uning yonida qurol, shuningdek saqlanishi man etilgan buyumlar yoxud ish uchun ahamiyatga molik narsa va hujjatlar bo‘lishi mumkin deb o‘ylashga yetarli asoslar bo‘lganida;

4) olib qo‘yish yoki tintuv o‘tkazilayotgan binoda yoki boshqa joyda turgan shaxs olib qo‘yish va tintuv o‘tkazish haqidagi qarorga yoki ajrimga ko‘ra olinishi zarur bo‘lgan narsa yoki hujjatlarni o‘z yonida yashirincha saqlamoqda deb o‘ylash uchun yetarli asoslar bo‘lganida.

Shaxsiy tintuvni tintilayotgan shaxs bilan bir jinsdagi surishtiruvchi yoki tergovchi mutaxassis hamda xolislar ishtirokida o‘tkazishi mumkin (JPK 162-m.).

Olib qo‘yishda bo‘lgani kabi, tintuv o‘tkazilganda ham surishtiruvchi yoki tergovchi bayonnoma tuzadi. Bayonnomaning bir nusxasi tintilgan shaxsga topshiriladi (JPK 164-m.).

Tintuv, shuningdek olib qo‘yish ham, diplomatiya vakolatxonasi hududida o‘tkazilayotganida diplomatiya vakolatxonalari va ularning diplomatiya daxlsizligiga ega bo‘lgan xodimlari, shuningdek ularning oila a‘zolari egallab turgan binolarda faqat diplomatiya vakolatxonasi boshlig‘ining iltimosiga ko‘ra yoki uning roziligi bilan o‘tkazilishi mumkin, diplomatiya vakolatxonasi xodimlarining yoki ularning voyaga yetgan oila a‘zolarining istiqomat joylarida yoxud ular egallab turgan boshqa binolarda tintuv ularning iltimoslariga ko‘ra yoki roziliklari bilan o‘tkazilishi mumkin. Ko‘rsatilgan imtiyozlar, mamlakatimizda akkreditatsiya qilinmagan bo‘lsa-da, diplomatiya daxlsizligiga ega bo‘lgan ajnabiy vakillarga va ularning oila a‘zolariga ham beriladi.

Diplomatiya daxlsizligiga ega bo‘lgan shaxsga va uning oila a‘zolariga nisbatan shaxsiy tintuv mazkur talablarga rioya qilgan holda o‘tkazilishi mumkin.

Diplomatiya vakili yoki uning oila a‘zolarining olib qo‘yishga yoki tintuv o‘tkazishga roziligi O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi orqali so‘raladi.

Diplomatiya vakolatxonalari va diplomatiya daxlsizligidan foydalanadigan vakillar, shuningdek ularning oila a‘zolari joylashgan binolarda tintuv yoki olib qo‘yish o‘tkazish chog‘ida prokuror va mamlakatimiz Tashqi ishlar vazirligining vakili hozir bo‘lishi shart (JPK 165-m.).

6.14. Telefon va boshqa so‘zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so‘zlashuvlarni eshitib turish

Jinoyat ish bo‘yicha ish uchun ahamiyatga molik xabarlarini olish mumkinligiga yetarli darajada asos bo‘la oladigan dalillar mavjud bo‘lganda surishtiruvchi yoki tergovchi telefon va boshqa so‘zlashuv qurilmalari orqali so‘zlashuvlarni eshitib turish to‘g‘risida qaror chiqarishga haqlidir (JPK 169-m.).

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining bunday so‘zlashuvlarini eshitib turish surishtiruvchi yoki tergovchi prokurorning sanksiyasini olib chiqargan qarorga binoan yoki sud ajrimiga ko‘ra amalga oshiriladi. Odatda telefon yoki boshqa so‘zlashuv qurilmalari orqali bo‘ladigan so‘zlashuvlarni eshitib turish jabrlanuvchiga, guvohga, shuningdek ularning qarindoshlari va yaqinlariga nisbatan kuch ishlatish, tovlamachilik yoki boshqa qonunga xilof harakatlar sodir etish xavfi mavjud bo‘lganda, bu shaxslarning arizalari bo‘yicha yoki ularning yozma roziligi va prokurorning sanksiyasi bilan yoxud sudning ajrimiga ko‘ra amalga oshiriladi.

Surishtiruvchi, tergovchi kechiktirib bo‘lmaydigan hollarda, prokurorni keyinchalik darhol yozma ravishda xabardor etish sharti bilan, uning sanksiyasiz so‘zlashuvlarni eshitib turish to‘g‘risidagi qarorni milliy xavfsizlik xizmati organlariga yuborishga haqlidir. Prokurorning sanksiyasiz so‘zlashuvlarni eshitib turish to‘g‘risidagi qaror bir sutka davomida qonuniy kuchga ega bo‘ladi.

Telefon va boshqa so‘zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so‘zlashuvlarni eshitib turish to‘g‘risidagi qaror yoki ajrimda eshitiladigan axborotning xususiyati va hajmi, shuningdek so‘zlashuvlarni eshitib turishning borishini va natijalarini qayd etish shakli belgilanishi kerak. Ushbu hujjat milliy xavfsizlik xizmati organlariga ijro etish uchun yuboriladi. So‘zlashuvlarni eshitib turish olti oydan ortiq davom etishi mumkin emas.

Telefon va boshqa so‘zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so‘zlashuvlarni eshitib turish chog‘ida ovoz yozish moslamalari qo‘llaniladi. So‘zlashuv fonogrammasi aks ettirilgan magnit tasmasi tergov harakati bayonnomasiga qo‘shib qo‘yiladi (JPK 170-m.).

Eshitib turish va ovoz yozishni amalga oshirgan shaxs ishga aloqador so‘zlashuvlar fonogrammasi mazmunining qisqacha bayonnomasini tuzadi. Fonogramma muhrlanadi va bayonnomaga qo‘shib

qo'yiladi, uning ish uchun ahamiyatli bo'lmagan qismi hukm qonuniy kuchga kirganidan keyin yo'q qilinadi.

Eshitib turish va ovoz yozish bayonnomasida abonent raqami, eshitib turish va ovoz yozish vaqti va joyi, foydalanilgan texnikaviy vositalar turi va modeli, bu ishlarni amalga oshirgan shaxslarga oid ma'lumotlar hamda ish uchun ahamiyati bo'lishi mumkin deb hisoblangan boshqa ma'lumotlar aks ettiriladi (JPK 171-m.).

6.15. Ekspertiza

Ekspertiza – maxsus bilimlarni talab etadigan va surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi asosida o'tkaziladigan tekshiruv. Ushbu tergov harakati ish uchun ahamiyatli holatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni fan, texnika, san'at yoki kasb sohasi bo'yicha bilimi bo'lgan shaxs o'tkazadigan maxsus tekshirish orqali olish mumkin bo'lganda tayinlanadi. Bunda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya, mutaxassislar, xolislarning bunday bilimlarga ega bo'lishi ekspertiza tayinlash zaruratidan ozod etmaydi.

Ayni paytda ekspert oldiga qo'yilgan savollar va uning bergan xulosasi ekspertlarning maxsus bilimlari doirasidan tashqari chiqishi mumkin emas.

Qonun ekspertizani JPKda belgilangan tartibga xilof ravishda o'tkaziladigan tekshiruv bilan almashtirishga yo'l qo'ymaydi. Idoraviy tekshiruv xulosasi, taftish hujjatlari, mutaxassislar maslahati ekspertiza o'tkazish zaruratini istisno etmaydi (JPK 172-m.).

Ekspert tomonidan tekshiriladigan obyektlar jumlasiga: ashyoviy dalillar va ekspert tekshiruvi uchun olingan namunalar; ekspertiza orqali daliliy ahamiyati aniqlanadigan boshqa moddiy obyektlar; tirik odamning badani; ruhiy holati; murda; hujjatlar kirishi mumkin. Ekspert tekshirishi lozim bo'lgan obyektlar, agar ularning hajmi va xususiyatlari imkon bersa, ekspertga o'ralgan va muhrlangan holda berilishi kerak.

Sudlar ekspertiza tayinlash va o'tkazishda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, JPK, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligiga qarashli sud ekspertiza muassasalarida O'zbekiston Respublikasining «Sud ekspertizasi to'g'risida»gi 2010-yil 1-iyun qonuniga, O'zbekiston Respublikasining «Sud ekspertizasi to'g'risidagi qonunning qabul qilinishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi 2010-yil 1-iyun qonuniga va boshqa me'yoriy hujjatlarga

asoslanadi hamda sud ekspertizalari tayinlaydi va o‘tkazadi. Tekshirish o‘tkazish vaqtida ekspertiza moddiy obyekti tekshiruv uchun zarur darajada buzilishi yoki ishlatilishi mumkin. Ekspertiza o‘tkazib bo‘linganidan keyin o‘sha tekshirish obyektlari to‘la sarf qilinmay ortib qolgan bo‘lsa, ekspertiza tayinlagan surishtiruvchi, tergovchi yoki sudga qaytarilishi lozim.

Ekspertiza obyektlari ekspertiza muassasalarida, surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura organlarida va sudlarda ashyoviy dalillarni saqlash qoidalariga rioya qilingan holda saqlanadi (JPK 175-m.).

Birlamchi ekspertizadan tashqari uning qo‘shimcha, takroriy, komissiyaviy hamda kompleks turlari mavjud.

Qo‘shimcha ekspertiza ekspert (ekspertlar komissiyasi) xulosasidagi bo‘shliqlarning o‘rnini to‘ldirish uchun tayinlanadi va shu yoki boshqa ekspert (ekspertlar komissiyasi) tomonidan o‘tkaziladi.

Ekspert (ekspertlar komissiyasi) xulosasi asoslantirilmaganda yoki uning to‘g‘riligiga shubha tug‘ilganda yoxud unga asos qilib olingan dalillar ishonchli emas deb topilganda yoki ekspertizani o‘tkazishning protsessual qoidalari jiddiy buzilganda *qayta ekspertiza* tayinlanadi.

Qayta ekspertiza tayinlanganda ekspert (ekspertlar komissiyasi) oldiga ilgari qo‘llanilgan ekspert tekshiruvi usullarining ilmiy asoslanganligi to‘g‘risidagi masala qo‘yilishi mumkin.

Qayta ekspertizani tayinlash to‘g‘risidagi qarorda yoki ajrimda qayta ekspertizani tayinlagan organning (shaxsning) birinchi (oldingi) ekspertiza xulosasiga qo‘shilmaganligi sabablari ko‘rsatilishi lozim.

Qayta ekspertizani o‘tkazish boshqa ekspertga (ekspertlar komissiyasiga) topshiriladi. Birinchi (oldingi) ekspertizani o‘tkazgan ekspert (ekspertlar komissiyasi) qayta ekspertizani o‘tkazishda hozir bo‘lishi va tushuntirishlar berishi mumkin, lekin u ekspert tekshiruvini o‘tkazish va xulosa tuzishda ishtirok etmaydi (JPK 176-m.).

Ekspertiza bir xil (komissiyaviy ekspertiza) yoki turli xil (kompleks ekspertiza) sud-ekspert ixtisosligidagi bir necha ekspert tomonidan o‘tkazilishi mumkin.

Ekspertizaning ekspertlar komissiyasi tomonidan o‘tkazilishi ekspertizani tayinlagan organ (shaxs) yoki mazkur ekspertizaning o‘tkazilishini tashkil etuvchi davlat sud-ekspertiza muassasasi yoxud boshqa korxonaga, muassasaga, tashkilot rahbari tomonidan belgilanadi.

Ekspertizani o‘tkazish topshirilgan ekspertlar komissiyasi o‘z oldiga qo‘yilgan masalalarni hal etish zarurligidan kelib chiqib, o‘tkaziladigan

ekspert tekshiruvlarining maqsadi, ketma-ketligi va hajmini kelishib oladi.

Ekspertizani o'tkazish topshirilgan ekspertlar komissiyasi tarkibidagi har bir ekspert ekspert tekshiruvlarini mustaqil va alohida olib boradi, shaxsan o'zi va komissiyaning boshqa a'zolari tomonidan olingan natijalarni baholaydi hamda qo'yilgan savollar yuzasidan o'z maxsus bilimlari doirasida fikrlarini shakllantiradi.

Ekspert tekshiruvlarining ekspertlar komissiyasi tarkibiga kiritilmagan shaxslar tomonidan to'liq yoki qisman o'tkazilishiga yo'l qo'yilmaydi

Komissiyaviy ekspertiza o'tkazilayotganda ekspertlarning har biri ekspert tekshiruvlarini to'liq hajmda o'tkazadi va ular olingan natijalarni birgalikda tahlil qiladi.

Ekspertlar umumiy fikrga kelganidan so'ng birgalikdagi xulosani yoki xulosa berishning iloji yo'qligi to'g'risidagi hujjatni tuzadi va imzolaydi.

Ekspertlar o'rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqqan taqdirda, ularning har biri kelishmovchiliklar kelib chiqqan barcha yoki ayrim masalalar bo'yicha alohida xulosa beradi.

Kompleks ekspertiza ish uchun ahamiyatga molik holatlarni turli ilm sohalaridan foydalangan holda bir necha ekspert tekshiruvini o'tkazish yo'li bilangina aniqlash mumkin bo'lgan hollarda tayinlanadi.

Kompleks ekspertizani o'tkazishda ekspertlarning har biri o'z vakolati doirasida ekspert tekshiruvlarini olib boradi. Kompleks ekspertizaning xulosasida ekspertlarning har biri qaysi ekspert tekshiruvlarini va qancha hajmda olib borganligi, qaysi holatlarni shaxsan o'zi aniqlaganligi hamda qanday fikrlarga kelganligi ko'rsatiladi. Ekspertlarning har biri xulosaning ushbu ekspert tekshiruvlari bayon etilgan qismini imzolaydi va ular uchun javobgar bo'ladi.

Umumiy fikrni (fikrlarni), olingan natijalarni baholashga va ushbu fikrni (fikrlarni) shakllantirishga vakolatli bo'lgan ekspertlar qiladi. Agar ekspertlar komissiyasi yakuniy fikrining yoki uning bir qismining asosi sifatida ekspertlardan birining (alohida ekspertlarning) aniqlagan holatlari olingan bo'lsa, bu haqda xulosada ko'rsatilishi kerak.

Ekspertlar o'rtasida kelishmovchiliklar kelib chiqqan taqdirda, ularning har biri kelishmovchiliklar kelib chiqqan barcha yoki ayrim masalalar bo'yicha alohida xulosa beradi.

Agar kompleks ekspertizani o'tkazish davlat sud-ekspertiza muassasiga topshirilgan bo'lsa, unda ushbu ekspertizani tashkil qilish uning rahbari zimmasiga yuklatiladi (JPK 178-m.).

Ekspertiza o'tkazish haqidagi masalani surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudya hal qiladi. Buning ustiga, ekspertiza jinoyat ishi qo'zg'atilguncha tayinlanishi va o'tkazilishi mumkin. Biroq ekspertizasiz jinoyat ishini yuritish mumkin bo'lmagan hollar ham bor.

Ish bo'yicha:

1) o'limning sababini, yetkazilgan tan jarohatlarining xususiyati va og'irlik darajasini;

2) jinsiy aloqada bo'lganlikni, homiladorlik holatini va homilani sun'iy yo'l bilan tushirish belgilarini;

3) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchining yoshini, agar bu haqda hujjatlar bo'lmasa yoki hujjatlar shubha tug'dirsa;

4) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining, ustidan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashga doir ish yuritilayotgan shaxsning ruhiy va jismoniy ahvolini hamda ularning g'ayriqonuniy qilmishni sodir etayotgan paytda o'z harakatlarini idrok etish va idora qilish layoqatini, shuningdek jinoiy javobgarlikning ahamiyatini tushunish, jinoyat protsessida ko'rsatuvlar berish hamda o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini mustaqil himoya qila olish layoqatini;

5) jabrlanuvchining, guvohning ruhiy va jismoniy holatini hamda ular ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni idrok qilish, esda saqlash va so'roq qilganda ifodalab berish layoqatiga ega ekanliklarini, shuningdek jabrlanuvchining jinoyat protsessi chog'ida o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini mustaqil himoya qila olish layoqatini;

6) tanosil va boshqa yuqumli kasalliklarga chalingan, surunkali ichkilikbozlikka va giyohvandlikka duchor bo'lgan shaxslarni davolash zarurligini va imkoniyatlarini;

7) giyovandlik vositalari va ularning turlari mavjudligini;

8) pul belgilari, qimmatli qog'ozlar va boshqa hujjatlar qalbakilash-tirilganligini;

9) portlashlar, halokatlar va boshqa favqulodda hodisalarning texnikaviy sabablarini aniqlash zarur bo'lganda ekspertiza tayinlash va o'tkazish shart.

Bundan tashqari, jinoyat ishi uchun ahamiyatga molik boshqa holatlarni aniqlashda ham, agar buning uchun maxsus bilimlarni qo'llash zarur bo'lsa va bu holatlar isbotlashning boshqa vositalari bilan puxta aniqlanmagan bo'lsa, ekspertiza o'tkazish shart (JPK 173-m.).

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudya ekspertiza qayerda o'tkazilishini va uni kim amalga oshirishi mumkinligini yaxshi bilishlari kerak. Ekspertizani ekspertiza muassasalarining, boshqa davlat korxonalari, muassasalari va tashkilotlarining mutaxassisleri yoki huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yoxud sudlarning mazkur xodimlari tayinlagan boshqa bilimdon shaxslar o'tkazadi.

Sud-tibbiyot, sud-psixiatriya, sud-psixologiya, sud-avtotexnika, sud-buxgalteriya, kriminalistika ekspertizalarini faqat ekspertiza muassasalarining mutaxassisleri, alohida hollarda esa, davlatga qarashli boshqa muassasalarning mutaxassisleri o'tkazadilar. Alohida hollar ekspertiza tayinlash to'g'risidagi qarorda yoki ajrimda asoslantirilishi lozim.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning ekspert etib tayinlangan shaxsni chaqirish va uning ekspertiza o'tkazishi to'g'risidagi talabi shu shaxs ishlayotgan korxonaga, muassasa yoki tashkilot rahbari uchun majburiydir (JPK 174-m.).

Ekspertiza tayinlash to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Unda: ekspertiza tayinlash uchun asos bo'lgan sabablar; ekspertizaga yuborilayotgan ashyoviy dalillar va boshqa obyektlar, ularning qachon, qayerda va qaysi holatda topilganligi va olinganligi; ish materiallari bo'yicha ekspertiza o'tkazishda esa ekspert xulosasi asoslanishi lozim bo'lgan ma'lumotlar; ekspert oldiga qo'yilgan savollar; ekspertiza muassasasining nomi yoki ekspertiza o'tkazish topshirilgan shaxsning familiyasi ko'rsatiladi.

Ekspertiza o'tkazish to'g'risidagi qaror yoki ajrim unga taalluqli shaxslar uchun majburiydir (JPK 180-m.).

Qonunda ekspertiza o'tkazishda majburlash chegaralari belgilangan. Murakkab tibbiy tekshiruv usullaridan, shuningdek kuchli og'riq berish bilan bog'liq usullardan majburiy foydalanishga faqat ekspertiza o'tkazilayotgan shaxsning roziligi bilan yo'l qo'yiladi. Basharti bunday shaxs 16 yoshga to'lmagan yoki ruhiy kasal bo'lsa, ekspertiza uning qonuniy vakili, vasiy yoki homiyining roziligi bilan amalga oshiriladi (JPK 181-m.).

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi ekspertiza tayinlash va o'tkazishda quyidagi huquqlarga ega:

- 1) ekspertiza o'tkazilgunga qadar ekspertiza tayinlash to'g'risidagi qaror yoki ajrim bilan tanishib chiqish va o'ziga berilgan huquqlar tushuntirilishini talab qilish. Ekspertiza tayinlash haqidagi qaror yoki ajrim bilan tanishganlik to'g'risida alohida bayonnoma tuziladi yoki sud majlisi bayonnomasiga yozib qo'yiladi;

- 2) ekspertni rad etish;
- 3) o'zi ko'rsatgan shaxslar orasidan ekspert tayinlanishini iltimos qilish;
- 4) ekspert xulosa berishi uchun uning oldiga qo'shimcha savollar qo'yish, qo'shimcha materiallar taqdim etish;
- 5) ekspertiza o'tkazilayotganida surishtiruvchi, tergovchi, sudning ruxsati bilan hozir bo'lish, ekspertdan tekshiruv vaqtida qo'llayotgan usullarining va olingan natijalarning mohiyatini tushuntirib berishni talab qilish, ekspertga tushuntirishlar berish;
- 6) ekspert xulosasi bilan tanishib chiqish va qo'shimcha yoki qayta ekspertiza o'tkazish to'g'risida iltimos qilish huquqiga ega.

Xuddi shunday huquqlardan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanayotgan shaxs ham, agar bunga uning ruhiy holati imkon bersa, foydalanadi (JPK 179-m.).

Ekspertiza ekspert muassasasida ham, undan tashqarida ham o'tkazilishi mumkin. Odatda surishtiruvchi, tergovchi, sud ekspertiza tayinlash to'g'risida o'zi chiqargan qarorni yoki ajrimni, tekshiriladigan obyektlarni, zarur hollarda jinoyat ishini ham ekspertiza muassasasining rahbariga yuboradi. Qaror yoki ajrimda muayyan ekspert ko'rsatilmagan bo'lsa, ekspertiza muassasasining rahbari o'z farmoyishi bilan shu muassasa xodimlaridan biriga ekspertiza o'tkazish vazifasini yuklatadi. Bu haqda u ekspertizani tayinlagan surishtiruvchi, tergovchi yoki sudga xabar beradi.

Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ekspertiza tayinlash to'g'risida o'zi chiqargan qarorni yoki ajrimni, tekshirish obyektlarini, zarur hollarda esa jinoyat ishini ham davlat sud-ekspertiza muassasasining yoki boshqa korxonaga, muassasaga, tashkilotning rahbariga yuboradi. Agar qaror yoki ajrimda ekspert ko'rsatilmagan bo'lsa, tashkilotning rahbari mazkur tashkilot xodimlaridan qaysi biri ekspertiza o'tkazishi to'g'risida farmoyish berishi kerak. Bu haqda u ekspertizani tayinlagan organga (shaxsga) xabar beradi.

Davlat sud-ekspertiza muassasasining yoki boshqa korxonaga, muassasaga, tashkilotning rahbari ekspertiza o'tkazishni tashkil qiladi, tekshirish obyektlarining saqlanishini ta'minlaydi, ekspertizani o'tkazish muddatlarini aniqlaydi, ekspert tekshiruvi tugaganidan so'ng xulosani, tekshirish obyektlari va ish materiallarini ekspertizani tayinlagan organga (shaxsga) yuboradi.

Davlat sud-ekspertiza muassasasining yoki boshqa korxonaga, muassasaga, tashkilotning rahbari, agar mazkur tashkilotda ekspert tekshiruv-

larini o‘tkazish uchun tegishli mutaxassislar yoxud zarur moddiy-texnik baza yoki maxsus sharoitlar bo‘lmasa, ekspertizani tayinlash to‘g‘risidagi qaror yoki ajrimni ijro etmasdan hamda ekspertizani o‘tkazish uchun taqdim etilgan tekshirish obyektlari va ish materiallarini uch kunlik muddatda qaytarish; ekspertizani tayinlagan organdan (shaxsdan) ekspertlar komissiyasi tarkibiga ushbu tashkilotda ishlaydigan shaxslarni, shu jumladan boshqa davlatlardan mutaxassislarni, agar ekspertizani o‘tkazish uchun ularning maxsus bilimlari zarur bo‘lsa, kiritish to‘g‘risida iltimos qilish huquqiga ega.

Davlat sud-ekspertiza muassasasining yoki boshqa korxonada, muassasa, tashkilotning rahbari ekspertizani tayinlagan organning (shaxsning) roziligisiz ekspertizani o‘tkazish uchun ushbu tashkilotda ishlaydigan mutaxassislarni jalb etishga; ekspertizani o‘tkazish uchun zarur bo‘lgan qo‘shimcha tekshirish obyektlarini ekspertizani tayinlagan organning (shaxsning) qarori yoki ajrimisiz talab qilib olishga haqli emas (JPK 182-m.).

Ekspertiza ekspertiza muassasasidan tashqarida o‘tkaziladigan bo‘lsa, surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ekspertiza o‘tkazish to‘g‘risida qaror yoki ajrim chiqargandan keyin ekspertiza o‘tkazish topshirilayotgan shaxsni chaqirtiradi, uning shaxsi va malakasini, gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, sudlanuvchiga, jabrlanuvchiga bo‘lgan munosabatini va uni rad etishga asoslar bor-yo‘qligini aniqlaydi.

Ekspertizani tayinlagan surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ekspertga ekspertiza tayinlanganligi to‘g‘risidagi qarorni yoki ajrimni taqdim etadi, uni JPKning 68-moddasida ko‘rsatilgan huquq va majburiyatlari bilan tanishtiradi va bila turib noto‘g‘ri xulosa berganligi, surishtiruv yoki dastlabki tergov ma‘lumotlarini surishtiruvchi, tergovchi yoxud prokurorning ruxsatisiz oshkor qilganligi, shuningdek xulosa berishni rad etganligi yoki bu ishdan bo‘yin tovlaganligi uchun jinoiy javobgarlik to‘g‘risida ogohlantiradi. Ekspert bergan ariza va iltimosnomalar ham shu zaylda qayd etiladi. Ekspertning iltimosi rad etilsa, ekspertiza tayinlagan surishtiruvchi, tergovchi yoki sud bu haqda qaror yoki ajrim chiqaradi.

Agar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi yoki guvohning badanini yoxud ruhiy holatini tekshirish zarurati paydo bo‘lsa, ekspertiza tayinlagan surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ularning ekspertga olib kelinishini ta‘minlashi shart (JPK 183-m.).

Ekspert yoki ekspertlar komissiyasi ekspert tekshiruvlarini o‘tkazib bo‘lganidan keyin tegishincha ekspert yoxud ekspertlar komissiyasi

tarkibiga kiruvchi har bir ekspert imzosi bilan tasdiqlanadigan xulosa tuzadi.

Xulosada: ekspertiza o'tkazilgan sana va joy; ekspertizani o'tkazish asosi; ekspertizani tayinlagan organ (shaxs) to'g'risida ma'lumotlar; ekspert (famiyasi, ismi, otasining ismi, ma'lumoti, ixtisosligi, ish staji, ilmiy darajasi, ilmiy unvoni, egallab turgan lavozimi) va ekspertizani o'tkazish topshirilgan tashkilot haqida ma'lumotlar; ekspertning bila turib noto'g'ri xulosa berganligi, surishtiruv yoki dastlabki tergov ma'lumotlarini surishtiruvchi, tergovchi yoxud prokurorning ruxsatisiz oshkor qilganligi, shuningdek xulosa berishni rad etganligi yoki bu ishdan bo'yin tovlaganligi uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida ogohlantirilganligi; ekspertning oldiga qo'yilgan savollar; ekspertga taqdim etilgan tekshirish obyektlari va ish materiallari; ekspertiza o'tkazilayotganda hozir bo'lgan shaxslar haqida ma'lumotlar; qo'llanilgan usullar ko'rsatilgan holda ekspert tekshiruvlarining mazmuni va natijalari, shuningdek bu ekspert tekshiruvlari, agar ekspertlar komissiyasi ishlagan bo'lsa, kim tomonidan o'tkazilganligi; ekspert tekshiruvi natijalarining baholanishi, qo'yilgan savollarga berilgan asosli javoblar; ish uchun ahamiyatga molik bo'lgan va ekspertning tashabbusiga ko'ra aniqlangan holatlar ko'rsatilishi lozim.

Xulosada huquqbuzarlik sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar, shuningdek ularni bartaraf etishga doir tashkiliy-texnikaviy tavsiyalar ko'rsatilgan bo'lishi mumkin.

Xulosani va uning natijalarini tasvirlovchi materiallar ushbu xulosaga ilova qilinadi hamda uning tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. Ekspert tekshiruvining olib borilishi, shart-sharoitlari va natijalarini hujjatlashtiradigan materiallar davlat sud-ekspertiza muassasasida yoki boshqa korxonada, muassasa, tashkilotda qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda saqlanadi. Ular ekspertizani tayinlagan organning (shaxsning) talabiga binoan ishga qo'shib qo'yish uchun taqdim etiladi.

Agar taqdim etilgan tekshirish obyektlarining, materiallarning yoki ekspertning maxsus bilimlari yetarli emasligi ekspert tekshiruvi davomida ma'lum bo'lib qolsa, xulosa ayrim qo'yilgan savollarga javob berishni rad etish asosini o'z ichiga olgan bo'lishi lozim.

Ekspert tekshiruvi tugaganidan so'ng xulosa, tekshirish obyektlari va ish materiallari ekspertizani tayinlagan organga (shaxsga) yuboriladi. (JPK 184-m.).

Agar ekspert qo'yilgan savollarni uning maxsus bilimlari asosida hal qilish mumkin bo'lmasligiga yoki unga taqdim etilgan tekshirish

obyektlarining yoxud materiallarning yaroqsizligiga yoki xulosa berish uchun yetarli emasligiga va ularni to'ldirib bo'lmazligiga yoxud fan va sud-ekspertlik amaliyotining holati qo'yilgan savollarga javob topish imkoniyatini bermasligiga ishonch hosil qilsa, u xulosa berishning iloji yo'qligi to'g'risida asoslantirilgan hujjat tuzadi hamda uni ekspertizani tayinlagan organga (shaxsga) yuboradi. (JPK 185-m.). Amaliyotning ko'rsatishicha, bunday hollar sud-biologik, sud-buxgalteriya va ba'zi bir boshqa ekspertizalarni o'tkazishda uchraydi.

Tergov amaliyotida ekspertni so'roq qilish zarurati yuzaga keladigan hollar uchrab turadi. Ekspertning xulosasi yetarli darajada aniq bo'lmay, kamchiliklarini to'ldirish uchun qo'shimcha tekshirish o'tkazishga zarurat bo'lmasa yoki ekspert foydalangan usullarga aniqlik kiritish zarur bo'lib qolsa, surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ekspertni JPKning 98–108-moddalarida nazarda tutilgan qoidalarga rioya etgan holda so'roq qilish huquqiga ega. Ekspert faqat o'zi tomonidan berilgan xulosa va shaxsan o'tkazgan ekspert tekshiruvlari yuzasidan so'roq qilinishi mumkin. Ekspertni u xulosa berguniga qadar so'roq qilish taqiqlanadi. (JPK 186-m.).

Ekspert xulosasi surishtiruvchi, tergovchi yoki sud tomonidan ish bo'yicha to'plangan boshqa dalillar bilan birgalikda uning ilmiy asoslanganligi va ekspertiza o'tkazish uchun belgilangan barcha protsessual qoidalarga rioya etilganligi nuqtai nazaridan baholanadi. U surishtiruvchi, tergovchi yoki sud uchun muqarrar daliliy kuchga ega emas. Xulosaga qo'shilmaslik qarorda yoki ajrimda asoslab berilishi lozim.

Jinoyat ishi bo'yicha bir necha ekspertiza o'tkazilgan va ekspertlar bir xil fikrga kelmagan bo'lsalar, surishtiruvchi, tergovchi yoki sud ba'zi ekspertlarning xulosalariga qo'shilish va boshqa ekspertlarning xulosalariga qo'shilmaslik to'g'risidagi o'z fikrini asoslab berishi lozim (JPK 187-m.).

6.16. Ekspertiza tekshiruvi uchun namunalar olish

Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud tirik odamning, murdaning, hayvonning, o'simlikning, buyumning, materialning yoki moddaning xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi namunalar olishga, basharti ularning ekspert tekshiruvi ekspert oldiga qo'yilgan savollarni hal qilish uchun zarur bo'lsa, haqlidir.

Tirik odamdan o'zida uning xususiyatlarini aks ettiruvchi: biologik — qon, soch, so'lak, inson organizmidan ajralib chiqadigan moddalar;

psixofizik — dastxat; anatomik — teri naqshining chiziqlari, tish qoliplari; shuningdek ovozning xususiyatlari, kasb malakasini aks ettiruvchi namunalar olinishi mumkin. Murdani koʻzdan kechirishda ham tekshiruv oʻtkazish uchun kerakli moddiy namunalar olinishi mumkin.

Namuna tariqasida xom ashyo, mahsulot va boshqa materiallardan moddaning turga oid yoki oʻziga xos fizik yoxud kimyoviy xossalarini aks ettiruvchi namunalar olinishi mumkin.

Tekshiruv oʻtkazish jarayonida ekspert gilza, oʻq, buzish asboblari va boshqa obyektlarning tajriba namunalarini tayyorlashga va ularning eksperimental izlariga qarab, oʻxshashlik yoki farqlanish masalasini hal etishga haqlidir (JPK 188-m.).

Namuna olish toʻgʻrisida surishtiruvchi, tergovchi – qaror, sud esa – ajrim chiqaradi. Unda: namuna oladigan shaxs yoki organ; namuna olinishi kerak boʻlgan shaxs; aynan qanday namuna va qancha miqdorda olinishi lozimligi; namuna olinadigan shaxs qachon va kimning huzuriga kelishi zarurligi; olingan namunaning qachon va kimga taqdim qilinishi kerakligi koʻrsatiladi (JPK 191-m.).

Qonunda namuna olishda muayyan majburlov chegarasi belgilangan. Xususan, oʻzidan namuna olinishi uchun kelishdan bosh tortayotgan gumon qilinuvchilar, ayblanuvchilar, sudlanuvchilar, jabrlanuvchilar majburiy keltirilishi mumkin, bunda, basharti qoʻllaniladigan usullar ogʻriq bermaydigan hamda inson hayoti va salomatligi uchun xavfsiz boʻlsa, ulardan majburlov yoʻli bilan namunalar olinadi.

Oʻzga shaxslardan namunalar faqat hodisa sodir boʻlgan joyda yoki ashyoviy dalillarda izlarni aynan ular qoldirgan boʻlishi mumkinligi toʻgʻrisida yetarlicha asoslar boʻlgan taqdirda hamda tanosil kasalligi va boshqa yuqumli kasalliklarni aniqlash bilan bogʻliq boʻlgan hollarda majburlov yoʻli bilan olinishi mumkin (JPK 192-m.).

Namunalar olish tartibi quyidagicha: surishtiruvchi yoki tergovchi namuna olinishi kerak boʻlgan shaxsni chaqirtiradi yoki u turgan joyga borib, uni namuna olish toʻgʻrisidagi qaror yoki sudning oʻziga kelib tushgan ajrimi bilan tanishtirib tilxat oladi va bu shaxsga, mutaxassisga, xolislarga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntiradi, agar kimdir rad etilgan boʻlsa, bu masalani hal qiladi. Keyin surishtiruvchi yoki tergovchi kerakli harakatlarni bajaradi va ekspert tekshiruvi uchun namunalar oladi. Bunda ogʻriq bermaydigan hamda inson hayoti va salomatligi uchun xavfli boʻlmagan ilmiy-texnikaviy vositalar qoʻllanilishi mumkin.

Murdadan, xomashyolardan, mahsulotlardan, boshqa materiallardan namunalar olish ekspertga qilish, olib qo'yish yoki tintuv o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Olingan namunalar o'raladi va muhrlanadi. Keyin surishtiruvchi yoki tergovchi ularni namuna olish bayonnomasi bilan birga tegishli ekspertga yuboradi. Agar namuna olish sudning ajrimiga binoan amalga oshirilgan bo'lsa, ushbu ajrimni bajargan surishtiruvchi yoki tergovchi namunalarni ularni olish to'g'risidagi bayonnoma bilan birga sudga yuboradi. Sud taraflar ishtirokida namunalarni ko'zdan kechirib, ularning haqiqiylikiga va to'la saqlanganligiga ishonch hosil qilganidan keyin olingan namunani ajrim va bayonnoma bilan birga tegishli ekspertga yuboradi (JPK 193-m.).

Namunalarni surishtiruvchi, tergovchining qarori yoki sudning ajrimi bo'yicha vrach, ekspert yoki boshqa mutaxassis olishi mumkin (JPK 194–195-m.). Biroq har qanday holda ham ekspert tekshiruvi uchun namunalar olishda qo'llaniladigan usullar va ilmiy-texnikaviy vositalar inson hayoti va salomatligi uchun xavfsiz bo'lishi lozim. Kuchli og'riq beradigan murakkab tibbiy tadbirlar va usullarni qo'llash namuna olinishi lozim bo'lgan shaxsning roziligi bilan, basharti u 16 yoshga to'lmagan yoki ruhiy kasal bo'lsa, uning qonuniy vakili, vasiylari yoki homiylarining roziligi bilan amalga oshirilishi mumkin.

Namuna olish namuna olinuvchini yechintirib yalang'ochlash bilan bog'liq bo'lsa, shifokor, boshqa mutaxassis, xolilar namuna olinuvchi shaxs bilan bir jinsda bo'lishlari lozim (JPK 196-m.).

Ekspert tekshiruvi uchun namunalar olinganligi to'g'risida surishtiruvchi yoki tergovchi bayonnoma tuzadi, sud esa o'ziga kelgan namunalarni sud majlisi bayonnomasida aks ettiradi (JPK 197-m.).

6.17. Narsalar va hujjatlarni taqdim qilish

Fuqarolar, shuningdek korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning rahbarlari va boshqa mansabdor shaxslari o'z fikrlariga ko'ra ish uchun ahamiyatga molik bo'lgan narsalarni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga taqdim qilishlari mumkin. Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud, taqdim qilingan narsa yoki hujjatni ish uchun ahamiyatli deb topsa yoki kelgusida ahamiyati bo'lishi mumkin deb hisoblasa, ularni barcha ko'zdan kechirish qoidalariga asosan qabul qilishlari shart. Shuningdek ushbu ish uchun ahamiyatli bo'lmagan, lekin muomaladan chiqarilgan narsalar (qurollar, giyohvandlik vositalari, pornografiya nashrlari va boshqalar) ham qabul qilib olinadi.

Ish uchun ahamiyatli bo'lmagan va muomaladan chiqarilmagan narsalar taqdim qilingan hollarda ular ko'zdan kechirib bo'linganidan keyin darhol egalariga qaytarib beriladi (JPK 198, 200-m.).

Qonun surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga tintuv yoki olib qo'yish o'tkazmasdan turib, korxonalar, muassasa, tashkilot rahbaridan, shuningdek fuqarodan tergov va sud harakatlarini yuritish chog'ida vaqtincha foydalanish uchun zarur bo'lgan narsalarni taqdim etishlarini talab qilishga ruxsat etadi. Bunday narsalar va hujjatlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

1) eksperiment o'tkazishda tekshirilayotgan hodisaning holatini va sharoitini qayta tiklash uchun foydalaniladigan o'xshash narsalar yoki maketlar;

2) tanib olish uchun ko'rsatilayotgan narsa bilan turdosh bo'lgan narsalar;

3) tergov yoki sud harakatlarini yuritish yoxud ekspert tekshiruvini o'tkazish uchun zarur bo'lgan moslamalar, asbob-uskunalar, anjomlar, materiallar, agar bunday narsalar surishtiruvchi, tergovchi yoki sudga yoxud ularning topshirig'i bo'yicha harakat qilayotgan mutaxassis, ekspert yoki ekspertiza muassasasida bo'lmasa. Zarurat qolmagach, bu narsalar egasiga qaytarilishi lozim (JPK 199-m.);

4) korxonalar, muassasalar, tashkilotlar ma'muriyatining ixtiyoridagi yoki ularda mavjud bo'lgan ma'lumotlar asosida maxsus tuzilgan hujjatlar.

Bundan tashqari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning ma'muriyati surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning talabiga ko'ra o'z vakolatlari doirasida hujjatli taftish yoki boshqa xizmat tekshiruvini o'tkazishlari va taftish yoki tekshiruv dalolatnomasini barcha ilovalari bilan birga belgilangan muddatda taqdim qilishlari shart.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud taftish yoki tekshiruv dalolatnomasida yoxud boshqa hujjatda belgilangan qoidalardan chekinishga, nuqson, ziddiyat yoki boshqa kamchiliklarga yo'l qo'yilganligini aniqlaganda ushbu kamchiliklar bartaraf etilishini talab qilishga haqlidir (JPK 199, 201-m.).

Tabiiyki, ashyoviy dalillar sifatida ahamiyatga ega bo'lishi mumkin bo'lgan narsa va hujjatlar taqdim qilinganligi to'g'risida surishtiruv yoki dastlabki tergov davrida bayonnoma tuziladi. Sud esa sud majlisining bayonnomasiga yozib qo'yadi.

Bayonnomada:

1) narsa yoki hujjatni taqdim etgan shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar;

2) bu shaxsning narsa yoki hujjatni ishga qo‘shib qo‘yish to‘g‘risidagi iltimosnomasi;

3) narsa yoki hujjatni ko‘zdan kechirish jarayoni va natijalari, agar u pochta orqali yuborilgan bo‘lsa, uning o‘ramasini ko‘zdan kechirish natijalari;

4) narsa yoki hujjatning surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga haqiqatan ham topshirilgani yoxud narsa yoki hujjat uni keltirgan shaxsga qaytarib berilgani ko‘rsatiladi.

Ashyoviy dalil sifatida ahamiyatli bo‘lgan yoki ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsa yoki hujjatni taqdim etgan shaxsga bayonnomadan nusxa sud majlisi bayonnomasidan ko‘chirma beriladi.

Qabul qilib olingan narsa yoki hujjat pochta orqali kelgan bo‘lsa, bayonnomaning nusxasi yoki undan olingan ko‘chirma narsani yoki hujjatni yuborgan shaxsga jo‘natiladi, pochta pattasi bayonnomaga ilova qilinadi. Pochta orqali olingan narsa yoki hujjat ishga aloqador emas deb topilib, uni yuboruvchiga pochta orqali qaytarilgan taqdirda ham pochta pattasi bayonnomaga qo‘shib qo‘yiladi.

Taqdim etilgan narsa yoki hujjatni ashyoviy dalil sifatida jinoyat ishiga qo‘shib qo‘yish haqidagi iltimosni rad qilish to‘g‘risida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Taftishlar va boshqa xizmat tekshiruvlarining dalolatnomalari ashyoviy dalil sifatida taqdim qilingan boshqa hujjatlar qatori ishga maxsus rasmiylashtirilmasdan qo‘shib qo‘yiladi.

Tergov yoki sud harakatlarini yuritishda vaqtincha foydalanish uchun so‘ralgan narsalarning qabul qilingani va qaytarib berilgani surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud majlisida raislik qiluvchi yoxud sud majlisining kotibi, shuningdek narsalarning egasi tomonidan beriladigan tilxatlar bilan rasmiylashtiriladi. Taqdim qilingan narsalar ish uchun ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin bo‘lsa, ularning belgilari, xossalari, texnikaviy tavsifi, basharti ular yuritilayotgan tergov davomida ishlatilgan bo‘lsa, shu tergov harakati bayonnomasida yoki sud majlisi bayonnomasida aks ettiriladi (JPK 202-m.).

Kelib chiqishini, kimga tegishliligini, ma‘lum maqsadlarda foydalanilganligini yoki foydalanishga yaroqliligini, qo‘ldan-qo‘lga o‘tganligi yoki turgan joyi o‘zgarganligini, u yoki bu moddalar, narsa, jarayon va hodisalar ta‘sir etganligini aniqlash mumkin bo‘lgan fizikaviy alomatlar yoki belgilarga, shuningdek ish holatlarini aniqlashga xizmat qiladigan har qanday boshqa alomatlar va belgilarga ega bo‘lgan narsa ashyoviy dalil hisoblanadi (JPK 203-m.).

Narsa va hujjatlarni jinoyat ishiga ashyoviy va yozma dalillar sifatida qo‘shib qo‘yish boshqa narsa va hujjatlarni taqdim etishdagi kabi qoidalar asosida amalga oshiriladi. Ammo ular ashyoviy dalil deb surishtiruvchi, tergovchining qarori yoki sudning ajrimida e‘tirof etilishi lozim. Ushbu hujjatda ashyoviy dalilni ishda qoldirish yoki uni saqlash uchun topshirish masalasi ham hal qilinishi kerak (JPK 207-m.).

Ishga ashyoviy dalil sifatida qo‘shib qo‘yilgan pul, qimmatli qog‘ozlar, valuta boyliklari, zargarlik buyumlari va qimmatbaho metallardan, qimmatbaho toshlardan yasalgan boshqa buyumlar, bunday buyumlarning rezgilari topilganda mutaxassis ishtirokida ko‘zdan kechirilganidan so‘ng belgilangan tartibda saqlash uchun topshiriladi.

Agar fuqaroviy da‘voni ta‘minlash maqsadida yoxud garov tariqasida pul olib qo‘yilgan yoki qabul qilingan bo‘lsa, uch sutkadan kechiktirmay surishtiruv, dastlabki tergov organi yoki sudning depozit hisobiga topshirilishi shart (JPK 209-m.).

Jinoyat ishini yuritish tamom bo‘lguniga qadar ashyoviy dalillar to‘g‘risida qabul qilinadigan qarorlar ba‘zi xususiyatlarga ega.

Ashyoviy dalillardan: tez buziladigan narsalar, kundalik ro‘zg‘orda zarur bo‘ladigan narsalar; uy hayvonlari, parrandalar va boqish lozim bo‘lgan boshqa hayvonlar zarur tergov harakatlari o‘tkazilgach, kechiktirmay egalariga qaytarib beriladi. Tez buziladigan narsalar yoki uy hayvonlari, parrandalar va boshqa hayvonlarning qonuniy egasi yoxud mulkdori noma‘lum bo‘lgan yoki boshqa sabablarga ko‘ra ularni qaytarib berish mumkin bo‘lmagan hollarda ular qarab turish yoki belgilangan maqsadga muvofiq foydalanish uchun tegishli korxonaga, muassasa, tashkilotga topshirilishi lozim (JPK 210-m.).

Hukmda, shuningdek jinoyat ishini tugatish to‘g‘risidagi ajrimda yoki qarorda ashyoviy dalillar masalasi quyidagi qoidalarga rioya etilgan holda hal qilinadi:

1) jinoyat qurollari, kimga tegishliligidan qat‘i nazar, musodara qilinishi kerak va tegishli muassasalarga topshiriladi yoki yo‘q qilib yuboriladi;

2) muomaladan chiqarilgan ashyolar tegishli muassasalarga berilishi lozim yoki yo‘q qilib yuboriladi;

3) hech qanday qimmatga ega bo‘lmagan ashyolar yo‘q qilib yuboriladi, manfaatdor shaxslar yoki muassasalar iltimos qilgan hollarda esa ularga berilishi mumkin;

4) jinoyat yoki boshqa g‘ayrihuquqiy harakatlar sodir qilinishi natijasida qonuniy egasi va mulkdoridan mahrum bo‘lib qolgan pullar

yoki boshqa boyliklar qonuniy egalariga, mulkdorlariga yoki ularning huquq vorislariga, shuningdek merosxo'rlariga qaytarib berilishi lozim;

5) agar pul va boshqa boyliklar jinoiy yo'l bilan orttirilgan bo'lsa, ular sudning hukmiga binoan jinoyat natijasida yetkazilgan mulkiy zararni qoplashga o'tkaziladi, mulkiy zarar ko'rgan shaxs aniqlanmagan taqdirda, davlat foydasiga o'tkaziladi;

6) ashyoviy dalil hisoblanuvchi hujjatlar ularni saqlash zarurati tugaguniga qadar jinoyat ishda asrab turiladi yoki manfaatdor shaxslarga yoxud muassasalarga beriladi (JPK 211-m.).

Ekspertiza o'tkazish yoki boshqa qonuniy harakatlar natijasida shikastlangan yoki yo'qolgan ashyoning qiymati sud chiqimlariga qo'shiladi yoki zarar keltirish natijasida kelib chiqadigan majburiyatlarga doir fuqaroviy qonun hujjatlari qoidalariga muvofiq to'lattirilishi lozim (JPK 212-m.).

Taxminiy testlar

1. Tergov harakatlari deb nimaga aytiladi?

- A. Dalillarni to'plash va tekshirish bo'yicha protsessual harakatlar
- B. Jinoyatni ochishga qaratilgan tekzor qidiruv faoliyati
- C. Jinoyat ishini protsessual rasmiylashtirishga qaratilgan harakatlar
- D. Ayblanuvchini qidirish harakatlari
- E. Jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlash borasidagi harakatlar

2. Qaysi organlar va mansabdor shaxslar tergov harakatlarini o'tkazish huquqiga ega?

- A. Vakillik organlari ko'rinishidagi hokimiyat xodimlari
- B. Surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror va sud
- C. Jinoyat protsessining o'z qonuniy manfaatlarini himoya qilayotgan ishtirokchilari
- D. Ayblanuvchi va sudlanuvchi
- E. Himoyachi va qonuniy vakil

3. Mazkur harakatlarning qaysilari tergov harakatlari emas?

- A. Voqea joyini ko'zdan kechirish
- B. Guvohlantirish
- C. So'roq qilish
- D. Guvohlar va shohidlarni so'rov qilish
- E. Xizmat qidiruv itlaridan foydalanish

4. Sanab o‘tilgan qoidalaridan qaysi biri so‘roq qilishning umumiy qoidalariga kirmaydi?

- A. So‘roq qilish joyini aniqlash, so‘roq qilishga chaqiruv qog‘ozi orqali chaqirtirish, so‘roq qilinuvchining shaxsini aniqlash
- B. So‘roq qilinayotgan shaxs qaysi tilda ko‘rsatuv berishi mumkinligini aniqlash
- C. Huquq va majburiyatlarni tushuntirish
- D. Ishora qiluvchi savollar berish yo‘l qo‘yilmasligi
- E. Qaysi dinga e‘tiqod qilishini aniqlash

5. Shaxsni gumon qilinuvchi sifatida ushlab turishning huquqiy tabiati qanday?

- A. Tergov harakati
- B. Protsessual majburlov chorasi
- C. Qisqa muddatga ozodlikdan mahrum qilish
- D. Ehtiyot chorasi
- E. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish harakati

Tekshirish uchun savollar

1. Tergov harakati nima, uning vazifasi, turlari hamda surishtiruvchi, tergovchining boshqa protsessual harakatlaridan farqi nimada?
2. So‘roq qilishning umumiy qoidalari qanday?
3. Voyaga yetmagan gumon qilinuvchi va ayblanuvchini so‘roq qilish qanday xususiyatlarga ega?
4. Kim guvoh va jabrlanuvchi sifatida so‘roq qilinishi mumkin emas?
5. Yuzlashtirishni o‘tkazishning protsessual asoslari va tartibi qanday?
6. Tanib olish uchun ko‘rsatishning qanday turlari va asoslari mavjud?
7. Guvohlantirishda shaxs huquqlari va qonuniy manfaatlari qanday kafolatlanadi?
8. Olib qo‘yish va tintuv o‘tkazish asoslari va shartlari qanday?
9. Qanday hollarda ekspertiza tayinlash va o‘tkazish shart?
10. Prokuror sanksiyasi zarur bo‘lgan tergov harakatlariga nimalar kiradi?

VII bob. PROTSESSUAL MAJBURLOV

7.1. Protsessual majburlov choralari va ularning ahamiyati

Jinoyat ishini yuritish surishtiruv organi, tergovchi, prokuror va sud qabul qiladigan turli xil protsessual qarorlar va ularga muvofiq ravishda amalga oshiriladigan protsessual harakatlardan tashkil topadi. Ushbu qaror va harakatlar u yoki bu tarzda jinoyat protsessining u yoki bu ishtirokchisining huquq va manfaatlariga daxldor bo'ladi. Ushbu qarorlarga xos jihat shundaki, ular ba'zan jiddiy xususiyatga ega bo'lgan muayyan cheklovlar bilan bog'liq bo'ladi, ba'zan protsessning u yoki bu ishtirokchisiga o'z huquq va erkinliklaridan foydalanishiga cheklovlar bilan bog'liq jiddiy ta'sir choralari ham qo'llaniladi.

Bunday cheklovlarning imperativ xususiyati jinoyatlarni ochish, muayyan shaxsning sodir etilgan jinoyatga aloqadorligini ko'rsatuvchi dalillarini aniqlash va tegishli ravishda uni jinoiy javobgarlikka tortish bilan bog'liq jinoyat-protsessual vazifalardan kelib chiqadi. Jinoyat-protsessual faoliyat, avvalo, davlatning majburlov kuchi bilan ta'minlanadigan faoliyat sifatida amalga oshiriladi va ushbu majburlov tegishli protsessual majburlov choralari o'z ifodasini topadiki, ular jinoyat protsessi u yoki bu ishtirokchisining noqonuniy va g'ayrihuquqiy manfaatlariga kontradiktor (qarshi) munosabatda bo'ladi. Aynan shu bois jinoyat-protsessual faoliyatni amalga oshiruvchi davlat organlariga jinoyat protsessi vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilinishini ta'minlash maqsadida turli majburlov choralari qo'llash bilan bog'liq keng protsessual vakolatlar berilgan.

Majburlov choralari o'zining mazmuni va oqibatlari bo'yicha farqlanadigan tegishli hokimiyat harakatlarida amalga oshirilishi mumkin. Sud majlisida tartibni buzgan, raislik qiluvchining farmoyishlariga bo'ysunmagan yoki sudni behurmat qilgan taqdirda tartibbuzarga nisbatan JPKning 272-moddasiga muvofiq choralari qo'llaniladi.

Sud majlisi zalidan chiqarib yuborilgan shaxs (sudlanuvchi, ayblovchi va himoyachi bundan mustasno) raislik qiluvchi tomonidan sud zalida chiqarilgan ajrimga asosan ma'muriy javobgarlikka tortilishi mumkin. Ajrim sud majlisining bayonnomasida qayd etiladi.

Jinoyat ishini yuritishda Jinoyat kodeksining 230–241-moddalarida nazarda tutilgan odil sudlovga qarshi jinoyatlarni sodir etgan surishtiruvchi yoki tergovchi JPKning umumiy qoidalari bo'yicha javobgarlikka tortiladilar. Bu odil sudlovga qarshi jinoyatlarni sodir etgan

protsess ishtirokchilariga nisbatan jinoyat ishi qo‘zg‘atilishini va ular jinoiy javobgarlikka tortilishini bildiradi.

Protsessual majburlov choralari jinoyat protsessi ishtirokchisi tergov yoki sud harakatlarini amalga oshirishga to‘sqinlik qilayotgan, o‘ziga yuklatilgan majburiyatlarni bajarmayotgan bo‘lsa, shuningdek gumon qilinuvchi, ayblanuvchining kelgusi jinoiy faoliyatining oldini olish va hukm ijrosini ta‘minlash uchun zarur bo‘lgan taqdirda qo‘llanilishini ta‘kidlash zarur (JPK 213-m.).

Amaldagi JPKga muvofiq protsessual majburlov choralari faqat asoslar mavjud bo‘lganda va qonunda belgilangan tartibda qo‘llanilishi mumkin.

Protsessual majburlov choralari qo‘zg‘atilgan jinoyat ishi bo‘yicha, shuningdek surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sud ajrimida ko‘rsatilgan shaxslarga nisbatangina qo‘llaniladi, albatta JPKda alohida ko‘rsatilgan boshqacha asoslar bundan mustasno.

Ushlab turilgan, qamoqda saqlanayotgan yoki ekspertiza o‘tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirish protsessual majburlov chorasi qo‘llangan shaxslar O‘zbekiston Respublikasining qonunlarida belgilangan barcha huquqlarga egadirlar va shu hujjatlarda ko‘rsatilgan majburiyatlarni bajaradilar, shu bilan birga ularga nisbatan vaqtincha saqlash hibsonasi yoki tergov hibsonasidagi tartibga oid cheklashlar qo‘llanilishi mumkin.

Huquqlarni cheklash nuqtai nazaridan eng og‘ir bo‘lgan protsessual majburlov choralari – ushlab turish, qamoqqa olish yoki tibbiy muassasaga joylashtirish qo‘llangan shaxslarga nisbatan g‘ayriinsoniy munosabatda bo‘lish mumkin emas, bu mamlakatimiz tomonidan ratifikatsiya qilingan halqaro huquqiy hujjatlarning normalariga to‘liq mutanosibdir.

Mamlakatimiz qonunlariga muvofiq ushlab turilgan, qamoqda saqlanayotgan yoki tibbiy muassasaga joylashtirilgan shaxsga himoyalash huquqini to‘liq ro‘yobga chiqarilishini ta‘minlash maqsadida u saqlanayotgan joyda o‘zining himoyachisi bilan holi uchrashish, qonun hujjatlaridan foydalanish imkoniyati berilishi, shikoyat, iltimosnoma va boshqa protsessual hujjatlarni yozishi uchun ixtiyorida qog‘oz va yozuv jihozlari bo‘lishi ta‘minlanadi.

Aynan yuqorida keltirilgan shaxslarning huquqlarini ta‘minlash va dastlabki tergov hamda sud muhokamasining adolatli hal etilishi uchun ushlab turilgan va qamoqqa olinganlar saqlanadigan joy ma‘muriyati:

ushlab turilganlar va qamoqqa olinganlarga advokat bilan moneliksiz va xoli uchrashish hamda undan maslahat olish, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman) bilan moneliksiz va holi uchrashish hamda suhbatlashish uchun zarur shart-sharoitlarni ta‘minlashi; qamoqqa olinganlarga ayblov xulosasining nusxasini, shuningdek sudning hukmi va ajrimining nusxasini ular kelib tushgan kunda topshirishni ta‘minlashi; ushlanganlar va qamoqqa olinganlarning shikoyat, ariza va xatlarini ular ma‘muriyatga berilganidan keyingi kundan kechiktirmasdan tegishli joylarga jo‘natishi; qamoqda saqlanayotgan shaxsni surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi asosida boshqa hududdagi tergov hibsonasiga ko‘chirishni ta‘minlashi; ushlab turilganlarni ushlab turish muddati tugagach, darhol ozod qilishi; ushlab turish muddati tugashiga o‘n ikki soat qolganda va qamoqda saqlash muddati tugashiga yetti kun qolganda, bu haqda tegishincha tergov organining boshlig‘ini yoki prokurorni yozma ravishda xabardor qilishi shart.

Protsessual majburlov choralari qo‘llanilganligi haqida albatta shaxsning yaqinlariga xabar berilishi lozim. Buni amalga oshirish tartibi JPKda aniq belgilangan bo‘lib, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga nisbatan ushlab turish yoxud ekspertiza o‘tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirish tarzida protsessual majburlov chorasi qo‘llaganida (qamoqqa olingan taqdirda esa sud) bu haqda yigirma to‘rt soatdan kechiktirmasdan uning oila a‘zolaridan biriga, ular bo‘lmagan taqdirda esa qarindoshlariga yoki yaqin kishilariga xabar berishi, shuningdek bu haqda ish yoki o‘qish joyiga ma‘lum qilishi shart.

Ushlab turilgan, qamoqda saqlanayotgan yoki tibbiy muassasaga joylashtirilgan shaxs boshqa davlatning fuqarosi bo‘lsa, yuqorida ko‘rsatilgan muddat ichida O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligiga xabar berilishi shart. Xabarnomaning nusxasi ishga ilova qilinadi.

Shaxs ushlangan, qamoqqa olingan yoki tibbiy muassasaga joylashtirilgan bo‘lsa, bu holda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning zimmasiga ushlab turilgan, qamoqqa olingan yoki ekspertiza o‘tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirilgan shaxsning qarovsiz va yordamga muhtoj voyaga yetmagan farzandlari, keksaygan ota-onalari, boshqa boqimlari bo‘lsa, ularni qarindoshlarining yoki boshqa shaxslar yoxud muassasalarning homiyligiga topshirish, majburlov chorasi

qo‘llanilgan shaxsning nazoratsiz qolayotgan mol-mulki yoxud uy-joyi bo‘lsa, ularni qo‘riqlash chorasini ko‘rish majburiyati yuklatiladi. Chunki O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq, jinoyatchilikka qarshi kurash olib borayotgan organlarning shaxs huquqlarini har qanday cheklashi, jumladan protsessual majburlov chorasi qo‘llangani haqida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining oila a‘zolari, qarindoshlari va yaqinlariga xabar berilishi zarur.

Oila a‘zolari, qarindoshlar yoki yaqin shaxslarga – ota-ona, farzandlar, er, xotin, farzandlikka olgan shaxslar, farzandlikka olinganlar, tug‘ishgan aka-uka va opa-singillar, buva, buvi, nabiralar, shuningdek hayoti, farovonligi gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga ularning o‘zaro shaxsiy munosabatlari tufayli aziz bo‘lgan boshqa shaxslar kiradi.

Xabar berish telefon qo‘ng‘irog‘i, chopar orqali, yozma shaklda yoki boshqa umum e‘tirof etilgan usulda amalga oshirilishi mumkin. Xabar berish ushlab turish, qamoqqa olish yoxud ekspertiza o‘tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirish tarzidagi protsessual majburlov choralari qo‘llanilgan paytdan boshlab 24 soat ichida amalga oshirilishi kerak.

Jinoyat protsessida protsessual majburlov choralari quyidagilar kiradi:

- ushlab turish;
- ehtiyot choralari;
- lavozimdan chetlashtirish;
- majburiy keltirish;
- shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish;
- protsess ishtirokchilarining xavfsizligini ta‘minlash;
- surishtiruv, dastlabki tergov va sudda protsessual majburiyatlar hamda tartibni buzganlik uchun javobgarlik.

Mazkur protsessual majburlov choralari ko‘rib chiqamiz.

7.2. Ushlab turish

Gumon qilinuvchini *ushlab turish* protsessual majburlov chorasi bo‘lib, jinoyat ishini qo‘zg‘atishdan oldin ham, ish qo‘zg‘atilganidan keyin ham amalga oshirilishi mumkin. Jinoyat ishi qo‘zg‘atilganidan keyin ushlab turish faqat surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qaroriga yoki sudning ajrimiga muvofiq amalga oshirilishi mumkin.

Ushlab turishning maqsadi faqat dalillarni olishdan iborat emas, bunda odil sudlovning muhimroq manfaati – gumon qilinuvchini surishtiruv, dastlabki tergov va suddan yashirinish, jinoiy faoliyatini

davom ettirish va boshqa imkoniyatlaridan mahrum qilish birinchi o'ringa chiqadi.

Jinoyat sodir etishda gumon qilinayotgan shaxsni ushlab turish tartibi JPKning 27-bobida belgilangan.

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlari bilan tartibga solinadigan gumon qilinuvchini ushlab turish chorasini ma'muriy ushlab turish va qamoqqa olish ehtiyot choralaridan farqlash zarur. Jinoyat-protsessual ma'nodagi ushlab turishda shaxs jinoyat sodir etganlikda gumon qilinadi. Shaxsni ma'muriy ushlab turish esa shaxsning kimligini aniqlash, huquqbuzarlikni bartaraf etish zarurati bilan bog'liq bo'ladi.

Ehtiyot choralarini qo'llashdan gumon qilinuvchini ushlab turish bir necha belgilari bilan farq qiladi: *birinchidan*, ushlab turish ko'pincha ehtiyot choralari qo'llanilishidan avval keladi va hech qachon uning o'rnini bosmaydi. *Ikkinchidan*, protsessual majburlov sifatida u faqat surishtiruv va dastlabki tergov chog'ida qo'llanilishi mumkin. Ehtiyot chorasi esa dastlabki tergovni o'tkazish chog'ida, shuningdek jinoyat protsessining keyingi har qanday sud bosqichidan hukm qonuniy kuchga kirgunicha qo'llaniladi. Bundan tashqari, ehtiyot chorasini prokuror va sud tanlashi mumkin. *Uchinchidan*, ushlab turish faqat gumon qilinuvchiga nisbatan, ehtiyot chorasi esa ayblanuvchiga nisbatan, (kamdan-kam hollarda gumon qilinuvchiga nisbatan ham) qo'llaniladi. *To'rtinchidan*, ayblanuvchiga nisbatan qamoqda saqlash ehtiyot chorasini qo'llash muddati belgilangan tartibda uzaytirilishi mumkin.

Ushlab turish muddati ushlangan militsiyaga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga keltirilgan paytdan boshlab ko'pi bilan yetmish ikki soatni tashkil etadi. Tergovchi yoki prokuror tomonidan zarur va yetarli asoslar taqdim etilganda ushlab turish sudning qarori bilan qo'shimcha ravishda qirq sakkiz soatga uzaytirilishi mumkin.

Shunday qilib, *ushlab turish* deganda, gumon qilinuvchini qisqa muddatga ozodlikdan mahrum etib, vaqtincha saqlash hibsxonasiga joylashtirishdan iborat protsessual majburlov chorasi tushuniladi.

Ushlab turish asoslari. Ushlab turish uchun asos bo'lib muayyan shaxsning jinoyat sodir etishda ishtirok etganligini tasdiqlovchi faktik ma'lumotlar xizmat qiladi. Qonun chiqaruvchi organ bunday asoslarning to'rt guruhini farqlaydi. Ulardan aqalli bittasining mavjudligi surishtiruv organiga shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ushlab turish huquqini beradi (JPK 221-m.). Ushbu asoslarni ko'rib chiqamiz.

Birinchi – shaxsning jinoyat ustida yoki bevosita uni sodir etganidan keyin qo‘lga tushishi. Bu shaxsning aybdorligidan dalolat beruvchi jiddiy dalil hisoblanadi.

Ikkinchi – jinoyat shohidlarining, shu jumladan jabrlanuvchilar uni jinoyat sodir etgan shaxs tariqasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatishlari. Ushbu holda gumon qilinuvchini ushlab turish asosi shohidlar xabar bergan ma‘lumotlar yordamida aniqlanadi. Bunday ma‘lumotlar qat‘iy hamda asosli bo‘lishi kerak. Agar shohid jinoyat sodir etgan shaxsni aniq bilmasa, uning aybdorligiga shubhalansa, u holda uning ko‘rsatuvlari ushlab turishga asos bo‘lib xizmat qilmaydi. Qonunga muvofiq, jinoyat shohidi bo‘lmagan shaxslarning ko‘rsatuvlari shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ushlab turish uchun asos bo‘la olmaydi.

Uchinchi – gumon qilinuvchining o‘zida yoki kiyimida, yonida yoki uyida sodir etilgan jinoyatning yaqqol izlari topilishi. Ushbu holda uyi deganda, gumon qilinuvchi jinoyat sodir etishdan avval yoki keyin amalda yashab turgan joy tushuniladi. Kelib chiqishi bo‘yicha ularning jinoyatga aloqadorligi shubha uyg‘otmaydigan izlarni yaqqol izlar deb hisoblash kerak.

To‘rtinchi – boshqa ma‘lumotlar. Qonunda ularni oldindan nazarda tutish mumkin emas, chunki ular turli xil holatlar bo‘lishi mumkin. Qonunda ushbu ma‘lumotlar bo‘yicha asossiz ravishda ushlab turishga yo‘l qo‘ymaslik uchun, ushlab turish shartlari ham nazarda tutilgan. Shu munosabat bilan ushlab turish uchun: a) shaxsni jinoyat sodir etganlikda gumon qilish huquqini beruvchi holatlardan aqalli bittasining mavjud bo‘lishi; b) gumon qilinuvchi qochmoqchi bo‘layotganligi yoxud doimiy yashaydigan joyi yo‘q yoxud shaxsi aniqlanmagan ekanligi haqida ma‘lumotlarning mavjudligi zarur.

Shu bilan birga deputatlar, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili (ombudsman), sudyalalar va prokurorlar ushlab turilishi hamda militsiyaga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga olib kelinishi mumkin emas. Mazkur ta‘qiq JPK 221-moddasining 1-bandida nazarda tutilgan ushlab turish hollariga nisbatan tatbiq etilmaydi.

Ushlab turish uchun mazkur asoslardan birining mavjudligi yetarli emas. Qonunda ushlab turish asosligining qo‘shimcha kafolati sifatida gumon qilinuvchi ozodlikda qolsa, tergovdan yashirinishi, ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga xalal berishi yoki jinoiy faoliyatini davom ettirishi mumkinligi borasida real xavf mavjudligi ushlab turish motivi bo‘lib xizmat qilishi belgilangan.

Ushlab turishning protsessual tartibi. JPKning talablariga muvofiq, gumon qilinuvchini ushlab huquqiga surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud ega.

Ichki ishlar organi xodimi, boshqa vakolatli shaxs ushlab turishning JPKning 221-moddasida ko'rsatilgan asoslardan bittasi mavjudligini bevosita ko'rib yoki boshqa shohidlarning so'zlaridan aniqlasa, gumon qilinuvchiga u jinoyat sodir etishda gumon qilib ushlanganligini bildirishlari va undan yaqin oradagi militsiya muassasasiga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga birga borishini talab qilishi shart. Shu bilan birga, ichki ishlar organi xodimi, boshqa vakolatli shaxs ushlab turilgan shaxsga advokatga yoki yaqin qarindoshiga telefon orqali qo'ng'iroq qilish yoki xabar berish, himoyachiga ega bo'lish, ko'rsatuvlar berishni rad etishga bo'lgan protsessual huquqlarini tushuntirishi, shuningdek u bergan ko'rsatuvlardan jinoyat ishiga doir dalillar sifatida uning o'ziga qarshi foydalanilishi mumkinligini bildirishi shart. Bunda ushlayotgan shaxs o'zini tanishtirishi va ushlanayotgan shaxsning talabiga ko'ra shaxsini tasdiqlovchi hujjatni ko'rsatishi shart.

Qonunda ushlab turish, ushlab turilgan shaxsni shaxsiy tintuv qilish ushbu harakatlarning bayonnomasini tuzish chog'ida xolislarning ishtirok etishi nazarda tutilgan. Bu shaxsni vaqtincha saqlash hibsxonasiga joylashtirishning zaruriy shartidir.

Ushlab turish vaqti ushlangan shaxs militsiyaga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga keltirilgan paytdan boshlab hisoblanadi (JPK 226-m.).

Ushlangan paytdan boshlab shaxs gumon qilinuvchi protsessual maqomiga ega bo'ladi. Jinoyat sodir etganlikda gumon qilinib ushlangan shaxs shaxsiy tintuv qilinadi. Shaxsiy tintuv JPK moddalarining talablariga muvofiq amalga oshiriladi. Jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan shaxsni ushlab bilan bog'liq har qanday hol haqida bayonnoma tuziladi (JPK 225-m.).

Gumon qilinuvchini ushlab turish bayonnomasida ushlab turishni amalga oshirayotgan shaxs (uning lavozimi, unvoni, familiyasi) haqidagi ma'lumotlar, ushlab turilgan shaxs (uning familiyasi, ismi-sharifi, tug'ilgan yili va joyi, ish joyi, shaxsini tasdiqlovchi hujjat) haqidagi ma'lumotlar aks ettiriladi.

Ushlab turish bilan bir vaqtning o'zida shaxsiy tintuv o'tkazilganligi sababli, bu haqda ham bayonnoma tuziladi. Ushlab turish va shaxsiy tintuv haqida bayonnomalarni alohida-alohida tuzish kerak. Bu protsessual hujjatning to'liq va xolisona bo'lishini ta'minlaydi.

Ushlab turish nafaqat protsessual majburlov chorasini, balki ozodlikdan mahrum qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladigan holatlarni aniqlash vositasi hamdir. Shu bois bayonnomada ushlab turish asoslarini (masalan, shohidlar va jabrlanuvchilarning ushbu shaxsni jinoyat sodir etgan shaxs deb ko'rsatishlari, jinoyatchini jinoyat sodir etilgan joyda yoki uni sodir etgandan so'ng darhol, qo'lida jinoyat quroli bilan o'g'irlangan narsani tashish vaqtida ushlanganligi haqidagi ma'lumotlar va h.k.) ko'rsatish zarur. Ushbu asoslar shaxsni jinoyat sodir etganlikda fosh etuvchi muhim dalillardir.

Bayonnomada ushlab turish motivi, ya'ni ushlab turish haqida qarorga olib kelgan undovchi jihat, masalan, gumon qilinuvchi tergov va suddan yashirinishi mumkinligi haqidagi xavf, ushlab turish soati, kuni, oyi, yili, joyi, ushlangan shaxsning tushuntirishlari va ushlab turish muddati boshlangan vaqt ko'rsatilishi shart.

Ushlab turish bayonnomasini uni tuzgan shaxs, ushlangan shaxs va xolislar imzolaydilar. Surishtiruvchi tuzgan ushlab turish bayonnomasini surishtiruv organining boshlig'i tasdiqlaydi.

Jinoyat ishi qo'zg'atilguniga qadar ushlab turish tartibi ba'zi xususiyatlarga ega. Jumladan, ichki ishlar idorasi xodimi, boshqa vakolatli shaxs ushlab turishning JPKning 221-moddasida ko'rsatilgan asoslardan bittasi mavjudligini bevosita ko'rib yoki boshqa shohidlarning so'zlaridan aniqlasa, gumon qilinuvchiga u jinoyat sodir etishda gumon qilib ushlanganligini bildirishlari va undan yaqin oradagi militsiya muassasasiga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga birga borishini talab qilishi shart. Shu bilan birga, ichki ishlar idorasi xodimi, boshqa vakolatli shaxs ushlab turilgan shaxsга advokatga yoki yaqin qarindoshiga telefon orkali qo'ng'iroq qilish yoki xabar berish, himoyachiga ega bo'lish, ko'rsatuvlar berishni rad etishga bo'lgan protsessual huquqlarini tushuntirishi, shuningdek u bergan ko'rsatuvlardan jinoyat ishiga doir dalillar sifatida uning o'ziga qarshi foydalanilishi mumkinligini bildirishi shart. Bunda ushlayotgan shaxs o'zini tanishtirishi va ushlanayotgan shaxsning talabiga ko'ra shaxsini tasdiqlovchi hujjatni ko'rsatishi shart.

Ushlayotgan vakolatli shaxs, ushlanayotgan shaxsning yonida quroli mavjudligiga yoki o'zining jinoyat sodir etganligini fosh etuvchi dalillardan qutulishga harakat qilayotganligiga yetarli asoslar mavjud bo'lganda, shaxsiy tintuv yoki olib qo'yish chorasini ko'rishga haqli bo'ladi. Shaxsiy tintuv yoki olib qo'yish bayonnomasi ushlangan shaxs militsiya muassasasi yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga olib kelinganidan so'ng xolislar ishtirokida tuzilishi mumkin.

Militsiya xodimi yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organning xodimi amalga oshirilgan ushlab turish haqida ushlangan shaxs militsiya muassasasiga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga keltirilgan paytdan boshlab o'n ikki soat ichida prokurorga yozma shaklda xabar berishi shart (JPK 225-m.).

Vakolatli shaxslar noqonuniy yoki asossiz ravishda ushlaganlari uchun yoxud ushlab turish chog'ida o'z vakolatlaridan tashqari chiqqanlari uchun qonunda belgilangan javobgarlikka tortiladilar (JPK 224-m.).

Agar ushlab turish jinoyat ishi qo'zg'atilgandan keyin amalga oshiriladigan bo'lsa, buning uchun qaror chiqarish zarur. Ushlab turish, gumon qilinuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish haqidagi surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi asosida militsiya yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organ xodimi ushlangan shaxsni JPKning 224-moddasi qoidalariga rioya etgan holda eng yaqin militsiya muassasasiga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga darhol olib borishi shart. Shaxs ushlangani to'g'risida qaror yoki ajrim chiqargan vakolatli shaxs yoki sud darhol xabardor qilinishi lozim.

Gumon qilinuvchi haqiqiy ushlangan paytdan boshlab o'tgan vaqt ayblanuvchini qamoqda saqlash hamda Jinoyat kodeksining 62-moddasida belgilanganiga mutanosib ravishda sud tomonidan tayinlangan jazo muddatiga kiritiladi (JPK 227-m.).

Jinoyat sodir etishda gumon qilinib ushlab turilgan shaxslarning prokuror, tergovchi yoki surishtiruvchiga yo'llagan shikoyat va arizalari ularga topshiriladi.

Ushlab turilgan shaxsga himoyachi bilan uchrashuvga JPK 46-moddasining birinchi qismida va 48-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan qoidalarga ko'ra ruxsat beriladi.

Ushlab turilgan shaxsga himoyachi bilan birinchi xoli uchrashuvga birinchi so'roqqacha ruxsat beriladi. Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi tanlanayotgan ushlab turilgan shaxsning himoyachi bilan uchrashuviga JPK 226-moddasining birinchi va ikkinchi qismlarida nazarda tutilgan ehtiyot chorasi qo'llanilishi lozim bo'lgan, muddatlar inobatga olingan holda ruxsat beriladi hamda uchrashuv surishtiruvchi, tergovchi va prokuror tomonidan ikki soatga qadar cheklanishi mumkin.

Ushlab turilgan shaxsga qarindoshlari va boshqa shaxslar bilan uchrashuvga ushlab turilgan shaxslar saqlanadigan joyning ma'muriyati ushlab turish to'g'risidagi materiallar qaysi tergovchi yoki surishti-

ruvchining ish yurituvida bo'lsa, faqat o'sha tergovchi yoki surishtiruvchining yozma ruxsati asosida ijozat beradi, himoyachi bilan uchrashuv bundan mustasno

O'zbekiston Respublikasining 2011-yil 29-sentabrdagi «Jinoyat ishini yuritish chog'ida qamoqda saqlash to'g'risida»gi Qonunining 19-moddasiga asosan «Ushlab turilganlar va qamoqqa olinganlar qamoqda saqlash joyi ma'muriyatiga, davlat organlariga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hamda jamoat birlashmalariga o'z ona tilida yoki boshqa tilda arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat etish hamda murojaat etilgan tilda belgilangan tartibda yozma javoblar olish huquqiga ega.

Arizalar, takliflar va shikoyatlar qamoqda saqlash joyi ma'muriyati orqali yuboriladi, bundan ushlab turilganlar va qamoqqa olinganlarni shaxsan qabul qilish vaqtida qamoqda saqlash joylarining faoliyatini nazorat qiluvchi yoki tekshiruvchi mansabdor shaxslar tomonidan olingan murojaatlar mustasno.

Sud, prokuror, himoyachi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi-ning Inson huquqlari bo'yicha vakili (ombudsman) yoki qamoqda saqlash joylarini tekshirish huquqiga ega bo'lgan boshqa davlat organlari nomiga, shuningdek jinoyat ishini yuritayotgan mansabdor shaxsga yoki organga yo'llangan arizalar, takliflar va shikoyatlar senzurasidan o'tkazilmaydi hamda berilgan kundan keyingi ish kunidan kechiktirmay muhrlangan tarzda adresatga yuboriladi yoki topshiriladi. Boshqa davlat organlari va tashkilotlari nomiga yo'llangan arizalar, takliflar va shikoyatlar berilgan kundan keyingi ish kunidan kechiktirmay jinoyat ishini yuritayotgan mansabdor shaxsga yoki organga topshiriladi, ular tomonidan qarab chiqiladi hamda o'sha muddatda adresatga yuboriladi. Murojaat adresatga yuborilganligi to'g'risidagi ilova xatning ko'chirma nusxasi ushlab turilganga yoki qamoqqa olinganga e'lon qilish uchun qamoqda saqlash joyiga yuboriladi.

Surishtiruvchi yoki tergovchining harakatlari va qarorlari ustidan berilgan shikoyatlar berilgan kundan keyingi ish kunidan kechiktirmay qamoqda saqlash joyi ma'muriyati tomonidan tergov organining boshlig'iga yoxud prokurorga, prokurorning harakatlari va qarorlari ustidan berilgan shikoyatlar esa yuqori turuvchi prokurorga yuboriladi yoki topshiriladi.

Jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilishi yoxud jinoyat sodir etilishiga ko'maklashishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar ko'rsatilgan, maxfiy yozuv, belgilar bilan yozilgan, davlat sirini yoki

qonun bilan qo‘riqlanadigan boshqa sirni o‘z ichiga olgan arizalar, takliflar va shikoyatlar adresatga yuborilmaydi hamda jinoyat ishini yuritayotgan mansabdor shaxsga yoki organga topshirilib, bu haqda ushlab turilgan yoki qamoqqa olingan, shuningdek prokuror yozma ravishda xabardor qilinadi.

Arizalar, takliflar va shikoyatlarga berilgan yozma javoblar, shuningdek ular jo‘natilganligi to‘g‘risidagi ilova xatlarning ko‘chirma nusxalari ushlab turilganlar va qamoqqa olinganlarga tilxat olib e‘lon qilinadi hamda ularning shaxsiy hujjatlar yig‘majildiga qo‘shib qo‘yiladi.

Ushlab turilganlar va qamoqqa olinganlarni o‘z huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlari buzilganligi haqidagi arizalar va shikoyatlar bilan murojaat etganligi uchun har qanday shaklda ta‘qib qilish ta‘qiqlanadi»¹.

Jinoyat sodir etishda gumon qilinib ushlab turilgan shaxs, agar:

1) jinoyat sodir etganligi haqidagi gumon tasdiqlanmasa;
2) ushlab turilganga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash zarurati bo‘lmasa yoki uni qo‘llash sud tomonidan rad etilsa;

3) ushlab turishning belgilangan muddati tugagan bo‘lsa va ushlab turilganga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llanilmagan yoxud JPK 243-moddasi o‘ninchi qismining 3-bandiga muvofiq ushlab turish muddati uzaytirilmagan bo‘lsa, ozod qilinadi.

Ushlab turilgan shaxsni ozod qilish surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qaroriga yoxud sudning ajrimiga binoan ushlab turilganlar saqlanadigan joyning boshlig‘i tomonidan amalga oshiriladi. Ozod qilish to‘g‘risidagi qaror yoki ajrim ushlab turilganlar saqlanadigan joyga kelib tushishi bilan darhol ijro etiladi.

Ushlab turilgan shaxsni bundan buyon ushlab turish uchun asoslar yo‘qligi aniqlanishi bilanoq surishtiruvchi va tergovchi uni darhol ozod qilishlari shart.

Prokurorning, tergovchining yoki surishtiruvchining ushlab turilgan shaxsni ozod qilish haqidagi qarori yoxud sudning uni ushlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi yoki unga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash haqidagi ajrimi qonunda belgilangan ushlab turish muddati ichida ushlab turilganlar saqlanadigan joyga kelib

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Жиноят ишини юритиш чоғида камоқда сақлаш тўғрисида»ги 2011 йил 29 сентябрь Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011. – 40-сон. – 409-м.

tushmasa, ushlab turilganlar saqlanadigan joyning boshlig‘i bu shaxsni ozod qiladi va uning ozod qilinganligi to‘g‘risida prokurorga, tergovchiga yoki surishtiruvchiga bildirish xati yuboradi.

Zarur hollarda ushlab turilganlar saqlanadigan joyning ma‘muriyati ozod qilingan shaxslarning yashash joyiga tekin jo‘nab ketishini ta‘minlaydi; ularning iltimosiga ko‘ra, ushlab turilganlar saqlanadigan joyda bo‘lgan vaqti haqida ma‘lumotnoma beradi (JPK 234-m.).

Ushlab turilganlarni qamoqda saqlash joylarida saqlash tartibi va shart-sharoitlari «O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat ishini yuritish chog‘ida qamoqda saqlash to‘g‘risida»gi 2011-yil 29-sentabr Qonuni bilan belgilanadi.

7.3. Ehtiyot choralarining umumiy tavsifi

Qonun surishtiruv, dastlabki tergovni o‘tkazuvchi organlar, shuningdek sud ixtiyoriga ayblanuvchilarning shaxsiy erkinligini cheklaydigan, ularning yangi jinoyatlar sodir etishga, jinoyat izlarini yashirishga qaratilgan harakatlariga chek qo‘yadigan protsessual majburlov choralari bergan. Ushbu choralar ehtiyot choralari deb ataladi. JPKda ularga munosib xulq-atvorda bo‘lish to‘g‘risida tilxat olish, shaxsiy kafillik, jamoat birlashmasi yoki jamoaning kafilligi, garov, qamoqqa olish, voyaga yetmaganlarni kuzatuv ostiga olish uchun topshirish; harbiy xizmatchining xulq-atvori ustidan qo‘mondonlik kuzatuv kabi choralar kiritilgan.

Tintuv, guvohlantirish kabi ehtiyot choralari ham majburlov choralari hisoblanadi. Ammo ushbu choralar o‘rtasida muayyan farq mavjud bo‘lib, ular: 1) majburlov xususiyati bo‘yicha; 2) maqsadga muvofiqligi bo‘yicha; 3) ushbu choralar qo‘llaniladigan shaxslar bo‘yicha farqlanadi.

Ehtiyot choralari qo‘llashda majburlov ayblanuvchining shaxsiy erkinligini (erkin harakatlanish huquqi va sh.k.) cheklash yoki chegaralashda namoyon bo‘ladi. Ular ayblanuvchining surishtiruv organlari, tergov va suddan yashirinishiga, ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga xalal berishiga, jazoni o‘tashdan bo‘yin tovlashiga, jinoiy faoliyatini davom ettirishiga to‘sqinlik qilish maqsadida qo‘llaniladi. Boshqa majburlov choralari, masalan, tintuv, boshqa maqsadlarga xizmat qiladi. U ish bo‘yicha daliliy ahamiyatga ega bo‘lgan narsa va hujjatlarni aniqlash maqsadida qo‘llaniladi.

JPKning 234-moddasiga muvofiq, ehtiyot chorasi faqat ayblanuvchilar, sudlanuvchilar, mahkumlarga va muomala layoqatiga ega

emas deb topilgan yoki jinoyat sodir etganidan soʻng ruhiy kasallikka chalingan shaxslarga nisbatan qoʻllanilishi mumkin. Boshqa majburlov xususiyatiga ega choralar – tintuv, olib qoʻyish, majburiy keltirish – nafaqat ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchiga, balki boshqa shaxslarga nisbatan ham qoʻllanilishi mumkin.

Ayni paytda, JPKning 226-moddasida koʻrsatilganidek, alohida hollarda ushlab turilgan gumon qilinuvchiga nisbatan sud tomonidan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi qoʻllanilishi mumkin. Bu holda gumon qilinuvchiga u ushlangan kundan boshlab oʻn kun ichida ayb eʼlon qilinishi lozim. Aks holda ehtiyot chorasi bekor qilinib, shaxs qamoqdan ozod qilinadi. Jinoyat ishi qoʻzgʻatilganidan keyin va ushlab turishning butun muddati mobaynida ishni yuritish taalluqli boʻlgan surishtiruvchi va tergovchi jinoyatni sodir etish holatlarini aniqlash, ushlab turishning asosli ekanini tekshirish uchun oʻz vakolatlari doirasida tergov harakatlari oʻtkazishlari mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, *ehtiyot choralari*ga quyidagicha taʼrif berish mumkin: jinoyat protsessida surishtiruv organi, tergovchi, prokuror yoki sud ayblanuvchi, sudlanuvchi, mahkumga nisbatan, uning tergov va suddan boʻyin tovlashining oldini olish yoki ish boʻyicha haqiqatni aniqlashga toʻsqinlik qilishiga, jazoni oʻtashdan boʻyin tovlashiga, jinoiy faoliyatini davom ettirishiga toʻsqinlik qilish maqsadida, shuningdek jazoning ijrosini taʼminlash uchun qoʻllaydigan protsessual majburlov choralari ehtiyot choralari deb ataladi.

Ehtiyot choralarining ahamiyati ularning jinoyat protsessini amalga oshirishda, fuqarolarning huquq va erkinliklarini jinoyatchilar tajovuzidan himoya qilishda muhim oʻrin tutishi bilan belgilanadi. Ayblanuvchiga nisbatan ehtiyot choralarini qonuniy va asosli ravishda qoʻllash tergov uchun qulay sharoit yaratadi, uning tez va samarali boʻlishiga yordam beradi.

Ehtiyot choralari ayblanuvchining yangi jinoyatlar sodir etishining oldini olishda ham katta ahamiyat kasb etadi. Davlat ayblanuvchiga nisbatan tergov jarayonini, majburlov choralarini qoʻllash huquqini berar ekan, ayni paytda fuqarolarning huquqlarini asossiz tarzda cheklashga, xususan, ularga nisbatan asossiz ravishda ehtiyot choralarini tanlashga yoʻl qoʻymaslik haqida gʻamxoʻrlik qiladi.

Ehtiyot choralarini qoʻllash doimo fuqaroning shaxsiy erkinligini cheklash bilan bogʻliq. Shu bois qonun talablariga va ayniqsa protsessual kafolatlarga aniq rioya etishning alohida ahamiyatini taʼkidlash zarur.

7.4. Ehtiyot choralari qo'llash asoslari va protsessual tartibi

Ehtiyot choralari ayblanuvchi, sudlanuvchining surishtiruv, dastlabki tergov va suddan bo'yin tovlashining oldini olish; uning bundan buyongi jinoiy faoliyatiga chek qo'yish; uning ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga xalal beradigan urinishlariga yo'l qo'ymaslik; hukmning ijro etilishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi (JPK 236-m.)

JK (15-m.)da ro'yxati berilgan eng og'ir jinoyatlarni sodir etishda ayblanayotgan shaxslarga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi jinoyatning xavfliligi (qasddan odam o'ldirish, qasddan badanga og'ir shikast yetkazish, poraxo'rlik, bosqinchilik, talonchilik va h.k.) motivlari asosidayoq qo'llanishi mumkin.

Ayblanuvchi, sudlanuvchi sodir etgan, Jinoyat kodeksi 15-moddasining to'rtinchi va beshinchi qismlarida nazarda tutilgan jinoyatning xavfliligi tufayli u surishtiruvdan, dastlabki tergovdan va suddan yashirinishi mumkin degan o'rinli taxmin ham qamoqda saqlash tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash uchun asos bo'lishi mumkin.

Ekspertiza o'tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirilishini kutayotgan, shuningdek aqli noraso deb e'tirof etilgan yoki jinoyat sodir qilganidan so'ng ruhiy kasallikka chalingan shaxslarga nisbatan ehtiyot choralari ular yashirinishining va boshqa ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir qilishining oldini olish, shuningdek tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash haqidagi sud ajrimi ijrosini ta'minlash maqsadida qo'llanilishi mumkin (JPK 236-m.).

Ehtiyot choralaridan qaysi birini qo'llash to'g'risidagi masalani hal qilishda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud JPKning 236-moddasida nazarda tutilgan asoslardan tashqari, qo'yilgan aybning og'irligini, ayblanuvchining shaxsini, mashg'ulot turini, yoshi, sog'lig'i, oilaviy ahvoli va boshqa holatlarni ham hisobga oladi (JPK 238-m.). Ehtiyot chorasi surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori va sudning ajrimi bilan qo'llanilishi, bekor qilinishi va o'zgartirilishi mumkin (JPK 240-m.).

Ishni sudga qadar yuritish bosqichida qo'llanilgan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi shaxsni bundan keyin qamoqda saqlash uchun asoslar mavjud bo'lmaganda prokuror tomonidan, shuningdek prokurorning roziligi bilan tergovchi tomonidan ehtiyot choralari to'g'risida qaror chiqargan sudni albatta xabardor etgan holda bekor qilinishi yoki o'zgartirilishi mumkin. Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasining bekor qilinishi yoki o'zgartirilishi ushbu ehtiyot chorasini aynan o'sha shaxsga

nisbatan qo'llash to'g'risidagi iltimosnoma bilan sudga takroran murojaat etishga monelik qilmaydi.

Ehtiyot chorasini qo'llash, bekor qilish, o'zgartirish to'g'risidagi qarorda yoki ajrimda: shaxsning qanday jinoyatni sodir etishda ayblanayotganligi; ehtiyot chorasi qanday qonuniy asoslarga tayanib qo'llanganligi yoxud tegishli dalillar keltirish yo'li bilan bu asoslar yo'qligi yoki o'zgargani; ehtiyot chorasini tanlashga ta'sir qiluvchi, qonun bilan belgilangan holatlarni hisobga olib, ehtiyot choralarini qo'llash, bekor qilish yoki o'zgartirish zaruratini izohlovchi sabablar ko'rsatilgan bo'lishi lozim. Qaror yoki ajrim kimga nisbatan chiqarilgan bo'lsa, shu shaxsga darhol e'lon qilinadi, shaxsning og'ir kasalligi yoki uning qochib ketganligi tufayli e'lon qilinishi mumkin bo'lmagan hollar bundan mustasno.

Ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi qaror ustidan tergovni nazorat qilayotgan, uni bekor qilishga yoki o'zgartirishga haqli bo'lgan prokurorga shikoyat berilishi mumkin. Prokuror shikoyatni olgan paytdan e'tiboran uch sutka ichida uni ko'rib chiqishi hamda shikoyat bergan shaxsni o'z qaroridan xabardor etishi shart.

Dastlabki tergov bosqichida qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi yoki qamoqda saqlash muddatini uzaytirish to'g'risidagi masala bo'yicha sudning ajrimi ustidan mazkur ajrim chiqarilgan kundan e'tiboran yetmish ikki soat ichida apellatsiya tartibida shikoyat berilishi, protest bildirilishi mumkin. Shikoyat, protest ajrim chiqargan sud orqali beriladi, mazkur sud ularni yigirma to'rt soat ichida materiallar bilan birga apellatsiya instansiyasi sudiga yuborishi shart. Apellatsiya instansiyasi sudi ko'rsatilgan materiallarni shikoyat yoki protest bilan birga ular kelib tushgan paytdan e'tiboran yetmish ikki soatdan kechiktirmasdan ko'rib chiqishi kerak (JPK 241-m.).

Ehtiyot chorasi, har qanday majburlov chorasi kabi, fuqaroning erkinligini cheklaydi. Shu bois uni qo'llash bir qator protsessual kafolatlar bilan bog'liq. Ular quyidagilardan iborat:

- 1) ehtiyot chorasining qo'llanilishi haqida surishtiruv organi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqarishi shart;
- 2) qaror yoki ajrim asoslantirilishi hamda u kimga nisbatan chiqarilgan bo'lsa, o'sha shaxsga e'lon qilinishi kerak.

Bir necha shaxs jinoiy javobgarlikka tortilayotgan ishlar bo'yicha har bir shaxsga ehtiyot chorasi tanlash haqida alohida qaror yoki ajrim chiqariladi.

Qaror yoki ajrimning o'zi kirish, tavsiflash va xulosa qismlaridan iborat. Kirish qismida – qaror chiqarilgan vaqt va joy, uni chiqargan shaxsning lavozimi, unvoni va familiyasi; tavsiflash qismida – ayblovning mohiyati hamda u yoki bu ehtiyot chorasini tanlash asoslari bayon etiladi. Shuningdek ehtiyot chorasini tanlashga ta'sir ko'rsatuvchi holatlar – jinoyatning og'irligi, ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchining nima ish bilan shug'ullanishi, yoshi, oilaviy ahvoli kabilar – ham ko'rsatilishi kerak. Xulosa qismida ayblanuvchining familiyasi, ismi va otasining ismi, tug'ilgan yili hamda unga nisbatan tanlangan ehtiyot chorasining nomi ko'rsatiladi.

Qaror (ajrim)ni uni chiqargan shaxs imzolaydi. Surishtiruv organlarida qarorlarni surishtiruv organining boshlig'i imzolaydi, qamoqqa olish ehtiyot chorasini tanlash haqida ajrim sud tomonidan chiqariladi. Ehtiyot chorasini tanlash haqidagi qaror (ajrim) ushbu qaror (ajrim) chiqarilgan shaxsga e'lon qilinadi, bu to'g'rida qarorda belgilab qo'yiladi.

Ayblanuvchiga nisbatan u yoki bu ehtiyot chorasini belgilash haqidagi masalani surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud o'zining ichki ishonchi bo'yicha, ishning muayyan holatlaridan kelib chiqib hal qiladi. Biroq jamoat birlashmasi yoki jamoaning kafilligi yoxud shaxsiy kafillik kabi ehtiyot choralarini qo'llash uchun mazkur organlarning bir tomonlama qarorining o'zi yetarli emas. Ushbu hollarda jamoa, jamoat birlashmasi yoki alohida shaxslar o'zlarining kafillik berish istagini bildirishlari talab etiladi.

Muayyan ehtiyot choralarini tanlashda bu haqda qaror chiqarishning o'zi yetarli bo'lmaydi. Agar munosib xulq-atvorda bo'lish haqidagi tilxat olish ehtiyot chorasini tanlanadigan bo'lsa, ushbu ehtiyot chorasini tanlash haqidagi qaror asosida ayblanuvchi yoki sudlanuvchidan yozma majburiyat olinadi. Shaxsiy kafillik ehtiyot chorasini tanlanganida, ulardan o'z zimmalariga olgan majburiyat haqida tilxat olinadi. Jamoat birlashmasi (jamoat)ning kafilligi ham yozma shaklda, ya'ni jamoat birlashmasi yoki jamoa umumiy majlisining qarori shaklida taqdim etiladi.

7.5. Ehtiyot choralarining turlari va ularning tavsifi

Ehtiyot choralariga quyidagilar kiradi: munosib xulq-atvorda bo'lish to'g'risida tilxat; shaxsiy kafillik; jamoat birlashmasi yoki jamoaning kafilligi; garov; qamoqqa olish; voyaga yetmaganlarni kuzatuv ostiga

olish uchun topshirish; harbiy xizmatchining xulq-atvori ustidan qo‘mondonlik kuzatuvchi.

Munosib xulq-atvorda bo‘lish to‘g‘risida tilxat ayblanuvchi, sudlanuvchining surishtiruvchi, tergovchi, prokurorga yoki sudga tergovdan va suddan yashirinmasligi, ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga to‘sqinlik qilmasligi, jinoiy faoliyat bilan shug‘ullanmasligi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruvchi bo‘yicha yetib kelish haqida bergan yozma majburiyatidir. Tilxat berayotgan shaxs surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning ruxsatisiz ushbu aholi punktidan chiqib ketmaslik va mazkur aholi punkti doirasida turar joyini o‘zgartirganda bu haqda xabar berish majburiyatini oladi.

Ayblanuvchi, sudlanuvchi bergan majburiyatini buzgan taqdirda unga nisbatan qattiqroq ehtiyot chorasi qo‘llanilishi mumkin. Bu haqda u tilxat olinayotganida ogohlantiriladi.

Munosib hulq-atvorda bo‘lish to‘g‘risida tilxat shaklidagi ehtiyot chorasining mohiyati shaxsning nafaqat huquqqa xilof xatti-harakatlarni sodir etmasligi, balki o‘zi yashab turgan aholi punktidan chiqib ketmaslik majburiyatini olishdan ham iborat bo‘ladi. Aynan shu jihatlari bilan amaldagi JPKning 250-moddasi «Xech qayoqqa ketmaslik haqidagi tilxat» deb nomlangan ilgari amalda bo‘lgan 1959-yilgi JPKning 75-moddasidan farq qiladi, chunki amaldagi tahrirda ayblanuvchi yoki sudlanuvchi tomonidan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudga beriladigan yozma majburiyatlar ancha keng talqin etiladi.

Shaxsiy kafillik ehtiyot chorasining mohiyati shundaki, ishonch tug‘diradigan shaxslardan ular gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining munosib xulq-atvorda bo‘lishi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruviga binoan hozir bo‘lishi haqida yozma majburiyat olinadi.

JPKda shaxsiy kafillikka nafaqat ayblanuvchining organlarga kelishini ta‘minlash vositasi, balki ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchining munosib xulq-atvorda bo‘lishini ta‘minlash vositasi sifatida ham qaraladi. Munosib xulq-atvorda bo‘lish deganda, ayblanuvchining boshqa jinoyat, shuningdek haqiqatni aniqlashga to‘sqinlik qiluvchi harakatlari sodir etmasligi tushuniladi.

Shaxsiy kafillik ehtiyot chorasi tanlanganda kafillar soni qancha bo‘lishini surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud belgilaydi. Kamdan-kam hollarda alohida ishonchga ega bo‘lgan bitta shaxs ham kafil bo‘lishi mumkin.

Ushbu ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi masala ko'pincha ayblanuvchini kafillikka olishni istovchi fuqarolardan arizalar tushishi munosabati bilan yuzaga keladi. Qanday ehtiyot chorasini tanlash haqidagi qaror, shuningdek ayblanuvchini ishonib topshirish mumkin bo'lgan kafillarni tanlash uchun mas'uliyat surishtiruv o'tkazayotgan shaxs, tergovchi, prokuror va sudning zimmasiga tushadi.

Shaxsiy kafillik haqida tilxat olinayotganida, kafil ehtiyot chorasi tanlangan ishning mazmunidan xabardor qilinishi hamda gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi ehtiyot chorasini tanlash bilan oldini olish mo'ljallanayotgan harakatni sodir etgan, ya'ni tergov va suddan yashiringan, yangi jinoyat sodir etgan yoki ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilgan taqdirda javobgar bo'lishi haqida ogohlantirilishi kerak. Ushbu hollarda kafillar qonunda belgilangan javobgarlikka tortiladilar.

Kafillar ayblanuvchining, sudlanuvchining xulq-atvorini kuzatish imkoni bo'lmaganligini bahona qilishga haqli emaslar. Kafillar ularni javobgarlikka tortish uchun sabab bo'ladigan asoslar kelib chiqquniga qadar zimmalariga olgan majburiyatlaridan voz kechishlari mumkin.

Jamoat birlashmasi yoki jamoa ishda ayblanuvchi, sudlanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilingan shaxsni kafillikka olish to'g'risida qaror qabul qilishga haqli bo'lib, o'z qarorini ayblanuvchining, sudlanuvchining munosib xulq-atvorda bo'lishiga kafil ekanligi to'g'risidagi yozma majburiyat tarzida bayon qiladi. Bu majburiyat surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga taqdim qilinadi, ular jamoat birlashmasi yoki jamoaning qaroriga rozi bo'lsalar, shunday ehtiyot chorasini tanlab, bu haqda qaror yoki ajrim chiqaradilar. Ayni vaqtda jamoat birlashmasi yoki jamoa vakiliga ushbu ehtiyot chorasi qo'llanilishiga sabab bo'lgan ayblovning mohiyati, ayblanuvchiga, sudlanuvchiga esa, basharti xulq-atvori nomunosib bo'lsa, ehtiyot chorasi og'irrog'i bilan almashtirilishi mumkinligi tushuntirilgani to'g'risida bayonnoma tuziladi.

Ayblanuvchi, sudlanuvchi boshqa ishga o'tgan yoxud istiqomat joyini o'zgartirgan taqdirda jamoat birlashmasi yoki jamoa bu haqda ehtiyot chorasini tanlagan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga darhol xabar berishi shart. Bunday hollarda jamoa kafilligi bekor qilinadi va boshqa ehtiyot chorasi bilan almashtirilishi mumkin. Ayblanuvchining, sudlanuvchining xulq-atvori nomunosib bo'lgan taqdirda jamoat birlashmasi yoki jamoa kafillikdan voz kechishga haqlidir.

Jamoat birlashmasining kafilligi jamoatchilikning jinoyat protsessida ishtirok etishi shakllaridan biridir. Lekin ehtiyot chorasi sifatidagi jamoat birlashmasining kafilligini uncha xavfli bo‘lmagan jinoyatni sodir etgan shaxsni jamoat birlashmasi yoki jamoa otalig‘iga berishdan farqlash lozim. Otaliqqa berilganda aybdor jinoiy javobgarlikdan ozod qilinadi va jinoyat ishi tugatiladi. Jamoat kafilligiga olish ehtiyot chorasi tergov yuritilayotganida yoki ish sudda ko‘rilayotganida tanlanadi.

Ushbu ehtiyot chorasini qo‘llash uchun majburiyat jamoat birlashmasi yoki jamoa a‘zolarining umumiy majlisidan kelib chiqishi zarur. Ushbu majburiyat majlisning yozma qarori ko‘rinishida bo‘lishi va unda jamoa ayblanuvchining munosib xulq-atvorda bo‘lishi va chaqirilganda hozir bo‘lishiga kafolat berishi talab etiladi.

Muassasa va korxonaga ma‘muriyatidan yoki jamoat birlashmalarining ijro organlaridan kelib chiqadigan kafillik jamoat kafilligini qo‘llash uchun yetarli emas. Biroq shuni ta‘kidlash lozimki, jamoa kafilligi ehtiyot chorasi sifatida hali juda kam qo‘llanilmoqda. Chunki tergov organlari amaliyotida jamoatchilikni jinoyatchilikka qarshi kurashga jalb etishning ushbu shakli yetarli baholanmayapti. Ba‘zan jamoatchilik bilan aloqaning sustligi ham bunga sabab bo‘lmoqda.

Jamoat birlashmasining kafilligi ehtiyot chorasi ayblanuvchi ijtimoiy xavfi uncha katta bo‘lmagan jinoyat sodir etgan va kelajakda uni tegishli jamoat ta‘siri chorasini ko‘rib, jinoiy javobgarlikdan ozod qilish mumkin bo‘lgan hollarda qo‘llanilishi mumkin. Ushbu holda ayblanuvchining munosib xulq-atvorda bo‘lishi va tergov yoki ishni ko‘rib chiqish jarayonida hozir bo‘lishi uchun majburiyat olgan jamoa ilgari jinoyat ishi materiallari bilan to‘qnashgan hamda o‘z a‘zosining taqdirini belgilashda faol ishtirok etgan bo‘lardir. Ayblanuvchiga kelganda esa, jamoat tashkiloti uning pirovard taqdiri hal bo‘lmasidan avval kafillik berishi unga ijobiy tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatishi va ish bo‘yicha to‘g‘ri qaror qabul qilinishiga yordam berishi mumkin.

Ushbu choraning kuchi jamoaning ishonch bildirishida bo‘lib, bunday ishonchni yo‘qotish o‘zini jamoadan tashqari qo‘yish bilan barobardir. Ana shu narsa ayblanuvchining o‘z vaqtida hozir bo‘lishini va munosib xulq-atvorda bo‘lishini ta‘minlaydi. Bunday ehtiyot chorasini tanlash tashabbusi tergov olib borayotgan shaxslardan ham, jamoat birlashmalaridan ham chiqishi mumkin. Ilgari amalda bo‘lgan 1959-yilgi JPKda bunday ehtiyot chorasi bo‘lmagan.

Garov ayblanuvchi, sudlanuvchi, ularning qarindoshlari, boshqa fuqarolar yoki yuridik shaxslar dastlabki tergov organi yoki sudning

depozit hisobvarag'iga topshiradigan pul mablag'i yoki qimmatbaho buyumlardan iboratdir. Garov tariqasida ko'chmas mulk ham qabul qilinishi mumkin.

Garovni qabul qilish haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror bayonnoma tuzadi, sud esa sud majlisi bayonnomasiga tegishli yozib qo'yadi. Bayonnomada ayblanuvchiga, sudlanuvchiga – uning JPKning 46-moddasida ko'rsatilgan majburiyatlari tushuntirilganligi va bu majburiyatlarni buzmaslikka u so'z berganligi, garovga qo'yuvchiga esa – ayblanuvchi, sudlanuvchi majburiyatlarini bajarmagan taqdirda garovga qo'ygan narsalaridan mahrum bo'lishi ma'lum qilingani ko'rsatilishi lozim. Bayonnomaning garovni qabul qilgan mansabdor shaxs, garovga qo'yuvchi va ayblanuvchi, sudlanuvchi imzolaydilar.

Garov summasi eng kam oylik ish haqining yigirma baravaridan oz bo'lishi mumkin emas va uni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud ayblovning og'irligini, ayblanuvchining, sudlanuvchining va garovga qo'yuvchining shaxsini, garovga qo'yuvchining mulkiy ahvolini va uning ayblanuvchi bilan munosabatlarini e'tiborga olib belgilaydi.

Garovni topshirish vaqtida, garovga qo'yuvchi shu ehtiyot chorasi tanlangan ishning mohiyati, ayblanuvchiga, sudlanuvchiga tayinlanishi mumkin bo'lgan jazo va o'zining javobgarligi to'g'risida xabardor qilinishi lozim. U o'zining olgan majburiyatidan garovning davlat foydasiga o'tib ketishi uchun sabab bo'ladigan asoslar kelib chiqquniga qadar voz kechishi mumkin. Garovga qo'yuvchi ayblanuvchining, sudlanuvchining xulq-atvorini kuzatishga imkoni bo'lmaganligini bahona qilishga haqli emas, u bartaraf etib bo'lmaydigan vaziyatning ta'sirini isbotlab beradigan hollar bundan mustasno.

Ehtiyot chorasini o'zgartirish uni tanlash shart-sharoitlari buzilganligi tufayli ro'y bermayotgan bo'lsa, shuningdek ish yuritish tugatilgan hollarda yoxud sud hukmi kuchga kirishi munosabati bilan garov uni qo'yuvchiga qaytariladi. Ayblanuvchi, sudlanuvchi zimmasiga olgan majburiyatlarini buzgan taqdirda garov sud ajrimi bilan davlat foydasiga o'tkaziladi va ayblanuvchiga, sudlanuvchiga nisbatan jiddiyroq ehtiyot chorasi qo'llaniladi (JPK 249-m.).

Ehtiyot chorasi sifatida *qamoqqa olish*. Insonning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari, avvalo, asossiz jinoiy ta'qib va shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalani, shaxsiy daxlsizlik huquqlari hamda adolatli sud muhokamasiga bo'lgan huquqi samarali muhofaza etilishini ta'minlashdan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasining xalqaro majburiyatlari bilan ham tasdiqlanadi. Xususan, 1966-yilda qabul

qilingan «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi Halqaro Pakt»¹ning 9-moddasi 3-qismiga asosan «Jinoiy ayblov bilan qamalgan yoki ushlangan har bir shaxs zudlik bilan sudya yoki qonun bo'yicha sud hukmronligini amalga oshirish huquqi bo'lgan boshqa mansabdor shaxs huzuriga keltiriladi va ayblanayotgan shaxs oqilona muddat ichida ishi sudda ko'rilishi yoki ozod qilib yuborilish huquqiga ega»ligi qayd etilgan.

Aynan shu xalqaro standartlarning mamlakatimiz qonunchiligiga inkorporatsiya qilinishi maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimovning «Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazish to'g'risida»gi 2005-yil 8-avgust farmoni qabul qilindi. Mazkur Farmonga asosan «Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi 2007-yil 11-iyul qonuni qabul qilindi. Mazkur qonun 2008-yilning 1-yanvaridan qo'llanila boshlandi. Uning amaliyotga joriy etilishi huquq-tartibot idoralaridan ko'plab izlanishlar, sa'i-harakatlar talab etmoqda. Sababi, sanksiya berish huquqini sudlarga o'tkazish borasida yaratilgan yangicha mexanizm eski mexanizmdan tubdan farq qiladi.

Endi jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan shaxs faqat sudning qaroriga ko'ra ehtiyot chorasi tariqasida qamoqqa olinishi mumkin. Gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchini qamoqda saqlash muddatini uzaytirish vakolati ham faqat sud tomonidan amalga oshiriladi.

JPKga kiritilgan o'zgartirish va qo'shimchalarga asosan dastlabki tergov davomida qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash huquqi faqat sudlarga tegishlidir. Sud huquqlarini kengaytirish orqali qonunda amalga oshirilgan ushbu o'zgartirish jinoyat protsessida sudgacha bo'lgan ish yuritishni sud tomonidan nazorat qilish institutining joriy etilayotganini bildiradi.

Endi qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash uchun prokuror, prokurorning roziligi bilan tergovchi tomonidan iltimosnoma beriladi va uni sud JPKning 243-moddasida belgilangan tartibda ko'rib chiqadi.

Qamoqqa olish – eng og'ir ehtiyot chorasi bo'lib, fuqaroning huquq va erkinliklarini hamda eng asosiy huquqlaridan biri – shaxsiy erkinlik va daxlsizlik huquqlarini jiddiy ravishda cheklaydi. Shu bois qamoqqa

---

¹ Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар (тўплам). – Т., 2004. – 40-б.

olish tarzidagi ehtiyot chorasi boshqa ehtiyot choralari ayblanuvchi (gumon qilinuvchi)ning munosib xulq-atvorini ta'minlash va jazodan bo'yin tovlashining oldini olish imkoni bo'lmagan hollardagina qo'llanadi. Ayni paytda og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etgan shaxslarga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llamaslik yoki o'z vaqtida qo'llamaslik yangi jinoyatlar sodir etilishiga olib kelishi mumkinligini yoddan chiqarmaslik lozim.

JPKning 242-moddasiga asosan ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish Jinoyat kodeksida uch yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan qasddan sodir etilgan jinoyatlarga hamda ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, buning uchun Jinoyat kodeksida besh yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha qo'llanilishi mumkin.

Ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish ayblanuvchini (ayrim hollarda – ushlangan gumon qilinuvchini) jamiyatdan majburiy ajratish hamda dastlabki tergov va jinoyat ishini sudda ko'rib chiqish jarayoni va jazoning ijro etilishini ta'minlash maqsadida, uni maxsus muassasada saqlashdan iborat.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasiga quyidagi belgilar xos:

a) u ayblanuvchiga, ayrim hollarda esa – ushlangan gumon qilinuvchiga nisbatan qo'llaniladi, protsessning boshqa ishtirokchilariga nisbatan esa hech qachon qo'llanilmaydi;

b) uni faqat qo'zg'atilgan jinoyat ishi bo'yichagina qo'llash mumkin;

d) uni qo'llash uchun shaxsning jinoyat sodir etishda ishtirok etganligini tasdiqlovchi dalillar bo'lishi zarur;

e) u jinoyat ishi bo'yicha isbotlash vositasi hisoblanmaydi va ushbu choraning qo'llanilishi o'z-o'zicha shaxsning jinoyat sodir etganligiga dalil bo'lmaydi;

f) shaxsga bir vaqtning o'zida faqat bitta ehtiyot chorasi qo'llanilishi mumkin.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini sodir etilgan jinoyat uchun jazo deb baholab bo'lmaydi. Ehtiyot choralarida protsessual javobgarlik elementlari bo'lsa-da, ammo ularning asosiy vazifasi – huquqbuzarliklarning oldini olish, chunki ular jinoyat sodir etganlik yoki protsessual qoidani buzganlik uchun emas, balki ayblanuvchi (gumon qilinuvchi)ning protsessual majburiyatlarni bajarishini ta'minlash va uning yangi jinoyatlar sodir etishi, tergov va suddan yashirinishi, ish

bo'yicha haqiqatni aniqlashga to'sqinlik qilishga urinishlarining oldini olish uchun qo'llaniladi.

Yuqorida ko'rsatilganlar bilan bir qatorda qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi, alohida hollarda, uch yildan ortiq bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan qasddan sodir etilgan jinoyatlarga doir, shuningdek ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilib, buning uchun besh yildan ortiq bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo nazarda tutilgan jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha qo'llanilishi mumkin. Lekin JPKga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalarga asosan alohida hollarning turlariga aniq tavsif berilgan. Ular quyidagi holatlardan iborat:

- 1) ayblanuvchi, sudlanuvchi tergov va suddan yashiringanida;
- 2) ushlab turilgan gumon qilinuvchining shaxsi aniqlanmaganida;
- 3) ilgari qo'llanilgan ehtiyot chorasi ayblanuvchi, sudlanuvchi tomonidan buzilganida;
- 4) ushlab turilgan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi O'zbekiston Respublikasida doimiy yashash joyiga ega bo'lmaganida;
- 5) jinoyat qamoq yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tash davrida sodir etilganida.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi esa faqat sud tomonidan qo'llanilishi mumkin. Bunday huquq jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi, okrug, hududiy harbiy sudining sudyalariga berilgan.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi faqat ushlab turilgan gumon qilinuvchiga yoki ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilingan shaxsga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Ularga quyidagilar kiradi:

a) ushlangan gumon qilinuvchi – bu ushlash tarzidagi protsessual majburlov chorasi qo'llanilgan, ushlab turish bayonnomasi tuzilgan va shaxsni jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb qilish to'g'risida qaror chiqarilgan shaxs;

b) ayblanuvchi – JPKning 46-moddasiga muvofiq, qonunda belgilangan tartibda ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etish uchun jalb qilish haqida qaror chiqarilgan shaxs.

JPKning 242-moddasida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo'lganda va dastlabki tergov davomida qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi tanlash zaruriyati tug'ilganda prokuror, prokurorning roziligi bilan tergovchi qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnoma qo'zg'atish haqida qaror chiqarishi mumkin. Bunday huquq

faqat prokuror va tergovchiga tegishli va tergovchining iltimosnomasiga binoan prokurorning roziligi olinishi kerak.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi:

1) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi deputati va Senati a’zosiga nisbatan – O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining tegishli palatasi yoki uning Kengashi roziligi bilan;

2) O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakiliga (ombudsmanga) nisbatan – O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining roziligi bilan;

3) Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi deputatiga, xalq deputatlari viloyat, Toshkent shahar, tuman va shahar Kengashining deputatiga nisbatan – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi, tegishli xalq deputatlari Kengashi yoki ularning rahbarlari roziligi bilan;

4) O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining sudyasiga nisbatan — O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudining roziligi bilan, O‘zbekiston Respublikasining boshqa sudlari sudyalariga nisbatan — tegishincha O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining yoki O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi Plenumining roziligi bilan;

5) prokuror va prokuratura tergovchisiga nisbatan — O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining roziligi bilan qo‘llanilishi mumkin.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash to‘g‘risida iltimosnoma qo‘zg‘atish haqidagi qarorda ushlab turilgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchini qamoqqa olish zaruratini keltirib chiqargan asoslar va boshqa ehtiyot chorasini qo‘llab bo‘lmaslik asoslari bayon qilinadi.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash uchun iltimosnoma qo‘zg‘atish haqidagi qaror uch qismdan: kirish, tavsif-asoslantirish va xulosadan iborat bo‘ladi.

Kirish qismida protsessual hujjatning nomi, tuzilgan vaqti va joyi, hujjatni tuzgan shaxsning lavozimi, unvoni, familiyasi, ismi, otasining ismi, jinoyat ishining raqami va boshqa ma’lumotlar keltiriladi.

Tavsif-asoslantirish qismida quyidagilar bayon etiladi: jinoyatning sodir etilish sharoitlari; shaxs sodir etgan jinoyatning kvalifikatsiyasi; tergovchi (prokuror) ushbu ehtiyot chorasini qo‘llash haqida iltimos bilan chiqayotgan shaxs aybining isbotlanganlik darajasi; JPKning 237, 242-moddalarida nazarda tutilgan va aynan shu favqulodda ehtiyot chorasi qo‘llanilishini hamda JPKning 237-moddasida nazarda tutilgan boshqa ehtiyot choralarini qo‘llash mumkin emasligini asoslantiruvchi

ma'lumotlar; JPKning iltimosnoma qo'zg'atish haqida qaror chiqarilishi uchun huquqiy asos bo'lgan moddalari.

Xulosa qismida tergovchining (aynan qaysi) sud oldida shaxsga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash zarurligi haqida iltimosnoma qo'zg'atishga doir xulosalari, shuningdek ushlangan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi haqidagi ma'lumotlar — uning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan vaqti va joyi, millati, ish va yashash joyi, ma'lumoti, sudlanganligi kabi ma'lumotlar keltiriladi. So'ngra prokurorning roziligini olish zarurligi, qabul qilingan qaror haqida manfaatdor taraflar xabardor qilinishiga oid ma'lumotlar keltirilishi mumkin. Qarorni tergovchi yoxud prokuror (shaxsan o'zi iltimos qo'zg'atgan hollarda) imzolashi kerak.

Iltimosnoma qo'zg'atish haqidagi qarorga uni asoslantiruvchi quyidagi hujjatlar ilova qilinishi lozim:

- jinoyat ishi qo'zg'atish haqidagi qaror nusxasi;
  - gumon qilinuvchini ushlab turish bayonnomasining nusxasi;
  - shaxsni ishda gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb qilish haqidagi qaror nusxasi;
  - shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb qilish haqidagi qaror nusxasi;
  - ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi qaror nusxasi (agar u ilgari qo'llanilgan va ayblanuvchi uni buzgan bo'lsa);
  - gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va ushbu shaxs shu jinoyatni sodir etganligini tasdiqlovchi ko'rsatuvlar bergan boshqa shaxslarni so'roq qilish bayonnomalarining nusxalari;
  - gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining shaxsiga oid materiallar;
  - jinoyat ishining shaxsga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashni asoslantiruvchi boshqa materiallarining nusxalari.
- Iltimosnoma gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga nisbatan qo'zg'atilayotganligiga qarab ilova qilinayotgan hujjatlar ro'yxati o'zgarishi mumkin.

Iltimosnomaga ilova qilib sudga yuborilayotgan barcha hujjatlar qonunda belgilangan tartibda tasdiqlangan bo'lishi kerak.

Prokuror qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnomaning asosligini tekshirib, unga rozi bo'lgan taqdirda, iltimosnoma qo'zg'atish to'g'risidagi qaror va zarur materiallarni sudga yuboradi.

Bunda prokuror tergovchining iltimosnoma qo'zg'atish haqidagi qarori, unga ilova qilingan va iltimosnomani asoslantiruvchi hujjatlar

bilan tanishib, ushbu shaxsga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashning asosliligi va buning uchun asoslar yetarliligini tekshiradi. Prokuror tergovchining iltimosnoma qo'zg'atish haqidagi qarorida aks ettirilgan vajlariga qo'shilgan taqdirda qaror blankiga imzo chekadi. Qaror blankasida prokuratura organining nomi, prokurorning unvoni, familiyasi va ismi, otasining ismi, sana ko'rsatilgan, imzo tegishli prokuratura organining gerbli muhri bilan tasdiqlangan bo'lishi kerak. So'ngra qaror hamda tegishli materiallar yo'llanma xat bilan jinoyat ishi tergov qilinayotgan joydagi tuman (shahar yoki boshqa joy)ning jinoyat ishlari bo'yicha sudiga yuboriladi.

Prokuror qarorga qo'shilgan materiallar yetarli emasligi, isbotlanmaganligi yoki to'liq emasligi yoxud boshqa sabablar tufayli tergovchining qarorida keltirilgan vajlarga rozi bo'lmaganida tergovchiga qaror va uning ilovalarini yozma ko'rsatmalar bilan qaytaradi. Ularda iltimos qo'zg'atish haqidagi qaror hamda unga qo'shilgan materiallar qaytarilishining sabablari aks ettirilishi kerak. Shuningdek, materiallarni to'ldirish zarurligi, ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishni qo'llashning to'liqroq asoslantirilishi yoxud boshqa ehtiyot chorasi qo'llanishi haqida aniq ko'rsatma berilishi mumkin.

Agar iltimosnoma JPKning 221-moddasi tartibida ushlab turilgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga nisbatan qo'zg'atilayotgan bo'lsa, qaror va ko'rsatilgan materiallar ushlab turish muddati tugashidan kamida o'n ikki soat oldin sudga taqdim qilinishi kerak.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnoma jinoyat sodir qilingan yoki dastlabki tergov yuritilayotgan joydagi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining, okrug, hududiy harbiy sudning sudyasi tomonidan, mazkur sudlarning sudyasi bo'lmagan yoxud qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi materialni ko'rib chiqishda uning ishtirokini istisno etuvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda, jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpoqiston Respublikasi Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudi, O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudi raisining ko'rsatmasiga binoan boshqa tegishli sudning sudyasi tomonidan yakka tartibda ko'rib chiqiladi.

Bunda jinoyat ishlarining tergovga (JPK 345-m.) va sudlovga (JPK 389-m.) tegishliligi qoidalariga rioya etilishi zarur.

Sudya bo'lmagan hollar deganda, uning kasalligi, ta'tilda ekanligi yoki uning kasbiy faoliyatiga to'sqinlik qiluvchi boshqa sharoitlar yoxud ushbu sud sudyasining lavozimi bo'sh ekanligi tushunilishi lozim.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi materialni ko'rib chiqishda sudyaning ishtirok etishini istisno etuvchi holatlarning mavjudligi deganda, JPKning 76-moddasida nazarda tutilgan holatlar tushuniladi. Mazkur holatlar yuzaga kelgan taqdirda qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnomani tegishli darajadagi boshqa sud ko'rib chiqishi mumkin.

Iltimosnomani yakka tartibda ko'rib chiqish sudya JPKning 13-moddasi qoidalariga muvofiq sud majlisi o'tkazishini va unda JPKning 408-moddasi talablariga muvofiq raislik qilishini bildiradi. Sud muhokamasi chog'ida JPKning 406, 408-412, 414, 418, 420, 423-427-moddalarida ko'rsatilgan sud muhokamasining umumiy shartlariga rioya etilishi kerak.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnoma yopiq sud majlisida, materiallar kelib tushgan paytdan e'tiboran o'n ikki soat ichida, lekin ushlab turishning eng ko'p muddatidan kechiktirmay ko'rib chiqiladi.

Iltimosnoma yopiq sud majlisida ko'rib chiqilganligi sababli sud zalida JPKning 243-moddasida ro'yxati keltirilgan shaxslargina ishtirok etishini taqozo etadi. Bu ro'yxatga prokuror, himoyachi, ushlangan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi kiritilishi lozim.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnoma prokuror, agar ishda qatnashayotgan bo'lsa himoyachi, ushlab turilgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi ishtirokida ko'rib chiqiladi. Ushlab turilgan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi sud majlisiga olib kelinadi. Sud majlisida gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining qonuniy vakili, shuningdek tergovchi ishtirok etishga haqli. Zarur hollarda tergovchi sudga chaqirilishi mumkin.

Sud majlisida ishtirok etish huquqiga ega shaxslarga gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining qonuniy vakili (uning ishtirok etishi JPKning 60-moddasi talablariga muvofiq rasmiylashtirilgan bo'lishi kerak) hamda tergovchi kiritiladi. Tergovchi sudga chaqirilishi mumkinligiga alohida e'tibor qaratish zarur. Tergovchini sudga chaqirish shaxsni qamoqqa olish zaruratini tasdiqlovchi qo'shimcha ma'lumotlar olinishi kerakligi bilan asoslantirilishi mumkin. Bu tergovchining protsessual mustaqilligi yo'qotilishini anglatmaydi. Sud faqat qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi masalani hal qiladi va tergovchining shaxsni jinoyat ishida gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi sifatida ishtirok etishga jalb qilish haqidagi to'xtamiga aslo ta'sir etmaydi.

Iltimosnomani ko‘rib chiqish bo‘yicha sud majlisida ishtirok etishi kerak bo‘lgan shaxslarga JPKning 97-moddasida belgilangan tartibda sud majlisi bo‘ladigan vaqt va joy haqida xabar beriladi.

Sud majlisining joyi, sanasi va vaqti haqida lozim darajada xabardor qilingan shaxslarning kelmaganligi qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash to‘g‘risidagi iltimosnomani ko‘rib chiqish uchun monelik qilmaydi, ayblanuvchining kelmaganligi hollari bundan mustasno.

Sud majlisining kotibi majlis boshlanguniga qadar prokuror, himoyachi, ushlangan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sud majlisiga chaqirilgan boshqa shaxslarning kelganligini tekshiradi. Xabar berilgan shaxslarning kelmaganligi sud majlisi qoldirilishiga asos bo‘lmaydi. Ushbu qoida ayblanuvchi kelmagan hollarga taalluqli emas, chunki manfaatdor tarafning ishtirokisiz iltimosnomani ko‘rib chiqish sudda ish yuritishning tortishuvi prinsipini (JPK 25-m.) va ayblanuvchining himoyalani huquqini (JPK 46-m.) buzadi.

Ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb qilingan shaxs tergov organlaridan yashiringan hollarda tergovchi, JPKning 365-moddasiga muvofiq, unga nisbatan qidiruv e‘lon qiladi. Faqat shu holdagina yashiringan ayblanuvchini qamoqqa olish haqidagi iltimosnoma uning ishtirokisiz ko‘rib chiqilishi mumkin.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash haqidagi iltimosnomani ko‘rib chiqish tartibi sud muhokamasining qisqartirilgan shaklida amalga oshiriladi. Sud majlisi ochilib, sudga chaqirtirilgan shaxslar tekshirilganidan so‘ng, raislik qiluvchi, taraflar hamda qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash haqidagi iltimosnoma ko‘rib chiqiladigan shaxsga oid ma‘lumotlar e‘lon qilinadi. Sudya taraflar va boshqa shaxslarning huquq va majburiyatlarini tushuntirib beradi. Protsess ishtirokchilarining iltimoslarini qabul qiladi va hal etadi.

Sud tergov prokuror ma‘ruzasi bilan boshlanadi. Prokuror o‘z ma‘ruzasida aynan shu ehtiyot chorasini qo‘llash zarurligi va boshqa ehtiyot chorasini qo‘llash mumkin emasligini asoslab beradi. Prokuror o‘z chiqishida shaxsning tergov va suddan yashirinishi mumkinligini ko‘rsatuvchi uning doimiy yashash joyiga ega emasligini, yangi g‘ayriqonuniy harakatlar sodir etishga moyilligini, shuningdek ayblanuvchi yoki uning qarindoshlari, guvohlar va jabrlanuvchilarga ularning ko‘rsatmalarini o‘z foydasiga o‘zgartirishga erishish maqsadida tazyiq o‘tkazishga urinishlarini ko‘rsatuvchi dalillar va taxminlarni keltirishi

mumkin. Shunga alohida e'tibor berish zarurki, prokurorning ma'ruzada bildirgan taxminlari ish holatlariga va ayblanuvchining shaxsiga oid haqiqiy ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi lozim.

Prokurorning ma'ruzasidan keyin so'z himoya tarafiga, ya'ni gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi yoxud ularning himoyachisiga beriladi. Ular o'z chiqishlarida tergovchi, prokurorning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi vajlari asossiz ekanligini yoki haqiqatga mos emasligini asoslab beradilar. Ular, shuningdek, shaxsni qamoqqa olish mumkin emasligidan dalolat beruvchi holatlarni keltirishlari ham mumkin.

Sud majlisida sudga chaqirtirilgan va ko'rsatuvlari qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash yoki qo'llamaslik haqida ajrim chiqarilishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan shaxslar tinglanishi mumkin. Bundan tashqari, sud majlisida sudga ayblov tomonidan ham, himoya tomonidan ham taqdim etilgan materiallar tekshirilishi kerak.

Sud majlisida ishtirok etgan barcha ishtirokchilar tinglanganidan va barcha materiallar tekshirilganidan so'ng sud tanaffus e'lon qiladi hamda JPKning 453-moddasida nazarda tutilgan tartibda ajrim chiqarish uchun alohida xonaga chiqadi. JPKning 14-moddasi talablariga muvofiq qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi masala bo'yicha ajrim chiqarish chog'ida sudyaning faoliyatiga har qanday aralashishga yo'l qo'yilmaydi va bu qonun bo'yicha javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Sudya gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnomani ko'rib chiqib, quyidagi ajrimlardan birini chiqaradi:

- 1) qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida;
- 2) qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashni rad qilish to'g'risida;
- 3) taraflar qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashning asoslanganligi yoki asoslanmaganligiga doir qo'shimcha dalillarni taqdim etishlari uchun ushlab turish muddatini qirq sakkiz soatdan ko'p bo'lmagan muddatga uzaytirish to'g'risida.

Ushbu turdagi ajrim faqat ushlangan gumon qilinuvchiga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Ushlab turish muddatini uzaytirishga sud ushlab turish qonuniy va asosli deb topgan taqdirdagina taraflardan birining iltimosi bo'yicha sud qarori chiqarilgan paytdan e'tiboran 48 soatdan ortiq bo'lmagan muddatga qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini tanlash

asosli ekanligi yoki asosli emasligini ko'rsatuvchi dalillarni taqdim etish uchun yo'l qo'yiladi (JPK 243-m. 10-q. 3-b.). Bunday uzaytirishga ayblov tarafining ham, himoya tarafining ham iltimosi bo'yicha ruxsat berilishi mumkin. Ushbu iltimosning ma'nosi shundaki, uni bildirgan taraf qamoqqa olish asosli ekanligini isbotlovchi yoki rad etuvchi qo'shimcha dalillar taqdim etishi uchun vaqt kerak bo'ladi. Sharoitdan kelib chiqib, muddatni uzaytirish ayblov tarafiga ham, himoya tarafiga ham foydali bo'lishi mumkin.

Sudyaning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi yoki uni qo'llashni rad qilish to'g'risidagi ajrimi o'qib eshittirilgan paytdan e'tiboran kuchga kiradi va darhol ijro qilinishi kerak. Sudyaning ajrimi ijro uchun prokurorga, ma'lumot uchun esa gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, himoyachiga yuboriladi.

Ehtiyot chorasi tariqasida qamoqqa olingan gumon qilinuvchilar va ayblanuvchilar tergov hibsxonasining kameralarida saqlanadi. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud bir jinoyat ishi bo'yicha yoki bir necha o'zaro bog'liq jinoyat ishlari bo'yicha gumon qilinuvchilarni va ayblanuvchilarni alohida-alohida saqlash to'g'risida tergov hibsxonasining ma'muriyatiga yozma ko'rsatma berishga haqli.

Agar qamoqqa olinganlar Jinoyat kodeksi 15-moddasining to'rtinchi va beshinchi qismlarida nazarda tutilgan og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarni sodir etishda ayblanayotgan bo'lsa, prokurorning qaroriga yoki sudning ajrimiga ko'ra tergov hibsxonasining bir kishilik kamerasida qamoqqa saqlab turilishi mumkin. Bu chora voyaga yetmaganlarga, oltmish yoshdan oshganlarga, shifokorning yozma xulosasi bilan tasdiqlangan og'ir kasallarga va ruhiy kasallikka chalingan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi.

Qamoqqa olinganlar vaqtincha saqlash hibsxonalarida o'n sutkagacha saqlanishi mumkin. Qamoqqa olinganlarni tergov hibsxonasiga olisligi yoki lozim darajadagi qatnov yo'llari mavjud emasligi tufayli olib borishning imkoniyati bo'lmagan hollarda, bunday shaxslar vaqtincha saqlash hibsxonalarida tergovchining prokuror bilan kelishilgan qaroriga, shuningdek prokurorning qaroriga yoxud sudning ajrimiga ko'ra o'ttiz sutkagacha saqlanishi mumkin.

Qamoqqa olingan harbiy xizmatchilar gaupvaxtalarda ko'pi bilan yigirma sutkagacha, olis joylarda esa, bu ehtiyot chorasining butun amal qilish muddati mobaynida saqlanishi mumkin. Harbiy xizmatchini gaupvaxtada saqlash muddati harbiy sudlar tomonidan ishni sudda ko'rib chiqish vaqtiga, lekin ko'pi bilan o'n besh sutkaga uzaytirilishi

mumkin. Intizomiy qismga yuborishga hukm qilingan harbiy xizmat-chilar hukm qonuniy kuchga kirguniga qadar gaupvaxtalarda saqlanishi mumkin.

Tergov harakatlarini bajarish yoki jinoyat ishlarini tergov hibsonalari joylashgan aholi punktlari hududidan tashqarida sudda ko'rib chiqish uchun zarur bo'lgan hollarda, qamoqqa olinganlarni mazkur harakatlarni amalga oshirish va sud majlislarini o'tkazish uchun har kuni olib borish imkoniyati bo'lmaganda ular tergov hibsonalaridan vaqtincha saqlash hibsonalariga o'tkazilishi, lekin bir oy mobaynida ko'pi bilan o'n sutkaga o'tkazilishi mumkin. Bunday o'tkazish uchun qamoqqa olinganni boshqa yerga ko'chirish to'g'risidagi tergovchining, prokurorning qarori yoxud sudning ajrimi asos bo'ladi.

Basharti mahkum boshqa jinoyat ishi bo'yicha guvoh yoki jabrlanuvchi bo'lsa, u sud hukmi qonuniy kuchga kirganidan keyin jazoni ijro etish muassasasidan tergov hibsonasiga o'tkazilishi yoki tergov hibsonasida qoldirilishi mumkin. Bu holda mahkum: Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurorining, viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlarining, shuningdek ularga tenglashtirilgan prokurorlarning roziligi bilan uch oygacha muddatga, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori yoki uning o'rinbosari roziligi bilan olti oygacha muddatga, sudning ajrimiga ko'ra esa ish sudda ko'rib chiqilishi vaqtiga tergov hibsonasida saqlanishi mumkin.

Boshqa tumanda (shaharda) turgan mahkum boshqa yerga ko'chirish to'g'risidagi tergovchining prokuror bilan kelishilgan qaroriga, shuningdek prokurorning qaroriga yoxud sudning ajrimiga muvofiq boshqa yerga o'tkaziladi. Mahkumni boshqa yerga ko'chirishni ijro etish O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining maxsus bo'linmalari zimmasiga yuklanadi.

Qamoqqa olinganlarni qamoqda saqlash joylarida saqlash tartibi va shart-sharoitlari 2011 yil 29 sentabrdagi «Jinoyat ishini yuritish chog'ida qamoqda saqlash to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan belgilanadi.

Qamoqda saqlab turish muddatiga JPKning 599-moddasiga muvofiq shaxsni O'zbekiston Respublikasiga ushlab berish to'g'risidagi so'rovga ko'ra uning xorijiy davlat hududida qamoqda saqlangan vaqti qo'shib hisoblanadi.

Agar O'zbekiston Respublikasiga xorijiy davlat tomonidan ushlab berilgan shaxsni ushbu modda ikkinchi qismining to'rtinchi yoki

beshinchida xatboshisida belgilangan qamoqda saqlab turishning oxirgi muddati tugagan bo'lsa va ishning holatlariga ko'ra qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini o'zgartirish mumkin bo'lmasa, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining iltimosnomasiga binoan sud JPKning 247-moddasida nazarda tutilgan talablarga rioya etgan holda, qamoqda saqlab turishning qo'shimcha, lekin shaxs O'zbekiston Respublikasi hududida vaqtincha saqlash hibsxonasiga yoxud tergov hibsxonasiga joylashtirilgan paytdan boshlab uch oydan ortiq bo'lmagan muddatini belgilashga haqli.

Tergovi tamomlangan jinoyat ishining materiallari ayblanuvchiga va uning himoyachisiga tanishib chiqish uchun 247-modda ikkinchi qismining to'rtinchi yoki beshinchida yoxud to'rtinchi qismida nazarda tutilgan qamoqda saqlab turishning oxirgi muddati tugashidan kamida bir oy oldin taqdim etilgan bo'lishi lozim.

Sudyaning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi ajrimi e'lon qilingan paytdan e'tiboran kuchga kirishini hisobga olib, gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi sud zalining o'zida qamoqqa olinadi va protsessual majburlov choralarini ijro etish joyiga, ya'ni tergov hibsxonasiga, albatta soqchi qo'riqlovi ostida yuboriladi. Sudning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi ajrimi bajarilishini tashkil qilish prokurorning zimmasiga yuklatiladi.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashni rad etish haqida ajrim chiqarilganida ushlab turilgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi darhol sud zalida ozod qilinadi.

Sudyaning ajrimi ustidan JPK 241-moddasining 2-qismida nazarda tutilgan qoidalarga binoan apellatsiya tartibida shikoyat berilishi, protest bildirilishi mumkin.

Apellatsiya instansiyasi sudi appellatsiya shikoyatini, protestini ko'rib chiqib, o'z ajrimi bilan:

1) sudyaning ajrimini o'zgarishsiz, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirmasdan qoldirishga;

2) sudyaning ajrimini bekor qilish va gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchini qamoqdan ozod qilish yoxud unga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashga haqli.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash rad qilingan taqdirda, aynan o'sha gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga nisbatan mazkur masala bo'yicha takroran sudga murojaat qilishga qamoqqa olishni taqozo etadigan yangi holatlar yuzaga kelganda yo'l qo'yiladi.

Qamoqda saqlash muddatini uzaytirishning asoslari va tartibi

O‘zbekiston Respublikasi JPK 245-moddasining 1-qismiga muvofiq, jinoyat ishlarini tergov qilish jarayonida qamoqda saqlab turish muddati ko‘pi bilan uch oyni tashkil etadi.

Qamoqda saqlab turishning qonun normalarida belgilangan uch oylik muddatini:

5 oygacha – Qoraqalpog‘iston Respublikasi prokurori yoki viloyat, Toshkent shahar prokurori va ularga tenglashtirilgan prokurorlarning;

7 oygacha – O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori o‘rinbosarining;

9 oygacha – O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining;

bir yilgacha – alohida murakkab ishlar tergov qilinayotgan hollarda og‘ir hamda o‘ta og‘ir jinoyatlar sodir etganlikda ayblanayotgan shaxslarga nisbatan O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining iltimosnomasiga binoan uzaytirish imkoni sud tomonidan ko‘rib chiqiladi. Muddatni yana uzaytirishga yo‘l qo‘yilmaydi. Ko‘rsatilgan barcha iltimosnomalarni ko‘rib chiqishda sud taqdim etilgan materiallarning asosliligini, shuningdek protsessual normalar va talablarga rioya etilganligini inobatga oladi.

Bunda iltimosnomalarni ko‘rib chiqishda sud taqdim etilayotgan materiallarning asoslanganligini, shuningdek protsessual norma va talablarga rioya etilganligini inobatga olishi belgilangan.

Ushbu ehtiyot chorasining asoslanganligi deganda, taqdim etilgan materiallarda qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash zarurligini tasdiqlovchi, jumladan qamoqda saqlanayotgan shaxs haqidagi ma’lumotlarning mavjudligi nazarda tutiladi.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llashning qonuniyligi deganda, ushbu ehtiyot chorasini qo‘llash va uzaytirish tartibini belgilovchi jinoyat-protsessual qonunchilikning barcha normalariga rioya etilganligi tushuniladi.

Qamoqqa olish muddatini uzaytirish haqida iltimosnoma kiritish huquqi faqat yuqori turuvchi va ularga tenglashtirilgan prokurorlarga berilgan. Nazorat qilishning bunday mexanizmi dastlabki tergov organlari tomonidan jinoyat ishlarini tergov qilish qonunda ko‘rsatilgan uch oylik muddatda tamomlanishini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, dastlabki tergov organlarida qonuniylik darajasini oshirishga ham xizmat qiladi.

Ayblanuvchini qamoqda saqlab turish muddati tugagan jinoyat ishini sud qo‘shimcha tergovga qaytargan va ishning holatlariga ko‘ra qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini o‘zgartirish mumkin bo‘lmasa, qamoqda saqlab turish muddatini bir oygacha uzaytirish jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytargan sud tomonidan amalga oshiriladi, bu muddat ish prokurorga kelib tushgan paytdan boshlab hisoblanib, prokuror jinoyat ishini uch sutkadan kechiktirmay tergovchiga yuborishi shart. Ko‘rsatilgan muddatni uzaytirish ayblanuvchi ish sudga yuborilguniga qadar qamoqda bo‘lgan vaqt hisobga olingan holda JPK 245-moddasining birinchi, ikkinchi va to‘rtinchi qismlarida belgilangan tartibda va doirada amalga oshiriladi.

Qamoqda saqlash muddatini bundan keyingi uzaytirish masalasi JPKning 247-moddasida nazarda tutilgan tartibda, ayblanuvchi qamoqda saqlanayotgan vaqtni inobatga olgan holda hal etiladi, ya’ni ushbu muddatning 1 yildan ortiq vaqtga uzaytirilishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Ayblanuvchini qamoqda saqlab turishning belgilangan muddati tugashidan kamida olti sutka oldin tegishli prokuror qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risida iltimosnoma qo‘zg‘atish haqida qaror chiqaradi, bu qaror sudga yuboriladi.

Qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risida iltimosnoma qo‘zg‘atish haqidagi qarorda tergovning cho‘zilib ketganligi sabablari, tekshirilishi lozim bo‘lgan tasmollar va holatlar, qo‘shimcha ravishda so‘ralayotgan muddat ko‘rsatilishi kerak.

Qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnoma jinoyat sodir etilgan yoki dastlabki tergov yuritilayotgan joydagi jinoyat ishlari bo‘yicha tuman (shahar) sudining, okrug, hududiy harbiy sudning sudyasi tomonidan, mazkur sudlarning sudyasi bo‘lmagan yoxud qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi materialni ko‘rib chiqishda uning ishtirokini istisno etuvchi holatlar mavjud bo‘lgan taqdirda, jinoyat ishlari bo‘yicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Oliy sudi, jinoyat ishlari bo‘yicha viloyat, Toshkent shahar sudi, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudi raisining ko‘rsatmasiga binoan boshqa tegishli sudning sudyasi tomonidan yakka tartibda ko‘rib chiqiladi.

Qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnoma materiallar kelib tushgan paytdan e’tiboran yetmish ikki soat ichida yopiq sud majlisida ko‘rib chiqiladi.

Qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnoma prokuror, ayblanuvchi, agar ishda qatnashayotgan bo‘lsa,

himoyachi ishtirokida ko‘rib chiqiladi. Zarur hollarda tergovchi sudga chaqirilishi mumkin.

Ayblanuvchi statsionar sud-psixiatriya ekspertizasidan o‘tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirilgan taqdirda, qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnoma sud tomonidan ayblanuvchining ishtirokisiz ko‘rib chiqilishi mumkin. Bunda ayblanuvchining himoyachisi sud majlisida ishtirok etishi shart.

Sudya qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnomani ko‘rib chiqib, quyidagi ajrimlardan birini chiqaradi:

- 1) qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risida;
- 2) qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirishni rad qilish to‘g‘risida.

Sudyaning qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish haqidagi yoki qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirishni rad qilish to‘g‘risidagi ajrimi o‘qib eshittirilgan paytdan e‘tiboran kuchga kiradi va darhol ijro qilinishi kerak. Sudyaning ajrimi ijro uchun prokurorga, ma‘lumot uchun esa ayblanuvchiga, himoyachiga yuboriladi. Sudyaning ajrimi ustidan JPK 241-moddasining 2-qismida nazarda tutilgan qoidalarga binoan yetmish ikki soat ichida apellatsiya tartibida shikoyat berilishi, protest bildirilishi mumkin.

Apellatsiya instansiyasi sudi apellatsiya shikoyatini, protestini ko‘rib chiqib, o‘z ajrimi bilan:

- 1) sudyaning ajrimini o‘zgarishsiz, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirmasdan qoldirishga;
- 2) sudyaning ajrimini bekor qilish va qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirishni rad etishga yoki qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirishga haqli. Qamoqda saqlash muddati tugab, ozod etilgan ayblanuvchiga nisbatan qamoqda saqlab turish muddati uzaytirilgan taqdirda, sud unga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llashi kerak.

Iltimosni ko‘rib chiqish bo‘yicha sud majlisida ishtirok etishi kerak bo‘lgan shaxslar JPKning 97-moddasida belgilangan tartibda sud majlisi bo‘ladigan vaqt va joy haqida xabardor etiladilar.

Sud majlisining kotibi majlis boshlangunicha prokuror, himoyachi, ayblanuvchi va sud majlisiga chaqirilgan boshqa shaxslarning hozir bo‘lganligini tekshiradi. Xabar berilgan shaxslarning kelmaganligi sud majlisi qoldirilishiga asos bo‘lmaydi. Ushbu qoida ayblanuvchi kelmagan hollarga taalluqli emas, chunki manfaatdor tarafning

ishtirokisiz iltimosni ko‘rib chiqish sudda ish yuritishning tortishuvi prinsipini (JPK 25-m.) va ayblanuvchining himoyalanih huquqini (JPK 46-m.) buzadi.

Ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb qilingan shaxs tergov organlaridan yashiringan hollarda tergovchi JPKning 365-moddasiga muvofiq unga nisbatan qidiruv e‘lon qiladi. Faqat shu holdagina yashiringan ayblanuvchini qamoqda saqlash muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnomani uning ishtirokisiz ko‘rib chiqish mumkin.

Qamoqqa saqlash tarzidagi ehtiyot chorasi muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnomani ko‘rib chiqish tartibi JPKning 247-moddasida aniq belgilab qo‘yilgan. Sud majlisi ochilib, sudga chaqirtirilgan shaxslar hozir bo‘lgani tekshirilganidan so‘ng, raislik qiluvchi, taraflar hamda qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasining muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnoma ko‘rib chiqiladigan shaxs haqidagi ma‘lumotlar e‘lon qilinadi. Sudya taraflar va boshqa shaxslarning huquq va majburiyatlarini tushuntirib beradi. Protsess ishtirokchilarining iltimoslarini qabul qiladi va hal etadi.

Qamoqda saqlash muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnomani ko‘rib chiqish prokuror ma‘ruzasida bilan boshlanadi. Prokuror o‘z ma‘ruzasida ushbu ehtiyot chorasining muddatini uzaytirish zarurligi va boshqa ehtiyot chorasini qo‘llash mumkin emasligini asoslab beradi. Prokuror o‘z chiqishida shaxs tergov va suddan yashirinishi mumkinligini ko‘rsatuvchi, doimiy yashash joyiga ega emasligini, yangi g‘ayriqonuniy harakatlar sodir etishga moyilligini, shuningdek u yoki uning qarindoshlari guvohlar va jabrlanuvchilarga ularning ko‘rsatmalarini o‘z foydasiga o‘zgartirishga erishish maqsadida tazyiq o‘tkazishga urinishlarini ko‘rsatuvchi dalillar va taxminlarni keltirishi mumkin. Shunga e‘tibor berish zarurki, prokurorning ma‘ruzada bildirgan taxminlari ish holatlari va ayblanuvchining shaxsiga oid haqiqiy ma‘lumotlar asoslanishi kerak.

Prokurorning ma‘ruzasidan keyin so‘z himoya tarafiga, ya‘ni ayblanuvchi va himoyachiga beriladi. Ular o‘z chiqishlarida tergovchi, prokurorning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasining muddatini uzaytirish haqidagi vajlari asossiz ekanligini yoki bunga yo‘l qo‘yib bo‘lmasligini asoslab beradilar. Ular, shuningdek, shaxsni qamoqda saqlash muddatini uzaytirish mumkin emasligidan dalolat beruvchi holatlarni keltirishlari mumkin.

Sud majlisida sudga chaqirilgan va ko'rsatuvlari qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasining muddatini uzaytirish yoki uzaytirishni rad etish haqidagi to'xtamga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan shaxslarning guvohliklari tinglanishi mumkin. Bundan tashqari, sud majlisida sudga ayblov tomonidan ham, himoya tomonidan ham taqdim etilgan materiallar tekshirilishi kerak.

Sud majlisida ishtirok etgan barcha ishtirokchilar tinglanganidan va barcha materiallar tekshirilganidan so'ng sud tanaffus e'lon qiladi hamda JPKning 453-moddasida nazarda tutilgan tartibda ajrim chiqarish uchun alohida xonaga kirib ketadi.

Prokurorning iltimosnomasi ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan muddat materiallar sudga kelib tushganidan e'tiboran 72 soat bilan cheklangan. Bu bilan sudning qamoqda saqlash muddatini uzaytirish yoki buni rad etish haqidagi ajrimi yuzasidan shikoyat berish yoki protest bildirish uchun taraflarda yana dastlabki qamoqqa olish muddati o'tgunicha uch sutka vaqt qoladi.

Prokurorning iltimosnomasi ayblanuvchining ishtirokisiz ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan hollar (JPKning 265–268-moddalariga muvofiq statsionar sharoitida JPKning 172–175, 179–184-moddalarida belgilangan tartibda sud-psixiatriya ekspertizasi o'tkazish uchun tibbiy muassasaga joylashtirilganligi) aniq belgilab qo'yilgan. Bunda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchiga himoyalanih huquqini ta'minlash prinsipiga (JPK 24-m.) muvofiq, sud majlisida himoya tomonidan himoyachi ishtirok etadi hamda uning ishtiroki majburiydir. Ushbu qoida jinoyat ishi bo'yicha himoyachining ishtiroki shart bo'lgan hollarni tartibga soluvchi JPK 51-moddasining 2-qismi talablarini bajarish zarurligi bilan bog'liq.

Sudya iltimosnomani ko'rib chiqish natijalariga ko'ra o'z ajrimi bilan yo muddatni uzaytirishi, yo qamoqda saqlash muddatini davom ettirishni rad qilishi kerak. Boshqacha qaror qabul qilinishi mumkin emas.

Ajrim sud majlisi zalida e'lon qilinadi va darhol kuchga kiradi, shuningdek zudlik bilan ijro etilishi lozim. Ushbu holat qamoqda saqlash muddatini uzaytirish rad etilgan taqdirda ayblanuvchini darhol qamoqdan ozod qilinishi kerakligini nazarda tutadi.

Sudning qamoqda saqlash muddatini uzaytirish haqidagi ajrimi taraflarga – prokurorga ijroni tashkil qilish uchun, ayblanuvchi va himoyachiga ma'lumot uchun – yuboriladi. Uning ustidan JPKning 241-

moddasi 2, 3-qismlarida belgilangan tartibda shikoyat berilishi yoki protest bildirilishi mumkin.

Agar sudning qamoqda saqlash muddatini uzaytirish yoki uzaytirishni rad etish haqidagi ajrimi ustidan shikoyat yoki protest kelib tushgan bo'lsa, uni apellatsiya instansiyasi sudi – jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi, viloyat, Toshkent shahar sudlari, O'zbekiston Respublikasining Harbiy sudi – mazmunan ko'rib chiqadi. Shikoyat yoki protest yopiq sud majlisida materiallar kelib tushganidan keyin 72 soat ichida, shuningdek qamoqda saqlashning dastlabki muddati tugagunicha ko'rib chiqilishi kerak.

Shikoyat yoki protestni ko'rib chiqqan apellatsiya instansiyasi sudi birinchi instansiya sudining ajrimini o'z kuchida qoldirishi, shikoyat yoki protestni qanoatlantirmasligi, shuningdek sudning ajrimini bekor qilishi va ayblanuvchini qamoqda saqlash muddatining uzaytirilishini rad etishi mumkin. Qamoqda saqlashning dastlabki muddati tugaganligi sababli ayblanuvchi ozod qilingan bo'lsa-da, apellatsiya sudi ish materiallarini (shikoyat yoki protestni) ko'rib chiqib, o'z ajrimi bilan qamoqda saqlash muddatini uzaytirgan taqdirda, shaxsga nisbatan qamoqda saqlash tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash uchun choralar ko'rilishi zarur.

JPKning 253 va 256-moddalariga muvofiq, voyaga yetmagan ayblanuvchilarga nisbatan, umumiy ehtiyot choralaridan tashqari, ota-onalari, vasiylari, homiylari *kuzatuviga berish*, bolalar muassasalarida tarbiyalanayotgan voyaga yetmaganlarga nisbatan esa – ushbu muassasalarning ma'muriyati kuzatuv ostiga olishi uchun topshirish qo'llanilishi mumkin.

Ushbu ehtiyot chorasining mohiyati shuki, mazkur shaxslar voyaga yetmagan shaxsning tergovchi va sudning huzuriga borishini, shuningdek munosib xulq-atvorda bo'lishini ta'minlash bo'yicha yozma majburiyat oladilar.

Bunday tavsiya voyaga yetmaganlarga nisbatan ehtiyot chorasini tanlash nafaqat ehtiyot choralariga xos bo'lgan tor, maxsus maqsadlarga erishish vositasi sifatida, balki tarbiya choralarini sifatida ham qaralishiga asoslanadi. Ota-onalar va boshqa qonuniy vakillar, shuningdek tegishli bolalar muassasalari ma'muriyatining kuzatuvini voyaga yetmagan shaxsni tergov bosqichidayoq tarbiyalash bilan shug'ullanish uchun real imkoniyat beradi.

Tergovchi kuzatuv ostiga berish ehtiyot chorasini tanlayotganida ushbu shaxslar o'z vazifalarini qay darajada bajara olishlarini va voyaga yetmagan shaxsga to'g'ri tarbiyaviy ta'sir ko'rsata olishini aniqlashi

shart. Buning uchun mazkur shaxslarning shaxsiy xislatlari, ularning jamiyatdagi mavqei, farzandlariga ta'siri kabi jihatlari puxta o'rganiladi.

Kuzatuv ostiga berish chorasi faqat ota-onalar, vasiylar, homiylar roziligi bilan qo'llanilishi mumkin, aks holda voyaga yetmaganlarni qayta tarbiyalash haqida gapirish qiyin bo'lar edi. Bunday majburiyatlarni zimmalariga olayotgan shaxslar voyaga yetmagan shaxs sodir etganlikda gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan jinoyat haqida va zimmalariga olayotgan majburiyatlar bajarilmagan taqdirda javobgar bo'lishlari haqida ogohlantirilishlari kerak.

Ayblanayotgan muddatli harbiy xizmatchi yoki o'quv yig'iniga chaqirilgan harbiy xizmatga majbur shaxs surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bo'yicha harbiy qism, qo'shilma, harbiy muassasa, harbiy o'quv yurti *qo'mondonligining kuzatuviga* berilishi mumkin.

Ayblanayotgan muddatli harbiy xizmat harbiy xizmatchisi yoki o'quv yig'iniga chaqirilgan harbiy xizmatga majbur shaxs surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bo'yicha harbiy qism, qo'shilma, harbiy muassasa, harbiy o'quv yurti *qo'mondonligining kuzatuviga* berilishi mumkin.

Qo'mondonlik kuzatuvi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan va ayblanuvchining munosib xulq-atvorda bo'lishini ta'minlaydigan choralarni ko'rishdan iborat.

Ushbu ehtiyot chorasini qo'llash, bekor qilish yoki o'zgartirish to'g'risidagi surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi qo'mondonlik uchun majburiydir, unga harbiy xizmatchi ustidan kuzatuv o'rnatish zaruratini keltirib chiqargan ayblovning mohiyati tushuntirilishi lozim. Ayblanuvchi oldini olish maqsadida mazkur ehtiyot chorasi qo'llanilgan harakatlarni sodir etgan taqdirda, qo'mondonlik surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudni bu haqda darhol xabardor qilishi shart.

7.6. Lavozimdan chetlashtirish

Basharti ayblanuvchi, sudlanuvchi o'z ish joyida qolsa, u jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni aniqlashga, jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni qoplashga to'sqinlik qiladi yoki jinoiy faoliyatini davom ettiradi deb hisoblashga yetarli asoslar bo'lsa, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud uni lavozimidan chetlashtirishga haqlidir.

Ayblanuvchini, sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirish to‘g‘risida to‘xtamga kelgach, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror bu haqda qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Surishtiruvchi va tergovchining bu to‘g‘ridagi qaroriga prokuror rozilik berishi lozim.

Qarorda yoki ajrimda: lavozimidan chetlashtiriladigan shaxs; uning ish joyi; lavozimidan chetlashtirish asoslari; ayblanuvchini, sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirish to‘g‘risida korxonalar, muassasalar, tashkilotning vakolatli rahbariga qaratilgan talab ko‘rsatilgan bo‘lishi kerak.

Ayblanuvchini, sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirish to‘g‘risidagi qaror yoki ajrim korxonalar, muassasalar, tashkilot rahbari uchun majburiy bo‘lib, u qaror yoki ajrimni olgach, uni zudlik bilan ijro etishi va ayblanuvchini, sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirish haqida qaror yoki ajrim chiqargan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoxud sudga bu haqda xabar berishi shart.

Lavozimidan chetlashtirish chorasiga keyinchalik zarurat qolmagan taqdirda ayblanuvchini, sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirish to‘g‘risidagi qaror yoki ajrim surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoxud sud tomonidan bekor qilinadi. Sud oqlov hukmida yoki ishni tugatish haqidagi ajrimda sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirishni bekor qiladi.

Surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning qarori asosida lavozimidan chetlashtirilgan ayblanuvchi, uning himoyachisi va qonuniy vakili, shuningdek lavozimidan chetlashtirilgan shaxs ishlagan korxonalar, muassasalar, tashkilot rahbari yuqori turuvchi prokurorga ushbu qaror ustidan shikoyat qilishga haqlidir. Sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirish to‘g‘risidagi sudning ajrimi ustidan manfaatdor shaxslar tomonidan yuqori sudga xususiy shikoyat berilishi mumkin.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, basharti ular ishda ayblanuvchi, sudlanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb qilingan bo‘lsalar, lavozimidan chetlashtirilgan hisoblanadi. Shaxsning lavozimidan qonunga xilof ravishda chetlashtirilgani oqibatida yetkazilgan ziyon, agar keyinchalik unga nisbatan oqlov hukmi chiqarilgan yoki jinoyat ishi JPKning 83-moddasida nazarda tutilgan asoslarga ko‘ra tugatilgan bo‘lsa, to‘la hajmda qoplanadi.

7.7. Majburiy keltirish

Jinoyat ishini yuritish munosabati bilan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud tomonidan belgilangan tartibda chaqirilgan shaxslar aynan

ko'rsatilgan vaqtda hozir bo'lishlari shart. Uzrsiz sabablarga ko'ra kelmaganlari taqdirda ular majburiy keltiriladilar.

Majburiy keltirish gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining, jabrlanuvchining, guvohning protsessual harakatlarda yoki sud majlisida ishtirok etishini ta'minlash uchun, ular uzrsiz sabablarga ko'ra kelishdan bosh tortganligi aniqlangan taqdirda qo'llaniladi.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchini oldindan chaqiruvsiz majburiy keltirish ular surishtiruv, dastlabki tergov va suddan yashirinib yurgan yoki aniq yashash joyi bo'lmagan taqdirda qo'llanilishi mumkin.

Sudlanuvchining sudga kelmaganligi sababini oldindan aniqlamasdan turib, majburiy keltirishga alohida hollarda, ishni ko'rish sudlanuvchi bo'lmaganligi sababli keyinga qoldirilayotgan va bunda uning turgan joyi to'g'risida ma'lumot bo'lmagan taqdirda yo'l qo'yiladi. Guvohga yoki jabrlanuvchiga nisbatan majburiy keltirishning qo'llanilgani ularni ko'rsatuv berishdan bosh tortganlik uchun qonunda belgilangan javobgarlikdan ozod qilmaydi.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror majburiy keltirish to'g'risida qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Ushbu qaror yoki ajrimda: majburiy keltirilishi kerak bo'lgan shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi; uning protsessual mavqei; yashash yoki ish joyi; majburiy keltirish uchun asoslar; shaxsni qayerga va qachon olib kelish kerakligi; majburiy keltirish kimga topshirilganligi ko'rsatilgan bo'lishi lozim (JPK 263-m.).

Majburiy keltirish to'g'risidagi qaror yoki ajrim ijro etish uchun ish yuritilayotgan joydagi ichki ishlar idorasiga topshiriladi. Majburiy keltirilishi lozim bo'lgan shaxsni topgan ichki ishlar idoraning xodimi uni qaror yoki ajrim bilan tanishtirib tilxat oladi va mazkur qarorni yoki ajrimni chiqargan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoxud sudga olib keladi. Bunda qarorga (ajrimga) shaxs topilgan vaqt va joy, u keltirib topshirilgan vaqt, shuningdek uning majburiy keltirilishi bilan bog'liq ariza, shikoyat va iltimoslar haqidagi ma'lumotnoma ilova qilinishi lozim.

Ichki ishlar idorasi shaxsning qochib ketganligi, ta'tilda, xizmat safarida ekanligi, og'ir kasalligi yoki boshqa sabablarga ko'ra yo'qligi oqibatida majburiy keltirishga imkon bo'lmaganligini aniqlasa, bu haqda ma'lumotnoma tuzadi hamda qarorni yoki ajrimni chiqargan surishtiruvchi, tergovchi, prokurorga yoxud sudga xabar beradi.

7.8. Shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish

Sud-tibbiyot yoxud sud-psixiatriya ekspertizasini o'tkazishda statsionar kuzatuv zarurati bo'lsa, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud ayblanuvchini yoki sudlanuvchini, basharti ular ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan jinoyatni sodir etishda ayblanayotgan bo'lsalar, tegishli tibbiy muassasaga joylashtirishga haqlidir.

Ruhiy holati ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish va ayblov e'lon qilish imkoniyatini istisno etadigan shaxs ham, agar aynan uning ijtimoiy xavfli qilmish sodir etganligiga yetarlicha dalillar mavjud bo'lsa, ekspertiza o'tkazish uchun psixiatriya muassasasiga joylashtirilishi mumkin.

Shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ushlab turish muddati statsionar sud-psixiatriya ekspertisasi tamomlanguniga qadar tugasa, gumon qilinuvchining ruhiy holati imkon bersa, unga ayblov e'lon qilish yoki uni tibbiy muassasadan ozod qilish yoxud uni tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash bo'yicha ish yuritilayotgan shaxs tariqasida e'tirof etish to'g'risida qaror chiqarish kerak.

Jabrlanuvchilar va guvohlarni ekspertiza o'tkazish uchun tibbiy muassasaga majburiy joylashtirish mumkin emas. Ular gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi Jinoyat kodeksi 15-moddasining to'rtinchi va beshinchi qismlarida nazarda tutilgan og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etishda aybli ekanligini ochib berayotgan va ular bergan ko'rsatuvlarning ishonchliligini tekshirishning boshqa imkoniyati bo'lmagan hollar bundan mustasno.

Shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish surishtiruvchi yoki tergovchining prokuror rozilik bergan qaroriga, prokurorning qaroriga yoxud sudning ajrimiga asosan amalga oshiriladi. Qarorda yoki ajrimda: tibbiy muassasaga joylashtiriladigan shaxs va uning protsessual mavqei; shaxs joylashtirilayotgan tibbiy muassasaning nomi; zarur bo'lganda shaxsni shu muassasaga olib borish to'g'risidagi farmoyish; ehtiyot chorasi to'g'risidagi qaror aks ettiriladi.

Tibbiy muassasaga joylashtirilayotganda ayblanuvchiga, sudlanuvchiga yoki tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash yuzasidan ish yuritilayotgan shaxsga nisbatan, basharti bu muassasa qamoqqa olinganlarni saqlashga moslashtirilgan bo'lsa, qamoqda saqlash tarzidagi ehtiyot chorasi tanlanishi mumkin. Boshqa hollarda ko'rsatilgan ehtiyot chorasi bekor qilinishi yoki yengilrog'i bilan almashtirilishi lozim.

Ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki o'ziga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash yuzasidan ish yuritilayotgan shaxsning tibbiy muassasada bo'lgan vaqti qamoqda saqlash muddatiga qo'shib hisoblanadi. Ushbu shaxs tibbiy muassasaga bir oydan ortiq bo'lmagan muddatga joylashtirilishi mumkin.

Alohida hollarda shifokorlarning statsionar ekspertiza o'tkazish jarayonida olingan xulosasiga asosan bu muddat ish yurituvda bo'lgan prokurorning qarori yoxud sudning ajrimi bilan bir oyga uzaytirilishi mumkin. Muddatni yanada uzaytirishga yo'l qo'yilmaydi.

Tibbiy muassasaga ekspert tekshiruvi uchun joylashtirilgan shaxs, uning himoyachisi va qonuniy vakili surishtiruvchining, tergovchining va prokurorning tibbiy muassasaga joylashtirish to'g'risidagi qarori ustidan yuqori turuvchi prokurorga, sudning bu xususdagi ajrimi ustidan yuqori sudga shikoyat qilishga haqlidir.

7.9. Protsess ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash

Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi shaxslar xavfsizligini ta'minlash huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyat protsessi ishtirokchilarining hayoti, sog'lig'i, mulkiy hamda boshqa huquq va qonuniy manfaatlarini g'ayriqonuniy tajovuzlardan himoya qilishga qaratilgan huquqiy, tashkiliy-texnikaviy va boshqa choralar kompleksini amalga oshirishdir.

JPKning 270-moddasiga muvofiq, jabrlanuvchi, guvoh yoki ishda ishtirok etayotgan boshqa shaxslarga, shuningdek ularning oila a'zolari yoki yaqin qarindoshlariga o'ldirish, kuch ishlatish, mol-mulkini yo'q qilib tashlash yoxud mol-mulkiga shikast yetkazish bilan yoki o'zga g'ayrihuquqiy xatti-harakatlar bilan tahdid qilinayapti deyish uchun yetarli ma'lumotlar mavjud bo'lgan taqdirda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud bu shaxslarning hayoti, salomatligi, sha'ni, qadr-qimmati va mol-mulkini muhofaza qilish, shuningdek aybdorlarni aniqlash hamda ularni javobgarlikka tortish choralarini ko'rishlari shart.

Jinoyat protsessining xavfsizligi ta'minlashi kerak bo'lgan ishtirokchilarga quyidagilar kiradi:

– huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jinoyat haqida ariza bergan yoki jinoyatni aniqlash, uning oldini olish, uni bartaraf etish va ochishda boshqacha tarzda ishtirok etgan shaxs;

– jinoyat ishi bo'yicha jabrlanuvchi va uning vakili;

– ayblanuvchi, uning himoyachisi, vakili yoki qonuniy vakili;

– jinoyat ishida jinoyat tufayli yetkazilgan zararni qoplash zarurligi munosabati bilan ishtirok etayotgan fuqaroviy da’vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari;

– guvoh;

– ekspert, mutaxassis, tarjimon va xolis;

– mazkur shaxslarning oila a’zolari va yaqinlari (agar jinoyat protsessining ushbu ishtirokchilariga ular orqali g’ayriqonuniy ta’sir ko’rsatishga harakat qilinayotgan bo’lsa).

Himoya qilinayotgan shaxslarning xavfsizligini quyidagi organlar ta’minlaydilar:

a) xavfsizlik choralari qo’llash haqida qaror qabul qiladigan organlar;

b) xavfsizlik choralari amalga oshiradigan organlar.

Xavfsizlik choralari qo’llash haqidagi qaror qabul qiladigan organlarga tergov qilishda yoki sudda ko’rib chiqishda himoya qilinayotgan shaxslar ishtirok etgan yoki ishtirok etayotgan jinoyatlar haqidagi ishlarni yuritayotgan surishtiruv organi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudya kiradi.

Xavfsizlik choralari amalga oshirish vazifasi tergovga tegishliligi bo’yicha Milliy xavfsizlik xizmati, ichki ishlar idoralari va prokuraturaga yuklatiladi. Protsessual harakatlarni o’tkazishda xavfsizlik choralari jinoyat ishini yuritayotgan surishtiruv organi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudya amalga oshiradi. Harbiy xizmatchilarga nisbatan xavfsizlik choralari harbiy qismlarning komandirlari ham ko’radilar.

Jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta’minlash choralari ko’rish borasidagi qonun hujjatlarining ijrosini O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo’ysunuvchi prokurorlar nazorat qiladilar.

Xavfsizligi ta’minlanayotgan shaxslar quyidagi huquqlarga egadirlar: o’zlarining va boshqa shaxslarning xavfsizligini ta’minlash haqida iltimosnoma berish; o’zlariga nisbatan xavfsizlik choralari qo’llanilishini bilish; surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudyadan qo’shimcha xavfsizlik choralari qo’llanilishini yoki amalga oshirilayotgan choralarning bekor qilinishini talab qilish; yuqori turuvchi organ, prokuror yoki sudga xavfsizlikni ta’minlovchi organlarning noqonuniy qarorlari va harakatlari yuzasidan shikoyat qilish.

Ayni paytda ushbu shaxslar quyidagilarga majburdirlar: xavfsizlikni ta’minlovchi organlar amalga oshirayotgan xavfsizlik choralari amalga

oshirish shartlarini va qonuniy talablarini bajarish; o'zlariga nisbatan tajovuz qilingan yoki g'ayriqonuniy harakat sodir etilgan har bir holat haqida mazkur organlarga zudlik bilan xabar qilish; ularga huquqni muhofaza qiluvchi organlar xavfsizligini ta'minlash uchun shaxsiy foydalanishga bergan ashyolardan belgilangan qoidalarga muvofiq foydalanish.

Xavfsizligi ta'minlanishi haqida qaror qabul qiladigan organlar quyidagilarga haqlidirlar: bunday turdagi ta'minlashga muhtoj bo'lgan shaxslardan kelib tushgan xavfsizliklariga tajovuz haqidagi arizalar va xabarlar bo'yicha zarur materiallarni talab qilib olish va tergov harakatlari o'tkazmay turib tushuntirishlar olish; xavfsizlik choralari qo'llovchi organlardan qo'shimcha choralarni ko'rishni talab qilish; amalga oshirilayotgan choralari to'liq yoki qisman bekor qilish.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud ichki ishlar idoralariga ishda ishtirok etayotgan shaxslarning hayoti, salomatligi, sha'ni, qadr-qimmatini va mol-mulki muhofaza qilinishini ta'minlovchi barcha zarur choralarni ko'rish xususida yozma ravishda topshiriq berishga haqlidir. Bunda ichki ishlar idorasi xavf tahdid solayotgan shaxslarga doir jinoyat ishidagi mavjud ma'lumotlardan, bu xavfning ehtimol tutilgan xususiyati, manbalari, joyi, vaqti va boshqa holatlaridan xabardor etilishi lozim (JPK 270-m.).

Biroq jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash vazifasini faqat ichki ishlar idoralariga yuklatib qo'yish ularning to'liq xavfsizlik choralari ko'rish imkoniyatlariga mos kelmaydi. Aftidan, huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organlar ham jinoyat protsessi ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlash choralari ko'rishlari lozim.

Xavfsizlik choralari amalga oshiruvchi organ quyidagi huquqlarga ega bo'lishi kerak: xavfsizlik choralari ro'yxati, ularni qo'llash vositalari va usullarini belgilash, zarur bo'lganda ushbu choralarni o'zgartirish va to'ldirish; himoya qilinayotgan shaxslardan xavfsizlik choralari amalga oshirish shartlariga rioya etishlarini, shuningdek ushbu choralarni qo'llash bilan bog'liq qonuniy farmoyishlarini bajarishlarini talab qilish; jinoyat ishini yuritayotgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudyaga protsessual harakatlarni o'tkazish vaqtida xavfsizlik choralari qo'llash yoki amalga oshirilayotgan choralari bekor qilish haqida iltimos bilan murojaat etish.

Xavfsizlikni ta'minlovchi organlar quyidagilarga majburdirlar: shaxsiy xavfsizligining ta'minlanishiga muhtoj bo'lgan shaxslarga nisbatan

jinoyat protsessi o'tkazishga ko'maklashish munosabati bilan sodir etilgan ularga ma'lum bo'lib qolgan har bir qonunga xilof harakat hodisasi bo'yicha zudlik bilan chora ko'rish; himoya qilinayotgan shaxslar xavfsizligiga solinayotgan tahdidning xususiyatini inobatga olgan holda ularning hayoti, sog'lig'i, qadr-qimmati, uy-joyi va mulkning himoyalanihini ta'minlash; himoya qilinayotgan shaxslarni xavfsizlik choralari o'zgartirilishi yoki bekor qilinishidan o'z vaqtida xabardor qilish; xavfsizlikni ta'minlashda qonuniylikka rioya etish hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish.

Xavfsizlikni ta'minlashda ishtirok etuvchi organlar xodimlarining, shuningdek himoya qilinayotgan shaxslarning ko'rilayotgan xavfsizlik choralari haqidagi ma'lumotlarni oshkor etishi taqiqlanadi.

Xavfsizlik choralari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- shaxsiy muhofaza, uy-joy va mulkni qo'riqlash;
- qurol hamda xavfdan ogohlantiruvchi yakka tartibda himoyalash vositalarini berish;

- telefon va boshqa so'zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so'zlashuvlarni nazorat qilish va eshitib borish texnik vositalaridan foydalanish;

- hujjatlarni almashtirish va tashqi qiyofani o'zgartirish;

- boshqa turar joyga ko'chirish;

- ish joyini o'zgartirish;

- bolalar tarbiya muassasasiga yoki ijtimoiy ta'minot organlari muassasasiga joylashtirish;

- yopiq sud majlisi o'tkazish.

Himoya qilinayotgan shaxslar hayoti, sog'lig'i, qadr-qimmati, mulkiy va boshqa huquqlari uchun tug'ilgan xavfning xususiyati va darajasini inobatga olgan holda ularga nisbatan boshqa xavfsizlik choralari ham qo'llanilishi mumkin (masalan, ayblov xulosasiga berilgan ilovada, ya'ni sud majlisiga chaqirilishi lozim bo'lgan shaxslar ro'yxatida ularning taxallusi ko'rsatilishi mumkin. Xavfsizligi ta'minlanishiga muhtoj bo'lgan shaxslar haqidagi ma'lumotlar ular ishtirokida o'tkazilgan tergov harakatlari bayonnomalarining kirish qismlari bilan birga sudga muhrlangan shaklda taqdim etiladi. Ushbu hujjatlar bilan ayblov xulosasini tasdiqlovchi prokuror va ishni ko'rib chiquvchi sudyalargina tanishishlari mumkin).

Zarur bo'lganda, xavfsizlikni ta'minlovchi organlar shaxsni muhofaza qiladilar, uy-joyi va mulkini qo'riqlaydilar. Bu shaxslarning

uy-joyi va mulki yong'inga qarshi vositalar va qo'riqlash signalizatsiyasi bilan jihozlanishi mumkin. Ularning uy telefonlari nomerlari va transport vositalarining davlat raqamlari o'zgartirilishi mumkin.

Himoya qilinayotgan shaxslarning hayoti va sog'lig'iga xavf bo'lganda ularga qurol hamda yakka tartibda himoyalaniшни ta'minlovchi va xavfdan ogohlantiruvchi maxsus vositalar berilishi mumkin. Ularga nisbatan zo'ravonlik qilish yoki qonunga xilof boshqa harakatlar sodir etilishi xavfi yuzaga kelsa, ularning arizasiga ko'ra yoxud ularning roziligi bilan yoki roziligisiz surishtiruvchi va tergovchining prokuror sanksiyasi olingan qarori asosida yoxud sud ajrimi bo'yicha JPKning 169–171-moddalariga muvofiq telefon va boshqa so'zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so'zlashuvlar eshitib turiladi.

So'zlashuvlarni eshitib turish va yozib olish ishtirokchilari ularga ma'lum bo'lib qolgan ma'lumotlarni oshkor etganligi uchun javobgarlikka tortilishlari haqida ogohlantiriladilar. Himoya qilinayotgan shaxs xavfsizligiga tahdidni bartaraf etish undan avvalgi ish joyidan bo'shashni talab qilsa, uning iltimosi yoki roziligi bilan yangi ishga joylashishga yordam beriladi. U majburan ishdan qolgan kunlar mehnat stajiga kiritiladi, mazkur davr uchun kompensatsiya (tovon) to'lanadi, yangi ish joyida kamroq maosh olgan taqdirda ish haqidagi farq to'lanadi.

Voyaga yetmagan shaxsning xavfsizligini ta'minlash uchun ular ota-onasi yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarning roziligi bilan vaqtincha bolalar tarbiya muassasalariga, voyaga yetgan mehnatga layoqatli shaxslar esa – ijtimoiy ta'minot organlarining muassasalariga joylash-tirilishlari mumkin.

Himoya qilinayotgan shaxslarning shaxsiy hayotiga taalluqli ma'lumotlarni quyidagi yo'llar bilan oshkor qilmaslik mumkin:

– tergovgacha bo'lgan tekshiruv materiallarida (arizalari, tushuntirish xatlari va boshqalarda), shuningdek tergov harakatlari va sud majlislari bayonnomalarida ularning shaxsiga oid ma'lumotlarni cheklash, ushbu hujjatlardagi familiya, ism, ota ismlarini taxalluslar bilan almashtirish va ayni paytda haqiqiy anketa ma'lumotlarni jinoyat ishi materiallaridan alohida saqlanayotgan maxsus kartochkalarga kiritish;

– himoya qilinayotgan shaxs haqidagi ma'lumotlarning adreslar byurosi, pasport xizmati, yo'llarda harakatlanish xavfsizligi xizmatining bo'linmalari, ATS ma'lumotlar berish xizmati hamda boshqa davlat va xususiy axborot-ma'lumot fondlaridan, shuningdek peyjing va uyali aloqa xizmatidan berilishini vaqtincha taqiqlash.

Sud yoki sudya kamdan-kam hollarda xavfsizlik choralari qo'llanilayotgan jabrlanuvchilar va guvohlardan ishni ko'rib chiqishda foydalanish uchun yozma ko'rsatuvlar olishga va bu bilan mazkur shaxslarni sud majlisiga kelishdan ozod qilishga haqlidir.

Himoya qilinayotgan shaxs xavfsizligining manfaatlari talab etgan hollarda sudning asoslantirilgan ajrimi va sudyaning qarori bo'yicha yopiq sud muhokamasi o'tkazishga yo'l qo'yiladi. Bunday shaxs ushbu hollarda niqobda yoki niqoblovchi libosda so'zga chiqish huquqiga ega, himoya qilinayotgan shaxsni sudlanuvchiga niqobsiz va niqoblovchi libossiz ko'rsatish qat'iy taqiqlanishi kerak.

Sudlanuvchilarning qarindoshlari maxsus ajratilgan xonada jinoyat ishi bo'yicha guvohlar va jabrlanuvchilardan ajratilgan holda bo'lishlari kerak. Guvoh yoki jinoyat protsessining boshqa ishtirokchisi, ko'rsatuv berganidan keyin uning xavfsizligini ta'minlash uchun, qo'riqchilar bilan birga sud joylashgan yerdan uzoqdagi boshqa joyga transportda olib borilishi kerak.

Harbiy xizmatchilarning xavfsizligi ushbu shaxslarning harbiy xizmatda bo'lishini inobatga olgan holda qo'llaniladigan mazkur choralar orqali ta'minlanadi. Harbiy xizmatchilarni himoya qilish uchun quyidagi choralar ham qo'llanilishi mumkin: boshqa harbiy qism, bo'linma yoki harbiy muassasaga xizmat safariga jo'natish; yangi xizmat joyiga ko'chirish; qism qo'mondonining kuzatuviga olish.

Jazoni ijro etish muassasasidagi shaxslarning xavfsizligi ularning huquqiy holatidan kelib chiquvchi ayrim cheklashlar bilan yuqorida keltirilgan choralar orqali ta'minlanadi. Ularga quyidagi choralar ham qo'llanilishi mumkin: bir jazoni ijro etish muassasasidan boshqasiga o'tkazish; alohida xonada saqlash; ehtiyot chorasi, jazoni o'tash turi yoki rejimini o'zgartirish.

Ehtiyot chorasi, jazoni o'tash turi yoki rejimini o'zgartirish amaldagi jinoyat, jinoyat-protsessual va jinoyat-ijroiya qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

Jinoyat protsessi ishtirokchilariga nisbatan jinoyat protsessi amalga oshirilishi yoki sudning jinoyat tufayli yetkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi fuqarolik da'vosini hal qilishi munosabati bilan ularga o'ldirish, kuch ishlatish, mol-mulkini yo'q qilish yoki shikastlash yoxud sharmanda qiluvchi ma'lumotlarni oshkor etish hamda boshqa g'ayriqonuniy harakatlarni sodir etish bilan qo'rqitish harakatlari qilinayotganligi haqida yetarli ma'lumotlarning mavjudligi xavfsizlik

choralarini qo'llash uchun asos bo'lib hisoblanadi. Ushbu ma'lumotlarni mazkur shaxslarning yozma yoki og'zaki arizasi bo'yicha yoxud boshqacha tarzda xabarlarini bo'yicha xavfsizlik choralari qo'llash haqida qaror qabul qiluvchi organ belgilaydi.

Xavfsizlikni ta'minlovchi organning himoya qilinayotgan shaxs jinoyat protsessiga ko'maklashayotganligi tufayli uning hayoti, sog'lig'i, qadr-qimmati va mulkiga nisbatan tahdidning yo'qligini aniqlashi JPKning 270-moddasiga muvofiq ravishda amalga oshirilayotgan xavfsizlik choralari bekor qilish uchun asos bo'lib hisoblanadi.

Himoya qilinayotgan shaxslar xavfsizligini ta'minlash choralari tegishli asoslar bo'lgandagina qo'llaniladi. Ushbu choralarni qo'llash tartibi JPKning 270-moddasi va uni ijro etish uchun chiqarilgan normativ hujjatlar bilan belgilanadi.

Jinoyat protsessi ishtirokchisining xavfsizligiga tahdid solinayotganligi haqida ariza yoki xabar olgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudya uning arizasini (xabarini) tekshirishi hamda ko'pi bilan uch sutka ichida, kechiktirib bo'lmas hollarda esa darhol xavfsizlik choralari qo'llash yoki qo'llashni rad etish haqida qaror qabul qilishlari shart. Kelingan to'xtam haqida ular asoslantirilgan qaror yoki ajrim chiqaradilar va uni xavfsizlik choralari ko'rish vazifasi yuklatilgan organga ijro etish uchun yuboradilar. Mazkur organlar ushbu ajrim yoki qarorni bajarishlari shart.

Xavfsizlikka tahdid solinayotganligi haqidagi ariza (xabar)da jinoyat sodir etilganligi haqida ma'lumotlar mavjud bo'lganda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudya jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida belgilangan tartibda jinoyat ishi qo'zg'atish yoki qo'zg'atishni rad etish yoxud jinoyat sodir etilganligi haqidagi ariza (xabar)ni tergovga yoki sudlovga tegishliligi bo'yicha yuborish haqida qaror qabul qiladi. Ariza beruvchiga qabul qilingan qaror haqida xabar beriladi.

Xavfsizlik choralari ko'rish topshirilgan organ zarur choralar va ularni amalga oshirish usullari ro'yxatini belgilaydi, bunda ishning aniq holatlari hamda mavjud tahdidni bartaraf etish ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Mazkur choralarni amalga oshiruvchi organ ko'rilgan xavfsizlik choralari va ularning natijalari haqida jinoyat ishi bilan shug'ullanayotgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sud yoki sudyaga xabar beradi, tahdid bartaraf etilganda unga yoki himoya qilinayotgan shaxs yashaydigan joydagi tegishli organga xavfsizlik choralari bekor qilish haqida iltimos bilan murojaat etadi.

Xavfsizlik choralari ko'rayotgan organ himoya qilinayotgan shaxs bilan ushbu choralarni qo'llash shartlari va taraflarning javobgarligi haqida shartnoma tuzishga haqlidir. Xavfsizlik choralari bekor qilishga faqat surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori sud yoki sudyaning ajrimi bilan yo'l qo'yiladi.

Zarur hollarda jinoyat protsessi ishtirokchilariga nisbatan huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining xavfsizlik choralari ko'rmasligi, shuningdek xavfsizlik choralari haqidagi ma'lumotlarning oshkor qilinishi qonun bo'yicha tegishli chora ko'rilishiga olib keladi. Himoya qilinayotgan shaxsning xavfsizligini ta'minlash maqsadida unga shaxsiy foydalanish uchun berilgan mulkni sotish, garovga qo'yish yoki boshqa shaxslarga berish, xuddi shuningdek yo'qotish yoki buzish qonunga muvofiq tegishli javobgarlikka sabab bo'ladi.

7.10. Protsessual majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik

JPKning 271-moddasiga muvofiq, jinoyat ishini yuritish chog'ida Jinoyat kodeksining 230–241-moddalarida nazarda tutilgan, odil sudlovga qarshi qaratilgan jinoyatni sodir etgan protsess ishtirokchilari JPKning umumiy qoidalariga binoan javobgarlikka tortiladilar.

Bundan tashqari, protsessual majburiyatlarni buzganliklari uchun, xususan:

jabrlanuvchilar va guvohlar – surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning yoki sudning guvohlantirishdan, ekspertizadan o'tish, ekspert tekshiruvi uchun namunalar taqdim etish to'g'risidagi qonuniy talablarini bajarishdan bosh tortganlik uchun;

uyida olib qo'yish, tintuv o'tkazilayotgan shaxslar, shuningdek mol-mulki xatlangan shaxslar (gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va ularning yaqin qarindoshlaridan tashqari) – surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning talabi bilan izlanayotgan ashyolarni berishdan bosh tortganlik uchun;

aloqa muassasalarining xodimlari – surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning pochta-telegraf jo'natmalarini xatlash to'g'risidagi qarorini bajarmaganlik yoki yetarli darajada bajarmaganlik uchun;

mansabdor shaxslar va fuqarolar – basharti ular hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirishga, tergov eksperimenti o'tkazishga, murdani eksqumatsiya qilishga, olib qo'yish va tintuv o'tkazishga to'sqinlik qilsalar;

protsess ishtirokchilari – surishtiruv yoki dastlabki tergov ma'lumotlarini oshkor qilganlik uchun, agar ular ma'lumotlarni oshkor qilishga yo'l qo'yilmasligi haqida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror tomonidan ogohlantirilgan bo'lsalar;

korxonalar, muassasalar, tashkilotlarning rahbarlari – surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning chaqiruviga binoan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, guvoh, mutaxassis, ekspert, tarjimon, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ularning vakillari, jamoat ayblovchisi, jamoat himoyachisi, xalq maslahatchilarining kelishiga to'sqinlik qilganlik, jinoyatning sabablariga va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarga barham berish to'g'risidagi surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning taqdimnomasini yoki sudning xususiy ajrimini bajarmaganlik yoxud talab darajasida bajarmaganlik uchun qonunda nazarda tutilgan javobgarlikka tortilishlari mumkin.

Odatda sud majlisida tartibni buzgan, raislik qiluvchining farmoyishlariga bo'ysunmagan yoki sudni behurmat qilgan taqdirda tartibbuzar bunday harakatlarning takrorlanishi uni sud majlisi zalidan chiqarib yuborishga sabab bo'lajagi haqida, JPK 272-moddasining to'rtinchi qismida nazarda tutilgan tartibbuzar esa, bundan tashqari, ma'muriy javobgarlikka tortilishi ham mumkinligi xususida ogohlantiriladi. Bu ogohlantirish ta'sir qilmasa, protsess ishtirokchisi sudning ajrimiga, boshqa shaxslar esa, raislik qiluvchining farmoyishiga muvofiq sud majlisi zalidan chiqarib yuboriladi. Ishni ko'rish chiqarib yuborilgan shaxslarsiz davom ettiriladi.

Sudning ajrimi ayblovchi yoki himoyachiga taalluqli bo'lgan taqdirda, ishni eshitish keyinga qoldirilishi lozim, bir shaxsni bir necha ayblovchi ayblayotgan yoki bir necha himoyachi himoya qilayotgan hollar bundan mustasnodir. Zalidan chiqarib yuborilgan ayblovchi yoki himoyachining nomunosib xulq-atvori to'g'risida sud xususiy ajrim chiqarib, uni tegishliligiga qarab, yuqori turuvchi prokurorga yoki O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining hududiy boshqarmasi huzuridagi malaka komissiyasiga yuboradi.

Sud zalidan sudlanuvchi chiqarib yuborilgan bo'lsa, hukm uning ishtirokida e'lon qilinishi yoki e'lon qilinganidan keyin unga darhol ma'lum qilinib, tilxat olinishi lozim. Sud majlisi zalidan chiqarib yuborilgan shaxsni (sudlanuvchi, ayblovchi va himoyachi bundan mustasno) raislik qiluvchi shu joyning o'zida chiqargan ajrimiga asosan

ma'muriy javobgarlikka tortishi mumkin. Ajrim sud majlisining bayonnomasida qayd etiladi (JPK 272-m.).

Protsess ishtirokchisining odil sudlovga qarshi jinoyat sodir etganlik uchun jinoiy javobgarlikka tortilishiga asoslar sud muhokamasida yoki ish kassatsiya yoxud nazorat tartibida ko'rib chiqilayotganida aniqlangan bo'lsa, sud bu protsess ishtirokchisiga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atadi va tergov qilish uchun uni prokurorga yuboradi (JPK 273-m.).

JPKda nazarda tutilgan hollarda pul undirish va jarima solish jinoyat ishini ko'rish qaysi sudga taalluqli bo'lsa, shu sud tomonidan amalga oshiriladi. Protsessual majburiyatlarni yoki tartibni buzishga bevosita sud majlisida yo'l qo'yilgan bo'lsa, jarima solish haqidagi ajrim ishni ko'rayotgan sud tomonidan shu majlisning o'zida chiqariladi. Boshqa hollarda pul undirish to'g'risidagi masala sud tomonidan pul undiriladigan shaxs chaqirilib hal qilinadi. Mazkur shaxsning uzrsiz sabablarga ko'ra kelmasligi ishni ko'rishga monelik qilmaydi.

Sud majlisida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror tomonidan tartibbuzarlik to'g'risida tuzilgan bayonnoma va unga ilova qilingan materiallar yoxud sud majlisi bayonnomasidan olingan tegishli ko'chirma o'qib eshittiriladi. Shundan so'ng javobgarlikka tortilayotgan shaxsning izohlari, sud majlisida prokuror qatnashayotgan bo'lsa, uning fikri eshittiladi va ajrim chiqariladi.

Tarjimonga, mutaxassisga, kafilga pul undirish yoxud sud majlisi zalida tartibni buzgan shaxsga jarima solish to'g'risidagi ajrimni chiqargan sud bu ajrimning ijrosini uch oygacha muddatga kechiktirishga yoki ijroning bo'lib-bo'lib bajarilishiga ruxsat berishga haqlidir (JPK 274-m.).

Taxminiy testlar

1. Quyidagi choralarning qaysi biri ehtiyot chorasi hisoblanadi?

- A. Munosib xulq-atvorda bo'lish haqidagi tilxat
- B. Jarima
- C. Tanbeh
- D. Gauptvaxtada saqlash
- E. Ogohlantiruvchi qamoq

2. Protsessual tartibda ushlab turish muddati qancha?

- A. 3 soatgacha
- B. 10 sutkagacha

- C. 15 soatgacha
- D. 30 sutkagacha
- E. 72 soatgacha

3. Qachon gumon qilinuvchini ushlab turish uchun asos mavjud bo‘ladi?

- A. Shaxs jinoyat ustida yoki uni sodir etganidan keyin darhol ushlanganda
- B. Tergov to‘xtatib turilganidan so‘ng
- C. Ehtiyot chorasi prokurorning ko‘rsatmasi bo‘yicha tanlanganda
- D. Shaxs mast holda aniqlanganda
- E. Pasporti mavjud bo‘lgan shaxsni aniqlash uchun

4. Qamoqqa olish ehtiyot chorasi qanday jinoyatlarga doir ishlar bo‘yicha qo‘llanilishi mumkin?

- A. Alohida hollarda – ozodlikdan mahrum bilan bog‘liq bo‘lmagan jazo nazarda tutilgan jinoyatlar haqidagi ishlar bo‘yicha
- B. Bir yildan ortiq bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish shaklidagi jazo nazarda tutilgan jinoyat uchun
- C. Ozodlikdan mahrum bilan bog‘liq bo‘lmagan jinoyat uchun
- D. Homilador ayollarga nisbatan
- E. Yosh bolalarga nisbatan

5. Ehtiyot chorasi ustidan kimga shikoyat qilish mumkin?

- A. Surishtiruv organining boshlig‘iga
- B. Sudga
- C. Prokurorga
- D. Tergov bo‘limining boshlig‘iga
- E. O‘zbekiston Respublikasining Oliy sudiga

Tekshirish uchun savollar

1. Protsessual majburlov choralarining ahamiyati qanday va ularni qo‘llash asoslari nimalardan iborat?
2. Qaysi qonunda protsessual majburlov choralarining turlari belgilangan?
3. Ushlab turish asoslari nimalardan iborat?
4. Jinoyat-protsessual ushlab turish ma‘muriy ushlab turishdan nimasi bilan farq qiladi?

5. Ehtiyot choralarining qanday turlarini bilasiz?
6. Ehtiyot choralarini tanlash va bekor qilishning qanday protsessual tartibi mavjud?
7. Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashning asoslari va protsessual tartibi qanday?
8. Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasining muddati qancha va u qanday tartibda uzaytiriladi?
9. Protsses ishtirokchilarining xavfsizligi qanday tartibda ta'minlanadi?

VIII bob. JINOYAT NATIJASIDA YETKAZILGAN MULKIY ZIYONNI QOPLASH

8.1. Jinoyat protsessida fuqaroviy da'vo

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 44-moddasida «har bir shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi» deyilgan. Ushbu huquqni amalga oshirish shakllaridan biri jinoyat ishini tergov qilish va sudda muhokama etish davomida jinoyat ishi bo'yicha fuqaroviy da'vo qilish mumkinligidir. Bunday da'vo da'vogarning javobgarga nisbatan moddiy huquqqa asoslangan talabidan iborat moddiy-huquqiy hamda moddiy-huquqni amalga oshirish shakli va tartibini tashkil qiluvchi protsessual tarkibiy qismlarning mavjud bo'lishini taqozo etadi.

Da'voning moddiy-huquqiy va protsessual tomonlari ayni bir hodisaning mazmuni va shaklidan boshqa narsa emas. Subyektiv fuqaroviy va boshqa huquqsiz da'vo predmetsiz bo'lur edi, chunki shakl mazmunning shakli bo'lmasa, u hech qanday qadrga ega bo'lmasligi ma'lum. O'z navbatida, da'vogarning javobgarga talablarini ifoda etish shakli sifatida subyektiv huquq amalga oshirilishi mumkin emas.

Huquqiy nizoning xususiyati va da'vogar talab qiladigan sud himoyasining turiga ko'ra: a) majburlash, ya'ni buzilgan huquqni tiklash haqidagi yoki ijro etish da'volari; b) da'vogarning javobgarda huquqning yo'qligini tan olish haqida qo'ygan talabini tan olish haqidagi da'volar, ya'ni aniqlash da'volari farqlanadi.

Odatda barcha turdagi da'volar fuqarolik sudlov ishlarini yurituvchi tartibida ko'rib chiqiladi. Biroq agar da'vo mavzuini jinoyat protsessi tartibida sudda ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan jinoyat tufayli yetkazilgan mulkiy zararni qoplash haqidagi talab tashkil etsa, qonunga binoan jabrlangan shaxs jinoyat protsessida ham da'vo bilan (ushbu da'vo jinoyat ishi bilan bir vaqtda ko'rib chiqilishi va hal qilinishi uchun) murojaat etishga haqlidir. Bunday da'vo jinoyat protsessidagi fuqaroviy da'vo deb ataladi.

Jinoyat protsessidagi *fuqaroviy da'vo* – oddiy majburlash haqidagi da'vo, chunki uning mazmunini javobgarni da'vogari foydasiga muayyan harakatlar sodir etishga majburlash, jinoyat tufayli yetkazilgan mulkiy zararni qoplash haqidagi talab tashkil etadi. Bunday da'vo jinoyat protsessida ko'rib chiqilishi sababli fuqarolik protsessi yuritilganda bo'lmaydigan bir qator xususiyatlarga ega bo'ladi. Lekin ushbu xususiyatlar uning huquqiy tabiatini o'zgartirmaydi, uni majburlash da'vosidan boshqacha da'voga aylantirmaydi.

Bevosita jinoyat tufayli yoki aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi natijasida fuqarolarga va yuridik shaxslarga yetkazilgan mulkiy ziyonni qoplash, shuningdek jabrlanuvchini dafn etish yoki uning statsionarda davolanish xarajatlarini hamda sug'urta tariqasida unga to'langan pul, nafaqa yoki pensiya pulini undirish to'g'risidagi bunday fuqaroviy da'volar jinoyat protsessida ko'riladi. Fuqaroviy da'voning sudlovga tegishliligi bu da'vo qo'zg'atilgan jinoyat ishining qaysi sudlovga tegishliligiga qarab aniqlanadi.

JPKning 276-moddasi jinoyat protsessida fuqaroviy da'vo qilish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Unga ko'ra, «jinoyat tufayli yoki aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi natijasida o'zini mulkiy ziyon ko'rgan deb hisoblovchi shaxs yoxud uning vakili jinoyat ishi qo'zg'atilgan paytdan boshlab to sud tergov boshlanguniga qadar fuqaroviy da'vo qo'zg'atishga haqlidir.

Jinoyat sodir etish yoki aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi natijasida mol-mulki yo'qolgan yoki shikastlangan shaxs vafot etgan taqdirda uning merosxo'rlari jinoyat protsessida fuqaroviy da'vo qo'zg'atish va uni quvvatlash huquqiga ega bo'ladi».

Agar zarar bir necha shaxsning birgalikdagi harakatlari tufayli yetkazilgan bo'lsa, jinoyat ishida bir necha shaxsga da'vo qilinishi mumkin. Bunda shuni e'tiborda tutish lozimki, faqat birgalikdagi harakatlari bilan zarar yetkazgan shaxslargina jinoyat protsessida da'vo

bo'yicha birgalikdagi javobgarlikka tortilishlari mumkin. O'shanda ham ularning barchasi ish bo'yicha ayblanuvchi, sudlanuvchi bo'lishi kerak.

Fuqaroviy da'vo yozma shaklda ham, og'zaki shaklda ham qo'zg'atilishi mumkin. Dastlabki tergovda ham, sudda ham og'zaki da'vo arizasi bayonnomaga yozib qo'yiladi.

Jinoyat protsessida fuqarolik da'vosi qilinganda, ko'rib chiqilganda va hal etilganda davlat boji olinmaydi. Jinoyat protsessida fuqarolik da'vosini qilmagan shaxs, shuningdek da'vosi ko'rib chiqilmay qoldirilgan shaxs da'voni fuqarolik sudlovi tartibida qilishga haqlidir.

Sud protsessning faol ishtirokchisi hisoblanadi va ishning haqiqiy ahvolini, manfaatdor tomonlarning haqiqiy huquqlari va o'zaro munosabatlarini aniqlashi, ya'ni obyektiv haqiqatni bilib olishi kerak. Ushbu maqsadlarda u taraflar taqdim etgan hujjatlarni ko'rib chiqish va ularning tushuntirishlarini tinglash bilan cheklanmay, huquqiy qoidalardan bexabarligi yoki boshqa holatlardan ular o'zlariga zarar keltiradigan tarzda foydalanmasliklari uchun ularning huquqlari va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilishda ularga ko'maklashishi kerak. Bunda fuqaroviy da'vo jinoyat protsessining barcha prinsiplari (oshkoralik, bevositalik, tortishuv va shu kabilar)ga rioya etgan holda ko'rib chiqiladi. Biroq amaldagi JPKda sudning ahamiyatini kamaytirmagan holda jinoyat protsessining dastlabki bosqichlarida fuqaroviy da'vo qilishga e'tibor qaratildi. Jumladan JPKning 277-moddasida aytilishicha, fuqaroviy da'vo qo'zg'atilgan hollarda sodir etilgan qilmish oqibatida shaxsga mulkiy ziyon yetkazilgan deb hisoblasa, uni fuqaroviy da'vogar deb e'tirof etish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Qarorning yoki ajrimning nusxasi da'voni qo'zg'atgan shaxsga yoki uning vakiliga taqdim etiladi. Bunda fuqaroviy da'vogarga JPKning 57-moddasida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlar, fuqaroviy da'vogar deb e'tirof etish rad qilingan shaxsga esa, qaror ustidan shikoyat qilish tartibi tushuntiriladi.

Ariza beruvchi fuqaroviy da'vogar deb e'tirof etilgach va ayblanuvchining, sudlanuvchining yoki o'ziga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilishi to'g'risidagi masala qo'yilgan shaxsning qilmishlari oqibatida yetkazilgan ziyon uchun qonunga ko'ra boshqa shaxslar mulkiy javobgar ekanligi aniqlangach, tegishli fuqaroni yoki yuridik shaxsni ishda fuqaroviy javobgar tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Qaror yoki ajrim fuqaroviy javobgarga yoki uning vakiliga

e'lon qilinadi. Ularga tegishli fuqaroviy javobgar va da'vogarning huquq va majburiyatlari tushuntirib beriladi.

Fuqaroviy da'vo va jinoiy ayblovni birga taqdim etish jabrlanuvchining jinoyat tufayli buzilgan mulkiy huquqlari tez tiklanishini ta'minlaydi, sudlar ishidagi parallelizmni va ayni bir jinoyat ishi bo'yicha ziddiyatli qarorlar chiqarilishi imkoniyatini istisno etadi, dalillarning iloji boricha to'liq tekshirilishini kafolatlaydi hamda jinoyat-protsessual faoliyatning barcha ishtirokchilari uchun qulaylik tug'diradi.

JPKning 279-moddasi prokurordan fuqaroviy da'voni qo'zg'atish yoki qo'zg'atilgan fuqaroviy da'voni quvvatlash yoxud, basharti davlat yoki jamiyat manfaatlarini yoxud fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish taqozo etsa, da'voga qarshi e'tiroz bildirishni talab etadi. Prokuror fuqaroviy da'vogar siymosida ayblovni quvvatlashga yordam beruvchi ishonchli ittifoqchiga, fuqaroviy da'vogar esa prokuror siymosida qudratli yordamchiga ega bo'ladi.

Jinoyatdan jabrlangan shaxs sud muhokamasida ikki marta ishtirok etish zaruratidan va, binobarin, sodir etilgan jinoyatning holatlarini tekshirish bilan bog'liq muayyan hayajonlarga duchor bo'lishdan, shuningdek odatdagi mashg'ulotlaridan chalg'ishdan ozod bo'ladi. O'z talablarini isbotlashdan iborat vazifasi ancha osonlashadi, chunki ushbu talablarga asos bo'lib xizmat qiluvchi jinoyat sodir etilganligi faktini tergovchi va prokuror isbotlaydi. Bundan tashqari, jabrlanuvchi davlat boji to'lamaydi.

Sudlanuvchi sud oldida ikki marta, ya'ni avval jinoyat ishi bo'yicha, so'ngra esa fuqarolik ishi bo'yicha javobgar sifatida hozir bo'lish majburiyatidan ozod bo'ladi. Fuqaroviy da'vogar kabi u ham davlat boji to'lashdan ozod etiladi.

Guvohlar, tarjimonlar, ekspertlar va boshqa shaxslar o'zlarining odatdagi mashg'ulotlaridan ikkinchi marta chalg'amaydilar.

Shuni ham e'tiborga olish lozimki, bir qator jinoyat ishlari bo'yicha yetkazilgan zarar miqdorini aniqlash jinoyatni to'g'ri tavsiflash (masalan, o'zgalar mulkini talon-toroj qilish haqidagi ishlar bo'yicha), javobgarlikni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni baholash va hatto jinoyat tarkibining o'zi bor yoki yo'qligi haqidagi masalani hal qilish uchun ham katta ahamiyatga ega. Ayblov va fuqaroviy da'voni birgalikda ko'rib chiqish bunday hollarda ularning to'g'ri hal qilinishi uchun qo'shimcha kafolat bo'lib xizmat qiladi.

Nihoyat, jinoiy javobgarlik va fuqaroviy da'vo bo'yicha moddiy javobgarlikni bir vaqtning o'zida kompleks qo'llash jinoyatchining

takroran jinoyatlar sodir etishining oldini olib, uning o'ziga ham (xususiy oldini olish), boshqa shaxslarning qonunlarga og'ishmay rioya etish va jamiyatda yashash qoidalarini hurmat qilish ruhida tarbiyalanishiga ko'maklashib, ularga ham (umumiy oldini olish tarzida) eng samarali ta'sir etishga yordam beradi.

Agar zarar bir necha shaxsning birgalikdagi harakati tufayli yetkazilgan bo'lsa, jinoyat ishida bir necha shaxsga da'vo qilinishi mumkin. Bunda shuni inobatga olish lozimki, birgalikdagi harakatlari bilan ziyon yetkazgan shaxslargina, basharti ularning barchasi ayblanuvchilar (sudlanuvchilar) bo'lsalar, jinoyat protsessida da'vo bo'yicha birgalikdagi javobgarlar bo'ladilar.

Agar moddiy ziyonni sudlanuvchi ishi alohida jinoyat ishi sifatida ajratilgan boshqa shaxs bilan birgalikda yetkazgan bo'lsa, sud zararni qoplash majburiyatini to'laligicha sudlanuvchining zimmasiga yuklaydi. Keyinchalik alohida jinoyat ishi yuritilgan shaxsga nisbatan chiqarilgan ayblov hukmida sud uning zimmasiga zararni ilgari hukm etilgan shaxs bilan birgalikda qoplash vazifasini yuklatishi mumkin.

Sud amaliyotida jinoyat haqida xabar bermaganligi yoki uni yashirganligi uchun jazoga hukm etilgan shaxs jinoyat tufayli yetkazilgan zarar uchun moddiy javobgarlikka tortilishi mumkin emasligi haqidagi qoidaga izchil ravishda asoslanilmoqda. Ushbu hollarda da'vo fuqarolik sudlovi tartibida ko'rib chiqilishi lozim. Da'vo talablarini ushbu zararni ko'rgan shaxs, uning vakili yoki prokuror berishi mumkin. Agar fuqaroviy da'vo berilmay qolsa, sud jinoyat tufayli yetkazilgan moddiy zararni qoplash haqidagi masalani o'z tashabbusi bilan hal qiladi.

Jinoyat tufayli yetkazilgan moddiy zararni qoplash haqidagi talab ish ko'rib chiqilguniga qadar va undan keyin fuqaroviy sudlov tartibida berilishi mumkin. Surishtiruv, dastlabki tergov jarayonida va sudda fuqaroviy da'vo bo'yicha ish yuritish JPKda nazarda tutilgan tartibda olib boriladi. Fuqaroviy da'vo bo'yicha yuzaga keladigan protsessual munosabatlar JPK bilan tartibga solinmagan bo'lsa, unda jinoyat protsessi prinsiplariga xilof bo'lmagan fuqaroviy-protsessual qonun hujjatlarining qoidalari qo'llaniladi.

Fuqaroviy da'vo bo'yicha ish yuritishda ziyonni undirish asoslari, shart-sharoiti, hajmi va usuli fuqaroviy, mehnat va boshqa soha qonun hujjatlari qoidalariga muvofiq aniqlanadi. Boshqa soha qonun hujjatlarida belgilangan da'vo muddati jinoyat protsessidagi fuqaroviy da'voga nisbatan qo'llanilmaydi.

Fuqaroviy da'voni ko'rib chiqishda o'zaro kelishuv bitimi tuzilishi ham mumkin. Ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki fuqaroviy javobgarining da'voni tan olganligi, shuningdek fuqaroviy da'vogar, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoxud fuqaroviy javobgarining o'zaro kelishganlik to'g'risidagi arizasi fuqaroviy da'vo bo'yicha ish yuritishning tugatilishiga olib kelmaydi va surishtiruvchini, tergovchini fuqaroviy da'voga doir holatlarni sinchkovlik bilan, to'la, har tomonlama va xolisona tekshirish majburiyatidan, sudni esa fuqaroviy da'voni ko'rish va hal qilish majburiyatidan ozod etmaydi.

Da'vodan voz kechishning qabul qilinishi da'vo bo'yicha ish yuritishni tugatishga asos bo'ladi va jinoyat protsessida ham, fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida ham fuqaroviy da'vogarni o'sha shaxsga xuddi shu asos bilan da'voni qayta qo'zg'atish huquqidan mahrum qiladi.

Ayblov hukmini chiqarishda, shuningdek tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash yoki sodir etgan qilmishning xususiyatiga va o'zining ruhiy holatiga ko'ra shaxs ijtimoiy xavfli bo'lmagan hollarda bunday chorani qo'llamaslik haqida ajrim chiqarishda sud asoslarning isbotlanishi va da'vo hajmini e'tiborga olib, uni to'liq yoki qisman qanoatlantiradi yoxud uni qanoatlantirishni rad etadi.

Sud oqlov hukmini chiqarayotganida, shuningdek tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ishni tugatish haqida ajrim chiqarayotganida fuqaroviy da'voni qondirishni quyidagi hollarda rad etadi, basharti:

- 1) jinoyat yoki ijtimoiy xavfli qilmish hodisasi yuz bermagan bo'lsa;
- 2) sudlanuvchining yoki tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash masalasi hal etilayotgan shaxsning sodir etilgan jinoyatga yoki ijtimoiy xavfli qilmishga daxli yo'qligi aniqlangan bo'lsa;
- 3) sudlanuvchining yoki tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash masalasi hal etilayotgan shaxsning mulkiy ziyon keltirgan harakati zaruriy mudofaa chegarasidan chiqmagan holda sodir etilgan bo'lsa.

Sudlanuvchi tomonidan sodir etilgan qilmish jinoyat deb topilmaganligi sababli u oqlangan taqdirda, shuningdek ushbu moddaning ikkinchi qismida ko'rsatilgan asoslardan boshqa asoslarga ko'ra tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ish yuritish tugatilganda sud da'voning isbotlanish darajasi va hajmini e'tiborga olib, uni to'liq yoki qisman qanoatlantiradi yoki qanoatlantirishni rad etadi.

Da'voning hajmi jinoyat tavsifiga va aybdorga jazo chorasi tayinlashga ta'sir etmasa, fuqaroviy da'voni qanoatlantirishda sud da'vo talabi chegarasidan chiqishga haqlidir. Biroq jinoyat protsessida qo'zg'atilgan fuqaroviy da'vo qanoatlantirilmagan taqdirda da'vogar shu shaxsga va xuddi shu asoslar bo'yicha fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida da'vo qo'zg'atish huquqidan mahrum bo'ladi. Bu ba'zan sodir etilgan jinoyatlardan foyda olishga harakat qilib, ayrim shaxslarning vijdotsizlarcha sudma-sud yurishining oldini oladi.

Jinoyat predmeti bo'lgan mol-mulk, agar avvalgi egasiga qaytarib berilishi lozim bo'lmasa, sud hukmi bilan davlat egaligiga o'tkaziladi. Bu mol-mulk topilmagan bo'lsa, sud hukmi bilan, jinoyat ishi tugatilgan bo'lsa, sudning fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida chiqargan hal qiluv qaroriga ko'ra uning qiymati davlat foydasiga undiriladi. Ayblanuvchi jinoiy yo'l bilan orttirgan pullar, buyumlar va boshqa boyliklar sud hukmi bilan yetkazilgan mulkiy ziyonni qoplash uchun sarflanadi, ziyonni qoplashdan ortgan summa esa davlat foydasiga o'tkaziladi.

Jinoyat predmeti bo'lmish mol-mulk uchinchi shaxslarda topilib, ulardan tortib olingan va tegishligiga qarab, qaytarilgan bo'lsa, sudlanuvchi tomonidan ushbu mol-mulkni sotish yo'li bilan orttirilgan pullar, buyumlar va boshqa boyliklar sud hukmi bilan davlat egaligiga o'tkaziladi. Mol-mulkni insofli egallovchiga bu mol-mulk egasiga qaytarilishi natijasida yetkazilgan ziyonni undirish haqida mahkumga nisbatan fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida da'vo qo'zg'atish huquqi tushuntiriladi.

Hukmning va tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash to'g'risidagi ajrimning fuqaroviy da'voni qanoatlantirishga, shuningdek boshqa mulkiy undirishlarga oid qismi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda ijro etiladi.

8.2. Mol-mulkni jabrlanuvchi yoki fuqaroviy da'vogarga qaytarish

Jinoyat ishi bo'yicha ashyoviy dalillar deb topilgan jinoyat predmetlari tergov apparatining ashyoviy dalillar saqlanadigan xonasida turadi. Ularni egalariga o'z vaqtida qaytarish uchun, JPKning 287-moddasida shunday deb belgilangan: «Jinoyat sodir etilishi natijasida jabrlanuvchi yoki yuridik shaxsning yo'qolgan va ashyoviy dalil deb e'tirof etilgan mol-mulki egasiga qaytarilishi lozim. Jabrlanuvchi vafot

etgan taqdirda uning mol-mulki merosxo'rlariga, tugatilgan yuridik shaxsning mol-mulki esa, uning huquq vorisiga o'tkaziladi».

Agar jinoyat ishida egasini aniqlab bo'lmagan mol-mulk mavjud bo'lsa, u davlat egaligiga o'tkaziladi. Mol-mulkni qaytarib berish yoki uni davlat egaligiga o'tkazish sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi yoki tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash to'g'risidagi ajrimiga asosan, ish tugatilganda esa, surishtiruvchining, tergovchining qarori yoki sudning ajrimiga ko'ra amalga oshiriladi.

Sudda ko'rilishi kerak bo'lgan ish bo'yicha tergovchi yoki prokuror mol-mulkni egasiga qaytarish yoki davlat mulkiga aylantirish haqidagi masalani o'z qarori bilan hal qila olmaydi. Bunday ish bo'yicha bu masala faqat sudning vakolatiga kiradi.

Jinoyat sodir etilishi natijasida mahrum bo'lingan va ish bo'yicha ashyoviy dalil deb e'tirof etilgan mol-mulkning mulkdori yoki qonuniy egasi bu mol-mulkdan voz kechsa va uning qiymatini undirib berish to'g'risida fuqaroviy da'vo qo'zg'atsa, sud mol-mulkdan voz kechishni asosli deb topib, fuqaroviy da'voni qanoatlantirgan holda mol-mulkni mahkumga yoki fuqaroviy javobgarga beradi.

Sud mol-mulkdan voz kechishni asossiz deb topsa, da'voni qondirmaydi yoki qisman qondirib, qaytariladigan mol-mulkning qiymati qanchaga pasaygan bo'lsa, shu summani yoxud tovar ko'rinishini yo'qotganligi sababli (ta'mirlash zarur bo'lsa), ta'mirlashga qilinadigan chiqim summasini va tovonini jabrlanuvchi yoki fuqaroviy da'vogar foydasiga undirib beradi. Mol-mulkning dastlabki va keyingi qiymati hamda tovar ko'rinishini yo'qotganlik uchun tovon puli mutaxassis yoki ekspert ishtirokida aniqlanadi, ta'mirlash qiymati esa, ta'mirlashni amalga oshirayotgan va ta'mirlanganligini tasdiqlaydigan korxonaga bergan hujjat asosida aniqlanadi.

Xususiy egalikda bo'lishi man qilingan mol-mulk ish bo'yicha ashyoviy dalil deb e'tirof etilgan bo'lsa, mulkdor to'g'ri yoki g'ayrihuquqiy ravishda qo'lga kiritganiga qarab, u rekvizitsiya qilinadi yoki musodara etiladi, ya'ni mol-mulk haqini to'lash yoki to'lamaslik sharti bilan sud tomonidan bunday mol-mulkka (dori-darmonlar, o'qotar qurol va shu kabilarga) egalik qilish, undan foydalanish hamda uni tasarruf etish huquqiga ega bo'lgan tegishli davlat organiga yoki yuridik shaxsga beriladi.

8.3. Hukmning mulkiy undirishlar to'g'risidagi qismi ijrosini ta'minlash

Jinoyatlar haqidagi ishlarni tergov qilish va muhokama etish chog'ida dastlabki tergov va sudning oldida yuzaga keladigan eng qiyin masala – huquqni muhofaza qiluvchi organlarning mol-mulkni undirish borasidagi qarorning ijrosini ta'minlash. Hukmning fuqaroviy da'voga va boshqa mulkiy undirishlarga doir qismining ijrosini ta'minlash uchun surishtiruvchi, tergovchi yoki sud gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki fuqaroviy javobgarning mol-mulkini xatlashi shart. Garchi boshqa usullar mavjud bo'lsa-da, bu mol-mulkning undirilishini ta'minlashning eng to'g'ri va qonuniy usulidir.

Biroq qonunda xatlanishi mumkin bo'lmagan mulk turlari sanab o'tilgan (JPK 290-m.) Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi va fuqaroviy javobgar oilasining normal turmushini ta'minlash uchun zarur bo'lgan uy-joy, kvartira, uy anjomlari va jihozlari, kiyim va buyumlar xatlanmaydi.

Turar joylar yoki yashash uchun mo'ljallanmagan joylar, mulk shaklidan qat'i nazar, davlatga xoinlik qilish, konstitutsiyaviy tuzumga, O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga tajovuz qilish, terrorizm, qo'poruvchilik jinoyatlari sodir etish uchun foydalanilgan yoxud bu jinoyatlar qasddan odam o'ldirish, bosqinchilik, talonchilik yoki boshqa og'ir, o'ta og'ir jinoyatlar bilan bog'liq bo'lgan hollarda – bu joylar xatlanadi.

Mol-mulkni xatlash deganda nima tushuniladi? Xatlash mulkdorga yoki mol-mulkning egasiga mol-mulkni tasarruf qilish, zarur hollarda esa, undan foydalanish man etilganligini e'lon qilishdan yoxud mol-mulkni tortib olishdan va uni saqlab turish uchun boshqa shaxslarga topshirishdan iboratdir.

Mulkni xatlash surishtiruvchi, tergovchi qarori bo'yicha yoxud bu tergov harakatini bajarishni tergov organiga topshirishga haqli bo'lgan sudning ajrimi bo'yicha amalga oshiriladi. Xatlash to'g'risidagi qarorda yoki ajrimda u kim tomonidan, qachon va qaysi ish bo'yicha chiqarilgani, nima maqsadda va kimning mol-mulki xatlanishi lozimligi, fuqaroviy da'voni ta'minlash uchun xatlanayotganida esa, xatlanayotgan mol-mulk summasi ham ko'rsatiladi.

Surishtiruvchi yoki tergovchi hukmning mulkiy undirish yoxud mulkiy yo'sindagi jazo qismining ijrosini ta'minlovchi choralarni ko'rmagan taqdirda, ishni yuritayotgan sud ularga bunday choralarni

ko'rish majburiyatini yuklaydi. Fuqaroviy da'voni qanoatlantirganda yoki boshqa mulkiy undirishlarni qo'llayotganda hukm qonuniy kuchga kirguniga qadar, basharti oldin chora ko'rilmagan bo'lsa, sud hukmning shu qismi ijrosini ta'minlaydigan choralar ko'rish haqida ajrim chiqarishga haqlidir.

Diplomatiya vakolatxonalari binolaridagi va diplomatiya vakillariga qarashli mol-mulkni xatlashda diplomatiya vakolatxonalarining binolaridan va diplomatiya vakillaridan olib qo'yish yoki ularda tintuv o'tkazish qoidalariga rioya qilinishi lozim. Surishtiruvchi yoki tergovchi mol-mulkni xatlash to'g'risida JPKning 90–92-moddalari talablariga rioya qilgan holda ikki nafardan kam bo'lmagan xolislar ishtirokida bayonnoma tuzadi. Bayonnomada xatlangan barcha mol-mulkning nomi, o'lchovi, og'irligi, eskirish darajasi va boshqa o'ziga xos belgilari sanab o'tilib, mol-mulkni xatlayotgan shaxsning harakatlari to'g'risidagi va bayonnomaga kiritilgan mol-mulkning uchinchi shaxslarga tegishliligi haqidagi arzlari bayon etiladi. Mol-mulk olib qo'yilgan taqdirda aynan nimaning olinganligi va qayerga yoki kimga saqlash uchun topshirilganligi bayonnomada ko'rsatiladi.

Mol-mulkni xatlash chog'ida uni yashirish, yo'q qilib yuborish yoki shikastlashga urinishlar qilingan bo'lsa, surishtiruvchi yoki tergovchi tomonidan qo'llangan choralar ko'rsatilib, bayonnomada aks ettirilishi lozim. Bayonnomaning nusxasi mol-mulki ro'yxatga olingan shaxsga yoki uning voyaga yetgan oila a'zolaridan biriga, ular bo'lmagan taqdirda, mol-mulk ro'yxatga olingan hududdagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi vakiliga topshirilib tilxat olinadi. Korxonalar, muassasa, tashkilot yoki diplomatiya vakolatxonasi hududidagi mol-mulkni ro'yxatga olish o'tkazilgan bo'lsa, mol-mulk xatlanganligi to'g'risidagi bayonnomaning nusxasi tegishli ma'muriyat yoki diplomatiya vakolatxonasi vakiliga topshirilib, imzo qo'ydirib olinadi.

Surishtiruvchi yoki tergovchi xatlanishi lozim bo'lgan mulkni baholashi kerak. Xatlanayotgan mol-mulk surishtiruvchi yoki tergovchi tomonidan uning eskirish darajasini e'tiborga olib, baholash paytidagi bozor narxida baholanadi. Zarurat bo'lganda mol-mulkni baholash mutaxassis ishtirokida yoki baholovchi tashkilot tomonidan amalga oshiriladi. Pullar, obligatsiyalar, cheklar, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar o'z qiymati bo'yicha hisobga olinadi.

Hukmning fuqaroviy da'vo qismi ijrosini ta'minlash uchun mol-mulkni xatlashda bayonnomaga qiymati ziyonni qoplash uchun yetarli

mol-mulk kiritiladi. Bunda mulkdor yoki mol-mulk egasi, o'zining fikricha, qaysi mol-mulkni bayonnomaga kiritish zarur deb hisoblasa, shu mol-mulkni ko'rsatishga haqlidir. Xatlangan mol-mulk olib qo'yilib, saqlash uchun fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi yoxud boshqa tashkilot vakiliga topshirilishi mumkin. Bu mol-mulk mulkdorga yoki mol-mulk egasiga, uning voyaga yetgan oila a'zolaridan biriga yoki boshqa shaxsga saqlab turish uchun qoldirilib, unga ushbu mol-mulkning to'la-to'kis saqlanishi uchun qonunda nazarda tutilgan javobgarlik tushuntiriladi va bu haqda undan tilxat olinadi. Bunda muomalada bo'lishi man qilingan ashyolar har qanday hollarda ham olib qo'yilishi kerak. Ularni saqlash tartibi qonun bilan belgilanadi.

Bank muassasalarida saqlanayotgan pullar, shuningdek davlat zayomi obligatsiyalari, aksiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar olib qo'yilmaydi, lekin mol-mulk xatlangani to'g'risidagi qarorni yoki ajrimni olish bilanoq, ularni xarjlash operatsiyalari to'xtatib qo'yiladi. Oqlov hukmi qonuniy kuchga kirganda, jinoyat ishi tugatilganda, shuningdek fuqaroviy da'vogar o'z da'vosidan voz kechganda hamda fuqaroviy da'voni qanoatlantirish yuzasidan ko'rilgan choralarga sabab bo'lgan asoslar bartaraf etilgan boshqa hollarda mol-mulkning xatlanganligi bekor qilinadi.

8.4. Jinoiy harakatlar oqibatida yetkazilgan moddiy zararni qoplash masalasida sudlar oldidagi vazifalar

Jinoyat natijasida yetkazilgan moddiy zararining qoplanishini ta'minlash jamiyatdagi ijtimoiy adolat tamoyillarini to'la ro'yobga chiqarilishiga xizmat qiladi. Jinoiy harakatlar oqibatida yetkazilgan moddiy zararni undirish turli shakllardagi mulkning daxlsizligini ta'minlashda, davlat hamda fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki jinoyat uchun javobgarlikning muqarrarligini ta'minlanishi har doim ham jabrlanuvchiga yetkazilgan moddiy zararni va mulkiy ziyonni qoplanishiga bevosita bog'liq bo'lmaydi. Bunda moddiy zararining qoplanmaganligi yoki qisman qoplanganligi jabrlanuvchi (fuqaroviy da'vogar)ga e'tiborsizlik qilinganligini anglatadi.

Ana shunday holatlarning oldini olish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi 1998-yil 11-sentabrda jinoiy harakatlar oqibatida yetkazilgan moddiy zararni qoplash masalasiga oid 21-sonli qarorini qabul qilgan.

Sudlar fuqaroviy da'voni ta'minlash choralari ko'rishlari, tergov organlari tomonidan mol-mulki o'z vaqgida xatlamalik hollariga ba'zan tegishli munosabat bildirishlari, zararining miqdori va xususiyati to'g'risidagi dalillarni to'liq tekshirishlari, fuqaroviy da'volarni yetarli asoslar bo'lgandagina ko'rmasdan qoldirishlari, fuqaroviy da'vo ko'zg'atilmagan hollarda yetkazilgan mulkiy zararni undirish masalasini o'z tashabbuslari bilan hal qilishlari, ishtirokchilikda sodir etilgan harakatlarning natijasida zarar yetkazgan shaxslarning solidar javobgarligi haqidagi qonun talablariga rioya etishlari kerak. Shu bilan birga zararni keltirib chiqaruvchi jinoyatlarning sodir etilishi sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash ishlariga alohida e'tibor qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Jinoiy harakat oqibatida moddiy zarar yetkazilgan har bir ish yuzasidan hukm chiqarishda sud fuqaroviy da'voni hal etishi, agar bunday da'vo keltirilmagan bo'lsa, moddiy zararni undirish haqidagi qarorni o'z tashabbusiga ko'ra chiqarishi mumkinligi haqidagi masalani muhokama qilishi lozim. Sud muhokamasini qoldirmay turib da'vo hajmini aniqlash imkoniyati bo'lmagan va zarar miqdori jinoyatning tavsifiga, sudlanuvchiga tayinlanadigan jazo miqdoriga hamda hukm chiqarishda yuzaga keladigan boshqa masalalarni hal etishga ta'siri bo'lmagan alohida hollarda sud, O'zbekiston Respublikasi qonunlari talabiga ko'ra, fuqaroviy da'vogarning fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida da'vo miqdorini hal etish uchun talab keltirish xuquqini e'tirof etishi mumkin.

Jinoyatdan, shuningdek, aqli noraso shaxsning jamoat uchun xavfli xatti-harakatidan zarar ko'rgan shaxs, shuningdek, yuridik shaxs hisoblanuvchi korxonalar, muassasa yoki tashkilotlar zararni qoplashni talab qilsalar, JPKning 56-moddasiga binoan, jinoyat ishida fuqaroviy da'vogari deb e'tirof etiladilar.

Voyaga yetmaganlarning, shuningdek, muomalaga layoqatsiz deb e'tirof etilgan shaxslarning manfaatlarini himoya qilish uchun fuqaroviy da'vo ularning qonuniy vakillari va prokuror tomonidan qo'zg'atilishi mumkin.

Jinoyat sodir etilishi yoki aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi natijasida mol-mulki yo'qolgan yoki shikastlangan shaxs vafot etgan taqdirda jinoyat protsessida fuqaroviy da'vo ko'zg'atish va uni quvvatlash huquqiga marhumning merosxo'rlari egadirlar.

Dastlabki tergov davomida fuqaroviy da'vo talabi keltirilmagan bo'lsa, sud zarar ko'rgan shaxsga yoki korxonalar, muassasa, tashkilotlarga

ularning sudlanuvchiga yoki qonun talabiga ko'ra zarar uchun moddiy javobgar hisoblanuvchi shaxslarga fuqaroviy da'vo keltirish huquqlarini tushuntirishi lozim. Bunday da'vo keltirilmagan taqdirda sud o'z tashabbusi bilan jinoiy harakat natijasida yetkazilgan moddiy zararni qoplash masalasini muhokama qilib, bu majburiyatni mahkum zimmasiga yuklash haqida qaror chiqarishga haqlidir.

O'n to'rt yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlarning ota-onasi (farzandlikka oluvchilari) yoki vasiylari hamda JPKning 58-moddasiga binoan, fuqaroviy javobgar tariqasida ishga jalb etilgan korxonalar, muassasa va tashkilotlar zarar ularning aybi bilan yetkazilmaganligini isbotlay olmasalar, jinoiy harakat natijasida yetkazilgan moddiy zarar uchun javobgar bo'ladilar.

O'n to'rt yoshdan o'n sakkiz yoshgacha bo'lgan shaxslar yetkazilgan zarar uchun umumiy asoslarda mustaqil javobgar bo'ladilar. Voyaga yetmaganning zararni qoplash uchun yetarli mol-mulki yoki boshqa daromad manbai bo'lmagan hollarda yetkazilgan zarar yoki uning yetishmagan qismi bu shaxsning ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari tomonidan to'lanishi lozim.

Ota va onaning bola tarbiyasida teng huquq va majburiyatlari inobatga olingan holda sud qarori asosida voyaga yetmagan shaxs tomonidan sodir etilgan jinoyat natijasida yetkazilgan zararni qoplash majburiyati ularning har ikkalasiga yuklatilishi lozim.

Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash jarayonida sud fuqaroviy da'vo qo'zg'atilgani va jinoiy harakat oqibatida yetkazilgan moddiy zararining undirilishini ta'minlovchi choralar ko'rilgani haqidagi masalalarni aniqlashi zarur. Agar surishtiruvchi yoki tergovchi fuqaroviy da'voni ta'minlash choralarini ko'rmagan bo'lsa, sud JPKning 290-moddasi talabiga binoan o'z tashabbusi bilan bu choralarni ko'radi yoki tegishli organlar zimmasiga moddiy zararining qoplanishini ta'minlash choralarini ko'rish majburiyatini yuklaydi va bu haqda ajrim chiqaradi.

Aybdor shaxslarning mol-mulkini xatlash mulkiy zarar qoplanishini ta'minlashning muhim shakllaridan hisoblanadi. Ish materiallarida mol-mulk ro'yxatining yo'qligi mulkiy zararni qoplash to'g'risidagi masalani ko'rmasdan qoldirishga asos bo'la olmaydi, chunki bunday mol-mulk hukm ijrosi jarayonida ham aniqlanishi mumkin. Shu bilan birga, sudlar xususiy ajrim chiqarish yo'li bilan surishtiruv va tergov organlari tomonidan aybdor shaxslarning mol-mulkini xatlash chorasini ko'rmaganligi yoki o'z vaqtida ko'rmaganligi to'g'risidagi har bir holatga munosabat bildirishlari lozim.

Moddiy zarar sudlanuvchi va jinoyat ishining qismi alohida ish yurituvga ajratilgan shaxsning birgalikdagi jinoiy harakatlari natijasida yetkazilgan holatda sud zararni to'la qoplash majburiyatini mahkum zimmasiga yuklaydi. Ishi alohida yurituvga ajratilgan shaxsga nisbatan keyinchalik ayblov hukmi chiqarilayotganda sud uning zimmasiga muqaddam sudlangan mahkum bilan birgalikda zararni (solidar) qoplash majburiyatini yuklatishi mumkin.

Agar moddiy zarar sudlanuvchi va ishi unga nisbatan tugatilgan shaxsning birgalikdagi jinoiy harakatlari oqibatida yetkazilgan bo'lsa, sud zararni to'la hajmda qoplash majburiyatini mahkumga yuklaydi va fuqaroviy da'vogarga ishi harakatdan tugatilgan shaxsga nisbatan mahkum bilan birgalikda yetkazilgan zararni solidar tartibda undirish yuzasidan fuqarolik ishlarini yuritish tartibida da'vo qo'zg'atish huquqini tushuntiradi. Sud hukmida birgalikda yetkazilgan zararining jinoyat ishi unga nisbatan tugatilgan yoki alohida yurituvga ajratilgan shaxslardan undirilishi haqida ko'rsatilishi mumkin emas.

Jinoyat yoki ijtimoiy xavfli xatti-harakat yuz bermaganligi yoxud shaxsning jinoyatga daxldor bo'lmaganligi, shuningdek, shaxsning harakati zaruriy mudofaa chegarasidan chiqmagan holda sodir etilganligi sababli oqlov hukmi chiqarilayotganda sud JPK 283-moddasining ikkinchi qismi va O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining «Sud hukmi to'g'risida»gi 1997-yil 2-may qarorining 19-bandiga binoan fuqaroviy da'voni qanoatlantirishni rad etadi.

Amnistiya akti qo'llanishi tufayli sud ajrimi bilan jinoiy javobgarlikdan ozod etilgan shaxslarga nisbatan fuqaroviy da'vo ko'rmay qoldirilganda manfaatdor shaxslarga fuqaroviy ishlarni yuritish tartibida da'vo bilan sudga murojaat etish huquqlari tushuntirilishi lozim. Jinoyat ishi apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida yuqorida ko'rsatilgan asoslarga binoan tugatilganda ham fuqaroviy da'voga nisbatan shunday oqibatlar yuzaga keladi.

Fuqaroviy da'vo masalasini hal etishda sud JPKning 467-moddasiga binoan ayblov hukmining tavsif qismida da'voni to'la yoki qisman qanoatlantirish yoki uni rad etish asoslarini, jinoyat oqibatida yetkazilgan zararining mohiyati va hajmini ko'rsatishi, shuningdek, zarar miqdorining tegishli hisoblarini keltirishi, fuqaroviy da'voni hal qilishda asoslanilgan qonunni ko'rsatib o'tishi lozim.

Qo'zg'atilgan fuqaroviy da'voning qanoatlantirilishi jinoiy ishni sudda ko'rish jarayonida rad etilgan taqdirda da'vogar shu shaxsga va

xuddi shu asoslar bo'yicha fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida da'vo qo'zg'atish huquqidan mahrum bo'ladi.

Fuqaroviy da'vogarning da'vo hajmini hal etish uchun fuqaroviy sud ishlarini yuritish tartibida da'vo talabi bilan murojaat etish huquqini e'tirof etgan sud o'z hukmida ko'rsatilgan da'vo talablari bo'yicha jinoyat ishtirokchilaridan aynan qaysilariga nisbatan moddiy javobgarlik majburiyati yuklatilishi lozimligi haqida ko'rsatib o'tishi mumkin emas.

Jinoyat obyekti bo'lgan mulk qiymatini aniqlashda uning egasi tomonidan xarid qilinishi holatlaridan, jinoyat sodir etilgan vaqtdagi davlat ulgurji narxidan, bozor yoki komission narxlardan kelib chiqish lozim. Mulk qiymatini aniqlash imkoniyati bo'lmaganda, u tegishli mutaxassislar jalb qilinib, ekspert xulosasiga ko'ra belgilanadi.

Jinoiy tajovuz oqibatida yetkazilgan moddiy zarar miqdorini aniqlashda, mulkning moddiy zararni undirish haqida qaror chiqarilayotgan kundagi narxini inobatga olish zarur.

Yetkazilgan moddiy zararni qoplash masalasini hal qilishda sudlar jinoyat oqibatida yetkazilgan zarar to'liq hajmda qoplanishi lozimligi haqidagi FKning 985-moddasi talablaridan kelib chiqishlari kerak. Sud ma'lum ish holatlarini, mahkumning ayb darajasini va mulkiy holatini hisobga olib, yetkazilgan zarar qoplanishi lozim bo'lgan miqdorini hukmda o'z xulosasini asoslab, kamaytirishi mumkin. Zarar qasddan sodir etilgan jinoyat oqibatida yetkazilgan hollarda qoplanishi lozim bo'lgan zarar miqdorining kamaytirilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Birgalikdagi jinoiy harakatlar natijasida zarar yetkazgan barcha shaxslar yetkazilgan moddiy zararni qoplashda solidar javobgar bo'ladilar. FKning 1000-moddasiga binoan jabrlanuvchining arizasiga ko'ra va uning manfaatlarini ko'zlab, agar bu tartib zarar qoplanishini ta'minlasa, sud birgalikda zarar yetkazgan shaxslar zimmasiga solidar emas, hissali javobgarlikni yuklatishga haqli.

Bu o'rinda sudlar quyidagilarni nazarda tutishlari zarur:

– jinoyatlar bir necha shaxslar tomonidan sodir etilganda, ular birgalikdagi ishtiroki aniqlangan epizodlar bo'yicha jinoyat oqibatida yetkazilgan moddiy zararni qoplashda solidar javobgar hisoblanadilar;

– bir jinoiy ish bo'yicha sudlansalar-da, lekin umumiy maqsad bilan bog'liq bo'lmagan mustaqil jinoiy harakatlar sodir etgan shaxslarga nisbatan, shuningdek, ulardan ayrimlari qasddan sodir etilgan, masalan, mulkni talon-toroj qilish jinoyati uchun, boshqalari esa sovuqqonlik jinoyati uchun sudlanganda, oxirgilarining harakatlari oldingilarining

jinoyat sodir etishlariga qay darajada boʻlmasin sharoit yaratgan boʻlsa-da, ularga nisbatan solidar javobgarlik majburiyati yuklatilmaydi;

– korxonalar, muassasa, tashkilotga uning bir necha xodimi yoki bir xodimi va korxonalar bilan mehnat munosabatlarida boʻlmagan boshqa shaxslar aybi bilan zarar yetkazilib, bu zarar ularning birgalikdagi qasddan sodir etilgan jinoiy harakatlari natijasida yetkazilgani aniqlansa, sud ularning barchasiga solidar javobgarlik majburiyatini yuklashga haqli;

– mahkumning gʻayriqonuniy harakatlari uchun qonun talablariga koʻra, moddiy javobgar hisoblanuvchi fuqaro yoki korxonalar jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni qoplashda solidar emas, balki hissali javobgar boʻladilar.

Bir necha shaxslar tomonidan yetkazilgan zararni qoplash haqida qaror chiqarayotgan sud hukmning qaror qismida sudlanuvchilardan qaysi biriga solidar, qaysi biriga hissali javobgarlik majburiyati yuklanishini, shuningdek, zararni qoplash uchun qancha miqdorda va kimning foydasiga summa undirilishini koʻrsatishi lozim.

Solidar moddiy javobgar boʻlgan mahkumlarga nisbatan chiqarilgan hukm ayrim shaxslarga nisbatan bekor qilinib, ish qayta sudlovga yuborilganda umumiy zararining barchasini qoplash majburiyati hukm oʻzgarishsiz qoldirilgan mahkumlar zimmasiga yuklatiladi.

Ishi yangidan koʻrilganda bu shaxsga nisbatan ayblov hukmi chiqarilsa, uning zimmasiga ham ushbu jinoyat yuzasidan muqaddam sudlangan shaxslar bilan birgalikda zararni solidar qoplash majburiyati yuklatilishi mumkin.

Jinoyat ishida maʼnaviy zararni undirish haqidagi fuqaroviy daʼvoni koʻrishda sud maʼnaviy zarar moddiy jihatdan qoplanishiga faqat qonunda belgilangan hollarda yoʻl qoʻyilishini yodda tutishi lozim. Jabrlanuvchi vafot etgan takdirda maʼnaviy zararni undirish huquqiga uning yaqin qarindoshlari yoki qonuniy vakillari egadirlar. Mahkumlar tomonidan yetkazilgan maʼnaviy zararni undirish masalasini hal etishda sud zarar yetkazgan shaxslardan har bi-rining ayb darajasini inobatga olishi lozim. Agar maʼnaviy zarar jabrlanuvchining yetkazilgan maʼnaviy zararni qoplash huquqini nazarda tutuvchi qonun amalga kiritilguniga qadar yetkazilgan boʻlsa, fuqaroviy daʼvogarning bu haqdagi talabi qanoatlantirilmaydi.

Ishni apellatsiya kassatsiya yoki nazorat bosqichida koʻrayotgan sud hukmning moddiy zararni qoplash qismiga oʻzgartirish kiritishi mumkin,

masalan, birinchi bosqich sudi tomonidan moddiy zarar yetkazish holatlari to'g'ri va to'liq aniqlangan bo'lib, ish bo'yicha qo'shimcha dalillar to'plash va tekshirish talab qilinmasa, lekin moddiy huquq me'yorlarini qo'llashda xatolikka yo'l qo'yilgan bo'lsa, apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat bosqich sudi undiriladigan zarar hajmini kamaytirishi yoki ko'paytirishi mumkin.

Jinoyat protsessida fuqaroviy da'vo qo'zg'atish va uni ko'rib chiqishda davlat boji undirilmaydi va bunday da'volarga da'vo muddati joriy qilinmaydi (JPK 276, 281-m.). Ish bo'yicha bir necha shaxslar aybli deb topilgan taqdirda, JPKning 320-moddasiga ko'ra, sud xarajatlari mahkumlar zimmasiga ulardan birining ayb darajasi va mulkiy ahvoli inobatga olinib yuklatiladi.

Taxminiy testlar

1. Jinoyat protsessida kimning fuqaroviy da'volari ko'rib chiqiladi?

- A. Guvohlar va jabrlanuvchilar
- B. Fuqarolar va yuridik shaxslar
- C. Xolislar va tarjimonlar
- D. Ekspertlar va mutaxassislar
- E. Zarar yetkazilgan har qanday shaxslar

2. Jinoyat protsessida fuqaroviy da'voning sudlovga tegishliligi nima bilan aniqlanadi?

- A. Jinoyat ishining tergovga tegishliligi bilan
- B. Sodir etilgan jinoyatning og'irligi bilan
- C. Zararning qoplanishi zarurligi bilan
- D. Jinoyat ishining sudlovga tegishliligi bilan
- E. Sodir etilgan nojo'ya harakatning tavsiflanishi bilan

3. Kim fuqaroviy da'vo qo'zg'ashi mumkin?

- A. Ayblanuvchi va uning himoyachisi
- B. Gumon qilinuvchi va uning vakili
- C. O'zini muomala layoqatiga ega bo'lmagan shaxsning jinoyati yoki ijtimoiy xavfli qilmishi tufayli mulkiy zarar ko'rgan deb hisoblovchi shaxs
- D. Sudlanuvchi va uning advokati
- E. Voyaga yetmagan ayblanuvchi va uning qonuniy vakili

4. Jinoyat-protsessual faoliyatning qaysi bosqichida fuqaroviy da'vo qo'zg'atiladi?

- A. Jinoyat ishini qo'zg'atish paytida

- B. Ayblov qo'yilganidan so'ng
- C. Jinoyat ishi qo'zg'atilgan paytdan boshlab sud tergovi boshlan-
gunicha
- D. Sud tergov vaqtida
- E. Jinoyatni tergov qilish tamomlanganidan so'ng

5. Jinoyat protsessida fuqaroviy da'vo qo'zg'atish, ko'rib chiqish va hal qilishda davlat boji olinadimi?

- A. Olinadi
- B. Olinmaydi
- C. Qisman olinadi
- D. Ba'zan olinadi
- E. Prokurorning ixtiyoriga ko'ra

Tekshirish uchun savollar

1. Jinoyat protsessida fuqaroviy da'vo deganda nima tushuniladi?
2. Jinoyat protsessida fuqaroviy da'voning predmetini nima tashkil qiladi?
3. Jinoyat protsessida fuqaroviy da'voni qo'zg'atish tartibi qanday?
4. Shaxsni fuqaroviy da'vogar va fuqaroviy javobgar deb topishning protsessual tartibi qanday?
5. Rekvizitsiya nima?
6. Mol-mulkni xatlash vaqtida u qanday baholanadi?
7. Mol-mulkni xatlash chog'ida uni yashirish, yo'q qilish yoki shikastlashga urinishlar bo'lsa, surishtiruvchi yoki tergovchi qanday chora ko'rishi kerak?
8. Mol-mulkni xatlash to'g'risidagi bayonnomaning nusxasi kimga topshiriladi?
9. Xatlangan mol-mulk qayerda saqlanadi?
10. Mol-mulkni xatlashni bekor qilishning protsessual tartibi qanday?

IX bob. JINOYATLARNING OLDINI OLIISH CHORALARI

9.1. Jinoyatlarning oldini olish va uning ahamiyati

Jinoyatlarning oldini olish – jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etuvchi yoki ularni zararsizlantiruvchi (susaytiruvchi cheklov) va bu bilan ularning kamayishini ta'minlovchi davlat, jamoat va boshqa ta'sir xususiyatiga ega bo'lgan choralarning kompleks tizimi. Uning asosini, birinchi navbatda, davlatning xalq farovonligini oshirish, uning madaniy darajasi va ongini yuksaltirish, mehnat va ijro intizomini mustahkamlash, shaxsning asosiy huquq va erkinliklariga rioya etilishi to'g'risida g'amxo'rlik tashkil etishi kerak.

Surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror va sudning jinoyatlarning oldini olish borasidagi ishi ham protsessual, ham noprotsessual shakllarda amalga oshiriladi.

Huquqiy va axloqiy normalarni targ'ib qilish, aholi orasida yuridik bilimlarni tarqatish, ma'ruzalar, nutqlar, gazeta va jurnallarda e'lon qilinadigan turli maqolalar, radio va televideniye orqali chiqishlar, turli xil konferensiyalar va davra suhbatlarining materiallari kabilar jinoyatlarning oldini olishda katta ahamiyatga ega.

Ichki ishlar idoralarining jamoat joylarida tartibning saqlanishini, pasport tizimi talablariga rioya etilishini, ko'cha va yo'llarda harakatlanish xavfsizligini, ruxsat etish tizimini va boshqalarni ta'minlovchi ko'pgina xizmatlarining noprotsessual faoliyati ham ko'p jihatdan jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan. Patrul-post xizmati xodimlari va tezkor guruhlar aybdorlarni jamiyat uchun xavfli harakatlar sodir etayotgan paytlarida aniqlaydilar va ushlaydilar.

Jinoyat protsessi, umuman olganda, fuqarolarni huquqiy va axloqiy tarbiyalashga yordam beradi. Jinoyat protsessi jinoyatlarning g'ayriij-timoiy mohiyatini ochib, har bir jinoyat uchun javobgarlik va jazoning muqarrarligini hamda aybsiz shaxslarning reabilitatsiya qilinishini ta'minlab, barcha bosqichlarda jinoyatchilarning ongida ijobiy o'zgarishlar yasaydi, beqaror shaxslarni bu kabi qilmishlar sodir etishdan saqlaydi, keng aholi qatlamlarini huquq-tartibotni muhofaza qilishga safarbar etadi.

Shu bilan birga, jinoyat-protsessual qonunda bevosita maqsadi jinoyatlarning oldini olish bo'lgan (VI bo'lim. «Jinoyatlarning oldini olish choralari») harakatlar tizimi nazarda tutilgan. Shu sababli

jinoyatlarning oldini olishni protsessual faoliyatning alohida turi sifatida, ya'ni protsessual funksiyalardan biri sifatida ajratish uchun barcha asoslar bor.

Jinoyat protsessida jinoyatlarning oldini olish funksiyasi deganda, jinoyatlarning oldini olish maqsadlariga bo'ysunuvchi kriminogen omillarni aniqlash va bartaraf etish, fuqarolarni huquqiy va axloqiy tarbiyalashga qaratilgan protsessual faoliyat tushuniladi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning ularga mavjud holatlarni baholashlari va eng maqbul harakat tarzini tanlashlari uchun muayyan imkoniyat berilganda ko'rsatadigan faoliyati jinoyat protsessining JPK 2-moddasida ko'rsatilgan maqsadlariga erishish darajasiga jiddiy ta'sir etadi. Jinoyat protsessi jinoyatlarning oldini olish funksiyasining samaradorligi uning maqsadlariga erishish darajasiga, ular bilan haqiqiy natijalar o'rtasidagi munosabatlarga bog'liq.

Jinoyat-protsessual faoliyat bir necha bosqichlardan tashkil topadi. Ushbu bosqichlarda jinoyatlarning oldini olishning huquqiy normalar bilan tartibga solingan o'ziga xos shakllari, usul va vositalari amal qiladi. Masalan, JPKning 296-moddasi surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudga jinoyat ishini yuritishda jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash majburiyatini yuklaydi; JPKning 21-moddasida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning o'z vakolati doirasida jinoyatning sodir etilish holatlarini aniqlash, aybdorlarni qidirib topish va fosh etish, odil hukm chiqarish, shuningdek jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash uchun jamoatchilik yordamidan foydalanish huquqi mustahkamlangan; JPKning 349-moddasida jamoatchilikning dastlabki tergovda, jumladan, jinoyatlarning oldini olish va ularni ochish maqsadida ishtirok etishi tartibga solingan. Buning uchun tergovchi jamoat birlashmalari, jamoalar, aholiga jinoyat ishi uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni xabar qilish, qidirilayotgan shaxslar yoki narsalar qayerda joylashganligini aytish haqida iltimos bilan murojaat qilishga haqlidir; JPKning 339-moddasida surishtiruv organlari zimmasiga jinoyat sodir etilishining oldini olish va ularni bartaraf etish maqsadida kechiktirib bo'lmaz tergov harakatlarini amalga oshirish vazifasi yuklatilgan; JPKning 384-moddasida prokuror yoki uning o'rinbosariga tergovchidan ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishini o'rganib chiqishda jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarining aniqlangan yoki aniqlanmaganligini hamda ularni bartaraf etish choralari ko'rilgan-ko'rilmaganligini tekshirish talab

qilinadi; JPKning 409-moddasida prokuror birinchi instansiya sudida jinoyatlarga doir ishlarni ko‘rishda ishtirok etib, boshqa vazifalari bilan bir qatorda jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar hamda ularni bartaraf etish choralari haqida o‘z fikrini bildirishi ta’kidlanadi; JPKning 298-moddasida suddan jinoyat ishini ko‘rish jarayonida jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlaganidan keyin xususiy ajrim chiqarib, unda tegishli davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, jamoalar yoki mansabdor shaxslardan ana shu sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish choralari ko‘rish talab qilinadi.

Ushbu normalarni qo‘llash samaradorligi umuman jinoyat protsessi jinoyatlarning oldini olish funksiyasining samaradorligiga ham yordam beradi. Ushbu funksiyaning ijtimoiy samaradorlik darajasini baholash – juda murakkab vazifa, chunki uning hal qiluvchi pirovard natijasi bo‘lmish jinoyatchilik darajasining o‘zgarishiga faqat sudlarning emas, balki huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faoliyati, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy-tarbiyaviy xususiyatga ega bo‘lgan omillar ham ta’sir etadi. Biroq bunday bahoni har holda jinoyat protsessini amalga oshirishda uning maqsadiga erishish darajasidan kelib chiqib berish lozim.

Maqsadni belgilash jinoyatlarning oldini olish borasidagi protsessual faoliyatni baholash mezonlarini aniqlashga, bunda uning samaradorligini o‘rganishdagi bir qancha bosqichlarni shartli ravishda ajratishga yordam beradi.

Birinchi bosqichda jinoyat ishining materiallari jinoyat ishini qo‘zg‘atish va dastlabki tergov (jumladan, tergovgacha bo‘lgan tekshiruv) bosqichlarida kriminogen holatlarni aniqlash va bartaraf etish borasida ko‘rilgan choralarni aniqlash nuqtai nazaridan o‘rganiladi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning huquqbuzarliklarning oldini olishda tutgan o‘rni aniqlanadi.

Ikkinchi bosqichda jinoyat ishi materiallari sud muhokamasi davomida jinoyatlarning oldini olish va kriminogen holatlarni eng to‘liq va har tomonlama aniqlash borasida ko‘rilgan choralarni aniqlash nuqtai nazaridan o‘rganiladi. Sudyaning JPKning 395-moddasida belgilangan tartibda jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash haqidagi ajrimi uning ushbu masalalarga munosabatini, kriminogen omillarni aniqlashga va bartaraf etishga intilishini aks ettiradi.

Shunday qilib, sudning bartaraf etilishi lozim bo‘lgan kriminogen holatlarni eng to‘liq, har tomonlama va ishonchli aniqlashi uning

jinoyatlarning oldini olish borasidagi faoliyati samaradorligining mezonlaridan biridir. Ushbu faoliyatni, avvalo, jinoyat ishi materiallarini o'rganib baholash mumkin.

Uchinchi bosqichda aniqlangan kriminogen holatlar sudning xususiy ajrimida bayon etilgan faktlarga mos kelishini, uning qonuniyligi va asoslilikini aniqlash uchun sudning xususiy ajrimi mazmuni va (agar ishda mavjud bo'lsa) tergovchining taqdimnomasi tekshiriladi.

To'rtinchi bosqichda jinoyatlarning oldini olish faoliyatining samaradorligini o'rganish jinoyat ishi materiallari doirasidan chiqadi. Sud chiqargan xususiy ajrimlarning lozim darajada bajarilayotganligini uning o'z vaqtida ijro etilishini aniqlab, sudning jinoyatlar sodir etilishiga olib kelgan shart-sharoitlarning bartaraf etilishini nazorat qilish faoliyatini ko'rib chiqib, shuningdek sudga taqdim etilgan xususiy ajrimni ijro etish haqidagi hujjatlarni, unga sudning munosabatini o'rganish orqali aniqlash mumkin.

Pirovardida, jinoyatlarning oldini olish borasidagi protsessual faoliyat samaradorligining mezonini bo'lib sudning xususiy ajrimida jinoyatlar sodir etilishining sabablari va shart-sharoitlarining haqiqatda bartaraf etilishi xizmat qiladi. Shu bois ushbu faoliyat samaradorligiga faqat jinoyat sodir etilishiga olib kelgan holatlarning bartaraf etilganligini inobatga olgan holda ijobiy baho berish mumkin.

9.2. Jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish haqidagi taqdimnoma

Dastlabki tergov bosqichida jinoyatlarning oldini olishning ixtisoslashgan ilg'or shakli surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning taqdimnomasidir. Jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni ishonchli aniqlash jinoyat hodisasining o'ziga olib kelgan hamda mazkur sabab va shart-sharoitlarning qonuniy natijasi bo'lgan holatlarni tekshirish bilan chambarchas bog'liq. Aynan shu bois tergovchining ularni bartaraf etish borasidagi asosiy ishi protsessual normalar shaklini olgan. Ushbu faoliyat nafaqat ayblov xulosasi yoxud ishni tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash haqidagi masalalarni ko'rib chiqish uchun sudga yuborish haqida qaror chiqarish bilan yakunlanadigan ishlar bo'yicha emas, balki JPKning 83, 84-moddalarida nazarda tutilgan asoslarga ko'ra tugatiladigan ishlar bo'yicha ham amalga oshirilishi kerak.

Tergovchi o'z taqdimnomasida ishning mohiyatini bayon qiladi, ya'ni jinoyatni, uning oqibatlarini tavsiflaydi, sabablari va unga olib kelgan shart-sharoitlarni ko'rsatadi hamda ularni bartaraf etish choralari ko'rishni talab qiladi. Agar jinoyat ishini ko'rib chiqishda jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etish choralari ko'rilmagan bo'lsa, xuddi sud kabi ishni qo'shimcha tergovga qaytarishga haqlidir (JPK 384-m. 9-b., 396-m. 4-b.).

Binobarin, jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar JPKning 82-moddasida sanab o'tilgan holatlar bilan birgalikda jinoyat ishi bo'yicha aniqlanishi va ushbu masalani amalda hal qilish isbotlanishi kerak bo'lgan holatlarga kiradi. Boshqacha aytganda, ushbu holatlarning yig'indisi protsessual isbotlash predmetini tashkil etadi, shu bois tergovchining ushbu yo'nalishdagi faoliyati protsessual xususiyatga ega bo'lib, JPKda nazarda tutilgan qoidalar bo'yicha amalga oshiriladi.

Shaxsga va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlarga ma'lum bir sabablar, shart-sharoitlar, holatlar xos bo'lsa, o'zgarar mulkiga qarshi jinoyatlarga boshqalari xos bo'ladi. Xuddi shuningdek, ular voyaga yetmaganlar yoki retsivistlar jinoyatlari haqida gap borganda ham keskin farq qiladi. Dastlabki tergov jarayonida jinoyatlarning umumiy va xususiy sabablari va shart-sharoitlarini aniqlash rejali tartibda amalga oshirilishi kerak. Bunday tadbirlarni amalga oshirish tergovchiga jinoyatlarning sodir etilishiga imkon bergan holatlarning yig'indisini tekshirish faoliyatining yo'nalishini to'g'ri aniqlash imkonini beradi.

Ularni bartaraf etishga isbotlash predmetiga kiruvchi boshqa holatlarni aniqlashda qo'llaniladigan vositalar bilan, ya'ni tergov harakatlari yordamida erishiladi. Shu bois tergov rejasi jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarga daxldor masalalarni aniqlashni ham o'z ichiga olishi kerak.

Ko'p voqeali ish tergov qilinayotgan hollarda alohida tadbirlar rejasini tuzgan ma'qul. Rejalashtirish uchun asos sifatida tergov qilishning dastlabki bosqichida ma'lum bo'lgan jinoyatga oid haqiqiy ma'lumotlar olinadi. Bunday ma'lumotlar tergovchiga ushbu jinoyatni keltirib chiqargan sabablar va shart-sharoitlar haqida tasmollarni ilgari surish imkonini beradi.

Tergov jarayonida jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar haqidagi tasmollarni ilgari surish va tekshirish ushbu vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun sharoit

yaratadi. Bunda tergovchining alohida tergov harakatlarini (so‘roq qilish, ko‘rsatuvlarni hodisa joyida tekshirish, tintuv o‘tkazish, ashyolarni olib qo‘yish, eksperiment o‘tkazish va h.k.) to‘g‘ri bajarishi, surishtiruv organlari va jamoatchilik bilan mohirona hamkorlik qilishi juda muhim. Ushbu organlar hamda jamoat vakillarining faoliyati chambarchas bog‘liq bo‘lganligi sababli, ko‘pincha ularning jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarini aniqlash borasidagi tadbirlari chambarchas bog‘lanib ketadi.

Ichki ishlar idoralari tergovchisi va tezkor xodimlarining hamkorligi protsessual, ma‘muriy va tezkor-qidiruv tadbirlaridan maqsadga muvofiq foydalanish uchun ularning imkoniyatlarini birlashtirish zaruratidan kelib chiqadi. Dastlabki tergov jarayonida tergovchi nafaqat tergov qilinayotgan jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash choralarini ko‘rishi, balki kelajakda shunga o‘xshash jinoyatlar sodir etilishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan holatlarni ham aniqlashi kerak. Sabab va shart-sharoitlarni aniqlashda tekshiruv materiallari iloji boricha to‘liq va ishonchli bo‘lishiga intilish kerak. Bu ularni bartaraf etish uchun amaliy choralar ko‘rish imkonini beradi.

Yuqorida ta’kidlanganidek, qonunda protsessual choralar sifatida tegishli davlat organi, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi, jamoat birlashmasi, jamoa yoki mansabdor shaxsga jinoyat ishlarini tergov qilish jarayonida aniqlangan jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish choralarini ko‘rish haqida taqdimnoma kiritish nazarda tutilgan.

Shunday qilib, *taqdimnoma – jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar ko‘rsatilgan va ularni bartaraf etish talablarini o‘zida mujassamlashtirgan JPK asosida tuziladigan protsessual hujjatdir.*

Shu o‘rinda surishtiruv organlari, tergovchilar, prokurorlar va sud faoliyatida ushbu yo‘nalishda bir qator ijobiy jihatlar mavjudligini aytish bilan bir qatorda, barcha amaliyotchi xodimlar ham ushbu ishning muhimligini lozim darajada inobatga olmayotganligini, bu masalada rasmiyatchilik va nazoratsizlikka, taqdimnomalarni tuzishda xatolarga yo‘l qo‘yayotganliklarini ham ta’kidlash joiz.

Ulardan eng ko‘p tarqalgani jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar haqidagi ma‘lumotlar yo umuman tushirib qoldirilishida, yo «jamoadagi tarbiyaviy ishlar»dagi

kamchiliklarga tenglashtirilishida namoyon bo‘ladi. Bunday yuzaki taqdimnomalarda jinoyatning bevosita sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar chuqur ochib berilmaydi va ularni bartaraf etishga doir aniq choralar ko‘rsatilmaydi.

Bu kabi taqdimnomalarni tuzishga olib kelgan sabablar nima – ish holatlarining yetarli tekshirilmaganligimi yoki ushbu holatlardan sabab va shart-sharoitlarni ajratib olishni bilmaganligimi, bundan qat’i nazar bunday taqdimnomalar nihoyatda rasmiy xususiyatga ega va samarasiz bo‘ladi, buning ustiga dastlabki tergov organlarining obro‘sigga putur yetkazadi.

Taqdimnomada tarbiyaviy, ma’muriy, xo‘jalik faoliyatining aynan qaysi kamchiliklari mavjudligi, ularga qachon, qayerda, kim va kimning aybi bilan yo‘l qo‘yganligi, qay tariqa jinoyatga imkon berilganligi aniq ko‘rsatilishi zarur. Ushbu holatlarni aniqlash uchun maxsus ilmiy yoki texnikaviy bilimlar talab etilganda, taqdimnoma matnida yoki unga berilgan ilovada (xulosaning nusxasi yoki undan olingan ko‘chirma ko‘rinishida) ekspertning ushbu masala haqidagi fikrlarini keltirgan ma’qul. Bu esa taqdimnomaning ishonchliligi va amaliyligini oshiradi.

Jinoyatlarning sabablari va ularning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish uchun talab etiladigan choralar masalasida tergovchi o‘z fikrini faqat sof yuridik xususiyatga ega bo‘lgan masalalar doirasida (masalan, muayyan huquqiy ko‘rsatmalarning buzilishida aybdor bo‘lgan shaxslarni intizomiy yoki ma’muriy javobgarlikka tortish haqida) aytishi mumkin. Ekologik yoki texnikaviy xususiyatga ega bo‘lgan tadbirlarni o‘tkazish masalasida esa tergovchi ular xususida qandaydir ajrimlar chiqarishdan tiyilgani ma’qul. Uning korxonada texnologik jarayonni o‘zgartirish, asbob-uskunalarni almashtirish, shtatlar tuzilishini o‘zgartirish kabi masalalarda aytgan takliflari jiddiy qabul qilinishi qiyin. Ushbu masalalar taqdimnoma yo‘llangan korxonada, muassasa, tashkilotning yoxud yuqori turuvchi organning vakolatiga kiradi. Ularning hal etilishi tergovchi amalga oshirgan tergov va uning mutaxassisligi doirasidan chiquvchi ko‘plab boshqaruv, xo‘jalik, moliyaviy, ishlab chiqarish omillarini inobatga olishni talab qiladi.

Taqdimnoma lo‘nda, shu bilan birga, mazmunan ravshan, aniq tushunilishi uchun zarur axborotga ega bo‘lishi kerak. Mansabdor shaxslar yoki jamoatchilikka ishning holatlari haqida qancha hajmda axborot berish mumkin va kerakligi haqidagi masalani har bir muayyan vaziyatda ish holatidan kelib chiqib hal qilish lozim. Albatta, oshkor

etilishi dalillarning yo'qotilishiga yoki soxtalashtirilishiga, ko'rsatuvlarning ko'ngilsiz o'zgartirilishiga, fuqarolar sha'ni va qadr-qimmatining poymol etilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan faktlarga doir ma'lumotlarni xabar qilish mumkin emas. Ushbu talablar gazeta maqolalari, radio va televideniye orqali chiqishlarga ham batamom taalluqlidir.

Xo'sh, tergovchi tergovning qaysi bosqichida taqdimnoma kiritishi kerak. Odatda taqdimnomalar tergov tugaganidan so'ng beriladi, biroq buni ertaroq qilish kerak bo'lgan vaziyatlar ham bo'ladi.

Eng umumiy shaklda ushbu savolga jinoyat sodir etilishiga imkon bergan holatlar aniqlangan zahoti deb javob berish mumkin. Ushbu holatlar haqida ishonchli ma'lumotlar olinganda va yangi jinoiy tajovuzlar xavfi mavjud bo'lganda taqdimnoma kiritish kechiktirib bo'lmas choralardan biridir.

Ammo jinoyat sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash uzoq vaqt davomida ko'p mehnat sarflab tergov qilishni, taftishlar, ekspertizalar o'tkazishni talab etishi ham mumkin. Bunday hollarda asosli taqdimnomani faqat dastlabki tergovning oxirgi bosqichlaridagina kiritish mumkin bo'ladi. Aks holda tergovchining shoshma-shosharlik bilan bergan takliflari bir tomonlama, rejasiz, yuzaki va foydasiz bo'lib chiqadi.

Jinoyatning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish borasidagi choralarni eng oqilona amalga oshirishi mumkin bo'lgan organ yoki mansabdor shaxsni to'g'ri belgilash ham juda muhim, chunki vakolatsiz tashkilot yoki mansabdor shaxsga yuborilgan taqdimnomaning foydasizligi mutlaqo aniq.

Ba'zi tergovchilar, taqdimnoma jinoyatlarning oldini olishda yagona shakl emas, degan fikrga asoslanib, jinoyatlarga olib keladigan shart-sharoitlarni bartaraf etish uchun tegishli choralar ko'rish haqida (masalan, ayblanuvchining ish joyidagi jamoa majlisida) og'zaki taklif berish bilan cheklanish mumkin deb hisoblaydilar. Bu fikrga qo'shilib bo'lmaydi.

Taqdimnoma – protsessual hujjat. U taqdimnoma oluvchida jinoyat sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitni bartaraf etish choralarni ko'rish majburiyatini, tergovchida esa zarur choralar ko'rilganligiga ishonch hosil qilish huquqini yuzaga keltiradi. Har qanday protsessual hujjat singari, taqdimnomaga ham yozma shakl xos bo'lib, bu aniqlik, muayyanlik, ijro uchun mas'uliyat, nazorat qilish imkoniyatini ta'minlaydi.

Yuridik adabiyotda ko‘p bora ta’kidlanganidek, taqdimnomalar bo‘yicha ko‘rilgan choralarning samaradorligini nafaqat IIV tergovchilari, balki profilaktika xizmatining xodimlari ham nazorat qilishlari kerak. Chunki ular funksional vazifalaridan kelib chiqib korxonalar, muassasa, tashkilot, davlat organlari, jamoat birlashmalari, jamoalar yoki mansabdor shaxslar ko‘rgan choralarning qanchalik amaliy bo‘lganligini tekshirish imkoniyatiga egadirlar.

Nazarimizda, bunday nazoratni amalga oshirishni shaxsan tergovchining o‘zi bir oylik muddat bilan cheklab qo‘yishi kerak. Ushbu muddat ichida qonunga (JPK 299-m.) muvofiq, tegishli davlat organlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, jamoalar yoki mansabdor shaxslar ushbu taqdimnomani ko‘rib chiqishlari, zarur choralar ko‘rishlari va ko‘pi bilan bir oy ichida tegishli tergovchi, prokuror yoki sudga ish natijalar haqida xabar berishlari kerak.

Sudning jinoyat sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish haqidagi xususiy ajrimi surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning taqdimnomasidan kam bo‘lmagan yuridik kuchga ega. Jinoyat ishini ko‘rish jarayonida jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar aniqlanganidan keyin sud xususiy ajrim chiqarib, unda tegishli davlat organlaridan, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlaridan, jamoat birlashmalaridan, jamoalardan yoki mansabdor shaxslardan ana shu sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish choralari ko‘rishni talab qiladi (JPK 298-m.).

Bir qator obyektiv va subyektiv sabablarga ko‘ra tergovchilar bergan taqdimnomalar va sudlar chiqargan xususiy ajrimlarning hammasiga ham ko‘rilgan choralar haqida o‘z vaqtida va sifatli javob berilmaydi. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining ushbu sohasidagi asosiy kamchilik – zarur nazoratning, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishda prinsipiiallikning yo‘qligi, matbuot, radio, televideniye va boshqa ommaviy axborot vositalari, turli xil yig‘ilishlar, anjumanlar, davra suhbatlarining imkoniyatlaridan sust foydalanish va h.k.

JPKning 299-moddasida belgilanganidek, taqdimnoma yoki xususiy ajrim bajarilmagan yoki vijdonan bajarilmagan taqdirda korxonalar, muassasa yoki tashkilotning aybdor rahbari qonunda nazarda tutilgan javobgarlikka tortiladi. Ayni paytda, JPKning 300-moddasida ko‘rsatilishicha, surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror – taqdimnoma, sud esa, xususiy ajrim chiqarish yo‘li bilan tegishli korxonalar, muassasa va tashkilot rahbarini va jamoasini jinoyatning oldini olish yoki uni fosh

etishda fuqaro yuksak onglilik, jasorat ko'rsatgani, ijtimoiy burchini namunali bajarganligi to'g'risida xabardor qilishi mumkin.

Taxminiy testlar

1. Jinoyatning sabablarini va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash vazifasi kimga yuklatiladi?

- A. Jamoalar rahbarlariga
- B. Surishtiruvchiga
- C. Tergovchiga
- D. Prokurorga
- E. Sudga

2. Surishtiruv organi, tergovchi, prokurorning taqdimnomasi va sudning xususiy ajrimi kimga yuboriladi?

- A. Davlat organiga
- B. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga
- C. Jamoaga
- D. Mansabdor shaxsga
- E. Barcha javoblar to'g'ri

3. Taqdimnoma yoki xususiy ajrimni ko'rib chiqish natijalari haqida qanday muddat ichida xabar qilinishi kerak?

- A. 10 kun ichida
- B. 20 kun ichida
- C. 1 oy ichida
- D. 2 oy ichida
- E. 3 oy ichida

4. Taqdimnoma yoki xususiy ajrimni bajarmaganlik yoki vijdonan bajarmaganlik uchun qanday javobgarlik belgilangan?

- A. Moddiy
- B. Intizomiy
- C. Ma'muriy
- D. Jinoiy
- E. Qonunda buning uchun javobgarlik nazarda tutilmagan

5. Fuqarolarning ijtimoiy burchini namunaviy bajarganligi to'g'risida kim taqdimnoma chiqarishga haqli?

- A. Surishtiruvchi

- B. Tergovchi
- C. Prokuror
- D. Sud
- E. Ushbu masala qonunda tartibga solinmagan

Tekshirish uchun savollar

1. «Jinoyatlarning oldini olish» tushunchasi nimani bildiradi?
2. Jinoyatlarning oldini olish qanday ahamiyatga ega?
3. Jinoyat protsessi ishtirokchilaridan kimlar jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlashi shart?
4. Jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarning bartaraf etilganligi haqida qanday protsessual hujjat chiqariladi?
5. Jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish haqida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning taqdimnomasi yoxud sudning xususiy ajrimi olinganda qanday muddatlarda qanday choralar ko‘riladi?
6. Jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish haqidagi taqdimnoma yoki xususiy ajrim yuzasidan chora ko‘rmaganlik uchun qanday javobgarlik belgilangan?
7. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud fuqaroning harakatlarida ijtimoiy burchini namunali bajarganligini ko‘rsa, nima qilishi mumkin?

X bob. REABILITATSIYA

10.1. «Reabilitatsiya» tushunchasi

Hozirgi vaqtda «reabilitatsiya» tushunchasining yagona ta’rifi na turli ma’lumotlar beradigan yordamchi adabiyotda, na qonun hujjatlarida va na huquqiy nazariya hamda fuqarolarning huquqiy ongida mavjud. «Reabilitatsiya» so‘zi lotin tilidan kelib chiqqan bo‘lib «yaroqlilikning tiklanishi» ma’nosini bildiradi. Lug‘atlarda ushbu tushuncha sud tartibida yoki ma’muriy tartibda shaxsning avvalgi huquqlari, yaxshi nomi va obro‘sining tiklanishi yoxud nogironlarning mehnat layoqatini turli da’vo usullari, shuningdek turli moslamalar yordamida tiklash tarzida izohlanadi.

«Reabilitatsiya» tushunchasi hozirgi kunda huquqning va bugungi jamiyat ijtimoiy hayotining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi. Qonun chiqaruvchi organ uni 1930–1940-yillardagi qatag‘on davri qurbonlarining xotirasini abadiylashtirish hamda sha’ni va qadr-qimmatini tiklashga bag‘ishlangan normativ hujjatlarda qo‘lladi. Mazkur tushuncha sobiq SSSRning uzoq hududlariga zo‘rluk bilan ko‘chirib yuborilgan xalqlar va ayrim fuqarolarning huquqiy va ma’naviy maqomini tiklashga bag‘ishlangan huquqiy hujjatlarning nomlarida keltirilgan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumi, Rayosati va Jinoyat ishlari bo‘yicha sudlov hay’ati «reabilitatsiya etiluvchi shaxs», «reabilitatsiya etish asoslari» tushunchalarini o‘zlarining qarorlari va ajrimlarida qo‘llamoqdalar.

Adabiyotda va sud hujjatlarida ishlatiladigan «reabilitatsiya» tushunchasini qiyosiy tahlil qilish uning mazmunan bir xil emasligidan dalolat beradi. Buning sabablaridan biri shundaki, mahkumlarni reabilitatsiya etish huquqiy instituti afv etish institutidan kelib chiqqan va rivojlanmoqda. G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida va Rossiyada ilgari reabilitatsiya deganda, hukm etilish bilan bog‘liq barcha huquqiy mahrumliklarni bundan buyon tugatish tushunilgan. U orqaga qaytish ahamiyatiga ega bo‘lmagan va muayyan muddat o‘tgach axloqan tuzalgan jinoyatchilarning yoki jazoni o‘tab bo‘lgan fuqarolarning huquqiy layoqatini tiklashga qaratilgan bo‘lgan.

Ayni paytda reabilitatsiya yuridik ta’limotda jinoyat ishlarini oqlash hamda «reabilitatsiya etiluvchi asoslar bo‘yicha», ya’ni 1981-yildan keyin jinoyat ishlari bo‘yicha jinoyat hodisasi bo‘lmaganligi, jinoyat tarkibi bo‘lmaganligi uchun tugatishning huquqiy oqibati sifatida talqin etiladi.

Tabiiyki, ushbu tushunchani ana shunday keng ma’noda, ya’ni jinoiy qilmishlarni sodir etmagan deb topilgan aybsiz shaxslarga ham qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘lur edi. Qonun o‘zgarib, jinoyat deb hisoblangan qilmish jinoiy bo‘lmay qolganda va buning natijasida fuqaroga nisbatan qo‘zg‘atilgan ish jinoyat tarkibi bo‘lmaganligi sababli tugatilganda esa, jinoiy ta’qib natijasida yetkazilgan zarar qoplanmaydi.

Shunday qilib, *reabilitatsiya* deganda, noqonuniy ravishda jinoiy javobgarlikka tortish, ozodlikdan mahrum qilish, aybsiz shaxslarning noto‘g‘ri hukm etilishi bilan bog‘liq ravishda yo‘qotilgan huquq va imtiyozlarning qaytarilishi, huquqiy cheklashlarning bartaraf etilishi, shuningdek kelgusida huquqiy layoqatning tiklanishi tushuniladi.

Reabilitatsiyaning yuridik maqsadi – to‘liq fuqarolik huquqlariga ega bo‘lmagan insonni to‘la huquqli fuqaroga aylantirish; axloqiy

maqsadi esa – aybsiz fuqaroning omma oldidagi va xizmat sohasidagi hayotiga tushgan dog‘ni bartaraf etish, jamiyatlardagi yaxshi nomini tiklash, uning siyosiy vazifasi esa – fuqaro va davlat o‘rtasida yo‘qotilgan ishonchni tiklash, jinoyat sodir etilishining oldini olish, davlat uchun iqtisodiy jihatdan foydali bo‘lmagan uning a‘zolari xonavayron bo‘lishining oldini olishdan iborat.

Ilmiy adabiyotda «reabilitatsiya» tushunchasidan huquqni muhofaza qiluvchi organlar xatolari qurbonlarining huquqiy maqomini ifodalashda foydalaniladi. Amaldagi JPKda reabilitatsiyaga ikki bobdan iborat butun boshli yettinchi bo‘lim ajratilgan. Endi JPKning mazkur boblarini ko‘rib chiqishga o‘tamiz.

10.2. Reabilitatsiyaning asoslari va oqibatlari

Asossiz va noqonuniy gumon qilingan, ayblangan, ba‘zan esa aybsiz hukm qilingan shaxslarni reabilitatsiya qilish – jinoyat-protsessual fanning muhim institutidir. U fuqarolarning huquqlari, erkinliklari, sha‘ni va qadr-qimmatini eng yaxshi tarzda ta‘minlash g‘oyasi bilan sug‘orilgan. O‘z vaqtida va to‘liq reabilitatsiya etilishdan asossiz ushlangan, qamoqqa olingan, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi tariqasida ishga jalb etilgan shaxsgina manfaatdor emas. Hech kim uning taqdiriga befarq bo‘lmasligi kerak. Jamiyat har bir aybsiz shaxsning reabilitatsiya etilishidan manfaatdor, shu bois reabilitatsiya qilish surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sudning burchidir.

Fuqaro o‘zining aybsizligini isbotlash majburiyatidan ozod etilgan. Uning jinoiy javobgarlikka noqonuniy tortilishi va hukm qilinishida javobgarlikdan xavfsirab oqlov hukmini chiqarmaslikka harakat qiladigan huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ayrim mansabdor shaxslar aybdordirlar. U mazkur organlar harakatlarining qonunga xilof ekanligini isbotlashi ham zarur emas: agar xuddi shu asoslar bo‘yicha oqlov hukmi chiqarilsa, ularning aybi o‘z-o‘zidan ma‘lum bo‘ladi.

Demak, bu o‘rinda fuqarolik javobgarligining o‘ziga xos holati ko‘zga tashlanadi, chunki bunday javobgarlik aybdorlik haqidagi umumiy prinsip bo‘yicha emas, ko‘rib chiqilayotgan vaziyatlarda zarar yetkazilganlik prinsipi bo‘yicha kelib chiqadi. Bu bilan fuqarolarni reabilitatsiya etish uchun eng qulay sharoit yaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga muvofiq, reabilitatsiya etish huquqi amalda tergovchi, prokuror va sudga berilgan.

Bunda fuqarolarni rehabilitatsiya etishda sudning o'rniga alohida urg'u beriladi.

JPKning 301-moddasiga muvofiq, shaxsni rehabilitatsiya etishga oqlov hukmi, shuningdek JPKning 83-moddasida nazarda tutilgan holatlar, ya'ni ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermaganligi; uning qilmishida jinoyat tarkibi bo'lmaganligi; uning sodir etilgan jinoyatga daxli yo'qligi asos bo'ladi.

Sud nafaqat sudlanuvchini jazoga hukm qilishga, balki o'z hukmi bilan davlat nomidan ayb qo'yilgan shaxsning aybsizligini tasdiqlab uni oqlashga, ayblovni noto'g'ri deb topishga hamda sud majlisida asossiz qatnashayotgan shaxsning yaxshi nomini tiklashga ham haqlidir. Ushbu asosda har yili birinchi instansiyada jinoyat ishlarini ko'rib chiqish chog'ida o'nlab odamlar oqlanadi.

Oqlov hukmi – odil sudlovning zaruriy akti. Protsessualist olimlarning aksariyat qismi oqlov hukmi chiqarilishini qonuniy hodisa, odil sudlovning to'liq rehabilitatsiyaga olib keluvchi zaruriy akti deb hisoblaydi. Ammo hukmning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligi (JPK 455-m.) talablari oqlov hukmiga ayblov hukmidan kam bo'lmagan darajada qo'yiladi.

Tergov va sud muhokamasi bosqichlarida jinoyat hodisasining mavjudligi jinoyat ishini qo'zg'atish yoki tergovni davom ettirishning asosi sifatida isbotlanishi lozim. Jinoyat hodisasining mavjud emasligi rehabilitatsiya uchun asos bo'lib, turli sharoitlarda aniqlanadi. Natijada tergov va sudlov amaliyotida haligacha ko'pincha jinoyat ishini tugatishning «jinoyat hodisasining yo'qligi» va «jinoyat tarkibining yo'qligi» singari asoslari chalkashtirib yuboriladi.

Qilmishning g'ayriqonuniyligini belgilovchi odatdagi belgilar ayni paytda qilmishda jinoyat tarkibining yo'qligini ham hal qiladi. Qonunda ularning har biri bitta jinoyat-protsessual normada nazarda tutilib, ularni ajratib qo'yishga harakat qilingan.

Ayblanuvchi yoki sudlanuvchining qilmishida jinoyat tarkibi bo'lmaganida, tergovchi yoki sud tergov predmetini tashkil qilgan qilmish haqiqatan ham sodir etilganligi, aynan shu qilmish sodir etilganligi, ammo unda jinoyat tarkibi yo'qligiga ishonch hosil qiladi. Qilmish jinoyat qonunida belgilangan taqiqni buzmasligi yoki kam ahamiyatliligi sababli ijtimoiy xavf tug'dirmasligi, shu bois jinoyat bo'lmasligi mumkin. Boshqacha aytganda, qilmishda jinoyat tarkibi elementlaridan biri – obyekt, qilmish va kimgadir yetkazilgan ziyon

o'rtasidagi sababiy aloqadorlik (obyektiv tomon, ayb va h.k.) – bo'lmaganida, shaxs harakatlarida jinoyat tarkibining yo'qligi jinoyat ishini tugatish yoki oqlov hukmini chiqarish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

10.3. Reabilitatsiya etilishning mulkiy va boshqa oqibatlari

Reabilitatsiyaning ikki turi mavjud – to'liq va qisman reabilitatsiya, ammo har qanday holda ham u muayyan ziyonning qoplanishi bilan bog'liq bo'ladi. Reabilitatsiya etilishning mulkiy va boshqa oqibatlari JPKning 302-moddasida nazarda tutilgan: reabilitatsiya etilgan shaxs qonunga xilof ravishda ushlab turilgani, ehtiyot chorasi sifatida qamoqda saqlangani, ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilingani tufayli vazifasidan qonunga xilof ravishda chetlashtirilgani yoxud tibbiy muassasaga joylashtirilgani natijasida unga yetkazilgan mulkiy zararni undirish hamda ma'naviy ziyon oqibatlari bartaraf etilishini talab qilish huquqiga ega. Bunday hollarda reabilitatsiya etilgan shaxsning JPKning 310-moddasida nazarda tutilgan mehnat qilish, nafaqa olish, uy-joydan foydalanish va boshqa huquqlari ham tiklanishi lozim.

Asossiz ravishda zarar ko'rgan fuqarolarga ziyonni qoplash to'g'risidagi qonun hujjatlari asosida muayyan huquqiy normalarga o'ziga xos yuridik poydevor qo'yuvchi hamda fuqaroning davlat va uning organlari (mansabdor shaxslari) bilan ommaviy-huquqiy munosabatlarining mohiyatini belgilovchi bir necha nazariy prinsip yotadi. Asosiy prinsiplar quyidagilardir:

- 1) davlatning yetkazilgan ziyon uchun fuqaro oldidagi javobgarligi;
- 2) bevosita zarar yetkazgan shaxsning fuqaro oldidagi javobgarligi;
- 3) huquqni muhofaza qiluvchi organ (mansabdor shaxs)ning immuniteti.

Turli mamlakatlarning huquqiy tizimlarida ushbu prinsiplarning turli xil nisbati kuzatiladi. Bu esa javobgarlik xususiyati va subyektlarini, repressiv talablar doirasini, jinoiy ta'qib tufayli yetkazilgan zararni qoplash haqida da'vo tushgan taqdirda sudyalari, ayblovchilar, politsiyachilarning daxlsizlik darajasini belgilab beradi. Reabilitatsiya etiladigan fuqarolarga yetkazilgan zararni qoplash asosan kontinental huquqda (roman-german tipiga mansub davlatlarda) ishlab chiqilgan tizimdir.

Ayblanuvchi yoki mahkumga mulkiy ziyon yetkazilgan taqdirda bunday ziyon ushbu organlar mansabdor shaxslarining aybidan qat'i

nazar to‘liq qoplanadi. Bunday yondashuv katta nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Agar fuqaro surishtiruv, dastlabki tergov yoki sud muhokamasi davomida o‘ziga o‘zi qarshi gapirib haqiqatni aniqlashga to‘sqinlik qilgan va bu bilan jinoiy javobgarlikka noqonuniy tortilish, ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olinish, shuningdek hukm etilishga sabab bo‘lgan taqdirda, ziyon qoplanmaydi.

Reabilitatsiya dastlabki tergovda ham, sud muhokamasi jarayonida ham qo‘llanilishi mumkin va bunda mulkiy ziyonni qoplash masalalari yuzaga keladi. Masalan, ozodlikdan mahrum qilish natijasida mahkum avvalgi ish joyidan bo‘shatiladi, avvalgi maoshini yo‘qotadi, ozodlikdan mahrum qilinmasdan axloq tuzatish ishlariga hukm qilinganida esa uning ish haqidan muayyan qismi ushlab qolinadi. Ishni tugatib hukm bekor qilingan taqdirda ozodlikdan mahrum qilmasdan axloq tuzatish ishlariga hukm qilingan shaxsning ish haqidan ushlab qolingani pul summasi unga to‘liq qaytariladi. Ozodlikdan mahrum qilish ko‘rinishidagi jinoiy jazo qo‘llanilganda ham reabilitatsiya munosabati bilan xuddi shu narsa yuz beradi.

Shu bilan birga, mulkiy xususiyatga ega bo‘lgan jazo tayinlangan, masalan, mol-mulki musodara qilingan yoki jarima solingan mahkum reabilitatsiya etilgan taqdirda, musodara etilgan mulkni qaytarish, uning qiymatini yoki to‘langan jarima qiymatini qoplash uchun asos paydo bo‘ladi.

10.4. Qisman reabilitatsiya etish

Yuqorida ta’kidlanganidek, reabilitatsiya to‘liq yoki qisman bo‘lishi mumkin. Qisman reabilitatsiya etish ayblanuvchi yoki mahkumga yetkazilgan darajada mulkiy ziyonni qoplash va ma’naviy zararni bartaraf etishga sabab bo‘ladi.

JPKning 303-moddasiga muvofiq, shaxsning qisman reabilitatsiya etilishiga quyidagilar asos bo‘ladi:

1) shaxs qamoqda saqlab turilganiga qaraganda kamroq muddatga ozodlikdan mahrum etishga yoki ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazoga hukm qilinganligi;

2) hukmdan ayblov qisman chiqarib tashlanishi va buning natijasida qonunga ko‘ra qamoqda saqlash yoki ozodlikdan mahrum qilish mumkin emasligi;

3) ozodlikdan mahrum qilish muddatining yuqori sud tomonidan haqiqatan o‘talgan muddatga qaraganda kamaytirilganligi yoxud boshqa yengilroq jazo turi bilan almashtirilganligi;

4) jinoiy jazo tayinlamay hukm chiqarilgan hollarda ushlab turish, qamoqda saqlash, tibbiy muassasaga joylashtirishning asossizligi.

Shaxsning qamoqda bo‘lgan muddatiga qaraganda kamroq muddatga ozodlikdan mahrum qilishga yoki ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazoga hukm qilinishi, bari bir hukm etilish faktini bildiradi, salbiy jinoiy-huquqiy ahamiyatga ega bo‘lgan sudlanganlikni yaratadi. Hatto shaxs qamoqda bo‘lgan muddatiga qaraganda kamroq muddatga ozodlikdan mahrum qilinganda ham mehnat va turar joy huquqiy munosabatlari mahkum uchun yomon tomonga o‘zgarishi mumkin. Mahkum avvalgi ish haqi va boshqa moddiy ne‘matlari yo‘qolishida namoyon bo‘ladigan mulkiy zarar ko‘radi.

Bundan tashqari, ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazoga hukm qilinganda ham, garchi bunday hukm qilishning oqibatlari ozodlikdan mahrum qilishdagi oqibatlarga qaraganda yengilroq bo‘lsa ham, u har holda shaxsning ommaviy qoralanishiga, axloqi salbiy baholanishiga olib keladi, fuqaroning yaxshi nomiga dog‘ tushadi va obro‘si ketadi. Bunda sud sudlanuvchining aybsizligini ta’kidlamaydi, xato hukmga yo‘l qo‘ymaydi. Aksincha, uning hukmi qonuniy va yetarlicha asosli bo‘ladi. Axir, o‘zgartirilgan mahrum qilish muddati JKning 55-moddasida, shuningdek unda nazarda tutilmagan moddada belgilangan bo‘ladi. Qonunda tergovchi yoki prokurorga bunday holatlarni inobatga olish majburiyati yuklatiladi. Buning ustiga ishni sudda ko‘rib chiqish paytiga kelib, dastlabki tergov davrida noma’lum bo‘lgan yangi holatlar (kasallik, nogironlikka chalinish, yaqinlarining vafot etishi va sh.k.) paydo bo‘lishi mumkin.

Hukmning qonuniyligi, asosiligi va odilligini tekshirishning bunday hollarida taftish asoslari mavjud, jazo esa kassatsiya va nazorat tartibida o‘zgartirilishi mumkin.

Hukmdan ayblovning bir qismi olib tashlanishi sudning ayblov hajmi, ayb shakli yoki mahkumning jinoyat sodir etishda ishtirok etish sharti, javobgarlikni og‘irlashtiruvchi holatlarning mavjudligi haqida noto‘g‘ri xulosaga kelganligini bildiradi. Birinchi instansiya sudining ana shu xatosini kassatsiya va nazorat instansiyasidagi sud tuzatishi kerak.

Shunday vaziyatlarda ayblovning ortiqcha hajmi jinoyat qonunini noto‘g‘ri qo‘llash bilan, ayniqsa jinoiy javobgarlikni belgilashda, davom

etayotgan va takroriy sodir etilgan jinoyatlarni farqlashda, bir guruh shaxslar jinoyat sodir etganda har birining javobgarligini aniqlashda, jinoyatning tavsiflovchi belgilarini aniqlashda (ushbu belgilar buning ustiga jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb etish haqidagi qarorlar hamda hukmlarda aniq ko'rsatilmaydi) yo'l qo'yiladigan xatolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Bunday ayblov hajmi shaxsning jinoyatni oxiriga yetkazishdan ixtiyoriy qaytishining huquqiy oqibatlarini belgilashga, agar amalda sodir etgan qilmishida boshqa jinoyat tarkibining barcha alomatlari bo'lsa, jinoyatni oxiriga yetkazishdan ixtiyoriy qaytgan shaxs JK bo'yicha javobgarlikka tortilishi lozimligini pisand qilmaslikka bog'liq bo'lishi mumkin (JK 26-m. 3-q.).

Ayblov hajmini noto'g'ri belgilash dastlabki jinoiy faoliyatni, ayniqsa jinoyat qilishga urinishni hamda tugallangan jinoyat uchun jinoiy javobgarlik boshlanishi uchun barcha zarur shart-sharoitlar mavjudligini aniqlashdan kelib chiqadi.

Sud xatolari qilmishning jinoiyligini istisno etuvchi holatlarni tartibga soluvchi JK moddalarini noto'g'ri qo'llashda ham namoyon bo'ladi. Bunday holatlarga oxirgi zarurat; zaruriy mudofaa; ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chog'ida zarar yetkazish; buyruqni yoki boshqacha tarzdagi vazifani bajarish; kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik, shuningdek zaruriy mudofaa doirasidan chiqqanida va xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlabda o'ldirib qo'yish kabilar kiradi.

Ko'rib turganimizdek, jinoyat huquqining institutlari juda murakkab bo'lib, huquqni qo'llash faoliyatida xatolarga olib keladi. Buning asosida hukmdan ayblov qismini olib tashlash mumkin bo'ladi. Bu narsa jinoiy javobgarlik subyektlari doirasining aniq belgilanmaganida ham, shuningdek jinoyat sodir etishda ishtirok etadigan bir guruh shaxslarning mavjudligini yoki mavjud bo'lmaganligini aniqlashda xatolarga yo'l qo'yilishida ham, ayrim hollarda jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxs aybining shakli va darajasini aniqlash qiyinligida yoxud ayblilik haqidagi xulosaning asossizligida ham, va nihoyat, kimnidir o'ta xavfli retsivist deb topish shartlari va tartibini belgilovchi qonunni noto'g'ri qo'llashda ham namoyon bo'ladi (JK 34-m. 3-6-q.).

Ta'kidlash lozimki, hukmdan ayblov qismini chiqarish asosan JK normalarini noto'g'ri qo'llash bilan bog'liq (JPK 484-m. 1-q. 4-b.; 488-m.). Bu hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va

adolatliligini kassatsiya hamda nazorat tartibida tekshirish jarayonida aniqlanadi. JPKning 481-moddasida bunday vaziyatning bo'lishi mumkinligi nazarda tutilgan va tegishli sudga ishni yangitdan ko'rib chiqishga bermay turib, hukmga zarur o'zgartishlar kiritish mumkinligi, ammo bunda jazoni kuchaytirishga va og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llashga yo'l qo'ymasligi nazarda tutilgan. Bunday o'zgartishlarni qisman rehabilitatsiya etish deb hisoblash mumkin. Bu kabi rehabilitatsiyani qaror topgan vaziyatda qamoqqa olish yoki ozodlikdan mahrum qilishni taqiqlash bilan bog'lab bo'lmaydi.

Bu o'rinda yana shuni ta'kidlash lozimki, JPKning 493-moddasida aytilganidek, jinoyat ishini apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rib, sud JPKning 83-moddasi va 84-moddasining 1 va 4-qismlarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, shuningdek birinchi instansiya sudida ko'rib chiqilgan dalillar sudlanuvchini aybli deb topish uchun yetarli bo'lmasa va qo'shimcha dalillar to'plash imkoniyati qolmagan bo'lsa, ayblov hukmini bekor qiladi va jinoyat ishini tugatadi.

Yuqori turuvchi sud ozodlikdan mahrum qilish muddatini amalda o'talganiga nisbatan kamroq muddatgacha kamaytirgan yoki yengilroq jazo turiga almashtirganda, quyidagi ikki guruh asoslar mavjud bo'ladi:

1) tayinlangan jazo jinoyatni noto'g'ri tavsiflash natijasida haddan tashqari qattiq bo'lishi mumkin, sud jinoyatning ijtimoiy xavfini, sudlanuvchining shaxsini, uning ayblilik darajasini noto'g'ri baholagan yoki javobgarlikni yengillashtiruvchi biror holatni e'tiborsiz qoldirgan bo'lishi mumkin v h.k.;

2) jazoni ancha kamaytirishga imkon beradigan yengillashtiruvchi, jumladan, alohida hollar inobatga olinmagan bo'lishi mumkin.

10.5. Rehabilitatsiya etilgan shaxsga yetkazilgan zararni qoplash tartibi va uning boshqa huquqlarini tiklash

JPKning 304-moddasiga muvofiq, rehabilitatsiya etilgan shaxsga JPKning 302 va 303-moddalarida ko'rsatilgan qonunga xilof harakatlar bilan yetkazilgan mulkiy ziyon to'la hajmda qoplanadi. Ziyonni qoplash davlat hisobidan amalga oshiriladi. Bunda JPK 304-moddasining 1, 3, 4, 5 va 6-bandlarida ko'rsatilgan ziyon moliya organlari tomonidan, 2-bandida ko'rsatilgan ziyon O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'limlari tomonidan davlat budjeti hisobidan qoplanadi. 3-bandda ko'rsatilgan mulk asli

holiga qaytariladi, buning iloji bo'lmasa, moliya organlari uning qiymatini qoplaydi.

Reabilitatsiya etilgan shaxs vafot etgan taqdirda ushbu moddaning 1, 3, 4, 5 va 6-bandlarida nazarda tutilgan ziyonni undirish huquqiga uning merosxo'rlari, 2-bandida nazarda tutilgan ziyonni undirish huquqiga esa boquvchisini yo'qotganlik pensiyasi bilan ta'minlanishi lozim bo'lganlar jumlasiga kiruvchi oila a'zolari ega bo'ladilar.

Agar qonunga xilof ravishda hukm qilingan yoxud jinoiy javobgarlikka noqonuniy tortilgan fuqaro pensiya olish uchun murojaat etgan kunga kelib ishlamayotgan yoki sudlanguniga yoxud jinoiy javobgarlikka tortilguniga qadar olganidan kam miqdorda maosh olayotgan bo'lsa, unga sudlangunicha yoxud jinoiy javobgarlikka tortilgunicha egallab turgan lavozimida yoki boshqa o'xshash lavozimda hukm qonuniy kuchga kirgan yoxud jinoyat ishini tugatish haqidagi qaror (ajrim) chiqarilgan paytdagi maoshdan kelib chiqib pensiya tayinlanadi.

Imtiyozli shartlar bilan pensiya tayinlashda imtiyozli miqdorlarda lavozimdan chetlatilganligi tufayli fuqaro qamoqda saqlangan, jazo o'tagan vaqt pensiya olish uchun murojaat etgan shaxsning tanlovi bo'yicha yo qonunga xilof tarzda hukm qilinish yoki jinoiy javobgarlikka tortilishgacha bo'lgan ishga yoxud jinoiy javobgarlikdan yoki jazoni o'tashdan ozod etilganidan keyingi ishiga tenglashtiriladi.

JPK 83-moddasida nazarda tutilgan asoslarga ko'ra chiqarilgan oqlov hukmida yoki ishni tugatish haqidagi ajrimda (qarorda) sud, ishni tugatish to'g'risidagi qarorda esa tergovchi, prokuror reabilitatsiya etilgan shaxsning o'ziga yetkazilgan mulkiy ziyonni undirib olish huquqini e'tirof etishlari lozim. Hukm, ajrim yoki qarorning nusxasi reabilitatsiya etilgan shaxsga topshiriladi yoki pochta orqali yuboriladi. Ayni vaqtda unga hukm, ajrim yoki qaror ustidan shikoyat qilish tartibi, shuningdek mulkiy ziyonni qoplash va boshqa huquqlarini tiklab olish tartibi tushuntiriladi.

Reabilitatsiya etish to'g'risida qaror chiqargan sud, prokuror yoki tergovchi reabilitatsiya etilgan shaxsdan ariza tushgan kundan boshlab bir oydan kechiktirmasdan ziyon miqdorini aniqlaydi, zarurat tug'ilganda buning uchun moliya organlaridan va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi bo'limlaridan hisob-kitob talab qilib oladi. Ish kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rish chog'ida sud tomonidan tugatilgan bo'lsa, ziyon miqdorini hukm chiqargan sud aniqlaydi.

Biroq bir qator hollarda jinoyat ishini yuritishning tugatilishi jinoiy javobgarlikka tortilgan shaxslarning reabilitatsiya etilishiga olib kelmaydi. Bunday hollarga quyidagilar kiradi: shaxsning amnistiya yoki afv etish akti chiqarilganligi tufayli jinoiy javobgarlikdan yoki jazodan ozod qilinishi; jazoga tortish muddatining o'tishi, ahvolining o'zgarishi, ishning voyaga yetmaganlar ishlari bilan shug'ullanuvchi komissiyaga topshirilishi.

Keyinchalik jinoyat ishlari yuqorida sanab o'tilgan holatlar bo'yicha tugatilgan fuqarolarni jinoiy javobgarlikka tortish ularga moddiy zarar yetkazilishi bilan bog'liq bo'lgan bo'lishi mumkin. Lekin mulkiy javobgarlik maxsus qonunda faqat surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura organlari va sudning noto'g'ri xizmat harakatlari uchungina nazarda tutilishi kerak. Bu o'rinda esa zarar qonunga muvofiq harakatlar tufayli yetkazilmoqda. Jinoyat ishlari jinoyat alomatlari aniqlanganligi tufayli qo'zg'atilgan. Keyinchalik tergov yoki sud muhokamasi bilan aybdorlarni jinoiy javobgarlikka va jazoga tortish uchun asoslarning yetarliligi aniqlangan, ammo yuqorida keltirilgan sabablar tufayli ushbu shaxslarga nisbatan jinoiy jazo o'rniga ma'muriy yoki jamoat ta'siri choralari qo'llanilgan yoxud (amnistiya akti, jazo muddati o'tganligi tufayli) hech qanday chora umuman qo'llanilmagan. Shu bois mazkur reabilitatsiya etuvchi asoslar ayni vaqtda zararni qoplash huquqini istisno etuvchi holatlar hisoblanadi.

Bundan tashqari, fuqarolik qonun hujjatlarida jabrlanuvchining aybi qoplash miqdoriga ta'sir etadigan (yoki zararni qoplash huquqini istisno etadigan) hollar nazarda tutilgan. Jamiyat manfaatlarini yo'lida nafaqat birovning sog'lig'i yoki mulkiga ziyon yetkazganlik uchun javobgarlik belgilash, balki o'z sog'lig'i va mulkiga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash ham zarur. Shu sababli qonunda jabrlanuvchining o'zi zarar yuzaga kelishi yoki uning ortishiga imkon bergan vaziyatlarda uning uchun foydali bo'lmagan oqibatlar kelib chiqishi nazarda tutilgan. Biroq jabrlanuvchi o'z niyatini amalga oshirish uchun qilgan harakatlari natijasida yuzaga keltirgan oqibatlar bilan ushbu harakatlarning o'zi o'rtasidagi zarur sababiy aloqadorlik aniqlanishi kerak. Shu bois jabrlanuvchi o'ziga qarshi jinoiy ta'qib qo'llanilishini keltirib chiqarishga harakat qilgan bo'lsa ham, ammo asossiz choralar qo'llanilishining sababi butunlay boshqa bo'lsa, zararni qoplashni rad etish haqidagi masalani qo'yish to'g'ri bo'lmaydi. Jinoyat-protsessual qonunda ko'rsatuvlar berishga majburlash taqiqlangani to'g'ri, majburlashda aybli bo'lgan shaxs esa qattiq javobgarlikka tortilishi

kerak. Buning ustiga jabrlanuvchi ruhiy sabablar (tushkunlikka tushishi, asabiylashishi va h.k.), tajribasizligi yoki huquqiy savodsizligi tufayli qaysi holatlar oqlovchi holat bo'lishini yoki ish bo'yicha haqiqatni aniqlash uchun ahamiyatni o'zgartiruvchi bo'lishini bila olmasligi mumkin.

Jabrlanuvchining aybini hisobga olishning yagona mezonini uning sodir etgan harakatlariga nisbatan lozim darajada isbotlangan subyektiv munosabati bo'lishi kerak, bunda faqat jabrlanuvchining zarar yetkazishga bo'lgan qasdi e'tiborga olinishi mumkin.

Qonunga xilof tarzda hukm etilganligi yoki g'ayriqonuniy ravishda jinoiy javobgarlikka tortilganligi uchun lavozimidan chetlashtirilganligi tufayli ishdan yoki lavozimidan bo'shatilgan shaxs murojaat etgan kundan boshlab ko'pi bilan 5 oylik muddat ichida, agar ushbu murojaat oqlov hukmi chiqarilgan yoki ish tugatilgan paytdan boshlab uch oy ichida qilingan bo'lsa, avvalgi ishi (lavozimi) qaytarilishi kerak, buning iloji bo'lmagan (korxonada, muassasada tugatilgan, lavozim qisqartirilgan) taqdirda esa, shuningdek qonunda nazarda tutilgan va ishda (lavozimda) tiklashga to'sqinlik qiluvchi boshqa asoslar mavjud bo'lganda – boshqa teng ahamiyatli ish berilishi kerak.

Mehnat daftarchasiga yozilgan ishdan (lavozimdan) ozod qilish yoki chetlashtirish haqidagi yozuv haqiqiy emas deb topiladi. Shaxsning iltimosiga ko'ra, korxonada, muassasada, tashkilot ma'muriyati unga haqiqiy emas deb topilgan yozuv kiritilmagan mehnat daftarchasining dublikatini beradi.

Ayni paytda yetkazilgan mulkiy zararni qoplash choralari ko'riladi. Mulkiy ziyonning miqdori hisoblab chiqarilganidan keyin bu ziyonni qoplash uchun pul to'lovlarini amalga oshirish to'g'risida sud ajrim, tergovchi yoki prokuror qaror chiqaradi. Ajrim yoki qarorning nusxasi gerbli muhr bilan tasdiqlanib, to'lovni amalga oshirishi lozim bo'lgan organlarga taqdim etish uchun reabilitatsiya etilgan shaxsga, u vafot etgan bo'lsa, oila a'zolariga beriladi yoki yuboriladi (JPK 307-m.).

Qonunda manfaatdor shaxslarga mulkiy zararni qoplash hujjatlari xususida shikoyat qilish imkoniyati berilgan. JPKning 308-moddasiga muvofiq, tergovchining, prokurorning pul to'lovini amalga oshirish to'g'risidagi qarori ustidan manfaatdor shaxslar qonunda nazarda tutilgan tartibda va muddatda sudga shikoyat qilishlari mumkin. Sudning to'lovni amalga oshirish to'g'risidagi ajrimi ustidan manfaatdor shaxslar yuqori sudga umumiy tartibda shikoyat qilishlari, prokuror esa protest kiritishi mumkin.

Shaxs ushlab turilganligi, qamalanganligi, lavozimidan chetlashtirilganligi, tibbiy muassasaga joylashtirilganligi yoki hukm qilinganligi to'g'risidagi ma'lumotlar matbuotda e'lon qilingan, radio, televideniye yoki boshqa ommaviy axborot vositalari orqali tarqatilgan taqdirda, reabilitatsiya etilgan shaxsning, u vafot etgan bo'lsa, qarindoshlarining, sud, prokuror, tergovchining talabiga ko'ra tegishli ommaviy axborot vositalari uning reabilitatsiya etilganligi to'g'risida bir oy ichida xabar berishlari shart (JPK 309-m.). Agar ular buni qilishdan bosh tortsalar, sud tartibida javobgarlikka tortilishlari mumkin.

Reabilitatsiya etilgan shaxsning qonunga xilof ravishda ehtiyot chorasi tariqasida qamoqda saqlangan vaqti, jazo o'tagan vaqti, lavozimidan chetlashtirilganligi tufayli ishlamay yurgan vaqti, tibbiy muassasada saqlangan vaqti umumiy mehnat stajiga va ixtisoslik bo'yicha ish stajiga qo'shiladi. Agar oqlov hukmi qonuniy kuchga kirgan yoxud jinoyat ishini tugatish haqidagi qaror (ajrim) chiqarilgan kun bilan ishga kirish kuni o'rtasidagi tanaffus uch oydan ortiq bo'lmasa, bu vaqt uzluksiz stajga ham qo'shiladi.

Mehnat staji, qishloq xo'jalik korxonasiidagi ish staji uning xodimlariga turli xil imtiyozlar va afzalliklar berilgan, jumladan, maxsus sug'urta bo'yicha pensiya tayinlangan barcha hollarda inobatga olinadi.

Ishchi va xizmatchilarga ushbu staj imtiyozli shartlarda, imtiyozli miqdorda va belgilangan xizmat muddati uchun pensiya tayinlashda, mutaxassislik bo'yicha ishlash muddatiga qarab oylik maosh (lavozim maoshi) miqdori belgilanayotganida, shuningdek belgilangan ish muddati uchun hamda korxonada, muassasada, tashkilotning bir yillik ish natijalari bo'yicha bir martalik mukofot to'lanayotganida ham inobatga olinadi.

Amaldagi qonun hujjatlarida reabilitatsiya etilgan shaxsning turar joy huquqlarini tiklash haqidagi masala yetarlicha to'liq hal etilmagan deb o'ylaymiz. JPK 310-moddasining 4-qismida belgilanganidek, qonunga xilof ravishda hukm etilgani yoki tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilgani tufayli uy-joydan foydalanish huquqidan mahrum bo'lgan bunday shaxsga ilgari u egallab turgan uy-joy qaytariladi, basharti uni qaytarib berishning imkoni bo'lmasa, o'sha aholi punktining o'zida avvalgisiga teng qulayliklarga ega bo'lgan uy-joy beriladi. Bunda hokimlik yoki korxonada, muassasada, tashkilotning ma'muriyati reabilitatsiya etilgan shaxsga ilgari turar joyini qaytarishi, buning iloji bo'lmaganida esa belgilangan tartibda navbatdan tashqari o'sha aholi

punktida teng qiymatli obod turar joy berishi shart. Bunda amaldagi normalar va oilasining tarkibi inobatga olinishi kerak.

Shaxsning mehnat qilish, pensiya olish va uy-joydan foydalanish huquqlarini tiklash, shuningdek mol-mulkni qaytarish yoki uning qiymatini to'lash to'g'risidagi talabi qanoatlantirilmagan bo'lsa yoxud shaxs qabul qilingan qarorga rozi bo'lmasa, u tegishli talab bilan fuqarolik (da'vo) ishini yuritish tartibida sudga murojaat qilishga haqlidir (JPK 311-m.).

Xuddi shu qoida qonunga xilof tarzda hukm etilganligi, qamoqda saqlanganligi yoki tibbiy muassasaga joylashtirilganligi munosabati bilan o'quv yurtidan chetlatilgan shaxsga ham taalluqlidir, chunki bunday shaxsning iltimosi bilan u o'qishda tiklanishi kerak.

Biroq qonunda rehabilitatsiya qilish haqidagi talablarni taqdim etishning muayyan muddatlari belgilangan. JPKning 312-moddasiga muvofiq, mulkiy ziyonni qoplash uchun pul to'voni to'lashni rehabilitatsiya etilgan shaxs yoki u vafot etgan taqdirda uning merosxo'rlari va oila a'zolari bunday to'lovlarni amalga oshirish haqidagi ajrim yoki qarorni olgan paytdan e'tiboran ikki yil mobaynida talab qilishlari mumkin.

Boshqa huquqlarni tiklashni rehabilitatsiya etilgan shaxs huquqlarini tiklash tartibini tushuntiruvchi bildirish xati olgan paytdan e'tiboran bir yil mobaynida talab qilishi mumkin. Uzrli sabablarga ko'ra bu muddat o'tkazib yuborilgan hollarda u manfaatdor shaxsning arizasiga binoan tergovchi, prokuror yoki sud tomonidan tiklanishi lozim.

Rehabilitatsiya etilgan turli ijtimoiy maqomga ega bo'lgan shaxslar (harbiy xizmatchilar, ichki ishlar idoralari, milliy xavfsizlik xizmati xodimlari, sudyalari)ning mulkiy yoki boshqa huquqlarini tiklash muayyan xususiyatlarga ega. Qonunga xilof ravishda hukm etilganligi sababli harbiy yoki boshqa unvonlaridan, shuningdek orden va medallaridan mahrum etilgan fuqaroga nisbatan jinoyat ishini tugatib hukmni bekor qilgan sudning taqdimnomasi bo'yicha belgilangan tartibda unvonlarni tiklash hamda orden va medallarni qaytarish haqidagi masala hal etiladi.

JPKning 313-moddasiga muvofiq, rehabilitatsiya etilgan harbiy xizmatchilarning xizmatga oid, pensiya olish, uy-joydan foydalanish va boshqa shaxsiy hamda mulkiy huquqlarini tiklash va ularga yetkazilgan mulkiy ziyonni qoplash, ma'naviy ziyon oqibatlarini bartaraf etish amaldagi jinoyat-protsessual qonunda belgilangan qoidalarga muvofiq va

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Mudofaa vaziri, Ichki ishlar vaziri va Milliy xavfsizlik xizmati raisi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Taxminiy testlar

1. Shaxsni to‘liq rehabilitatsiya qilish uchun nima asos bo‘ladi?

- A. Oqlov hukmi
- B. Jinoyat hodisasining yo‘qligi
- C. Jinoyat tarkibining yo‘qligi
- D. Shaxsning jinoyat sodir etishga aloqador emasligi
- E. Barcha javoblar to‘g‘ri

2. Qaysi hollarda rehabilitatsiya etilgan shaxs mulkiy zararni qoplash va ma‘naviy zararining oqibatlarini bartaraf etish huquqiga ega bo‘lmaydi?

- A. Oqlov hukmi
- B. Noqonuniy ushlab turish
- C. Ehtiyot chorasi sifatida g‘ayriqonuniy qamoqda saqlash
- D. Lavozimdan noqonuniy chetlatish
- E. Gumon qilinuvchi tariqasida so‘roq qilish

3. Shaxsni qisman rehabilitatsiya etish uchun nima asos bo‘ladi?

- A. Shaxsning qamoqda bo‘lgan muddatiga qaraganda kam muddatga ozodlikdan mahrum qilinishi
- B. Yuqori turuvchi sudning ozodlikdan mahrum qilish muddatini amalda o‘tab bo‘lingan muddatga qaraganda kamroq miqdorgacha pasaytirishi
- C. Jinoiy jazo tayinlanmay turib hukm qilingan hollarda noqonuniy ushlab turish, qamoqqa olish, tibbiy muassasaga joylashtirish
- D. Qamoqqa olish ehtiyot chorasini munosib xulq-atvorda bo‘lish haqidagi tilxatga almashtirish
- E. Hukmdan ayblov qismining olib tashlanishi, buning natijasida qonunga muvofiq, qamoqqa olish yoki ozodlikdan mahrum qilishga yo‘l qo‘yilmaydi

4. Rehabilitatsiya etilgan shaxsga yetkazilgan mulkiy zararni kim qoplaydi?

- A. Moliyaviy organlar va ijtimoiy ta‘minot organlari
- B. Rehabilitatsiya etilgan shaxsning turar joyidagi mahalla qo‘mitasi
- C. Rehabilitatsiya etilgan shaxsning ish joyidagi jamoalar

- D. Surishtiruv organi, tergovchi, prokuror
- E. IIB boshlig'i

5. Reabilitatsiya etilgan shaxsdan ariza tushgan kundan boshlab qanday muddatda zarar miqdori haqida qaror qabul qiladi?

- A. Olingan zahoti
- B. Ko'pi bilan 7 kun ichida
- C. Ko'pi bilan 15 kun ichida
- D. Ko'pi bilan 1 oy ichida
- E. Ko'pi bilan 3 oy ichida

Tekshirish uchun savollar

1. Jinoyat protsessida reabilitatsiya deganda nima tushuniladi va u qanday ahamiyatiga ega?
2. Reabilitatsiyaning qanday turlari mavjud?
3. Reabilitatsiya etish uchun qanday asoslar bo'lishi kerak?
4. Qisman reabilitatsiya etilishning oqibatlari qanday?
5. Reabilitatsiya etilgan shaxsga zararni qoplash va huquqlarini tiklash tartibi qanday?
6. Harbiy xizmatchilarning mulkiy va boshqa huquqlarini tiklashning xususiyatlari qanday?
7. Reabilitatsiya muddatlari bormi?

XI bob. PROTSESSUAL MUDDATLAR VA CHIQIMLAR

11.1. Protsessual muddatlar: tushunchasi, ahamiyati va turlari

Protsessual muddatlar haqidagi masala protsessual shakl bilan bog'liq bo'lib, unga rioya etish barcha harakatlar va qarorlarni jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda amalga oshirish bilan uyg'un holdagina jinoyat ishlarini qo'zg'atish, tergov qilish, ko'rib chiqish va hal etishning qonuniyligi va o'z vaqtida bo'lishi uchun haqiqiy kafolat bo'lib xizmat qiladi. Shu munosabat bilan JPKda (39-bob) belgilangan muddatlar jinoyatlarni tergov qilish va sudda ko'rib chiqish vazifalarining bajarilishini ta'minlovchi muhim kafolatdir. Xo'sh, protsessual muddat nima?

Protsessual muddat – jinoyat-protsessual harakat sodir etilishi kerak bo'lgan yoki uni sodir etishdan tiyilish talab etiladigan vaqt oralig'idir. Protsessual muddatlar JPKda belgilanganligi sababli, ular huquq normasi hisoblanadi va huquqni tashkil etuvchi xususiyatga ega bo'ladi. Bu shuni bildiradiki, agar protsessning bir subyekti jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida belgilangan muayyan vaqt davomida qandaydir harakatni bajarishi mumkin yoki shart bo'lsa, boshqa subyekt ushbu harakatni amalga oshirish uchun imkon berishi, uni sodir etishga to'sqinlik qilmasligi yoki qandaydir harakatlarni sodir etishdan tiyilishi shart bo'ladi.

Protsessual muddatlar muayyan tasniflashga muhtoj. Aniq ifodalash darajasiga ko'ra, jinoyat-protsessual normalarning uch turi ajratiladi: 1) qonunning jinoyat-protsessual harakatni darhol sodir etishni buyuruvchi normalari (masalan, JPKning 321-moddasiga muvofiq, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud sabab va yetarli asoslar mavjud bo'lgan barcha hollarda jinoyat bo'yicha ish qo'zg'atishlari shart); 2) qonunning aniq ifodalangan muddatlarni belgilovchi normalari esa (masalan, JPKning 475-moddasida aytilishicha, hukm e'lon qilinganidan keyin uch sutkadan kechiktirilmay, hajmi katta bo'lgan taqdirda esa, o'n sutkadan kechiktirilmay, uning nusxasi mahkumga va oqlangan shaxsga berilishi lozim. Boshqa taraflarga hukm nusxasi yoki uning ko'chirmasi shu muddatda, ularning iltimoslariga asosan beriladi); 3) qonunning aniq muddat belgilamaydigan, ammo muayyan harakatlarni umumiy muddatlarda sodir etish uchun ruxsat beradigan normalari. Masalan, JPKning 333-moddasida, «JPK 83-moddasining 1 va 2-bandlarida hamda 84-moddasining 1-qismida nazarda tutilgan holatlar aniqlangan taqdirda jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Bu haqda jinoyat sodir etilganligi to'g'risida xabar bergan fuqaro, korxonalar, muassasa, tashkilot, jamoat birlashmasi yoki mansabdor shaxs xabardor qilinadi. Bunda ularga qaror yoki ajrim ustidan shikoyat qilish huquqlari va tartibi tushuntirilishi lozim» deyilgan. Ammo qaysi muddatda shikoyat berilishi mumkinligi qonunda aniq ko'rsatilmagan.

Yuqorida ta'kidlanganidek, protsessual muddatlar jinoyat-protsessual kafolatlarning turlaridan biridir. Shu bois barcha muddatlarni quyidagi guruhlariga bo'lib tasniflash mumkin:

– *jinoyatlarni dastlabki tergov va sudga ko'rib chiqish tezligini kafolatlovchi muddatlar:* jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma'lumotlarni ko'rib chiqish tartibi (JPK 329-m.), surishtiruv yuritish

muddati (JPK 341-m.), dastlabki tergov muddatlari (JPK 351-m.), tergovchining topshiriqlarini bajarish (JPK 347-m.), jinoyat ishining prokurorga yuborilishi (JPK 381-m.), prokurorning vakolatlari (JPK 382-m.), ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan prokurorning qarori (JPK 385-m.), jinoyat ishining sudlovga tegishliligiga ko'ra o'tkazilishi (JPK 393-m.), jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash yoxud boshqacha qaror qabul qilish tartibi (JPK 395-m.), hukmning nusxasini mahkumga va oqlangan shaxsga berish (JPK 475-m.), sud hukmlari, ajrimlarini (qarorlarini) kassatsiya tartibida qayta ko'rib chiqishga yo'l qo'yiladigan muddat (JPK 500-m.), sud hukmlari, ajrimlarini (qarorlarini) nazorat tartibida qayta ko'rib chiqishga yo'l qo'yiladigan muddat (JPK 513-m.), nazorat protesti bildirish haqidagi iltimoslarni ko'rib chiqish muddatlari (JPK 514-m.) va boshqalar;

– *jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquq va erkinliklarini kafolatlovchi muddatlar*: so'roq qilish muddatlari (JPK 110-m.), ushlab turish muddatlari (JPK 226-m.), qamoqqa olish (JPK 242-m.), qamoqda saqlab turish muddati (JPK 245-m.), jinoyat ishi qo'shimcha tergovga qaytarilganda qamoqda saqlab turish muddatini hisoblab chiqish (JPK 246-m.), mulkiy ziyonni qoplash uchun pul to'lovni to'lashni talab qilish muddati (JPK 312-m.) va boshqalar;

– *prokurorning dastlabki tergov va sudda qonunga rioya etilishini nazorat qilishini kafolatlovchi muddatlar*: pochta-telegraf jo'natmalarini xatlab qo'yish (JPK 166-m.), telefon va boshqa so'zlashuv qurilmalari olib boriladigan so'zlashuvlarni eshitib turish tartibi (JPK 170-m.), prokurorning protsessual majburlov choralari qo'llanilishi to'g'risidagi ko'rsatmasining majburiyligi (JPK 219-m.), ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishni qo'llash tartibi (JPK 243-m.), ayblanuvchini, sudlanuvchini lavozimidan chetlashtirish to'g'risidagi qaror yoki ajrim (JPK 256-m.), shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish to'g'risidagi qaror yoki ajrim (JPK 266-m.), jinoyat ishini qo'zg'atish tartibi (JPK 331-m.), jinoyat ishini ish qo'zg'atilganidan keyin yuborish (JPK 336-m.), jinoyat ishini boshqalarga o'tkazish (JPK 348-m.), dastlabki tergovni to'xtatish asoslari va tartibi (JPK 364-m.), to'xtatilgan jinoyat ishi bo'yicha dastlabki tergovni qayta tiklash (JPK 371-m.), jinoyat ishining prokurorga yuborilishi (JPK 381-m.), ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan prokurorning qarori (JPK 385-m.), jinoyat ishini sudga yuborish (JPK 388-m.) va boshqalar.

Keltirilgan tasnif, garchi shartli bo'lsa-da, bilish xususiyatiga ega va shu bilan birga protsessual muddatlarning mohiyatini aniq aks ettiradi.

JPKning 314-moddasiga ko'ra, amaldagi JPKda belgilangan muddatlar, shuningdek qonunda nazarda tutilgan hollarda surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan tayinlangan muddatlar soatlar, sutkalar va oylar bilan hisoblanadi. Muddatlarni hisoblashda muddatning o'tishi boshlangan soat, sutka hisobga olinmaydi, ammo bu qoida ushlab turish, qamoqda saqlash va tibbiy muassasada bo'lish muddatlarini hisoblashga taalluqli emas.

Muddatni hisoblashda ishdan xoli vaqt ham e'tiborga olinadi. Muddatlar sutkalar bilan hisoblanganda muddat oxirgi sutkada soat 24-00 da tugaydi. Tegishli harakat sudda, prokuraturada yoki boshqa davlat muassasasida bajarilishi lozim bo'lsa, muddat ushbu muassasalarda ish vaqti tamom bo'lishi bilan tugaydi.

Oylar bilan hisoblanadigan muddat oxirgi oyning muddat boshlangan kuniga to'g'ri kelgan sanasida tugaydi, muddatning tugashi tegishli sanasi bo'lmagan oyga to'g'ri kelsa, muddat shu oyning so'nggi sutkasida tamom bo'ladi. Muddatning tugashi ishlanmaydigan kunga (dam olish, bayram kuniga) to'g'ri kelsa, muddat shundan keyingi birinchi ish kunida tugaydi, ushlab turish, qamoqda saqlash va tibbiy muassasada bo'lish muddatini hisoblash hollari bundan mustasno.

JPKning 315-moddasiga binoan, shaxsni ushlab turish, qamoqda saqlash va tibbiy muassasaga joylashtirishda muddat ushbu choralarda amalda qo'llanilgan paytdan boshlab hisoblanadi. Ushlab turish, qamoqda saqlash va tibbiy muassasada bo'lish muddatlari o'tgach, shaxs darhol ozod qilinishi lozim.

Shikoyat, iltimosnoma yoki boshqa hujjat muddat tugaguniga qadar uni qabul qilishga vakolatli shaxsga topshirilgan yoxud xabar qilingan bo'lsa, muddatga rioya etilgan deb hisoblanadi. Shikoyat, iltimosnoma yoki boshqa hujjat muddat tugaguniga qadar pochtaga topshirilgan bo'lsa, qamoqda saqlanayotgan yoxud tibbiy muassasadagi shaxslar uchun esa, dastlabki qamoq yoki tibbiy muassasa ma'muriyatiga topshirilgan bo'lsa, muddat o'tgan deb hisoblanmaydi.

Protsessual muddatlarning mavjudligi protsessning barcha ishtirokchilarini intizomli bo'lishga undaydi, ularga muayyan harakatlarni o'z vaqtida amalga oshirish majburiyatini yuklaydi. Muddatlarning buzilishi ularga rioya etishi shart bo'lgan shaxslarga tegishli oqibatlar keltirishi mumkin.

Protsessual muddatlarga rioya etilishi dastlabki tergov va sud qonuniylikka rioya etilish ko'rsatkichlaridan biridir. Prokuror nazorati

ham aynan shunga qaratilgan. Biroq ushbu muddatlar JPKda nazarda tutilgan hollardagina uzaytirilishi mumkin.

Qonunda nazarda tutilgan hollarda surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan muayyan harakatni bajarish uchun belgilangan muddat protsessning manfaatdor ishtirokchisi qilgan iltimosga binoan muddatni belgilagan surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan uzaytirilishi mumkin (JPK 316-m.).

JPKning 317-moddasiga muvofiq, kamdan-kam hollarda uzrli sabablarga ko'ra o'tkazib yuborilgan muddat ish yuritayotgan surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan tiklanishi lozim. O'tkazib yuborilgan muddatni tiklash haqidagi iltimosnomani qanoatlantirish yoki rad etish xususida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Muddatni tiklashning rad etilishi ustidan umumiy tartibda shikoyat qilinishi va protest bildirilishi mumkin.

Belgilangan muddat o'tkazib yuborilganidan so'ng shikoyat qilinda ajrim yoki qarorning ijrosi manfaatdor protsess ishtirokchisining iltimosiga binoan, o'tkazib yuborilgan muddatni tiklash haqidagi masala hal qilinguniga qadar to'xtatib turilishi mumkin.

Ayblanuvchini qamoqda saqlab turish muddati tugagan jinoyat ishini sud qo'shimcha tergovga qaytargan va ishning holatlariga ko'ra qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini o'zgartirish mumkin bo'lmagan taqdirda, jinoyat ishini qo'shimcha tergovga qaytargan sud tomonidan qamoqda saqlab turish muddati bir oygacha uzaytiriladi, bu muddat ish prokurorga kelib tushgan paytdan boshlab hisoblanib, prokuror jinoyat ishini uch sutkadan kechiktirmay tergovchiga yuborishi shart. Ko'rsatilgan muddatni uzaytirish ayblanuvchi ish sudga yuborilguniga qadar qamoqda bo'lgan vaqtni hisobga olgan holda JPK 245-moddasining birinchi va ikkinchi qismlarida belgilangan tartib hamda doirada amalga oshiriladi.

11.2. Protsessual chiqimlar va ularni qoplash

Protsessual chiqimlar – jinoyat protsessining ayrim ishtirokchilariga ular o'z majburiyatlarini bajarganliklari uchun, shuningdek ashyoviy dalillarni saqlash va jo'natish kabilar uchun to'lanadigan pul summalari. Ular davlat hisobidan to'lanadi va JPKning 318-moddasiga muvofiq, quyidagilardan iborat bo'ladi:

1) jabrlanuvchilar va ularning vakillari, guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar, tarjimonlar va xolislarga ularning protsessual harakatlar o'tkaziladigan joyga kelib-ketish, turar joyni ijaraga olish xarajatlarini qoplash uchun, shuningdek sutkalik xarajat puli tariqasida beriladigan summadan;

2) doimiy ish haqi olmaydigan jabrlanuvchilar va ularning vakillari, guvohlar hamda xolislarga ularni odatdagi mashg'ulotidan chalg'itganlik uchun to'lanadigan summadan;

3) ekspertlar, tarjimonlar, mutaxassislarga ular surishtiruv, dastlabki tergov yoki sudda o'z vazifalarini bajarganligi uchun to'lanadigan haqdan (ana shu vazifalar xizmat topshirig'i tartibida bajarilgan hollar bundan mustasno);

4) sudlanuvchi to'lovdan ozod qilingan taqdirda yuridik yordam ko'rsatganlik uchun himoyachiga to'lanadigan haqdan (ishni yuritayotgan surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud gumon qilinuvchini, ayblanuvchini, sudlanuvchini yuridik yordam uchun to'lovdan batamom yoki qisman ozod etishga haqlidir. Bunday hollarda advokat mehnatiga haq to'lash xarajatlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda davlat hisobidan bo'ladi);

5) ashyoviy dalillarni saqlash va jo'natish bilan bog'liq xarajatlar summasidan;

6) ekspertiza muassasalarida ekspertiza o'tkazish uchun sarflangan summadan;

7) shaxslarni ushlab, majburiy keltirish va qidirish uchun qilingan xarajatlardan;

8) jinoyat ishini yuritishda qilingan boshqa xarajatlardan iborat bo'ladi.

Yuqorida dastlabki to'rt bandeda ko'rsatilgan summalar surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning qarori yoki sudning ajrimiga muvofiq budjet mablag'lari hisobidan to'lanadi.

JPKning 319-moddasiga muvofiq, guvoh tariqasida, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari, ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolis, jamoat ayblovchisi va jamoat himoyachisi tariqasida chaqiriladigan shaxsning surishtiruvchiga, tergovchiga, prokurorga yoki sudga chaqirilganligi bilan bog'liq butkul vaqt uchun ularning ish joyida o'rtacha ish haqi saqlanadi.

Jinoyatlarni tergov qilish va sudda ko'rib chiqish jarayonida barcha protsessual chiqimlar, jumladan, dastlabki tergov organlari va sudning muayyan jinoyat ishi bo'yicha xarajatlari ushbu ish materiallarida qayd

etilgan bo'lishi, ya'ni zarur hujjatlar bilan tasdiqlanishi kerak. Tergov yakunlangach, tergovchi ma'lumotnoma tuzadi, unda mahkumdan undirilishi lozim bo'lgan protsessual chiqimlarni aks ettiradi. Ma'lumotnomada jinoyat ishining xarajatlarni tasdiqlovchi hujjatlari tikilgan betlar ko'rsatiladi. Ma'lumotnoma ayblov xulosasiga berilgan ilovalarning tarkibiy qismi hisoblanadi.

Protsessual chiqimlar, mazkur moddaning oltinchi, yettinchi va sakkizinchi qismlarida nazarda tutilganidan tashqari hollarda, mahkumlardan undiriladi yoki davlat hisobiga o'tkaziladi. Sud protsessual chiqimlarni, tarjimonga to'langan summadan tashqari, mahkumdan undirishga haqli. Protsessual chiqimlar jazodan ozod qilingan mahkum, shuningdek jazo tayinlanmagan mahkum zimmasiga yuklatilishi mumkin. Sud bir necha sudlanuvchini aybli deb topgan taqdirda, ularning har biridan qancha miqdorda protsessual chiqimlarni undirish lozimligini belgilaydi. Bu holda sud aybning og'ir yoki yengilligini, jinoyat uchun javobgarlik darajasi va mahkumlarning mulkiy ahvolini inobatga oladi.

Sudlanuvchi oqlangan yoki JPKning 83-moddasiga muvofiq ish tugatilgan taqdirda protsessual chiqimlar davlat hisobiga o'tkaziladi. Sudlanuvchi bir ayblov bo'yicha oqlangan, boshqa ayblov bo'yicha esa aybli deb topilgan bo'lsa, sud u aybli deb topilgan ayblov bilan bog'liq protsessual chiqimlarni to'lashni uning zimmasiga yuklaydi.

Protsessual chiqimlar undirilishi lozim bo'lgan shaxsning to'lovga moddiy imkoniyati bo'lmagan taqdirda chiqimlar davlat hisobiga o'tkaziladi. Mahkumning protsessual chiqimni to'lashi uning qaramog'ida bo'lganlarning moddiy ahvoriga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa, sud mahkumni protsessual chiqimlarning hammasini yoxud bir qismini to'lashdan ozod etishga haqlidir. Mahkum huquqiy yordam uchun to'lovdan ozod etilgan taqdirda advokat mehnatiga haq to'lash bilan bog'liq protsessual chiqimlar, shuningdek tarjimonga beriladigan pullar davlat hisobidan to'lanadi.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudga qonunda belgilangan tartibda chaqirilgan protsess ishtirokchisining uzrsiz sabablarga ko'ra kelmasligi oqibatida ishning sudga ko'rilishini yoxud tergov harakatlari o'tkazishni kechiktirish bilan bog'liq protsessual chiqimlar ana shu kelmagan shaxsdan undiriladi. Moddiy javobgarlik: advokat uzrsiz sabablarga ko'ra kelmagani uchun tegishli advokatlarning byurosiga, hay'atiga yoki firmasiga, jamoat ayblovchisi yoki jamoat himoyachisi

uzrsiz sabablarga ko'ra kelmagani uchun tegishli jamoat birlashmasi yoxud jamoaga yuklatilishi mumkin.

Sud voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlarni ko'rib chiqayotganida, protsessual chiqimlarni to'lashni voyaga yetmaganning xulq-atvori ustidan tegishli nazorat yo'qligida aybi bo'lgan taqdirda voyaga yetmagan mahkumning ota-onasiga yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslarga yuklashi mumkin. Jabrlanuvchining shikoyati bo'yicha qo'zg'atilgan ish yuzasidan sudlanuvchi oqlangan taqdirda sud protsessual chiqimlarni dastlabki tergov o'tkazish va jinoyatni sudda ko'rib chiqishga sabab bo'lgan shikoyatni bergan shaxsdan to'liq yoki qisman undirishga haqlidir.

Taxminiy testlar

1. O'zbekiston Respublikasi JPKda belgilangan muddatlar qanday hisoblanadi?

- A. Soatlarda
- B. Sutkalarda
- C. Oylarda
- D. Soatlarda, sutkalarda, oylarda
- E. Minutlarda

2. Sutkalarda hisoblanadigan muddat qachon tugaydi?

- A. Oxirgi sutkaning 24.00 soatida
- B. Sud, prokuratura, boshqa davlat muassasasining ish vaqti tugagan paytda
- C. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning ixtiyori bo'yicha
- D. Buni faqat tergovchi hal qiladi
- E. Buni sud hal qiladi

3. Oylarda hisoblanadigan muddat qachon tugaydi?

- A. Oxirgi oyning sanasi bo'yicha muddatning birinchi kuniga mos keluvchi kunida
- B. Ushbu oyning oxirgi kunida
- C. Ishlanmaydigan (dam olish, bayram) kunidan keyingi birinchi ish kunida
- D. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudning ixtiyoriga ko'ra
- E. Sudning ixtiyoriga ko'ra

4. Muddat qachon chora amalda qo'llanilgan paytdan boshlab hisoblanmaydi?

- A. Ushlab turishda
- B. Qamoqqa olishda
- C. Shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirishda
- D. Lavozimdan chetlashtirishda
- E. Harbiy qism qo'mondonligi kuzatuvining belgilanishi

5. Uzrli sabablar bo'yicha o'tkazib yuborilgan muddatni tiklash huquqi kimga berilgan?

- A. Tuman hokimiga
- B. Surishtiruvchiga
- C. Tergovchiga
- D. Prokurorga
- E. Sudga

Tekshirish uchun savollar

1. Jinoyat protsessida muddat deganda nima tushuniladi?
2. Jinoyat protsessida muddatlarning qanday turlari mavjud?
3. Protsessual muddatlarni hisoblash, uzaytirish va tiklash tartibi qanday?
4. Protsessual chiqimlar nimalardan tashkil topadi?
5. Protsessual chiqimlarni undirish tartibi qanday?

XII bob. JINOYAT ISHINI QO‘ZG‘ATISH BOSQICHI

12.1. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish bosqichi va uning ahamiyati

Surishtiruv organi, tergovchi, prokuror va sudning jinoyatchilikka qarshi kurash vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishi ko‘p jihatdan jinoyat ishining to‘g‘ri va o‘z vaqtida qo‘zg‘atilishiga bog‘liq.

Jinoyat ishini qo‘zg‘atish – jinoyat protsessining mustaqil bosqichi bo‘lib, jinoyat ishi undan boshlanadi. Bu bosqich jinoyat protsessining JPK 2-moddasida ko‘rsatilgan umumiy vazifalarini bajarishga xizmat qiladi. Lekin, bundan tashqari, u mustaqil vazifaga – jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi masalani hal qilish vazifasiga ham ega.

Ushbu bosqichning mohiyati shundaki, surishtiruv organi, tergovchi, prokuror va sud o‘zlariga ma‘lum bo‘lib qolgan hodisada jinoyat belgilarini aniqlab, jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishni boshlash haqida qaror qabul qiladilar. Bunday alomatlar bo‘lmaganida, shuningdek jinoyat ishini yuritishni istisno etuvchi holatlar mavjud bo‘lganda esa, jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad etish to‘g‘risida qaror chiqariladi.

Jinoyat ishini qo‘zg‘atish bosqichi mazmunan (jinoyat ishini qo‘zg‘atish yoki qo‘zg‘atishni rad etish haqida) tegishli protsessual hujjat chiqarishdangina iborat emas. Unga jinoyat haqida berilgan ariza yoki xabar bo‘yicha yakuniy qaror chiqarishdan avval keluvchi bir qator masalalarni ko‘rib chiqish va hal etish borasidagi protsessual faoliyat ham kiradi. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish uchun JPK 322-moddasining 1–5-bandlarida mustahkamlangan ma‘lumotlar ham sabab bo‘ladi. Bunda quyidagilarni tekshirish lozim:

- tayyorlanayotgan yoki sodir etilgan jinoyat haqidagi xabar jinoyat ishini qo‘zg‘atish uchun qonuniy sabab bo‘ladimi;
- jinoyat haqidagi xabardan olingan ma‘lumotlarda aks etgan faktlarda jinoyat alomatlari bormi;
- jinoyat JKning qaysi moddasi bo‘yicha kvalifikatsiya qilinishi mumkin;
- qanday aniq ma‘lumotlar asosida olingan xabarda aks etgan faktlar haqiqatan ham mavjud bo‘lgan deb topiladi;
- jinoyat holatlari bo‘yicha hodisa joyini ko‘zdan kechirish kerak emasmi;

– dastlabki tekshiruv o‘tkazish zarurati yuzaga keladimi va agar bunday zarurat mavjud bo‘lsa, qanday tekshiruv harakatlari o‘tkazilishi kerak;

– ushbu organ va muayyan mansabdor shaxs jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi masalani hal qilishga haqlimi yoxud mavjud materiallar tergovga tegishliligi bo‘yicha yuborilishi kerakmi (330, 335-m.);

– jinoyat ishini qo‘zg‘atishga to‘sqinlik qiluvchi holatlar aniqlanmadimi;

– materiallarni jamoat ta’siri choralarini ko‘rish uchun jinoyat ishini qo‘zg‘atmasdan turib yuborish asoslari mavjud emasmi (JPK 334-moddasida belgilangan tartibda);

– jinoyat ishi qo‘zg‘atilgan taqdirda surishtiruv yoki tergovni kim olib borishi kerak;

– jinoyat faqat jabrlanuvchining shikoyati bo‘yicha qo‘zg‘atiladigan (JPK 325-m.) va u ayblanuvchi bilan yarashgan taqdirda tugatiladigan jinoyatlar (JK 66¹-m.) sirasiga kirmaydimi, bunday holda sudya yarashuv uchun qanday choralar ko‘rishi mumkin;

– jinoyatning oldini olish yoki uni bartaraf etish uchun, shuningdek jinoyat izlarini qayd etish va saqlab qolish uchun qanday choralar ko‘rilishi kerak.

Jinoyat kodeksi 105-moddasining birinchi qismida, 109-moddasida, 110-moddasining birinchi qismida, 111-moddasida, 118-moddasining birinchi qismida, 119-moddasining birinchi qismida, 121-moddasining birinchi qismida, 136-moddasida, 139-moddasining birinchi va ikkinchi qismlarida, 140-moddasining birinchi va ikkinchi qismlarida, 149-moddasida nazarda tutilgan jinoyatlar to‘g‘risidagi jinoyat ishlari aybdorni javobgarlikka tortishni so‘rab jabrlanuvchi bergan shikoyat arizasi asosidagina qo‘zg‘atiladi. Jabrlanuvchi nochor ahvolda bo‘lganligi, ayblanuvchiga qaram bo‘lganligi tufayli yoki boshqa sabablarga ko‘ra o‘z huquqini va qonuniy manfaatlarini o‘zi himoya qila olmaydigan alohida hollarda prokuror jabrlanuvchining shikoyatisiz ham jinoyat ishini qo‘zg‘atishi shart.

Mazkur masalalar jinoyat ishini qo‘zg‘atish yoxud qo‘zg‘atishni rad etish to‘g‘risida qaror chiqarilguniga qadar hal etilishi sababli, qonunda nazarda tutilgan harakatlar amalga oshirilishi va quyidagi hujjatlar tuzilishi mumkin: arizachi bila turib yolg‘on xabar berganlik uchun javobgarlikka tortilishi to‘g‘risida ogohlantirilganligi haqida u imzolagan og‘zaki ariza bayonnomasi; aybini bo‘yniga olib kelganlik haqida

bayonnoma; korxonalar, muassasa va tashkilotlardan, shuningdek fuqarolardan dastlabki tekshiruv davomida tushuntirishlar olish; tergovchi yoki prokurorning surishtiruv organiga dastlabki tekshiruv davomida tezkor-qidiruv choralari o'tkazish zarurligi haqida bergan xabarlar; hujjatlarni tergovga yoki sudlovga tegishliligi bo'yicha yuborish haqidagi qaror; hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish bayonnomasi; ekspertiza tayinlash haqidagi qaror.

Shunday qilib, jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichida keng doiradagi jinoyat-protsessual harakatlar bajariladi, uning subyektlari bo'lib jinoyat haqida ariza bergan shaxs (fuqaro, muassasa, korxonalar yoki tashkilot), surishtiruv organi, tergovchi, prokuror yoki sudya, shuningdek jamoatchilik vakillari, fuqarolar maydonga chiqadi hamda ushbu bosqich davomida jinoyat-protsessual munosabatlarning butun boshli tizimini yuzaga keltiruvchi bir qator protsessual hujjatlar chiqariladi. Ushbu bosqichga ham qonunda belgilangan muayyan protsessual shakl xos bo'lib, unga qat'iy rioya etish jinoyatlar haqidagi dastlabki materiallar bo'yicha chiqariladigan qarorlarning qonuniyligi va asoslanganligining muhim kafolati hisoblanadi.

Jinoyat ishini qo'zg'atish – jinoyat sodir etgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish, jazoga hukm etish va jazolashning zaruriy dastlabki sharti. U qonunda nazarda tutilgan protsessual majburlash choralari va tergov harakatlarini amalga oshirish uchun huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Faqat jinoyat ishi qo'zg'atilganidan keyin surishtiruv organi, tergovchi, prokuror yoki sudya o'z vakolatlari doirasida tintuv o'tkazish, ashyolarni olib qo'yish, shaxslarni guvohlar, jabrlanuvchilar sifatida so'roq qilish uchun chaqirishga haqlidir va h.k. Binobarin, jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichi ayrim fuqarolarni jinoiy javobgarlikka, boshqalarni esa sudlovga asossiz jalb etishdan saqlash uchun protsessual kafolat bo'lib xizmat qiladi.

Jinoyat ishini qo'zg'atish nafaqat huquqiy, balki katta siyosiy ahamiyatga ham ega. Jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi qarorni surishtiruv organi, tergovchi, prokuror va sud, ya'ni davlatning vakolatli organlari va mansabdor shaxslari qabul qiladilar. Ushbu organlar va mansabdor shaxslarning ish sifatiga qarab aholida jinoyatchilikka qarshi kurashning samaradorligi, jamoat tartibini muhofaza etishni tashkil qilish haqida tasavvur shakllanadi.

Surishtiruv organlari, tergovchi, prokuror va sudning qonunni buzish bilan bog'liq har qanday jinoiy harakatlarga nisbatan tez va dadil chora

ko‘rishi jinoyatchilikka qarshi samarali kurashning muhim shartidir. U jinoyatning fosh etilishini va ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxslarning qonunda belgilangan javobgarlikka muqarrar tortilishini ta‘minlaydi. Jinoyat ishini o‘z vaqtida va asosli ravishda qo‘zg‘atish huquqiy tartibning mustahkamlanishiga, fuqarolarning qonunlarga qat‘iy rioya etish ruhida tarbiyalanishiga ko‘maklashadi.

Jinoyat ishini asossiz ravishda qo‘zg‘atish ham, qo‘zg‘atishni asossiz rad etish ham qonunni qo‘pol tarzda buzishdir. U davlatga va jamiyatga, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga katta zarar yetkazadi, jamoatchilik ko‘z o‘ngida jinoyatchilikka qarshi kurashishi lozim bo‘lgan organlarning obro‘sini tushiradi.

Jinoyat ishini asossiz ravishda qo‘zg‘atish kuch va mablag‘larning befoyda sarflanishiga, sun‘iy ravishda ortiqcha ish yaratilishiga olib keladi. Asos bo‘lmay turib jinoyat ishini qo‘zg‘atish yanada jiddiy qonun buzilishlariga – noqonuniy ushlab turish, ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish, asossiz ravishda tintuv o‘tkazish, qamoqqa olish va boshqa protsessual majburlov choralari qo‘llashga olib kelishi mumkin. Ayni paytda jinoyat ishini qo‘zg‘atishni asossiz ravishda rad qilish jinoyat sodir etgan shaxslarning jazolanmay qolishiga olib keladi, jinoiy faoliyatning davom etishi uchun sharoit yaratadi, sodir etilgan jinoyat uchun jazoning muqarrarligi prinsipi buziladi.

Faqat jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi masalani qonuniy va asosli hal qilishgina jinoyat protsessining dastlabki bosqichida hal etilishi lozim bo‘lgan vazifalarning bajarilishini ta‘minlaydi. Ushbu vazifa prokurorning jinoyat ishini qo‘zg‘atishning qonuniyligini nazorat qilish vazifasiga kiradi.

12.2. Jinoyat ishini qo‘zg‘atishga vakolatli bo‘lgan organlar va shaxslar

Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida jinoyat ishini qo‘zg‘atishga haqli bo‘lgan organlar va shaxslarning to‘liq ro‘yxati berilgan. Ularga sud (sudya), prokuror, tergovchi va surishtiruvchi kiradi (JPK 15, 321-m.). Ushbu ro‘yxat kengaytirib talqin etilishi mumkin emas. Qonun huquqni muhofaza qiluvchi organlarga jinoyat aniqlangan har bir holatda jinoyat ishini qo‘zg‘atish va jinoyat hodisasini, jinoyat sodir etganlikda aybdor shaxslarni aniqlashga qaratilgan barcha choralarni ko‘rish va ularni jazolash vazifasini yuklaydi.

Sud, prokuror, tergovchi va surishtiruvchi jinoyat alomatlari aniqlangan har bir holda o'z vakolatlari doirasida jinoyat ishini qo'zg'atishga nafaqat haqli, balki majburdirlar.

Sud jinoyat ishini hay'atda va yakka tartibda qo'zg'atishi mumkin. Sudya, agar ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi materiallarni ko'rib chiqish chog'ida huquqbuzarlarning harakatlarida jinoyat alomatlari mavjudligi haqidagi xulosaga kelsa, jinoyat ishi qo'zg'atishga haqlidir. Ushbu holda sudya huquqbuzarlik haqidagi ishni tugatadi, qo'zg'atilgan jinoyat ishini esa surishtiruv yoki dastlabki tergov o'tkazish uchun jo'natadi.

Sud muhokamasi vaqtida sudlanuvchi ilgari ayblov e'lon qilinmagan jinoyatni sodir etganligini yoki jinoiy javobgarlikka tortilmagan shaxsning jinoyat sodir etganligini ko'rsatuvchi holatlar aniqlangan taqdirda ham sud jinoyat ishi qo'zg'atishi kerak. Sud fuqarolik ishini ko'rib chiqish chog'ida tarafning yoki boshqa shaxsning harakatlarida jinoyat alomatlarini aniqlagan taqdirda ham jinoyat ishini qo'zg'atishi mumkin.

Mamlakatimizda yuridik shaxslar o'rtasidagi nizoni ko'rib chiqayotganida taraflaridan biri bo'lgan fuqarolarning harakatlarida jinoyat tarkibini aniqlagan *xo'jalik sudlariga* ham jinoyat ishi qo'zg'atish huquqi berilgan.

Prokuror qonunlarning aniq va bir xilda ijro etilishi ustidan nazorat qilish chog'ida jinoyat ishini qo'zg'atish haqida asoslantirilgan qarorlar chiqarish orqali fuqarolarning huquq va erkinliklari, shuningdek huquqiy tartibning jinoiy buzilishiga qarshi choralar ko'radi. U surishtiruvchi va tergovchining jinoyat ishini qonuniy va asosli ravishda qo'zg'atganligini kuzatib boradi.

Ichki ishlar, prokuratura va milliy xavfsizlik xizmati organlarining *tergovchilari* qonunda ularning tergovga tegishli qilib belgilangan jinoyat ishlarini qo'zg'atadilar. Agar tergovchiga boshqa dastlabki tergov organining tergoviga tegishli bo'lgan jinoyat haqidagi dastlabki material kelib tushgan bo'lsa, u ushbu materialni jinoyat ishini qo'zg'atmasdan turib, tergovga tegishliligi bo'yicha jo'natish huquqiga egadir. Ushbu holda tergovchi jinoyatning oldini olish yoki uni bartaraf etish, shuningdek jinoyat izlarini qayd etish choralarini ko'rishi shart. Biroq, agar kechiktirib bo'lmas tergov harakatlari o'tkazish zarur bo'lsa, tergovchi jinoyat ishi qo'zg'atishi, bunday harakatlarni amalga oshirishi, so'ngra ishni tergovga tegishliligi bo'yicha yuborishi shart.

Surishtiruv organlarining jinoyat ishini qo'zg'atish bo'yicha vakolatlari ularning faoliyatiga xos sharoitlar hamda ular surishtiruv o'tkazayotgan jinoyat ishlarining toifasiga qarab belgilanadi. Ular orasida jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi masalani hal etishda eng faol o'rinni militsiya egallaydi. Uning zimmasiga huquqiy tartibni muhofaza qilish va jinoyatchilikka qarshi kurash vazifalari yuklatilgan.

Agar surishtiruv organiga jinoyat ishi haqidagi material kelib tushsa, u jinoyat ishi qo'zg'atishi, kechiktirib bo'lmaz tergov harakatlarini o'tkazishi va jinoyat ishini tergovga tegishlilik bo'yicha yuborishi lozim.

Inson huquqlarini kafolatlash va tergov sifatini oshirish manfaatlari yo'lida dastlabki tergovni tergovchilar amalga oshirishi to'g'ri. Amaldagi JPKda ham ana shu yo'ldan borilgan. Biroq amaliyot ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan va uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar haqidagi ishlar bo'yicha surishtiruv organlari ham jinoyat ishini sudga yuborib, tergov ishi o'tkazishlari mumkinligini ko'rsatmoqda. Shu sababli hozirgi vaqtda surishtiruv organlarini to'laligicha qayta tiklash, ya'ni ularning vakolatlarini ancha kengaytirish hamda tergovchilarga og'ir va o'ta og'ir jinoyatlarni tergov qilish vazifalarini qoldirish haqidagi masalalar ko'rib chiqilmoqda.

12.3. Jinoyat ishini qo'zg'atish sabablari va tartibi

Jinoyat ishini qo'zg'atish sababi – qonunda belgilangan hamda surishtiruv organi, tergovchi, prokuror yoki sudga tayyorlanayotgan yoki sodir etilgan jinoyat haqida ma'lumot beradigan manba. Sababning mavjudligi ushbu organlarning jinoyat ishini qo'zg'atish zarurligi haqidagi masalani ko'rib chiqish majburiyatini yuzaga keltiradi.

JPKning 322-moddasiga ko'ra, jinoyat ishini qo'zg'atish uchun:

- 1) shaxslarning arizalari;
- 2) korxonalar, muassasa, tashkilot hamda jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslar bergan xabarlar;
- 3) ommaviy axborot vositalarining xabarlari;
- 4) jinoyat sodir etilganligini ko'rsatuvchi ma'lumotlar va izlarni surishtiruv organi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning bevosita o'zi aniqlashi;
- 5) aybini bo'yniga olish haqidagi arz sabab bo'ladi.

JPKda jinoyat haqidagi ma'lumotlarning u yoki bu manбайдan jinoyat ishini qo'zg'atish uchun sabab sifatida foydalanish shartlari va tartibi ham belgilangan.

Shaxslarning arizalari. Bular jinoyat ishini qo‘zg‘atishning amaliyotda eng ko‘p tarqalgan sababidir. JPKning 324-moddasiga muvofiq, shaxslarning jinoyat to‘g‘risidagi arizalari yozma yoki og‘zaki bo‘lishi mumkin. Fuqarolarning og‘zaki arizalari bayonnomada qayd etiladi. Bayonnomada quyidagi ma‘lumotlar bo‘lishi kerak:

- ariza qabul qilingan joy va vaqt;
- arizani qabul qilgan shaxsning lavozimi va familiyasi;
- ariza beruvchi haqidagi ma‘lumotlar (familiyasi, ism, otasining ismi, tug‘ilgan yili, lavozimi va ish joyi, shaxsini tasdiqlovchi pasport yoki boshqa hujjat, uy manzili);
- JKning 237-moddasi bo‘yicha ariza beruvchiga yolg‘on xabar bersa, jinoiy javobgarlikka tortilishi tushuntirilganligi haqida belgi. Bu ariza beruvchining imzosi bilan tasdiqlanadi;
- ariza mazmunining birinchi shaxs (arizachi) nomidan bayoni;
- bayonnomani arizachi o‘qiganligi va uning so‘zlaridan to‘g‘ri yozilganligi haqidagi belgi, shuningdek arizachining va arizani qabul qilgan mansabdor shaxsning imzosi.

Fuqarolar yozma arizalarini imzolagan bo‘lishlari kerak. Anonim ariza, ya‘ni imzosiz, qalbaki imzoli yoki uydirma shaxs nomidan yozilgan ariza jinoyat ishini qo‘zg‘atish uchun sabab bo‘la olmaydi (JPK 323-m.). Anonim arizada jinoyatlarga oid aniq faktlar mavjud bo‘lganda, uni surishtiruv organi (o‘z tashabbusi bilan yoki prokuror, tergovchi, sudning topshirig‘i bo‘yicha) tekshirib chiqishi mumkin. Agar faktlar tasdiqlansa, bunday holda surishtiruv organlarining jinoyat alomatlarini bevosita aniqlashlari jinoyat ishini qo‘zg‘atish uchun sabab bo‘ladi.

Qonunning arizani uning muallifi imzolashi shart ekanligiga oid talabi jinoyat haqida ma‘lumotlardan xabar beruvchi fuqaroning javobgarligini oshirishga, pirovardida, jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi masalani hal etish uchun asos qilib olish mumkin bo‘lgan ishonchli faktlarni olishga qaratilgan. Shu bois og‘zaki yoki yozma ariza yoxud xabar olingan har bir holda arizachining shaxsini aniqlash jinoyat ishini asosli tarzda qo‘zg‘atish uchun katta ahamiyatga ega.

Korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslar bergan xabarlar. Bunday xabarlar jinoyat ishini qo‘zg‘atish uchun mustaqil sabab sifatida ajratilgan. Bu bilan jamoatchilikning jinoyat ishini qo‘zg‘atish bosqichidagi ishtirokining ahamiyati ta‘kidlangan. Ular yozma shaklda (xizmat xati, tasdiqlangan telefonogramma, telegramma, radiogramma shaklida) bayon etilishi

mumkin. Xabar yuboruvchi sodir etilgan jinoyatga oid holatlarni tasdiqlovchi o'z ixtiyoridagi hujjatlarni xabarga ilova qilib yuborishi mumkin.

Ommaviy axborot vositalari bergan xabarlar. Muayyan jinoyat to'g'risida matbuot, radio va televideniye, hujjatli kinofilmlardagi, shuningdek ommaviy axborot vositalariga yo'llangan, lekin e'lon qilinmagan xatlardagi xabarlar jinoyat ishini qo'zg'atishga sabab bo'ladi.

Jinoyat to'g'risidagi xabarni e'lon qilgan yoki tegishli joylarga yuborgan ommaviy axborot vositalari, shuningdek bu xabar mualliflari surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudning talabiga asosan o'z ixtiyorlarida bo'lgan hujjatlarni va xabarni tasdiqlovchi boshqa materiallarni taqdim qilishlari shart (JPK 327-m.). JPKda jinoyat ishini qo'zg'atish uchun bunday sababning belgilanganligi militsiya, tergovchilar, prokurorlar va sudyalarga doimiy ravishda matbuot xabarlarini kuzatib borish va ular bo'yicha chora ko'rish majburiyatini yuklaydi.

Muassasa, korxon va tashkilotlarning devoriy gazetalarda e'lon qilingan xabarlar JPKda nazarda tutilmagan. Devoriy gazetalardagi xabarlar jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi masalani hal qilish vakolatiga ega bo'lgan organlarga ma'lum bo'lib qolsa, tegishli organning jinoyat alomatlarini bevosita aniqlashi buning sababi bo'lib xizmat qiladi.

Aybini bo'yniga olish to'g'risidagi arz. Bu – ariza beruvchining o'zi sodir etgan jinoyati to'g'risida u shu jinoyatni sodir etishda gumon qilinmasidan va unga ayblov e'lon qilinmasidan oldin bergan xabari. U og'zaki yoki yozma bo'lishi mumkin. Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud og'zaki xabarni bayonnomada aks ettiradi, unga arz qiluvchining shaxsiga doir ma'lumotlar kiritiladi va unda arzning mazmuni birinchi shaxs nomidan bayon qilinadi. Bayonnomaga arz qiluvchi va surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sudya imzo chekadi.

Aybini bo'yniga olish to'g'risidagi arzni surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud baholaydilar (JPK 113-m.).

Aybini bo'yniga olish to'g'risidagi arz bilan gumon qilinuvchi ushlanganida o'tkazilgan so'roqlardan keyingi chin ko'ngildan aybiga iqrar bo'lishni farqlash lozim. Bunday iqrarlik ba'zan ichki ishlar idoralari amaliyotida aybini bo'yniga olish to'g'risidagi arz sifatida noto'g'ri rasmiylashtiriladi.

Aybini bo'yniga olish to'g'risidagi arz bilan murojaat qilgan shaxs JPKning 221-moddasida ko'rsatilgan shartlar mavjud bo'lganda ushlab turilishi mumkin.

Surishtiruv organi, tergovchi, prokuror va sudning jinoyat alomatlarini bevosita aniqlashi. Ushbu sababning o'ziga xos jihati shundaki, jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi masala tayyorlanayotgan yoki sodir etilgan jinoyat haqida ariza, xabar yoki xat tushganligi sababli emas, balki surishtiruv organi, tergovchi, prokuror, sudya yoki sudning tashabbusi bilan hal qilinadi. Jinoyat sodir etilganligini ko'rsatuvchi ma'lumotlarning bevosita aniqlanishi quyidagi hollarda jinoyat ishini qo'zg'atishga sabab bo'lishi mumkin:

1) surishtiruvchi ma'muriy vazifani amalga oshirayotganida yoki boshqa jinoyatga doir ish bo'yicha surishtiruv o'tkazish chog'ida jinoyatga oid ma'lumotlarni aniqlaganida;

2) tergovchi boshqa jinoyatga doir ish bo'yicha dastlabki tergov yuritish chog'ida jinoyatga oid ma'lumotlarni aniqlaganida;

3) prokuror qonunlarning bajarilishi ustidan nazorat qilish paytida yoki boshqa jinoyatga doir ish bo'yicha dastlabki tergov olib borish chog'ida jinoyatga oid ma'lumotlarni aniqlaganida;

4) sudya ma'muriy huquqbuzarlikka doir ishni yuritish chog'ida jinoyatga oid ma'lumotlarni aniqlaganida;

5) sud fuqaroviy ishni yoki boshqa jinoyatga doir ishni yuritish chog'ida jinoyatga oid ma'lumotlarni aniqlaganida (JPK 328-m.).

Jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma'lumotlar ro'yxatga olinishi va darhol, jinoyat ishini qo'zg'atish uchun sabab qonuniyligini va asoslar yetarli ekanligini bevosita yoxud surishtiruv organlari yordamida tekshirish zarurati bo'lgan taqdirda esa, o'n sutkadan kechiktirmasdan hal qilinishi lozim. Ushbu muddat jinoyatga oid arizalar, xabarlar va boshqa ma'lumotlar olingan paytdan boshlab hamda ishni qo'zg'atish yoki qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida qaror chiqarilguniga qadar yoxud tergovga qadar tekshiruv materiallari JPKning 587-moddasiga muvofiq prokurorga yuborilguniga qadar bo'lgan vaqtni o'z ichiga oladi.

Ko'rsatilgan muddat ichida tergovga qadar tekshiruv o'tkazilib, uning davomida qo'shimcha hujjatlar, tushuntirishlar talab qilib olish, shuningdek shaxsni ushlab turish, hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish va ekspertiza o'tkazish mumkin. Tergovga qadar tekshiruv vaqtida boshqa tergov harakatlarini o'tkazish man qilinadi.

Alohida hollarda, tergovga qadar tekshiruv muddati quyidagi holatlardan biri mavjud bo'lgan taqdirda, surishtiruvchi yoki tergovchining asoslantirilgan qaroriga ko'ra prokuror tomonidan bir oygacha uzaytirilishi mumkin:

1) o‘tkazish uchun ko‘p vaqt talab qiladigan ekspertiza, xizmat tekshiruvi, hujjatli taftish yoki boshqa tekshiruv tayinlangan bo‘lsa;

2) olis joylarda bo‘lgan yoki chaqiruvga binoan hozir bo‘lishdan bo‘yin tovlayotgan shaxslardan tushuntirishlar talab qilib olish zarur bo‘lsa;

3) yangi holatlar aniqlanib, ularni qo‘shimcha tarzda tekshirmasdan turib qaror qabul qilishning imkoni bo‘lmasa. (JPK 329-m.).

Jinoyatlar haqidagi arizalar va xabarlarining to‘liq va qat’iy hisobga olib borilishini ta’minlash – jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi masalani to‘g‘ri va zaruriy hal qilishning sharti. Jinoyatlar haqidagi arizalar va xabarlarini ro‘yxatga olishdan yashirish, jinoyatlarni har qanday shakldagi hisobdan yashirish, shuningdek ularga nisbatan choralar ko‘rmaslik qonuniylikni qo‘pol ravishda buzish bo‘lib, aybdorlarga nisbatan qattiq choralar, hatto jinoiy javobgarlikka tortishgacha bo‘lgan choralarni qo‘llashgacha olib keladi.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud jinoyatga oid ma’lumotlar olingan yoki bunday ma’lumotlarni bevosita o‘zlari aniqlagan har bir holda quyidagi qarorlardan birini qabul qiladi:

- 1) jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqida;
- 2) ishni qo‘zg‘atishni rad qilish haqida;
- 3) ariza yoki xabarni tergovga tegishliligiga qarab yuborish haqida (JPK 330-m.).

12.4. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish asoslari

Qonuniy sababdan tashqari, jinoyat ishini qo‘zg‘atish uchun yetarli asoslarning mavjud bo‘lishi ham zarur. JPKning 321-moddasiga muvofiq, jinoyat ishi yetarli asoslar mavjud bo‘lgan barcha hollarda qo‘zg‘atiladi.

«Jinoyat ishini qo‘zg‘atish asoslari» tushunchasi jinoyat alomatlari mavjudligini ko‘rsatuvchi ma’lumotlarni nazarda tutadi (JPK 322-m.). U ikkita o‘zaro chambarchas bog‘liq unsurdan tashkil topadi:

1) jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi masalani hal qilishga vakolatli bo‘lgan mansabdor shaxsga ma’lum bo‘lib qolgan hodisada jinoyat alomatlarining mavjudligi;

2) jinoyat alomatlarini aniqlashga asos bo‘ladigan yetarli ma’lumotlarning mavjudligi.

Jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi qarorni qabul qilish paytida jinoyat tarkibining barcha elementlari haqida to‘liq ma’lumotlarga ega

bo'lish shart emas. Muayyan shaxslarni, ayb shaklini, jinoyat sodir etilishining motivlari, usullari va boshqa holatlarini to'liq va har tomonlama aniqlash dastlabki tergov bosqichining, keyinchalik esa sud muhokamasining vazifalaridir.

Jinoyat ishini qo'zg'atish asoslarining zaruriy elementi bo'lmish «jinoyat alomatlari» tushunchasini tahlil qilishda jinoyat va jinoyat-protsessual huquqning chambarchas aloqadorligi ayniqsa yorqin namoyon bo'ladi. Jinoyat alomatlarining aniqlanishi JKning muayyan normasida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli, jinoiy jazolanadigan qilmish haqida yetarli ma'lumotlar mavjud bo'lishini taqozo etadi.

Jinoyat ishini qo'zg'atish to'g'risidagi masalani hal qilishda jinoiy jazoga tortiladigan qilmishni faqat ma'muriy, fuqaroviy-huquqiy va boshqa munosabatlarni yuzaga keltiruvchi harakatlardan farqlash imkonini beruvchi belgilarga alohida e'tibor berish kerak. Ushbu belgilar, avvalo, jinoyatning obyektiv tomoniga taalluqli bo'lib, jinoyat hodisasining o'zi haqiqatda mavjud bo'lganligi haqida xulosa qilish imkonini beradi. Jinoyat ishini qo'zg'atish chog'ida aniqlangan jinoyat belgilariga muvofiq, qilmish JKning tegishli moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi. Jinoyat protsessini bundan keyingi yuritish davomida ushbu kvalifikatsiyaga aniqlik kiritilishi mumkin.

Jinoyat ishini qo'zg'atish uchun asos bo'lib xizmat qiluvchi faktik ma'lumotlarni olish yoki tekshirish maqsadida surishtiruv organi, tergovchi, prokuror yoki sud muayyan tekshiruv harakatlarini amalga oshirishi mumkin. Ushbu harakatlarning butun ma'nosi va vazifasi jinoyat belgilarining va ish yuritishni istisno etuvchi holatlarning bor-yo'qligini aniqlashdan iborat. Bu narsa aniqlangan zahoti jinoyat ishini qo'zg'atish yoki qo'zg'atishni rad etish haqida tegishli qaror qabul qiladi. Tekshiruv harakatlari haqiqatan zarur bo'lgan hollarda va faqat qonunda belgilangan muddatda amalga oshirilishi mumkin. Agar sababda jinoyat alomatlarini yoki ularning yo'qligini ko'rsatuvchi yetarli faktik ma'lumotlar mavjud bo'lsa, qaror qo'shimcha tekshirishsiz qabul qilinishi kerak.

Jinoyat ishini qo'zg'atish asoslari turli usullarda tekshiriladi. Tekshiruv doirasida tegishli organga taftish yoki inventarizatsiya o'tkazish haqida topshiriq berilishi, ilmiy bilimlarni talab etuvchi u yoki bu masalada mutaxassis maslahati olinishi mumkin. Surishtiruv organlari jinoyatlarni va ularni sodir etgan shaxslarni aniqlashga qaratilgan tezkor-qidiruv choralarini amalga oshirishga haqlidirlar.

Jinoyatga oid ma'lumotlarni ko'rib chiqish natijasida quyidagi qarorlardan biri qabul qilinadi:

- 1) jinoyat ishini qo'zg'atish to'g'risida;
- 2) jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish to'g'risida;
- 3) ariza yoki xabarni tergovga tegishliligi bo'yicha jo'natish to'g'risida.

Qabul qilingan qaror haqida arizachiga xabar beriladi.

12.5. Jinoyat ishini qo'zg'atish tartibi

Qonuniy sabab yoki yetarli asoslar bo'lganda, qabul qilinadigan jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi qarorga, JPKning 331-moddasiga muvofiq, tegishli protsessual hujjat shakli berilishi kerak. Jinoyat ishini qo'zg'atish haqida surishtiruv organi, tergovchi, prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi. Jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi qaror (ajrim) muhim protsessual hujjatdir. Unga qo'yiladigan talablarga qat'iy rioya etish jinoyat ishini qo'zg'atishning qonuniyligi va asoslanganligini ta'minlovchi kafolatlardan biridir.

Jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi qaror uchta qismdan, ya'ni kirish, tavsiflash-asoslantirish va xulosa qismlaridan iborat bo'ladi.

Kirish qismida: qaror nomi, tuzilgan vaqti va joyi, qaror chiqargan shaxsning lavozimi, unvoni, familiyasi, ismi va otasining ismi ko'rsatiladi; tavsiflash-asoslantirish qismida – jinoyat ishini qo'zg'atish sabablari va asoslari bayon etiladi; xulosa qismida esa – jinoyat ishini qo'zg'atish haqida qabul qilinayotgan qaror jinoyatning JK tegishli moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilinadi hamda jinoyat ishining bundan buyon qayerga yuborilishi ko'rsatilgan holda beriladi.

JPKning 331-moddasiga muvofiq, prokuror jinoyat ishini qo'zg'atish haqida qaror chiqarganidan so'ng ishni tergov va surishtiruv o'tkazish uchun jo'natadi. Tergovchi dastlabki tergovni amalga oshirishga, surishtiruv organi esa surishtiruv o'tkazishga kirishadi. Sudya ishni yuritish va dastlabki tergov yoki surishtiruv o'tkazish uchun jo'natadi. Surishtiruv organlari yoki tergovchi jinoyat ishini qo'zg'atish haqida chiqargan qarorning nusxasi darhol prokurorga yuborilishi kerak.

JPKning 337-moddasiga muvofiq, jinoyat ishini qo'zg'atishning qonuniyligi ustidan nazorat olib borayotgan prokuror:

- 1) surishtiruvchining, surishtiruv organi boshlig'ining, tergovchining jinoyat ishini qo'zg'atish to'g'risidagi qarorini bekor qilishga va ish qo'zg'atishni rad qilishga;

2) surishtiruvchining, surishtiruv organi boshlig'ining, tergovchining jinoyat ishi qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi qarorini bekor qilishga va ayni vaqtda ish qo'zg'atishga;

3) ish qo'zg'atish to'g'risidagi yoki ish qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi sudning ajrimi ustidan yuqori turuvchi sudga protest berishga haqlidir.

Agar jinoyat ishini tergovni yuritayotgan shaxs qo'zg'atgan bo'lsa, jinoyat ishini qo'zg'atish va uni o'z yurituviga olish haqida qaror chiqariladi. Surishtiruvchi chiqargan jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi qarorni surishtiruv organining boshlig'i tasdiqlaydi. U asossiz ravishda jinoyat ishini qo'zg'atishga yo'l qo'ymaslik uchun dastlabki materiallarni shaxsan o'rganib chiqishi shart. Jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi qaror yuzasidan JPKning 338-moddasiga muvofiq shikoyat berilishi mumkin.

12.6. Jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish asoslari va tartibi

Jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish masalalari jinoyat-protsessual fanda yetarlicha tadqiq etilmagan. Ayni paytda dastlabki tekshiruv vaqtida jinoyat ishi qo'zg'atishni istisno etuvchi holatlar aniqlanishi mumkin. Ularning ro'yxati JPKning 333-moddasida berilgan.

Jinoyat ishini qo'zg'atish asoslari mavjud bo'lmagan taqdirda, shuningdek ish yuritishni istisno etuvchi holatlar (JPK 83-m. 1 va 2-b. va 84-m. 1, 3-8-b.) aniqlangan taqdirda, jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror qaror, sud esa ajrim chiqaradi, jinoyat sodir etilganligi to'g'risida xabar bergan fuqaro, korxonalar, muassasa, tashkilot, jamoat birlashmasi yoki mansabdor shaxs bu haqda xabardor qilinadi. Bunda ularga qaror yoki ajrim ustidan shikoyat qilish huquqi va tartibi tushuntirilishi lozim.

JPKning 84-moddasi birinchi qismining 2-bandida (e'lon qilingan amnistiya akti sodir etilgan jinoyat yoki shaxsga daxldor bo'lsa) nazarda tutilgan holat aniqlangan taqdirda, jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish JPKning 63-bobida nazarda tutilgan qoidalarga binoan sud tomonidan amalga oshiriladi.

JPKning 83-moddasiga muvofiq, quyidagi hollarda jinoyat ishini qo'zg'atish mumkin emas, qo'zg'atilgan jinoyat ishlari esa tugatilishi lozim:

1) ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa;

- 2) uning qilmishida jinoyat tarkibi bo'lmasa;
- 3) uning sodir etilgan jinoyatga daxli bo'lmasa.

JPKning 84-moddasiga muvofiq:

- 1) shaxsni javobgarlikka tortish muddati o'tgan bo'lsa;
- 2) e'lon qilingan amnistiya akti sodir etilgan jinoyat yoki shaxsga daxldor bo'lsa;

3) ayblanuvchi, sudlanuvchi vafot etgan bo'lsa;

4) ayni bir jinoyatni sodir etganlikda ilgari gumon qilingan yoki ayblangan shaxsga nisbatan jinoyat ishini tugatish haqidagi sudning ajrimi yoxud tergovchi, prokurorning qarori qonuniy kuchga kirgan bo'lsa;

5) shaxsga nisbatan aynan shu ayblov bo'yicha ishni tugatish haqida sudning qonuniy kuchga kirgan ajrimi (qarori) yoki vakolatli mansabdor shaxsning jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish yoxud ishni tugatish haqida bekor qilinmagan qarori bo'lsa;

6) ish faqat jabrlanuvchining shikoyati bilan qo'zg'atiladigan hollarda uning shikoyati bo'lmasa, JPKning 335-moddasida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno;

7) shaxs ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan paytda jinoiy javobgarlikka tortish mumkin bo'lgan yoshga to'lmagan bo'lsa;

8) O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasida shaxsning o'z qilmishiga amalda pushaymon bo'lganligi tufayli javobgarlikdan ozod qilinishi nazarda tutilgan bo'lsa.

JPKning 84-moddasi birinchi qismining 1, 2, 3 va 8-bandlarida nazarda tutilgan hollarda, agar ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki vafot etgan ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari talab qilsa, ishni yuritish umumiy tartibda davom ettirilishi mumkin. Bunday hollarda hukm qilish uchun asoslar mavjud bo'lsa, ayblov hukmi jazo tayinlanmasdan chiqariladi.

Shuni e'tiborga olish lozimki, jinoyat ishi yuritishni istisno etuvchi holatlarni jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichida har doim ham aniqlab bo'lmaydi. Ko'pincha ular o'tkazilgan surishtiruv yoki dastlabki tergov natijasida muayyan shaxsni ayblanuvchi tariqasida ishga jalb etgandan so'nggina ma'lum bo'ladi. Shu bois, dastlabki materiallarda jinoyat alomatlari mavjudligini ko'rsatuvchi yetarli ma'lumotlar ko'zga tashlansa, garchi tergov davomida jinoyat ishini tugatishni talab etuvchi holatlar aniqlangan taqdirda ham jinoyat ishini qo'zg'atish qonuniy va asosli bo'ladi.

Biroq dastlabki materiallardan jinoyat ishini qo'zg'atishni jamoat ta'siri choralari ko'rish orqali istisno etuvchi holatlar mavjudligi ko'rinib turgan bo'lsa, jinoyat ishini qo'zg'atish asossiz bo'ladi.

Kelib tushgan materiallarda jinoyat alomatlari borligini ko'rsatuvchi ma'lumotlar bo'lmaganida, xuddi shuningdek jinoyat ishi yuritishni istisno etuvchi holatlar mavjud bo'lganda, prokuror, tergovchi, surishtiruv organi va sudya jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish haqida qaror qabul qiladi. Surishtiruvchi, tergovchi yoki sud jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi qarorning yoxud ajrimning ko'chirma nusxasini prokurorga yuboradi (JPK 333-m.).

Jinoyat ishi qo'zg'atishni rad qilishda shaxs harakatlarida ma'muriy yoki intizomiy nojo'ya harakat yoki jamoat tartibini boshqacha tarzda buzish alomatlari aniqlansa, tegishli mas'ul organlar va mansabdor shaxslar kelib tushgan arizani ko'rib chiqish va hal etish uchun jamoat birlashmasi, mehnat jamoasi, aholi istiqomat joylaridagi fuqarolar yig'iniga ma'muriy yoki intizomiy tartibda hal qilish uchun yuborishga haqlidirlar.

Jinoyat ishini qo'zg'atishning rad qilinganligi haqida ariza yoki xabar bergan shaxs, muassasa, korxonalar yoki jamoat tashkiloti xabardor qilinadi va ularga ushbu qaror yuzasidan shikoyat qilish huquqlari tushuntirib beriladi. Jinoyat ishini qo'zg'atish asossiz ravishda rad qilingan taqdirda prokuror o'z qarori bilan tergovchi yoki surishtiruv organining noto'g'ri qarorini bekor qiladi va jinoyat ishi qo'zg'atadi.

Taxminiy testlar

1. Jinoyat protsessining qaysi prinsipi jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichida eng to'liq tarzda amalga oshadi?

- A. Tortishuv prinsipi
- B. Jinoyat ishini qo'zg'atishning muqarrarligi prinsipi
- C. Fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi prinsipi
- D. Oshkoralik prinsipi
- E. Haqiqatni aniqlash prinsipi

2. Jinoyat ishini qo'zg'atishning quyidagi ta'riflaridan qaysi biri to'g'ri?

- A. Dastlabki tergovning birinchi bosqichi
- B. Mansabdor shaxslarning protsessual faoliyati

- C. Jinoyat protsessining mustaqil bosqichi
- D. Surishtiruv bosqichi
- E. Tergovchining tegishli (jinoyat ishini qo'zg'atish yoki qo'zg'atishni rad etish to'g'risida) protsessual hujjat chiqarishga qaratilgan faoliyati

3. Quyida keltirilgan tergov harakatlaridan qaysi birini jinoyat ishini qo'zg'atishgacha o'tkazish mumkin?

- A. Hodisa joyini ko'zdan kechirish
- B. Tintuv o'tkazish
- C. Telefonlar va boshqa so'zlashuv qurilmalar orqali olib boriladigan so'zlashuvlarni eshitib turish
- D. Eksperiment
- E. So'roq qilish

4. Ushbu topshiriqda jinoyat ishini qo'zg'atish sabablari sanab o'tilgan. Ushbu sabablarning O'zR JPKda nazarda tutilmagan variantni ko'rsating.

- A. Shaxslarning arizalari
- B. Shohidlarning ko'rsatuvlari
- C. Korxonalar, muassasa, tashkilot, jamoat birlashmalari va mansabdor shaxslarning xabarlarini
- D. Ommaviy axborot vositalarining xabarlarini
- E. Aybini bo'yniga olish to'g'risidagi arz

5. Prokuror, tergovchi, surishtiruv organi yoki sudya o'z yurituvlarida bo'lmagan ishlar bo'yicha sodir etilgan yoki tayyorlanayotgan jinoyatlar haqidagi ariza yoki xabarlarini qabul qilishga haqlimi?

- A. Ularni qabul qilishlari shart
- B. Bunday xabar va arizalarni ular qabul qilmaydilar
- C. Ular qonunda belgilangan hollardagina qabul qiladilar
- D. Ushbu masalani faqat huquqni muhofaza qiluvchi yuqori organ hal qiladi
- E. Ushbu masalani yuqori turuvchi prokuror hal qiladi

Tekshirish uchun savollar

1. Jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichining mohiyati va ahamiyati nimada?
2. Jinoyatlar haqidagi arizalar va xabarlarini qayd etish tartibi qanday?
3. Jinoyatlar haqida ariza yoki xabar kelib tushganda shahar, tuman va boshqa ichki ishlar idoralarining navbatchi xodimlari nima qilishlari kerak?

4. Qaysi organlar jinoyat ishini qo‘zg‘atish haqidagi masalani hal qilishga vakolatli?
5. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish sabablari va asoslari nimalardan iborat?
6. Jinoyatlar haqidagi arizalar va xabarlar bo‘yicha dastlabki tekshiruv qanday tartibda o‘tkaziladi?
7. Jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilishning protsessual tartibi qanday?
8. Ariza yoki xabarlarni tergovga yoki sudlovga tegishliligi bo‘yicha yuborishning protsessual tartibi qanday?
9. Prokuror jinoyat ishini qo‘zg‘atish bosqichida qonuniylikning buzilganligini aniqlansa, nima qilishi kerak?
10. Jinoyat ishini qo‘zg‘atishga qadar qanday tergov harakatlarini amalga oshirish mumkin?

XIII bob. DASTLABKI TERGOV BOSQICHI

13.1. Dastlabki tergov bosqichining mohiyati va ahamiyati

Dastlabki tergov – jinoyat protsessining jinoyat ishini qo‘zg‘atishdan keyingi bosqichi bo‘lib, ushbu bosqichda surishtiruv va dastlabki tergov organlari sodir etilgan jinoyatning holatlarini – jinoyat hodisasini; ayblanuvchining shaxsini; uning aybliligi; jinoyat sabablarini; javobgarlik darajasi va xususiyatiga ta’sir etuvchi holatlarni; yetkazilgan zarar miqdorini; jinoyat sodir etilishiga olib kelgan shart-sharoitlarni va boshqalarni puxta o‘rganishlari shart. Mazkur holatlarni aniqlash va baholash dastlabki tekshiruv hisoblanadi, chunki shaxs, Konstitutsiyaning 26-moddasiga muvofiq, faqat sud hukmi bilangina aybdor deb topilishi va jinoiy jazoga tortilishi mumkin.

Surishtiruv JPKning 38-moddasida ko‘rsatilgan organlarning faoliyati bo‘lib, quyidagi maqsadlarga ega: 1) jinoyatning oldini olish yoki unga yo‘l qo‘ymaslik; 2) dalillarni to‘plash va saqlash; 3) jinoyat sodir etishda gumon qilinganlarni ushlab va yashiringan gumon qilinuvchilarni hamda ayblanuvchilarni qidirib topish; 4) jinoyat tufayli yetkazilgan moddiy ziyon qoplanishini ta’minlash uchun kechiktirib bo‘lmaydigan tergov harakatlarini yuritish.

Surishtiruv organlari zimmasiga jinoyat alomatlarini va jinoyat sodir etgan shaxslarni topish, JPKning qoidalariga muvofiq tekshirib chiqilganidan so‘ng jinoyat ishi yuzasidan dalil tariqasida foydalanish mumkin bo‘lgan ma’lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnik

vositalarni qoʻllagan holda zarur choralarini koʻrish yuklatiladi. Ichki ishlar, milliy xavfsizlik xizmati organlari va Oʻzbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi boʻlinmalari bu maqsadda tezkor qidiruv choralari ham koʻrishga haqlidirlar (JPK 339-m.).

Shu bilan birga, qonunda surishtiruv vaqtida sodir etilgan jinoyatning holatlarini aniqlashga yordam beradigan tergov harakatlari (soʻroq qilish, koʻzdan kechirish, tintuv oʻtkazish, guvohlantirish, ekspertiza tayinlash va oʻtkazish, eksperimentlar va h.k.) oʻtkazish nazarda tutilgan.

Surishtiruv organlari yoki tergovchilar jinoyatni ochish va aybdorlarni fosh etish, yetkazilgan zararining qoplanishini taʼminlash, jinoyat sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan sabablarni aniqlash va bartaraf etish maqsadida muayyan izchillikda amalga oshiriladigan ushbu harakatlar majmui, shuningdek ular qabul qiladigan protsessual qarorlar dastlabki tergovning mazmunini tashkil qiladi. Surishtiruv organlari asosan kechiktirib boʻlmas tergov harakatlarini oʻtkazadilar. Taʼkidlash joizki, JPKda kechiktirib boʻlmas tergov harakatlari tushunchasi ham, ularning roʻyxati ham berilmagan. Bunday roʻyxat ilgari amalda boʻlgan JPKning 97-moddasida mavjud edi. Ish holatlariga koʻra har qanday tergov harakati muayyan vaziyatda kechiktirib boʻlmas ahamiyatga ega boʻlishi mumkinligi sababli, amaldagi JPKda ilgari boʻlgan qoida takrorlanmadi.

Dastlabki tergov ichki ishlar idoralari, milliy xavfsizlik xizmati, prokuratura tergovchilarining faoliyati boʻlib, ushbu faoliyat jinoyat ishi boʻyicha dalillarni topish, aniqlash, qayd etish, tekshirish va baholashga qaratilgan. Mazkur maʼlumotlar sodir etilgan jinoyatni ochish, shaxsni ayblanuvchi tariqasida fosh etish va jalb qilish, unga nisbatan protsessual majburlov choralari qoʻllash, jinoyat sabablari hamda unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etish, shuningdek jabrlanuvchi va fuqaroviy daʼvogarning jinoyat sodir etilguncha ega boʻlgan maqomini tiklashni nazarda tutuvchi huquqni tiklash funksiyasi maqsadlariga erishish uchun isbotlanishi lozim boʻlgan holatlar sifatida jinoyat ishida ahamiyatga ega.

Dastlabki tergovning vazifalari quyidagilardan iborat: jinoyatni tez va toʻliq ochish, jinoyat sodir etgan shaxsni ayblanuvchi tariqasida javobgarlikka tortish, jinoyat tufayli yetkazilgan moddiy zararni qoplash, jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini

ta'minlash, jinoyat sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etish, shuningdek kelajakda sud muhokamasi o'tkazish hamda adolatli, qonuniy va asoslangan hukm chiqarish uchun qulay shart-sharoit yaratish.

Mamlakatimizda barcha jinoyat ishlari bo'yicha dastlabki tergov o'tkazilishi shart (JPK 345-m. 1-q.). Dastlabki tergov o'tkazish umumiy shartlarga bo'ysunadi. Umumiy shartlar deganda, jinoyat-protsessual qonun bilan tartibga solingan surishtiruv organi, tergovchi, prokurorning protsessual va tergov harakatlarini o'tkazish qoidalari tushuniladi. Ushbu qoidalarga rioya etmaslik jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining qo'pol tarzda buzilishiga olib keladi. Ayni paytda ularga rioya etilishi jinoyat ishi bo'yicha haqiqatga erishish, jumladan, jinoyat protsessining JPK 2-moddasida ko'rsatilgan vazifalarning bajarilishi uchun kafolat bo'lib xizmat qiladi. Dastlabki tergovning umumiy shartlariga quyidagilar kiradi: tergovni vakolatli mansabdor shaxslar olib borishi haqidagi talab (JPK 344-m.); dastlabki tergovning majburiyligi (JPK 345-m.); tergovga tegishlilik qoidasiga rioya etish (JPK 346-m.); tergovchining topshiriqlarini bajarishning shart ekanligi (JPK 347-m.); jinoyat ishini boshqalarga o'tkazish (JPK 348-m.); dastlabki tergovda jamoatchilikning ishtiroki (JPK 349-m.); dastlabki tergovning o'z vaqtida boshlanishi (JPK 350-m.); dastlabki tergov muddatlariga rioya etish (JPK 351-m.); tergov harakatlarida xolislarning ishtiroki (JPK 352-m.); jinoyat ishidagi ma'lumotlarni oshkor qilmaslik majburiyati (JPK 353-m.); dastlabki tergovni tergovchilar guruhiga topshirish (JPK 354-m.); tergovchilar guruhi rahbarining vakolatlari (JPK 355-m.); guruh a'zolari bo'lgan tergovchilarning vakolatlari (JPK 356-m.); tergov harakatining bir necha tergovchi tomonidan bajarilishi (JPK 357-m.); tergovchining va prokurorning harakatlari hamda qarorlari yuzasidan shikoyat berish (JPK 358-m.).

Konstitutsiyada fuqarolarning shaxsiy daxlsizligi, uy-joyining daxlsizligi kabi dastlabki tergov vaqtida daxl qilinishi mumkin bo'lgan huquq va erkinliklari kafolatlangan. Ularni buzmaslik uchun dastlabki tergovni olib boruvchi organlar har bir tergov harakatlarini alohida-alohida hamda ularning barchasini birgalikda yuritishni tartibga soluvchi jinoyat-protsessual normalarga og'ishmay rioya etishlari kerak.

Dastlabki tergovda qonuniylikka rioya etilishining kafolatlari quyidagilardir: a) ushbu faoliyatni amalga oshiruvchi shaxslarning yuksak ongliligi va kasbiy tayyorgarligi; b) tergov bo'linmalari

boshliqlarining protsessual nazorati; d) prokuror nazorati; ye) sud kontroli.

Jinoyat ishi bo'yicha dastlabki tergov puxtalik, har tomonlamalik, to'liqlik va xolislik kabi talablarga ham javob berishi kerak (JPK 22-m.). Ushbu talablar tergov organlariga sodir etilgan jinoyatning holatlari va xususiyati haqidagi har qanday taxmini, ish uchun ahamiyatli bo'lgan barcha holatlarni tekshirish, to'plangan barcha dalillarni xolisona baholash majburiyatini yuklaydi.

Dastlabki tergovni har tomonlama, to'liq va xolis amalga oshirish talablariga rioya etgan holda yuritish jinoyat ishi bo'yicha qabul qilinadigan qarorlar to'g'riligining shartlaridan biridir. Ularning bajarilmasligi, bir tomondan, ayblovga yon bosish xavfini, boshqa tomondan esa, sodir etilgan jinoyatning jazosiz qolishi xavfini keltirib chiqaradi.

Dastlabki tergov katta yuridik ahamiyatga ega. Uning ahamiyati shundaki, tergov organlari jinoyat, uni sodir etgan shaxs haqidagi materiallarni to'playdilar va bu orqali qonun bilan belgilangan jinoiy javobgarlikning amalga oshishini yoki aybsiz shaxsning jinoiy javobgarlikka tortilmasligini ta'minlaydilar. Dastlabki tergovni amalga oshirish jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxsning jinoiy faoliyatiga barham beradi va boshqa shaxslar jinoyat sodir etishlarining oldini olishga yordam beradi.

Ushbu holat tarbiyaviy-profilaktik ahamiyatga ham ega. Bu ahamiyat yana shundaki, tergov davomida g'ayriijtimoiy moyilliklar fosh etiladi hamda gumon qilinuvchi va ayblanuvchining jazosiz qolishi mumkinligi haqidagi tasavvurlari chil-parchin qilinadi, bu va boshqa huquqbuzarliklar sodir etishga moyil shaxslarning huquqiy ongi to'g'ri shakllanishi uchun imkoniyat yaratiladi, natijalar jamoatchilikda sodir etilgan jinoyat uchun javobgarlikning muqarrarligi haqida ishonch hosil qiladi, shuningdek mazkur jinoyatga barham berish va kelajakda bu kabi jinoyatlarning sabablarini hamda ularga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish choralari ko'rilishini ta'minlaydi.

13.2. Dastlabki tergov shakllari

Dastlabki tergov bosqichining shakllariga surishtiruv va dastlabki tergov kiradi. Bular tergov organlari faoliyatining turdosh shakllaridir. Qonunda ular o'rtasida muayyan munosabat o'rnatilgan bo'lib, ushbu munosabatga bir qator umumiy jihatlar va farqlar xosdir. Umumiy

jihatlariga quyidagilar kiradi: jinoyatchilikka qarshi kurashdan iborat umumiy maqsadlar, jinoyat alomatlari mavjud bo'lganda o'z vakolati doirasida jinoyat ishi qo'zg'atishning bir xilda majburiyligi, faoliyatning yagona jinoyat va jinoyat-protsessual qonun hujjatlari asosida amalga oshirilishi, tergov harakatlarini o'tkazishda yagona protsessual shakllarga rioya etish, aniqlangan faktlarning teng daliliy ahamiyatga ega ekanligi va h.k.

Surishtiruv bilan dastlabki tergov o'rtasidagi farq shunchalik muhimki, qonunda tergovning ushbu shakllarini har xil organlar amalga oshirishi nazarda tutilgan (JPK 42–43-boblar).

Surishtiruv va dastlabki tergov dastlabki tergovning oldinma-ketin keluvchi turli bosqichlaridir. Surishtiruv dastlabki tergovga nisbatan bo'ysunuvchi xususiyatga ega. Ularning farqi surishtiruv va tergov organlarining ayni bir ishni tergov qilishdagi vakolatlarining doirasi bilan belgilanadi. Bunda, agar tergovchining o'zi jinoyat ishi qo'zg'atsa yoxud surishtiruv organi uni qo'zg'atganidan keyin darhol o'z yurituviga qabul qilsa, surishtiruv o'tkazmasligi ham mumkin (JPK 350-m.).

Shuningdek masalan, tergov va surishtiruvni yuritish muddatlarida (JPK 341, 351-m.), tergovchi hamda jinoyat ishi bo'yicha surishtiruvni yuritayotgan shaxsning protsessual vakolatlari hajmida (JPK 36, 39-m.) ham farqlar mavjud.

Shunday qilib, surishtiruv va dastlabki tergovning o'zaro munosabatini aniqlash tergovning ushbu shakllaridan har biri ularning huquqiy tabiatini ifodalovchi umumiy jihatlariga ham, ularni amalga oshiruvchi organlar va mansabdor shaxslarning vakolatlari va funksiyalaridagi farqlarni ko'rsatuvchi o'ziga xos jihatlariga ham ega.

13.3. Surishtiruv

Surishtiruv deganda, jinoyat protsessida jinoyatlarni dastlabki tergov qilishning shakllaridan biri tushuniladi. U jinoyatchilikka qarshi kurash vazifalarini bajarishga qaratilgan bo'lib, protsessual xususiyatga ega. Bu shuni bildiradiki, surishtiruv organlarining tergov o'tkazish tartibi Jinoyat-protsessual kodeks bilan tartibga solinadi, surishtiruv davomida olingan faktik ma'lumotlar esa jinoyat ishi bo'yicha daliliy ahamiyat kasb etadi.

Surishtiruv organlari – jinoyat sodir etilganligiga doir axborot kelib tushganligi munosabati bilan tergovchilar kabi, protsessual faoliyatni amalga oshirishga vakolatli bo'lgan organlar hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida quyidagilar surishtiruv organlari hisoblanadi:

1) militsiya;

2) harbiy qismlar, qo‘shilmalarning komandirlari, harbiy muassasalar va harbiy o‘quv yurtlarining boshliqlari – ularga bo‘ysunuvchi harbiy xizmatchilar, shuningdek o‘quv mashqlari o‘tkazilayotgan vaqtda harbiy xizmatga majburlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarga doir ishlar bo‘yicha; O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari xodimlarining xizmat majburiyatini bajarish bilan bog‘liq jinoyatlari yoki qism, qo‘shilma, muassasa yo o‘quv yurti joylashgan yerda sodir etgan jinoyatlariga doir ishlar bo‘yicha;

3) milliy xavfsizlik xizmati organlari – qonunga ko‘ra ularning yuritishiga berilgan ishlar bo‘yicha;

4) O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi jazoni ijro etish tizimini boshqarish organlarining boshliqlari, qamoq tarzidagi jazoni ijro etish muassasalarining, jazoni ijro etish muassasalari, tarbiya muassasalari, tergov izolatorlari hamda turmalarning boshliqlari – shu muassasalar xodimlari xizmatni o‘tashning belgilangan tartibiga qarshi qilgan jinoyatlarga doir ishlar, xuddi shuningdek mazkur muassasalar hududida sodir etilgan boshqa jinoyatlarga doir ishlar bo‘yicha;

5) davlat yong‘indan nazorat qilish organlari – yong‘inlarga doir va yong‘inga qarshi qoidalarni buzganlikka doir ishlar bo‘yicha;

6) chegarani qo‘riqlash organlari – davlat chegarasini buzganlikka doir ishlar bo‘yicha;

7) olis safarda bo‘lgan dengiz kemalarining kapitanlari;

8) davlat bojxona xizmati organlari, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo‘linmalari – tegishincha bojxona, soliq va valuta to‘g‘risidagi qonun hujjatlarini buzganlikka doir ishlar bo‘yicha;

9) O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Sud qarorlarini ijro etish, sudlar faoliyatini moddiy-texnika jihatidan va moliyaviy ta‘minlash departamenti hamda uning hududiy boshqarmalari – voyaga yetmagan yoki mehnatga layoqatsiz shaxslarni, ota-onani moddiy ta‘minlashdan bo‘yin tovlashga, sud qarorini bajarmaslikka, shuningdek band solingan mol-mulkni qonunga xilof ravishda tasarruf etishga doir ishlar bo‘yicha.

10) O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining Bozorlar va savdo komplekslari faoliyatini nazorat qilish bosh boshqarmasi va

uning hududiy bo‘limlari – bozorlar, savdo komplekslari hududlarida va ularga tutash bo‘lgan avtotransport vositalarini vaqtincha saqlash joylarida aniqlangan moliyaviy-iqtisodiy va soliq sohalaridagi huquq-buzarliklarga doir ishlar bo‘yicha surishtiruvni amalga oshiradilar.

Surishtiruv organlarining faoliyati jinoyat-protsessual va tezkor-qidiruv funksiyalarini bajarishga qaratilgan. O‘z navbatida, surishtiruv organlarining jinoyat-protsessual faoliyati quyidagilarni o‘z ichiga oladi: jinoyatlar haqidagi ariza (xabar)larni ko‘rib chiqish va hal qilish; jinoyat ishini qo‘zg‘atish uchun boshqa sabablarning mavjudligi tufayli tekshiruv harakatlari, surishtiruv o‘tkazish; tergovchilarning topshirig‘i bo‘yicha qidiruv va tergov harakatlarini amalga oshirish; tergovchilarning o‘zlari o‘tkazadigan ayrim tergov harakatlarida ishtirok etish.

Ilgari amal qilgan JPK bo‘yicha surishtiruv organlarining ikki turdagi faoliyati mavjud bo‘lgan: surishtiruv organlarining dastlabki tergov o‘tkazish shart bo‘lgan ishlar bo‘yicha faoliyati hamda surishtiruv organlarining dastlabki tergov o‘tkazish shart bo‘lmagan ishlar bo‘yicha faoliyati.

Surishtiruv organi birinchi turdagi faoliyat bo‘yicha jinoyat ishi qo‘zg‘atilganidan keyin kechiktirib bo‘lmas tergov harakatlarini bajargan va 10 sutka ichida ishni tergovchiga oshirgan, ikkinchi turdagi faoliyat bo‘yicha esa surishtiruv organi bir oy mobaynida surishtiruv o‘tkazgan hamda ayblov xulosasi bo‘lgan ish sudga oshirilgan yoxud JPKda nazarda tutilgan boshqa qaror chiqarilgan.

Amaldagi JPKga binoan, surishtiruv organlarining faoliyatiga ancha aniqlik kiritildi, ya‘ni yangi JPK bo‘yicha barcha ishlar yuzasidan dastlabki tergov o‘tkazish shart. Binobarin, surishtiruv organlari quyidagi maqsadlarda kechiktirib bo‘lmas tergov harakatlarini amalga oshiradilar:

- 1) jinoyatning oldini olish yoki unga yo‘l qo‘ymaslik;
- 2) dalillarni to‘plash va saqlash;
- 3) jinoyat sodir etishda gumon qilinganlarni ushlab va yashiringan gumon qilinuvchilarni hamda ayblanuvchilarni qidirib topish;
- 4) jinoyat tufayli yetkazilgan moddiy ziyon qoplanishini ta‘minlash.

Surishtiruv organlari zimmasiga jinoyat alomatlarini va jinoyat sodir etgan shaxslarni topish, JPKning qoidalariga muvofiq tekshirib chiqilganidan so‘ng jinoyat ishi yuzasidan dalil tariqasida foydalanish mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni aniqlash maqsadida ilmiy-texnik vositalarni qo‘llagan holda zarur choralarni ko‘rish yuklatiladi. Ichki ishlar, milliy xavfsizlik xizmati organlari va O‘zbekiston Respublikasi

Bosh prokuraturasi huzuridagi Soliq va valutaga oid jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va uning joylardagi bo‘linmalari bu maqsadda tezkor-qidiruv choralari ham ko‘rishga haqlidir.

Umuman, surishtiruv organlarining faoliyati keskin o‘zgargan (JPK 42-bob). Surishtiruvchi jinoyat ishini qo‘zg‘atganidan keyin yoki prokuror yoxud surishtiruv organining boshlig‘i tomonidan qo‘zg‘atilgan ishni olgach, darhol uni o‘z ish yurituviga qabul qiladi va kechiktirib bo‘lmaydigan tergov harakatlarini bajarishga kirishadi (JPK 340-m.) Jinoyat ishi yuzasidan surishtiruv o‘n sutkadan oshmagan muddatda tamomlanishi lozim (JPK 341-m.)

JPKning 342-moddasiga muvofiq, surishtiruv jinoyat ishini tergovchiga o‘tkazish yoki ishni taraflarning yarashuvi uchun sudga yuborish to‘g‘risidagi qaror bilan yoxud amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to‘g‘risidagi taqdimnoma bilan birga prokurorga yuborish bilan tamomlanadi. Quyidagi hollarda surishtiruv yuritish muddati o‘tishini kutmasdan surishtiruvchi ishni darhol tergovchiga yoki prokurorga o‘tkazishi lozim, basharti:

- 1) og‘ir yoki o‘ta og‘ir jinoyat aniqlangan bo‘lsa;
- 2) gumon qilinuvchiga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash yoki muayyan shaxsni ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish uchun asoslar aniqlangan bo‘lsa;
- 3) ishni tugatish uchun asoslar aniqlangan bo‘lsa;
- 4) tergovchi ishning o‘z yurituviga berilishini talab qilgan bo‘lsa.

Surishtiruvchi ishni tergovchiga o‘tkazish haqida qaror chiqaradi. Surishtiruvchi bundan keyingi barcha ishlarini tergovchining amaliy rahbarligida bajaradi. U tergovchining tergov va qidiruv harakatlarini bajarish to‘g‘risidagi topshiriqlarini ijro etish shartlari, tartibi va muddatlari xususidagi ko‘rsatmalariga muvofiq bajarishi shart. Topshiriqni belgilangan muddatda bajarish imkoniyati bo‘lmasa, surishtiruvchi bu haqda tergovchini xabardor qiladi va bajarish muddatini uzaytirishni yoki ijro etish shartlari va usullarini o‘zgartirishni iltimos qiladi. Tergovchining talabiga asosan surishtiruvchi tergov harakatlarini yuritishda unga yordam berishi, shuningdek jinoyat ishi uchun daliliy ahamiyatga ega bo‘lishi ehtimol tutilgan hujjatlar va boshqa materiallarni tanishib chiqish yoki ishga qo‘shib qo‘yish uchun taqdim qilishi shart. Tergovchi o‘zining barcha topshiriqlari, ko‘rsatma va talablarini surishtiruvchiga surishtiruv organining boshlig‘i orqali yuboradi (JPK 343-m.)

13.4. Dastlabki tergov

Dastlabki tergov – jinoyatni tez va to‘liq ochish, uni sodir etgan shaxslarni fosh etish va ayblanuvchi tariqasida ishga jalb qilish, jinoyatni bartaraf etish choralarini ko‘rish, jinoyat sabablari va unga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etish, shuningdek jinoyat tufayli yetkazilgan zararining qoplanishini ta‘minlash choralarini ko‘rish maqsadlarida dastlabki tergov organlarining ish uchun ahamiyatli bo‘lgan holatlarni aniqlashga asos bo‘ladigan dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash borasidagi faoliyati. Dastlabki tergovni prokuratura, ichki ishlar organlari va milliy xavfsizlik xizmati tergovchilari olib boradi (JPK 344-m.).

Dastlabki tergovni amalga oshirishda tergovning borishi va tergov harakatlarining bajarilishi haqidagi barcha qarorlarni tergovchining o‘zi mustaqil qabul qiladi (qonunda prokurorning sanksiyasini olish nazarda tutilgan hollar bundan mustasno) hamda ularning qonuniy tarzda va o‘z vaqtida o‘tkazilishi uchun to‘liq javobgar bo‘ladi.

Tergovchiga tergov qilinayotgan jinoyatning holatlarini har tomonlama, to‘liq va xolisona tekshirish vazifasi yuklatilgan. Uning ishga doir barcha qarorlari to‘plangan dalillarga asoslanishi kerak. Ushbu dalillarni tergovchi ishning barcha holatlarini har tomonlama, to‘liq va xolisona ko‘rib chiqishga asoslangan o‘zining ichki e‘tiqodidan kelib chiqib baholaydi. Bunda u qonunga va fuqarolik huquqiy ongiga tayanadi.

Qonunda tergovchiga keng huquq va vakolatlar hamda protsessual mustaqillik berilgan. Yuqorida ta‘kidlanganidek, tergovchi prokuror bilan surishtiruvchiga qaraganda boshqacharoq munosabatda bo‘ladi. Tergovchi surishtiruv organlariga nisbatan muayyan huquqlarga ega. Agar surishtiruv organi jinoyat ishi qo‘zg‘atgan bo‘lsa, tergovchi barcha kechiktirib bo‘lmas harakatlarning bajarilishini kutib o‘tirmay, bu ishni istagan vaqtida o‘z yurituviga olishi mumkin. Amaliyotda ichki ishlar idoralari tergovchilari jinoyat ishlarining aksariyatini shaxsan qo‘zg‘atadilar va ular bo‘yicha dastlabki tergovni to‘liq amalga oshiradilar.

Taxminiy testlar

1. Dastlabki tergovning qanday shakllari mavjud?

- A. Dastlabki tekshirish
- B. Tezkor qidiruv faoliyati

- C. Sud tergov
- D. Surishtiruv va dastlabki tergov
- E. Bayonnoma shakli

2. Tergovchi qanday vakolatlarga ega emas?

- A. Jinoyat ishi qo‘zg‘atish va uni tamomlash
- B. Gumon qilinuvchini ushlab turish va so‘roq qilish
- C. Ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etish uchun jalb qilish
- D. Ayblanuvchini qamoqqa olish uchun sanksiya berish
- E. Yashiringan jinoyatchilarni qidirish

3. Quyidagilardan qaysi biri surishtiruv organlariga kirmaydi?

- A. Militsiya
- B. Adliya vazirligi
- C. Harbiy qismlar, qo‘shimlarning komandirlari, harbiy muassasalar va harbiy o‘quv yurtlarining boshliqlari
- D. Milliy xavfsizlik xizmati organlari
- E. Jazoni ijro etish muassasalari, tarbiya muassasalari, tergov hibsonalari hamda turmalarning boshliqlari

4. Surishtiruv o‘tkazish muddati qancha?

- A. Ko‘pi bilan 3 sutka
- B. Ko‘pi bilan 7 sutka
- C. Ko‘pi bilan 10 sutka
- D. Ko‘pi bilan 20 sutka
- E. Ko‘pi bilan 30 sutka

5. Quyidagilardan qaysi biri surishtiruvning vazifasi emas?

- A. Jinoyat sodir etilishining oldini olish va unga barham berish
- B. Dalillarni to‘plash va saqlab qolish
- C. Jamoat tartibini saqlash
- D. Jinoyat sodir etilishida gumon qilinuvchini ushlab
- E. Moddiy zarar qoplanishini ta‘minlash

Tekshirish uchun savollar

1. Dastlabki tergovning qanday bosqichlari mavjud va ularning ahamiyati nimada?
2. Dastlabki tergov bosqichining vazifalari nimalardan iborat?
3. Dastlabki tergov organlariga qaysi organlar kiradi?
4. Dastlabki tergov organlari qanday vakolatlarga ega?

5. Jinoyatlarni ochishda tergovchilar qanday o‘rin tutadi?
6. Surishtiruv organlari oldida qanday vazifalar turadi?
7. Surishtiruv organlarining vakolatlari nimalardan iborat?
8. Surishtiruv qanday boshlanadi va qancha davom etadi?
9. Surishtiruvning protsessual xususiyati nimada?
10. Surishtiruvchi tergovchining topshiriqlari, ko‘rsatmalari va talablarini qanday tartibda va muddatda bajaradi?

XIV bob. DASTLABKI TERGOVNING UMUMIY SHARTLARI

14.1. Dastlabki tergovning umumiy shartlari va ularning ahamiyati

Dastlabki tergov vazifalarini bajarishga qonunda belgilangan va dastlabki tergovning umumiy shartlari deb ataladigan muayyan talablar xizmat qiladi. Ushbu talablar surishtiruv organlarining faoliyatiga ham taalluqlidir.

O‘zbekiston Respublikasi JPKning 43-bobi dastlabki tergovning umumiy shartlariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda istisnosiz barcha jinoyat ishlarida rioya etilishi shart bo‘lgan qoidalar belgilangan. Dastlabki tergovning sifati dastlabki tergovning umumiy shartlariga rioya etilishiga bog‘liq. Bunda jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlari amalga oshishi uchun shart-sharoitlar yaratiladi.

Nazariyada umumiy shartlar turlicha tasniflanadi. JPKning 43-bobiga muvofiq bunday tasnif qonunda quyidagicha mustahkamlangan:

- 1) tergovga tegishlilik;
- 2) dastlabki tergovda jamoatchilikning ishtiroki;
- 3) dastlabki tergovning boshlanishi;
- 4) tergov harakatlarini o‘tkazishda xolislarning ishtiroki;
- 5) jinoyat ishidagi ma’lumotlarni oshkor qilmaslik majburiyati;
- 6) dastlabki tergovni tergovchilar guruhiga topshirish;
- 7) tergovchilar guruhi rahbarining vakolatlari, guruh a’zolari bo‘lgan tergovchilar;
- 8) tergov harakatini bir necha tergovchining bajarishi;
- 9) tergovchining va prokurorning harakatlari hamda qarorlari yuzasidan shikoyat berish;
- 10) tergovni vakolatli mansabdor shaxslar o‘tkazishi.

14.2. Tergovga tegishlilik, uni aniqlash belgilari

Tergovni to'g'ri o'tkazish uchun uni to'g'ri tashkil qilish zarur. Dastlabki tergovni o'tkazishning to'g'ri tashkil qilinishi esa jinoyat-protsessual qonunda belgilangan tergovga tegishlilik haqidagi qoidalarga qat'iy rioya etish orqali ta'minlanadi.

Tergovga tegishlilik deganda, jinoyat ishining tergovni u yoki bu organ yoxud mansabdor shaxs o'tkazishi kerakligini bildiruvchi belgilari yoki xossalari tushuniladi. Jinoyat ishi bo'yicha tergovni turli organlar va mansabdor shaxslar o'tkazadilar. Bunda dastlabki tergov qaysi jinoyat bo'yicha o'tkazilayotganligi, shuningdek qonunda belgilangan tergovga tegishlilik haqidagi qoidalar bo'yicha jinoyat sodir etilgan joy inobatga olinadi.

Tergovga tegishlilikni aniqlash jinoyatning xususiyati va sodir etilgan joyiga ko'ra ushbu jinoyat ishi bo'yicha tergovni qaysi organ olib borishini belgilashga bog'liq.

JPKda tergovga tegishlilikning quyidagi turlari belgilangan: predmetli, hududiy, maxsus yoki shaxsga oid, muqobil, ishlarning aloqasi bo'yicha.

1. *Predmetli* (turiga ko'ra) tergovga tegishlilik JPKning 345-moddasida nazarda tutilgan. Predmetli tergovga tegishlilik tergovni o'tkazish protsessual qonunda tegishli tergovchilarga yuklatilgan jinoyat turlari bilan belgilanadi.

JPKning 345-moddasida prokuratura, MXX va ichki ishlar organlari tergovchilari o'rtasidagi tergovga tegishlilik farqlangan. Bunda ushbu organlar faoliyatining xususiyati inobatga olingan. Bunday farqlashga, avvalo, ishning murakkabligi, jinoyatning og'irligi, jinoyat ishining ijtimoiy ahamiyati kabi mezonlar asos qilib olingan. Vakolatlarning bunday chegaralanishi jinoyatchilikka qarshi kurashni kuchaytirish, qonuniylikni yanada mustahkamlashga qaratilgan.

Predmetli tergovga tegishlilikning o'rnatilishi va unga qat'iy rioya etilishi jinoyatlarni tergov qilishni to'g'ri tashkil etish uchun katta ahamiyatga ega.

2. JPKning 346-moddasida *hududiy* jihatdan tergovga tegishlilik belgilangan hamda umumiy qoida sifatida barcha ishlar bo'yicha jinoyat qayerda sodir etilgan bo'lsa, jinoyat ishi o'sha tuman (shahar)da yuritilishi belgilangan. Biroq bir qator hollarda tergovning ancha tez, xolisona, to'liq o'tkazilishini ta'minlash uchun u gumon qilinuvchi,

ayblanuvchi yoki guvohlarning ko'pchiligi yashagan yerda o'tkazilishi mumkin.

Tergovchi tergovni boshlagach va jinoyat boshqa tumanda sodir etilganligini aniqlagach, jinoyat ishini tergovga tegishlilik bo'yicha jo'natish uchun prokurorga topshiradi. Tergovga tegishlilik haqidagi masalani uzil-kesil ravishda tergov boshlangan tuman prokurori hal qiladi. Shu o'rinda tergovchi prokurorga jinoyat ishini tergovga tegishlilik bo'yicha yuborish uchun faqat barcha kechiktirib bo'lmas tergov harakatlarini o'tkazganidan keyingina taqdim etishga haqli ekanligini ta'kidlash zarur.

Jinoyat ishini tergov qilish davomida tergov harakatlarini boshqa tumanda o'tkazish zarurati yuzaga keladi. Ushbu holda tergovchi mazkur harakatlarni shaxsan o'zi o'tkazishi yoki bu ishni boshqa tuman tergovchisiga yoxud topshiriqni tergovchi aytgan muddatda bajarishi shart bo'lgan surishtiruv organiga topshirishga haqlidir.

Tergovchining bunday talabi alohida topshiriq deb ataladi. Alohida topshiriq ishni yuritayotgan tergovchining JPK 347-moddasiga muvofiq tergov harakatlari o'tkazish topshirilayotgan tergovchiga xati shaklida ifodalanadi. Unda tergov qilinayotgan jinoyat ishining asosiy holatlari, bajarilishi kerak bo'lgan harakatlar ro'yxati bayon qilinadi.

3. *Maxsus* tergovga tegishlilik jinoyat subyekting xususiyatlari bilan bog'liq.

JPK 345-moddasining uchinchi qismiga muvofiq, quyidagi jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha dastlabki tergovni harbiy prokuratura tergovchilari olib boradilar:

a) harbiy xizmatchilar (askarlar, matroslar, serjantlar, michmanlar va ofitserlar tarkibiga kiruvchi shaxslar, jumladan, milliy xavfsizlik xizmati xodimlari) sodir etgan jinoyatlar;

b) harbiy o'quv yig'inlariga chaqirilgan shaxslar hamda qonun hujjatlarida maxsus ko'rsatma berilgan shaxslar sodir etgan jinoyatlar;

d) Qurolli Kuchlar xodimlari va xizmatchilari xizmat vazifalarini bajarishlari munosabati bilan yoki harbiy qism, muassasa, harbiy o'quv yurti, Qurolli Kuchlarning korxonalar yoki tashkilotlari hududida sodir etgan jinoyatlar.

Ko'pchilik jinoyatlarni ichki ishlar idoralarining tergovchilari tergov qiladilar. Ushbu organlarning tergov apparati tergovchilar, katta tergovchilar, o'ta muhim ishlar bo'yicha tergovchilar va o'ta muhim ishlar bo'yicha katta tergovchilardan iborat. Tergov apparati IIV tizimidagi mustaqil tarkibiy tuzilmadir.

Tergovchilar protsessual munosabatlarda mustaqildirlar. O‘zbekiston Respublikasi JPKning 350-moddasiga muvofiq, tergovchi jinoyat ishini qo‘zg‘atib, uni o‘z ish yurituviga oladi va bu haqda ish qo‘zg‘atilganligi to‘g‘risidagi qarorga yozib qo‘yadi. Basharti tergovchiga oldin qo‘zg‘atilgan ish berilgan bo‘lsa, u ishni o‘z yurituviga olganligi to‘g‘risida qaror chiqaradi, shundan so‘ng dastlabki tergovni boshlaydi.

4. *Muqobil* tergovga tegishlilik ayrim jinoyatlarga oid ishlarni jinoyat ishini qo‘zg‘atgan organ tergov qilishi bilan bog‘liq. Biroq, agar jinoyat ishi ancha ko‘p mehnat talab qilsa, juda qiyinligi yoki nihoyatda dolzarbligini bilan ajralib tursa, prokuror yoki tergov bo‘linmasining boshlig‘i ushbu jinoyat ishi bo‘yicha dastlabki tergov o‘tkazishni tergovchilarning doimiy yoki maxsus tuzilgan guruhiga topshirishi mumkin. Bunday topshiriq haqida qaror chiqarilishi va qarorda guruh rahbari va a‘zolari ko‘rsatilishi kerak. Jinoyat ishi ko‘p mehnat talab etsa, juda murakkab yoki o‘ta dolzarb bo‘lsa, prokuror yoki tergov bo‘linmasining boshlig‘i shu ish bo‘yicha dastlabki tergov yuritishni doimiy yoki maxsus tuzilgan tergov guruhiga topshirishi mumkin. Bunday topshiriq haqida qaror chiqarilishi lozim bo‘lib, unda tergov guruhining rahbari va a‘zolari ko‘rsatiladi. Basharti dastlabki tergovni tergovchilar guruhiga topshirish to‘g‘risidagi qaror jinoyat ishini qo‘zg‘atish to‘g‘risidagi qaror bilan ayni bir vaqtda qabul qilingan bo‘lsa, ikkala masala bir qarorning o‘zida bayon etiladi. Guruh tarkibida o‘zgarishlar bo‘lganda va guruh rahbari o‘zgartirilganda ham qaror chiqariladi.

5. *Ishlarning aloqasi bo‘yicha* tergovga tegishlilik boshqa belgilari bo‘yicha turli xil dastlabki tergov organlarining tergoviga tegishli bo‘lgan bir necha jinoyat ishini birlashtirishni bildiradi. Tergovchining faoliyatini idoraviy protsessual nazorat qilish huquqi, qonun bo‘yicha, tergov boshqarmasi, bo‘limi, bo‘linmasi, guruhining boshlig‘iga va uning o‘rinbosariga berilgan (JPK 37-m.). Ular keng vakolatlarga egadirlar.

Tergovni olib borishda boshqa dastlabki tergov organi tergoviga tegishli yangi jinoyat aniqlansa, ishni yuritayotgan dastlabki tergov organi faqat tegishli prokurorning roziligi bilan tergovni to‘liq hajmda tamomlashi mumkin.

Turli dastlabki tergov organlari tergoviga tegishli jinoyat ishlari bitta ish yurituviga birlashtirilganda, prokuror tergovni olib borishni og‘irroq

jinoyat to'g'risidagi jinoyat ishining tergovi qaysi organga tegishli bo'lsa, shu organga, jinoyatlarning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasi teng bo'lganda esa jinoyat ishini uzoqroq muddat davomida tergov qilayotgan organga topshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori yoki uning o'rinbosarlari tergovning har tomonlama, to'liq va xolisona olib borilishini ta'minlash maqsadida quyidagi hollarda asoslantirilgan qarorga binoan jinoyat ishini, tergovga tegishlilik qoidalaridan qat'i nazar, bir dastlabki tergov organidan boshqasiga o'tkazishga haqli:

1) agar jinoyat ishining tergovi tegishli bo'lgan organ jinoyatni hisobga olishdan ilgari yashirgan bo'lsa;

2) jinoyat ishining tergovi tegishli bo'lgan organning rahbari yoki rahbarning yaqin qarindoshi ish yuzasidan jabrlanuvchi, gumon qilinuvchi yoxud ayblanuvchi, fuqaroviy da'vogar yoxud fuqaroviy javobgar deb topilgan bo'lsa;

3) aybsizligi ayon bo'lgan shaxs ayblanuvchi tariqasida jalb etilganda yoki qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida oldindan bila turib qonunga xilof ravishda iltimosnoma qo'zg'atilganda;

4) dastlabki tergovni olib borishda qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala turlari qo'llanilganda;

5) tergovning natijalariga va ish bo'yicha qonuniy qaror qabul qilinishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tarzda JPK talablari buzilganda.

Surishtiruv va dastlabki tergov organining murakkab faoliyatini ta'minlash uchun zarur tergov harakatlarini o'tkazish vaqtini va ularning ketma-ketligini aniqlash juda muhim. Biroq qonunda tergovchi va surishtiruv organining har bir aniq vaziyatda jinoyat ishi bo'yicha qanday hamkorlik qilishi batafsil belgilanishi mumkin emas. Shu bois vazifalar taqsimoti va ularning hamkorligi jinoyatlarni tergov qilish davomida amalga oshiriladi. Bunda tashkil qilish vazifasini tergovchi bajaradi.

Qonunga ko'ra, tergovchiga jinoyat sodir etgan shaxsning aniqlangan jinoyat ishi topshirilganidan so'ng surishtiruv organi uning yuzasidan faqat tergovchining topshirig'i bo'yicha tergov va qidiruv harakatlarini o'tkazishi mumkinligi belgilab qo'yilgan. Tergovchining surishtiruv organi bilan hamkorligi jinoyatni ochish va aybdorlarni fosh etish manfaatlari yo'lida tezkor usulda olingan ma'lumotlardan foydalanishni taqozo etadi. Biroq tergovchi ushbu ma'lumotlardan tezkor ishda qo'llaniladigan usul va vositalar oshkor bo'lmasligi choralari

koʻrgan holda foydalanishi kerak. Bunday hollarda u jinoyatni tergov qilish davomida tezkor xodimlar bilan olingan maʼlumotlardan foydalanish usullari va doirasi yuzasidan maslahatlashgani maʼqul.

Oʻzaro hamkorlik vaqtida tergovchilarning surishtiruv organidan ish boʻyicha aniqlanishi lozim boʻlgan holatlar, dalillarni aniqlash uchun foydalanilishi mumkin boʻlgan manbalar haqida tezkor-qidiruv maʼlumotlarini olishi katta ahamiyatga ega. Tezkor-qidiruv choralarini koʻrish qonunda surishtiruv organlarining zimmasiga yuklatilgan. Ayni paytda qonunda tergovchining surishtiruv organlariga tezkor-qidiruv choralaridan foydalanish zarurati yuzaga keladigan topshiriqlarni berishga haqli ekanligi koʻrsatilgan.

JPKning 358-moddasiga muvofiq, tergovchining harakatlari va qarorlari yuzasidan shikoyat qilinishi mumkin. Shikoyat tergov boʻlinmasi boshligʻiga va ishni tergov qilishda qonunlarga rioya etilishini nazorat qilayotgan prokurorga beriladi. Prokurorning harakatlari va qarorlari xususidagi shikoyat yuqori turuvchi prokurorga beriladi.

Dastlabki tergovni oʻtkazish muddati, JPKning 351-moddasiga muvofiq – uch oy. Ushbu muddat dastlabki tergov oʻtkazish uchun belgilangan muddat hisoblanadi va unga qatʼiy rioya etilishini prokuror nazorat qiladi. Ular har qanday sansalorlik hamda qonunda belgilangan tergov muddatlarini buzish hollari yuzasidan bunday qonunbuzarliklarga bundan buyon yoʻl qoʻymaslik choralarini koʻrishlari kerak.

Ish ayblov xulosasi bilan, ishni tibbiy yoʻsindagi majburlov choralarini qoʻllash yoxud taraflarning yarashuvi uchun sudga yuborish toʻgʻrisidagi qaror bilan, amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish toʻgʻrisidagi taqdimnoma bilan prokurorga topshirilgan kuni yoxud ishni tugatish haqida qaror chiqarilgan kuni dastlabki tergov tamomlangan hisoblanadi.

Ish nihoyatda qiyin va qonunda belgilangan tergov muddati yetarli boʻlmagan hollarda, prokurorning dastlabki tergov muddatini uzaytirishiga yoʻl qoʻyiladi. Dastlabki tergov muddatini tegishincha Qoraqalpogʻiston Respublikasi prokurori yoki viloyat, Toshkent shahar prokurori va unga tenglashtirilgan prokuror besh oygacha uzaytirishi mumkin. Keyinchalik dastlabki tergov muddatini faqat Oʻzbekiston Respublikasi Bosh prokurorining oʻrinbosari yetti oygacha va Oʻzbekiston Respublikasining Bosh prokurori toʻqqiz oygacha uzaytirishi mumkin. Alohida hollarda, sodir etilgan jinoyatning ogʻirligini hamda tergov qilinayotgan

ishning murakkabligini inobatga olib, dastlabki tergov muddatini O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori yana bir yilgacha uzaytirishi mumkin.

Sud ishni qo'shimcha tergov o'tkazish uchun qaytarib yuborganda, shuningdek to'xtatilgan yoki tugatilgan ish qayta tiklanganda qo'shimcha tergov muddati tergov olib borishni nazorat qilayotgan prokuror tomonidan, mazkur ishni tergovchi qabul qilgan paytdan boshlab bir oy doirasida belgilanadi. Bu muddatni yanada uzaytirish ish sudga berilguncha, to'xtatib turilguncha yoki tugatilguncha o'tgan tergov muddatini hisobga olgan holda umumiy asoslarda amalga oshiriladi.

Tergov muddatini uzaytirish haqidagi iltimosnomani tergovchi tergov muddati tugashidan kamida o'n sutka ilgari prokurorga topshiradi. Prokuror o'z ustxati bilan iltimosnomani qanoatlantiradi yoki dastlabki tergovni tamomlab, ishni sudga yuborish to'g'risida ko'rsatma beradi yoxud jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror chiqaradi (JPK 351-m.).

Tergov qilinayotgan jinoyat ishi bilan bog'liq bo'lmagan yangi jinoyat aniqlangan taqdirda, jinoyat ishining mazkur holatga doir qismi jinoyat ishi qo'zg'atilgan holda alohida ish yurituvga ajratiladi.

Ishlarni birlashtirish va ajratish surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan amalga oshiriladi.

JPKning 351-moddasining ikkinchi va uchinchi qismlarida jinoyat ishlarini birlashtirish va ajratilishi bilan bog'liq tergov muddatlarini tartibga solishning yangi qoidasi qayd etilgan. Unga binoan: «Jinoyat ishlarini birlashtirayotganda ular bo'yicha ish yuritish muddati uzoqroq muddat davomida tergov qilingan jinoyat ishi bo'yicha belgilanadi. Bunda qolgan jinoyat ishlari bo'yicha ish yuritish muddati uzoqroq tergov qilingan ishning muddati bilan qamrab olinadi. Alohida ish yurituvga ajratilgan jinoyat ishi bo'yicha dastlabki tergov muddati, agar jinoyat ishi yangi jinoyat bo'yicha yoki yangi shaxsga nisbatan ajratilayotgan bo'lsa, tegishli qaror chiqarilgan kundan e'tiboran hisoblanadi. Qolgan hollarda muddat bu jinoyat ishi qaysi jinoyat ishidan alohida ish yurituviga ajratilgan bo'lsa, o'sha jinoyat ishi qo'zg'atilgan paytdan e'tiboran hisoblanadi»¹.

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексига ўзгартиш ва кўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 2007 йил 13 декабрь қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси. 2007. – №12. –595-м.

Dastlabki tergovning tez amalga oshirilishi aslo shoshma-shosharlik va pala-partishlikni bildirmaydi. Shoshma-shosharlik tergovning bir tomonlama amalga oshirilishiga, pirovardida ishning qo‘shimcha tergov uchun qaytarilishiga olib keladi. Jinoyat ishi bo‘yicha o‘z vaqtida ish yuritilishiga qonunda dastlabki tergovning ancha qisqartirilgan muddatlarini belgilash orqali emas, balki ishni to‘g‘ri tashkil qilish hamda tergovchining har bir aniq jinoyat ishi bo‘yicha tergov muddatlarini qisqartirishga doimiy ravishda harakat qilishi bilan erishiladi.

Har bir jinoyat ishi bo‘yicha tergovning tezlik bilan o‘tkazilishi ta‘minlovchi hamda tergov harakatlarining izchil va o‘z vaqtida yuritilishini ta‘minlovchi eng muhim shart-sharoit uning to‘g‘ri yo‘llarini qidirib topish va maqsadli ravishda amalga oshirishdan iborat.

Tergovchi jinoyatlarning oldini olish va ularni fosh etish uchun jamoatchilikni jalb qilishga haqlidir. Shu maqsadda u jamoat birlashmalariga, jamoalarga, aholiga jinoyat ishi uchun ahamiyatga molik ma‘lumotlar haqida xabar qilishni, qidirilayotgan shaxslar yoki narsalar turgan joyni ko‘rsatishni so‘rab murojaat qiladi.

Jamoat birlashmalari va jamoalar tergovchining iltimosiga ko‘ra, ayrim tergov harakatlarida ishtirok etish uchun o‘z oralaridan xolislar, tarjimonlar, mutaxassislarni tavsiya qilishlari mumkin. Jamoatchilik vakillari bo‘lmish xolislar, tarjimonlar va mutaxassislarga JPKdagi tegishli protsess ishtirokchilarining huquqlari va burchlari to‘g‘risidagi qoidalar to‘liq tatbiq etiladi.

Dastlabki tergovda olib qo‘yish, tintuv o‘tkazish, ko‘zdan kechirish, guvohlantirish, eksperiment o‘tkazish kabi harakatlar, O‘zbekiston Respublikasi JPKning 352-moddasiga muvofiq, kamida ikki nafar xolis ishtirokida amalga oshiriladi.

Fuqaro tergovchining qonuniy talablarini va takliflarini bajarishdan bosh tortayotganligini yoki tergovchiga qarshilik ko‘rsatayotganligini yoxud dastlabki tergov yuritish tartibiga to‘g‘ri kelmaydigan boshqa huquqqa zid xatti-harakatlar qilayotganini tasdiqlash uchun ham xolislar taklif qilinadilar. JPKning 93-moddasida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno (JPK 352-m.).

Biroq ular, xuddi jinoyat protsessining boshqa ishtirokchilari kabi, jinoyat ishi haqidagi ma‘lumotlarni oshkor qilmasliklari shart. Tergovchi jinoyat ishidagi barcha ma‘lumotlarni yoki uning muayyan qismidagi ma‘lumotlarni oshkor qilinmaydigan deb e‘tirof etishga haqli. Ana shu asosda u tergov harakatlarida ishtirok etayotgan yoki tergov harakatlarini bajarishda hozir bo‘lgan yoxud tergov materiallari bilan tanishayotgan

shaxslardan ularning zimmasiga ishda mavjud bo'lgan ma'lumotlarni uning ruxsatisiz oshkor qilmaslik to'g'risida majburiyat yuklatilgani haqida tilxat olishi mumkin. Tilxatda, shuningdek mazkur majburiyatni buzganlik uchun Jinoyat kodeksining 239-moddasiga binoan javobgarlik haqidagi ogohlantirish ham aks ettiriladi.

Ishdagi ma'lumotlarni oshkor qilmaslik majburiyati gumon qilinuvchi va ayblanuvchining zimmasiga yuklatilishi mumkin emas. Himoyachining ishdagi ma'lumotlarni oshkor qilmaslik majburiyati uning gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi bilan bo'ladigan suhbatiga taalluqli emas (JPK 353-m.).

Jinoyat ishini bitta tergovchi ham, bir guruh tergovchilar ham tergov qilishlari mumkin. Guruh rahbari bo'lgan tergovchi:

1) ishni o'zi rahbarlik qilayotgan tergovchilarga taqsimlab beradi, ularning har biri bajaradigan ish qismi yoki tergov yo'nalishini belgilaydi, ayrim tergov harakatlari bajarishni topshirib, ularni ijro etish muddatini belgilaydi;

2) shaxsan o'zi tergov harakatlarini bajaradi va rahbarligi ostidagi tergovchilar o'tkazayotgan ayrim tergov harakatlarida ishtirok etadi;

3) qarorlar chiqaradi, shu jumladan shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish, qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnomalar qo'zg'atish, ishni to'la yoki uning biror qismini tugatish yoxud to'xtatish haqida qarorlar chiqaradi;

4) prokurorning ko'rsatmalari ijro etilishini ta'minlaydi, JPK 36-moddasining uchinchi qismida nazarda tutilgan hollarda ishni o'z e'tirozlari bilan birga yuqori turuvchi prokurorga yuboradi;

5) surishtiruv organiga tergov va qidiruv ishlarini olib borish to'g'risida topshiriqlar va ko'rsatmalar beradi, shuningdek undan tergovchilar bajarayotgan tergov harakatlarini o'tkazishda yordam berishni talab qiladi, o'z topshiriqlari, ko'rsatmalari, talablari bajari-lishini nazorat qilib boradi;

6) jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf qilish choralari to'g'risida taqdimnomalar yuboradi;

7) ayblov xulosasini tuzadi yoki tibbiy yo'sindagi majburlov chora-larini qo'llash uchun ishni sudga yuborish to'g'risida qaror chiqaradi va tasdiqlash uchun ularni ish bilan birga prokurorga yuboradi yoxud amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish to'g'risida sudga iltimos-noma kiritish haqida prokurorga taqdimnoma kiritadi (JPK 355-m.).

Guruh a'zolari bo'lgan tergovchilar guruh rahbari bo'lgan tergovchining topshiriqlarini, ko'rsatmalarini bajaradilar va bu to'g'rida uni xabardor qiladilar. Guruh a'zolari bo'lgan tergovchilar tomonidan bajarilgan tergov harakatlarining natijalari jinoyat ishini yuritishga qabul qilib olgan tergovchi bajargan harakatning natijalari bilan bir xil ahamiyatga egadir.

Guruh a'zosi bo'lgan tergovchi guruh rahbari bo'lgan tergovchining topshirig'ini, ko'rsatmasini qonunga xilof yoki asossiz deb hisoblasa, bu haqda u guruh rahbariga o'z e'tirozlarini bildiradi. Guruh rahbari bo'lgan tergovchi bu e'tirozlarni ko'rib chiqib, topshiriqni yoki ko'rsatmani bekor qiladi yoki uni ijro etish uchun boshqa tergovchiga beradi yoxud o'zi tegishli tergov harakatini bajaradi. Guruh a'zosi bo'lgan tergovchi o'z e'tirozlari bo'yicha tergovchilar guruhining rahbari qabul qilgan qarorga rozi bo'lmasa, nazorat olib boruvchi prokurorga o'z e'tirozlarini yetkazadi, prokuror uzil-kesil qaror qabul qiladi (JPK 356-m.).

Muayyan sharoitlarda va maqsadlarda ko'zdan kechirish, tintuv, eksperiment yoki boshqa tergov harakatlarini o'tkazishda uning ishtirokchilari ayni bir vaqtda turli binolarda bo'lishlari yoki bir-birlaridan ancha masofaga uzoqlashishlari, shuningdek basharti tergov harakatlarini yuritishda bir qancha ishtirokchilarni yoki hozir bo'lgan shaxslarni kuzatish ta'minlanishi lozim bo'lib qolsa, tergov harakatlarini bir necha tergovchi yoki tergovchining o'zi unga yordam berayotgan surishtiruvchilar bilan amalga oshirishi mumkin. Bunda tergovchilardan biri qolgan tergovchilar, surishtiruvchilar va boshqa tergov harakati ishtirokchilari faoliyatiga rahbarlik qiladi (JPK 357-m.).

Tergovchining harakatlari va qarorlari yuzasidan shikoyat tergov bo'linmasining boshlig'iga va ishni tergov qilishda qonunlarga rioya etilishini nazorat qilib borayotgan prokurorga, prokurorning harakatlari va qarorlari yuzasidan shikoyat esa yuqori turuvchi prokurorga beriladi (JPK 358-m.).

Taxminiy testlar

1. Dastlabki tergovni o'tkazishga vakolatli mansabdor shaxslarni sanab bering.

- A. Ichki ishlar idoralarining xodimlari
- B. Prokuratura xodimlari
- C. Prokuratura, ichki ishlar va MXX organlarining tergovchilari
- D. Soliq organlarining xodimlari
- E. Bojxona xizmatining xodimlari

2. Dastlabki tergov muddatlari qancha?

- A. 10 kungacha
- B. 20 kungacha
- C. 1 oygacha
- D. 2 oygacha
- E. 3 oygacha

3. Tuman, shahar prokurorlari dastlabki tergovni qancha muddatga uzaytirishlari mumkin?

- A. 1 oygacha
- B. 2 oygacha
- C. Uzaytira olmaydilar
- D. 6 oygacha
- E. 1 yilgacha

4. Dastlabki tergov qachon boshlanadi?

- A. Jinoyat sodir etilgani haqida ariza (xabar) kelib tushgan paytdan
- B. Jinoyat ishi qo‘zg‘atilgan paytdan
- C. Jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan shaxs ushlangan paytdan
- D. Jinoyat ishi yuritila boshlagan paytdan
- E. Ayb qo‘yilgan paytdan

5. Dastlabki tergovning eng ko‘p muddati qancha?

- A. bir yilgacha
- B. bir yarim yilgacha
- C. ikki yilgacha
- D. ikki yarim yilgacha
- E. uch yilgacha

Tekshirish uchun savollar

1. Dastlabki tergovning umumiy shartlari nima va ular qanday tuzilgan?
2. Tergovga tegishlilik nima va uni aniqlash belgilari qanday?
3. Tergovchilar guruhi tergov qilishining xususiyatlari nimalardan iborat?
4. Dastlabki tergov qanday boshlanadi va qancha davom etadi?
5. Jinoyat ishlarining asoslari hamda ularni birlashtirish va ajratish tartibi qanday?
6. Jinoyat ishidagi ma’lumotlarni oshkor etishga yo‘l qo‘ymaslik haqida nimalarni bilasiz?
7. Jinoyatlarni ochish va ularning oldini olishda jamoatchilikning ishtiroki qanday shakllarga va usullarga ega?

XV bob. TERGOVCHINING SURISHTIRUV ORGANLARI BILAN HAMKORLIGI

15.1. Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligi va uning ahamiyati

Tergovchining surishtiruv organlari bilan *hamkorligi* deganda, tergovchi va surishtiruv organining birgalikda, maqsadlari, joyi va vaqti bo'yicha kelishilgan, qonunga va qonunosti hujjatlariga asoslangan, dastlabki tergov vazifalarini bajarishga qaratilgan faoliyati tushuniladi. Uning surishtiruv organlari va jamoatchilik bilan tergovdagi hamkorligi, avvalo, amaliyot ehtiyojlaridan kelib chiqadi.

Ko'pgina jinoyatlarning, ayniqsa, og'ir turlarining ochilishi qiyin ekanligi ma'lum. Jinoyatchilar jinoyat sodir etish usullarini puxta o'ylab chiqadilar, o'z jinoiy faoliyatini amalga oshirish jarayonida fan va texnikaning eng yangi yutuqlarini qo'llaydilar va iloji boricha kamroq iz qoldirishga harakat qiladilar. Bir qator hollarda ular atayin tergovni chalg'itadilar. Bunday g'ayriqonuniy qilmishlarga qarshi kurashda tergovchining faqat o'z malakasi, kuchi va vositalariga tayanishi mumkin emas. Barcha joylarda haqiqatni aniqlash uchun bu yetarli emas.

Yuzaga kelgan qiyinchiliklarni yengish surishtiruv organlari ega bo'lgan maxsus vosita va usullarni qo'llashni talab etadi. Ilg'or tajribaning dalolat berishicha, jinoyat-protsessual va tezkor-qidiruv faoliyatini uyg'unlashtirish jinoyatning muvaffaqiyatli ochilishini ta'minlaydi. Dastlabki tergov va surishtiruv organlari mustaqil tizimlar bo'lganligi va bir-biriga bog'liq emasligi sababli, ularning o'zaro hamkorlik qilishidan iborat zarurat yuzaga keladi.

Dastlabki tergov jarayonida dalil bo'luvchi axborot manbalarini qidirib topishda muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bir tergovchining o'zi qisqa vaqt ichida zarur guvohlar, jabrlanuvchilarni qidirib topishi nihoyatda qiyin. Tergovchining katta hududda, suv havzalari va boshqa joylarda ashyoviy dalillarni izlab topishiga ko'p vaqt va kuch talab etiladi. Bu kabi vaziyatlarda tergovchi jamoatchilikka, aholiga murojaat etishga majbur bo'ladi. Tergovda jamoatchilik yordamidan foydalanish ommani jinoyatchilikka qarshi kurashga, bu bilan davlat ishlarini boshqarishga jalb etishning, aholini qonunlarga aniq va og'ishmay rioya etish ruhida tarbiyalashning usullaridan biri hamda fuqarolarning jinoyat protsessida ishtirok etishi prinsipining aniq namoyon bo'lishidir.

Tergovchining surishtiruv organlari, shuningdek jamoatchilik bilan hamkorligi dastlabki tergovni o'tkazishning umumiy shartidir. Jinoyat-protsessual va tezkor-qidiruv faoliyatining imkoniyatlarini, tergovchi va jamoatchilikning kuchlarini birlashtirish sodir etilgan jinoyatning holatlarini tez va to'liq aniqlashga, odil sudlov vazifalarining bajari-lishiga eng ko'p darajada yordam beradi.

15.2. Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligining huquqiy asoslari

Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligining huquqiy asosini jinoyat-protsessual qonun (JPK 339, 342, 343, 347 va ba'zi bir boshqa moddalari), shuningdek ular asosida chiqarilgan idoraviy normativ hujjatlar tashkil etadi.

Har bir aniq vaziyatda tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligi yo qonunning bevosita ko'rsatmasidan (masalan, JPKning 339-moddasida surishtiruv organi jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlashi-ning imkoni bo'lmaganligi tufayli ishni tergovchiga topshirgan taqdirda jinoyatchini aniqlash uchun tezkor qidiruv choralar ko'rishni nazarda tutgan), yo tergovchining surishtiruv organiga topshirig'i yoki ko'rsat- masidan kelib chiqadi (JPK 343-m.). Birinchi holda hamkorlik jinoyat ishini tergovchiga topshirish paytidan boshlanadi va jinoyatchi aniqlanguncha davom etadi. Ikkinchi holda hamkorlik tergovchining topshirig'i, ko'rsatmasi sababli yuzaga keladi hamda uzoq vaqt davom etishi ham, vaqti-vaqti bilan bo'ladigan yoki bir martalik xususiyatga ega bo'lishi ham mumkin.

Tergovchining surishtiruv organi bilan hamkorligi quyidagi prinsip- larga asoslanadi:

– *jinoyat-protsessual qonun hujjatlari va idoraviy normativ hujjatlar talablariga qat'iy amal qilish.* Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida tergovchi hamkorligining shart-sharoitlari, shakllari va umumiy tartibi belgilanadi. Idoraviy normativ hujjatlar hamkorlikning ayrim shakllariga xos bo'lgan tashkiliy asoslarni, dastlabki tergov organlaridan har birining birgalikdagi ish davomida nima qilishini belgilab beradi. Shu bois qonun va idoraviy normativ hujjatlar ko'rsatmalarini bajarish o'zaro hamkorlik muvaffaqiyatini belgilab beruvchi eng muhim omil hisoblanadi;

– *har bir tergov organining protsessual mustaqilligi.* Tergovchi dastlabki tergovni amalga oshirishda tergov yo'nalishi va tergov

harakatlarini amalga oshirish haqida barcha qarorlarni mustaqil ravishda qabul qiladi, qonunda prokurorning sanksiyasini olish nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Ushbu harakatlar qonuniy ravishda va o'z vaqtida bajarilishi uchun tergovchi javobgar hisoblanadi. Tergovchining surishtiruv organi bilan hamkorlikdagi faoliyatini tashkil qilishda ustun mavqega egaligi, uning hamkorlikda yetakchi o'rin tutishi va bunga rahbarlik qilishi, surishtiruv organining tergovchi ishlariga aralashishiga yo'l qo'yilmasligi ana shulardan kelib chiqadi. Hamkorlik ayni paytda tergovchining surishtiruv organining ish vositalari va usullarini tanlashiga aralashmasligini ham taqozo etadi;

– *tergovchining protsessual mustaqilligini ta'minlash, tergovchi va surishtiruv organi harakatlarining o'zaro kelishgan holda amalga oshirilishi.* Bu kim va qachon nimani bajarishi kerakligini aniq belgilashni, ishlab chiqilgan tadbirlarning muqarrar ravishda va sifatli bajarilishini taqozo etadi;

– *surishtiruv organining tergovchi bergan topshiriqlar va ko'rsatmalarni o'z vaqtida to'liq va sifatli bajarishi.* Jinoyat ishi bo'yicha tergovning tez, to'liq va sifatli o'tkazilishi ana shunga bog'liq;

– *tergov bo'limi, surishtiruv organi boshliqlarining hamkorlikka qonun hamda qonunosti hujjatlari talablari asosida rahbarlik qilishi.* Tergovchi hamkorligining samarali bo'lishi ko'p jihatdan ichki ishlar idoralari rahbariga, tergov bo'limi hamda surishtiruv organining boshliqlariga bog'liq.

15.3. Hamkorlik shakllari

Tergovchining hamkorligi muayyan shakllarda kechadi. Hamkorlik protsessual va noprotsessual bo'lishi mumkin.

Qonunda protsessual hamkorlik shakllariga quyidagilar kiritilgan:

– surishtiruv organining tergovchiga jinoyatchini aniqlash uchun topshirilgan ish bo'yicha tezkor-qidiruv choralari ko'rishi va buning natijalari haqida tergovchiga xabar berishi;

– surishtiruv organining tergovchi qidiruv va tergov harakatlarini amalga oshirish haqida bergan topshiriq va ko'rsatmalarni bajarishi (JPK 343-m.). Tergovchiga jinoyat ishi jinoyatni sodir etgan shaxs aniqlangan hollarda topshirilgandan keyin surishtiruv organi tergovchining yozma topshirig'i yoki ko'rsatmasiz qidiruv va tergov harakatlarini amalga oshirishga haqli emas (JPK 347-m.). Tergovchi o'zi qo'zg'atgan yoki

prokuror yoxud suddan olgan jinoyat ishini o'z yurituviga olayotganida ham xuddi shu qoida amal qiladi. Faqat yozma topshiriqlar, ko'rsatmalar, surishtiruv organining tezkor-qidiruv va jinoyat-protsessual faoliyatiga huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi hamda surishtiruv organi tergov harakatini o'tkazayotganida olgan ma'lumotlarga daliliy tus beradi. Tergovchining topshirig'i, ko'rsatmasi hamkorlikning xususiyati, maqsad va doirasini, shuningdek uni amalga oshirish vaqtini belgilaydi. Tergovchining topshiriqlari, ko'rsatmalari surishtiruv organi uchun bajarilishi majburiydir (JPK 343-m.);

– surishtiruv organlarining tergovchiga uning talabi bo'yicha ayrim tergov harakatlarini amalga oshirishida yordam ko'rsatishi (JPK 347-m.). Hamkorlik tergov harakatlari amalga oshirilayotgan joyni qo'riqlashda, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va boshqa shaxslarni tintuv, ko'zdan kechirish chog'ida kuzatib turishda, tergov harakati ishtirokchilarining xavfsizligini ta'minlashda va boshqalarda ifodalanishi mumkin;

– surishtiruv organining tergovchining shaxsni majburiy keltirish, ayblanuvchini qidirib topish, ayblanuvchini qamoqqa olish haqidagi qarorini bajarishi (JPK 264-m.). Ayblanuvchining qayerda ekanligi noma'lum bo'lsa, tergovchi uni qidirib topishni surishtiruv organiga topshirishga haqli, bu haqda maxsus qarorda yoki dastlabki tergovni to'xtatib turish haqidagi qarorda ko'rsatiladi (JPK 36, 365, 339, 367-m.);

– tergovchi va surishtiruv organining dastlabki tergov jarayonida og'zaki yoki yozma axborot, jumladan, tezkor-qidiruv faoliyati davomida olinadigan ma'lumotlar almashishi. Biroq tezkor yo'l bilan olingan ma'lumotlar dalil bo'la olmasligini va tergovchi qabul qiladigan qarorlarni asoslashda qo'llanilishi mumkin emasligini yodda tutish lozim.

Tergovchining surishtiruv organlari bilan noprotsessual hamkorligi shakllariga jinoyat haqidagi tezkor qidiruv ma'lumotlaridan foydalanish, jinoyatchini qidirib topish borasidagi harakatlarni kelishgan holda rejalashtirish kabilar kiradi.

Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligining muvaffaqiyati ko'p jihatdan hamkorlikka ichki ishlar idoralari rahbari, tergov bo'limi va surishtiruv organi boshliqlarining to'g'ri boshchilik qilishiga bog'liq.

Tergov bo'limining boshlig'i tergovchining surishtiruv organlari va jamoatchilik bilan hamkorligining to'g'riligi va qonuniyligini idoraviy protsessual nazorat qiladi. U surishtiruv organlari bilan hamkorlikni lozim darajada saqlash uchun zarur choralar ko'radi. Tergov bo'limining

boshlig'i ushbu turdagi faoliyatning holatini tahlil qiladi, ijobiy va salbiy tamoyillarni aniqlaydi, ijobiylarining ko'payishi va salbiylarining bartaraf etilishini ta'minlaydi. Zarur hollarda tezkor yo'l bilan olingan ma'lumotlarni muhokama qilishda, shuningdek ulardan foydalanish borasidagi tadbirlarda ishtirok etadi. Tergov bo'limining boshlig'i tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligiga metodik jihatdan yordam beradi.

Ichki ishlar idoralari boshliqlari tergovchilarning har bir jinoyat ishi yuzasidan surishtiruv organlari bilan samarali hamkorlik qilishini ta'minlashi kerak. Ular hamkorlikning to'g'ri tashkil qilinishi uchun to'liq javobgardirlar.

Ushbu maqsadlarda ichki ishlar idoralari rahbarlari turli xizmatlarning ish yuzasidan hamkorlik qilishiga, jamoatchilik bilan zarur aloqalar o'rnatilishiga shart-sharoit yaratadilar. Ular, bir tomondan, tergovchilarning o'z ishlarini surishtiruv organlariga yuklamasliklarini, boshqa tomondan esa, surishtiruv organlari o'z vakolatlariga kirmaydigan ishlar bilan shug'ullanmasliklari, tergovchilarning faoliyatiga aralashmasliklarini kuzatib turadilar.

Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligining samaradorligini oshirish maqsadida, ichki ishlar idoralarning rahbarlari vaqti-vaqti bilan tergovchilarning va boshqa xodimlarning jinoyatlarni tergov qilishda turli xizmatlar hamkorligini yo'lga qo'yishi masalalari yuzasidan hisobotlarini tinglaydilar.

Taxminiy testlar

1. Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligi qaysi bosqichlarda amalga oshiriladi?

- A. Jinoyat ishini qo'zg'atish bosqichida
- B. Dastlabki tergov bosqichida
- C. Jinoyatchini qidirishda
- D. Jinoyat ishini qo'zg'atish va dastlabki tergov bosqichida, jinoyat sodir etgan shaxslarni qidirishda
- E. Sudda muhokama qilish bosqichida

2. Tergovchining surishtiruv organiga topshiriq berish tartibi qanday?

- A. Surishtiruvchiga og'zaki ko'rsatma beradi
- B. Surishtiruvchiga yozma ko'rsatma beradi
- C. Barcha ko'rsatma va topshiriqlarni surishtiruvchiga surishtiruv organining rahbariyati orqali jo'natadi

- D. Surishtiruvchiga prokuror orqali ko‘rsatma beradi
- E. Surishtiruvchiga hokim orqali ko‘rsatma beradi

3. Surishtiruvchining tergovchi bergan topshiriqni bajarishi shartmi?

- A. Bajarishi shart emas
- B. Bajarishi shart
- C. Surishtiruv organining boshlig‘i ixtiyorida
- D. Prokurorning ixtiyorida
- E. Jabrlanuvchining ixtiyorida

4. Tergovchi bilan surishtiruv organining hamkorligi qanday prinsipga bo‘ysunadi?

- A. Aybsizlik prezumpsiyasi
- B. Aybdorlik prezumpsiyasi
- C. Partiyaviylik
- D. Qonuniylik
- E. Demokratizm

5. Tergovchining surishtiruv organi bilan noprotsessual hamkorlik qilishining shakllarini ko‘rsating.

- A. Hodisa joyini ko‘zdan kechirish
- B. Eksperiment o‘tkazish
- C. Tezkor-qidiruv ishlarini o‘tkazish
- D. Gumon qilinuvchini so‘roq qilish
- E. Ayblanuvchini so‘roq qilish

Tekshirish uchun savollar

1. Tergovchining surishtiruv organi bilan hamkorligi nima va u qanday ahamiyatga ega?
2. Hamkorlik subyektlariga kimlar kiradi?
3. Dastlabki tergovni o‘tkazishda tergov harakatlari va tezkor-qidiruv choralarini birga amalga oshirish qanday ahamiyatga ega?
4. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish va dastlabki tergov bosqichlarida tergovchi va surishtiruv organining hamkorligi qanday shakllarda amalga oshiriladi?
5. Dastlabki tergov organlari jazoni ijro etish muassasalari bilan qanday hamkorlik qiladi?
6. Tergovchining va prokurorning harakatlari va qarorlari yuzasidan shikoyat qilish tartibi qanday?
7. Tergovchining va prokurorning harakatlari va qarorlari yuzasidan qilingan shikoyatni ko‘rib chiqish muddatlari va tartibi qanday?

XVI bob. JINOYAT ISHIDA GUMON QILINUVCHI VA AYBLANUVCHI TARIQASIDA ISHTIROK ETISHGA JALB QILISH

16.1. Shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb etish va uni so‘roq qilish tartibi

Jinoyat ishi bo‘yicha dastlabki tergovni amalga oshirish jarayonida tergovchi tomonidan gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqlari va manfaatlari cheklanishi mumkinligi qonuniy tartibga solingan. Bunda tergovchi (ba‘zan prokuror)ning shaxs huquqlarini cheklaydigan harakatlari va qarorlari eng avvalo qonuniy va asoslangan bo‘lishi talab etiladi. Aynan shu maqsadlarda jinoyat protsessining muayyan institutlari kiritilgan. Jumladan, dastlabki tergov jarayonida tergovchi tomonidan to‘plangan materiallar muayyan shaxs ushbu jinoyatni sodir qilganligini ko‘rsatsada, ular uni ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etish uchun yetarli bo‘lmaydi. Bunday vaziyatda to‘liq asoslantirilmagan taxminlarga tayanib, ayb e‘lon qilish qonun buzilishi va inson huquqlarni buzilishiga olib kelsa, boshqa tarafdin shaxsga ayb e‘lon qilmaslik va odil sudlovni ta‘minlash usullarini qo‘llamaslik tergovchining jinoyatlarni tez va to‘la ochish hamda aybdor shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortish vazifalarini bajarishga to‘sqinlik qiladi. Bu tergov organlarining vazifalari va jinoyat protsessiga jalb qilingan shaxslarning huquqlari o‘rtasida ziddiyatli holatni yuzaga keltiradi. Aynan shunday holatlarni bartaraf qilish maqsadida gumon qilinuvchi instituti tartibga solingan.

Gumon qilinuvchining ishda paydo bo‘lishi asosida, birinchi navbatda muayyan shaxs tomonidan jinoyat sodir qilinganligi haqida taxmin yotadi. Bunday gumon shaxsning huquqlarini cheklaydigan majburlov choralarida o‘z aksini topmaguniga qadar hech qanday huquqiy oqibatga ega bo‘lmaydi. JPKga binoan bunday choralar sifatida ushlab turish va qamoqqa olish ehtiyot chorasini ko‘rsatish mumkin.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchining paydo bo‘lishining birinchi sharti ushlab turishdir. Ushlab turish birinchidan, muayyan shaxs jinoyat sodir qilganligi haqida gumon mavjud bo‘lgan hollardagina, ikkinchidan esa sodir qilingan jinoyat uchun ozodlikdan mahrum qilish jazosi nazarda tutilgan bo‘lsagina qo‘llanilishi mumkin¹. Gumonning o‘zi esa

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг «Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги қонунига шарҳ / А.С.Якубов, Д.М.Миразов. – Т., 2008. – 9-10-б.

jinoyatni mazkur shaxs sodir qilganligini ko'rsatuvchi obyektiv ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi va JPKning 221-moddasida nazarda tutilgan asoslardan biri mavjud bo'lsagina, ya'ni: 1) shaxs jinoyat ustida yoki bevosita uni sodir etganidan keyin qo'lga tushsa; 2) jinoyat shohidlari, shu jumladan jabrlanuvchilar uni jinoyat sodir etgan shaxs tariqasida to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatsalar; 3) uning o'zida yoki kiyimida, yonida yoki uyida sodir etilgan jinoyatning yaqqol izlari topilsa; 4) shaxsni jinoyat sodir etishda gumon qilish uchun asos bo'ladigan ma'lumotlar mavjud bo'lib, u qochmoqchi bo'lsa yoki doimiy yashaydigan joyi yo'q yoxud shaxsi aniqlanmagan bo'lsa, qo'llaniladi.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchining yuzaga kelishining ikkinchi sharti surishtiruvchi, tergovchi va prokuror shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish haqida qaror chiqarishi hisoblanadi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, jinoyat protsessida ishtirokchi sifatida gumon qilinuvchining yuzaga kelishi uchun bir tomondan shaxs muayyan jinoyatni sodir qilganligi haqida gumonning mavjudligi shart bo'lsa, boshqa tomondan gumon qilinuvchining jinoyat ishida ishtiroki uchun, agar unga nisbatan protsessual majburlov chorasi (ushlab turish) qo'llanilmagan bo'lsa, mazkur gumon ahamiyatga ega emas.

Jinoyat protsessining subyekti bo'lgan gumon qilinuvchining protsessual maqomi haqidagi, uning protsessda paydo bo'lish asoslari, qaysi paytdan boshlab shaxs gumon qilinuvchi deb hisoblanishi mumkinligi, gumon qilinuvchi qanday huquq va burchlarga ega ekanligi kabi masalalar borasidagi bahs-munozaralar hanuzgacha davom etmoqda.

Protsess ishtirokchisi sifatida gumon qilinuvchini yuzaga keltiradigan yuridik fakt o'z tarkibiga ko'ra murakkab va turli protsessual hodisalar – gumon qilish va protsessual majburlash choralari birlashtirgan. Jinoyat sodir etganlikda gumon qilingan shaxsga eng og'ir majburlov choralari ushlab turish va qamoqqa olishni qo'llanilishi faktining o'zi jinoyat protsessida gumonni shakllantiruvchi chegarani belgilaydi.

Shu bilan birga biror jinoyatni sodir etishda gumon qilinayotgan shaxs ish qo'zg'atilgunga qadar ushlangan bo'lsa va JPKning 225-moddasida nazarda tutilgan tekshirish ushlab turishning asosli ekanligini tasdiqlagan bo'lsa, tergovchi shaxsni ushlab turish, ish qo'zg'atish va ishda gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqida to'xtamlarga kelib, ularni bitta qarorda bayon qiladi.

Tergovchi tomonidan jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish, eng avvalo to'plangan dalillar majmui, JPK 221-moddasining tegishli bandi va shaxs qilmishining JK Maxsus qismi tegishli jinoiy-huquqiy normasi bilan kvalifikatsiyasiga bevosita bog'liq. Bunda qarorni chiqarish, uni gumon qilinuvchiga taqdim etish, unga tegishli huquq va majburiyatlarini tushuntirib berish gumonni ifodalashdir.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish bo'yicha protsessual harakatlarda quyidagi muhim jihatlarga e'tibor berish zarur:

- dalillar majmui (ular ayb e'lon qilish uchun yetarli bo'lmaydi);
- gumonning ifodalanishi (gumon asoslangan bo'lishi shart);
- qarorning chiqarilishi;
- qarorning taqdim etilishi;
- huquqlarning tushuntirib berilishi.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish natijasida jinoyat ishida markaziy ishtirokchi – gumon qilinuvchi paydo bo'ladi.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risidagi qarorda quyidagilar bo'lishi kerak:

1) gumon qilinuvchi tariqasida jalb etilayotgan shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi, tug'ilgan kuni, oyi va yili;

2) gumonning mazmuni, ya'ni shaxsning qanday jinoyatni sodir qilganlikda gumon qilinishiga bog'liq jinoyat hodisasi, u sodir etilgan joy, vaqt va boshqa muhim holatlar bayoni;

3) Jinoyat kodeksining ushbu jinoyatni nazarda tutgan moddasi, qismi, bandi aks ettirilishi lozim.

Shaxs Jinoyat kodeksining turli moddalari, qismlari yoki bandlarida nazarda tutilgan bir necha jinoyatni sodir etishda gumon qilinganida, bu jinoyatlardan har birining mohiyati va yuridik tavsifi alohida ko'rsatilishi lozim.

Qarorning xulosa qismida mazkur shaxsni ishda gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risida to'xtamga kelinganligi ifodalanishi lozim (JPK 360-m.).

Qaror gumon qilinuvchiga u birinchi marta so'roq qilinguniga qadar e'lon qilinadi. Ayni vaqtda unga JPKning 48-moddasida nazarda tutilgan gumon qilinuvchining huquqlari va majburiyatlari tushuntiriladi. Gumon qilinuvchi: o'zining nimada gumon qilinayotganligini bilish; ushlab turilganligi va turgan joyi to'g'risida advokatga yoki yaqin qarindoshiga

telefon orqali qo'ng'irok qilish yoxud xabar berish; u ushlangan yoki gumon qilinuvchi deb e'tirof etilganligi to'g'risidagi qaror unga ma'lum qilingan paytdan boshlab himoyachiga ega bo'lish hamda uchrashuvlarning soni va davom etish vaqti cheklanmagan holda u bilan holi uchrashish (JPK 230-moddasining ikkinchi qismida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno); ushlanganidan keyin yigirma to'rt soatdan kechiktirmay so'roq qilinishini talab qilish; o'ziga nisbatan qo'rilgan gumon xususida hamda ishning boshqa har qanday holatlari to'g'risida ko'rsatuvlar berish yoxud ko'rsatuvlar berishdan bosh tortish vya ko'rsatuvlaridan jinoyat ishiga doir dalillar sifatida uning o'ziga qarshi foydalanilishi mumkinligi haqida xabardor bo'lish; o'z ona tilidan hamda tarjimon xizmatidan foydalanish; o'zining himoyalani shaxsan o'zi amalga oshirish; iltimosnoma berish va rad qilish; dalillar taqdim etish; surishtiruvchi yoki tergovchining ruxsati bilan tergov harakatlarida ishtirok etish; yarashuv to'g'risidagi, amnistiya aktini qo'llash haqidagi ishlar bo'yicha sud majlislarida ishtirok etish; surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning va sudning harakatlari hamda qarorlari ustidan shikoyatlar berish huquqiga ega.

So'ngra surishtiruvchi yoki tergovchi JPKning 111-moddasiga muvofiq, himoyachining gumon qilinuvchini birinchi so'roq qilishda ishtirok etishini ta'minlaydi, bunda gumon qilinuvchi qo'yilgan gumonni rad etish maqsadida o'zini himoya qilish masalalari bo'yicha himoyachi bilan yolg'iz gaplashish huquqiga ega.

Gumon qilinuvchi surishtiruvchi yoki tergovchiga aniq bir himoyachi kerakligini shaxsan aytishi mumkin yoxud surishtiruvchi yoki tergovchi unga himoyachini ta'minlashi kerak. Bunda gumon qilinuvchi bilan tegishli advokatlik firmasi beradigan order asosida bitim tuziladi. Agar gumon qilinuvchining iltimosiga ko'ra yoxud uning roziligi bilan boshqa shaxslar tomonidan himoyachi taklif qilinmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining hududiy boshqarmasi tomonidan belgilanadigan advokatlik tuzilmasi rahbari surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning himoyachi tayinlash to'g'risidagi qarori yoki sudning ajrimiga binoan qaror yoxud ajrim O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining hududiy boshqarmasiga kelib tushgan paytdan e'tiboran, to'rt soatdan kechiktirmay jinoyat ishi bo'yicha himoyachining ishtirokini ta'minlashi shart

Surishtiruvchi yoki tergovchi himoyachining huzurida gumon qilinuvchiga u qaysi jinoyatni sodir etganlikda gumon qilinayotganligini e'lon qiladi va uni so'roq qiladi. So'roqdan so'ng gumon qilinuvchi

tegishli so‘roq bayonnomasini imzolagach, vaqtinchalik saqlash hibsonasiga kiritib qo‘yiladi va ushlangan paytdan boshlab 72 soat mobaynida tergovchi gumon qilinuvchiga ayb qo‘yish uchun uning sodir etilgan jinoyatga aloqadorligini ko‘rsatuvchi ishonchli dalillarni aniqlashi shart.

Gumon qilinuvchi ishda o‘z manfaatlarini himoyachi qiluvchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Uning huquq va majburiyatlari JPKning 48-moddasida belgilangan. Uning huquq va majburiyatlari juda keng, biz undan isbotlash jarayoniga taalluqli bo‘lganiga to‘xtalib o‘tamiz. Gumon qilinuvchining o‘ziga qo‘yilgan gumon yuzasidan va ishning boshqa har qanday holatlari bo‘yicha ko‘rsatuv va tushuntirishlar berish huquqini ro‘yobga chiqarish uchun tergovni olib boruvchi shaxslar, sud unga gumon, gumonning mohiyatini tushuntirib berishga, uni qonunda ko‘rsatilgan muddatda so‘roq qilishga majbur.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi bilan bir qatorda turli masalalar (ishni tugatish, qo‘shimcha dalillar talab qilish, qo‘shimcha tergov harakatlari yuritish, himoyachi ishtiroki to‘g‘risida va h.k.) bo‘yicha iltimosnoma berishga haqli. Iltimosnomalar dastlabki tergov davomida berilishi mumkin. Isbotlash jarayonida bu subyektlar buzilgan huquqlarini yuqorida ko‘rsatilgan huquqlari – iltimosnomalar, shikoyatlar berish orqali tiklaydilar, lekin bu qonun buzilishlarini mustaqil ravishda bartaraf etish imkoniyatiga ega emaslar.

Dalillar taqdim qilish huquqi nafaqat ko‘rsatuvlar berish, ashyoviy dalillar va hujjatlar taqdim qilish, balki tergov harakatlarini yuritishda shaxsan ishtirok etish imkoni orqali u yoki bu dalilni talab qilib olish to‘g‘risida iltimosnoma berish yo‘li bilan amalga oshiriladi.

Himoyachiga berilgan qonuniy huquqlar hajmi o‘z himoyasi ostidagi shaxsnikiga qaraganda birmuncha kengroq. JPKning 53-moddasiga ko‘ra, himoyachi dalillar takdim etish bilan birga turli tashkilotlar, muassasa va korxonalaridan turli hujjatlarni so‘rab olish, ekspertlar, mutaxassislariga, guvohlarga savollar berishga ham haqli. Bundan kelib chiqadiki, agar gumon qilinuvchi himoyachiga ega bo‘lmasa, uning dalillarni to‘plashdagi imkoniyatlari cheklanadi.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish harakatining ahamiyati protsessda yangi ishtirokchilarning paydo bo‘lishi; shu paytdan boshlab himoyachining ishtirok etishiga yo‘l qo‘yilishi; jinoyat ishi bo‘yicha tekshiruv predmetining aniqlanishida namoyon bo‘ladi.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish paytiga kelib isbotlash predmetini tashkil qiluvchi holatlarning hammasini aniqlash talab etilmaydi. Bu tergovning turli bosqichlarida qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan faktlar doirasi turlicha bo'lishi haqidagi qoidadan kelib chiqadi.

JPKning 360-moddasiga ko'ra jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish paytiga kelib quyidagilar aniqlanishi talab etiladi:

a) jinoyat hodisasi (u sodir etilgan vaqt, joy, usul);

b) jinoyatni ushbu shaxs sodir etganligi tug'risida gumon qilish uchun asos (JPK 221-m.);

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish chog'ida hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy masalalardan biri shaxsning gumon qilishga yetarli asos bo'lganligini ishonchli va to'liq aniqlashdir. Jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etish paytida tergovchining aybdorlik haqidagi ishonchli xulosasi bo'lmaydi va to'la-to'kis deb hisoblanishi mumkin emas. Bu o'rinda gap mish-mishlar va taxminlarga emas, balki faktlarga asoslangan ehtimollik haqida boradi, zero qaror bu holda dalillarning to'liq bo'lmagan majmuiga asoslanadi. Ishonchli xulosaga faqat dalillar yetarli bo'lgandagina kelinadi va gumon qilinuvchi ayblanuvchiga aylanishi mumkin. Ammo ishonchli xulosa haqidagi konsepsiya amaliyotda surishtiruvchi, tergovchi, prokurorning noxolisligiga olib kelishi va gumon qilinuvchining himoyalanih huquqi jiddiy cheklanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Tergovchi jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etish haqida qaror chiqarar ekan, to'plagan dalillari ziddiyatsiz ekanligiga hamda gumon qilinuvchi tariqasida jalb qilish uchun yetarli asos bo'lganligi to'g'risida xulosaga olib kelishiga, uni istisno qiluvchi boshqa holatlarning yo'qligiga ishonchi komil bo'lishi kerak. Ayni paytda tergovchi yetarli bo'lmagan dalillarga asoslangan gumondorlik haqidagi xulosasini ishonchli va oxirgi xulosa deb hisoblash mumkin emasligi, yangi dalillar olish va tekshirish qo'yilgan gumonni muayyan darajada o'zgartirishi mumkinligini anglashi kerak.

Gumon qilinuvchini so'roq qilish – kechiktirib bo'lmas tergov harakati bo'lib, uni taktik jihatdan o'tkazish xususiyatlarini belgilab beradi. *Birinchidan*, gumon qilinuvchini so'roq qilish uchun qonunga asosan 24 soat belgilangan. *Ikkinchidan*, tergovchida so'roqni boshlashdan avval aniqlangan va tegishli tartibda to'planagan dalillar yig'indisi bo'lishi kerak va ularga asoslanib tergovchi mazkur shaxsni

jinoyat sodir etganligi bo'yicha gumon qilishi uchun asoslarga ega bo'ladi. *Uchinchidan*, gumon qilinuvchining shaxsi amaliy jihatdan o'rganilgan bo'lishi kerak.

Shuning uchun tergovchi protsessual qonunning so'roq qilish tartibiga oid talablarini so'zsiz bajarishi lozim. Bunda u gumon qilinuvchiga uning qanday jinoyat sodir etishda gumon qilinayotganini e'lon qiladi (shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ishga jalb qilish to'g'risidagi qaror bilan tanishtiradi), JPKning 48-moddasida nazarda tutilgan protsessual huquqlari va majburiyatlarini tushuntiradi va so'roq qilinuvchi uni imzolaydi. Shundan so'ng gumon qilinuvchiga gumon bilan bog'liq holatlar to'g'risida gapirib berishni taklif qiladi.

Agar gumon qilinuvchi ko'rsatuv berishdan voz kechsa, u holda tergovchi gumon qilinuvchidan uning nima uchun ko'rsatuv berishni istamayotganligi va uning sababini aniqlashi kerak va unga dastlabki tergovda yuzaga kelgan gumonga qarshi qonuniy himoyalanihdan voz kechayotganligini tushuntirib, shu shaxsga ko'rsatuv berishiga da'vat qilishi kerak. Agar tergovchida shubha uyg'otmaydigan ishonchli dalillar bo'lsa va ular asosida gumon ham asoslangan ta'rifga ega bo'lsa, tergovchi ushbu dalillarni gumon qilinuvchiga to'liq hajmda yoki qisman ko'rsatishi hamda gumon qilinuvchidan shu dalillarga nisbatan qanday fikrga egaligi to'g'risida so'rashi mumkin.

Agar gumon qilinuvchi sodir etilgan jinoyatga daxli yuqligini ta'kidlasa, bu holda tergovchi ishontirish usullarini qo'llab uni to'g'ri ko'rsatuvlar berishga undashi kerak. Gumon qilinuvchining shaxsini inobatga olgan holda tergovchi qo'yidagi usullardan foydalanishi mumkin:

- gumon qilinuvchiga uning ko'rsatuvlarini ishga to'g'ri kelmasligini ta'qidlab, haqiqatni gapirib berishni tavsiya qilish;

- chin ko'ngildan aybini bo'yniga olishi belgilangan javobgarlik va uning huquqiy oqibatlari yengilroq bo'lishini tushuntirishi;

- so'roq qilinuvchiga ish bo'yicha to'ldiruvchi va aniqlashtiruvchi savollarni berish;

- so'roq qilinuvchiga jinoyatga aloqador biron-bir obyektни namoyish qilishi (masalan, gazeta bilan yopilgan va hodisa sodir bo'lgan joydan olingan asheoviy dalilni tasodifiy ravishda so'roq qilinuvchiga ko'rsatib qo'yishi);

- gumon qilinuvchiga uning ko'rsatuvlaridan tashqari ish bo'yicha to'plangan va uning jinoyatga aloqadorligini bevosita tasdiqlaydigan

dalillar mavjudligini tushuntirishi (masalan, ekspert xulosasini tanishtirish va hokazo);

– tergovchi o‘z ixtiyorida dalillarning hajmi kattaligi to‘g‘risida gumon qilinuvchida tasavvur hosil qilishi lozim.

Dalillarni taqdim etishdan avval tergovchi gumon qilinuvchini ushbu dalillar bilan bog‘liq bo‘lgan holatlar to‘g‘risida so‘roq qilishi shart. Bunday qoida gumon qilinuvchini kelajakda o‘z aybini yashirish uchun taqdim etilgan dalillarning nomaqbulligi to‘g‘risidagi da‘volarining oldini olish uchun kerak.

Gumon qilinuvchiga uni fosh etuvchi ko‘rsatuvlarni keltirishdan avval uni guvoh bilan bo‘lgan munosabatini aniqlash kerak. Dalillar har xil ketma-ketlikda taqdim etiladi. Odatda dalillar ular daliliy ahamiyatining o‘sib borish ketma-ketligi bo‘yicha taqdim etiladi. Bu usul gumon qilinuvchi tomonidan jinoyatga aloqadorligini inkor etish hollarida samarali yordam beradi. Ba‘zi hollarda gumon qilinuvchining haqqoniy ko‘rsatuvlar berishi uchun unga ish bo‘yicha katta ayblov ahamiyatga ega bo‘lgan dalilni taqdim etish mumkin.

Xulosa o‘rnida gumon qilinuvchini samarali so‘roq qilishda quyidagi bir qator taktik masalalarni hal qilish lozim:

so‘roq predmetini aniqlash;

so‘roq qilinuvchining shaxsini aniqlash;

so‘roq qilishning taxminiy rejasini tuzish;

so‘roqning boshqa qatnashchilarini belgilab, ularning ishtirok etishini ta‘minlash;

so‘roq qilish vaqti va joyini belgilash;

so‘roq jarayonida ish bo‘yicha zarur ashyoviy dalillarni, ish materiallarini tayyorlab qo‘yish;

so‘roqni qayd etish maqsadida zarur ovoz va videoyozuv vositalarini tayyorlab qo‘yish hamda tegishli mutaxassislarni taklif etish.

16.2. Shaxsni ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb etish va uni so‘roq qilish tartibi

Jinoyat protsessiga oid adabiyotlar, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalari va boshqa manbalarda «ayb e‘lon qilish» va «jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish» kabi tushunchalar bir ma‘noda ishlatilib kelinayotganini uchratish mumkin. Umuman bu tushunchalar bitta jarayonni, ya‘ni muayyan shaxsni ayblanuvchi sifatida jinoyat ishida ishtirok etishga jalb qilinishini ifodalasada ularni aynan-

lashtirmaslik lozim. Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish tergovchining to‘plangan dalillar majmuidan kelib chiqib, bu to‘g‘risida qaror chiqarishdan, ushbu qarorni ayblanuvchiga taqdim etib, ayni paytda unga tegishli huquqlarini tushuntirib berishdan kelib chiquvchi ayblovni ifodalashdir.

Amaldagi JPKning 360–361-moddalariga muvofiq jinoyat ishi bo‘yicha muayyan shaxsning shu jinoyatni sodir etganligi to‘g‘risida yetarli dalillar to‘plangandan so‘ng, tergovchi shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to‘g‘risida qaror chiqaradi. Ushbu protsessual xujjat bilan shaxsga ayb e‘lon qilinishi jarayoni boshlanadi.

Shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to‘g‘risidagi qaror uch qismdan iborat bo‘ladi:

1. *Kirish* qismi. Unda qarorning nomi, chiqarilgan vaqti va joyi, uni chiqargan vakolatli mansabdor shaxsning lavozimi, maxsus unvoni, familiyasi, ismi, otasining ismi, jinoyat ishining tartib raqami ko‘rsatiladi.

2. *Tavsif-asoslantirish* qismida quyidagilar aks ettiriladi:

ayblovning mazmuni, ya‘ni shaxsning zimmasiga qo‘yilayotgan jinoyat hodisasi, u sodir etilgan joy, vaqt va boshqa muhim holatlar bayoni;

ayblanuvchi tariqasida jalb etilayotgan shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi, tug‘ilgan kuni, oyi va yili;

Jinoyat kodeksining ushbu jinoyatni nazarda tutgan moddasi, qismi, bandi aks ettirilishi lozim.

Shaxs Jinoyat kodeksining turli moddalari, qismlari yoki bandlarida nazarda tutilgan bir necha jinoyatni sodir etishda ayblanganida, bu jinoyatlardan har birining mohiyati va yuridik tavsifi alohida ko‘rsatilishi lozim.

3. *Xulosa* qismida mazkur shaxsni ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to‘g‘risida to‘xtamga kelinganligi ifodalanishi lozim (JPK 361-m.).

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish natijasida jinoyat ishida markaziy ishtirokchi – gumon qilinuvchi va ayblanuvchi paydo bo‘ladi.

Dastlabki tergovning butun tizimi uch bosqichga bo‘linadi. Ular:

1) jinoyat ishi qo‘zg‘atishdan boshlab jinoyat ishida gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilishgacha;

2) jinoyat ishida gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilishdan boshlab, dalillar to'plashni tugatish haqida qaror qabul qilinguncha;

3) jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilgandan keyin dastlabki tergovni yakunlash. Bungacha kechiktirib bo'lmaz tergov harakatlari va tezkor qidiruv tadbirlari o'tkaziladi.

Jinoiy javobgarlikka tortish holati shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqida qaror chiqarilishidan boshlanadi.

Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish harakatining ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- 1) protsessda yangi ishtirokchilarning paydo bo'lishi;
- 2) shu paytdan boshlab himoyachining ishtirok etishiga yo'l qo'yilishi;
- 3) jinoyat ishi bo'yicha tekshiruv predmetining aniqlanishi;
- 4) javobgarlik muddatini hisoblash uchun oxirgi nuqta bo'lib xizmat qilishi.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilishning o'z vaqtida bo'lishi jinoyat protsessida demokratiyaning yorqin belgisidir.

Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga o'z vaqtida jalb qilishning zarurligi JPKning 110-moddasida belgilangan bo'lib, unga asosan tergovchi darhol qaror chiqaradi. Ushbu protsessual harakatni kechiktirib yuborilishiga aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ayblovning o'z vaqtida qo'yilishini idoraviy nazorat va prokuror nazorati ta'minlashi kerak.

Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish asoslarini jinoiy javobgarlik asoslaridan farqlash kerak, ular bir xil emas (jinoyat hodisasi, shaxsning aybdorligi), ammo mazmunan aloqadordir. Bu aloqa jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilishning jinoiy javobgarlik belgilashda boshlang'ich nuqta ekanligida namoyon bo'ladi.

Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish asoslari shaxsning jinoyat sodir etganligini ko'rsatuvchi yetarli dalillar majmuidir.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilishga yetarli bo'lgan dalillar majmuini aniqlash uchun quyidagi ikki holatni aniqlash lozim:

1) ayb qo'yilguniga qadar qaysi faktlar aniqlanishi kerak, ya'ni nimani aniqlash kerakligi;

2) tergovchining (surishtiruv xodimining) ushbu faktlar mavjudligi haqidagi xulosasi qanchalik darajada ishonchli bo'lishi kerakligi talab etiladi.

Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish paytiga kelib isbotlash predmetini tashkil qiluvchi holatlarning hammasini aniqlash talab etilmaydi. Bu tergovning turli bosqichlarda qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan faktlar doirasi turlicha bo'lishi haqidagi qoidadan kelib chiqadi.

JPKning 360 va 361-moddalarini qiyosiy tahlil qilishning ko'rsatishicha, jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish paytiga kelib quyidagilar aniqlanishi talab etiladi:

a) jinoyat hodisasi (u sodir etilgan vaqt, joy, usul);

b) jinoyatni ushbu shaxs sodir etganligi;

d) ushbu shaxsning mazkur jinoyatni sodir etganlikda aybdorligi, ya'ni isbotlashning dastlabki ikki elementini aniqlash talab etiladi, xolos (JPK 82-m. 1, 2-b.). Boshqa elementlarni aniqlash (JPK 82-m. 3, 4, 5-b.) – tergovning keyingi vazifasiga kiradi.

Ushbu holatlar orasida jinoyatni kvalifikatsiya qilishga ta'sir ko'rsatadigan hollar, ya'ni ayb shakli, sudlanganlik, takroriylik, zarar miqdori kabilar bundan mustasno.

So'roq qilish – shaxsning oldiga bo'lib o'tgan voqeani xotirada tiklash va axborotni og'zaki shaklda berish vazifasini qo'yib, undan jinoyat ishining muhim holatlari haqidagi ma'lumotlarni olishdan iborat tergov harakati. Ayblanuvchini so'roq qilish ikki xil, ya'ni dalillar manbai va himoya vositasi vazifalarini bajaradi.

Ayblanuvchini so'roq qilishning protsessual tartibi bir qator elementlardan tashkil topadi: so'roq qilish vaqti, joyi, ishtirokchilari, mazmuni hamda ko'rsatuvlarni qayd etish.

JPK 110-moddasining birinchi qismiga muvofiq, tergovchi ayblanuvchini unga ayb qo'yilganidan so'ng darhol yoki bo'yin tovlayotgan bo'lsa, ayblanuvchi ushlangan, so'roq qilish uchun chaqirilgan, qamoqqa olingan yoki majburiy keltirilganidan keyin 24 soatdan kechiktirmay so'roq qilishi kerak. Kechiktirib bo'lmas holat bo'lmasa, shaxsni tunda so'roq qilish taqiqlanadi. Agar bu vaqtda so'roq qilish imkoni bo'lmasa, kechiktirish sabablari birinchi marta so'roq qilish bayonnomasida ko'rsatiladi. Ayblanuvchi dastlabki tergov o'tkaziladigan joyda so'roq qilinadi. Tergovchi agar zarur deb topsa,

ayblanuvchi kasal bo'lsa, u davolanayotgan joyda so'roq qilishi mumkin. Tergovchi, surishtiruvchi so'roq qilish uchun zarur bo'lgan ishtirokchilar – qonuniy vakil, pedagog, tarjimon, himoyachini taklif qilish uchun oldindan harakat qilishi kerak.

Tergovchi ayblanuvchini birinchi marta so'roq qilishdan oldin uning ayblovga munosabatini, ya'ni o'zini aybli hisoblashi-hisoblamasligini yoki o'z aybini to'la yoxud qisman rad etishi yoki etmasligini aniqlashi shart (JPK 111-m.). Ushbu masala hal qilinganidan so'ng ayblanuvchiga qo'yilgan ayb yuzasidan tushuntirish berish taklif qilinadi. Tergovchi ayblanuvchining ko'rsatuvlarini eshitadi, bayonnomaga yozib boradi, zarur hollarda savollar beradi.

Ayblanuvchini so'roq qilish haqida surishtiruvchi, tergovchi bayonnomaga tuzadi (JPK 106-m.), unda ayblanuvchining shaxsiga oid ma'lumotlar qayd etiladi. Uning ko'rsatuvlari bayonnomaga birinchi shaxs nomidan va imkon qadar so'zma-so'z kiritib boriladi. Zarur hollarda bayonnomada berilgan savollar va olingan javoblar ko'rsatiladi. So'roq qilish tugaganidan so'ng surishtiruvchi, tergovchi bayonnomani o'qib chiqish uchun ushbu protsess ishtirokchilariga taqdim etadi yoki ularning iltimosiga ko'ra o'qib beradi.

Ayblanuvchi bayonnomaga zarur qo'shimcha va tuzatishlar kiritishni talab qilishga haqlidirlar. Ayblanuvchi bayonnomaning har bir betiga, tergovchi hamda so'roqda ishtirok etgan boshqa shaxslar oxiriga imzo chekadilar.

16.5. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash

Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoyalash huquqi bilan ta'minlash masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Ushbu masala O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumida 1996-yil 20-dekabrda, 1999-yil 24-sentabrda, 2002-yil 14-iyunda va 2003-yil 19-dekabrda ko'rib chiqilgan.

Himoyalash huquqi gumon qilinuvchi, ayblanuvchining daxlsiz huquqlaridan biri bo'lib, u jinoyat-sudlov ishlarini yuritishning asosiy prinsipini tashkil etadi va ish bo'yicha qonuniy, asoslantirilgan va adolatli qaror qabul qilinishini kafolatlaydi.

Sud amaliyotini o'rganish natijalariga ko'ra, surishtiruv, tergov organlari hamda sudlar gumon qilinuvchining, ayblanuvchining himoya huquqini asosan ta'minlab kelmoqdalar. Gumon qilinuvchining,

ayblanuvchining himoya huquqi bevosita O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining har kimning erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqini kafolatlovchi normalaridan kelib chiqadi. Himoya huquqi jinoyat-sudlov ishlarini yuritishning barcha bosqichida ta‘minlanishi lozim. JPKning 24, 64-moddalariga ko‘ra jinoyat ishini yuritishga mas‘ul barcha davlat organlari va mansabdor shaxslar (surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya) gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga uning huquqlarini tushuntirishlari va uning tegishli himoya huquqidan amalda foydalanishi uchun real sharoit yaratib berishlari shart. Gumon qilinuvchini, ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta‘minlashning muhim kafolati – uning aybi aniqlanib, sudda qonunda belgilangan tartibda isbotlanmaguncha aybdor hisoblanmasligi haqidagi Konstitutsiyada belgilangan aybsizlik prezumpsiyasi prinsipiga qatyyiy amal etilishidadir.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi zimmasiga ko‘rsatuv berish majburiyati yuklanishi mumkin emasligi, o‘z aybsizligini yoki ish bo‘yicha biror-bir holatni isbotlash mas‘uliyatini yuklashga ham yo‘l qo‘yilmasligini anglatadi. Aybdorlikka oid barcha gumonlar, agar ularni bartaraf etishning imkoni bo‘lmasa, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi foydasiga hal qilinishi kerak. Qonunni qo‘llashda kelib chiqqan har qanday gumon ham uning foydasiga hal etiladi.

Gumon qilinuvchini, ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta‘minlashning muhim elementlaridan biri qonunda unga surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud (sudya)ning protsessual harakati yoki qarori ustidan belgilangan tartibda shikoyat berish huquqining berilishidir. Jinoyat ishini yuritishga mas‘ul davlat organlari va mansabdor shaxslarining harakatlari va qarorlari ustidan shikoyat gumon qilinuvchining, ayblanuvchining himoyachisi va qonuniy vakili tomonidan ham berilishi mumkin.

Jinoyat-protsessual kodeksining 49-moddasiga muvofiq, himoyachining ishda ishtirok etishiga jinoyat protsessining har qanday bosqichida, shaxs ushlanganida esa uning harakatlanish erkinligiga bo‘lgan huquqi amalda cheklangan paytdan boshlab ruxsat etiladi. Bu o‘rinda shuni nazarda tutish kerakki, shaxs JPK 221 -moddasida ko‘rsatilgan asoslarga ko‘ra ushlangan hollarda, garchi qonunda bu haqda tegishli bayonnoma shaxs ichki ishlar idoralari yoki boshqa huquqni muhofaza qiluvchi organga keltirilganidan so‘ng rasmiylashtirilishi belgilangan bo‘lsa-da, u amalda ushlangan (ko‘lga olingan) paytdan boshlab gumon qilinuvchi deb hisoblanadi. Aynan shu paytdan boshlab ushlab turilgan shaxs gumon qilinuvchiga berilgan barcha huquqlardan, jumladan, himoyachi

olish huquqidan foydalanadi. Shu tufayli, bunday hollarda u guvoh sifatida so‘roq qilinishi, jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilinganligi haqidagi qaror unga e‘lon qilinmasdan hamda tegishli huquq va majburiyatlari tushuntirilmasdan turib, unga nisbatan tergov harakatlari olib borilishi mumkin emas. Aybini bo‘yniga olish to‘g‘risidagi arz bilan tegishli davlat organiga murojaat qilgan shaxs ham shunday huquqiy holatga ega (JPK113-m.).

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining himoya huquqini real ta‘minlash maqsadida, shaxs Jinoyat-protsessual kodeksining 221, 227-moddalarida nazarda tutilgan tartibda ushlangan yoki ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish ehtiyot chorasi qo‘llangan hollarda (JPK 242-m.) jinoyat ishini yuritishga mas‘ul davlat organlarining mansabdor shaxslari mahbus saqlanayotgan joy haqida uning yaqin qarindoshlariga yoki uning iltimosiga ko‘ra boshqa shaxslarga, voyaga yetmaganlar to‘g‘risida esa, uning qonuniy vakiliga xabar berishlari shart.

Jinoyat ishida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to‘g‘risidagi qarorda Jinoyat-protsessual kodeksining 360, 361-moddalarida nazarda tutilgan holatlar aniq bayon etilishi kerak. Agar shaxs bir necha jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan bo‘lsa, bu holatlar har bir ayblovgacha nisbatan alohida bayon etilishi lozim.

Himoyachi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki uning qonuniy vakili tomonidan, shuningdek, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining iltimosi yoki roziligi asosida boshqa shaxslar tomonidan taklif etiladi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi ish bo‘yicha bir necha himoyachi taklif etishi mumkin. Bu o‘rinda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi himoyachini erkin tanlash huquqiga ega. Surishtiruvchi, tergovchi, sud (sudya) ish bo‘yicha tayinlov asosida davlat hisobidan himoyachi ishtirok etayotgan taqdirda ham gumon qilinuvchi, ayblanuvchi tomonidan taklif etilgan himoyachining ishda qatnashishiga monelik qilishga haqli emas.

Himoyachining jinoyat ishiga kirishishini rad etish to‘g‘risida surishtiruv, tergov organi, sud (sudya) tomonidan chiqarilgan qaror ustidan jinoyat-protsessual qonunida ko‘rsatilgan (JPK 27-m.) tartibda shikoyat berilishi mumkin.

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining himoya huquqiga oid qonun normalari mazmuniga ko‘ra, ish materiallarida davlat siri bilan bog‘liq ma‘lumotlarning mavjudligi bunday ma‘lumotlar bilan ishlashga maxsus ruxsati bo‘lmagan himoyachining ishda ishtirok etishiga to‘sqinlik qilmaydi. Bunday hollarda himoyachi davlat siriga aloqador ma‘lumotlar bilan qonun hujjatlarida belgilangan tartibda tanishishi

mumkin. Shuni nazarda tutish lozimki, himoyachining sud ishi yuritilayotgan tilni bilmasligi ham uning ishda ishtirok etishiga monelik qilmaydi. Bu holda u JPK 20-moddasining ikkinchi qismiga muvofiq tarjimon bilan ta'minlanishi kerak.

Ish bo'yicha JPK 51-moddasida ko'rsatilgan hollar mavjud bo'lganda, unda himoyachining ishtiroki shart ekanligi belgilangan bo'lib, bu talabga rioya etmaslik jinoyat-protsessual qonuni normalarini jiddiy buzish deb hisoblanadi. «Jismoniy nuqsoni yoki ruhiy kasalligi sababli o'zini o'zi himoya qilish huquqini amalga oshirishga qiynaladigan shaxslar» deganda, jumladan, aqli raso deb topilgan bo'lsa-da, ammo ruhiy faoliyati doimiy yoki vaqtincha buzilgan, nutqida, ko'rishida, eshitishida jiddiy kamchiliklari bo'lgan yoki boshqa og'ir xastalik bilan kasallangan shaxslar tushunilishi lozim.

Jinoyat ishi bo'yicha himoyachi yordamidan foydalanish gumon qilinuvchining, ayblanuvchining huquqi hisoblanadi. Shu tufayli ham u ish yurituvning istalgan paytida himoyachidan voz kechishi mumkin. Himoyachidan voz kechganlik to'g'risida sabablari ko'rsatilgan holda yozma murojaat taqdim etiladi. Himoyachidan voz kechishga faqat gumon qilinuvchining, ayblanuvchining tashabbusi bilan va ushbu masala muhokama etilayotganda himoyachining real ishtiroki ta'minlangan holdagina yo'l qo'yiladi. Bunda ish materiallariga himoyachining ishda ishtirok etishga vakolati borligini tasdiqlovchi hujjat (advokatning orderi, qonuniy vakil vakolatini tasdiqlovchi hujjat va h.k.) qo'shib qo'yiladi.

Gumon qilinuvchining, ayblanuvchining himoyachidan voz kechishiga quyidagi hollarda yo'l qo'yilmasligi mumkin, agar u:

voyaga yetmagan bo'lsa;

jismoniy nuqsoni (kar, soqov, ko'r va h.k.) yoki ruhiy kasalligi tufayli o'zini o'zi himoya qilishga qiynalsa;

sudlov ishi yuritilayotgan tilni bilmasa;

jazo chorasi sifatida umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan jinoyatlarni sodir etishda gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan bo'lsa.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi ishlar bo'yicha, shuningdek, himoyachidan voz kechish to'g'risidagi ariza noiljlikdan (himoyachining mehnatiga haq to'lash imkoniyatining yo'qligi, ish bo'yicha himoyachining hozir bo'lmasligi va h.k.) kelib chiqqan hollarda ham himoyachidan voz kechishga yo'l qo'yilmasligi mumkin. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi himoyachidan uning mehnatiga

haq to'lash imkoniyati yo'qligi sababli voz kechmoqchi bo'lgan taqdirda, jinoyat ishini yuritishga mas'ul davlat organlarining mansabdor shaxslari JPK 50-moddasining to'rtinchi qismi qoidalariga binoan gumon qilinuvchini, ayblanuvchini bunday xarajatlardan to'liq yoki qisman ozod etish chorasini ko'rishlari kerak. Surishtiruvchi, tergovchi, sud (sudya), ishning murakkabligi va boshqa holatlari gumon qilinuvchining, ayblanuvchining himoya huquqini o'zi amalga oshirishiga qiyinchilik tug'dirishi mumkin degan xulosaga kelsa, himoyachidan voz kechish to'g'risidagi arizani rad etishi mumkin. Biron-bir sababga ko'ra, muayyan himoyachidan voz kechish hollari umuman himoyachi xizmatidan voz kechish deb qaralmasligi kerak.

Himoyachidan voz kechish to'g'risidagi arizaning qanoatlantirilganligi yoki rad etilganligi haqida belgilangan namunada bayonnoma tuziladi hamda u gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, himoyachi va surishtiruvchi yoki tergovchi tomonidan imzolanadi. Sud majlisida bu haqda majlis bayonnomasiga tegishli yozuv kiritiladi. Himoyachidan voz kechish gumon qilinuvchini, ayblanuvchini keyinchalik ishda himoyachi ishtirok etishini talab qilish huquqidan mahrum etmaydi, Bunday talab barcha hollarda qanoatlantirilishi lozim. Himoyachining ishga yangidan kirishishi o'sha paytga qadar amalga oshirilgan protsessual harakatlar takrorlanishini taqozo etmaydi. Ishda ishtirok etish haqida bitim tuzilgan yoki tayinlangan vaqtdan boshlab, advokat o'z vazifalarini bajarishni rad etishga haqli emas, JPK 79-moddasida belgilangan hollar bundan mustasno.

Himoyachi JPK 53-moddasi ko'ra o'z himoyasi ostidagi shaxsning huquq va manfaatlarini himoya qilish uchun yetarli huquqlar bilan ta'minlangan bo'lib, uning bu huquqlarini jinoyat ishini yuritishga mas'ul davlat organlari tomonidan biror-bir tarzda cheklashga yo'l qo'yilmaydi. Himoyachi o'z himoyasi ostidagi shaxs ishtirokida o'tkaziladigan barcha tergov harakatlarida, shu jumladan, gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga uning huquqlari tushuntirilayotganda va u so'roq qilinayotganda, ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda tekshirishda, eksperiment o'tkazilayotganda, tanib olish uchun ko'rsatilayotganda, yuzlashtirilayotganda, guvohlantirilayotganda, eksrumatsiya jarayonida, olib qo'yish va tintuvda, ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirishda, mol-mulkni xatlashda, prokuror tomonidan so'roq qilinayotganda qatnashishga haqlidir. Himoyachi jinoyat ishida qatnashishga ijozat olgan paytdan boshlab, ushlab turish haqida tuzilgan bayonnoma, ehtiyot chorasini ko'llash to'g'risidagi qaror, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi

ishtirokida o'tkazilgan tergov harakatlari bayonnomalari, gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga e'lon qilingan (yoki e'lon qilinishi shart bo'lgan) boshqa hujjatlar bilan tanishish huquqiga ega. Himoyachining bunday huquqi uning himoyasi ostidagi shaxs gumon qilinuvchi, ayblanuvchi deb e'tirof etilgunga qadar o'tkazilgan tergov harakatlariga oid bayonnomalar bilan tanishishga nisbatan ham amal qiladi. Surishtiruv, tergov organi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi ishtirokida o'tkaziladigan tergov harakatlari kuni, vaqti va joyi haqida uning himoyachisini oldindan xabardor etishi shart.

Agar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, ushlab turilgan, qamoqda saqlanayotgan yoki tibbiy muassasaga joylashtirilgan bo'lsa, himoyachi u bilan JPK 53-moddasining ikkinchi qismi, 215-moddasining uchinchi qismiga ko'ra soni va davomiyligi chegaralanmagan holda yakkama-yakka (xoli) uchrashish huquqiga ega.

Himoyachining gumon qilinuvchi, ayblanuvchi bilan uchrashishiga asos - uni ishda ishtirok etishiga ruxsat berganlik haqidagi qaror (ajrim) hisoblanadi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi qamoqda saqlanayotgan muassasa ma'muriyati himoyachidan u o'z himoyasi ostidagi shaxs bilan uchrashishi uchun surishtiruv, tergov organidan yana boshqa maxsus ruxsatnoma berilishini talab qilishga haqli emas. Himoyachiga o'z himoyasi ostidagi shaxs bilan uchrashishga, o'zining yoki himoyasi ostidagi shaxsning talabiga ko'ra, jinoyat protsessining har qanday paytida darhol, gumon qilinuvchi bilan esa, JPK 48-moddasiga muvofiq ruxsat berilishi shart.

Dalillarni to'plash, tekshirish va baholashda fuqarolarning huquklari va qonuniy manfaatlari qo'riqlanishi ta'minlanishi kerak. Dalillarni to'plash, tekshirish va baholash jarayonida qiynoqqa solish, zo'rlik ishlatish hamda insonga nisbatan boshqa shafqatsiz yoki uning sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi munosabatda bo'lish qat'iy man etiladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti 1984-yil 10-dekabrda qabul qilgan «Qiynoq hamda muomala va jazolashning qattiq shafqatsiz, insoniylikka zid yoki qadr-qimmatni kamsituvchi turlariga qarshi konvensiya»ga ko'ra, «qiynoq» deganda ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchi, uchinchi shaxs sodir etilgan jinoyatda iqror bo'lishini nazarda tutib jazolash, xo'rlash yoki qiynash yo'li bilan ko'rsatuv berishga majbur qilish, unga qasddan kuchli og'riq yoki jismoniy azob yetkazish tushuniladi. Qiynoqqa solish, zo'rlik ishlatish, qo'rqitish, aldash, insonga qattiq shafqatsiz muomalada bo'lish yoki uning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitish, shuningdek, qonunga xilof boshqa choralar qo'llash yo'li

bilan gumon qilinuvchining, ayblanuvchining himoya huquqini buzish natijasida olingan dalillar ayblov asosiga qo'yilishi mumkin emas.

Isbotlash jarayonida tergov harakatlarini o'tkazish, shu jumladan, so'roq qilish tartibi va shartlari qonun bilan qat'iy belgilab qo'yilgan. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi ushlanganidan, qamoqqa olinganidan, chaqiruv qog'ozi bo'yicha so'roqqa kelganidan yoki majburan olib kelinganidan so'ng darhol yoki yigirma to'rt soat ichida birinchi marta so'roq qilishning (JPK 111-m.) belgilangan qoidalariga rioya etilgan holda so'roq qilinishi kerak. Umuman tergov harakatlari, faqat, soat 6 dan 22 ga qadar o'tkazilishi kerak, JPK 88-moddasi ikkinchi qismining 3-bandida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno.

Tergov harakatlarini yuritish tartibi va shartlarining buzilishi prokuror va sud tomonidan gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga nisbatan ruhiy ta'sir o'tkazish deb baholanishi mumkin. Bunday ta'sir ostida to'plangan ma'lumotlar dalil kuchiga ega bo'lmaydi va ular ayblov hukmi uchun asos qilib olinishi mumkin emas.

Quyidagi hollar gumon qilinuvchini, ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta'minlashga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarining jiddiy buzilishi deb baholanadi, agar:

uning o'z ona tilidan va tarjimon xizmatidan foydalanish huquqi buzilgan bo'lsa;

qonunga ko'ra himoyachining ishtiroki shart bo'lgan ish himoyachining ishtirokisiz tergov qilingan yoki sudda ko'rilgan bo'lsa;

manfaatlari o'zaro qarama-qarshi bo'lgan bir necha shaxsning huquqlari bitta himoyachi tomonidan himoya qilingan bo'lsa;

dastlabki tergov tamomlanganidan so'ng ayblanuvchi ishdagi barcha materiallar bilan tanishtirilmagan bo'lsa va qoidabuzarlik sud tomonidan bartaraf etilmagan bo'lsa;

ayblanuvchiga ayblov xulosasi topshirilmagan bo'lsa;

Ish bo'yicha ko'rsatib o'tilgan holatlarning aniqlanishi sud qarorining bekor qilinishiga asos bo'ladi.

Jinoyat-protsessual kodeksi 50-moddasining to'rtinchi qismiga muvofiq surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud (sudya) gumon qilinuvchini, ayblanuvchini yuridik yordam uchun haq to'lashdan batamom yoki qisman ozod etishga haqlidir. unday hollarda advokat mehnatiga haq to'lash xarajatlari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda davlat hisobidan qoplanadi. Shuningdek, mehnatga qobiliyatsiz va to'lovga qurbi yetmaydigan shaxslar, ya'ni qaramog'idagi har bir shaxsga to'g'ri

keladigan jami daromadi eng kam ish haqining ushbu masala ko'rilayotgan vaqt uchun belgilangan miqdoridan ko'p bo'lmaganda, binobarin kam ta'minlangan fuqarolar ham yuridik yordam uchun haq to'lashdan ozod qilinadilar.

16.4 Ayblovni o'zgartirish, tugatish va to'ldirish. Tugatilgan ayblovni qayta tiklash

Ayblov turli holatlarda o'zgartirilishi mumkin. Bunday hollarda ayblanuvchining aybini og'irlashtiruvchi yoki yengillashtiruvchi yangi dalillar to'planishi kerak.

Ayblanuvchiga nisbatan jinoyat ishi bo'yicha qo'shimcha faktlar aniqlangan bo'lsa, ayblov to'ldirilishi zarur. Agar ayblanuvchiga ayb sifatida qo'yilgan JK moddasi, qismi yoki bandi yuridik jihatdan noto'g'ri yoritilgan bo'lsa va uning ish bo'yicha harakatlari boshqa modda bilan tavsiflanadigan bo'lsa, ayblov o'zgartiriladi. Bundan tashqari, agar ayblanuvchining jinoyat ishida boshqacha tarzda ishtirok etganligi aniqlansa yoki uning jinoiy faoliyati bosqichlari qarorda noto'g'ri qayd etilgan bo'lsa, ushbu hollarda qaror o'zgartirilishi va yangitdan ayb qo'yilishi zarur. Agar jinoiy harakatlarning yuridik jihatdan yoritilishi avvalgi holda qoldirilsa-yu, faktik holatlarning xususiyatigina o'zgartiriladigan bo'lsa, dastlabki ayblov ham o'zgartirilishi kerak.

Shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risidagi yangi qaror ayblanuvchiga e'lon qilinadi. Ayrim hollarda tergovchilar yangi ayblovdan to'liq foydalanmagan holda, ayblovni «qo'shimcha sifatida» yangi faktlar asosidagina taqdim etadilar, ilgari e'lon qilingan faktlarni esa ushbu qarorda keltirmaydilar, natijada ayblov to'la hajmda taqdim etilmaydi va jinoyat ishini sud qo'shimcha tergovga qaytarishi mumkin. Shu bois yangi ayblovda avvalgi qarorda ko'rsatilgan va yangi aniqlangan jinoyat voqealari tavsiflanishi kerak, aks holda to'liq taqdim etilmagan ayblovni sud qo'shimcha tergov o'tkazish uchun qaytarishi mumkin.

Ayblov o'zgartirilgan yoki unga qo'shimchalar kiritilgan taqdirda ayblanuvchini uning protsessual huquq va majburiyatlari bilan tanishtirish zarur. Bu to'g'rida ayblanuvchi bilan birga tergovchi qarorga belgi qo'yadi va uni imzolaydi. Agar prokuror yoki sud jinoyat ishini qo'shimcha tergovga qaytarsa, tergovchi yangi ayb qo'yishi hamda

ayblanuvchini har bir voqea bo'yicha so'roq qilishi kerak, aks holda jinoyat ishi takroriy tergov uchun qaytarilishi lozim.

Ayblanuvchining rehabilitatsiya etilishi uchun asos bo'ladigan yoki JPK 83-moddasining birinchi, to'rtinchi qismlarida nazarda tutilganidek, ishni yuritishga to'sqinlik qiluvchi asoslar aniqlansa, ayblov tugatiladi. Ayblovning tugatilishi haqida tergovchi qaror chiqaradi va ayni paytda xuddi shu qaror bilan ayblanuvchiga qo'llanilgan ehtiyot chorasini, mol-mulkining xatlanishini, lavozimdan chetlashtirilishini bekor qiladi hamda shaxsga yetkazilgan zararni qoplatish huquqini tushuntirib beradi. Qarorning nusxasi darhol topshirilishi yoxud ushbu shaxs nomiga jo'natilishi kerak.

Agar Jinoyat kodeksi yoki JPK normalarini qo'llashdagi xatolar natijasida jinoyat ishi tugatilgan bo'lsa, shuningdek ayblanuvchining aybdorligini ko'rsatuvchi yangi dalillar aniqlansa, tugatilgan ayblov qayta tiklanishi mumkin. Bunday hollarda, shuningdek ayblovni odil sudlovga qarshi qaratilgan jinoyatning yoki ayblanuvchining yoxud uning iltimosi yoki roziligi bilan harakat qilgan o'zga shaxsning dalillarni qalbakilashtirishi, yashirishi yoxud yo'q qilib yuborishi oqibatida noto'g'ri tugatilgan bo'lsa, ayblov Jinoyat kodeksining 64-moddasida belgilangan jinoiy javobgarlikka tortish muddati ichida qayta tiklanishi mumkin (JPK 363-m.)

Agar ayblanuvchiga nisbatan qo'zg'atilgan ayblov tugatilgan bo'lsa, keyinchalik u ayblanuvchi yoxud uning roziligi bilan harakat qilgan boshqa shaxsning guvohlar va jabrlanuvchilar hamda boshqa shaxslarga, masalan, ishtirokchilarga, ularni jinoyat hodisasi mavjud bo'lmaganligi haqida ko'rsatuv berishga undash maqsadida ta'sir etganligi sababli, shuningdek ish bo'yicha dalillarni qalbakilashtirish, yashirish yoki yo'q qilib yuborish oqibatida qayta tiklanadi.

Taxminiy testlar

1. Shaxsni jinoyat ishida gumon qilinuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish asoslari nimalardan iborat?

- A. Jinoyat sodir etganlikda gumon qilib ushlab yoki ishda jinoyat sodir etganlikda gumon qilish uchun asos beruvchi ma'lumotlarning mavjudligi
- B. Arizaning mavjudligi
- C. Surishtiruv organi boshlig'ining ko'rsatmasi
- D. Prokurorning og'zaki ko'rsatmasi
- E. Shaxsni tasdiqlovchi hujjatning yo'qligi

2. Kim shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qila olmaydi?

- A. Prokuror
- B. Tergovchi
- C. Tergov bo‘linmasining boshlig‘i
- D. Surishtiruvchi

3. Shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish asoslari nimalardan iborat?

- A. Jinoyat tarkibi elementlarining mavjudligidan dalolat beruvchi faktik ma‘lumotlar
- B. Tergovchining ushbu shaxs jinoyat sodir etganlikda aybdor ekanligi haqidagi ichki ishonchi
- C. Jinoyatni ushbu shaxs sodir etganligini ko‘rsatuvchi yetarli dalillarning mavjudligi
- D. Tergovchining ushbu shaxs jinoyat sodir etganlikda aybdor ekanligi haqidagi ichki ishonchiga olib keluvchi yetarli materiallar
- E. Surishtiruv organi boshlig‘ining ko‘rsatmasi

4. Qarorning xulosa qismida qanday ma‘lumotlar bo‘lishi kerak?

- A. Shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqidagi to‘xtam (hal qiluv qarori)
- B. Jinoyatning mohiyati va yuridik tavsifi (kvalifikatsiyasi)
- C. Ayblanuvchi tariqasida jalb etilgan shaxsning familiyasi, ismi va otasining ismi
- D. Ayblovning mohiyati
- E. Jinoyat kodeksining ushbu jinoyat nazarda tutilgan moddasi, qismi, bandi

5. Shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqidagi qaror o‘qib eshittirilganidan so‘ng qaysi harakat amalga oshiriladi?

- A. Yuzlashtirish
- B. Ekspertizaga yuborish
- C. Ayblanuvchini so‘roq qilish
- D. Jinoyat ishi materiallari bilan tanishtirish
- E. Hukmning ijro etilishi

Tekshirish uchun savollar

1. Shaxsni jinoyat ishida gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilishning mohiyati va ahamiyati nimada?

2. Shaxsni jinoyat ishida gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilishda isbotlash doirasi (chegarasi) nimada?
3. Ayb e'lon qilishning tartibi qanday?
4. Gumon va ayb qo'yishda himoyachining ishtirok etishi shart bo'lgan hollar nimadan iborat?
5. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini so'roq qilishning protsessual tartibi qanday?
6. Ayblovni o'zgartirish, tugatish va to'ldirish asoslari va tartibi qanday?
7. Tugatilgan ayblovni qayta tiklash asoslari va protsessual tartibi qanday?

XVII bob. DASTLABKI TERGOVNI TO'XTATISH VA QAYTA TIKLASH

17.1. Dastlabki tergovni to'xtatish, uning asoslari va shartlari

Dastlabki tergovni to'xtatish deganda, jinoyat ishini yuritishdagi jinoyat-protsessual qonun hujjatlari bilan tartibga solingan, tergovchi yoki prokurorning qarori bilan rasmiylashtirilgan vaqtinchalik tanaffus tushuniladi. Ushbu tanaffus vaqtida mazkur mansabdor shaxslar va ular ishlaydigan organlar jinoyat ishi yuritishni to'xtatishga olib keluvchi holatlarni bartaraf etish choralarini ko'radilar.

JPKning 364-moddasiga muvofiq, dastlabki tergov:

- 1) ish bo'yicha ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilinishi lozim bo'lgan shaxs aniqlanmagan;
- 2) ayblanuvchining qayerda ekanligi noma'lum bo'lgan;
- 3) ayblanuvchi O'zbekiston Respublikasi hududidan chiqib ketgan, basharti uning tergovga kelishini ta'minlash imkoniyati bo'lmasa;
- 4) ayblanuvchi ishni yuritishda uning ishtirok etishini istisno etadigan og'ir va davomli, lekin davolab bo'ladigan kasallikka chalingan hollarda to'xtatiladi.

Jinoyat ishi yuritishni to'xtatishning mazkur holatlari har qanday tergov yoxud protsessual harakatni jinoyat ishini qayta tiklamay turib o'tkazishga to's'inlik qiluvchi huquqiy shartlardir. Shu bois mazkur shartlarning mavjudligi tergovchi, prokurorning dastlabki tergovni to'xtatish majburiyatini yuzaga keltiradi.

Shu o'rinda dastlabki tergovni to'xtatishning ushbu shartlari surishtiruvga ham taalluqlimi, degan savol tug'iladi.

O‘zbekiston Respublikasining 1959-yildagi JPKda bu savolga ijobiy javob berilgan, ya’ni mazkur kodeks 105-moddasining beshinchi qismida shunday deyilgan edi: «JPKning 168-modasida nazarda tutilgan asoslardan biri mavjud bo‘lganda, surishtiruv organi o‘z qarori bilan ish yuritishni to‘xtatadi, qarorning nusxasi bir sutka ichida prokurorga yuboriladi». Hozirgi vaqtda ushbu javob ijobiy bo‘lishi mumkin emas. Buning sababi quyidagilardan iborat:

birinchidan, amaldagi JPKning surishtiruv yuritish masalalarini tartibga soluvchi 42-bobida uni to‘xtatish mumkinligi haqida hech narsa deyilmagan;

ikkinchidan, JPKning 341-moddasida jinoyat ishi bo‘yicha surishtiruv uzog‘i bilan o‘n kun ichida tugatilishi lozimligi aniq aytilgan, JPKning surishtiruvni tamomlash tartibini belgilovchi 342-moddasida esa uni to‘xtatish mumkinligi haqida hech narsa deyilmagan;

uchinchidan, JPKning «Dastlabki tergovni to‘xtatish va qayta tiklash» nomli 45-bobida ham surishtiruv haqida hech narsa deyilmagan;

to‘rtinchidan, surishtiruv funksiyalari o‘zgarib ketgan bo‘lib, vaht jihatidan shu qadar cheklanganki, uni to‘xtatish haqidagi masalani qo‘yishning o‘zi noto‘g‘ri bo‘ladi.

Dastlabki tergov JPK 364-moddasining 1–4-bandlarida nazarda tutilgan asoslar yuzaga kelgan vaqtdan boshlab to‘xtatiladi. Lekin dastlabki tergov to‘xtatilguniga qadar tergovchi ayblanuvchi yo‘qligida amalga oshirish mumkin bo‘lgan barcha tergov harakatlarini bajarishi shart.

Dastlabki tergov muddatining o‘tishi uchun zarur bo‘lgan ushbu asosiy shart jinoyat ishi yuritishni to‘xtatish uchun talab etilmaydi. Tergovchi dastlabki tergov to‘xtatilguniga qadar ayblanuvchining ishtirokisiz bajarish mumkin bo‘lgan barcha tergov harakatlarini amalga oshirishi, shuningdek jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash choralari ko‘rishi kerak. Dastlabki tergov faqat ayblov qo‘yish uchun ma’lumotlar to‘plangan hollardagina to‘xtatiladi. Agar bunday ma’lumotlar bo‘lmasa, tergov to‘xtatilmaydi, balki tugatiladi. JKning 64-moddasida belgilangan muddatlar o‘tganidan so‘ng to‘xtatilgan jinoyat ishi tugatilishi lozim.

17.2. Dastlabki tergovni to‘xtatishning protsessual tartibi

Dastlabki tergov tergovchining asoslantirilgan qarori bilan to‘xtatiladi, qarorning nusxasi prokurorga yuboriladi. Agar jinoyat ishi bo‘yicha ikki yoki undan ortiq nafar ayblanuvchilar jalb etilgan bo‘lsalar,

lekin to‘xtatish uchun asoslar barcha ayblanuvchilarga taalluqli bo‘lmasa, tergovchi ayrim ayblanuvchilarga nisbatan jinoyat ishini ajratishga va to‘xtatishga yoki butun ish yuritishni to‘xtatishga haqli bo‘ladi.

JPKning 369-moddasida dastlabki tergovni to‘xtatish to‘g‘risidagi qarorning mazmuni tartibga solingan. Ushbu qaror uch qismdan: kirish, tavsif-asoslantirish va xulosa qismlaridan iborat bo‘lishi kerak.

Qarorning kirish qismida u tuzilgan kun, oy va yil; joy; tuzuvchining lavozimi, harbiy yoki maxsus unvoni, familiyasi, ismi va otasining ismi; ushbu qaror chiqarilgan jinoyat ishining materiallari ko‘rsatilishi kerak.

Tavsif-asoslantirish qismida sodir etilgan jinoyatning mohiyati, u sodir etilgan vaqt va joy, hodisa joyini ko‘zdan kechirish va boshqa tergov harakatlarini o‘tkazish natijalari, jinoyat sodir etish usuli, motivlari va boshqa holatlari dastlabki tergovda aniqlangan darajada ko‘rsatilgan holda bayon etiladi.

Jinoyatni sodir etish holatlari ishonchli bo‘lishi, jinoyat ishi materiallari bilan muayyan darajada tasdiqlashlari kerak. Tergovchi qarorda ko‘rsatgan holatlarning haqiqiyligiga ishonchi komil bo‘lishi kerak. Dastlabki tergovni to‘xtatish to‘g‘risidagi qarorning noma’lum jihatlari turli taxminlar bilan to‘ldirish mumkin emas.

Ayblanuvchi bir necha jinoyat sodir etgan taqdirda har bir voqeaning holatlari alohida bayon etiladi hamda har bir voqea JKning qaysi moddasi va uning hismi bo‘yicha tavsiflanishi lozimligi bayon etiladi. Agar jinoyatni bir necha ayblanuvchi sodir etgan bo‘lsa, qarorda ulardan har biri qaysi qilmishni sodir etganligi va har birining jinoyat sodir etishdagi o‘rni ko‘rsatiladi. Jinoyat sodir etilishining holatlari tavsiflanganidan so‘ng qarorda dastlabki tergovni to‘xtatish asoslari, jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash va qidirib topish uchun ko‘rilgan choralar bayon qilinadi.

Xulosa qismida tergovchi dastlabki tergovni to‘xtatish haqidagi qaror bilan bir qatorda jinoyat sodir etgan shaxsni (agar bunday shaxs aniqlanmagan bo‘lsa) aniqlash borasida olib borilayotgan qidiruv harakatlarini davom ettirish kerakligini ta’kidlashi shart.

Ayni paytda dastlabki tergovni to‘xtatish to‘g‘risidagi qarorda jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb etilishi lozim bo‘lgan shaxs aniqlanmagan taqdirda har doim ham jinoyat sodir etilgan aniq vaqt va joyni ko‘rsatishning, shuningdek sodir etilgan joyning bosqa

holatlarini yetarlicha to'liq tavsiflashning imkoni bo'lmasligini inobatga olish lozim. Bu «kamchiliklar» bunday qarorni bekor qilish uchun asos bo'lmaydi. Lekin agar prokuror tergovchi dastlabki tergovni ayblanuvchining ishtirokisiz o'tkazish mumkin bo'lgan barcha tergov harakatlarini amalga oshirmay turib, to'xtatganligini aniqlasa, o'z qarori bilan tergovchining hal qiluv qarorini bekor qilishi hamda jinoyat sodir etgan shaxsni aniqlash uchun qo'shimcha ravishda bir qator tergov harakatlari o'tkazishni topshirishi mumkin.

Tergovchi dastlabki tergovni to'xtatganligi haqida jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar yoki ularning vakillariga xabar qiladi.

17.3. Yashiringan ayblanuvchini qidirish choralari ko'rish

Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb etilgan shaxsning qaerdaligi no'malum bo'lgan hollarda jinoyat ishi bo'yicha dastlabki tergov to'xtatilishidan oldin tergovchi bunday shaxsni topish maqsadida qidiruv e'lon qiladi.

Ayblanuvchining turgan joyi noma'lum bo'lganda tergovchi uning turgan joyini aniqlash uchun zarur bo'lgan barcha choralarni ko'rishi, zarur hollarda esa, unga nisbatan qidiruv e'lon qilishi shart.

Tergovchi faqat ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinishi to'g'risida qaror chiqarilgan shaxsga nisbatan qidiruv e'lon qilishga haqli.

Qidiruv dastlabki tergov o'tkazilayotganida ham, shuningdek dastlabki tergov to'xtatilganidan keyin ham e'lon qilinishi mumkin.

JPKning 242 va 243-moddalarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lganda qidirilayotgan ayblanuvchi topilgan taqdirda, sudning ajrimi bilan unga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi qo'llanilishi mumkin.

Qidirilayotgan ayblanuvchi ushlangan taqdirda u ushlangan joydagi prokuror ushlangan shaxsning qidirilayotgan ayblanuvchi ekanligini aniqlashi va qamoqqa olish uchun qonuniy asoslar mavjudligiga ishonch hosil qilishi lozim.

Aynan tergovchi jinoyatni ochishning tashkilotchisi bo'lishi kerak. Bunga jinoyat qidiruv bo'linmasi va jamoatchilik bilan hamkorlikda erishiladi.

Qaror jinoyat qidiruv bo'limi va ichki ishlar idoralarining boshqa xizmatlari, shuningdek surishtiruv organlari jinoyat sodir etgan shaxsni

aniqlanmagan jinoyat ishini tergovchiga berganlaridan keyin ham zarur tezkor-qidiruv choralar ko'rishni davom ettiradilar va natijalar haqida tergovchiga xabar berib turadilar. Tergovchi bilan jinoyat qidiruv xodimlarining hamkorligi, shuningdek boshqa tezkor xizmatlar bilan bo'ladigan hamkorlik ularning jinoyat-protsessual qonun hujjatlariga qat'iy rioya etish asosida jinoyatni ochishga qaratilgan ish yuzasidan hamkorligida namoyon bo'ladi.

Jinoyatni ochish, ayniqsa tergovda samaraga erishilmagan va jinoyat ishi to'xtab qolgan hollarda ko'p vaqt, kuch va vositalar sarflashni talab qiladi. Tergovchining surishtiruv organlari bilan jinoyatni ochish borasidagi hamkorligi turli shakllarda amalga oshiriladi. Hamkorlik shakllari deganda, ushbu organlarning birgalikda kelishib ishlashini ta'minlovchi JPKga asoslangan aniq hamkorlik usullari, jinoyatni tergov qilishdagi o'zaro aloqalari tushuniladi. Ulardan asosiylari quyidagilardir:

- mavjud materiallarni birgalikda o'rganish, tahlil qilish va umumlashtirish hamda keyinchalik to'xtatilgan jinoyat ishi bo'yicha ishlarni kelishgan holda rejalashtirish;

- tergovchi va surishtiruv organi o'rtasida ularning faoliyati jarayonida muntazam axborot almashish;

- tergovchining topshiriqlari va ko'rsatmalarini surishtiruv organiga yuborish;

- qidiruv va tergov harakatlarini amalga oshirish;

- surishtiruv organlarining tergov va qidiruv harakatlarini o'tkazayotgan tergovchiga yordamlashishi;

- tergovchi va tezkor xodimlar, surishtiruv organlarining to'xtatilgan ishlar bo'yicha ishlash uchun tuziladigan tezkor tergov guruhlarida birgalikda ishlashi.

Ushbu asos bo'yicha dastlabki tergovni to'xtatish uchun tergovchi ayblanuvchining aynan tergovdan yashirinayotganligi haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak.

Bunday holda shaxs tergovdan yashirinayotganligiga doir ma'lumot bo'lganda, tergovchi unga nisbatan ehtiyot chorasini tanlash haqida qaror chiqaradi. Odatda bunday vaziyatda ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish tanlanadi.

Qidiruv e'lon qilichto'grisidagi uchun jinoyat qidiruv bo'linmasiga quyidagi hujjatlar yuboriladi:

- a) jinoyat ishini ho'zg'atish haqidagi qarorning nusxasi;

- b) jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish haqidagi qarorning nusxasi;

d) qamoqqa olish haqidagi sud ajrimi;

ye) ayblanuvchining ogʻzaki portreti, uni qayerdan izlash lozimligi, nima sababdan yashiringanligi, bunda kim aybdor ekanligi koʻrsatiladigan maxsus shakl (ABD) va h.k. (agar raqamlangan yoki xususiy alomatlariga ega boʻlgan ashyolar oʻgʻirlangan boʻlsa). Ushbu hujjatlar bilan birga yuboriladigan xatda ayblanuvchi yashirinishi mumkin boʻlgan taxminiy joy koʻrsatiladi.

Dastlabki tergovni yuritish bilan bir vaqtda yashiringan ayblanuvchi ham qidiriladi. Biroq qidiruvni boshlashdan avval ayblanuvchi haqiqatan ham yashiringanligini aniqlash va u bironta baxtsizlikka uchramaganligiga (yaʼni oʻlmaganligiga, kasalxonaga tushib qolmaganligiga, boshqa ish boʻyicha qamoqqa olinmaganligiga) ishonch hosil qilish kerak.

Qidiruv eʼlon qilishdan avval ayblanuvchining shaxsiga doir toʻliq va batafsil maʼlumotlarni toʻplash zarur. Bu esa, oʻz navbatida guvohlarni soʻroq qilish, telefon orqali soʻzlashuvlarni eshitib turish, tintuv oʻtkazish, qamoqqa olish va pochta-telegraf joʻnatmalarini xatlash singari kechiktirib boʻlmas tergov harakatlari oʻtkazishni talab qiladi.

Qidiruv vaqtida tergovchi surishtiruv organlarining imkoniyatlaridan toʻliq foydalanishi kerak. Qidiruv eʼlon qilinganidan soʻng esa u hujjatlarni toʻplash bilan shugʻullanishi lozim. Aynan shu vaqtda u ayblanuvchini aniqlash maqsadida uni ushlab boʻyicha turli rejalar tuzadi va dastlabki tergov davomida rejaga u yoki bu tuzatishlar kiritadi.

Qidiruv vaqtida protsessual harakatlarni tezkor qidiruv tadbirlari bilan chambarchas bogʻlab olib borishi kerak. Tergovchi surishtiruv organlariga qidiruv oʻtkazish haqida topshiriq berishga va ulardan ushbu topshiriq qanday bajarilayotganligi haqida maʼlumot berishni talab qilishga haqlidir.

Mazmuniga koʻra, qidiruv harakatlari jinoyatni ochishga hamda qonun talablariga muvofiq, tergov oʻtkazishga, shuningdek jinoyat sodir etgan shaxslarni qidirib topish va ushlabga qaratilgan tezkor qidiruv tadbirlarining majmui sifatida qaraladi.

Tergovchi qidiruv harakatlarini amalga oshirishda ushbu harakatlar surishtiruv organlarigagina taalluqli boʻlgan tezkor qidiruv choralari aylanib ketmasligi uchun muayyan talablarga rioya etishi zarur. Ushbu talablarga quyidagilar kiradi:

– tergovchining qidiruv harakatlari faqat oshkora vositalar va usullar bilan, atrofdegilar uchun ochiq holda amalga oshirilishi mumkin, ammo bu gumon qilinuvchi va ayblanuvchidan, jinoyatga daxldorligi haqida

ayrim dalillar mavjud bo'lgan shaxsdan yashirincha o'tkazilishini istisno etmaydi;

– qidiruv harakatlarini o'tkazayotgan tergovchi har doim rasmiy shaxs sifatida harakat qilishi lozim.

Tergovchining to'xtatilgan ish bo'yicha tashkiliy va qidiruv harakatlari bilan bir qatorda, boshqa ishlar bo'yicha jinoiy javobgarlikka tortilayotgan shaxslarni chuqur tekshirish ham jinoyatlarni ochishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Amaliyotning ko'rsatishiga, hozirgi vaqtda ilgari yillarda sodir etilgan jinoyatlarning kattagina qismi aynan shu yo'l bilan ochilmoqda.

Bunday shaxslarni tekshirish tergovchining tegishli tergov harakatlari o'tkazishi, shuningdek uning topshirig'i bo'yicha surishtiruv organlarining tezkor qidiruv xususiyatga ega bo'lgan vositalardan foydalangan holda o'tkazadigan harakatlari orqali amalga oshiriladi. Tekshirishning asosiy yo'nalishlarini ayblanuvchining shaxsini, uning o'tmishi va aloqalarini o'rganish, ayblanuvchini taktik jihatdan to'g'ri so'roq qilish tashkil qiladi. Bunday so'roq qilish u sodir etgan barcha jinoyatlarni aniqlashga, ayblanuvchining xonasida o'tkaziladigan tintuv chog'ida bu shaxs boshqa jinoyatlarni ham sodir etganligidan dalolat berishi mumkin bo'lgan narsa va buyumlarni qidirishga qaratilishi kerak.

Tergovchilar o'zlarining yurituvida bo'lgan to'xtatilgan jinoyat ishlari bo'yicha jinoyatlarni ochish uchun foydalanadigan shakl va usullarga e'tibor berish lozim. Masalan, bir guruh tergovchilar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, amaliyotda kelishilgan tergov o'tkazish rejalarini tuzish (18 % hollarda), surishtiruv organlariga topshiriqlar berish (23,4 %), turli tergov organlariga so'rovlar va xabarlar yuborish (7,2 %), o'xshash jinoyat ishlarini o'rganish (2,7 %), boshqa jinoyatlarni tergov qilish chog'ida fuqarolardan so'rash (3,6 %) kabi choralar qo'llaniladi. Biroq so'rovda qatnashgan tergovchilarning atigi 1,8 % jinoyat ishlarini tergov qilish ishida kriminalistik hisoblardan foydalanadilar, 0,9 % aholi bilan ish uchun muhim bo'lgan faktlarni aniqlash maqsadida suhbatlar o'tkazadilar va 1,8 % boshqa jinoyatlarni sodir etgan shaxslarni tekshiradilar.

Ko'rib turganimizdek, dastlabki tergov organlarining xodimlari ayblanuvchi tariqasida jinoyat ishida ishtirok etish uchun jalb etilishi kerak bo'lgan shaxsning aniqlanmaganligi uchun to'xtatilgan ishlar bo'yicha barcha mumkin bo'lgan ish usullaridan to'liq foydalanmayaptilar. Ushbu kamchilikni bartaraf etish tergovchilar ishini ancha

samarali qilgan bo‘lur edi. To‘xtatilgan jinoyat ishi bo‘yicha tergovchilarning barcha ish usullaridan kompleks foydalanishi eng ijobiy samaralarni beradi.

17.4. Dastlabki tergovni qayta tiklash

Surishtiruvchi va tergovchining to‘xtatilgan jinoyat ishi bo‘yicha faoliyati jinoyat ishini qayta tiklash bilan bog‘liq. JPKning 371-moddasiga muvofiq, «to‘xtatilgan jinoyat ishi bo‘yicha dastlabki tergov: 1) tergovni to‘xtatish uchun asos tariqasida JPKning 364-moddasida nazarda tutilgan holatlar bartaraf etilganda; 2) ish bo‘yicha ayblanuvchining ishtirokisiz bajarilishi mumkin bo‘lgan qo‘shimcha tergov harakatlarini o‘tkazish zarurati tug‘ilganda qayta tiklanadi».

Ko‘pgina jinoyat ishlari bo‘yicha dastlabki tergov yo ayblanuvchi dastlabki tergov o‘tkaziladigan joyda olib kelingan paytdan boshlab, ya’ni tergovchi tergov hibsxonasidan ayblanuvchi olib kelinganligi va qamoqda saqlanayotganligi haqida xabarnoma olgan paytdan boshlab, yoxud yana ham kechroq, ya’ni tergovchi tergov hibsxonasiga kelib ayblanuvchini chaqirib, birinchi so‘roqni o‘tkazayotgan paytdan boshlab qayta tiklanadi.

Ushbu holda muayyan darajada qonunning dastlabki tergovni qayta tiklash haqidagi talabidan chekinishga yo‘l qo‘yiladi. Chunki u dastlabki tergovni to‘xtatish uchun asos bo‘lib xizmat qilgan holatlar yo‘qolgan zahoti tiklanmaydi.

Tergovchilar masalani bu tariqa hal qilib, ayblanuvchi dastlabki tergov o‘tkaziladigan joyga olib kelinishiga qadar ayblanuvchining ishtirokida tergov harakatlari o‘tkazishning amalda mumkin emasligidan kelib chiqadilar. Bundan tashqari, ular qayta tiklangan ish bo‘yicha tergov muddatini saqlab qolishga harakat qiladilar, buning esa ko‘pincha dastlabki tergov o‘tkaziladigan joyga uzoq vaqt davomida bosqichma-bosqich olib boriladigan ayblanuvchining ishtirokisiz imkoni bo‘lmaydi.

Tergovchi ayblanuvchining ishtirokida tergov harakatlarini o‘tkazish uchun real imkoniyatga ega bo‘lgan paytdan boshlab dastlabki tergovni qayta tiklashi shart, chunki jinoyat ishi aynan ayblanuvchining jinoyatni tergov qilishda ishtirok etishini ta’minlash mumkin bo‘lmaganligi sababli to‘xtatiladi. Binobarin, dastlabki tergovni qamoqqa olingan ayblanuvchi dastlabki tergov o‘tkaziladigan joyga yetkazib kelingan, sog‘lig‘i tiklangan yoki mamlakatimizga qaytib kelgan paytdan boshlab qayta tiklash amaliyotini to‘g‘ri deb hisoblash lozim, chunki ushbu

holdagina to'xtatish asoslari amalda yo'qoladi va tergovchi ayblanuvchi ishtirokida tergov harakatlari o'tkazish uchun haqiqiy imkoniyatga ega bo'ladi.

Dastlabki tergovni to'xtatish to'g'risidagi qaror asoslantirilmagan yoki noqonuniy bo'lsa, prokuror uni bekor qilishi va dastlabki tergovni qayta tiklash to'g'risida qaror chiqarishi mumkin. Tergovchi dastlabki tergovning qayta tiklanganligi haqida prokurorga darhol xabar qilishi kerak.

Ish yuzasidan dastlabki tergov qayta tiklanishi bilan bir paytda dastlabki tergovning o'tish muddati ham tiklanadi. Tergov muddatining keyinchalik uzaytirilishi dastlabki tergovni to'xtatishdan oldin o'tgan tergov muddatini e'tiborga olgan holda JPKning 351-moddasiga binoan amalga oshiriladi.

Taxminiy testlar

1. Dastlabki tergovni to'xtatish asoslaridan birini ko'rsating?

- A. Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb etilishi lozim bo'lgan shaxsning aniqlanmaganligi
- B. Ayblanuvchining vafot etganligi
- C. Ayblanuvchining dastlabki tergovga kelishni istamaganligi
- D. Prokurorning ko'rsatmasi
- E. Jabrlanuvchining talabi

2. Dastlabki tergovni to'xtatishning majburiy sharti nimadan iborat?

- A. Jinoyat ishini tugatish haqida qaror chiqarilishi
- B. Guvohga hayfsan e'lon qilinishi
- C. Tergovchining ayblanuvchi ishtirokisiz amalga oshirish mumkin bo'lgan barcha tergov harakatlarini o'tkazganligi
- D. Tergovchining topshirig'i bo'yicha jinoyat qidiruv bo'linmasining javobi mavjudligi
- E. Ayblov xulosasini tuzish

3. Dastlabki tergovni to'xtatib turish muddati qancha?

- A. Uch oygacha
- B. Dastlabki tergov uchun belgilangan uch oylik muddat tugaguncha
- C. JPK 364-m.da nazarda tutilgan asoslar bartaraf qilinguncha
- D. Dastlabki tergovning istalgan bosqichida
- E. Sud muhokamasi bosqichigacha

4. Qidiruv e'lon qilish uchun qanday hujjatlar zarur emas?

- A. Jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi qarorning nusxasi
- B. Jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb etish to'g'risidagi qarorning nusxasi
- C. Jinoyat ishini yuritishni to'xtatish to'g'risidagi qarorning nusxasi
- D. Ayblanuvchi tariqasida jinoyat ishida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risidagi qaror
- E. Ayblanuvchi to'g'risidagi ma'lumotnoma

5. Dastlabki tergovni tiklash uchun qanday asoslar bo'lishi kerak?

- A. Qo'shimcha tergov harakatlarini o'tkazish zaruratining yuzaga kelishi
- B. Tezkor-qidiruv axborotining mavjudligi
- C. Jabrlanuvchining chora ko'rilmayotganligi xususidagi shikoyati
- D. JPKning 364-m.da nazarda tutilgan holatlarning bartaraf etilishi
- E. Guvohdan tushgan shikoyatning mavjudligi

Tekshirish uchun savollar

1. Dastlabki tergovni to'xtatish uchun qanday asoslar bo'lishi zarur?
2. Dastlabki tergovni to'xtatishning protsessual tartibi qanday?
3. Qidiruv e'lon qilishning protsessual tartibi qanday?
4. Tergovchi dastlabki tergov to'xtatilganidan so'ng qanday harakatlarni amalga oshiradi?
5. Dastlabki tergovni qayta tiklash asoslari nimalardan iborat?
6. Dastlabki tergovni qayta tiklash shartlari va protsessual tartibi qanday?

XVIII bob. DASTLABKI TERGOVNI TAMOMLASH

18.1. Dastlabki tergovni tamomlash va uning turlari

Dastlabki tergovning so'nggi bosqichiga ish bo'yicha to'plangan dalillarning to'liqligi, har tomonlamaligi va xolisligini tekshirishga, o'tkazilgan tergovning kamchiliklarini to'ldirishga, tergov harakatlarini qonun talablariga muvofiq ravishda uzil-kesil rasmiylashtirishga, dastlabki tergov xulosalarini ifodalash va asoslashga, protsess ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan protsessual harakatlar (va tegishli huquqiy munosabatlar) majmui xosdir.

Dastlabki tergovni tamomlashning quyidagi turlari mavjud:

a) jinoyat ishini tugatish to'g'risida qaror chiqarish;

b) ayblov xulosasini tuzish;

v) ishni tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash uchun sudga yuborish to'g'risida qaror chiqarish;

g) ishni taraflarning yarashuvi uchun sudga yuborish to'g'risida qaror chiqarish;

d) amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to'g'risida taqdimnoma tayyorlash.

Dastlabki tergovni tamomlashda tergovchi ishning barcha materiallarini tahlil qiladi va baholaydi, ish holatlarining to'liq, har tomonlama va xolisona tadqiq etilganligini tekshiradi. Tergovchi tergov jarayonida haqiqatga erishish uchun zarur bo'lgan qonuniy isbotlash vositalarining barchasidan foydalanilganiga hamda ish holatlari aniqlanganiga ishonch hosil qilgach, dalillar to'plashni to'xtatadi, materiallar (hujjatlar)ni tartibga soladi, ishning mazmuni bo'yicha xulosalarini ifodalaydi va asoslaydi. Dastlabki tergovning ushbu yakunlovchi bosqichida ishni bundan keyin kimga jo'natish kerakligi haqida qaror chiqariladi.

Tergovchi ishning isbotlanishi lozim bo'lgan barcha holatlarini to'liq aniqlaganidan va tergov davomida yuzaga kelgan tergov tusmollari tekshirilganidan keyingina dastlabki tergov tugallangan hisoblanadi. Jinoyat ishini qo'zg'atish qonuniy bo'lgan va dastlabki tergov jinoyat-protsessual qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshirilgan bo'lsa, u qonuniy yakunlanadi.

Agar ayblanuvchining sodir bo'lgan jinoyatda aybdorligi isbotlanmagan bo'lsa va unga qarshi qo'shimcha ayblov dalillari bo'lmasa, shuningdek uni jinoiy javobgarlikdan ozod qilish uchun asoslar mavjud bo'lsa, ushbu shaxsga nisbatan jinoyat ishini tugatish haqida qaror chiqarilishi mumkin.

Basharti ushbu jinoyat ishi bo'yicha bitta ayblanuvchi javobgarlikka tortilgan bo'lsa, jinoyat ishi uni tugatish haqida qaror chiqarish bilan yakunlanishi mumkin.

Mabodo ayblanuvchi muomala layoqatiga ega emas, deb topilgan bo'lsa va atrofdagi kishilar uchun xavfli harakatlar sodir etayotgan bo'lsa, dastlabki tergov ishni tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash masalasini ko'rib chiqish uchun sudga yuborish haqida qaror chiqarish bilan tamomlanishi mumkin.

18.2. Jinoyat ishini tugatish, uning asoslari va tartibi

JPKning 373-moddasiga muvofiq, jinoyat ishi JPKning 83 va 84-moddalarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lganda tugatiladi.

JPK 84-moddasi birinchi qismining 2-bandida nazarda tutilgan asos mavjud bo'lganda, jinoyat ishini tugatish JPKning 63-bobida nazarda tutilgan qoidalarga binoan sud tomonidan amalga oshiriladi.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi quyidagi hollarda aybsiz deb topiladi va rehabilitatsiya etilishi lozim:

- 1) ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa;
- 2) uning qilmishida jinoyat tarkibi bo'lmasa;
- 3) uning sodir etilgan jinoyatga daxli bo'lmasa.

Quyidagi hollarda shaxsning jinoyat sodir etilishida aybliligi to'g'risidagi masalani hal qilmay turib, jinoyat ishi tugatilishi lozim, basharti:

- 1) shaxsni javobgarlikka tortish muddati o'tgan bo'lsa;
- 2) e'lon qilingan amnistiya akti sodir etilgan jinoyat yoki shaxsga daxldor bo'lsa¹;
- 3) ayblanuvchi, sudlanuvchi vafot etgan bo'lsa;
- 4) shaxsga nisbatan aynan shu ayblov bo'yicha sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bo'lsa;
- 5) shaxsga nisbatan aynan shu ayblov bo'yicha ishni tugatish haqida sudning qonuniy kuchga kirgan ajrimi (qarori) yoki vakolatli mansabdor shaxsning jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish yoxud ishni tugatish haqida bekor qilinmagan qarori bo'lsa;
- 6) ish faqat jabrlanuvchining shikoyati bilan qo'zg'atiladigan hollarda uning shikoyati bo'lmasa, JPKning 325-moddasida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno;
- 7) shaxs ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan paytda jinoiy javobgarlikka tortish mumkin bo'lgan yoshga to'lmagan bo'lsa;

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 22 декабрдаги Қонунига асосан амнистия муносабати билан ишни тугатиш ўзига хос процедурага эга бўлади. Бунинг учун прокурор жиноят ишини тугатиш тўғрисида тегишли илтимоснома билан судга мурожаат қилади. Суд эса прокурор, гумон қилинувчи ёки айбланувчини ва унинг ҳимоячисини чақириб, жиноят ишини амнистия муносабати билан тугатиш масаласи бўйича суд муҳокамасини ўтказди ва жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги ажримни чиқаради. Қўшимча равишда 32-бобга қаранг.

8) O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasida shaxsning o‘z qilmishiga amalda pushaymon bo‘lganligi tufayli javobgarlikdan ozod qilinishi nazarda tutilgan bo‘lsa.

Shaxs ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilinganidan keyin, shaxsni javobgarlikka tortish muddati o‘tgan bo‘lsa, e‘lon qilingan amnistiya akti sodir etilgan jinoyat yoki shaxsga daxldor bo‘lsa; ayblanuvchi, sudlanuvchi vafot etgan bo‘lsa, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasida shaxsning o‘z qilmishiga amalda pushaymon bo‘lganligi tufayli javobgarlikdan ozod qilinishi nazarda tutilgan hollarda, agar ayblanuvchi, sudlanuvchi yoki vafot etgan ayblanuvchining, sudlanuvchining yaqin qarindoshlari talab qilsa, ishni yuritish umumiy tartibda davom ettirilishi mumkin. Bunday hollarda hukm qilish uchun asoslar mavjud bo‘lsa, ayblov hukmi jazo tayinlanmasdan chiqariladi.

Jinoyat sodir etilganidan keyin o‘z harakatlarining mohiyatini idrok etish yoki ularni idora qilish imkoniyatidan mahrum etadigan ruhiy kasallikka chalinib qolgan shaxs to‘g‘risidagi jinoyat ishi JPKning 61-bobida belgilangan tartibda ayblilik haqidagi masala hal qilinmasdan tugatiladi.

Jabrlanuvchi Jinoyat kodeksining 66¹-moddasida nazarda tutilgan jinoyatlar to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi bilan yarashgan taqdirda jinoyat ishi JPKning 62-bobida belgilangan tartibda sud tomonidan ayblilik haqidagi masala hal qilinmasdan tugatilishi mumkin.

Jinoyat ishi quyidagi hollarda shaxsning roziligi bilan uning aybliligi haqidagi masalani hal qilmay turib tugatilishi mumkin, basharti:

1) ishni tergov qilish yoki sudda ko‘rib chiqish paytiga kelib, qilmish ijtimoiy xavflilik xususiyatini yo‘qotgan yoxud vaziyat o‘zgarishi oqibatida bu shaxs ijtimoiy jihatdan xavfli bo‘lmay qolgan deb e‘tirof etilsa;

2) ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan yoki uncha og‘ir bo‘lmagan jinoyatni birinchi marta sodir etgan shaxs aybini bo‘yniga olish to‘g‘risida arz qilgan, chin ko‘ngildan pushaymon bo‘lgan, jinoyatning ochilishiga faol yordam bergan va keltirilgan zararni bartaraf qilgan bo‘lsa;

3) sodir etilgan qilmishning xususiyatini, birinchi marta ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyat sodir etganning shaxsini hisobga olib, materiallarni voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha komissiyaga ko‘rib chiqish uchun berish maqsadga muvofiq bo‘lsa.

Jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi qaror belgilangan qoidalarga rioya qilingan holda tuziladi.

Qarorning tavsif qismida:

1) jinoyat ishini qo'zg'atish asoslari va uning sodir etilishiga doir tergov vaqtida tekshirilgan tasmollar;

2) gumon qilinuvchi va ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilingan shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar, ularga qo'yilgan ayb va ularga nisbatan qo'llanilgan ehtiyot choralari, basharti bu shaxslarga qo'yilgan gumon yoki ayb ilgari chiqarilgan alohida qaror bilan tugatilmagan bo'lsa;

3) jinoyat ishini tugatish asoslari;

4) bu asoslarni tasdiqlovchi dalillar, ular ishning qaysi jildlari va sahifalarida aks ettirilganligi;

5) ashyoviy dalillarning ro'yxati, bu ashyolar saqlanayotgan joy va ularning egalari, shuningdek manfaatdor shaxslar yoki muassasalar tomonidan bu ashyolarni ularga qaytarib berish to'g'risidagi iltimoslari, basharti shunday iltimos qilingan bo'lsa;

6) fuqaroviy da'voni ta'minlash choralari bayon qilinadi.

Qarorning xulosa qismida:

1) jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi;

2) gumonni yoki ayblovni bekor qilish to'g'risidagi;

3) ehtiyot choralarini, shuningdek ta'minlash uchun ko'rilgan choralarni bekor qilish to'g'risidagi;

4) ashyoviy dalillar to'g'risidagi qarorlar bayon qilinadi.

Tergovchi ishni tugatish to'g'risida qaror chiqargach, bu haqda gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, himoyachiga, shuningdek jabrlanuvchiga, fuqaroviy da'vogarga, fuqaroviy javobgarga va ularning vakillariga, xuddi shuningdek ish korxonasi, muassasa, tashkilot yoki fuqaroning bergan xabari bilan qo'zg'atilgan bo'lsa, shu korxonasi, muassasa, tashkilot vakiliga yoxud fuqaroga xabar qiladi. Ayni vaqtda ularga ishni tugatish to'g'risidagi qaror yuzasidan prokurorga shikoyat qilish huquqiga ega ekanliklari tushuntiriladi.

Sud qo'zg'atgan ish tugatilgan hollarda bu haqda shu sudga xabar qilinishi lozim.

Harbiy xizmatga chaqiriluvchi shaxsga nisbatan ish tugatilganda tergovchi bu haqda yetti kunlik muddat ichida yozma tarzda tuman (shahar) mudofaa ishlari bo'limiga xabar qiladi.

18.3. Dastlabki tergovni ayblov xulosasini tuzish bilan tamomlash

Dastlabki tergovni tamomlash tergovni jinoyat protsessining keyingi bosqichlaridan ajratib turuvchi chegaradir.

Ishni sudga yuborishdan avval dastlabki tergovni tamomlash bir qator protsessual harakatlarni o'z ichiga oladi va uning jinoyat ishi bo'yicha xulosalarning to'g'riligini ta'minlash uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tergovning xulosa qismi mazmunini JPKning 375–381-moddalarida tartibga solingan protsessual harakatlarning quyidagi majmui tashkil qiladi:

- 1) tergov jarayonida to'plangan barcha dalillarni ayblov xulosasini tuzish uchun yetarli deb topish maqsadida baholash;
- 2) jinoyat ishini tartibga keltirish va rasmiylashtirish;
- 3) jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillariga xabar berish va ularni ish materiallari bilan tanishtirish;
- 4) ayblanuvchi va uning himoyachisiga dastlabki tergovning tamomlanganligini e'lon qilish va ayblanuvchiga uning huquqlarini tushuntirib berish;
- 5) jinoyat ishini tanishib chiqish uchun taqdim etish;
- 6) tergovga qo'shimcha kiritish haqidagi iltimoslarni ko'rib chiqish;
- 7) iltimoslar qoniqtirilganidan keyin ish bilan takroran tanishib chiqish;
- 8) dastlabki tergovning tamomlanganligini rasmiylashtirish.

Dastlabki tergovning yakunlovchi qismiga xos jihat yuqorida sanab o'tilgan harakatlarning qat'iy izchilligidan iborat. Ayblanuvchiga uning huquqlarini tushuntirmay turib, uni ish materiallari bilan tanishtirish mumkin emas. Iltimoslar ish materiallari bilan tanishtirishdan keyin hal qilinadi, chunki ular ish bilan tanishib chiqilganidan so'ng paydo bo'lishi mumkin va h.k.

Jinoyat ishining sudda tez va xolisona ko'rib chiqilishi, jinoyat protsessi ishtirokchilarining huquqlari va manfaatlari himoya qilinishi harakatlarning qanchalik to'g'ri va o'z vaqtida bajarilishiga bog'liq. Shubhasiz, jinoyat ishining sudda muvaffaqiyatli ko'rib chiqilishi butun tergov harakatlarining qanday kechishiga bog'liq, ammo ko'p narsa tergov tamomlanayotganida protsessual harakatlarni to'g'ri bajarishga ham bog'liq. Chunki ushbu bosqichda butun ishga xulosa yasaladi hamda tergovni tamomlash va ishni sudga yuborish haqida qaror chiqariladi.

Endi bir harakatni alohida ko'rib chiqamiz.

Dastlabki tergov xolis, to'liq va har tomonlama bo'lgan taqdirda tamomlangan hisoblanadi. Bu ishning barcha holatlari hech bir shubha qoldirmaydigan tarzda aniqlanishi kerakligini bildiradi. Ishda dalillar o'rtasida ziddiyat bo'lmasligi, kamchiliklar, holatlarda tushunarsiz joylar, taxminlarga asoslangan xulosalar qolmasligi kerak.

Dastlabki tergovning yakunlovchi qismida tergovchining ishning har bir asosiy masalasi bo'yicha tergov jarayonida asta-sekin shakllangan ichki e'tiqodi to'liq shakllanadi va tekshiriladi.

To'plangan dalillar uzil-kesil tartibga solinadi, tanqidiy jihatdan tahlil qilinadi va umumlashtiriladi, ulardagi kamchiliklar va ziddiyatlar ularni tugatish maqsadida aniqlanadi. Bularning barchasi ish bo'yicha to'plangan dalillarni to'g'ri baholash va tergovning yakunlanganligi haqida to'g'ri xulosa chiqarish, ayblov xulosasini tuzishga kirishish va ishni sudda ko'rib chiqish uchun jo'natish maqsadida amalga oshiriladi. Dalillarning to'g'ri baholanishi sud majlisida sudlanuvchining aybdorligi haqidagi masalani tez, to'liq va ishonchli ravishda hal qilinishini ta'minlaydi.

Agar tergov yuzaki ravishda xatoliklar bilan o'tkazilgan hamda dalillar tergov tugaganidan keyin rasmiyatchilik bilan baholangan bo'lsa, bular ishni qo'shimcha tergovga qaytarish uchun asos bo'ladi va tergov organlari ishidagi jiddiy kamchilik deb hisoblanadi. Ishni qo'shimcha tergovga qaytarish uning sudda ko'rilishini cho'zib yuboradi, to'plangan dalillar tergov cho'zilganligi tufayli o'zining ahamiyatini, dolzarbligini yo'qotadi, guvohlar dastlab bergan ko'rsatmalaridagi ba'zi tafsilotlarni unutishlari ayblanuvchilar va ularning qarindoshlari guvohlar va jabrlanuvchilarni o'z ko'rsatuvlaridan voz kechish yoki ularni o'zgartirishga ko'ndirish orqali tergovning borishiga ta'sir ko'rsatishlari mumkin.

Qo'shimcha tergovga qaytarilgan ishlar tahlili aksariyat hollarda ular tergovning to'liq emasligi va bir tomonlamaligi, jinoyatning noto'g'ri kvalifikatsiya qilinishi, ayblanuvchining himoyalani huquqi buzilganligi, uning shaxsi yetarli o'rganilmaganligi kabi sabablarga ko'ra qaytarilishini ko'rsatmoqda.

Ishning tartibga solinishi va rasmiylashtirilishi tergov natijalarining to'g'ri chiqarilishi, ayblov xulosasining to'g'riligi va ishonchligini ta'minlovchi zarur shart-sharoitlardan biridir.

Protsess ishtirokchilarini rasmiylashtirilmagan ish bilan tanishtirish, ishni keraksiz materiallar bilan to'ldirib yuborish tanishib chiqish

jarayonini qiyinlashtiradi hamda vijdotsiz ayblanuvchilarga u yoki bu hujjatni sezdirmay olib qo'yish imkonini beradi.

Ishni tartibga solish va rasmiylashtirish – ishda mavjud materiallarni tegishli tartibda tanlab, ularni protsessual jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilganligi nuqtai nazaridan tekshirish, tikish, raqamlash va hujjatlar ro'yxatini tuzish demakdir.

Respublikamiz JPKda jinoyat ishida hujjatlarni qaysi tartibda taxlash ko'rsatilmagan. Amaliyotda ish materiallarini tartibga solishning eng qulay tartibi shakllangan bo'lib, ushbu tartib hujjatlar ro'yxatida ifodalanadi va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) hujjatlar ro'yxati;
- 2) jinoyat ishi qo'zg'atish haqidagi qaror;
- 3) jinoyat ishini qo'zg'atish uchun asos bo'lgan materiallar (ariza, xabar);
- 4) majburlov choralari va tintuv haqidagi materiallar (ushlab turish haqidagi bayonnoma, tintuv o'tkazish kabilar haqidagi qaror va h.k.);
- 5) surishtiruv va tergov materiallari (so'roq qilish, ko'zdan kechirish, tanib olish uchun ko'rsatish bayonnomalari va h.k.);
- 6) taftishlar, ekspertizalarga oid materiallar, ashyoviy dalillarni, tavsifnomalar va boshqa hujjatlarni tikib qo'yish;
- 7) tergov o'tkazish muddatini uzaytirish rasmiylashtirilganligiga oid materiallar (agar shunday bo'lsa, tergovni tamomlash bayonnomasi va ayblov xulosasi (alohida));
- 8) ashyoviy va yozma dalillar (yig'majild oxirida, konvertida).

Agar ayblanuvchilar bir nechta bo'lsa, hujjatlar xuddi shu tartibda har biri uchun alohida tikiladi.

Bir jild odatda 300 varaqdan iborat bo'ladi, undan ortiq tikish tavsiya etilmaydi. Ishni tartibga solish va rasmiylashtirish tergovchining to'plangan dalillarning to'liqligi, protsessual jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilishini nazorat qilishining samarali vositasidir.

Ish materiallarini o'z vaqtida tartibga keltirish va rasmiylashtirish talabi tergovchida protsessual shaklga hurmat, ishga yuzaki qarash bilan kelishmaslik kabi tuyg'ularni tarbiyalashga yordam beradi.

JPKning 375-moddasi jinoyat ishi materiallari bilan tanishib chiqish huquqining ta'minlanishini tartibga soladi.

Tergovchi to'plangan dalillarni ayblov xulosasini tuzish uchun yetarli deb topganidan keyin ayblanuvchi va himoyachiga dastlabki tergov tamomlanganligini e'lon qiladi, ularga ishdagi barcha materiallar

bilan tanishib chiqishga doir huquqlarini tushuntiradi va tanishib chiqish uchun ishni taqdim etadi.

Agar ish tugatilgan bo'lsa, tergovchi bu haqda va ish materiallari bilan tanishish huquqi haqida gumon qilinuvchini, ayblanuvchini va himoyachini xabardor qiladi hamda ularning iltimosiga binoan ularga tanishib chiqish uchun ishni taqdim etadi.

Tergovchi dastlabki tergov tamomlanganligi va ish ayblov xulosasi bilan sudga yuborilishi yoki ish tugatilganligi to'g'risida jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillariga xabar qiladi, basharti ular xohlasalar, barcha ish materiallari bilan tanishib chiqish huquqiga ega ekanliklarini tushuntiradi. So'ng tergovchi ko'rsatib o'tilgan protsess ishtirokchilarining iltimosiga muvofiq, tanishib chiqish uchun ularga ishni taqdim etadi.

Jabrlanuvchilar, guvohlar, xolislar va protsessning boshqa ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlash maqsadida tergov harakatlari bayonnomasining kirish qismlari tanishib chiqish uchun taqdim qilinmasligi mumkin. Bunday hollarda bayonnomalarning ko'rsatib o'tilgan protsess ishtirokchilari to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan kirish qismlari muhrlangan holda saqlanadi.

Basharti ayblanuvchining himoyachisi yoki jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgarining vakili uzrli sabablarga binoan belgilangan vaqtda ish materiallari bilan tanishib chiqish uchun kela olmasa, tergovchi tanishib chiqish muddatini ko'pi bilan besh sutkaga kechiktirishi mumkin. Himoyachi yoki vakil bu muddat ichida kelmagan taqdirda ayblanuvchiga boshqa himoyachini taklif qilish, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar yoki fuqaroviy javobgarga boshqa vakil chaqirish uchun imkoniyat yaratiladi.

JPK 376-moddasida jinoyat ishidagi materiallar bilan tanishib chiqish tartibi belgilangan. Unga ko'ra, tergovchi ishdagi materiallarni tanishib chiqish uchun tikilgan va raqamlangan ko'rinishda, har bir jilddagi hujjatlarni ro'yxat qilgan holda taqdim etadi.

Ish bilan tanishib chiqish uchun zarur bo'lgan muddat cheklanmaydi. Lekin protsess ishtirokchilari ishdagi materiallar bilan tanishishni ataylab cho'zishga urinayotgan bo'lsalar, tergovchi o'z qarorida ishdagi materiallar bilan tanishish uchun muayyan muddat belgilashga haqlidir. Ish bilan tanishib chiqayotgan shaxs undagi hujjatlardan ko'chirmalar yozib olishga haqlidir, davlat sirlarini o'z ichiga olgan ma'lumotlar bundan mustasno.

Tergovi tamomlangan jinoyat ishining materiallari ayblanuvchiga va uning himoyachisiga tanishib chiqish uchun JPK 345-moddasi ikkinchi qismining to'rtinchi yoki beshinchi xat boshida yoxud to'rtinchi qismida nazarda tutilgan qamoqda saqlab turishning oxirgi muddati tugashidan kamida bir oy oldin taqdim etilgan bo'lishi lozim.

Tergovchi ishdagi materiallar bilan tanishib chiqqanlik to'g'risida bayonnoma tuzadi va bundan keyingi og'zaki iltimoslarni bayonnomaga kiritadi. Protsess ishtirokchisi yozma tarzda alohida iltimosnoma bersa, bu haqda bayonnomada yozib qo'yadi. Iltimoslar qilish va ularni ko'rib chiqish tartibi JPKning 377-moddasida ko'rsatilgan.

Ayblanuvchi, himoyachi, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari ish bilan tanishib chiqishgach yoki biror sababga ko'ra tanishib chiqishdan bosh tortganlaridan keyin tergovchi ulardan qo'shimcha tergov harakatlarini o'tkazish yoki yangi qarorlar qabul qilish xususida iltimoslari bor yoki yo'qligini aniqlaydi.

Tergovchi iltimos qondirilgandan keyin, u kim tomonidan va kimlarning manfaatlari yo'lida bildirilgan bo'lishidan qat'i nazar, ayblanuvchi, himoyachiga, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillariga ishdagi barcha materiallar bilan yana tanishib chiqish imkoniyatini beradi (JPK 378-m.).

Shu bilan tergovchining dastlabki tergovni yuritishda kattagina bosqichni tashkil etuvchi harakatlari nihoyasiga yetadi. Agar tergovchi ushbu harakatlarning barchasini amalga oshirib, tergovning to'liq va xolis ekanligi, jinoyat ishini sudga yuborish uchun yetarliligi haqida xulosaga kelsa, u ish bo'yicha dastlabki tergov natijalari qayd etiladigan yakunlovchi protsessual hujjat bo'lmish ayblov xulosasi tuzadi.

Ayblov xulosasi – dastlabki tergovni yakunlovchi va uning natijalarini ifodalovchi protsessual hujjat bo'lib, uning asosida jinoyat ishi sudga yuborilishi kerak. Ayblov xulosasida tergovchi kelgan xulosalar, taqdim etilishi lozim bo'lgan dalillar tahlili ayblanuvchining ayblov va oqlov maqsadida keltirilgan asoslari hamda ayblovning yuridik kvalifikatsiyasi keltiriladi.

Ushbu muhim tergov hujjatida tergovchi o'tkazilgan butun tergov natijasida shakllangan o'zining ayblanuvchining aybdorligiga bo'lgan ishonchini aks ettiradi. Bunda u ayblov ish bo'yicha to'plangan dalillar bilan tasdiqlanganligini, ayblanuvchining unga qo'yilgan ayb bo'yicha keltirgan asoslari va e'tirozlari ishonarli chiqmaganligi, ayblovni rad eta

olmaganligini bayon etadi. Ayblov xulosasini tergovchi tuzadi, ammo ushbu hujjat uni prokuror tasdiqlaganidan keyingina yuridik kuchga kiradi.

Ayblov xulosasi muhim yuridik (protsessual-huquqiy), siyosiy va texnikaviy ahamiyat kasb etadi. Uning yuridik ahamiyati shundaki, ayblov xulosasi tergovning yakuniy bosqichidagi protsessual vosita hisoblanadi. Tergovchi ayblov xulosasini tuzayotganida ishning barcha materiallarini ularning har tomonlamaligi, to'liqligi va xolisligi nuqtai nazaridan yana bir bor tekshiradi va baholaydi.

Ayblov xulosasining yuridik ahamiyati yana shundaki, u prokuror va sud (sudya) o'zlariga berilgan vakolat doirasida qaror chiqarishlari uchun asos hisoblanadi.

Prokurorga ayblov xulosasi – ishni sudga yuborish, sudyaga esa – uni sudda ko'rib chiqish uchun tayinlash haqida qaror chiqarish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Sud ayblovni asoslangan deb topgach, ishni sud majlisida faqat ayblov xulosasida qayd etilgan shaxslarga nisbatan va dastlabki tergovda ularga qo'yilgan ayb nuqtai nazaridangina ko'rib chiqishi shart.

Bulardan yana bir – uchinchi protsessual-huquqiy ahamiyati kelib chiqadiki, u ish bo'yicha sud muhokamasining doirasini belgilab beradi. Sud agarda sud muhokamasi davomida sudlanuvchi uchun og'irroq jazoga olib kelishi mumkin bo'lgan holatlarni aniqlasa, ayblov xulosasida keltirilgan ayblov ifodasini va yuridik kvalifikatsiyasini o'zgartirishga haqli emas. Bunday holatda sud ayblovni o'zgartirish va qayta ayb e'lon qilish uchun ishni qo'shimcha tergovga qaytaradi, shundan so'ng sud muhokamasining doirasini belgilovchi yangi ayblov xulosasi tuziladi.

Ayblov xulosasining ahamiyati uning ayblanuvchining himoyalaniş huquqining protsessual kafolati ekanligida ham o'z ifodasini topadi. Ayblanuvchi o'ziga berilgan ayblov xulosasi mazmuni bilan tanishib chiqqach, sud muhokamasida ishtirok etishga avvaldan tayyorgarlik ko'rishi, qanday himoyalanişni o'ylab ko'rishi, qanday iltimoslar qilishni mo'ljallab qo'yishi mumkin.

Ayblov xulosasining siyosiy ahamiyati shundaki, sud tergovi boshlanishi bilan e'lon qilinadigan ushbu xulosa sud majlisi zalida hozir bo'lganlarni muhokama qilinayotgan ishning mohiyati bilan tanishtiradi.

Qonuniy tarzda to'plangan dalillarga asoslangan ayblov xulosasi fuqarolarni jinoyatlarga va ularni sodir etgan shaxslarga nisbatan

murosasizlik ruhida tarbiyalashga yordam beradi, jinoyatlarga qarshi kurash olib boruvchi organlarning obro'sini oshiradi.

Ayblov xulosasi texnikaviy jihatdan ham ahamiyatga ega. Uni tuzish chog'ida ayblovni asoslovchi barcha daliliy materiallar muayyan tartibga solinadi. Bu esa sudning hamda sud muhokamasi ishtirokchilarining ish materiallari bilan tanishishini va uning mohiyatini tushunishini osonlashtiradi. Ayblov xulosasining tuzilishi va mazmuni jinoyat-protsessual qonun hamda tergov qilingan jinoyatning xususiyati bilan bog'liq (JPK 379-m.).

Ayblov xulosasi tavsif-asoslantirish va xulosa qismlaridan iborat bo'ladi. Tavsif qismida dastlabki tergovda aniqlangan holatlar: jabrlanuvchi, shuningdek ayblanuvchi to'g'risidagi ma'lumotlar; ayblanuvchining aybdorligini tasdiqlovchi dalillar, ayblanuvchining o'zini himoya qilish uchun keltirgan vajlari va ularni tekshirish natijalari bayon qilinadi.

Xulosa qismida ayblanuvchining shaxsi to'g'risidagi ma'lumotlar keltiriladi hamda e'lon qilingan ayblovning mazmuni Jinoyat kodeksining shu jinoyatni nazarda tutgan moddasi yoki moddalarini ham ko'rsatgan holda bayon qilinadi.

Ayblov xulosasida bayon qilingan holatlarni tasdiqlovchi ish sahifalari ko'rsatilishi kerak. Tergovchi ayblov xulosasi qayerda va qachon tuzilganligini ko'rsatib, uni imzolaydi.

Amaliyotda yuridik adabiyotda tavsiya etilgan tartib o'zini oqladi. Unga ko'ra tergov natijasida olingan ma'lumotlar quyidagi tartibda bayon etiladi:

- 1) jinoyat ishi qo'zg'atish uchun asos bo'lgan holatlar yoki sabab;
- 2) jinoyatni tergov qilishda aniqlangan faktik holatlar, ularni tasdiqlovchi dalillar bilan birga;
- 3) tergovchi ayblanuvchining shaxsi haqida to'plagan ma'lumotlar, ular ushbu shaxsning jamiyat uchun xavflilik darajasi va javobgarlik xususiyati haqidagi masalani hal qilishda muhimdir;
- 4) ayblanuvchining unga e'lon qilingan ayb mazmuni bo'yicha tushuntirishlari va ularni tekshirish natijalari.

Faktik holatlarni hamda ularni aniqlashga yordam bergan dalillarning manbalarini bayon etish usuli ishning xususiyatiga bog'liq.

Agar ayblanuvchi o'zini aybdor deb tan olmasa va ayblov bilvosita dalillarga asoslansa, ish holatlarini ularni tergov qilish chog'ida aniqlangan ko'rinishda va tartibda ta'riflagan ma'qul.

Faktik holatlarni jinoyat sodir etilgan ketma-ketlikda bayon etish bevosita dalillarga ega bo'lgan ishlar bo'yicha, ya'ni ish bo'yicha to'plangan dalillar shubhasiz aniq bo'lganligi sababli, ularni juda batafsil tahlil qilish zarur bo'lmaganida tavsiya etiladi. Ko'pincha tergovchilar o'ziga xos aralash usuldan, ya'ni yuqorida sanab o'tilgan usullarni birlashtirib foydalanadilar.

Ayblov xulosasining tavsif qismida faktik holatlarni bayon etishda ayblanuvchining javobgarligini yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlarni, shuningdek ayblanuvchining shaxsini tavsiflovchi boshqa holatlarni keltirish zarur. Ushbu holatlarning barchasi ishonchli dalillarga asoslanishi va ayblov xulosasida tegishli manbalarga havola etgan holda keltirilishi kerak.

Ushbu qismda ayblanuvchining unga qo'yilgan ayb bo'yicha tushuntirishlarining mohiyati va ularni tekshirish natijalari bayon etiladi.

Ayblanuvchining sodir etilgan jinoyatga munosabati alohida ahamiyatga ega. Chin ko'ngildan pushaymon bo'lish, jinoyatni ochishga faol ko'maklashish javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlar hisoblanadi. Bu haqda ayblov xulosasida ko'rsatish zarur.

Ayblanuvchi o'zini aybdor deb tan olmagan holatlarda ayblov xulosasining tavsif-asoslantirish qismida uning vajlarining voqelikka mos emasligi ko'rsatilishi lozim. Shu bois ayblanuvchining u e'tiroz bildirayotgan faktlar bo'yicha tushuntirishlarini ham, tergovchi topgan va ushbu tushuntirishlarini rad etadigan dalillarni ham keltirish zarur. Bunda ayblanuvchini fosh etadigan dalillar shunday mantiqiy izchillikda keltirilishi kerakki, bundan ularning jinoyat hodisasi bilan chambarchas bog'liqligi ko'rinib turishi, aybdorlik haqidagi xulosa esa ishonarli bo'lishi kerak.

Ayblov xulosasining tavsif-asoslantirish qismida, shuningdek jinoyat sabablari va uning sodir etilishiga olib kelgan shart-sharoitlar bilan bog'liq holatlar ham bayon etilishi zarur. Bu sudga ayblanuvchining xatti-harakatini to'g'ri baholash va uning qilmishlari qanday asosga egaligini aniqlash, binobarin, jinoyatlarning oldini olish choralari ko'rish imkonini beradi.

Ushbu qismning mazmuni ish materiallariga mos kelishi kerak. Tergovchining taxminlari, tasavvurlari ish bo'yicha to'plangan dalillar mazmuni va ma'nosini buzib ko'rsatilishiga ta'sir etmasligi lozim. Aniqlangan faktlarga xolisona yondashuvni subyektiv baho bilan almashtirish ham mumkin emas.

Ayblov xulosasining mazkur qismini bayon etilayotgan holatlarni tasdiqlash uchun dalillar keltirib ishning mohiyati uchun muhim bo'lmagan umumiy fikrlar bilan to'ldirib yubormaslik kerak. Bunda jinoyat ishining tegishli varaqlariga havolalar qilish zarur, chunki bu jinoyat ishini o'rganishni va ayblov xulosasining to'g'ri tuzilganligini tekshirishni osonlashtiradi.

Tavsif-asoslantirish qismida bayon etilgan faktik holatlar asosida uning xulosa qismi tuziladi. Xulosa qismida ayblanuvchilarning anketa ma'lumotlari batafsil keltiriladi, ayblov bayoni va jinoyat deb baholanayotgan qilmishlar kvalifikatsiyalanishiga asos bo'lgan JK moddalarini keltiriladi.

Ayblov ifodalanishi jinoyatning mohiyati, sodir etilgan vaqti, joyi, usuli, shuningdek ayblanuvchining harakatlari natijasida yetkazilgan ziyon haqidagi qisqacha bayondir.

Xulosa qismi tavsif-asoslantirish qismida bayon etilgan barcha faktik holatlarga mos kelishi hamda JK Maxsus qismining muayyan moddasida nazarda tutilgan jinoyatning aniq tarkibini ko'rsatuvchi yuridik xulosa bo'lishi kerak.

Ayblov fabulasini tuzishda jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb etish to'g'risidagi qarorda bayon etilgan ayblovning ifodalanishidan kelib chiqish, e'lon qilingan ayb doirasiga hamda JKning ayblanuvchining harakatlarini kvalifikatsiyalashga asos bo'lgan moddasi matniga qat'iy rioya etish lozim.

Jinoyat ishi bo'yicha bir necha ayblanuvchi ishtirok etayotgan bo'lsa, xulosa qismida ularga qo'yilayotgan ayb har biri bo'yicha aniq ajratilishi kerak. Ayblov bayonini tuzilayotganida ularning har biri nimada ayblanayotganligi va uning jinoyat sodir etishdagi o'rni qanday ekanligi aniq ko'rsatilgan holda ayblanuvchilarning aybi individuallashtirilishi zarur.

Agar ayblanuvchi JKning turli moddalarida ko'rsatilgan bir necha jinoyatni sodir etganlikda ayblanayotgan bo'lsa, xulosa qismida barcha moddalar keltiriladi.

Ayblov xulosasi tuzilib, tayyor bo'lganidan so'ng, tergovni uni ish materiallari bilan birga prokurorga jo'natishi lozim va ushbu harakat odatda xizmat xati shaklida rasmiylashtiriladi.

Ayblov xulosasiga tergovchining fikricha sud majlisiga chaqirilishi lozim bo'lgan shaxslarning ro'yxati, shuningdek qo'llanilgan ehtiyot choralari, gumon qilinuvchi va ayblanuvchi qancha vaqt qamoqda saqlanganligi to'g'risidagi, ashyoviy dalillar, fuqaroviy da'voni ta'minlash choralari, sud chiqimlari to'g'risidagi ma'lumotlar ilova qilinadi.

Sud majlisiga chaqirilishi lozim bo'lgan shaxslarning ro'yxatida tergovchi ularning turgan joyi hamda ko'rsatuvlari yoki xulosalari ishning qaysi sahifasida bayon qilinganligini ko'rsatadi.

Jabrlanuvchilar, guvohlar, xolislar va protsessning boshqa ishtirokchilari xavfsizligini ta'minlash maqsadida, sud majlisiga chaqirilishi lozim bo'lgan shaxslar ro'yxatida ularning taxalluslari ko'rsatilishi mumkin. Xavfsizligi ta'minlanishiga muhtoj bo'lgan shaxslar haqidagi ma'lumotlar ular ishtirokida o'tkazilgan tergov harakatlari bayonnoma-larining kirish qismlari bilan birga muhrlangan holda sudga taqdim etiladi. Ular bilan faqat ayblov xulosasini tasdiqlovchi prokuror va ishni ko'rib chiquvchi sudya tanishishlari mumkin (JPK 380-m.).

Tuzilgan ayblov xulosasi barcha zarur ilovalar bilan birga bir necha nusxada tayyorlanadi. Prokuror tasdiqlagan asl nusxa jinoyat ishiga qo'shib qo'yiladi, ikkinchi nusxasi kuzatuv yig'majildida qoladi, qolganlari esa ayblanuvchilar va himoyachilarga jo'natiladi.

JPKning 381-moddasiga muvofiq, tergovchi ayblov xulosasini imzolaganidan keyin jinoyat ishini darhol prokurorga yuboradi.

Dastlabki tergovni ishni tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash uchun sudga yuborish to'g'risida qaror chiqarish bilan tamomlash tartibi haqida darslikning 30-bobida, ishni taraflarning yarashuvi uchun sudga yuborish to'g'risida qaror chiqarish bilan tamomlash tartibi haqida darslikning 31-bobida, amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to'g'risida taqdimnoma tayyorlash bilan tamomlash tartibi haqida darslikning 32-bobida so'z yuritiladi.

18.4. Prokuror ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan bajaradigan ishlar

Prokuror tergovchidan jinoyat ishi kelib tushganda barcha materiallarni JPKning 384-moddasida ko'rsatilgan talablarga muvofiq puxta o'rganib chiqishi va tekshirishi kerak. Xususan:

- 1) ayblanuvchi zimmasiga qo'yilayotgan qilmish sodir etilgan yoki etilmaganligini va bu qilmishda jinoyat tarkibi bor-yo'qligini;
- 2) qo'yilgan ayb ishdagi mavjud dalillar bilan asoslantirilgan-asoslantirilmaganligini;
- 3) ayblanuvchining isbotlangan barcha jinoiy qilmishlari ayblov mazmuniga kiritilgan-kiritilmaganligini;
- 4) jinoyati fosh qilingan barcha shaxslar ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilingan-qilinmaganligini;

5) ayblovni yoki ishni tugatishga sabab bo'ladigan holatlar bor-yo'qligini;

6) ayblanuvchining qilmishlariga to'g'ri yoki noto'g'ri tavsif berilganligini;

7) ehtiyot chorasi to'g'ri yoki noto'g'ri tanlanganligini;

8) fuqaroviy da'voni ta'minlash choralari ko'rilgan-ko'rilmaganligini;

9) jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar aniqlangan-aniqlanmaganligini hamda ularga barham berish choralari ko'rilgan-ko'rilmaganligini;

10) tergov sinchkovlik bilan, har tomonlama, to'la va xolisona o'tkazilgan-o'tkazilmaganligini, barcha vajlar tekshirilganligini va himoyaning iltimosnomalari ko'rib chiqilganligini;

11) ayblov xulosasi JPKning 379 va 380-moddalarida nazarda tutilgan talablarga muvofiq tuzilgan-tuzilmaganligini;

12) surishtiruvchi va tergovchi JPKning boshqa talablariga rioya qilgan-qilmaganligini tekshirishi shart.

JPKning 385-moddasiga muvofiq, prokuror yoki uning o'rinbosari ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishini ko'pi bilan besh sutkada ko'rib chiqishi va quyidagi qarorlardan birini qabul qilishi shart:

1) ishni sudga yuborish uchun asoslar mavjud deb topib, ayblov xulosasini tasdiqlash;

2) o'z qarori bilan ayblov mazmunidan ayrim bandlarni chiqarib tashlash, yengilroq jinoyatni nazarda tutuvchi qonunni qo'llash va shu o'zgartishlar bilan ayblov xulosasini tasdiqlash;

3) qo'shimcha tergov o'tkazish uchun ishni o'z ko'rsatmalari bilan tergovchiga qaytarish;

4) ish yuritishni to'xtatish;

5) ishni tugatish.

Basharti ayblovni to'ldirish yoki uni og'irlashtirish tomoniga yoxud haqiqiy holatlarga ko'ra avvalgi ayblovdan jiddiy farq qiladigan tomonga o'zgartirish talab qilinsa, prokuror yoki uning o'rinbosari qo'shimcha yoki o'zgartirilgan ayb e'lon qilish uchun ishni qo'shimcha tergovga qaytaradi.

JPKning 386-moddasi asosida ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi bo'yicha prokuror yoki uning o'rinbosari ehtiyot chorasini o'z qarori bilan bekor qilishga, o'zgartirishga yoki ilgari ehtiyot chorasi tanlanmagan bo'lsa, shunday chorani tatbiq etishga haqlidir. Bunda JPKning 28-bobidagi qoidalar qo'llaniladi.

Jinoyat ishi sudga yuborilgunga qadar prokuror yoki uning o‘rinbosari sud majlisiga chaqiriladigan shaxslarning ro‘yxatini o‘z qarori bilan qisqartirish yoki to‘ldirishga haqlidir. Bunda ayblanuvchilar, muomala layoqatiga ega bo‘lgan jabrlanuvchilar, voyaga yetmagan ayblanuvchilarning qonuniy vakillari, shuningdek fuqaroviy da’vogar deb e’tirof etilgan shaxslar yoki fuqaroviy javobgar tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilinganlar va ularning vakillari ro‘yxatdan tushirib qoldirilishi mumkin emas. Dastlabki tergovda guvoh sifatida so‘roq qilinmagan va ekspert sifatida xulosa bermagan shaxslar ro‘yxatga qo‘shimcha qilib kiritilishi mumkin emas (JPK 387-m.).

Prokuror yoki uning o‘rinbosari ayblov xulosasini tasdiqlab, jinoyat ishini tegishli sudga yuboradi hamda ishning sudga yuborilganligi haqida ayblanuvchiga va himoyachiga, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da’vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillariga darhol xabar qiladi va, agar iltimoslari bo‘lsa, ularni sudga yuborishga yoki sud majlisida bayon qilishga haqli ekanliklari to‘g‘risida ma’lum qiladi. Agar ayblanuvchi qamoqda saqlanayotgan bo‘lsa, ushbu moddaning ikkinchi qismida ko‘rsatilgan hujjatlar prokurorning topshirig‘iga ko‘ra unga qamoqda saqlash joyining ma’muriyati tomonidan ular kelib tushgan kuni tilxat olib topshiriladi, tilxat hujjatlar topshirilgan sana va vaqt ko‘rsatilgan holda sudga taqdim etiladi (JPK 388-m.).

Taxminiy testlar

1. Dastlabki tergovni tamomlashning barcha turlarini ko‘rsating.

- A. Jinoyat ishini tugatish
- B. Ayblov xulosasini tuzish
- C. Ishni tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari qo‘llash uchun sudga yuborish to‘g‘risida qaror chiqarish
- D. A, V, S
- E. D, YE

2. Jinoyat ishini tugatishning asoslarini tartibga soluvchi JPK moddalarini ko‘rsating?

- A. 364 va 371-moddalar
- B. 83 va 84-moddalar
- C. 86 va 95-moddalar
- D. 185-modda
- E. 315-modda

3. Qo‘shimcha tergov harakatlari o‘tkazish yoki yangi qaror qabul qilish haqida iltimoslar qilish muddati qancha?

- A. 3 sutka
- B. 10 sutka
- C. 15 sutka
- D. 20 sutka
- E. 7 sutka

4. Ayblov xulosasini kim imzolaydi?

- A. Prokuror
- B. Sud
- C. Surishtiruv organining boshlig‘i
- D. Tergovchi
- E. Ayblanuvchi

5. Jinoiy javobgarlikka tortish muddati o‘tganligi sababli jinoyat ishini tugatish mumkinmi?

- A. Barcha hollarda mumkin
- B. Sodir etilgan jinoyat uchun o‘lim jazosi nazarda tutilmagan bo‘lsa mumkin
- C. Mumkin emas
- D. Faqat prokurorning ruxsati bilan mumkin
- E. Faqat surishtiruv organining ruxsati bilan mumkin

Tekshirish uchun savollar

1. Dastlabki tergovni tamomlashning qanday turlari bor?
2. Jinoyat ishini tugatishning asoslari va protsessual tartibi qanday?
3. Dastlabki tergovni reabilitatsiya qilinadigan va reabilitatsiya qilinmaydigan asoslar bo‘yicha tamomlash qanday xususiyatlarga ega?
4. Jinoyat ishini tugatish haqidagi qaror yuzasidan shikoyat qilishning protsessual tartibi qanday?
5. Tugatilgan jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishni qayta boshlash asoslari, shartlari va tartibi qanday?
6. Dastlabki tergovni tamomlash qanday protsessual tartibga ega?
7. Manfaatdor shaxslarning jinoyat ishi materiallari bilan tanishish huquqi qay tariqa ta‘minlanadi?
8. Ayblov xulosasining tuzilishi va mazmuni qanday?
9. Dastlabki tergovda hisob-qayd intizomiga qanday tartibda rioya etiladi?

XIX bob. SURISHTIRUV VA DASTLABKI TERGOV ORGANLARINING QONUNLARNI IJRO ETISHINI NAZORAT QILISH

19.1. Umumiy qoidalar

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 118-moddasiga, «Prokuratura to‘g‘risida»gi qonunning 20-moddasiga Vazirliklar, davlat qo‘mitalari, idoralar, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar hamda vazirliklar, davlat qo‘mitalari va idoralarining harbiy qismlari, harbiy tuzilmalari, hokimlar va boshqa mansabdor shaxslar tomonidan qonunlarning ijro etilishi ustidan nazorat qilish vazifasi O‘zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo‘ysunuvchi prokurorlarga yuklatilgan. Prokuratura faoliyatining asosiy yo‘nalishlari qatoriga jinoyatchilikka qarshi kurashuvchi organlarning qonunlarni ijro etishini nazorat qilish ham kiritilgan.

Prokuror surishtiruv va dastlabki tergovni yuritishda qonunlarning ijrosini nazorat qilar ekan birorta ham jinoyat ochilmay qolmasligini va jinoyat sodir etgan hech bir shaxs qonunda belgilangan javobgarlikdan qutulmasligini; qonunda belgilangan jinoyat ishlarini qo‘zg‘atish va tergov qilish, jinoyatda aybdor shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortish; protsessual majburlov choralarini qo‘llash tartibiga, qonunning shaxs huquq va manfaatlarini muhofaza qilish, ishning har tomonlama, to‘liq va xolisona tekshirilishi haqidagi talablariga qat’iy rioya etilishini; jinoyat sabablari va uning sodir etilishiga olib kelgan shart-sharoitlarning aniqlanishi va bartaraf etilishi uchun choralar ko‘rilishini kuzatib turadi.

Prokuror o‘zining surishtiruv va dastlabki tergov organlari faoliyatida qonuniylikka rioya etilishini nazorat qilish funksiyasini, ushbu organlarning qaysi idoraga tegishliligidan qat’i nazar, bajaradi. Prokurorning jinoyat ishlarini qo‘zg‘atish va tergov qilish munosabati bilan jinoyat-protsessual qonunda nazarda tutilgan tartibda bergan ko‘rsatmalari surishtiruv va dastlabki tergov organlari uchun bajarilishi majburiydir. Prokuror tergovchilar va surishtiruv organlarining barcha harakatlari va hujjatlari qonunga mos bo‘lishini kuzatib turish bilan cheklanmaydi, balki tergovni jinoyatlarning tez va to‘liq ochilishiga va samarali tarzda oldini olishga qaratish choralarini ko‘radi. U surishtiruv

va dastlabki tergov chog'ida yuzaga keladigan protsessual masalalarni mazmunan hal qilish huquqiga ega. Ayrim tergov harakatlari faqat prokurorning sanksiyasi bilan o'tkazilishi mumkin, ayni paytda tergovchi jinoyat ishlarini tugatishga ham haqlidir.

Prokurorning surishtiruv va dastlabki tergov organlarining qonunlarga rioya etilishini nazorat qilish borasidagi keng miqyosli vakolatlari protsessual majburlov choralarini qo'llash va fuqarolar huquqlarini jiddiy cheklash bilan bog'liq bo'lgan dastlabki tergov xususiyatlarining o'ziga xos jihatlaridan, shuningdek prokurorning jinoyatchilikka qarshi kurash borasidagi muhim o'rnidan kelib chiqadi. Prokuror nazorati surishtiruv va dastlabki tergov organlarining faoliyatida qonunlarga qat'iy rioya etilishini hamda shaxsning buzilgan huquqlari tiklanishini ta'minlashga qaratilgan. Prokuror qonuniylikni nazorat qilish funksiyasini bajarish bilan birga, ayni paytda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning jinoyatlarga va boshqa huquqbuzarliklarga qarshi kurash borasidagi faoliyatini muvofiqlashtiradi («Prokuratura to'g'risida»gi qonun, 3-m.).

19.2. Dastlabki tergov yuritishning qonuniyligini nazorat qilish

Prokuror jinoyatchilikka qarshi kurashni amalga oshiradigan organlarning qonunlarni qanday ijro etayotganligini nazorat qilish jarayonida o'z vakolatlari doirasida quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

– surishtiruv va dastlabki tergov organlaridan tekshirish uchun jinoyat ishlarini, surishtiruv, tezkor-qidiruv faoliyatining hujjatlari va materiallarini hamda boshqa ma'lumotlarni talab qilish;

– sodir etilgan yoki tayyorlanayotgan jinoyatlar haqidagi ariza va xabarlarni qabul qilish, ro'yxatdan o'tkazish hamda hal etish to'g'risidagi qonun talablari ijrosini har oyda kamida bir marta tekshirish;

– tergovchilar va surishtiruvchilarning noqonuniy hamda asossiz qarorlarini bekor qilish;

– jinoyatlarni tergov qilish, ehtiyot chorasini tanlash, o'zgartirish yoki bekor qilish, jinoyat tavsifini belgilash, ayblanuvchi tariqasida ishga jalb qilish, ayrim tergov harakatlarini bajarish va jinoyat sodir etib yashiringan shaxslarni aniqlash uchun zarur choralar ko'rish to'g'risida yozma ko'rsatmalar berish;

– qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnomaning asosliligini tekshirib, unga rozi bo'lgan taqdirda, iltimosnoma qo'zg'atish to'g'risidagi qaror va zarur materiallarni sudga

yuborish yoxud qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to'g'risida iltimosnoma qo'zg'atish haqida qaror chiqarish va bu qarorni sudga yuborish;

- amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish haqida yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risida sudga iltimosnoma kiritish;

- surishtiruv organlariga shaxslarni ushlab, majburiy keltirish, qidirish, tintuv o'tkazish, olib qo'yish to'g'risidagi qarorlarni, sudning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi ajrimini ijro etishni, boshqa tergov harakatlarini bajarishni topshirish, shuningdek prokuror yoki prokuratura tergovchisi yurituvidagi ishlar yuzasidan jinoyatlarni ochish va jinoyat sodir etgan shaxslarni aniqlash uchun zarur choralar ko'rish to'g'risida ko'rsatmalar berish;

- surishtiruvda, dastlabki tergovda ishtirok etish hamda zarur hollarda har qanday ish bo'yicha ayrim tergov harakatlarini shaxsan bajarish yoki tergovni to'la hajmda amalga oshirish;

- dastlabki tergov muddatlarini JPKda belgilangan hollarda va tartibda uzaytirish;

- jinoyat ishlarini surishtiruv va dastlabki tergov organlariga qo'shimcha tergov o'tkazish uchun o'z ko'rsatmalari bilan qaytarish;

- jinoyat ishini surishtiruv organidan tergovchiga, prokuraturaning bir tergovchisidan boshqasiga, JPKda belgilangan hollarda va tartibda esa bir dastlabki tergov organidan boshqasiga o'tkazish;

- surishtiruvchini yoki tergovchini, agar u ishni tergov qilish chog'ida qonun buzilishiga yo'l qo'ygan bo'lsa, surishtiruv yoxud dastlabki tergovni davom ettirishdan chetlatish;

- qonunda nazarda tutilgan hollarda tergov harakatlari olib borilishiga sanksiya berish;

- jinoyat ishlarini qo'zg'atish yoki ularni qo'zg'atishni rad etish, jinoyat ishlarini tugatish yoxud ular yuzasidan ish yuritilishini to'xtatish;

- qonunda nazarda tutilgan hollarda tergovchining ishni tugatishiga rozilik berish;

- ayblov xulosasini yoki qarorini tasdiqlash, ishni sudga yuborish.

Prokurorning jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda bergan tergovoldi tekshiruvi o'tkazish, jinoyat ishlari qo'zg'atish va tergov qilish bilan bog'liq ko'rsatmalari surishtiruv va dastlabki tergov organlari uchun majburiydir.

Qonunda dastlabki tergov organlariga eng muhim protsessual qarorlarning nusxalarini prokurorga yuborish majburiyati yuklangan bo'lib, bu ushbu qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va o'z vaqtida qabul

qilishini nazorat qilishga imkon beradi. Prokurorga jinoyat ishini qoʻzgʻatish toʻgʻrisidagi qaror nusxasidan tashqari jinoyat ishini tugatish va dastlabki tergovni toʻxtatish toʻgʻrisidagi qarorning nusxasi ham yuboriladi (JPK 331, 382, 364-m).

Prokuror JPKda belgilangan tartibda ayblanuvchi, guvohlarni soʻroq qilishda va boshqa tergov harakatlarida ishtirok etib, ularni oʻtkazish tartibini belgilovchi qonunlarning ijrosini, shuningdek protsess tegishli ishtirokchilari huquqlari va qonuniy manfaatlarining muhofaza qilinishini nazorat qilish imkoniyatiga egadir.

Toʻliq va xolisona tergovni taʼminlash maqsadida, prokuror jinoyat ishini surishtiruv organidan tergovchiga, prokuraturaning bir tergovchisidan boshqasiga, JPKda belgilangan hollarda va tartibda bir dastlabki tergov organidan boshqasiga oʻtkazish huquqiga ega. Ayblanuvchi tariqasida ishga jalb etishning qonuniyligi va asoslilikini hamda fuqarolarning shaxsiy erkinligini cheklash bilan bogʻliq boʻlgan ushlab turish va tibbiy muassasaga joylashtirish singari jinoyat-protsessual majburlov choralarini qoʻllashni nazorat qilish ayniqsa muhim.

Prokuror hech kim noqonuniy va asossiz ravishda jinoiy javobgarlikka tortilmasligini kuzatib turishi shart. Oʻz tashabbusi bilan ham, shikoyat kelib tushganda ham u ayblov qoʻyish uchun dalillar yetarli darajada toʻplanganligini tekshiradi va zarur boʻlganda ayblovni oʻzgartirish yoki ayblanuvchiga nisbatan ish yuritishni tugatish haqida yozma koʻrsatma beradi yoxud jinoyat ishiga ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb etish toʻgʻrisidagi asoslanmagan qarorni shaxsan bekor qiladi.

Fuqarolarga shaxsiy daxlsizlik kafolatlanadi. Har kim erkinlik va shaxsiy daxlsizlik huquqiga ega. Hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emas. (Konstitutsiya 25-m., JPK 18-m.). Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining «Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqini sudlarga oʻtkazish toʻgʻrisida»gi 2005-yil 8-avgust farmoniga, Oʻzbekiston Respublikasining «Qamoqqa olishga sanksiya berish huquqi sudlarga oʻtkazilishi munosabati bilan Oʻzbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga oʻzgartirish va qoʻshimchalar kiritish toʻgʻrisida»gi 2007-yil 11-iyul qonuniga muvofiq prokuror jinoyat protsessining subyekti sifatida qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qoʻllash uchun sanksiya berish huquqidan mahrum etildi. Ushbu ehtiyot chorasi JPK 243-moddasining yangi tahririga muvofiq favqulodda ehtiyot chorasi boʻlib qoldi va uning qoʻllanishiga faqat birinchi instansiya sudining ajrimi bilan ruxsat etiladi.

E'tiborli jihati shundaki, prokuror bu jarayonda avvalgidek muhim rol o'ynashda davom etmoqda, ammo endi u boshqa – aytish mumkinki, qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash bo'yicha qaror qabul qilish mexanizmida huquqni muhofaza qilish vazifasini bajarmoqda. Prokurorga qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqida iltimosnoma qo'zg'atish yoki tergovchining shu haqdagi iltimosnomasiga rozilik berish huquqi berilgan. Shuningdek, unga qamoqqa olish muddatini uzaytirish to'g'risida iltimosnoma qo'zg'atishdan iborat qo'shimcha vakolatlar berildi. JPK 243-moddasining ikkinchi qismida belgilanishicha, ushbu ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi iltimosnomani yo prokuror, yo uning roziligi bilan tergovchi qo'zg'atadi (JPK 245-247-m.). Prokuror ushlangan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchini qamoqqa olish uchun rozilik berayotganida ayblovning asosiligi, suddagi istiqboli haqida o'ylashga majbur bo'ladi. Chunki, JPK 243-moddasining yettinchi, o'ninchi qismlariga muvofiq, prokuror sud majlisida ishtirok etadi va gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash zarurligini sud oldida asoslab beradi. Shu bois prokuror protsessual jihatdan qamoqqa olishga rozilik berayotganida har tomonlama o'ylab, mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishga majbur.

Shu bilan birga prokurorning surishtiruv va dastlabki tergov organlariga ko'rsatma va topshiriqlar berish vakolatlariga aniqlik kiritildi. Endi u jinoyatchilikka qarshi kurash olib borayotgan organlarga qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash haqidagi sud ajrimining ijrosini topshiradi. Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llashga sanksiya berish borasidagi vakolatlar sudga berilishi sababli, prokurorning qamoqda saqlash muddatini uzaytirish vakolati bekor qilindi. Qamoqda saqlash muddatlari JPKning 245-moddasida nazarda tutilgan tartibda uzaytiriladi.

Prokurorning vakolatida dastlabki tergovning muddatini uzaytirish masalasi qoldirildi. Prokuror surishtiruv va dastlabki tergov organlari faoliyatida qonuniylikka rioya etilishini nazorat qilib, fuqarolarning jinoyat sodir etganlikda gumon qilinib, asossiz ravishda ushlab turilishi hollariga yo'l qo'ymasligi shart.

Ushlab turishning kechiktirib bo'lmas xususiyati tufayli, jinoyat-protsessual qonunda surishtiruv organi va tergovchiga ushbu chorani

qo‘llash haqidagi masalani mustaqil ravishda hal qilish huquqi berilgan. Shu bois ushlab turishning qonuniyligi va asosliligini prokuror odatda ushlab turish chorasi amalda qo‘llanilganidan keyin nazorat qiladi. Bunday tartib prokurorning asossiz ravishda ushlab turilgan shaxsni ozod qilish uchun zarur choralar ko‘rishiga va shaxsning buzilgan huquqlarini tiklashiga imkon beradi, biroq unga barcha hollarda ham jinoyat protsessida fuqarolarning shaxsiy huquqlarini asossiz ravishda cheklashning oldini olishiga imkon bermaydi. Shu sababli asossiz ravishda ushlab turish hollariga yo‘l qo‘ymaslik uchun prokuror surishtiruv va dastlabki tergov organlarining faoliyatida ushlab turishning faqat qonunda ko‘rsatilgan asoslar bo‘lgan hamda gumon qilinuvchi shaxsni jamiyatdan ajratish haqiqatan ham zarur bo‘lgan hollardagina qo‘llanishini kafolatlovchi qonuniylikka qat’iy rioya etilishini ta’minlashi shart.

Jinoyat sodir etganlikda gumon qilinayotgan shaxslarning ushlab turilishi qonuniy ekanligi yuzasidan xolisona prokurorlik nazoratini ta’minlash uchun prokurorga amalga oshirilgan ushlab turish haqida o‘z vaqtida xabar berish katta ahamiyatga ega.

JPKning 225-moddasiga muvofiq, ushlab turishning asosliligini tekshirish, hujjatlarni talab qilib olish va ko‘zdan kechirish, ushlangan shaxs ichki ishlar idorasiga yoki huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organga olib kelinganidan so‘ng ko‘pi bilan 24 soat ichida amalga oshirilishi kerak.

Ushlab turishning qonuniyligi va asosliligini prokuror, avvalo, ushlab turish haqidagi xabarda berilgan ma’lumotlarni tahlil qilish orqali tekshiradi. Prokuror ushlab turishning asosliligiga shubhalansa, surishtiruvni amalga oshirayotgan shaxsdan yoki tergovchidan kerakli tushuntirishlar oladi, shuningdek jinoyat ishi materiallarini o‘rganib chiqadi. Zarur hollarda u jinoyat sodir etganlikda gumon qilib ushlangan shaxsni so‘roq qiladi. So‘roq qilish ushlab turish uchun asoslar mavjudligini va ushlab turish holatlarini, shuningdek ushlab turilgan shaxsga uning protsessual huquqlari o‘z vaqtida va to‘liq tushuntirilganligini tekshirish imkonini beradi.

Prokuror tomonidan ushlab turish qonuniy ekanligini nazorat qilishning muhim usuli ushlanganlar saqlanadigan vaqtincha saqlash hibsonalarini muntazam ravishda tekshirib turishdir. Bunday tekshiruv

noqonuniy ushlab turish faktlarini, shuningdek belgilangan rejim, ushlab turish muddatlari, ushlanganlarning huquqlari buzilishi faktlarini aniqlashga imkon beradi.

Prokuror surishtiruv va dastlabki tergov organlarining qonunlarni ijro etishini nazorat qilish bilan birga, tergovchilar va surishtiruv o'tkazayotgan shaxslarning noqonuniy qarorlarini bekor qilishga haqlidir. Bunday qaror rasmiylashtiriladigan protsessual hujjat prokurorning qaroridir.

Prokuror jinoyatni tergov qilish, ehtiyot chorasini tanlash, o'zgartirish yoki bekor qilish, jinoyatni kvalifikatsiya qilish, ayrim tergov harakatlarini amalga oshirish va jinoyat sodir etgan shaxslarni qidirish haqida yozma ko'rsatma berishga ham haqlidir (Prokuratura to'g'risidagi qonunning 4-m.; JPKning 34, 240, 243, 382-m.). Ushbu ko'rsatmalarining tergovchi va surishtiruvchi uchun bajarilishi majburiydir. Tergovchi prokurorning ayblanuvchi tariqasida ishga jalb qilish, ayblovning tavsiflanishi va hajmi, ishni sudga yuborish yoki tugatish haqidagi ko'rsatmalariga rozi bo'lmaganida ishni yuqori turuvchi prokurorga o'z e'tirozlarini yozma ravishda bayon etgan holda taqdim etishga haqlidir. Ushbu holda prokuror o'z qarori bilan quyi turuvchi prokurorning ko'rsatmasini bekor qiladi yoki tergov o'tkazishni boshqa tergovchiga topshiradi (JPK 36-m. 3-q.). Bunday tartib tergovchining protsessual mustaqilligini ta'minlaydi va dastlabki tergovning eng muhim masalalari bo'yicha o'zining ichki e'tiqodiga mos qaror qabul qilishiga imkon beradi.

JPK 36-moddasining uchinchi qismida belgilangan qoidalar surishtiruv organiga taalluqli emas. Surishtiruv organining boshlig'i yoki surishtiruvchi prokurorning ko'rsatmalariga rozi bo'lmaganida, ularni bajarishni to'xtatmagan holda ular xususida yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilishga haqlidirlar.

Prokuror tergovchi bilan tergov bo'limining boshlig'i o'rtasida jinoyat ishini yuritish munosabati bilan yuzaga keladigan nizolarni hal qiladi. Tergovchi tergov bo'limi boshlig'ining ko'rsatmalariga rozi bo'lmagan taqdirda ushbu ko'rsatmalar xususida prokurorga shikoyat qiladi, prokuror esa tegishli qaror qabul qiladi. Prokurorning qonunda belgilangan tartibda bergan ko'rsatmalari tergov bo'limining boshlig'i uchun bajarilishi majburiydir. Ushbu ko'rsatmalar yuzasidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilish ularning bajarilishini to'xtatmaydi.

Prokuror surishtiruv organi yoki tergovchining harakatlari yuzasidan berilgan shikoyatlarni ham ko‘rib chiqadi. Ushbu shikoyatlar bevosita prokurorning o‘ziga yoxud harakatlari xususida shikoyat qilingan surishtiruvchi yoki tergovchi orqali beriladi. Shikoyatlar ham yozma, ham og‘zaki bo‘lishi mumkin. Prokuror shikoyatni olgach, uni ko‘rib chiqishi va natijalar haqida arizachiga xabar berishi, shikoyatni rad etgan taqdirda esa shikoyat asossiz deb topilishiga sabab bo‘lgan holatlarni bayon etishi kerak.

Prokurorning harakatlari va qarorlari xususidagi shikoyat yuqori turuvchi prokurorga beriladi. Agar ishni tergov qilish chog‘ida qonun buzilishiga yo‘l qo‘yilgan bo‘lsa, prokuror JPKning 80-moddasiga muvofiq, tergovchi yoki surishtiruvchini surishtiruv yoki dastlabki tergovni bundan keyin olib borishdan chetlashtirishga haqlidir. Tergovchi yoki surishtiruvchini rad etish haqidagi masalani hal qilish ham uning vakolatiga kiradi.

19.3. Ayblov xulosasi tuzish bilan dastlabki tergovni tamomlanishini nazorat qilish

Dastlabki tergov jinoyat ishini tugatish to‘g‘risida qaror chiqarish, ayblov xulosasi tuzish, ishni tibbiy yo‘sindagi majburlov choralarini qo‘llash yoki taraflarning yarashuvi uchun sudga yuborish to‘g‘risida qaror chiqarish yoxud amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to‘g‘risida taqdimnoma tayyorlash bilan tamomlanishidan qat’i nazar, prokuror qabul qilingan qarorning qonuniyligini va asosliligini nazorat qiladi.

Prokurorga o‘zining yurituvida bo‘lgan yoxud surishtiruv organi yoki tergovchining yurituvida bo‘lgan ishni qonunda ko‘rsatilgan har qanday asoslar bo‘yicha o‘z qarori bilan tugatish huquqi berilgan. U jinoyat ishini yuritishni to‘xtatishi mumkin. Dastlabki tergov ayblov xulosasi chiqarilib tamomlanganda, prokuror yoki uning o‘rinbosari ko‘pi bilan 5 sutka ichida jinoyat ishini ko‘rib chiqishi va u bo‘yicha qaror qabul qilishi shart:

1) ishni sudga yuborish uchun asoslar mavjud deb topib, ayblov xulosasini tasdiqlash;

2) o‘z qarori bilan ayblov mazmunidan ayrim bandlarni chiqarib tashlash, yengilroq jinoyatni nazarda tutuvchi qonunni qo‘llash va shu o‘zgartirishlar bilan ayblov xulosasini tasdiqlash;

3) qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun ishni o‘z ko‘rsatmalari bilan tergovchiga qaytarish;

4) ishni yuritishni to‘xtatish;

5) ishni tugatish.

6) amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish to‘g‘risida sudga iltimosnoma kiritish;

Agarda ayblovni to‘ldirish yoki uni og‘irlashtirish tomoniga yoxud haqiqiy holatlarga ko‘ra avvalgi ayblovdan jiddiy farq qiladigan tomonga o‘zgartirish talab qilinsa, prokuror yoki uning o‘rinbosari qo‘shimcha yoki o‘zgartirilgan ayb e‘lon qilish uchun ishni qo‘shimcha tergovga qaytaradi.

Prokuror ayblov xulosasini tasdiqlayotganida ilgari tanlangan ehtiyot chorasini bekor qilish yoki o‘zgartirishga yoxud, agar ilgari tanlanmagan bo‘lsa, ehtiyot chorasi tanlashga haqlidir. Bundan tashqari, u ayblov xulosasiga ilova qilingan sud majlisiga chaqirilishi lozim bo‘lgan shaxslar ro‘yxatini o‘zgartirishi mumkin.

JPKning 388-moddasiga muvofiq, prokuror yoki uning o‘rinbosari ayblov xulosasini tasdiqlab, jinoyat ishini tegishli sudga yuboradi. Xuddi shu sudga barcha iltimosnoma va shikoyatlar ish bilan birga sud majlisida tekshirilishi va hal qilinishi uchun jo‘natiladi.

Ayni paytda prokuror yoki uning o‘rinbosari ayblanuvchi va uning himoyachisiga ayblov xulosasi va (sud majlisiga chaqirilishi lozim bo‘lgan shaxslar ro‘yxatidan boshqa) ilovalarining nusxalarini yuboradi. Ayblov xulosasiga yoki ilovalarga o‘zgartishlar kiritilgan bo‘lsa, ushbu o‘zgartishlar haqidagi qarorning nusxasini yuboradi.

Taxminiy testlar

1. Prokurorning ko‘p voqeali jinoyat ishlari bo‘yicha vakolatlariga nimalar kirmaydi?

A. Tergovni tugatish va ishni ushbu voqealar bo‘yicha yuborish haqida ko‘rsatma berish

B. Tergovni tugatish haqida yozma ko‘rsatma berish

C. Jinoyat ishini to‘xtatish haqida ko‘rsatma berish

D. Voqealarga doir qismi bo‘yicha tergovni tugatish

E. Ayblov xulosasi chiqarish

2. Prokurorning ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan ehtiyot chorasi haqida qarori:

- A. Faqat bekor qilish
- B. Faqat o'zgartirish
- C. Ehtiyot chorasini bekor qilish, o'zgartirish yoki tanlash
- D. Ayblanuvchini ehtiyot chorasiz qoldirish
- E. Intizomiy jazo chorasiga o'tish

3. Prokuror jinoyat ishini qaysi sudga yuboradi?

- A. Har qanday sudga
- B. Yuqori turuvchi sudga
- C. Tegishli sudga
- D. Fuqarolik ishlari bo'yicha sudga
- E. Xo'jalik sudiga

4. Prokuror tergovchining qaysi qarorlariga sanksiya beradi?

- A. Jinoyat ishini qo'zg'atish haqidagi
- B. Gumon qilinuvchini ushlab turish
- C. E'lon qilish
- D. Tintuv o'tkazish
- E. Mulkni xatlash

5. Prokuror ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan bir oy ichida qaror qabul qilishi mumkinmi?

- A. Mumkin
- B. Mumkin emas
- C. Bu uning ixtiyorida
- D. Yuqori turuvchi prokuror bilan kelishgan holda mumkin
- E. Jabrlanuvchi bilan kelishgan holda mumkin

Tekshirish uchun savollar

1. Prokurorning surishtiruv va dastlabki tergov organlarining qonunlarga rioya etishlarini nazorat qilishi qanday vazifa va shakllarga ega?

2. Prokuror surishtiruv va dastlabki tergov organlarining qonunlarga rioya etishlarini nazorat qilishda qanday vakolatlarga ega?

3. Prokuror ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan qanday masalalarni hal qiladi?

4. Prokuror ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan qanday qaror qabul qilishga haqli?

5. Prokuror nazorati bilan idoraviy tekshiruvning munosabati nimada namoyon bo'ladi?

XX bob. SUDLOVGA TEGISHLILIK. JINOYAT ISHINI SUDDA KO'RISH UCHUN TAYINLASH

20.1. Sudlovga tegishlilik va uning turlari

Sudlovga tegishlilik – muayyan sudning yoki muayyan bo'g'in yoxud darajadagi sudlarning biron-bir toifadagi jinoyat ishlarini birinchi instansiya sudi tariqasida ko'rib chiqish vakolatidir. Biroq, jinoyat ishlarining sudlovga tegishliliigi haqida gapirganda, odatda ishning jinoyat ishi qaysi sud va ushbu sudning qanday tarkibida ko'rib chiqilishi haqidagi masala hal qilinishiga imkon beradigan xususiyatlari yoki belgilari nazarda tutiladi. Sudlovga tegishlilikni aniqlash jinoyat ishi qaysi sud va qanday tarkibda ko'rilishini aniqlash demakdir.

Predmetli (turga oid), hududiy va shaxsga oid sudlovga tegishlilik farqlanadi. Predmetli sudlovga tegishlilikni aniqlashning umumiy prinsipini quyidagicha ta'riflash mumkin: tuman (shahar) jinoyat ishlari bo'yicha sudlarining sudloviga yuqori turuvchi va harbiy sudlarning sudloviga tegishli ishlardan boshqa barcha jinoyat ishlari tegishlidir.

Qoraqalpog'iston Respublikasining jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi va jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar, Toshkent shahar sudlarining sudloviga tegishli bo'lgan jinoyat ishlarining ro'yxati JPK 389-moddasining ikkinchi qismida ko'rsatilgan.

Mamlakatimiz Oliy sudining sudloviga juda murakkab va muhim bo'lgan jinoyat ishlari tegishlidir.

Harbiy sudlar sudloviga tegishli ishlar qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

Yuqori sud quyi sud sudloviga tegishli har qanday jinoyat ishini birinchi instansiya sudi tariqasida o'zi ko'rish uchun olishga haqlidir (JPK 390-m.).

Jinoyat ishi jinoyat sodir etilgan joydagi sud ko'riladi. Jinoyat sodir etilgan joyni aniqlash imkoniyati bo'lmasa, ishni dastlabki tergov tamom bo'lgan hududdagi sud ko'radi.

Uzoqqa cho'zilgan yoki davomli jinoyatlarga doir ishlar jinoyat qaysi hududda tamomlangan yoki to'xtatilgan bo'lsa, shu hududdagi sudning sudloviga tegishli bo'ladi (JPK 391-m.).

Bir necha shaxsni turli hududlarda sodir etgan jinoyatlari uchun ayblash to'g'risidagi jinoyat ishlari, shuningdek bir shaxsni bir necha jinoyatni sodir etishda ayblash to'g'risidagi jinoyat ishlari birlashtirilganda, agar bu ishlar bir xil darajadagi ikki yoki bir necha

sudning sudloviga tegishli bo'lsa, ishni dastlabki tergov qaysi hududda tamomlangan bo'lsa, shu hududdagi sud ko'radi. Bir shaxs yoki bir guruh shaxslar turli darajadagi sudlarning sudloviga tegishli bir necha jinoyatni sodir etishda ayblangan bo'lsa, bunday ishlarni yuqori sud ko'radi.

Agar ish bo'yicha bir shaxs yoki bir guruh shaxslar bir necha jinoyatni sodir etishda ayblansalar va bu shaxslardan loaqal biri yoki jinoyatlardan biri haqidagi ish harbiy sudning sudloviga tegishli bo'lsa, barcha jinoyatlar va barcha shaxslarga doir ishlarni harbiy sud ko'radi (JPK 392-m.).

Jinoyat ishi to'liq, xolisona va o'z vaqtida ko'rilishini ta'minlash maqsadida, ishni yuqori sud raisining qarori bilan bir suddan boshqa sudga o'tkazish mumkin. Ishni boshqa viloyatdagi yoki Qoraqalpog'iston Respublikasidagi sudga o'tkazish masalasini O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi hal etadi.

Basharti sudya jinoyat ishini sudda muhokama qilish uchun tayinlash masalasini hal qilish chog'ida ish mazkur sudning sudloviga tegishli emasligini aniqlasa, uni sudlovga tegishliligiga ko'ra o'tkazish to'g'risida ajrim chiqaradi. Ishning o'tkazilishiga faqat u sud majlisida ko'riq boshlanguniga qadar yo'l qo'yiladi.

Ish shu darajadagi boshqa sudning sudloviga tegishli ekani sud majlisida ma'lum bo'lib qolsa va ishning holatlarini to'liq tekshirishga zarar yetkazmaydigan bo'lsa, sud ishni ko'rishni davom ettiraveradi, aks holda sud uni sudlovga tegishliligiga ko'ra boshqa sudga yuborib, bu haqda ajrim chiqaradi.

Sud o'z majlisida ishning yuqori sud yoki harbiy sud sudloviga tegishliligini aniqlagach, uni tegishli sudga yuborib, bu xususida ajrim chiqaradi. Yuqori sudning sud majlisida ko'riq boshlangan ishni quyi sudga yuborishga yo'l qo'yilmaydi (JPK 393-m.).

Sudlovga tegishlilik xususida sudlar o'rtasida bahs bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi. JPKda nazarda tutilgan tartibda bir suddan boshqa sudga yuborilgan jinoyat ishi albatta ko'rib chiqish uchun qabul qilinishi lozim (JPK 394-m.).

20.2. Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash, uning vazifalari va ahamiyati

Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash bosqichi ish sudga kelib tushgan paytdan boshlanadi.

Jinoyat protsessining jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash bosqichi quyidagi vazifalarni bajaradi:

– har bir ish bo‘yicha shaxsni jinoyat protsessida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etish uchun jalb qilishning qonuniyligi va asoslan-ganligini tekshirish;

– ishni sud majlisida ko‘rib chiqish uchun yetarli asoslar mavjud-ligini tekshirish;

– mazmunan ko‘rib chiqilishi lozim bo‘lgan har bir ish bo‘yicha uni sudda o‘z vaqtida, to‘liq va har tomonlama ko‘rish uchun barcha zarur tashkiliy choralarni ko‘rish;

sudda ko‘rish uchun yetarli asoslar bo‘lmagan ishlarning bundan keyingi harakatiga, ya’ni qo‘shimcha tergovga yuborish, ish yuritishni tugatish yoki to‘xtatishga oid masalalarni hal qilish.

Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash bosqichidagi taftish (nazorat) asoslari ayniqsa dastlabki tergovda qonuniylikka rioya etilishini, surishtiruv va tergov organlari to‘plagan materiallarning to‘liqligini, sodir etilgan qilmishning to‘g‘ri kvalifikatsiya qilinganligini, zarur hollarda tegishli asoslar mavjud bo‘lganda, ishni tugatish va to‘xtatish huquqining amalga oshirilishini nazorat qilish – bularning hammasi sud faoliyatidagi muhim bo‘g‘indir. Biroq JPK 396-moddasining 1-bandida sudyaga sudlovga tegishlilik haqidagi masalani hal qilish vakolati berilgan, 404-moddada esa sudning jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytarish haqidagi ajrimi yuzasidan shikoyat berish va da’vo qilish huquqi nazarda tutilgan bo‘lsa ham, sudlovga tegishlilik va ishni qo‘shimcha tergovga qaytarish haqidagi masala jinoyat-protsessual qonundan o‘rin olmay qoldi.

Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlashning bosh vazifasi jinoyat ishlari bo‘yicha yuzaki ko‘rilgan jinoyat ishlarining va u yoki bu shaxsga asossiz ravishda ayb qo‘yilgan yoki boshqa jiddiy qonunbuzarliklarga yo‘l qo‘yilgan ishlarning birinchi instansiya sudida ko‘rilishiga yo‘l qo‘ymaslikdan iborat. Ushbu bosqichda sudya ish bo‘yicha ifodalangan ayblovni tasdiqlash yoki, buning ustiga, uni mazmunan hal qilish vazifasiga ega emas. Bu bosqichda sudya ayblovning isbotlanganligi haqida, ayblanuvchining unga ayb sifatida qo‘yilayotgan jinoiy qilmishni sodir etganlikda aybdorligi haqida hech qanday, jumladan, dastlabki xulosalarni ham chiqara olmaydi. Uning vazifasi prokuror tasdiqlagan ayblovni sudda ko‘rish uchun qabul qilish yoki, boshqacha aytganda, jinoyat ishini muhokamaga tayinlash uchun

barcha faktik, moddiy-huquqiy va protsessual shart-sharoitlar mavjud yoki mavjud emasligini aniqlashdan iborat bo‘ladi.

Sudya jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash chog‘ida dalillarni to‘plash, tekshirish va baholash bilan umuman shug‘ullanmasligi kerak. Ushbu bosqichda sudya aynan daliliy materiallar hajmi bilan bog‘lab qo‘yilgan va qo‘shimcha materiallar (hujjatlar, ashyolar va boshqa faktik ma‘lumotlar)ni talab qilishga haqli emas. Dalillar faqat ularning yetarliligi, maqbulligi va tegishliligi nuqtai nazaridan baholanadi. Sudya ayblov xulosasiga rozi bo‘lish yoki bo‘lmaslik, ayblanuvchiga nisbatan tanlangan ehtiyot chorasini to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri deb topish, ishni sud majlisida ko‘rish uchun asoslarning yetarliligiga ishonch hosil qilish maqsadida, surishtiruv va dastlabki tergov organlari to‘plab bergan barcha dalillarni baholashi kerak.

Bundan tashqari, jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash ishni sud majlisida ko‘rishga nisbatan tashkiliy vazifani ham bajaradi. Odatda ushbu bosqichda yo‘l qo‘yilgan tashkiliy xatolar hukmning bekor qilinishiga olib kelmaydi, lekin ular sud muhokamasini ancha qiyinlashtirishi va ishni ko‘rib chiqish muddatini cho‘zib yuborishi mumkin. Bu, tabiiyki, butun sud faoliyatining samaradorligiga ta’sir etadi.

Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash bosqichida hali muayyan shaxsga qo‘yilgan aybning isbotlanganligi haqida ham, jinoyat hodisasining o‘zi isbotlanganligi haqidagi masalaga ham ishonchli ravishda javob berish mumkin emas. Sudya jinoyat hodisasiga nisbatan, ish materiallaridan va qo‘yilgan aybdan kelib chiqib, ayblanuvchiga qo‘yilgan ayb jinoyat tarkibiga ega ekanligi yoki ega emasligi haqida hamda sud majlisida boshqa masalalar bilan bir qatorda ayblanuvchi unga ayb sifatida qo‘yilayotgan jinoiy qilmishni sodir etganligi ishonchli yoki ishonchli emasligi haqida qaror qabul qilishi mumkin. Sudya yoki sud tergov davomida ish bo‘yicha mavjud dalillarning ishonchliligi va yetarliligini tekshirganidan keyingina jinoyat hodisasi mavjudligi va sudlanuvchi aybining isbotlanganligi haqida xulosa qilishga haqlidir.

Tabiiyki, surishtiruv va dastlabki tergovning har tomonlamaligi, to‘liqligi va xolisligi haqidagi masalalarini jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash chog‘ida hal qilishga to‘g‘ri kelgan jinoyat ishlarining soniga qarabgina xulosa chiqarib bo‘lmaydi. Biroq, agar ushbu bosqich orqali o‘tgan va ko‘rib chiqilgan jinoyat ishlarining umumiy sonini sudda tugatilgan ishlar soni, shuningdek oqlov hukmlari va qo‘shimcha

tergovga yuborilgan ishlar soni bilan qiyoslaydigan bo'lsak, jinoyat ishlarining asosiy qismi bo'yicha sudyalardan dastlabki tergov sifati va u yoki bu jinoyatlarni sodir etgan shaxslarni jinoiy javobgarlikka tortishning to'g'riligi masalasida asosli shubha tug'ilmaydi.

Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlashda ishni sudda ko'rish uchun qonuniy asoslarning mavjudligini sud tartibida nazorat qilish surishtiruv, dastlabki tergov, prokuratura va sud organlarining faoliyatini yanada yaxshilashda katta ahamiyatga ega bo'lib, umuman, qonuniylikning mustahkamlanishiga yordam beradi. Garchi jinoyat ishini sudga yuborishdan oldin prokuror tekshirsa-da, uning sud muhokamasiga jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash bosqichida dastlabki sud nazorati tartibida ko'rib chiqmay turib, bevosita sud muhokamasiga kiritish ishni mazmunan to'liq, har tomonlama va xolisona ko'rib chiqishga salbiy ta'sir etishi mumkin. Sudning jinoyat protsessidagi faolligi sudyalarning sud muhokamasi davomida sudlanuvchining aybdorligi va adolatli jazolanishi haqidagi masalaning mazmunan hal etilishidan avval qo'yilgan aybning qonuniyligiga ishonch hosil qilish majburiyatini taqozo etadi.

Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash surishtiruv va dastlabki tergov yuritilishini sud darajasida tekshirishning muhim shakllaridan biri sudyaning yakka tartibda bunday tartibni o'rnatishi ushbu bosqichni surishtiruv va dastlabki tergov organlari insonni jinoiy javobgarlikka tortish haqida chiqargan xulosalarning asoslanganligini sudda tekshirish akti deb tan olishni istisno etmaydi.

Jinoyat protsessining ushbu bosqichi sud faoliyatining chetlab o'tish mumkin bo'lmagan bosqichidir. Surishtiruv va dastlabki tergov organlari tergov qiladigan barcha jinoyat ishlari, ayblov xulosasi tuzilib, uni prokuror imzolaganidan so'ng ularni sudda ko'rishga tayinlash haqidagi masalani hal qilish uchun sudga jo'natiladi.

Ushbu bosqichdan avval keladigan dastlabki tergov bosqichida tegishli harakatlarni amalga oshirib, jinoyatni to'liq ochish, aybdorni fosh etish, isbotlash predmetiga kiruvchi barcha holatlarni aniqlash zarur. Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlashdan keyin keluvchi sud muhokamasi bosqichida ish mazmunan ko'rib chiqiladi, sudlanuvchining jinoiy javobgarligi va jazolanishi haqidagi masala hal qilinadi. Shu sababli jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash bosqichi, bir tomondan, dastlabki tergovga nisbatan nazorat bosqichi, boshqa tomondan, sud muhokamasiga nisbatan tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi. Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlashning bevosita vazifasi

esa boshqa bosqichlarning, jumladan, dastlabki tergov va sud muhokamasi bosqichlarining o'xshash vazifalaridan tubdan farq qiladi.

Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlashning bosh vazifasi uni amalga oshirishning o'ziga xos protsessual usullari, vazifalari, shuningdek jinoyat-protsessual faoliyat ishtirokchilarining protsessual holatlarini ham belgilab beradi. Bu vazifa sudyaning surishtiruv va dastlabki tergov yetkazib bergan barcha materiallarni, shuningdek protsess ishtirokchilaridan, jamoat birlashmalari va jamoalardan kelib tushgan iltimosnomalarni sinchiklab o'rganishi va tahlil qilishi orqali bajarilishi mumkin.

Sudya qo'yilgan aybning qonuniyligi va asoslanganligi haqidagi masala borasida kelgan xulosalar sud muhokamasida aybdorlik masalasi qanday hal qilinishini oldindan belgilab bermaydi. Dalillarning bevosita tekshirilmasligi amalda jinoyat-protsessual faoliyat ishtirokchilari doirasi ancha tor bo'lishiga, shuningdek ularning ushbu bosqichdagi protsessual huquq va majburiyatlari cheklanishiga olib keladi. Ammo jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlashda sudya, yangi ayblov faktik holatlariga ko'ra ayblov xulosasida belgilangan aybdan keskin farq qilmagan taqdirda, ayblov xulosasidan ayblovning ayrim bandlarini olib tashlashi yoki yengilroq jinoyat haqidagi jinoyat qonunini qo'llashi mumkin.

Ma'lumki, surishtiruv va dastlabki tergov organlarining pirovardida ayblov xulosasi shaklida ifodalangan xulosalari sud muhokamasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Lekin tergov vaqtida to'plangan dalillar tergov davomida jinoyat-protsessual qonun talablari ish bo'yicha noto'g'ri xulosalarga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo'lgan jiddiy buzilishlar yuz bermagan taqdiridagina protsessual salohiyatga va ahamiyatga ega bo'ladi. Shu bois surishtiruv va dastlabki tergov vaqtida jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining talablariga rioya etilganligini sinchiklab tekshirish sudyaning jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlashdagi eng birinchi vazifasidir. Bunday tekshiruv mazkur tayinlashning tartibi deb nomlanuvchi maxsus taomil orqali amalga oshirilishi ham tabiiydir.

20.3. Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash vaqtida sudya qabul qiladigan ajrim (qaror)

Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlash to'g'risidagi qarorda: uning qachon va qayerda chiqarilgani; sudyaning lavozimi va familiyasi; sudlanuvchining familiyasi, ismi, otasining ismi, Jinoyat kodeksining unga nisbatan e'lon qilingan aybga doir moddasi; ishning sud majlisida

ko‘rilishi uchun yetarli asoslar borligi to‘g‘risidagi xulosa; sudlanuvchilarga nisbatan qo‘llanilgan ehtiyot chorasi to‘g‘risidagi qaror; sud muhokamasida davlat ayblovchisining, shuningdek himoyachining ishtiroki; sud muhokamasi o‘tkaziladigan joy va vaqt ko‘rsatilishi lozim (JPK 397-m.).

Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash masalasini hal qilish chog‘ida ayblanuvchining yashiringanligi ma‘lum bo‘lib qolsa, sudya ushbu ayblanuvchiga nisbatan ishni yuritishni to‘xtatish va unga nisbatan qidiruv e‘lon qilish to‘g‘risida ajrim chiqaradi, JPK 410 va 418-moddalarida nazarda tutilgan hollar bundan mustasno. Ayni chog‘da ayblanuvchiga nisbatan ehtiyot chorasini o‘zgartirish masalasi hal etiladi.

Ayblanuvchining sud majlisida ishtirok etishini istisno etadigan og‘ir va davomli kasallikka chalinganligi sud-tibbiy ekspertiza xulosasi bilan tasdiqlangan taqdirda, sudya ayblanuvchi sog‘ayguniga qadar ishni yuritishni to‘xtatish to‘g‘risida ajrim chiqaradi.

JPK 399-moddasining birinchi qismiga muvofiq yuritishdan to‘xtatilgan jinoyat ishi ayblanuvchini qidirish choralari ko‘rish uchun ayblov xulosasini tasdiqlagan prokurorga o‘tkaziladi. JPKning 83-moddasida hamda 84-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan holatlar mavjud bo‘lsa, sud jinoyat ishini tugatadi. Shu bilan birga, sud qo‘llanilgan ehtiyot choralari, fuqaroviy da‘voni ta‘minlash choralari bekor qiladi hamda ashyoviy dalillar masalasini hal etadi.

Sud JPK 84-moddasining to‘rtinchi qismida nazarda tutilgan asoslar bo‘yicha ishni tugatishga haqlidir. Ishning tugatilgani to‘g‘risida ayblanuvchi va jabrlanuvchiga xabar beriladi (JPK 401-m.).

20.4. Protsess ishtirokchilarini jinoyat ishi materiallari bilan tanishtirish

Sudya jinoyat ishi sudda muhokama qilichuchun tayinlanganidan so‘ng prokuror, himoyachi, jamoat ayblovchisi, jamoat himoyachisi, shuningdek sudlanuvchi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da‘vog‘ar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillariga, basharti ular dastlabki tergov davrida ish materiallari bilan tanishtirilmagan bo‘lsalar, ishdagi barcha materiallar bilan tanishib chiqishlari va o‘zlari uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlarni ko‘chirib olishlariga imkoniyat yaratishi shart (JPK 402-m.).

Sudya o‘z qarorida ko‘rsatilgan shaxslarni sud majlisiga chaqirish to‘g‘risida farmoyish beradi, ularga chaqiruv qog‘ozi topshirilishini

ta'minlaydi, shuningdek sud majlisiga tayyorgarlik bilan bog'liq boshqa choralarni ko'radi (JPK 403-m.).

Sudning jinoyat ishini qo'shimcha tergovga qaytarish va ishni tugatish to'g'risidagi ajrimi ustidan ayblanuvchi, jabrlanuvchi xususiy shikoyat berishi va prokuror xususiy protest bildirishi mumkin (JPK 404-m.).

Jinoyat ishini sudda muhokama qilishga tayinlash to'g'risida sudyaning qarori chiqarilgan vaqtdan boshlab ko'pi bilan o'n sutkada sud ishni ko'rishni boshlashi lozim. Jinoyat ishini ko'rib chiqish boshlangan vaqtdan e'tiboran uzog'i bilan ikki oy ichida sud uni mazmunan hal etishni tugatishi lozim.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan muddatni, birinchi instansiya sudining ajrimiga asosan, Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat, Toshkent shahar sudlarining, O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudining raisi to'rt oygacha uzaytirishi mumkin.

Sudlarda jinoyat ishlarini ko'rib chiqish muddatini to'rt oydan ko'proq uzaytirishga alohida hollarda faqat murakkab va ko'p voqeali ishlar bo'yicha yo'l qo'yiladi. Birinchi instansiya sudining ajrimiga asosan, besh oygacha bo'lgan bunday uzaytirishni O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining o'rinbosari va olti oygacha bo'lgan shunday uzaytirishni O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi amalga oshiradi. (JPK 405-m.).

Taxminiy testlar

1. Jinoyat ishini sudda ko'rish uchun tayinlashning quyidagi ta'riflaridan qaysi biri to'g'ri?

A. Jinoyat protsessining ayblanuvchining aybdorligi haqidagi masala hal qilinadigan bos'qichi

B. Jinoyat protsessining sudya ishni tergov qilishda huquqlarga, JPKning ayblanuvchi tariqasida ishga jalb etilgan fuqaroning huquqlarini ta'minlashga doir barcha talablariga rioya etilganligini, ishni sudda ko'rishga to's'qinlik qiluvchi holatlarning yo'qligini tekshiradigan, sud majlisini tayinlash haqida qaror chiqaradigan tayyorlov harakatlarini bajaradigan bos'qichi

C. Sud muhokamasining dastlabki bos'qichi

D. Sud dastlabki tergovning qonuniyligini tekshiradigan bos'qich

E. Sud majlisining ajralmas tarkibiy hismi

2. Jinoyat protsessi ishtirokchilaridan qaysi biri jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlashda qatnashadi?

- A. Sudya, xalq maslahatchilari
- B. Sudya, prokuror, himoyachi, xalq maslahatchilari
- C. Sudya, prokuror, himoyachi, xalq maslahatchilari, ayblanuvchi, jabrlanuvchi
- D. Sudya
- E. Prokuror, sudya

3. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlashda qanday qaror qabul qilinmaydi?

- A. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash haqida
- B. Jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishni to‘xtatish haqida
- C. Jinoyat ishi bo‘yicha ish yuritishni tugatish haqida
- D. Jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytarish haqida
- E. Hukm

4. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash yoxud boshqa qarorni qabul qilish haqidagi masala qaysi muddatda hal qilinadi?

- A. 5 sutka
- B. 8 sutka
- C. 7 sutka
- D. 15 sutka
- E. 20 sutka

5. Qonunda jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash bosqichida qarorni bajarish muddatini uzaytirish nazarda tutilganmi?

- A. Ha
- B. Yo‘q
- C. Bilmayman
- D. Bu masala muhim emas
- E. Bu masalani sudlanuvchining o‘zi hal qiladi

Tekshirish uchun savollar

1. Sudlovga tegishlilikning qanday turlari mavjud?
2. Jinoyat protsessining jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash bos‘qichi qanday vazifalarni bajaradi?
3. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlashning asosiy vazifasi nimadan iborat?
4. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash to‘g‘risidagi qarorda nimalar aks ettirilishi lozim?

5. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash masalasini hal qilish chog‘ida ayblanuvchining yashiringanligi ma’lum bo‘lib qolsa, sudya qanday harakatlarni amalga oshirishi lozim?

XXI bob. SUD MUHOKAMASI BOS‘QICHI

21.1. Sud muhokamasining mohiyati, ahamiyati va vazifalari

Sud muhokamasi – jinoyat protsessining dastlabki tergov va ishni sudda ko‘rish uchun tayinlashdan keyin keluvchi bos‘qichi bo‘lib, jinoyat ishini birinchi instansiya sudining majlisida ko‘rib chiqishdan iborat. Faqat sud muhokamasi natijasidagina sudlanuvchi jinoyat sodir etganlikda aybdor deb tan olinishi va unga jinoiy jazo tayinlanishi yoki u aybsiz deb tan olinishi va oqlanishi mumkin. Sudning shaxsni aybdor deb topish va unga nisbatan jazo chorasini tayinlash yoki aybsiz shaxsni oqlash haqidagi qarori hukmda bayon qilinadi.

Sud ushbu masalalarni hal qilish orqali odil sudlovni amalga oshiradi. Sud muhokamasi odil sudlovni amalga oshirishning o‘ziga xos protsessual shaklidir. Sud muhokamasining vazifasi jinoyat ishlari bo‘yicha odil sudlovning vazifalari bilan mos keladi. Sud muhokamasi ish aniqlangan holatlarni haqiqatda mavjud bo‘lgan holatlarga mos tarzda aniqlanishini ta’minlashi, ushbu holatlarga jinoyat qonuni nuqtai nazaridan to‘g‘ri baho berishi hamda jinoyat sodir etganlikda aybdor shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki aybsiz shaxsni oqlash haqida qaror chiqarish bilan tugallanishi kerak. Jinoyat protsessining bundan avvalgi bos‘qichlari sud muhokamasi uchun tayyorgarlik bos‘qichlari hisoblanadi. Sud ularsiz sud majlisida jinoyat ishini mazmunan hal qila olmaydi, lekin ular sud qarorini oldindan belgilab bermaydi. Sud muhokamasida jinoyat ishining barcha holatlarini har tomonlama, to‘liq va xolisona tekshirish uchun imkoniyatlar ko‘proq. Buning sababi shundaki, sud muhokamasida dalillarni tekshirish natijalari ishonchliligi va jinoyat ishini hal qilish chog‘ida fuqarolar huquqlarining muhofaza qilinishini eng ko‘p darajada kafolatlash orqali jinoyat protsessining barcha prinsiplari eng to‘liq ravishda namoyon bo‘ladi.

Ishni to‘g‘ri hal qilish maqsadida sud muhokamasida jinoyat ishining barcha holatlari tekshiriladi va bu bilan dastlabki tergov organlari harakatlari, xulosalari va qarorlarining qonuniyligi va asoslanganligi tekshirilishi ta’minlanadi.

Sud muhokamasida dastlabki tergovda to'plangan barcha dalillar yangitdan tekshiriladi. Biroq sud bundan tashqari sud muhokamasi ishtirokchilari taqdim etgan yoki o'zi aniqlagan qo'shimcha dalillarni ham ko'rib chiqadi. Sudda barcha dalillar sudlanuvchi, uning himoyachisi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ular vakillarining faol ishtirokida tekshiriladi. Sud muhokamasida jinoyat protsessi ushbu ishtirokchilarining qatnashishi ular huquqlarining amalga oshirilishiga xizmat qiladi, sudlovning tortishuv asosida amalga oshirilishini ta'minlaydi va taqdim etilgan dastlabki tergov materiallarini xolisona baholashga imkon beradi.

Sud muhokamasi o'z vazifalari, unda ko'riladigan masalalar doirasi, qabul qilinadigan qarorlarning xususiyati va nihoyat, sud muhokamasida barcha jinoyat protsessual prinsiplarning amalga oshirishini ta'minlovchi vazifalari bilan jinoyat protsessining asosiy, markaziy bosqichini tashkil qiladi.

Ochiq sud majlislarida, ishning natijasidan manfaatdor barcha shaxslar ishtirokida va oshkora o'tkaziladigan sud muhokamasi fuqarolarning huquqiy ongini shakllantirishga va huquqbuzarliklarning oldini olishga yordam beradi.

Sud muhokamasi ishtirokchilarining ko'pligi va uning oshkora tarzda o'tishi jinoyat protsessida ijtimoiy nazoratning amalga oshirishiga, jumladan dastlabki tergov va prokuratura organlarining harakatlari va qarorlari nazorat qilinishiga, shuningdek sudlarning jamiyatdan maxfiy muassasalarga aylanishining oldini olishga yordam beruvchi sharoitlarni yaratadi.

Birinchi instansiya sudida sud muhokamasining vazifalari jinoyat ishini yakka tartibda ko'rishda ham, jamoa bo'lib hal qilishda ham umumiy bo'ladi. Sud uchta professional sudyadan iborat bo'ladimi, sudya va ikki nafar xalq maslahatchisidan yoki bitta sudyadan iborat bo'ladimi – bundan qat'i nazar, ushbu vazifalar bir xildir. Sud muhokamasining protsessual shakllari bir-biridan farq qilsa ham, ularning barchasida odil sudlov amalga oshiriladi.

Sud muhokamasi bir qator ketma-ket bir-birini almashtiruvchi bosqichlar (qismlar)ga bo'linadi. U ishni ushbu sud majlisida ko'rib chiqish mumkin yoki mumkin emasligi tekshiriladigan va uni tayyorlash va tashkil qilish choralari ko'riladigan tayyorlov qismidan boshlanadi. So'ngra sud dalillarni bevosita tekshiradigan sud tergov bosqichi o'tkaziladi. Shundan keyin sud muzokaralari bo'lib o'tadi, unda sud

muhokamasi ishtirokchilari o'zlarining ishga bo'lgan munosabatlarini asoslaydilar, keyin esa sudlanuvchiga oxirgi so'z beriladi. Sud muhokamasining yakunlovchi bosqichida hukm chiqariladi va e'lon qilinadi. JPKda ushbu bosqichlarning har birida sud muhokamasini o'tkazish tartibi belgilab qo'yilgan.

Ishni birinchi instansiya sudida ko'rib chiqish tartibini belgilovchi bir qator qoidalar butun sud muhokamasi davomida, uning barcha bosqichlarida amal qiladi.

Sud muhokamasining umumiy shartlari – sud muhokamasining qonunda mustahkamlangan o'ziga xos jihatlarini aks ettirib, ushbu bosqichda jinoyat protsessining barcha prinsiplari amalga oshirilishini ta'minlovchi qoidalar, ya'ni uning bevositaligi, og'zakligi va uzluksizligi, doirasi (chegaralari), sud tarkibining o'zgarmasligi, sud majlisida raislik qiluvchining vazifasi, sud muhokamasining ishtirokchilari, kotibi, tartibi, bayonnomasi haqidagi qoidalar, shuningdek sud chiqargan ayblovni o'zgartirish, ehtiyot chorasi, jinoyat ishini qo'zg'atish, tugatish va to'xtatish, qo'shimcha tergov o'tkazish uchun jo'natish haqidagi normalar hamda sud majlisi tartibini buzuvchilarga nisbatan qo'llaniladigan choralar kiradi.

Sud muhokamasining umumiy shartlari JPKda unga ishlarni birinchi instansiya sudida nafaqat sudya va ikki nafar xalq maslahatchisi tarkibida, balki yakka tartibda va uch nafar professional sudyadan iborat tarkibda ko'rib chiqish mumkinligini nazarda tutuvchi o'zgartishlar kiritishdan avval mustahkamlangan edi. Biroq sud muhokamasining umumiy shartlari birinchi instansiya sudlarida jinoyat ishlarini ko'rishga doir barcha tartiblarda o'z ahamiyatini saqlab qolgan.

Birinchi instansiya sudi ishni ko'rishda ish bo'yicha dalillari bevosita tekshirishi, ya'ni sudlanuvchi, jabrlanuvchi, guvohlarni so'roq qilishi, ekspertlarning xulosasini tinglashi va zarur bo'lganda ularni so'roq qilishi, ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirishi, bayonnomalar va boshqa hujjatlarni e'lon qilishi shart. Ushbu ta'rifda bevosita sud muhokamasining mohiyati o'z ifodasini topgan. Sudyalar ishni hal qilish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlar haqidagi ma'lumotlarni barcha dalillarni sud majlisida bevosita idrok etish orqali oladilar va faqat shu asosda ish bo'yicha xulosa chiqaradilar. Bunda odatda faktlar haqidagi ma'lumotlarning dastlabki manbalari tekshirilishi kerak. Sud muhokamasining bevositaligi sudga ishni hal qilish uchun zarur axborotni berishda tartib buzilishlarining oldini olishga imkon beradi. Shu bois

bevositalik ishning holatlarini voqelikka mos tarzda aniqlashning muhim shartidir.

Sud dalillarni bevosita idrok etish oʻrniga ishning tekshirilishi lozim boʻlgan holatlar boʻyicha toʻplangan dalillarni, tergov oʻtkazish vaqtida qayd etilgan yozma materiallarni oʻrganish va eʻlon qilish bilan cheklanishga haqli emas. Sud qonun bilan qatʻiy cheklangan hollerdagina (odatda qandaydir dalilni dastlabki manbada bevosita tekshirish mumkin boʻlmagan taqdirda) bunday materiallarni eʻlon qilishi mumkin. Biroq oʻshanda ham eʻlon qilingan materiallar sud majlisida har tomonlama tekshirilib tasdiqlanganidan keyingina hukmga asos qilib olinishi mumkin. Sud nafaqat guvohlar, jabrlanuvchilar, sudlanuvchilarning koʻrsatuvlarini bevosita tinglaydi, balki mavjud ashyoviy va yozma dalillarni koʻzdan kechirishi va tekshirishi kerak. Sud ish boʻyicha tekshiradigan faktlarni tasdiqlovchi tergov harakatlari bayonnomalari (soʻroq va yuzlashtirish bayonnomalaridan tashqari) sud muhokamasida koʻrib chiqilgan boshqa dalillar bilan birga eʻlon qilinishi, tekshirilishi va baholanishi kerak. Sud hukmda sud muhokamasida eʻlon qilinmagan va tekshirilmagan dalillarga havola qilishi mumkin emas. Ushbu qoidaning buzilishi sud hukmining bekor qilinishiga sabab boʻladi.

Sud muhokamasining bevositaligi sudyalarning mustaqilligi va ish boʻyicha qaror qabul qilishda erkinligining shart-sharoiti va ifodasidir. Sud muhokamasining bevositaligi uning protsessual shaklining zaruriy jihati. Shu bilan birga, u sud muhokamasining umumiy shartlariga kiruvchi protsessual shaklning boshqa bir qator talablari bilan kafolatlanadi. Bevositalik bilan sud tarkibining uzluksizligi va oʻzgarmasligi kabi shartlari ham bogʻliq.

Agar yuritilayotganida tanaffus eʻlon qilingan ish hayʻat tarkibida koʻrib chiqilayotgan boʻlsa, sudning ushbu tarkib aʻzolaridan hech biri – professional sudya ham, xalq maslahatchisi ham – tanaffus vaqtida boshqa jinoyat ishini koʻrishda ishtirok etishga haqli emas. Ushbu qoida maʼmuriy jazo berish haqidagi ishlarga ham daxldor. Agar bir ish boʻyicha oʻtkazilayotgan sud majlisining tanaffusi vaqtida sud yoki sudya qandaydir boshqa ishni koʻrib chiqsa, birinchi ish boʻyicha sud muhokamasi davom ettirilishi mumkin emas. Hatto yangi ishni koʻrishda tanaffus eʻlon qilgan sudning butun tarkibi emas, balki mazkur tarkibdagi sudyalardan faqat bittasi ishtirok etgan boʻlsa ham uni qayta boshlashga toʻgʻri keladi. Ushbu qoida buzilgan taqdirda ish boʻyicha chiqarilgan hukm bekor qilinishi kerak.

Uzluksizlik talabi sud muhokamasining barcha bosqichlarida amal qiladi. Bundan tashqari, bu sud muhokamasining barcha bosqichlari bevosita navbat bilan kelishi lozimligini bildiradi. Sudyalar boshqa ishlarni sud tergovni tugaganidan keyin (tomonlar muzokarasidan oldin) ham, ularning ayrim ishtirokchilari chiqishlari orasida ham, sudlanuvchining oxirgi soʻzidan avval ham koʻrib chiqishlari mumkin emas. Sud muhokamasi bosqichlarining yaxlitligi ana shunda namoyon boʻladi.

Sud sudlanuvchining oxirgi soʻzini tinglagach, hukm chiqarish uchun darhol alohida maslahatlashuv xonasiga kirib ketishi kerak. Sud muhokamasining uzluksizligi sudning tekshirilayotgan dalillarni bevosita va bir butun holda idrok etishiga yordam beradi, ish boʻyicha asoslangan ichki eʼtiqod shakllanishi uchun sharoit yaratadi, hukmning asosli boʻlishini osonlashtiradi, hukmda bayon qilingan sud xulosalarining ishning haqiqiy holatlariga va sud majlisida bevosita koʻrib chiqilgan dalillarga mos kelishiga koʻmaklashadi.

21.2. Jinoyat ishini koʻrishda sud tarkibining oʻzgarmasligi

Har bir ishni sudyalarning ayni bir tarkibi koʻrib chiqishi lozim. Agar sudyalardan birortasi majlisda ishtirok etishni davom ettira olmasa, uning oʻrniga boshqa sudya tayinlanadi va sud muhokamasi qaytadan boshlanadi.

Qonunda sudya almashganda sud muhokamasini qayta boshlash talabidan faqat bitta istisno nazarda tutilgan. Koʻrib chiqilishi uzoq vaqt talab qiladigan ish boʻyicha zaxiradagi xalq maslahatchisi chaqirilishi mumkin. Xalq maslahatchilaridan biri sud tarkibidan chiqqan taqdirda u zaxiradagi halq maslahatchisi bilan almashtiriladi va sud muhokamasi davom ettirilishi mumkin (JPK 407-m.). Bunga zaxiradagi xalq maslahatchisi sud muhokamasida boshidan ishtirok etgan va uning almashtirilishi sud tergovini qayta boshlashni talab etmaydigan taqdiridagina yoʻl qoʻyiladi. Sud tarkibi oʻzgarmaydigan sharoitda har bir sudyaga sud muhokamasida yuz berayotgan barcha voqealarni bevosita idrok etish, shuningdek sud tekshiruvda va qaror qabul qilishda faol ishtirok etish imkoniyati taʼminlanishi zarur. Busiz sudyalarning tengligini hamda ishni koʻrish va hal qilishda haqiqiy kollegiallikni kafolatlab boʻlmaydi.

Sud muhokamasi ogʻzaki shaklda oʻtkaziladi. Bu uni jinoyat protsessining qarorlar asosan ishning yozma materiallari asosida qabul qilinadigan boshqa bosqichlaridan ajratib turadi. Sud muhokamasida zarur axborotning hammasi eshitish orqali idrok etilishi lozim. Sud

protsessning barcha tinglovchilarini tinglaydi, guvohlar faqat ogʻzaki koʻrsatuv beradilar va berilgan savollarga ogʻzaki javob beradilar, ekspertlar oʻzlarining yozma xulosalarini eʼlon qiladilar, sud barcha yozma dalillarning mazmunini oʻqib eshittirishi lozim, aks holda hukmda ularga havola qilish mumkin emas. Sud, shuningdek davlat ayblovchisi, fuqaroviy daʼvogar, fuqaroviy javobgar, ularning vakillari, sudlanuvchi, himoyachining (agar sud majlisida himoyachi ishtirok etayotgan boʻlsa) nutqlaridan iborat boʻladigan sud muzokaralarini ham tinglaydi. Jinoyat protsessining ushbu ishtirokchilari sudga oʻzlari taklif etayotgan sud qarorining ifodasini yozma shaklda taqdim etishga haqli boʻlsalar ham, ammo ushbu yozma ifoda muzokaralardagi chiqishlarning oʻrnini bosa olmaydi.

Sud muhokamasining ogʻzakiligi butun sud tarkibining dalillarni baravar va bevosita idrok etishini taʼminlaydi. Ogʻzakilik tufayli sud muhokamasi ishtirokchilari ularga berilgan protsessual huquqlarni eng samarali tarzda amalga oshirishlari mumkin. Ogʻzaki shakl sud muhokamasi ishtirokchilarining dalillarni tekshirishda faol ishtirok etishini taʼminlaydi, iltimoslar qilish, rad etish, savollar bilan murojaat etish, tushuntirishlar berish, oʻz fikrini bildirish kabilarni ancha osonlashtiradi. Ogʻzakilik protsessning barcha ishtirokchilariga axborotdan teng foydalanish imkonini taʼminlaydi, chunki ular sud majlisida yuz berayotgan voqealarni bir vaqtning oʻzida idrok etish imkoniga ega boʻladilar. Ogʻzaki shakl tufayli sud muhokamasida ortiqcha vaqt sarfining oldini olish mumkin.

Ogʻzakilik yuz berayotgan barcha voqealarni sud majlisi zalida hozir boʻlganlar uchun tushunarli boʻlishini taʼminlaydi. Busiz sud muhokamasining oshkoraligi prinsipi hech bir maʼnoga ega boʻlmaydi.

Sud muhokamasining bevositaligi, uzluksizligi, ogʻzakiligi va sud tarkibining oʻzgarmasligi ishni hal qiluvchi sudyalarning axborotni idrok etishining protsessual usulini belgilab beradi.

Sud majlisiga raislik qiluvchi sudya rahbarlik qiladi. Raislik qiluvchi ish hayʼatda koʻrilganda ham, yakka tartibda koʻrilganda ham bir xil funksiyalarni bajaradi. Birinchi instansiya sudida ishni koʻrib chiqayotgan uch nafar professional sudyadan yoki sudya va xalq maslahatchilaridan iborat hayʼatda sudyalar barcha masalalarni hal qilishda teng huquqlarga ega boʻladilar. Shu bilan ish boʻyicha raislik qiluvchi sudya protsessual-tashkiliy xususiyatga ega bir qator qoʻshimcha vazifalarni ham bajaradi. U sud majlisini va sudyalar maslahatini boshqaradi, yaʼni

butun protsess ishtirokchilarining ham, sud tarkibining ham faoliyatini tashkil qiladi.

Raislik qiluvchi quyidagilarni bajaradi: a) ishning barcha holatlarini sinchkovlik bilan har tomonlama, to'la va xolisona tekshirish hamda haqiqatni aniqlash uchun qonunda nazarda tutilgan hamma choralarni ko'radi; b) ko'rilayotgan ishga aloqasi bo'lmagan holatlarni sud muhokamasiga kiritmaydi; v) sud majlisida sudning obro'siga mos keladigan, sud protsessini to'g'ri idrok etishga yordam beradigan muhitni yaratadi; g) sud majlisi o'tadigan zalda tartibga rioya qilinishini ta'minlaydi.

Shu sababli sud majlisida raislik qiluvchi bir qator maxsus huquq va majburiyatlarga ega. U ish bo'yicha sud majlisini ochadi, sud tarkibini e'lon qiladi, so'roq qilingan guvohlar hali so'roq qilinmaganlari bilan muloqotga kirishishlarining oldini olish uchun choralar ko'radi, protsess ishtirokchilariga – ularning huquqlarini, tarjimonga – uning majburiyatini, ekspert va mutaxassisga – ularning huquq va majburiyatlarini tushuntiradi, sudlanuvchi va guvohlarning shaxsini aniqlaydi, sudlanuvchiga ayblovning mohiyatini tushuntiradi, sud majlisida barcha protsessual harakatlar amalga oshirilganligini e'lon qiladi, qonunda belgilangan tarzda ularning amalga oshirilishini kuzatib turadi, dalillar-ning tekshirilishiga rahbarlik qiladi, protsess ishtirokchilarining sud muhokamasi davomida hal etilishi lozim bo'lgan masalalar haqidagi fikrlarini aniqlaydi, sud majlisi bayonnomasining to'g'ri yuritilishini ta'minlaydi. Raislik qiluvchi sudyalardan muhokamasiga majlis davomida va maslahat xonasida hal qilish lozim bo'lgan barcha masalalarni qo'yadi va sud qarorini e'lon qiladi, odatda hukmni o'zi o'qib eshittiradi va uning ustidan shikoyat qilish tartibini tushuntirib beradi.

Nazariy jihatdan raislik qiluvchiga ayblov faoliyatiga xos majburiyatlar yuklatilishi mumkin emasligi shubhasiz. Tortishuvchilik asoslarida qurilgan jinoyat protsessida sud funksiyalari ayblov funksiyalaridan ajratilishi kerak. Biroq amaldagi JPKga binoan, sudda raislik qiluvchi ayblov vakolatining ba'zi alohida huquqlariga ega, aynan – ayblov xulosasini o'qib eshittiradi, sudlanuvchini va sudga chaqiriladigan boshqa shaxslarni birinchi bo'lib so'roq qiladi, ayblovchi dalillarni aniqlash choralarni ko'radi. Sudning odil sudlov organi sifatidagi vazifasiga ko'ra, raislik qiluvchi va sudning bunday vakolatlari, umuman olganda, bartaraf etilishi kerak.

21.3. Sud muhokamasining doirasi

Qonunda sud muhokamasining doirasi belgilangan, ya'ni sudga topshirilgan ish bo'yicha sud tekshiruvi va qarorining predmetini nima tashkil qilishi mumkinligi va sud ishni ko'rishda qaysi masalalarni hal qilishga haqli emasligi ko'rsatilgan.

Sud muhokamasining doirasi: a) shaxslar doirasi va; b) ayblov mazmuni bilan cheklangan. Sudda ish faqat ayblanuvchiga nisbatan va sudyaning sud majlisini tayinlash haqidagi qarori chiqarilgan ayblov bo'yicha muhokama qilinadi. Sud ayb e'lon qilinmagan shaxslarga nisbatan ishni ko'rib chiqishi mumkin emas. Sud sudya sud majlisini tayinlagan ayblov doirasidan chiqishga haqli emas. Ushbu qoida buzilgan taqdirda hukm bekor qilinishi lozim.

Sud muhokamasi doirasini cheklash jinoiy javobgarlikka tortishning qonuniy tartibini, ishning barcha holatlarini ishonchli tarzda aniqlash va ayblanuvchining himoyalanih huquqini kafolatlash vazifalari bilan bog'liq.

Ayb mazmuni bo'yicha sud muhokamasi doirasi sudda ikki cheklovga rioya etilgan taqdirda, ya'ni: 1) sudlanuvchining ahvoli og'irlashmagan; 2) uning himoyalanih huquqi buzilmagan taqdirda o'zgartirilishi mumkin.

Sudlanuvchi u sodir etgan deb ayblangan jinoyatga qaraganda og'irroq jinoyatni sodir etganlikda aybdor deb topilganda, uning ahvoli ayblovni o'zgartirish orqali yomonlashtirilgan bo'ladi. Qattiqroq jazo qo'llanilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan ayblov og'irroq ayblov hisoblanadi. Aybning kvalifikatsiyasini JKning qattiqroq jazo nazarda tutilgan moddasiga (uning bandi yoki qismiga) o'zgartirishga yo'l qo'yilmaydi. Agar JK Maxsus qismining qilmishni kvalifikatsiyalashga asos bo'lishi lozim bo'lgan sanksiyasining yuqori yoki quyi chegarasi balandroq bo'lsa yoki qo'shimcha jazo nazarda tutilgan yoxud jazoni o'tashning qattiqroq tartibi belgilanishi mumkin bo'lsa, ayblovni o'zgartirishga yo'l qo'yilmaydi.

Sudlanuvchi harakatlarining kvalifikatsiyasi o'zgarmaydigan, ammo ayblov tarkibiga javobgarlikning oshishi va jazoning kuchayishiga imkon beruvchi faktik holatlar kiritiladigan ayblov ham og'irroq ayblov bo'ladi.

Shunday qilib, o'zining yuridik va faktik tarkibiga ko'ra sudlanuvchiga nisbatan qattiqroq jazo qo'llanilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan har qanday ayblov, umuman olganda, og'irroq ayblov bo'ladi. Sudlanuvchi himoyalanih uchun barcha huquqlaridan foydalanish imkoniyati

tiga ega bo'lgan, ayblovni rad etish uchun barcha qonuniy vositalardan to'liq foydalangan, o'zining javobgarligini yengillashtirishga harakat qilgan taqdirdagina sud o'zgartirilgan ayblov bo'yicha hukm chiqarishi mumkin. Agar yangi ayblov sud majlisidagina yuzaga kelgan bo'lsa, sudlanuvchi bunday imkoniyatga ega bo'lmaydi.

O'zgartirilgan ayblov haqiqiy holatlari bo'yicha sud muhokamasi tayinlash bosqichida unga qo'yilgan aybdan katta farq qilsa, sud o'zgartirilgan ayblov bo'yicha hukm chiqarishga haqli bo'lmaydi. Ayb sifatida qo'yilgan jinoyat bilan o'xshash jihatga umuman ega bo'lmagan yoki o'zining asosiy jihatlari bilan undan farq qiladigan jinoyatda ayblash ana shunday ayblov bo'ladi.

21.4. Ayblovni sudda o'zgartirish

Sud muhokamasi tayinlangan ayblov doirasida sud muhokamasi o'tkazgan sud ayblovga qo'shilmasligi, sudlanuvchini oqlashi yoki ayblovni o'zgartirishi, ya'ni boshqa ayb bo'yicha ayblov hukmi chiqarishi ham mumkin.

Ayblovning yangi jinoyat-huquqiy mazmuni sudlanuvchining ahvolini og'irlashtirmagan (ayblovni o'zgartirishga yo'l qo'yishning jinoyat-huquqiy sharti) va uning himoyalani huquqini buzmagani (ayblovni o'zgartirishga yo'l qo'yishning jinoyat-protsessual sharti) taqdirda sudda ayblovni o'zgartirishga yo'l qo'yiladi. Qonunda mazkur shartlarga aniqlik kiritilgan. Ayblovni og'irroq'iga almashtirish orqali sudlanuvchining ahvolini og'irlashtirishga yo'l qo'yilmaydi.

Sudlov amaliyotida ayblovni o'zgartirish sudlanuvchining ahvolini og'irlashtirgan, ya'ni og'irroq ayblovga o'tish hisoblangan holatlar haqida muayyan tasavvurlar ishlab chiqilgan. Sud jinoyatning kvalifikatsiyasini o'zgartirishi va JKning qattiqroq jazoni nazarda tutuvchi moddasini qo'llashi mumkin emas. Shuningdek jazoning og'irroq turini, eng kam yoki eng ko'p miqdori hamda qo'shimcha jazoni yoki jazoni o'tashning qattiqroq tartibi bilan bog'liq jazoni nazarda tutuvchi moddani qo'llash mumkin emas.

Ayblovning, garchi kvalifikatsiyani o'zgartirishni talab qilmasa-da, jinoiy faoliyatning yangi voqealarini yoki qo'shimcha og'irlashtiruvchi holatlarni qo'shadigan, shuningdek yetkazilgan zararning kattaroq miqdoridan kelib chiqadigan turi og'irroq ayblov deb tan olinadi.

Ayblovni og'irroq'iga o'zgartirish doimo sudlanuvchining ahvolini og'irlashtirish, shuningdek uning himoyalani huquqini buzish bilan

bog'liqdir. Sudlanuvchi tergov davridayoq o'ziga berilgan barcha huquqlaridan foydalanib, yangi ayblovdan himoyalaniş huquqiga ega bo'lishi kerak. Shu bois, sud ayblovni og'irrog'iga o'zgartirish zarur, deb hisoblaganda, ishni qo'shimcha tergovga jo'natadi. Sud ilgari qo'yilgan ayb doirasidan chiqishi, uni sudyaning ishni sudda ko'rib chiqish uchun tayinlash haqidagi qarorida ifodalangan ayblovga nisbatan kengaytirishi mumkin emas.

Sud ayblovni ko'rib chiqish uchun sud muhokamasi tayinlanganiga nisbatan faktik holatlariga ko'ra jiddiy farqlanadigan ayblovga almashtirishga haqlidir. Yangi ayblov og'irroq bo'lmasa ham, qattiqroq jazo tayinlanishiga olib kelmasa ham bunga yo'l qo'yilmaydi.

Sud amaliyotining shakllangan standartlarida «ayblovni faktik holatlari bo'yicha ilgari qo'yilganidan jiddiy farq qiluvchi ayblovga almashtirish» tushunchasi ochib berilgan. Unga yangi ayblovga binoan nisbat berilishi kerak bo'lgan jinoyat yo ilgari qo'yilgani bilan umumiy jihatlarga ega bo'lmasligi, yo undan jinoyat tarkibining elementlari bo'yicha farq qilishi xosdir. Ko'pincha bu farqlar jinoyatning obyektiv tomoniga taalluqli bo'ladi. Shunisi ravshanki, odam o'ldirishda ayblash bilan o'zini o'ldirishga yetkazishda ayblash, bezorilik va talonchilikka suiqasd bilan bosqinchilik, avtomashinani olib qochish va talon-toroj qilish kabi jinoyatlar o'zlarining faktik holatlari bo'yicha jiddiy farq qiladigan jinoyatlar deb topilishi kerak.

Ayblovning boshqasidan faktik holatlari bo'yicha jiddiy farq qilishini baholaganda, ayblanuvchi aniqlangan faktlar boshqacha talqin etilishini bilmay turib, o'zining himoyalaniş huquqini haqiqatda amalga oshirish imkoniga ega bo'lganmi, degan savolga javob berish zarur. Sud yangi ayb qo'yilmasidan turib, himoyalaniş huquqi to'liq amalga oshirilishi mumkin emasligini tan olgan holda ishni qo'shimcha tergovga jo'natadi.

Agar ayblovni o'zgartirish ayblovning sudlanuvchining javobgarligini og'irlashtiruvchi qismini yoki jinoyat alomatlarini chiqarib tashlashdan iborat bo'lsa, sud o'zgartirilgan ayblov bo'yicha hukm chiqarishga haqli bo'ladi.

Sud muhokamasi doirasi sudning tergov davomida qo'yilmagan yangi ayb bo'yicha, shuningdek jinoiy javobgarlikka tortilmagan shaxslarga nisbatan hukm chiqarish imkonini rad etadi. Sud yangi ayblov bo'yicha va yangi shaxsga nisbatan jinoyat ishini qo'zg'atishga haqli, xolos.

Agar sud muhokamasida sudlanuvchi ilgari ayb qo'yilmagan jinoyatni sodir etganligini ko'rsatuvchi holatlar aniqlansa, sud muhokamani to'xtatmagan holda yangi ayblov bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atadi.

Sud jinoyat ishi qo'zg'atilganligi haqida ajrim chiqaradi va uni umumiy tartibda dastlabki tergov olib borish uchun jo'natadi. Ajrimga sud olgan va jinoyat ishi qo'zg'atilishiga asos bo'ladigan materiallar ilova qilinadi. Agar ushbu materiallar sud qarab chiqayotgan jinoyat ishidan o'rin olgan bo'lsa, ular ajratib olinishi kerak. Materiallarni ajratish haqidagi qaror sudning yangi ayblov bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atish haqidagi ajrimiga kiritiladi.

Sud yangi ayblov bo'yicha qo'zg'atilgan ishni tergovchi yoki prokuror o'z qarori bilan to'xtatgan hollarda ham yangi ayblov bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atishga haqlidir. Sud jinoyat ishini to'xtatish haqidagi avvalgi qaror bilan bog'lanmagan va agar u sud muhokamasi davomida jinoyat ishini to'xtatish asossiz bo'lgan deb tan olgan yoki tergov organlari ilgari voz kechgan tergovni davom ettirish zarurligini tasdiqlovchi qo'shimcha ma'lumotlar olgan taqdirda ushbu qarorni bekor qilish haqidagi masalani qo'yimasligi kerak.

Agar yangi ayblov jinoyat ishini sud ko'rayotgan ayblov bilan bog'liq bo'lsa va ularni alohida-alohida ko'rish ishni tekshirishning har tomonlamaligi, to'liqligi, xolisligi hamda to'g'riligiga ta'sir etishi mumkin bo'lsa, butun ish qo'shimcha tergovga qaytarilishi kerak.

Yangi shaxsga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atish uchun ham xuddi shunday tartib belgilangan. Sud jinoiy javobgarlikka tortilmagan shaxs jinoyat sodir etganligidan dalolat beruvchi holatlarni muhokama qilish davomida o'z ajrimi bilan ushbu shaxsga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atadi va zarur materiallarni tergov o'tkazish uchun jo'natadi yoki, ishlarni alohida ko'rish mumkin emasligi haqidagi xulosaga kelib, butun ishni yaxlitligicha qo'shimcha tergovga qaytaradi.

Sud muhokamasi davomida yangi ayblov bo'yicha yoki yangi shaxslarga nisbatan istalgan paytda jinoyat ishi qo'zg'atilishi mumkin. Buning uchun yetarli asos aniqlansa kifoya qiladi.

Biroq qonunda bila turib yolg'on ko'rsatuv yoki xulosa bergan guvoh, jabrlanuvchi, ekspertga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atishning maxsus tartibi belgilangan. Agar sud ushbu jinoyatlar odil sudlovga qarshi sodir etilganini ko'rsatuvchi belgilar mavjudligi haqidagi xulosaga kelsa, guvoh, jabrlanuvchi yoki ekspert jalb etilgan ish bo'yicha qaror chiqarish bilan bir vaqtda ushbu shaxslarga nisbatan jinoyat ishi

qo'zg'atishi mumkin. Bu ayrim dalillarning to'g'riligini baholash ularning barchasini birgalikda ko'rishga asoslanishi lozimligi bilan bog'liq. Dalillarga sudda hukm chiqarish paytidagina oxirgi baho beriladi. Bundan tashqari, hukm chiqarilgunga qadar guvoh, jabrlanuvchi yoki ekspertga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atishning taqiqlanishi ushbu shaxslarning sud muhokamasi vaqtida beradigan ko'rsatuvlari yoki xulosalarining mazmuniga ta'sir etishi ehtimoliga to'sqinlik qiladi.

Sud jinoyat ishi qo'zg'atilgan yangi shaxsga nisbatan ehtiyot chorasini qo'llashga haqlidir. Sud o'zining bu huquqidan sud muhokamasi yuritilayotgan sudlanuvchiga qarshi yangi ayblov bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atishda ham foydalanishi mumkin. Qonunda ko'rsatilgan asoslar mavjud bo'lganda, sud gumon qilinuvchiga nisbatan ham, ayblanuvchiga nisbatan ham ehtiyot chorasini qo'llashi mumkin.

21.5. Sud muhokamasini kechiktirish va jinoyat ishini ko'rib chiqishni tugatish asoslari

Sud majlisiga chaqirilgan shaxslardan birontasining kelmasligi oqibatida yoki yangi dalillarni talab qilib olish zarurati munosabati bilan jinoyat ishini muhokama qilish mumkin bo'lmaganida, sud muhokamani qoldiradi va kelmagan shaxslarni chaqirish yoki yangi dalillarni talab qilib olish choralarini ko'radi.

Prokuror sud majlisiga kelmay qolgan taqdirda jinoyat ishini muhokama qilish keyinga qoldiriladi.

Himoyachi sud majlisiga kelmasa, uni boshqa himoyachi bilan almashtirishga faqat sudlanuvchining roziligi bilan yo'l qo'yiladi. Shu sud majlisida himoyachini almashtirish imkoniyati bo'lmasa, ishni muhokama qilish keyinga qoldiriladi.

Jamoat ayblovchisi yoki jamoat himoyachisi sudga kelmay qolsa, ishning holatlariga qarab, sud ishni ular ishtirokisiz ko'rish mumkinligi yoki muhokamani keyinga qoldirish masalasini hal etadi.

Ishga yangi kirishgan prokurorga yoki himoyachiga sud muhokamasida ishtirok etishga tayyorgarlik ko'rish uchun zarur vaqt berilishi lozim.

Prokuror yoki himoyachining uzrsiz sabablarga ko'ra sudga kelmaganligi to'g'risida sud tegishlicha yuqori turuvchi prokurorga yoki O'zbekiston Respublikasi Advokatlar palatasining hududiy boshqarmasi huzuridagi malaka komissiyasiga xabar qiladi. Jamoat ayblovchisi yoki

jamoat himoyachisi uzrsiz sabablarga ko'ra kelmagan taqdirda sud bu haqda tegishli jamoat birlashmasiga yoki jamoaga xabar qiladi.

Sudlanuvchi qochib yashiringan, shuningdek uning sud majlisiga kelishiga imkon bermaydigan ruhiy yoki boshqa og'ir kasallikka chalingan taqdirda sud ushbu sudlanuvchiga nisbatan ishni ko'rishni to'xtatadi va qolgan sudlanuvchilarga nisbatan muhokamani davom ettiradi. Biroq, agar alohida-alohida ko'rish haqiqatni aniqlashni qiyinlashtiradigan bo'lsa, butun ishni yuritish to'xtatiladi. Yashiringan sudlanuvchiga nisbatan qidiruv sudning ajrimi bilan e'lon qilinadi.

Sudlanuvchining og'ir kasalga chalinganligi tufayli ishni ko'rish to'xtatilgan taqdirda sud sudlanuvchiga nisbatan tanlangan ehtiyot chorasini bekor qilish yoki o'zgartirish masalasini ham muhokama qilishi kerak.

Quyidagi hollarda sud jinoyat ishini ko'pi bilan ikki marta qo'shimcha tergovga qaytaradi:

1) dastlabki tergov to'liq bo'lmagan, sud majlisi esa buni to'ldira olmagan taqdirda;

2) surishtiruvchi yoki tergovchi JPK talablarini jiddiy tarzda buzgan bo'lsa va bu ishning to'g'ri hal qilinishiga to'sqinlik qilsa;

3) ayblanuvchiga ilgari qo'yilgan ayb bilan bog'liq boshqa aybni qo'yish uchun yoxud ayblovni faktik holatlar bo'yicha ayblov xulosasida nazarda tutilgan ayblovga qaraganda og'irroq yoki undan jiddiy ravishda farq qiladigan ayblovga o'zgartirish uchun asoslar mavjud bo'lganda;

4) ushbu ishga ayblanuvchi tariqasida boshqa shaxslarni jalb qilish uchun asoslar bo'lsa-yu, ularga taalluqli materiallarni jinoyat ishidan ajratish mumkin bo'lmasa;

5) ish noto'g'ri qo'shilgan yoki ajratilgan bo'lsa.

Sud ishni prokurorga qaytarayotganida o'zining ajrimida qaytarish asoslarini va qo'shimcha ravishda aniqlanishi lozim bo'lgan holatlarni ko'rsatishi shart.

Agar sud majlisida JPKning 83-moddasida va 84-moddasi birinchi qismining 1, 2, 3 va 8-bandlarida nazarda tutilgan asoslar aniqlansa, sud ishni ko'rishni davom ettiradi hamda 83-moddada nazarda tutilgan asoslar bo'yicha oqlov hukmi, 84-modda birinchi qismining 1, 2, 3 va 8-bandlarida tutilgan asoslar bo'yicha esa aybdor shaxsga jazo tayinlamay, ayblov hukmi chiqaradi.

Sud muhokamasining istalgan vaqtida buning uchun zarur asoslar yuzaga kelgan sari ish tugatilishi mumkin.

21.6. Sud majlisida ajrim chiqarish tartibi va sud majlisining tartibi

Sud muhokamasi vaqtida hal qilinadigan barcha masalalar yuzasidan sud ajrim chiqaradi.

Jinoyat ishini qo‘shimcha tergov o‘tkazish uchun prokurorga yuborish, yangi ayblov bo‘yicha yoxud yangi shaxsga nisbatan ish qo‘zg‘atish, ishni tugatish yoki to‘xtatish, ehtiyot chorasini tanlash, o‘zgartirish yoki bekor qilish, rad etish to‘g‘risida ajrimlar, shuningdek xususiy ajrimlar sud tomonidan alohida xonada (maslahatxonada) chiqariladi. Bu ajrimlar alohida hujjatlar tarzida rasmiylashtiriladi va sud tomonidan imzolanadi.

Boshqa barcha ajrimlar sudning xohishi bilan yo yuqorida ko‘rsatilgan tartibda, yoki o‘z joyida chiqarilib, bu ajrim sud majlisining bayonnomasiga yozib qo‘yiladi. Sud muhokamasi vaqtida sudning chiqargan har bir ajrimi darhol e‘lon qilinishi lozim.

Sudyalar kirib kelayotganlarida sud majlisi zalida hozir bo‘lganlarning hammasi o‘rinlaridan turadilar. Sud protsessining barcha ishtirokchilari sudga tik turgan holda murojaat qiladilar, ko‘rsatuvlar beradilar va bayonotlar qiladilar. Ushbu qoidadan faqat raislik qiluvchining ruxsati bilangina chetga chiqilishi mumkin.

Sud protsessining barcha ishtirokchilari, shuningdek sud zalida hozir bo‘lgan barcha shaxslar raislik qiluvchining sud majlisida belgilangan tartibga rioya qilish to‘g‘risidagi farmoyishlarini so‘zsiz bajarishlari lozim. O‘n olti yoshga to‘lmagan shaxslar, basharti ular sudlanuvchi, jabrlanuvchi, guvoh bo‘lmasalar, sud majlisi zaliga kiritilmaydilar.

21.7. Sud majlisining bayonnomasi

Sud muhokamasi vaqtida sud majlisining kotibi JPKning 90–92-moddalarida nazarda tutilgan qoidalar asosida bayonnoma yuritadi.

Sud majlisining bayonnomasida quyidagilar ko‘rsatiladi: sud majlisi boshlangan va tamom bo‘lgan vaqt ko‘rsatilgan holda majlis bo‘lgan joy va sana; sudning nomi va tarkibi; sud majlisining kotibi, tarjimon, ayblovchi, himoyachi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi va uning vakili, fuqaroviy da‘vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari, shuningdek sud chaqirgan boshqa shaxslar; ko‘rilayotgan ish; sudlanuvchining shaxsiga doir ma‘lumotlar; hozir bo‘lgan va hozir bo‘lmagan guvohlar hamda ularning kelmaganlik sabablari.

Bayonnomada: raislik qiluvchining barcha farmoyishlari ko'rsatiladi va sudning harakatlari qanday tartibda o'tgan bo'lsa, shu tartibda yoziladi; ishda ishtirok etuvchi shaxslarning ariza va iltimoslari; sudlanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlar ko'rsatuvlarining batafsil mazmuni; berilgan savollarga ekspertning javoblari; sud muzokaralarining tartibi, sud muzokaralarida ishtirok etgan shaxslarning xulosalari hamda sudlanuvchi oxirgi so'zining mazmuni; basharti protsess ishtirokchilari iltimos qilsalar, ishni ko'rish paytida yuz bergan holatlar to'g'risidagi mulohazalar aks ettiriladi.

Sud zarur deb topgan hollarda guvohlar va jabrlanuvchilar o'zlari bergan ko'rsatuvlarini sud majlisining bayonnomasida imzolaydilar. Bayonnomani raislik qiluvchi va sud majlisining kotibi ham imzolaydilar.

Bayonnomaning mazmuni bo'yicha raislik qiluvchi bilan sud majlisining kotibi o'rtasida kelishmovchilik bo'lgan taqdirda kotib o'z mulohazalarini bayonnomaga ilova qilishi shart. Bu mulohazalarni sud tarkibi ko'radi. Mazkur masala yuzasidan ajrim chiqarilib, bayonnomaga ilova qilinadi.

Bayonnoma to'liq bo'lishini ta'minlash uchun stenogramma yuritilishi mumkin. Stenografik yozuv ishga ilova qilinmaydi. Sud muhokamasi chog'idagi so'roq qilishlar ovoz yozish, videoyozuv yoki kinotasvirga olish vositalarida aks ettirilishi mumkin. Bunday holda fonogramma, videokasseta va kinotasma sud majlisining bayonnomasiga ilova qilinib, bayonnomada ushbu vositalar qo'llangani qayd etiladi.

Sud majlisining bayonnomasi hukm chiqarilgan kunning ertasidan, murakkab ishlar bo'yicha esa uch sutkadan kechiktirmay imzolanishi lozim.

21.8. Sud majlisida tartibni buzuvchilarga nisbatan qo'llaniladigan choralar

Sud muhokamasi ishtirokchilaridan birortasi sud majlisida tartibni buzganida, raislik qiluvchining farmoyishiga bo'ysunmaganida yoki sudga hurmatsizlik qilganida unga nisbatan JPKning 272-moddasida nazarda tutilgan choralar qo'llaniladi. Tartibbuzar tomonidan bunday harakatlarning takrorlanishi uning sud majlisi zalidan chiqarib yuborilishiga sabab bo'ladi, bundan tashqari u ma'muriy javobgarlikka ham tortilishi mumkinligi haqida ogohlantiriladi. Agar ogohlantirish ta'sir qilmasa, protsessning bunday ishtirokchisi sudning ajrimi bilan, boshqa shaxslar esa raislik qiluvchining buyrug'i bilan sud majlisi

zalidan chiqarib yuboriladi. Ishni esa chiqarib yuborilgan shaxslarsiz muhokama qilish davom ettiriladi.

Agar sudning ajrimi ayblanuvchi yoki himoyachiga daxldor bo'lsa, ishni ko'rib chiqish kechiktirilishi kerak. Bir shaxsni ayblash yoki himoya qilishni avval boshidan bir necha ayblovchilar yoki bir necha himoyachilar amalga oshirgan hollar bundan mustasno. Chiqarib yuborilgan ayblovchi yoki himoyachining o'zini munosib tutmaganligi haqida sud xususiy ajrim chiqaradi. Ushbu ajrim tegishli ravishda yuqori turuvchi prokurorga yoki advokatlar hay'atining rayosatiga jo'natiladi.

Agar sud majlisining zalidan sudlanuvchi chiqarib yuborilgan bo'lsa, hukm uning ishtirokida o'qib eshittirilishi yoki o'qib eshittirilganidan so'ng darhol unga imzo chektirib e'lon qilinishi kerak.

Sud majlisi zalidan chiqarib yuborilgan shaxsni (sudlanuvchi, ayblovchi va himoyachidan tashqari) raislik qiluvchi shu joyning o'zida chiqarilgan ajrim asosida ma'muriy javobgarlikka tortishi mumkin. Ajrim sud majlisining bayonnomasida qayd etiladi.

Taxminiy testlar

1. Sud muhokamasining quyidagi ta'riflaridan eng to'lig'ini ko'rsating?

- A. Jinoyat protsessining odil sudlovni amalga oshiruvchi bosqichi
- B. Jinoyat protsessining sud tomonlar ishtirokida jinoyat ishini ko'rib chiqadigan, sudlanuvchining aybdorligi yoki aybsizligini aniqlaydigan hamda jinoyat sodir etganlikda aybdor deb topilgan shaxsga qonunda nazarda tutilgan jinoiy jazoni qo'llaydigan yoxud aybsiz shaxsni oqlaydigan bosqichi
- C. Jinoyat protsessining markaziy bosqichi bo'lib, unda sud jinoiy-huquqiy sudlov prinsiplarini va sud muhokamasining umumiy shartlarini amalga oshirib, ish bo'yicha mavjud dalillarni ham tekshiradi va sudlanuvchining aybdorligi yoki aybsizligi hamda unga nisbatan jazo chorasini qo'llash haqidagi masalani hal qiladi
- D. Jinoyat protsessining eng muhim bosqichi bo'lib, unda sud muayyan jinoyat ishining barcha holatlarini batafsil ko'rib chiqib, u bo'yicha qonunga muvofiq oxirgi qarorni qabul qiladi
- E. Taraflarning fuqarolik huquqidagi tortishuvi

2. Sud muhokamasi necha qismdan iborat?

- A. 4 qism
- B. 3 qism
- C. 6 qism

- D. 5 qism
- E. 7 qism

3. Sud muhokamasining tuzilishiga doir to'g'ri javobni ko'rsating.

- A. Sud tergov, tomonlar muzokarasi, sudlanuvchining oxirgi so'zi, hukmning o'qib eshittirilishi
- B. Sud majlisining tayyorlov qismi, sud tergov, tomonlar muzokarasi va sudlanuvchining oxirgi so'zi, hukm chiqarilishi
- C. Sud majlisining tayyorlov qismi, sud tergov, tomonlar muzokarasi, sudlanuvchining oxirgi so'zi, hukm chiqarilishi va o'qib eshittirilishi
- D. Sud tergov, tomonlar muzokarasi va sudlanuvchining oxirgi so'zi, hukm chiqarilishi
- E. Sud tergov va hukm chiqarilishi

4. Sud muhokamasining tayyorlov qismi qaysi harakatlar bilan boshlanadi?

- A. Sud muhokamasi ishtirokchilari kelgan-kelmaganligini tekshirish
- B. Sud muhokamasi ishtirokchilariga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntirish
- C. Sud majlisini ochish va qaysi jinoyat ishi muhokama qilinishini e'lon qilish
- D. Sud tarkibini e'lon qilish
- E. Hukmni o'qib eshittirish

5. Quyidagi masalalardan qaysi biri sud muhokamasi tayyorlov qismida hal qilinadi?

- A. Raislik qiluvchi sudlanuvchidan ayblov tushunarli yoki tushunarsiz ekanligini, u o'zini aybdor deb tan olish-olmasligini so'raydi
- B. Tarjimonga uning huquqlari, majburiyatlari va mas'uliyati tushuntiriladi
- C. Dalillarni tekshirish tartibi belgilanadi
- D. Ayblov xulosasi o'qib eshittiriladi
- E. Ayblov hukmi o'qib eshittiriladi

Tekshirish uchun savollar

1. Sud muhokamasining mohiyati va ahamiyati nimada?
2. Sud muhokamasining vazifalari nimalardan iborat?
3. Sud muhokamasining umumiy shartlari qanday?
4. Sud muhokamasining doirasiga nimalar kiradi?
5. Yangi shaxslarga nisbatan va yangi ayblov bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atishning protsessual tartibi qanday?

6. Sudda jinoyat ishini to'xtatish asoslari nimalardan iborat?
7. Sudda jinoyat ishini tugatishning protsessual tartibi qanday?
8. Sud majlisida sud qanday ajrimlar chiqarishga haqli?
9. Sud majlisining bayonnomasiga qanday talablar qo'yiladi?
10. Sud majlisidagi tartibni buzuvchi shaxsga qanday choralar qo'llaniladi?

XXII bob. SUD MUHOKAMASINING TARTIBI

22.1. Sud muhokamasining tuzilishi

Sud muhokamasining tuzilishi deganda, jinoyat ishi materiallarining har tomonlama, to'liq va xolisona tekshirilishini ta'minlashga va sudning obyektiv haqiqatni aniqlashga qaratilgan protsessual harakatlarni o'tkazishning qonunda va sudda belgilangan ketma-ketlik tartibi tushuniladi. Sud muhokamasi bosqichida amalga oshiriladigan harakatlarning tabiatidan kelib chiqib, uning quyidagi qismlarini ajratish mumkin:

- 1) sud muhokamasining tayyorlov qismi (JPK 428–438-m.);
- 2) sud tergovu (JPK 439–448-m.);
- 3) taraflarning muzokarasi (JPK 449–456-m.);
- 4) sudlanuvchining oxirgi so'zi (JPK 451-m.);
- 5) hukm chiqarish (JPK 454-m.).

Sud muhokamasining har bir qismi sud muhokamasi bosqichining oldida turgan umumiy vazifalar doirasidagi maxsus vazifalarga ega bo'lib, garchi turli qismlarning tartibga solinish hajmi va darajasi turlicha berilgan bo'lsa-da, Jinoyat-protsessual kodeks normalarining talablariga qat'iy rioya etgan holda o'tkaziladi. Masalan, sud muhokamasi tayyorlov qismi va hukm chiqarishning barcha harakatlari ketma-ketligi qonunda aniq belgilab qo'yilgan, sud tergovidagi protsessual harakatlarning xususiyati JPKda tartibga solingan, ularni o'tkazish ketma-ketligi esa sud ixtiyoriga havola qilingan.

22.2. Sud muhokamasining tayyorlov qismi

Sud muhokamasining tayyorlov qismi uni ochish bilan boshlanadi va sudning ayblov xulosasini o'qib eshittirishigacha davom etadi. Sud majlisining ushbu bosqichida dalillarni to'liq va har tomonlama

tekshirish hamda protsess ishtirokchilarining huquqlari va manfaatlariga rioya etgan holda ishni to'g'ri hal qilish uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi. Ayni paytda sud muhokamasining tayyorlov qismi sud tergoviga tayyorlanish maqsadidagina o'tkaziladi, deb hisoblamaslik kerak. Ariza va iltimoslarni hal qilish yoki ishda ishtirok etuvchi shaxslardan birortasi bo'lmaganida, jinoyat ishini ko'rish mumkinligi haqidagi masalani hal qilish – aslo tayyorlov ahamiyatiga ega bo'lgan masalalargina emas. Aytilganlar sud majlisining aynan shu qismida sof tayyorlov ahamiyatiga ega bo'lgan (masalan, sudga kelganlikni tekshirish, guvohni sud majlisi bo'layotgan zaldan chiqarish, sud tarkibini e'lon qilish, sudlanuvchining shaxsini aniqlash kabi) bir qator masalalarning hal qilinishini istisno etmaydi.

JPKda sudning protsessual harakatlarini qaysi tartibda o'tkazishi zarurligi haqida bevosita ko'rsatmalar berilmagan. Amalda sudlar ushbu harakatlarni JPKning sud muhokamasining tayyorlov qismini tartibga soluvchi moddalarida joylashgan tartibda o'tkazadilar.

Sud majlisi quyidagicha ochiladi: raislik qiluvchi sud (sudning nomi to'liq keltiriladi)ning ochiq deb e'lon qilinishini o'qib eshittiradi. Shundan so'ng u qaysi ish muhokama qilinishini, so'ngra sudlanuvchining familiyasi, ismi, otasining ismi, jinoyat kvalifikatsiya qilingan jinoyat qonunining moddasini xabar qiladi.

Sud muhokamasi o'tkaziladigan joy va vaqt jinoyat ishini ko'rishga tayinlash haqidagi qarorda ko'rsatiladi (JPK 397-m. 7-b.). Sud majlisi aniq belgilangan vaqtda ochilishi kerak.

«Raislik qiluvchi» deganda, jinoyat ishini birinchi instansiyada ko'rayotgan sudning raisi, uning o'rinbosari yoki sudyasi tushuniladi (JPK 408-m.).

Tegishli protsessual harakatlarning barchasini sud va sud muhokamasi ishtirokchilari faqat majlis ochilganidan so'ng bajarishlari mumkin. Sud majlisining kotibi majlis ochilguniga qadar sudga chaqirilgan shaxslarning kelgan-kelmaganligini tekshiradi.

Kotibning ma'ruzasi majlis ochilganidan keyin tinglanadi. Bunda kotib sud majlisiga kelganlar haqida va kelmaganlarning hozir bo'lmaslik sabablari haqida, shuningdek bu qaysi manbadan ma'lum bo'lganligi to'g'risida xabar berishi kerak. Ma'ruza tugaganidan so'ng sudyalar va sud muhokamasi ishtirokchilari (raislik qiluvchining ruxsati bilan) kotibga aniqlik kirituvchi savollar berishlari mumkin, sud esa, zarur bo'lganda, ayrim shaxslarning kelmaganlik sabablarini aniqlash choralari ko'rishini lozim.

Raislik qiluvchi tarjimonga JPKning 72-moddasida nazarda tutilgan huquq va majburiyatlarini, shuningdek javobgarligini tushuntiradi.

Sud majlisi ochiq deb e'lon qilingan zahoti tarjimon o'z vazifasini bajarishga kirishadi. Shu bois uning huquqlari va majburiyatlari unga birinchi bo'lib bayon etiladi. Bunda raislik qiluvchi uning ushbu majburiyatlarini bajarishdan bo'yin tovlaganligi va bila turib noto'g'ri tarjima qilganligi uchun javobgarligini tushuntiradi (JPK 430-m.). Ushbu protsessual harakat bajarilganligi sud majlisining bayonnomasida albatta qayd etiladi.

JPKning 20-moddasiga binoan, tarjima jinoyat ishi yuritilayotgan tilga qilinadi, ishda ishtirok etayotgan va ushbu tilni bilmaydigan shaxsga esa – uning ona tiliga, yoxud roziligi bilan u biladigan boshqa tilga tarjima qilinadi.

JPKning 72-moddasida sanab o'tilgan majburiyatlardan tashqari, tarjimon sud hukmini ham mahkum (oqlangan) shaxsning ona tiliga yoki u biladigan boshqa tilga tarjima qilishi lozim.

Sud majlisining unga kelmagan guvohlar bo'lmaganida ishni muhokama qilish mumkin yoki mumkin emasligi haqida fikr bildirishga haqli bo'lgan ishtirokchilari iltimos qilgan taqdirda ularga bu to'g'rida tarjimonga uning protsessual holati tushuntirilguniga qadar nima deyilganidan qat'i nazar, kotibning majlisga kelganlar haqidagi va kelmagan shaxslarning hozir bo'lmaslik sabablari haqidagi xulosasi bo'yicha ma'ruzasining mazmuni ham tarjima qilib beriladi.

Jinoyat ishida ishtirok etuvchi barcha shaxslar tarjimonning xizmatidan bepul foydalanadilar. Tarjimonning mehnati uchun haqni sud to'laydi. Tarjimon tariqasida kar-soqovlarning imo-ishoralarini tushunadigan shaxs taklif etilgan bo'lsa, unga nisbatan ham xuddi shu qoidalar amal qiladi.

Raislik qiluvchi sud tarkibini e'lon qilayotganida va JPKning 431-moddasida sanab o'tilgan boshqa shaxslar haqida xabar berayotganida, ularning har birining protsessual holatlarini va familiyalarini aytib o'tishi kerak. Bundan tashqari, u sud tarkibini e'lon qilganidan so'ng, agar zaxiradagi xalq maslahatchisi ham majlisda qatnashayotgan bo'lsa, uni ham tanishtirishi shart.

Sud majlisida prokuror ishtirok etayotgan bo'lsa, raislik qiluvchi uning lavozimini va unvonini xabar qiladi. Agar himoyachi ishtirok etayotgan bo'lsa, u aynan qaysi hay'atda ro'yxatda turadigan advokat ekanligi yoki jamoat birlashmasining yoxud korxon, muassasa, tashkilot

jamoasining vakili yoki himoyachi sifatida ishtirok etishi uchun ruxsat berilgan boshqa shaxs ekanligi ma'lum qilinadi, ekspert yoki mutaxassis haqida esa – ularning ixtisosligi xabar qilinadi.

Ayblovchi deganda – prokuror yoki jamoat ayblovchisi, himoyachi deganda esa – advokat yoki jamoat himoyachisi tushuniladi.

Raislik qiluvchi ishda ishtirok etayotgan shaxslarga ishtirok etishni rad etish huquqlari mavjudligini, ammo ushbu rad etish muayyan sabablarga asoslanishi kerakligini hamda JPKning 76–79-moddalarida ko'rsatilgan asoslar bo'lgandagina ushbu huquqdan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. So'ngra har bir ishtirokchidan uning ushbu huquqi unga tushunarli yoki tushunarli emasligi, u rad qilishni istash-istamasligi, aynan kimni nima sababdan rad qilishini aniqlaydi.

Agar sudlanuvchi voyaga yetmagan shaxs bo'lsa va sud majlisiga otasi ham, onasi ham kelgan bo'lsa, sud voyaga yetmagan shaxsning qonuniy manfaatlari himoya qilinishini ta'minlab, o'z ajrimi bilan ulardan biriga sud jarayonida qonuniy vakil bo'lish huquqini berishi mumkin. Bu to'g'rida alohida ajrim chiqariladi, qonuniy vakilga esa ajrim chiqarilganidan so'ng uning rad qilish huquqi tushuntiriladi.

JPK 431-moddasining mazmunidan zaxiradagi xalq maslahatchisini rad qilish masalasini sud to'liq tarkibda ko'pchilik ovozi bilan maslahatxonada hal qilishi kelib chiqadi.

Butun sud tarkibini yoki raislik qiluvchini yoxud ikki nafar xalq maslahatchisini yoki zaxiradagi maslahatchi bo'lmay turib, ulardan birini rad qilish haqidagi iltimos qondirilgan taqdirda ish ko'rilishi mumkin emas va uning muhokamasi qoldiriladi.

Prokurorni yoki protsessning boshqa ishtirokchilarini rad qilish masalasi sudyalarni rad qilish masalasi hal qilinganidan keyingina ko'rib chiqiladi. Sud majlisi ochilganidan so'ng guvohlar zaldan chiqarib turiladi.

Guvohlarni maxsus ajratilgan xonaga olib borish haqidagi ko'rsatmani raislik qiluvchi beradi. Uning o'zi guvohlar zaldan chiqarilganlaridan keyin sud majlisi zalida so'roq uchun chaqirilmagunicha paydo bo'lmasliklari choralari ko'radi. Agar sud tergovi bir kundan ortiq davom etishi oldindan ma'lum bo'lsa, raislik qiluvchi har bir guvohni sudga kelishi kerak bo'lgan kundan xabardor qilishi lozim.

Guvohlar ayni paytda jabrlanuvchi yoki qonuniy vakil bo'lgan hollar ushbu qoidadan mustasno bo'lib, ular sud zalidan chiqarilmaydilar.

Sudlanuvchining qonuniy vakili sud muhokamasining ishtirokchisi bo'lganligi tufayli u kelmagan holda ishni usiz ko'rib chiqish mumkinligi haqidagi masala muhokama qilinadi.

Ushbu masala yuzasidan sud muhokamasi ishtirokchilarining fikrlari tinglanganidan so'ng bironta ishtirokchi bo'lmagan holda ishni ko'rish mumkinligi yoki mumkin emasligi haqidagi xulosani prokuror beradi. Sud muhokamasini davom ettirish mumkin emas deb topilgan taqdirda sud ishni muhokama qilishni qoldirish haqida ajrim chiqaradi va kelmagan shaxslarning keltirilishini ta'minlash choralarini ko'radi.

Sudyalar o'zlarining qarorini ishni qoldirish yoxud uni joyida yoki maslahat xonasida muhokama qilishni davom ettirish haqidagi ajrim shaklida chiqaradilar.

Sud muhokamasining tayyorlov qismida hal qilinadigan masalalarga sudlanuvchining shaxsini aniqlash haqidagi masalalar ham kiradi, chunki bunday masalalar nafaqat jazo chorasi haqidagi masalalarni hal qilishda, balki ozodlikdan mahrum qilish joylarida saqlash tartibini belgilashda ham, fuqaroviy da'vo haqidagi masalani hal qilishda ham ahamiyatga ega bo'lishi mumkin va h.k. Sudlanuvchining shaxsini tavsiflovchi ma'lumotlarga JPKning 434-moddasida sanab o'tilganlaridan tashqari, yana Vatanni himoya qilish bo'yicha jangovar harakatlarda ishtirok etganligi, davlat mukofotlari, faxrli unvonlarining borligi, ozodlikdan mahrum qilish joylarida jazoni o'taganligi, ilgari sudlanganligi kabi ma'lumotlar ham kiritilishi mumkin.

Asosli, adolatli hukm chiqarishning muqarrar shartini qonunning sudlanuvchiga eng muhim hujjatlar nusxalarini topshirish vaqtini belgilash haqidagi talabi tashkil qiladi. Ushbu hujjatlarga ayblov xulosasining tasdiqlangan nusxalari kiradi.

Agar tegishli hujjatlarning nusxalari o'z vaqtida topshirilgan bo'lsa, raislik qiluvchi quyidagilarni aniqlashi lozim:

1) jinoyat protsessi olib borilgan tilni bilmaydigan sudlanuvchiga uning ona tiliga yoki u biladigan boshqa tilga tarjima qilinishi ta'minlanganligini;

2) har bir sudlanuvchining o'z hujjatlar nusxasiga ega ekanligini;

3) hujjatlardan olingan ko'chirmalar va parchalar emas, balki to'liq nusxalari topshirilganligini.

Ushbu qoidalar buzilganligi aniqlanganda ishni muhokama qilish qoldiriladi.

Protsess ishtirokchilari sud majlisida faol ishtirok etish va o'zlarining protsessual funksiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish

imkoniyatiga ega bo'lishlari uchun ular o'zlarining huquqlarini ishni ko'rib chiqishning qaysi paytda, qaysi tartibda, qay tariqa va qaysi doirada amalga oshirishlarini aniq bilishlari kerak.

Raislik qiluvchi, avvalo, sudlanuvchiga uning JPK 46-moddasida sanab o'tilgan huquqlarini tushuntirish bilan cheklanmasdan uning protsessual holatini tushuntirib berishi, protsessual majburiyatlarini bajarmaganligi uchun va sud majlisidagi tartibni buzganlik uchun javobgar bo'lishni ham aytib o'tishi kerak (JPK 271, 272-m.).

Ishda himoyachi ishtirok etgan taqdirda sudlanuvchiga, uning himoyachisi bor-yo'qligidan qat'i nazar, barcha huquqlaridan foydalanishi mumkinligi tushuntiriladi. Jinoyat ishi bir necha sudlanuvchiga nisbatan ko'rib chiqilganda, ularning huquqlari barchalariga bir paytda (birdaniga) tushuntiriladi.

Jabrlanuvchiga uning sudlanuvchi bilan yarashish huquqi tushuntirilganida jabrlanuvchini bunday yarashuvga faqat sud maslahatxonaga chiqib ketgunicha yo'l qo'yilishi haqida ogohlantirish zarur.

Raislik qiluvchi ekspertga uning huquqlari va to'g'ri xulosa berish majburiyatini tushuntiradi. Ekspertga ikki holda, ya'ni uning vakolatiga kirmaydigan masalalar bo'yicha hamda sud taqdim etgan materiallar xulosa berish uchun yetarli bo'lmaganida xulosa berishdan bosh tortishi mumkinligi ma'lum qilinadi (JPK 172, 176-m.).

JPKning 69, 70-moddalarida belgilangan qoidalarga muvofiq, raislik qiluvchi mutaxassisga uning huquq va majburiyatlarini tushuntiradi. Mutaxassis uning bilimlari va mahoratidan foydalanishni talab qiluvchi protsessual harakatlarni amalga oshirishda ishtirok etishi, sudning e'tiborini dalillarni tekshirish va ayrim protsessual harakatlarni o'tkazish bilan bog'liq holatlarga qaratishi, muhokama davomida yuzaga kelgan tergovga oid masalalar yuzasidan ko'rsatuvlar berishi shart. Mutaxassis raislik qiluvchining ruxsati bilan shaxslarga protsessual harakatlarni yuritish yuzasidan savollar berishga va dalillarni tekshirishga aloqador arizalar berishga haqlidir.

Mutaxassis o'z vazifalarini bajarishdan bosh tortganligi uchun JPKning 69-moddasida nazarda tutilgan tartibda javobgarlikka tortilishi haqida ogohlantiriladi.

Sud majlisida ishtirok etayotgan shaxslarga hamda ekspertlar va mutaxassislarga alohida tarzda ularning huquq va majburiyatlarini tushuntirish bo'yicha amalga oshirilgan harakatlarning barchasini sud majlisining kotibi bayonnoma bilan rasmiylashtiradi.

Sud muhokamasining barcha ishtirokchilari iltimosnoma qoʻzgʻatish boʻyicha teng huquqlarga ega. Sudlanuvchi, himoyachi va jamoat himoyachisi ham prokuror, jabrlanuvchi yoxud jamoat ayblovchisi qilgan iltimoslar bilan murojaat etishlari mumkin. Fuqaroviy daʼvogar yoki fuqaroviy javobgarning iltimoslari daʼvo predmeti bilan bogʻliq. Iltimos bilan murojaat qilish uning ilgari rad etilganligi bilan bogʻliq emas.

Iltimoslar ogʻzaki yoki yozma boʻlishi mumkin, ammo ikkala holda ham ular asoslangan boʻlishi lozim. Iltimoslari bor yoki yoʻqligi haqidagi savol sud muhokamasining har bir ishtirokchisiga alohida-alohida beriladi.

Dastlabki tergovda u yoki bu sababga koʻra rad etilgan iltimosnoma bu yerda yana bir bor berilishi mumkin. Berilgan iltimoslarga doir masala toʻgʻri hal qilinishining zaruriy sharti, fikrlarni tinglash tartibidan qatʼi nazar, har bir ishtirokchiga qolgan barcha ishtirokchilarning iltimoslari haqida oʻz fikrlarini aytish imkonini berishdan iborat.

JPK 438-moddasining maʼnosiga koʻra, iltimoslar bevosita berilganidan va muhokama qilinganidan soʻng hal etilishi lozim. Iltimosning rad etilishi shaxsning keyinchalik yana ushbu iltimos bilan murojaat etish huquqidan mahrum qilmaydi.

Iltimos qanoatlantirilgan holda ham, rad etilgan holda ham sudning iltimoslar boʻyicha qarori ajrim shaklida qabul qilinadi. Ajrim yo maslahatxonada, yo sudyalarning joydagi muhokamasidan soʻng chiqariladi. Soʻnggi holda ajrim sud majlisining bayonnomasiga kiritiladi.

Sud muhokamasi boshlanguncha kelib tushgan iltimoslar sud majlisining tayyorlov qismida hal qilinadi. Ularni tezlik bilan hal qilish maqsadida, sud raisi yoki ish boʻyicha raislik qiluvchi, agar bu vaqtga kelib u tayinlangan boʻlsa, muayyan tayyorlov harakatlarini qilishi – maʼlumotnomalar, tavsifnomalar va boshqa hujjatlarni soʻrab olishi mumkin.

22.3. Sud tergov, uning ahamiyati va mazmuni

Sud tergov – sud muhokamasining markaziy qismi boʻlib, unda sud jinoyat protsessi prinsiplarining eng toʻliq amalga oshirilishi sharoitida jinoyatning haqiqiy holatlarini aniqlash maqsadida barcha mavjud dalillarni tekshiradi.

Sud va tomonlarning sud tergov mazmunining tarkibiy qismi boʻlgan dalillarni tekshirish faoliyati sud muzokaralari va sud

hukmlariga asos bo'ladigan poydevorni yaratadi. Shu bois hukmning qonuniyligi va asosliligi ko'p jihatdan o'tkazilgan sud tergovining sifatiga bog'liq.

Sud tergovi dastlabki tergovning takrorlanishi emas. Bu – ishning barcha haqiqiy holatlarini mustaqil ravishda tekshirish bo'lib, tergov qilish davomida dastlab to'plangan materiallardan mustaqil ravishda amalga oshiriladi. Sud tergovini protsessual faoliyatning boshqa subyektlari – sud tomonlarining va jinoyat protsessi boshqa ishtirokchilarining faol yordamida o'tkazadi, bunda barcha dalillarning turli nuqtai nazarlardan bir vaqtda tahlil qilinishi ta'minlanadi. Sud tergovi dalillarni oshkora, og'zaki, bevosita va uzluksiz tekshirish tarzidagi maxsus protsessual shaklda amalga oshiriladi. Sud tergovchi va prokurorning xulosalari hamda ular olgan dalillar bilan cheklanmaydi. Sud tergovida isbotlash davomida voqeaning barcha imkoniyatdagi tasmollari tekshiriladi; sud ayblov xulosasida ifodalangan tasmolga ergashmaydi va sud majlisida tekshirilgan dalillarga, jumladan, sudning o'zi olgan qo'shimcha ma'lumotlarga asoslangan qarorni qabul qilishi shart.

Sud tergovida isbotlash protsessual shartlarining xususiyatiga ko'ra, sudning faktik ma'lumotlarini tekshirish borasidagi harakatlari jinoyatlarni tergov qilish davomida o'tkaziladigan tergov harakatlaridan muayyan farqlarga ega. Qonunda (JPK 70-m.) sudning har qanday tergov harakatlarini o'tkazishi mumkinligi nazarda tutilgan bo'lsa-da, ko'pgina tergov harakatlari bu o'rinda sudning muayyan shaxslarni so'roq qilish jarayonining tarkibiy qismi ko'rinishida yuz beradi. JPKda sud tergovidagi isbotlash jarayoni uchun xos bo'lgan asosiy sud harakatlari sifatida sudlanuvchi, jabrlanuvchi, guvohni so'roq qilish, ekspertiza o'tkazish, ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirish, hujjatlarni o'qib eshittirish, hodisa joyi va xonalarni ko'zdan kechirish sanab o'tilgan. Biroq sudda tergov eksperimenti, guvohlantirish, tekshirish uchun namunalar olish jarayonlarini o'tkazish ham istisno etilmaydi.

Sud tergovida dalillarni tekshirishdan avval ayblov ifodalangan hujjatlar o'qib eshittiriladi, shuningdek dalillarni tekshirish tartibi muhokama qilinib belgilanadi.

Ayblov xulosasini o'qib eshittirishdan ko'zlangan maqsad qaysi ayblov sud muhokamasining mavzui ekanligini oshkora e'lon qilishdan iborat. Sudya ayblovni o'zgartirgan hollarda sud majlisini tayinlash haqidagi masalani hal qilish chog'ida sudyaning qarori ham o'qib eshittiriladi.

JPKda mazkur hujjatlarni kim o‘qib eshittirishi belgilanmagan. Amaliyotda ularni odatda raislik qiluvchi o‘qib beradi. Ba’zan bu ish xalq maslahatchisiga topshiriladi. Biroq bunday amaliyot sudning faoliyatiga ayblov xususiyati bag‘ishlaydi, bu esa uning tortishuv jarayonidagi mavqeiga mos kelmaydi, chunki bu jarayonda ayblovning protsessual funksiyasi sudning ishni hal qilish funksiyasidan ajratilgan. Protsessual funksiyalarning bo‘linishi mantig‘iga asoslanadigan bo‘lsak, ayblov xulosasini prokuror, u bo‘lmagan taqdirda – sud majlisining kotibi o‘qib eshittirishi lozim. Jabrlanuvchi va fuqaroviy da’vogar o‘z arizalarini o‘zlari bildiradilar.

Sud ayblov xulosasini o‘qib eshittirganidan so‘ng sudlanuvchining ayblovga munosabatini aniqlaydi. Raislik qiluvchi sudlanuvchidan (ular bir nechta bo‘lsa, har biridan) ayblovning tushunarli bo‘lgan-bo‘lmaganligini so‘raydi, zarur bo‘lganda sudlanuvchiga ayblovning mohiyatini tushuntiradi va u o‘zini aybdor deb tan olish-olmasligini so‘raydi (JPK 439-m.). Sudlanuvchining istagi bo‘yicha raislik qiluvchi uning ayblovga munosabatini to‘liq ochib bera olishi uchun unga o‘z javobini asoslash imkonini beradi.

So‘ngra dalillarni tekshirish tartibi muhokama qilinadi va belgilanadi, ya’ni sudning tomonlar ishtirokida ishda mavjud bo‘lgan va qo‘shimcha ravishda taqdim etilgan barcha ma’lumotlarni ko‘rib chiqish ketma-ketligi haqidagi masalani hal qiladi. Qonunda har bir sud harakatining protsessual tartibi batafsil belgilanishi bilan bir qatorda, ayni paytda har bir jinoyat ishi bo‘yicha sud isbotlashi o‘ziga xos bo‘lganligi sababli, ularni yuritishning muayyan ketma-ketligi ilgaridan belgilanmagan. Qonunda sudga sud tergov boshida dalillarni tekshirishning ishni ko‘rish uchun eng maqbul bo‘lgan tartibini belgilash huquqi berilgan. Ana shu maqsadda sud ayblovchi, sudlanuvchi, himoyachi, jabrlanuvchi, fuqaroviy da’vogar, fuqaroviy javobgar va ular vakillarining sudlanuvchi, jabrlanuvchi, guvoh, ekspertlarni so‘roq qilish ketma-ketligi haqidagi takliflarini tinglaydi va dalillarni tekshirish tartibi haqida ajrim (qaror) chiqaradi. Sud tergovining istalgan paytida sud avval belgilangan tartibni o‘zgartirishga haqli bo‘lib, bu to‘g‘rida ham tegishli qaror qabul qiladi.

Sud mavjud dalillarning turli manbalarini tekshirish ketma-ketligini aniqlaydi, masalan, sudlanuvchilar, guvohlar, jabrlanuvchilarni qachon so‘roq qilishni hal qiladi, muayyan turdagi dalillarning har biriga murojaat etish paytini belgilaydi, ya’ni sudlanuvchilarni, guvohlarni va boshqalarni qaysi tartibda so‘roq qilish kerakligini hal qiladi. Bunda sud

sudlanuvchining unga qo'yilgan aybga munosabatini, uning ko'rsatuvlarining so'roq qilinayotgan boshqa shaxslar ko'rsatuvlariga qanday ta'sir etishi mumkinligini, dalillarning muayyan manbaidagi ma'lumotlarning hajmi va ahamiyatini, bir turdagi dalillarni boshqalari yordamida tekshirish mumkinligini va boshqa holatlarni inobatga oladi.

Eng ko'p qo'llaniladigan tartibga ko'ra, agar sudlanuvchi ko'rsatuv berishni istasa, dastlab u, so'ngra jabrlanuvchi, guvohlar so'roq qilinadi va boshqa dalillar tekshiriladi. Bu bilan sud va sud muhokamasining barcha ishtirokchilari darhol ishning mohiyati bilan tanishtiriladi, sudlanuvchi esa o'zining himoyalani huquqini eng ko'p darajada amalga oshiradi. Agar sudlanuvchilar bir nechta bo'lsa, birinchi bo'lib, garchi bunday tartib ayblov tomon og'ishning paydo bo'lishiga va ayblanuvchining o'z aybini tan olganligiga ortiqcha baho berishga yordam bersa ham, odatda o'zini aybdor deb tan olgan va o'z sheriklarini fosh etayotgan sudlanuvchilar so'roq qilinadi.

Jabrlanuvchi odatda guvohlardan oldin so'roq qilinadi, chunki u ishning natijasidan manfaatdor bo'lib, barcha guvohlarni so'roq qilish vaqtida sud zalida bo'lishi va ularning ko'rsatuvlarini tekshirishda ishtirok etish imkoniga ega bo'lishi kerak. Guvohlarni so'roq qilish ketma-ketligi ular ko'rsatuvlarining ahamiyatiga ko'ra, shuningdek jinoyatning va uning ayrim voqealarining rivojlanishidagi xronologik ketma-ketlikka qarab belgilanishi mumkin.

Sudda ekspertiza boshqa dalillarni tekshirishga asoslanishi kerak, biroq uni o'tkazishni asossiz ravishda cho'zish yaramaydi, chunki bu uning xulosalarini tekshirishga salbiy ta'sir qilishi mumkin.

Ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirish, voqea joyini va xonani ko'zdan kechirish, hujjatlarni o'qib eshittirish ko'pincha sud tergovining oxiriga qoldiriladi, ammo muayyan ishlarda sudlanuvchi, jabrlanuvchi va guvohni so'roq qilish vaqtida ularni o'tkazish samaraliroq bo'lishi mumkin.

Murakkab, hajmi jihatidan katta ishlarni ko'rishda dalillarni tekshirish tartibini har bir voqega nisbatan alohida belgilash maqsadga muvofiq. Bu sudning va sud muhokamasi ishtirokchilarining e'tiborini ayblovning muayyan qismiga tortish va u bilan bog'liq holatlarning barchasini to'liqroq aniqlashga yordam beradi. Ba'zan ishning murakkablik darajasi va dalillarning miqdoriga qarab faqat ayblanuvchilarning ko'rsatuvlari yoxud ayblanuvchilar va guvohlarning ko'rsatuvlari voqealar bo'yicha tekshiriladi, qolgan dalillar esa barcha voqealarga nisbatan tekshiriladi.

22.4. Sud tergovida tergov harakatlarining xususiyatlari

Sudlanuvchilardan o'z aybini tan olishi yoki olmasligi haqida so'ralganidan so'ng sud tomonlarning dalillarni tekshirish ketma-ketligi haqidagi takliflarini eshitadi. Bunday ketma-ketlikni sud ajrim bilan mustahkamlaydi.

Agar dalillarni tekshirish sudlanuvchilarni so'roq qilishdan boshlangan bo'lsa, ulardan keyin jabrlanuvchilarni so'roq qiladi. Sudlanuvchilar ko'rsatuv berishdan bosh tortgan yoki boshqa dalillar tekshirilgunicha ko'rsatuvlar berishga rozi bo'lmagan taqdirda jabrlanuvchi, guvohlarni so'roq qilish, ko'zdan kechirish, guvohlantirish, yozma dalillarni o'qib eshittirish, ekspertizalar va boshqa sud harakatlarini o'tkazish ketma-ketligi haqidagi masalani sud ishning aniq holatlaridan kelib chiqib va tomonlarning takliflarini inobatga olib hal qiladi.

Raislik qiluvchi guvohni so'roq qilishdan avval uning shaxsini aniqlaydi hamda uni ko'rsatuv berishdan bosh tortganlik va bila turib yolg'on ko'rsatuv berganlik uchun javobgarlik to'g'risida ogohlantiradi. So'ngra raislik qiluvchi guvohga barchaning oldida oshkora ravishda quyidagi mazmunda qasamyod qilishni taklif etadi: «Ish yuzasidan o'zimga ma'lum bo'lgan hamma narsani sudga aytib berishga qasamyod qilaman. Faqat haqiqatni, barcha haqiqatni gapirib beraman, haqiqatdan o'zga narsani gapirmayman». Qasamyod matni guvohga uning majburiyati va javobgarligi tushuntirilgani haqidagi guvohning tilxati bilan birgalikda sud majlisining bayonnomasiga ilova qilinadi.

O'n olti yoshga to'lmagan guvohga ham JPK 441-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan oshkora qasamyod qilish taklif qilinadi, lekin ko'rsatuv berishdan bosh tortgani yoki bila turib yolg'on ko'rsatuv bergani uchun javobgarlik to'g'risida ogohlantirilmaydi va undan tilxat olinmaydi.

Sudda so'roq qilish JPKning 96–108-moddalarida nazarda tutilgan talablarga amal qilgan holda olib boriladi. Har bir guvoh hali so'roq qilinmagan guvohlar ishtirokisiz so'roq qilinadi. So'roq qilingan guvohlar sud majlisi zalida qoladilar va sud tergovi tamom bo'lmasidan ilgari zaldan faqat sudning ijozati bilan chiqib ketishlari mumkin.

Voyaga yetmagan guvohni so'roq qilish haqiqatni aniqlash manfaatlari talab qilgan hollarda sudning ajrimi bilan sudlanuvchining yo'qligida o'tkazilishi mumkin. Sudlanuvchi sud majlisi zaliga qaytib kirganidan keyin guvohning bergan ko'rsatuvlari unga ma'lum qilinishi hamda shu guvohga savollar berishga imkoniyat yaratilishi lozim.

O‘n olti yoshga to‘lmagan guvoh so‘roq qilinib bo‘lgach, sud bu guvohning majlis zalida qolishi zarur deb hisoblaydigan hollarni mustasno etganda, sud majlisi zalidan chiqarib yuborilishi lozim.

Jabrlanuvchi, shuningdek ekspert va mutaxassis sud muhokamasining boshidan oxirigacha sud majlisi zalida bo‘lishga va barcha so‘roqlar chog‘ida hozir bo‘lishga haqlidirlar.

Sudlanuvchini so‘roq qilish ishning unga ma’lum holatlari to‘g‘risida ko‘rsatuv berishi haqida raislik qiluvchining taklifi bilan boshlanadi. Shundan keyin sudlanuvchini davlat ayblovchisi, jamoat ayblovchisi, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da’vogar va ularning vakillari, himoyachi, jamoat himoyachisi, fuqaroviy javobgar va uning vakili so‘roq qiladilar. So‘ngra sudlanuvchiga boshqa sudlanuvchilar va ularning himoyachilari savollar berishi mumkin.

Jabrlanuvchilarni, shuningdek ayblov xulosasiga ilova qilingan ro‘yxatga binoan sud majlisiga chaqirilgan yoki ayblovchi tomonning iltimosiga binoan qo‘shimcha ravishda chaqirilgan guvohlar va ekspertlarni so‘roq qilish ham 442-moddaning oltinchi qismida nazarda tutilgan tartibda o‘tkaziladi. Basharti guvohlar va ekspertlar sud majlisiga himoya tomonining iltimosiga binoan chaqirilgan bo‘lsalar, ularni dastlab shu iltimosni qilgan sudlanuvchi yoki uning himoyachisi, keyin esa boshqa sudlanuvchilar va ularning himoyachilari, jamoat himoyachisi, fuqaroviy javobgar va uning vakili, davlat ayblovchisi, jamoat ayblovchisi, shuningdek jabrlanuvchi, fuqaroviy da’vogar va ularning vakillari so‘roq qiladilar.

Raislik qiluvchi va xalq maslahatchilari so‘roq qilinayotgan har qanday shaxsga sud tergovining istalgan paytida savollar berishga haqlidirlar.

Sud majlisida ko‘rsatuv berib bo‘lgan shaxslarga bergan ko‘rsatuvlarini to‘ldirish va aniqliklar kiritish uchun sudning ijozati bilan savollar berilishi mumkin.

Taraflarning iltimoslariga yoki sudning tashabbusiga ko‘ra raislik qiluvchi, xalq maslahatchilaridan biri yoki sud majlisining kotibi surishtiruvda va dastlabki tergovda ishga qo‘shib qo‘yilgan, ish uchun ahamiyatli bo‘lishi ehtimol tutilgan yozma dalillarni, ekspertlarning xulosalarini va tergov harakatlari bayonnomalarini o‘qib eshittiradi.

Sudning talabiga ko‘ra yoki boshqa shaxslarning tashabbuslari bilan taqdim qilingan hujjatlarni sud o‘qib eshittiradi va taraflarga taqdim qiladi, ular esa shu hujjatlarning ishga ahamiyati bor-yo‘qligi to‘g‘risida

o‘z fikrlarini bayon qiladilar. So‘ngra sud hujjatlarni ishga qo‘shish yoki tegishliligiga qarab qaytarish to‘g‘risida ajrim chiqaradi.

Sud ko‘zdan kechirishni JPKning 135–141-moddalarida nazarda tutilgan talablarga amal qilgan holda o‘tkazadi. U surishtiruvda va dastlabki tergovda ishga qo‘shilgan ashyoviy dalillarni, shuningdek taraflar va boshqa shaxslar bevosita sud muhokamasida taqdim etgan narsalarni sud majlisi zalida taraflarning ishtirokida ko‘zdan kechiradi. Sud ko‘zdan kechirishni o‘tkazishga ekspertlarni, mutaxassislarni, guvohlarni ham jalb etishi mumkin.

Sud joy, binolar, inshootlar, xonalarni, shuningdek sud majlisi zaliga keltirib bo‘lmaydigan transport vositalari va boshqa obyektlarni ular turgan joyga borib 444-moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan shaxslar ishtirokida ko‘zdan kechiradi. U sud tergovida guvohlantirishni JPKning 142–147-moddalarida nazarda tutilgan talablarga amal qilgan holda o‘tkazadi.

Guvohlantirish yechintirib yalang‘ochlash bilan bog‘liq bo‘lsa, alohida xonada shifokor yoki boshqa mutaxassis tomonidan, guvohlantirilayotgan shaxsning jinsidagi xolislar ishtirokida o‘tkaziladi. Guvohlantirish o‘tkazib bo‘linganidan so‘ng protsessning mazkur ishtirokchilari sud majlisi zaliga qaytib kiradilar va u yerda taraflarning, guvohlantirilgan shaxsning va xolislarining ishtirokida shifokor yoki boshqa mutaxassis guvohlantirilgan shaxsning badanida izlar yoki belgilar aniqlangan bo‘lsa, shu xususda axborot beradi hamda taraflarning, sudyalarning savollariga javob beradi. Bu ma‘lumotlar, shuningdek guvohlantirilgan shaxsning hamda xolislarining mulohaza va tushuntirishlari sud majlisining bayonnomasiga yozib qo‘yiladi va ular shifokor, boshqa mutaxassis, guvohlantirilgan shaxs va xolislarining imzolari bilan tasdiqlanadi.

Sud tergovida ekspertiza JPKning 172–187-moddalarida nazarda tutilgan talablarga amal qilgan holda tayinlanadi va o‘tkaziladi. Sud majlisida ekspertizani ilgari dastlabki tergovda xulosa bergan ekspertlar yoki sud tayinlagan yangi ekspertlar yoxud ham ilgarigi, ham keyin tayinlangan ekspertlar birgalikda o‘tkazadi.

Taraflardan birortasining iltimosi bo‘yicha yoki o‘z tashabbusi bilan sud ekspertiza tayinlash to‘g‘risida ajrim chiqaradi va uni sud majlisida o‘qib eshittiradi. Ajrimda ekspertiza o‘tkazish topshirilgan shaxs yoki ekspertiza muassasasi ko‘rsatiladi va ekspert oldiga savollar qo‘yiladi. Bunda sud taraflarga ularning ekspertni rad etish, taraf ko‘rsatgan qo‘shimcha shaxsni ekspertlar safiga kiritish, ekspert oldiga qo‘shimcha

savollar qo'yish, ekspertizani taraflarning ishtirokida o'tkazish to'g'risida iltimoslar qilish, shuningdek ekspertiza davomida izoh berib borish huquqiga ega ekanliklarini tushuntiradi.

Iltimoslar yoki ekspertni rad qilish to'g'risidagi arzlarni sud JPKning 80-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga muvofiq holda ko'rib chiqadi.

Sud tergovida ekspert so'roq qilinayotgan shaxslarga savollar berishga, yozma dalillar, tergov harakatlarining bayonnomalari, boshqa ekspertlarning xulosalari bilan tanishishga, ko'zdan kechirishlar, eksperimentlarda va ekspertiza predmetiga oid sudning boshqa harakatlarida ishtirok etishga haqlidir.

Sud tergovi davomida ekspertning oldiga qo'shimcha savollar qo'yilishi mumkin. Ekspertiza predmetiga oid holatlar tekshiruvi tugallangach, sud xulosa tayyorlash uchun ekspertga muhlat beradi. Basharti buning uchun laboratoriya tadqiqotlari o'tkazish lozim bo'lsa, sud ekspertga tegishli obyektlarni beradi.

Ekspert o'z xulosasini sud majlisida o'qib eshittiradi. Xulosa sud majlisining bayonnomasiga ilova qilinadi. Ekspert xulosa berganidan so'ng, xulosada bayon qilingan holatlar bo'yicha u sud majlisida so'roq qilinishi mumkin.

Sud tergovida tanib olish uchun ko'rsatish, eksperiment o'tkazish va ekspert tekshiruvi uchun namunalar olish JPKning 125–131, 153–156, 188–197-moddalarida nazarda tutilgan qoidalarga muvofiq o'tkaziladi. Taraflar shu sud harakatlari munosabati bilan iltimoslar qilishga va o'z mulohazalarini bildirishga haqlidirlar. Sud ushbu harakatlarni o'tkazishda ko'maklashishni surishtiruv organining boshlig'i yoki tergovchidan talab qilishga haqlidir.

Tanib olish uchun ko'rsatish, eksperiment o'tkazish hamda namunalar olish jarayoni va natijalari, shuningdek mazkur sud harakatlarining yuritilishi munosabati bilan bildirilgan iltimoslar, mulohazalar va tushuntirishlar sud majlisining bayonnomasida qayd qilinadi.

Barcha dalillar tekshirib chiqilganidan keyin raislik qiluvchi taraflardan ular sud tergovini to'ldirmoqchimi va agar to'ldirmoqchi bo'lsalar, nima bilan to'ldirmoqchi ekanliklarini so'raydi. Basharti bu haqda iltimos qilinsa, sud uni muhokama qiladi va hal etadi. Iltimoslarni qanoatlantirish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha harakatlar bajarilganidan so'ng raislik qiluvchi sud tergovini tamom bo'lgan deb e'lon qiladi.

22.5. Taraflar muzokarasining mazmuni va tartibi

Sud tergovni tamomlanganidan soʻng sud taraflarning muzokarasini eshitishga oʻtadi. Muzokara davlat ayblovcisi va jamoat ayblovcisining nutqlari bilan boshlanadi. Soʻngra jabrlanuvchi, fuqaroviy daʼvogar yoki ularning vakillari, himoyachi va jamoat himoyachisi, sudlanuvchi, fuqaroviy javobgar yoki uning vakili soʻzga chiqadi.

Davlat ayblovcisi va jamoat ayblovcisining, shuningdek himoyachi va jamoat himoyachisining soʻzga chiqish navbatini sud ularning takliflarini inobatga olgan holda belgilaydi.

Taraflar oʻzlarining nutqlarida sud tergovida koʻrib chiqilmagan dalillarni keltirishga haqli emaslar. Tekshirish uchun sudga yangi dalillarni taqdim etish lozim boʻlsa, taraflar sud tergovini yangitdan boshlash toʻgʻrisida iltimos qilishlari mumkin.

Davlat ayblovcisi sud tergovining yakunlarini inobatga olib, oʻz nutqida sudlanuvchining aybliligi yoki aybli emasligi toʻgʻrisidagi xulosasini asoslantirishi lozim. Davlat ayblovcisi sudlanuvchi aybli degan xulosaga kelganda, unga nisbatan qoʻllanilishi lozim boʻlgan jazo turi va meʼyori haqida sudga oʻz fikrini bayon qiladi.

Taraflar nutq soʻzlab boʻlganlaridan keyin, ulardan har biri boshqa tarafning nutqlarida aytilgan masalalar yuzasidan eʼtirozlar yoki mulohazalar bilan yana bir martadan soʻzga chiqishlari mumkin. Soʻnggi eʼtiroz bildirish huquqi hamisha himoyachi va sudlanuvchiga beriladi.

Sud taraflarning muzokarasini muayyan muddat bilan cheklab qoʻyishi mumkin emas, lekin raislik qiluvchi muzokarada ishtirok etayotgan shaxslarning nutqlarini, basharti ular koʻrilayotgan ishga daxli yoʻq holatlarga taalluqli boʻlsa, toʻxtatib qoʻyishga haqlidir.

Muzokara tamom boʻlganidan keyin taraflar JPK 457-moddasining birinchi qismidagi 1–6-bandlarda nazarda tutilgan masalalar yuzasidan chiqariladigan qarorning oʻzlari taklif etadigan mazmunini sudga yozma ravishda taqdim etishlari mumkin. Davlat ayblovcisi va himoyachi uchun qarorning bunday mazmunini sudga taqdim etish majburiydir.

22.6. Sudlanuvchining oxirgi soʻzi va sud tergovini yangitdan boshlashning protsessual tartibi

Taraflarning muzokarasi tamom boʻlganidan keyin raislik qiluvchi sudlanuvchiga oxirgi soʻz beradi. Sudlanuvchining oxirgi soʻzi vaqtida unga hech qanday savol berishga yoʻl qoʻyilmaydi.

Sud sudlanuvchining oxirgi soʻzini muayyan muddat bilan cheklab qoʻyishi mumkin emas, lekin raislik qiluvchi sudlanuvchining soʻzini, u ishga mutlaqo aloqasi yoʻq holatlarni bayon qila boshlagan hollarda, toʻxtatishga haqlidir (JPK 451-m.).

Basharti taraflar muzokaradagi nutqlarida yoki sudlanuvchi oxirgi soʻzida ish uchun alohida ahamiyatga molik yangi holatlar toʻgʻrisida gapirsalar yoki muqaddam tekshirilmagan, lekin ishga aloqador dalillarni keltirsalar, sud taraflarning iltimoslariga koʻra yoki oʻz tashabbusi bilan sud tergovini yangitdan boshlash toʻgʻrisida ajrim chiqaradi. Yangitdan boshlangan sud tergovi tamom boʻlganidan keyin sud taraflarning muzokarasini yangitdan ochadi va sudlanuvchiga oxirgi soʻz beradi (JPK 452-m.).

Taxminiy testlar

1. Sud muhokamasining tuzilishi qanday?

A. Jinoyat ishini sud muhokamasiga tayinlash, tomonlar muzokarasi va hukm chiqarish

B. Sud muhokamasining tayyorlov qismi, tomonlar muzokarasi va hukm chiqarish

C. Sud tergovi, taraflar muzokaralari va hukm chiqarish

D. Sud tergovi, taraflar muzokaralari va sudlanuvchining oxirgi soʻzi

E. Sud muhokamasining tayyorlov qismi, sud tergovi, taraflar muzokaralari va sudlanuvchining oxirgi soʻzi

2. Sud majlisining tayyorlov qismi nimadan iborat?

A. Sud majlisini ochish, taraflarga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntirish, arizalar va iltimoslarni hal qilish tartibini tushuntirish

B. Protsess ishtirokchilarining sudga kelgan-kelmaganligini tekshirish, ularga huquqlarini, arizalar va iltimoslarni hal qilish tartibini tushuntirish

C. Sud tarkibini eʼlon qilish, sudlanuvchining shaxsini aniqlash, uning huquqlarini hamda arizalar va iltimoslarni hal qilish tartibini tushuntirish

D. Sud majlisini ochish, protsess ishtirokchilarining sudga kelgan-kelmaganligini tekshirish, tarjimon, ekspert, mutaxassis, sudlanuvchi va tomonlarga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntirish, sud tarkibini eʼlon qilish, tomonlarga rad qilish huquqini tushuntirish, guvohlarni sud majlisi zalidan chiqarish, jinoyat ishini protsess ishtirokchilaridan birortasi boʻlmagan holda koʻrish mumkinligi masalasini hal qilish, sudlanuvchining shaxsini, unga protsessual hujjatlarning nusxalarini berish paytini aniqlash, arizalar va iltimoslarni hal qilish tartibini tushuntirish

E. Sud majlisini ochish, jinoyat ishini protsess ishtirokchilaridan birortasi bo‘lmagan holda ko‘rish mumkinligi masalasini hal qilish, sudlanuvchining shaxsini, unga protsessual hujjatlarning nusxalarini berish paytini aniqlash hamda huquq va majburiyatlarini tushuntirish

3. Sud tergovni nimadan iborat?

A. Ayblov xulosasini o‘qib eshittirish, dalillarni tekshirish ketma-ketligini belgilash, guvohlarning qasamyodi va ularni javobgarlikka tortilishi haqida ogohlantirish, tergov harakatlarini amalga oshirish, sud tergovini to‘ldirish haqidagi masalani aniqlash

B. Sud tergovini boshlash, dalillarni tekshirish ketma-ketligini belgilash, guvohlarning qasamyodi va ularni javobgarlikka tortilishi haqida ogohlantirish, sudlanuvchini va sud majlisidagi boshqa ishtirokchilarni so‘roq qilish

C. Dalillarni tekshirish ketma-ketligini belgilash, guvohlarning qasamyodi va ularni javobgarlikka tortilishi haqida ogohlantirish, bir qator tergov harakatlarini amalga oshirish

D. Dalillarni tekshirish ketma-ketligini belgilash, sudlanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlarni so‘roq qilish, iltimoslar haqidagi masalani hal qilish

E. Dalillarni tekshirish ketma-ketligini belgilash, ko‘zdan kechirish va boshqa tergov harakatlarini amalga oshirish, taraflardan ular sud tergovini to‘ldirishini istash-istamasliklarini, istasalar aynan nima bilan to‘ldirmoqchi ekanliklarini so‘rash, iltimoslar qilingan taqdirda ularni muhokama qilish va mazmunan hal etish

4. Taraflar muzokarasining mazmunini nimalar tashkil qiladi?

A. Jabrlanuvchi va sudlanuvchining chiqishlari

B. Jabrlanuvchi, fuqaroviy da‘vogar, fuqaroviy javobgar va himoyachining chiqishlari

C. Davlat ayblovchisi, sudlanuvchi va fuqaroviy javobgarining chiqishlari

D. Davlat va jamoat ayblovchisining, himoyachi va jamoat himoyachisining chiqishlari

E. Davlat va jamoat ayblovchisining, jabrlanuvchi, fuqaroviy da‘vogar yoki uning vakili, himoyachi va jamoat himoyachisi, sudlanuvchi, fuqaroviy javobgar va uning vakilining chiqishlari

5. Sudlanuvchi oxirgi so‘zining mazmuni nimadan iborat?

A. Unga ayblovning mazmuni bo‘yicha savollar berish

B. Ayblovning mohiyatiga doir savollarni aniqlash

C. Sudga jazoni yengillashtirish haqida iltimos qilish

D. Sudlanuvchining ish mohiyati bo‘yicha istagan narsasini aytib berish va sudga iltimoslar bilan murojaat etish istagi

E. Sud muhokamasi demokratizmining namoyon bo‘lishi

Tekshirish uchun savollar

1. Sud muhokamasida ajrim chiqarilganda sudning nima qilishi shart?
2. Agar prokuror sud muhokamasi natijasida sud tergovni ma'lumotlari sudlanuvchining aybsizligidan dalolat beradi degan fikrga kelsa, u nima qilishi shart?
3. Sud muhokamasining qanday bosqichida sud bila turib yolg'on ko'rsatuv bergan shaxslarga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atishga haqli?
4. Sud muhokamasi doirasi bo'yicha muhokama chegarasi qanday?
5. Sudlanuvchi taraflar muzokarasida ishtirok etgan bo'lsa, oxirgi so'z huquqidan mahrum etiladimi?
6. Sud muhokamasining tayyorlov qismi qanday harakatlar bilan tamomlanadi?
7. Kim taraflar muzokarasini davom etish muddatini ma'lum vaqt bilan chegaralashi mumkin?
8. Qonunda ko'rsatilgan muddatda ayblov xulosasining nusxasi topshirilmagan taqdirda sud qanday qarorga keladi?
9. Jinoyat ishini yakka tartibda ko'rib chiqishda sudlanuvchi tomonidan berilgan rad qilishni kim hal etishi mumkin?
10. Taraflar muzokarasining mazmuni nimadan iborat?
11. Sudlanuvchiga oxirgi so'z berish masalasi qonunda qanday hal etilgan?

XXIII bob. HUKM

23.1. Hukm, uning mohiyati va ahamiyati

Hukm sud majlisida sudlanuvchining aybdor yoki aybsizligi va unga nisbatan jazo qo'llash yoki qo'llamaslik haqidagi masala xususida chiqariladigan sudning hal qiluv qarordir. Aybsizlik prezumpsiyasi konstitutsiyaviy prinsipi aynan hukmda namoyon bo'ladi va unga asosan, hech kim sud hukmisiz va qonunga xilof ravishda jinoyat sodir etganlikda aybdor deb topilishi hamda jinoiy jazoga tortilishi mumkin emas (Konstitutsiyaning 26-moddasi). Hukm davlat nomidan chiqariladigan odil sudlovning eng muhim hujjatidir.

Sudya hukmni alohida xonada, sud esa maslahatxonada chiqaradi. Bunday paytda mazkur xonada faqat sudyaning o'zi yoki ushbu ish bo'yicha sud tarkibiga kirgan sudyalar hozir bo'lishlari mumkin, boshqa shaxslarning hozir bo'lishlariga yo'l qo'yilmaydi.

Kech kirishi bilan, zarurat bo‘lgan taqdirda esa, kun davomida ham sud maslahatni to‘xtatishga haqlidir. Maslahatlashuv dam olish kuni va bayram kunida ham to‘xtatiladi. Sudyalar maslahatlashuv vaqtida aytilgan mulohazalarni oshkor qilishga haqli emas.

Sudning hukmi ayblov yoki oqlov turlariga bo‘linadi. Ayblov hukmi taxminlarga asoslangan bo‘lishi mumkin emas va faqat sudlanuvchining jinoyat sodir etishda aybli ekanligi sud muhokamasi davomida isbot qilingan taqdirdagina chiqariladi. Ayblov hukmiga jinoyat sodir etilishining ish bo‘yicha barcha mumkin bo‘lgan holatlarini tekshirish, ish materiallaridagi barcha kamchiliklarni to‘ldirish, yuzaga kelgan hamma shubha va qarama-qarshiliklarga barham berish natijasida yig‘ilgan ishonchli dalillargina asos bo‘lishi lozim.

Ayblov hukmining quyidagi turlari mavjud: 1) jazo tayinlash bilan; 2) jazodan ozod qilish bilan; 3) jazo tayinlamasdan chiqariladigan ayblov hukmlari.

Sud quyidagi hollarda jazodan ozod qilib, ayblov hukmini chiqaradi:

1) mazkur hukm bilan sudlanuvchiga tayinlangan jazoni qo‘llashdan ozod qiluvchi amnistiya akti e‘lon qilingan bo‘lsa;

2) shaxsning hukm chiqquniga qadar qamoqda bo‘lgan vaqti Jinoyat kodeksining 62-moddasida nazarda tutilgan dastlabki qamoqni hisobga olish qoidalarini nazarda tutib, sud tomonidan tayinlangan jazo chorasiga teng yoki bu choradan ortiq bo‘lsa.

Sud quyidagi hollarda jazo tayinlamasdan ayblov hukmini chiqaradi:

1) mahkum sodir etgan jinoyat uchun jazo tayinlashni istisno etadigan amnistiya akti e‘lon qilingan bo‘lsa;

2) mazkur jinoyat uchun ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish muddati o‘tib ketgan bo‘lsa;

3) hukm chiqariladigan vaqtga kelib, qilmish ijtimoiy xavfliligini yo‘qotsa yoki uni sodir etgan shaxs ijtimoiy xavfli bo‘lmay qolsa;

4) mahkumning tuzalishiga jamoat birlashmalari va jamoalar tomonidan qo‘llaniladigan jamoat ta’sir choralari yoki ma’muriy jazo choralari ko‘rish yo‘li bilan erishish mumkin bo‘lsa;

5) hukm chiqarish vaqtigacha sudlanuvchi vafot etgan bo‘lsa;

6) O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 71-moddasiga muvofiq shaxsni o‘z qilmishiga amalda pushaymon bo‘lganligi tufayli jazodan ozod qilish uchun asoslar mavjud bo‘lsa.

Hatto sudlanuvchining aybiga iqrorligi ham, ushbu ayb ish bo‘yicha to‘plangan boshqa dalillar majmui bilan tasdiqlangan taqdirdagina ayblov hukmiga asos qilib olinishi mumkin.

Oqlov hukmi jinoyat hodisasi aniqlanmagan, sudlanuvchining qilmishida jinoyat tarkibi bo‘lmagan, shuningdek sudlanuvchining jinoyat sodir etishda ishtirok etganligi isbotlanmagan taqdirda chiqariladi.

Oqlov hukmi quyidagi hollarda chiqariladi:

- 1) jinoiy hodisa yuz bermagan bo‘lsa;
- 2) sudlanuvchi sodir etgan qilmishda jinoyat tarkibi bo‘lmasa;
- 3) jinoyat sodir etilishiga sudlanuvchi daxldor bo‘lmasa.

Jinoyat boshqa shaxs tomonidan sodir etilganligi aniqlansa, shuningdek sudlanuvchiga qo‘yilgan ayblov ish holatlari batafsil tekshirilganidan keyin ishonarli tarzda o‘z tasdig‘ini topmasa, sud JPK 464-moddasi birinchi qismining 3-bandida nazarda tutilgan asosga ko‘ra sudlanuvchini oqlaydi. Basharti o‘sha asos bo‘yicha oqlov hukmi chiqarilganda jinoyatni sodir etgan shaxs aniqlanmay qolgan bo‘lsa, sud bu shaxsni aniqlash va uni ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish choralarini ko‘rish uchun ishni hukm kuchga kirgandan so‘ng prokurorga yuboradi.

JPKning 457–459-moddalarida nazarda tutilgan masalalar hal etilganidan so‘ng sud hukmni tuzishga kirishadi. Sudda ish qaysi tilda ko‘rilgan bo‘lsa, hukm shu tilda, aniq va tushunarli iboralarda bayon qilinadi hamda kirish, tavsif va qaror qismlaridan iborat bo‘ladi.

Hukm uni chiqarishda qatnashgan sudyalardan biri yoki hukmni yakka o‘zi chiqargan sudya tomonidan qo‘lda yoki texnik vositalardan foydalangan holda yozilishi lozim. Hukmga kiritilgan tuzatishlar hukm e‘lon qilinishidan oldin izohlanishi va sudyaning (sudyalarning) imzosi bilan tasdiqlanishi lozim (JPK 465-m.).

23.2. Hukmning mazmuni va uni chiqarish tartibi

Hukm kirish, tavsif va xulosa qismlaridan iborat bo‘ladi (JPK, 466–468-m.). Har bir qism hukm turiga qarab o‘z mazmuniga ega bo‘ladi. Hukmning asosiy talablari – qonuniylik, adolatlik va asoslantirilganlik (JPK 455-m. 3, 4-qismlar).

Hukm qonun talablari buzilmasdan amalga oshirilgan sud muhokamasi natijasida, qonunda nazarda tutilgan tartibda va sharoitda chiqarilgan bo‘lsa va unda barcha masalalar to‘g‘ri, ya‘ni moddiy va protsessual huquq normalariga muvofiq tarzda hal qilingan bo‘lsa, qonuniy deb e‘tirof etiladi.

Agar hukm sud majlisida har tomonlama, to'liq va xolisona tekshirilgan dalillarga asoslangan bo'lsa, u asosli deb e'tirof etiladi. Hukmning asosliliigi, avvalo, uning haqiqiyliigi bo'lib, bu aniqlangan faktlarning shubhasizligini hamda ularning ijtimoiy-siyosiy va huquqiy jihatdan to'g'ri baholanganligini bildiradi.

Hukm adolatli bo'lishi kerak. Bu hol sud sudlanuvchining aybini aniqlashi hamda jinoyatning og'irligiga va sudlanuvchining shaxsiga mos keladigan jazo tayinlashi kerakligini bildiradi. Hukmga qo'yiladigan barcha talablar o'zaro bog'liq va aloqadordir. Agar hukm asosli bo'lmasa, adolatsiz bo'lsa, u qonuniy bo'lolmaydi va aksincha. Hukm katta ijtimoiy-siyosiy, jinoyat-protsessual va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan protsessual hujjatdir.

Hukmning ijtimoiy-siyosiy ahamiyati shundaki, sud sodir etilgan qilmishga davlat nomidan baho beradi, davlatning jinoyat sodir etgan shaxsiga munosabatini ifodalaydi hamda davlat majburlov choralari amalga oshirib, odil sudlovning insonparvarligi va demokratizmini ko'rsatadi. Hukmning jinoyat-protsessual ahamiyati quyidagilardadir:

- unda sud muhokamasiga yakun yasaladi;
- jinoyat sodir etgan har bir shaxs odil jazoga hukm qilinishi va hech bir aybsiz shaxs jinoiy javobgarlikka tortilmasligi va jazoga mahkum etilmasligi kabi jinoyat protsessining vazifalari bajariladi;
- mahkum, oqlangan shaxslarga, himoyachi, qonuniy vakil, jabrlanuvchi, fuqaroviy javobgar, ularning vakiliga hukm yuzasidan shikoyat qilish, prokurorga esa kassatsiya sudiga protest bildirish huquqi beriladi.

Hukm qonuniylikning va huquqiy tartibning mustahkamlanishiga, jinoyatlarning oldini olishga hamda fuqarolarni jamiyat qonun-qoidalariga og'ishmay rioya etish ruhida tarbiyalashga yordam beradi.

23.3. Sud hukm chiqarayotganida hal qiladigan masalalar

Sud hukm chiqarish vaqtida alohida xonada (maslahatxonada) quyidagi masalalarni hal qiladi:

- 1) sudlanuvchi aybli deb topilayotgan qilmish haqiqatan sodir etilganmi;
- 2) bu qilmish jinoyat deb hisoblanadimi va u Jinoyat kodeksining qaysi moddasida nazarda tutilgan;
- 3) bu qilmishni sudlanuvchi sodir etganmi;
- 4) sudlanuvchi jinoyat sodir etilishida ayblimi, basharti aybli bo'lsa, uning aybi qanday shaklda;

5) sudlanuvchining javobgarligini yengillashtiradigan va og'irlashtiradigan holatlar bormi;

6) sudlanuvchi sodir etgan jinoyati uchun jazolanishi kerakmi;

7) sudlanuvchiga qanday jazo tayinlanishi lozim va u shu jazoni o'tashi kerakmi;

8) sudlanuvchini Jinoyat kodeksining 34-moddasiga muvofiq o'ta xavfli retsivist deb topish lozimmi;

9) ozodlikdan mahrum qilingan mahkum jazoni qanday tartibli muassasada o'tashi lozim va jazo muddatining bir qismini turmada o'tashi kerakmi;

10) fuqaroviy da'vo qanoatlantirilishi kerakmi, bu da'vo kimning foydasiga va qancha miqdorda qanoatlantirilishi lozim, shuningdek fuqaroviy da'vo qo'zg'atilmagan bo'lsa, jinoyat tufayli keltirilgan mulkiy zarar undirilishi kerakmi, sudlanuvchilar sheriklik yoki hissdorlik tartibida javobgarlikka tortilishlari lozimmi;

11) fuqaroviy da'voni ta'minlash uchun xatlangan mol-mulkni nima qilish kerak;

12) ashyoviy dalillarni nima qilish kerak;

13) protsess chiqimlarini kimning zimmasiga va qancha miqdorda yuklash kerak;

14) sudlanuvchiga nisbatan ehtiyot chorasini tanlash, ilgariqisini qoldirish, o'zgartirish yoki bekor qilish kerakmi;

15) sudlanuvchiga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash yoxud uning ustidan homiylik belgilash zarurmi.

Sudlanuvchi bir necha jinoyatni sodir etganlikda ayblanayotgan bo'lsa, sud 457-moddaning 1–8-bandlarida nazarda tutilgan masalalarni har bir jinoyat bo'yicha alohida-alohida hal qiladi. Jinoyatni sodir etishda bir necha sudlanuvchi ayblanayotgan bo'lsa, sud ushbu moddada ko'rsatilgan masalalarni har bir sudlanuvchiga nisbatan alohida-alohida hal qiladi. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari ekspertning tegishli xulosasi mavjud bo'lgandagina qo'llanilishi mumkin.

Sud muhokamasi jarayonida JPK 533-moddasi birinchi qismining 1–4-bandlarida nazarda tutilgan holatlardan birortasi aniqlanib qolsa, sud hukmning ijrosini qonunda belgilangan tartibda kechiktirish masalasini muhokama qilishi shart.

Surishtiruv, dastlabki tergov yoki sud muhokamasi paytida sudlanuvchining ruhiy kasalligi va aqli norasoligi haqidagi masala kelib chiqqan hollarda sud hukm chiqarish vaqtida bu masalani yana bir bor muhokama qilishi shart. Sudlanuvchi ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etish

vaqtida aqli noraso holatda bo'lgan yoki uni sodir etganidan keyin o'z harakatlarini idrok eta olmaydigan yoki idora qila olmaydigan ruhiy kasallikka chalingan deb topgan taqdirda, sud JPKning 577-moddasida nazarda tutilgan ajrimni chiqaradi.

Shartli hukm qo'llanilganda sud shartli hukm qilingan shaxs ustidan kuzatuv olib borishni kimga yuklatish lozimligini hal qiladi. Shartli hukm qilish to'g'risida jamoat birlashmasi yoki jamoaning iltimosnomasi bo'lsa, sud shartli hukm qilingan shaxsning xulq-atvorini kuzatish uchun uni shu birlashma yoki jamoaga topshirishi mumkin.

Ish sud tarkibi tomonidan ko'rilayotgan bo'lsa, hukm chiqarish oldidan raislik qiluvchi boshchiligida sudyalarning maslahatlashuvi o'tkazilib, raislik qiluvchi sud hal qilishi lozim bo'lgan savollarni JPKning 457-moddasida ko'rsatilgan izchillikda qo'yadi. Har bir savol unga ma'qullovchi yoki rad etuvchi javob qaytariladigan shaklda qo'yilishi kerak. Javob qaytarganidan so'ng sudya javobning motivlarini ifodalashi mumkin.

Har bir savolni hal qilishda sudyalardan hech biri ovoz berishda betaraf qolishga haqli emas. Barcha masalalar ovozlarning oddiy ko'pchiligi bilan hal qilinadi. Raislik qiluvchi hammadan keyin ovoz beradi.

Birinchi navbatda sudlanuvchining manfaatiga to'laroq mos keladigan fikr ovozga qo'yiladi. Agarda oqlash to'g'risida ovoz bergan sudya yoki sudyalar ozchilikni tashkil qilib, boshqa sudyalar esa jinoyatning tavsifi yoki jazo chorasini to'g'risida har xil fikrda bo'lsalar, oqlash uchun berilgan ovoz yoki ovozlarning Jinoyat kodeksining yengilroq jazo chorasini nazarda tutgan tegishli moddasi bo'yicha kvalifikatsiya qilish uchun berilgan ovozga qo'shiladi.

Ishni sudya ko'rayotgan bo'lsa, JPKning 457–459-moddalarida ko'rsatilgan masalalarni yakka o'zi hal qiladi (JPK 460-m.).

JPKning 457 – 459-moddalarida ko'rsatilgan masalalarni alohida xonada (maslahatxonada) muhokama qilish vaqtida sud ish uchun ahamiyati bo'lgan biror holat qo'shimcha ravishda aniqlanishi kerak deb topsa, hukm chiqarmay, sud tergovini yana davom ettirish to'g'risida ajrim chiqaradi. Sud tergovi tamom bo'lganidan keyin sud yana taraflarning muzokarasini boshlaydi va sudlanuvchining oxirgi so'zini eshitadi.

Mazkur masalalarni ijobiy hal qilgach, sud hukm chiqaradi. Hukmni raislik qiluvchi va xalq maslahatchilari imzolaydilar. Agarda ulardan

birortasi boshqacha fikrga ega bo'lsa, u ushbu fikrini yozma ravishda bayon etadi va jinoyat ishiga qo'shib qo'yadi (JPK 472-m.).

Sud hukmni imzolaganidan keyin sud majlisi zaliga qaytib chiqadi va raislik qiluvchi hukmni e'lon qiladi. Hukm chiqarish bilan bir vaqtning o'zida sud, agar bunga asoslar mavjud bo'lsa, xususiy ajrim chiqaradi. Unda davlat organlari, jamoat tashkilotlari yoki mansabdor shaxslarning diqqatini jinoyat sodir etilishiga imkon bergan sabab va shart-sharoitlarni bir oylik muddat ichida tegishli choralar ko'rib bartaraf etish uchun, ish yuzasidan aniqlangan qonun buzilishlari faktlariga qaratadi.

Oqlov hukmi chiqarilgan taqdirda sud fuqaroga uning buzilgan huquqlarini tiklash tartibini tushuntirishi hamda noqonuniy tarzda jazoga hukm qilinishi, jinoiy javobgarlikka g'ayriqonuniy tortilishi, ehtiyot chorasi sifatida qonunga xilof ravishda qamoqda saqlanishi natijasida unga yetkazilgan zararni qoplash choralari ko'rish shart. Zararni qoplash shart-sharoitlari va tartibi respublika qonun hujjatlarida, normativ, idoraviy hujjatlarda belgilanadi.

23.4. Hukmni e'lon qilish

Sud hukmni imzolaganidan keyin sud majlisi zaliga qaytib chiqadi va raislik qiluvchi yoki xalq maslahatchisi hukmni e'lon qiladi. Sud majlisi zalida hozir bo'lgan barcha shaxslar, shu jumladan sud tarkibi ham hukmni tik turib eshitadilar. Hukm sudlanuvchi bilmaydigan yoki yetarlicha bilmaydigan tilda bayon qilingan bo'lsa, hukm e'lon qilingandan keyin, tarjimon hukmni sudlanuvchining ona tilida yoki u tushunadigan boshqa tilda o'qib eshittiradi.

Raislik qiluvchi sudlanuvchiga va boshqa taraflarga hukmning mazmunini, hukm ustidan ular istagi bo'yicha apellatsiya yoki kassatsiya tartibida shikoyat berish muddati va tartibini tushuntiradi. Agarda sudlanuvchi favqulodda jazo chorasi – umrbod ozodlikdan mahrum qilishga hukm qilingan bo'lsa, unga afv etishni so'rab iltimos qilish huquqi ham tushuntiriladi.

Sudlanuvchi oqlanganda, shuningdek jazo tayinlanmasdan yoki jazodan ozod qilib yoxud shartli ravishda ozodlikdan mahrum etib yoki ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmagan jazo tayinlab hukm chiqarilganda hamda sudlanuvchi dastlabki qamoqda saqlangan vaqtdan ortiq bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanganda qamoqda saqlanayotgan sudlanuvchi darhol bevosita sud

majlisi zalining o'zida ozod qilinishi lozim. Hukm e'lon qilinganidan keyin uch sutkadan kechiktirilmay, hajmi katta bo'lgan taqdirda esa, o'n sutkadan kechiktirilmay, uning nusxasi mahkumga va oqlangan shaxsga berilishi lozim. Boshqa taraflarga hukm nusxasi yoki uning ko'chirmasi shu muddatda, ularning iltimoslariga asosan beriladi.

Agar mahkum qamoqda saqlanayotgan bo'lsa, hukmning ko'chirma nusxasi unga qamoqda saqlash joyining ma'muriyati tomonidan hukm kelib tushgan kuni tilxat olib topshiriladi, tilxat ko'chirma nusxa topshirilgan sana va vaqt ko'rsatilgan holda sudga taqdim etiladi.

Ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxsning voyaga yetmagan bolalari, qari ota-onalari, qaramog'ida boshqa shaxslar bo'lsa va ular qarovsiz hamda yordamsiz qolayotgan bo'lsa, sud ayblov hukmini chiqarish bilan bir vaqtda ularni qarindoshlari yoki boshqa shaxslarning yoxud muassasalarning vasiylikiga yoki homiyligiga topshirish to'g'risida, mahkumning qarovsiz qolayotgan mol-mulki yoki uy-joyi bo'lsa, ularni qo'riqlab turish choralarini ko'rish to'g'risida ajrim chiqaradi.

JPKning 50-moddasida ko'rsatilgan tartibda tayinlangan advokat ishda himoyachi bo'lib qatnashgan hollarda sud advokatlar byurosi, hay'ati yoki firmasi rahbarining iltimosnomasi bo'lgan taqdirda ajrim chiqarib, unda advokatlar byurosi, hay'ati yoki firmasi foydasiga mahkumdan haq undirish va bu haqning miqdori to'g'risidagi masalani hal qiladi.

JPKning 298 va 300-moddalarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, shuningdek tegishli mansabdor shaxslarning e'tiborini surishtiruv va dastlabki tergov o'tkazishda yo'l qo'yilgan kamchiliklarga jalb qilish zarur bo'lganda sud hukm chiqarish bilan bir vaqtda xususiy ajrim ham chiqaradi.

Ushbu moddada ko'rsatilgan barcha protsessual qarorlar sud majlisining zalida hukm e'lon qilinganidan keyin o'qib eshittirilishi lozim.

Hukm e'lon qilinganidan keyin raislik qiluvchi yoki sud raisi qamoqda saqlanayotgan mahkumning yaqin qarindoshlari yoki uning himoyachisi iltimosiga ko'ra u bilan uchrashish imkoniyatini berishi shart.

23.5. Sudning xususiy ajrimlari

Bir necha shaxsni turli hududlarda sodir etgan jinoyatlari uchun ayblash to'g'risidagi jinoyat ishlari, shuningdek bir shaxsni bir necha jinoyatni sodir etishda ayblash to'g'risidagi jinoyat ishlari birlashtirilganda, agar bu ishlar bir xil darajadagi ikki yoki bir necha sudning

sudloviga tegishli bo'lsa, ish dastlabki tergov qaysi hududda tamomlangan bo'lsa, shu hududdagi sud tomonidan ko'riladi.

Bir shaxs yoki bir guruh shaxslar turli darajadagi sudlarning sudloviga tegishli bir necha jinoyatni sodir etishda ayblangan bo'lsa, bunday ishlar yuqori sud tomonidan ko'riladi.

Agarda ish bo'yicha bir shaxs yoki bir guruh shaxslar bir necha jinoyatni sodir etishda ayblansalar va bu shaxslardan loaqal biri yoki jinoyatlardan biri haqidagi ish harbiy sudning sudloviga tegishli bo'lsa, barcha jinoyatlar va barcha shaxslarga doir ish harbiy sud tomonidan ko'riladi.

Jinoyat ishi to'la, xolisona va o'z vaqtida ko'rilishini ta'minlash maqsadida ish bir suddan boshqa sudga yuqori sud raisi qarori bilan o'tkazilishi mumkin. Ishni boshqa viloyatdagi yoki Qoraqalpog'iston Respublikasidagi jinoyat ishlari bo'yicha sudga o'tkazish masalasini O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi hal etadi.

Agarda sudya jinoyat ishini sudda muhokama qilish uchun tayinlash masalasini hal qilish chog'ida ish mazkur sudning sudloviga tegishli emasligini aniqlasa, ishni sudlovga tegishliligiga ko'ra o'tkazish to'g'risida ajrim chiqarishi kerak.

Ishning o'tkazilishiga faqat ish sud majlisida ko'rila boshlanguniga qadar yo'l qo'yiladi. Ish shu darajadagi boshqa sudning sudloviga tegishli ekani sud majlisida ma'lum bo'lib qolsa, ishning holatlarini to'liq tekshirishga zarar yetkazmaydigan bo'lsa, sud ishni ko'rishni davom ettiraveradi, aks holda sud ishni sudlovga tegishliligiga ko'ra boshqa sudga yuborib, bu haqda ajrim chiqaradi.

Sud o'z majlisida ishning yuqori sud yoki harbiy sud sudloviga tegishliligini aniqlagach, uni tegishli sudga yuborib, bu haqda ajrim chiqaradi. Yuqori sudning sud majlisida ko'rila boshlagan ishni quyi sudga yuborishga yo'l qo'yilmaydi.

Taxminiy testlar

1. Hukmning qaysi ta'rifi eng to'g'ri?

- A. Hukm – odil sudlov hujjati
- B. Hukm – jinoyat ishi natijalarini aks ettiruvchi hujjat
- C. Hukm – sudning shaxsni jazolash haqidagi qarori
- D. Hukm – sud o'z majlisida sudlanuvchining aybdor yoki aybsizligi va unga nisbatan jazo qo'llash yoki qo'llamaslik haqidagi masala xususida chiqargan qaror
- E. Hukm – jinoyat ishining yakuni

2. Hukmning qanday turi mavjud emas?

- A. Oqlov
- B. Ayblov
- C. Jazodan ozod qilgan holda ayblov
- D. Shikoyat qilingan ayblov hukmi
- E. Hukm ijrosini kechiktirgan holda ayblov

3. Hukmga qanday talablar qo'yilmaydi?

- A. Xolislik
- B. Qonuniylik
- C. Asoslilik
- D. Adolatlilik

4. Hukm chiqarilayotganida maslahatxonada kim hozir bo'lishi mumkin?

- A. Prokuror
- B. Himoyachi
- C. Xalq maslahatchilari
- D. Sud majlisining kotibi
- E. Sudlanuvchi

5. Sud hukm chiqarayotganida qanday masalalarni hal qilmaydi?

- A. Jinoyat haqidagi
- B. Jazo haqidagi
- C. Fuqaroviy da'vo haqidagi
- D. Mulkni musodara qilish haqidagi
- E. Shartli hukm qilingan shaxsni kuzatish haqidagi

Tekshirish uchun savollar

1. Hukmning mohiyati va ahamiyati nimada?
2. Hukmga qanday talablar qo'yiladi?
3. Sud hukm chiqarayotganida qanday masalalarni hal qiladi?
4. Hukmning qanday turlari bor?
5. Oqlov hukmlarining qanday turlari mavjud?
6. Hukm qanday qismlardan tashkil topadi?
7. Xususiy ajrimning mohiyati, ahamiyati nimada va uning qanday turlari mavjud?

XXIV bob. HUKM, AJRIM VA QARORLARNING QONUNIYLIGI, ASOSLILIGI VA ADOLATLILIGINI TEKSHIRISHNING UMUMIY SHARTLARI

24.1. Hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirishning umumiy shartlari, ularning mohiyati va turlari

Jinoyat protsessi – ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, chiqarilgan hukm, ajrim yoki qaror «oxirgi haqiqat» emas. Ular qonuniylik, asoslilik va adolatlilik nuqtai nazaridan tekshirilishi mumkin. Bunday tekshirishga apellatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida yo‘l qo‘yiladi.

Ishni yuqori sud tomonidan ko‘rish:

1) apellatsiya tartibida – JPKning 497²-moddasida ko‘rsatilgan shaxslarning shikoyatlariga va protestlariga binoan;

2) kassatsiya tartibida – JPKning 498-moddasida ko‘rsatilgan shaxslarning shikoyatlariga va protestlariga binoan;

3) nazorat tartibida – qonunda protest bildirish huquqi berilgan sud raisi, prokuror yoki ular o‘rinbosarlarining protestlariga binoan, yangi ochilgan holatlar munosabati bilan esa, qonunda protest bildirish huquqi berilgan prokuror yoki uning o‘rinbosari protestiga binoan amalga oshiriladi (JPK 478-m.).

Birinchi va ikkinchi hollarda ushbu sud hujjatlari bo‘yicha apellatsiya va kassatsiya tartibida shikoyat qilish va protest bildirish huquqiga ega bo‘lgan shaxslarning shikoyatlari va protestlari yuzasidan tekshirish o‘tkazishga yo‘l qo‘yiladi. Uchinchi holda – nazorat tartibida, ya‘ni qonunga muvofiq protest bildirish huquqi berilgan sud raisi, prokuror yoki ularning o‘rinbosarlari, yangi ochilgan holatlar tufayli esa – qonunda protest bildirish huquqi yoki uning o‘rinbosarining protesti bo‘yicha tekshirish o‘tkazishga yo‘l qo‘yiladi.

JPKning 479-moddasiga muvofiq, JPKning 497², 498 va 516-moddalarida nazarda tutilgan protsess ishtirokchilari birinchi instansiya sudining hukmi va ajrimi ustidan belgilangan tartibda apellatsiya yoki kassatsiya tartibida shikoyat berish yoki protest bildirishga, shuningdek sud qarorlarini nazorat tartibida qayta ko‘rib chiqishni iltimos qilishga haqlidir. Bu holda ular o‘z vajlarini tasdiqlovchi qo‘shimcha materiallar taqdim etishlari mumkin.

Apellatsiya, kassatsiya shikoyati, apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat protesti tushganligi to‘g‘risida sud tushgan shikoyat yoki protest kimning

manfaatlariga taalluqli bo'lsa, ana shu protsess ishtirokchilariga ma'lum qiladi va ayni vaqtda mazkur hujjatlarning nusxasini mahkumga, jabrlanuvchiga va oqlangan shaxsga jo'natadi. Ko'rsatilgan shaxslar ish bilan, shu jumladan qo'shimcha taqdim etilgan materiallar bilan tanishishga hamda sudga o'z e'tirozlarini bildirishga haqlidirlar.

Apellatsiya yoki kassatsiya shikoyati bergan shaxsga, shuningdek berilgan shikoyat yoki protest kimning manfaatlariga taalluqli bo'lsa, ana shu protsess ishtirokchilariga sud ishning ko'rilish vaqti va joyi haqida xabar beradi.

Mahkum, oqlangan shaxs, ularning himoyachilari va qonuniy vakillari, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar hamda ularning vakillari ishni apellatsiya instansiyasida ko'rish chog'ida ishtirok etishga haqlidirlar. Mazkur shaxslar jazoni ijro etish muassasidagi mahkumni istisno qilganda, ishni kassatsiya va nazorat tartibida ko'rish chog'ida ham ishtirok etishga haqlidir. Jazoni ijro etish muassasidagi mahkumning kassatsiya va nazorat instansiyasi sudi majlisida ishtirok etishi, shuningdek uni sud majlisiga olib kelish zarurligi masalasini sud hal qiladi. Ish ko'riladigan joy va vaqt haqida o'z vaqtida ogohlantirilgan mazkur shaxslarning uzrsiz sabablarga ko'ra kelmaganliklari ishni ko'rishga monelik qilmaydi. Lekin sud mahkumni, oqlangan shaxsni, shuningdek jabrlanuvchini, fuqaroviy da'vogarni, fuqaroviy javobgarni va ularning vakillarini tushuntirish berish uchun chaqirishi mumkin (JPK 479-m.).

Jinoyat ishining apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rilishida prokuror qatnashadi.

Ishning ko'rilishida:

1) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudi hay'atlarida – tegishincha O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari, O'zbekiston Respublikasi Harbiy prokurori tomonidan vakolat berilgan prokuror;

2) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari, O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudi rayosatlarida – tegishincha O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori yoki uning o'rinbosari, Qoraqalpog'iston Respublikasi,

viloyatlar, Toshkent shahar prokurorlari, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy prokurori;

3) O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumida – O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori qatnashadi (JPK 480-m.).

Apellatsiya, kassatsiya, nazorat instansiyasiga protsess ishtirokchilari ish uchun ahamiyatga molik hujjatlar, mutaxassislarning fikrlari va boshqa qo‘shimcha materiallarni taqdim etishga haqlidirlar. Bunday materiallar sud tomonidan ishni ko‘rishga tayyorlash vaqtida ham talab qilib olinishi mumkin.

Qo‘shimcha materiallar JPKning 149, 170, 290 va 398-moddalarida nazarda tutilgan tergov harakatlari o‘tkazishni tergovchiga topshirish yo‘li bilan ham olinishi mumkin (JPK 481-m.).

Jinoyat protsessi uchun yuqori sudda jinoyat ishini ko‘rish chegarasi haqidagi masala juda muhim.

Sud jinoyat ishini apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko‘rishda hukm, ajrim va qarorning qonuniyligini, asosligini va adolatliligini ishda mavjud bo‘lgan hamda protsess ishtirokchilari qo‘shimcha taqdim etgan yoxud sudning o‘zi talab qilib olgan materiallar asosida, yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ishni yangitdan ko‘rishda esa, bu holatlarni tergov qilish materiallari asosida tekshiradi.

Bunda sud shikoyat yoki protestda bayon etilgan vajlar bilan cheklanmasdan, ishni barcha mahkumlarga, shu jumladan shikoyat bermagan hamda ustidan shikoyat yoki protest bildirilmaganlarga nisbatan ham to‘la hajmda tekshiradi (JPK 482-m.).

Qonunda yuqori sudda jinoyat ishini ko‘rish muddatlari aniq belgilangan, ya’ni apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudi jinoyat ishini shikoyat yoki protest kelib tushgan kundan boshlab o‘n besh sutkadan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi esa bir oydan kechiktirmay ko‘rib chiqishga kirishishi lozim.

Ish o‘ta murakkab bo‘lgan taqdirda va boshqa favqulodda hollarda tegishli sud raisi bu muddatni ko‘pi bilan o‘n besh sutkaga, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Raisi yoki uning o‘rinbosari esa, ko‘pi bilan bir oyga uzaytirishi mumkin. Ishni ko‘rish muddati uzaytirilganligi haqida protsessning manfaatdor ishtirokchilari xabardor qilinishlari lozim (JPK 483-m.).

24.2. Hukmni bekor qilish yoki o'zgartirish asoslari

Apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida hukmni bekor qilish yoki o'zgartirish uchun quyidagilar asos bo'ladi:

- 1) sud tergovining to'liq emasligi yoki bir yoqlama olib borilganligi;
- 2) hukmda bayon qilingan sud xulosalari ishning haqiqiy holatlariga muvofiq emasligi;
- 3) JPK normalarining jiddiy buzilganligi;
- 4) Jinoyat kodeksi normalarining noto'g'ri qo'llanilganligi;
- 5) jazoning adolatsizligi.

Dastlabki tergov va sud tergovining kamchiliklarini ishni apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rish paytida bartaraf etishning imkoni bo'lmasa, hukm bekor qilinishi lozim (JPK 484-m.)

Sud jinoyat ishini apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rib, quyidagi qarorlardan birini qabul qiladi:

- 1) sudning hukmi yoki ajrimini (qarorini) o'zgarishsiz qoldiradi;
- 2) hukmni yoki ajrimni (qarorni) o'zgartiradi;
- 3) hukmni yoki ajrimni (qarorni) bekor qiladi va ishni qo'shimcha tergovga yoki yangitdan sudda ko'rish uchun jo'natadi yoxud ishni tugatadi.

Apellatsiya instansiyasi sudi JPKning 487–489-moddalarining talablari buzilganligini aniqlagan taqdirda avvalgi sud qarorini bekor qiladi va yangi hukm chiqaradi.

Nazorat instansiyasi sudi jinoyat ishini nazorat tartibida ko'rib, apellatsiya yoki kassatsiya ajrimini bekor qiladi, shuningdek agar keyin sud ajrimlari, qarorlari chiqarilgan bo'lsa, ularni ham bekor qiladi va ishni yangitdan apellatsiya yoki kassatsiya tartibida ko'rib chiqishga o'tkazadi.

Agar birinchi instansiya sudi yo'l qo'ygan kamchiliklarni to'ldirish va protsessual qoidabuzarliklarni bartaraf etish imkoniyati bo'lsa, apellatsiya instansiyasi sudi, to'liq yoki qisman, kassatsiya va nazorat instansiyasi sudi esa qisman sud tergovi o'tkazish va hukmga o'zgartishlar kiritishga haqlidir.

Yuqori instansiya sudi asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, mahkumni o'ta xavfli retsivist deb topishga, unga tarbiya muassasasi yoki jazoni ijro etish muassasasining qattiqroq turini belgilashga, jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni qoplash miqdorini ko'paytirishga haqlidir. Ushbu sud hukmning ayrim mahkumlarga qo'yilgan ayblov qismini yoki fuqaroviy da'vo qismini bekor qilishga yoki o'zgartirishga haqlidir.

Ishni apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rish chog'ida birinchi instansiya sudi Jinoyat kodeksi normalarini noto'g'ri qo'llagani yoxud jinoyatning og'irlik darajasiga va mahkumning shaxsiga muvofiq kelmaydigan jazo belgilagani aniqlansa, sud ishni yangitdan ko'rib chiqishga yubormasdan, JPKning 494-moddasi talablariga rioya etgan holda hukmga zarur o'zgartirishlar kiritishga haqlidir (JPK 491-m.).

JPKning 494-moddasiga muvofiq, sud jinoyat ishini apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rgan vaqtida jazoni kuchaytirishga, shuningdek og'irroq jinoyatga doir qonun moddalarini qo'llashga haqli emas.

Og'irroq jinoyatga doir qonun moddalarini qo'llash zarurligi munosabati bilan yoxud jazoning yengilligi uchun jabrlanuvchi shikoyat bergan yoki prokuror protest bildirgan hollardagina ana shu asoslar bo'yicha kassatsiya tartibida hukm bekor qilinishi va ish yangitdan sudda ko'rish uchun yuborilishi mumkin.

Apellatsiya instansiyasi sudi jinoyat ishini ko'rib chiqish natijalari bo'yicha yangi hukm chiqarib, avvalgisini bekor qilishga, og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llashga yoki qattiqroq jazo tayinlashga haqlidir. Ammo bunga faqat jabrlanuvchi yoki uning vakili ushbu asoslar bo'yicha shikoyat qilgan yoxud prokuror protest bildirgan taqdirdagina yo'l qo'yiladi.

Oqlov hukmini yuqori sud faqat prokurorning apellatsiya yoki kassatsiya protesti, jabrlanuvchining yoki uning vakilining shikoyati yoxud oqlangan shaxsning, uning himoyachisining yoki qonuniy vakilining apellatsiya yoki kassatsiya shikoyati, shuningdek nazorat tartibida berilgan protest bo'yicha bekor qilishi mumkin (JPK 494-m.).

Jinoyat ishini apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rib chiqqan sudning ish holatlari to'la-to'kis va har tomonlama tekshirilishini ta'minlashga, shuningdek Jinoyat kodeksi hamda JPK normalari buzilishlarini bartaraf etishga qaratilgan ko'rsatmalariga ishni yangitdan sudda ko'rish chog'ida amal qilish majburiydir. Biroq apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudi ishni qo'shimcha tergovga yoxud yangitdan sudda ko'rish uchun yuborayotganida ayblov isbotlangani yoki isbotlanmagani, u yoki bu dalillarning ishonchli yoki ishonchsizligi, bir dalilning ikkinchisidan afzalligi, jinoyatning tavsifi va jazo chorasi haqida oldindan xulosa chiqarib qo'yishga haqli emas (JPK 495-m.).

Quyidagi hollarda tergov to'liq emas va bir yoqlama deb topiladi:

1) JPKning 82–84-moddalarida ko'rsatilgan holatlar – ya'ni ayblash, hukm qilish, rehabilitatsiya uchun yoxud ayblilik to'g'risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishini tugatish uchun asoslar – yetarlicha to'liq aniqlanmagan bo'lsa;

2) ko'rsatuvlari ishni hal qilishga ta'sir etishi mumkin bo'lgan shaxslar so'roq qilinmagan, zarur bo'lishiga qaramay ekspertiza o'tkazilmagan, hujjatlar, ashyoviy dalillar talab qilib olinmagan yoki natijalari ish uchun ahamiyatli bo'lishi mumkin bo'lgan boshqa tergov harakatlari o'tkazilmagan bo'lsa;

3) ishni qo'shimcha tergovga yoki yangitdan sudda ko'rishga yuborgan sudning ajrimida yoki qarorida bayon qilingan holatlar tekshirilmagan bo'lsa, dastlabki tergov yoxud sud tergovi to'liq emas yoki bir yoqlama o'tkazilgan deb e'tirof etiladi (JPK 485-m.).

Tabiiyki, hukmda bayon qilingan sud xulosalari jinoyat ishining haqiqiy holatlariga muvofiq kelmasligi birinchi instansiya sudining jiddiy xatosi hisoblanadi.

Quyidagi hollarda hukm jinoyat ishining haqiqiy holatlariga muvofiq emas deb e'tirof etiladi:

1) sud xulosalari sud majlisida ko'rilgan dalillar bilan tasdiqlanmagan bo'lsa;

2) sud o'z xulosasiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan holatlarni hisobga olmagan bo'lsa;

3) ish uchun muhim bo'lgan holatlarga oid dalillar bir-biriga zid bo'lgani holda, sud qaysi asoslarga ko'ra dalillardan ba'zilarini ishonarli deb topib, boshqalarini rad etganligi hukmda ko'rsatilmagan bo'lsa;

4) sudning hukmda bayon qilingan xulosalarida jiddiy ziddiyatlar mavjud bo'lib, ular sudlanuvchining aybliligi masalasini hal qilishga, Jinoyat kodeksi normalarini to'g'ri qo'llashga yoki jazo chorasini belgilashga ta'sir ko'rsatgan yoki ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lsa va yuqori sudda bu ziddiyatlarni bartaraf etish imkoniyati bo'lmasa (JPK 486-m.).

Aksariyat hollarda sud tomonidan jinoyat-protsessual qonun normalarining jiddiy buzilishi tufayli hukmlar bekor qilinadi yoki o'zgartiriladi. Ularga protsess ishtirokchilarini qonunda belgilangan huquqlardan mahrum qilgan yoki bu huquqlarni cheklagan yoxud sud ishni har tomonlama ko'rib chiqishiga boshqacha tarzda xalal bergan hamda qonuniy, asosli va adolatli hukm chiqarishga ta'sir qilgan yoki ta'sir qilishi mumkin bo'lgan qoidabuzarliklar kiradi.

Hukm quyidagi hollarda bekor qilinishi kerak:

- 1) hukmni qonunga xilof tarkibdagi sud chiqargan bo'lsa;
- 2) sudyaning hukmni yakka o'zi chiqarishi tartibi yoki uni chiqarishda sudyalar maslahatlashuvining sir saqlanishi buzilgan bo'lsa;
- 3) ish sudlanuvchining yo'qligida ko'rilgan bo'lsa (sudlanuvchi O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida bo'lgan va sudga kelishdan bo'yin tovlagan, uning yo'qligi ish bo'yicha haqiqatni aniqlashga monelik qilmagan yoxud u sud majlisi tartibini buzganligi uchun sud majlisi zalidan chiqarib yuborilgan hollar bundan mustasno);
- 4) dastlabki tergov tamomlanganidan so'ng ayblanuvchi ishdagi barcha materiallar bilan tanishtirilmagan va bu qoidabuzarlikni hukm chiqargan sud bartaraf etmagan bo'lsa;
- 5) himoyachisi bo'lmagan sudlanuvchiga himoya nutqi uchun so'z berilmagan bo'lsa;
- 6) sudlanuvchiga oxirgi so'z berilmagan bo'lsa;
- 7) sudlanuvchining ona tilidan va tarjimon xizmatidan foydalanish huquqi buzilgan bo'lsa;
- 8) qonunga ko'ra himoyachining ishtiroki shart bo'lsa-yu, ish uning ishtirokisiz tergov qilingan yoki ko'rib chiqilgan bo'lsa;
- 9) ishni yuritishni istisno etadigan holatlar bo'la turib, dastlabki tergov va sud muhokamasi o'tkazilgan bo'lsa;
- 10) sud majlisi bayonnomasi ishga tikilmagan yoxud imzolanmagan bo'lsa (JPK 487-m.).

Bayon etilganlarning barchasi birinchi instansiya sudi yo'l qo'yadigan protsessual xatoliklarga taalluqli. Endi jinoyat-huquqiy qoidabuzarliklarga to'xtalamiz.

Jinoyat kodeksi normalari quyidagi hollarda noto'g'ri qo'llanilgan deb e'tirof etiladi:

- 1) Jinoyat kodeksi Umumiy qismi moddalarining talablari buzilgan bo'lsa;
- 2) jinoyat tavsifi Jinoyat kodeksining qo'llanilishi kerak bo'lgan moddasi (moddaning qismi, bandi) o'rniga boshqa moddasi (moddaning qismi, bandi) bilan berilgan bo'lsa;
- 3) mahkumga Jinoyat kodeksining mazkur moddasida nazarda tutilmagan jazo turi va me'yori tayinlangan bo'lsa (JPK 488-m.).

Nihoyat, agar jazo Jinoyat kodeksining tegishli moddasida belgilangan doirada tayinlangan bo'lsa-da, turi va me'yori jihatidan ro'yi rost adolatsiz bo'lsa, jinoyatning og'irlik darajasiga va sudlanuvchining shaxsiga nomuvofiq, ya'ni adolatsiz deb e'tirof etiladi (JPK 489-m.).

Hukmning bekor qilinishi yoki o'zgartirilishiga olib keladigan asoslar ana shulardan iborat.

24.3. Yuqori sud ajrimining (qarorining) mazmuni va uni ijro etish uchun yuborish

Jinoyat ishini apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rayotgan sudning ajrimi yoki qarorida quyidagilar aks ettirilgan bo'lishi lozim:

- 1) ajrim yoki qaror chiqarilgan vaqt va joy;
- 2) ajrim yoki qaror chiqargan sudning nomi va tarkibi, ishni ko'rishda qatnashgan prokuror va boshqa shaxslar;
- 3) apellatsiya, kassatsiya shikoyati, apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida protest bergan shaxs;
- 4) shikoyat yoki protest berilgan hukmning, ajrimning (qarorning) qaror qismi mazmuni;
- 5) shikoyatning, protestning, ularga nisbatan bildirilgan e'tirozlarining mazmuni, ishda ishtirok etayotgan shaxslar tushuntirishlarining qisqacha bayoni va prokurorning fikri;
- 6) shikoyat, protest bo'yicha sudning qarori.

Shikoyat, protest qanoatlantirilmay qoldirilganda, ularda keltirilgan vajlar qanday sabablarga ko'ra asossiz yoki ahamiyatsiz deb topilganligi ajrimda yoxud qarorda ko'rsatilishi lozim. Agar hukm, ajrim yoki qaror bekor qilinsa yoki o'zgartirilsa, apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudi qonunning qaysi moddalaridagi talablar buzilganligini hamda bekor qilinayotgan yoki o'zgartirilayotgan qarorning asossizligi nimadan iborat ekanligini ko'rsatib o'tishi kerak.

Ish apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudi tomonidan qo'shimcha tergovga yoki yangitdan sudda ko'rish uchun yuborilayotganida aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar ko'rsatilishi zarur.

Apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyasi sudi JPKning 298 va 300-moddalarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, shuningdek tegishli mansabdor shaxslarning e'tiborini surishtiruv, dastlabki tergov o'tkazishda va sud muhokamasida yo'l qo'yilgan kamchiliklarga jalb qilish zarur bo'lganda xususiy ajrim chiqaradi.

Ajrimni sudning to'liq tarkibi, sud rayosatining qarorini raislik qiluvchi, Plenum qarorini esa O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi va Plenum kotibi imzolaydilar. Chiqarilgan ajrim yoki qarorni

raislik qiluvchi yoki sud tarkibidagi sudyalardan biri sud majlisi zalida darhol o‘qib eshittiradi (JPK 496-m.).

Ajrim yoki qaror chiqarilganidan keyin u uzog‘i bilan besh sutka ichida jinoyat ishi bilan birga qo‘shib hukm yoki apellatsiya yoxud kassatsiya ajrimi chiqargan sudga yoki boshqa sudga, ish qo‘shimcha tergovga jo‘natilgan taqdirda esa, ayblov xulosasini tasdiqlagan prokurorga ijro etish uchun yuboriladi. Qamoqdan ozod etilishi lozim bo‘lgan mahkumni, agar u sud majlisida qatnashayotgan bo‘lsa, ozod etishga doir ajrim yoki qaror zalning o‘zidayoq ijro etiladi. Boshqa hollarda ajrim yoki qaror chiqarilgan vaqtdan e‘tiboran uzog‘i bilan yigirma to‘rt soat ichida uning nusxasini sud jazoni ijro etish muassasasining ma‘muriyatiga yuboradi (JPK 497-m.).

24. 4. Yuqori sud ko‘rsatmalarining majburiyligi

Yuqori turuvchi sudning jinoyat ishini apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko‘rib chiqqan sudning ish holatlari to‘la-to‘kis va har tomonlama tekshirilishini ta‘minlashga, shuningdek Jinoyat kodeksi hamda JPK normalari buzilishlarini bartaraf etishga qaratilgan ko‘rsatmalariga ishni yangitdan sudda ko‘rish chog‘ida amal qilish majburiydir.

Apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudi ishni qo‘shimcha tergovga yoxud yangitdan sudda ko‘rish uchun yuborayotganida ayblov isbotlangani yoki isbotlanmagani, u yoki bu dalillarning ishonchli yoki ishonchsizligi, bir dalilning ikkinchisidan afzalligi, jinoyatning tavsifi va jazo chorasi haqida oldindan xulosa chiqarib qo‘yishga haqli emas (JPK 495-m.).

Jinoyat ishini kassatsiya tartibida ko‘rayotgan sudning ajrimi yoki nazorat tartibida ko‘rib chiqayotgan sudning qarori muhim protsessual hujjatlardir. Ularda quyidagilar aks ettirilgan bo‘lishi lozim:

- 1) ajrim (qaror) chiqarilgan vaqt va joy;
- 2) ajrim (qaror) chiqargan sudning nomi va tarkibi, ishni ko‘rishda qatnashgan prokuror va boshqa shaxslar;
- 3) apellatsiya, kassatsiya shikoyati, apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida protest bergan shaxs;
- 4) shikoyat yoki protest berilgan hukmning, ajrimning (qarorning) qaror qismi mazmuni;
- 5) shikoyatning, protestning, ularga nisbatan bildirilgan e‘tirozlarning mazmuni, ishda ishtirok etayotgan shaxslar tushuntirishlarining qisqacha bayoni va prokurorning fikri;

6) shikoyat, protest bo'yicha sudning qarori.

Shikoyat, protest qanoatlantirilmay qoldirilgan taqdirda, ularda keltirilgan vajlar qanday sabablarga ko'ra asossiz yoki ahamiyatsiz deb topilganligi ajrimda (qarorda) ko'rsatilishi lozim.

Hukm, ajrim (qaror) bekor qilingan yoki o'zgartirilgan hollarda apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudi qonunning qaysi moddalaridagi talablar buzilganligini hamda bekor qilinayotgan yoki o'zgartirilayotgan qarorning asossizligi nimadan iborat ekanligini ko'rsatib o'tishi lozim.

Ish apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudi tomonidan qo'shimcha tergovga yoki yangitdan sudda ko'rish uchun yuborilayotganida aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar ko'rsatilishi zarur.

Apellatsiya, kassatsiya va nazorat instansiyasi sudi JPKning 298 va 300-moddalarida nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lgan taqdirda, shuningdek tegishli mansabdor shaxslarning e'tiborini surishtiruv, dastlabki tergov o'tkazishda va sud muhokamasida yo'l qo'yilgan kamchiliklarga jalb qilish zarur bo'lganda xususiy ajrim chiqaradi.

Ajrimni sudning to'liq tarkibi, sud rayosatining qarorini raislik qiluvchi, Plenum qarorini esa O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi va Plenumning kotibi imzolaydilar. Chiqarilgan ajrim yoki qarorni raislik qiluvchi yoki sud tarkibidagi sudyalardan biri sud majlisi zalida darhol o'qib eshittiradi (JPK 496-m.).

Ajrim (qaror) chiqarilganidan keyin u uzog'i bilan besh sutka ichida jinoyat ishi bilan birga qo'shib hukm yoki apellatsiya yoxud kassatsiya ajrimi chiqargan sudga yoki boshqa sudga, ish qo'shimcha tergovga jo'natilgan taqdirda esa, ayblov xulosasini tasdiqlagan prokurorga ijro etish uchun yuboriladi.

Qamoqdan ozod etilishi lozim bo'lgan mahkumni, agar u sud majlisida qatnashayotgan bo'lsa, ozod etishga doir ajrim (qaror) zalning o'zidayoq ijro etiladi. Boshqa hollarda ajrim (qaror) chiqarilgan vaqtdan e'tiboran uzog'i bilan yigirma to'rt soat ichida uning nusxasi sud tomonidan jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyatiga yuboriladi (JPK 497-m.).

Taxminiy testlar

1. Quyida sanab o‘tilgan ta’riflardan qaysi biri hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirishning turi emas?

- A. Kassatsiya tartibida ish yuritish
- B. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash
- C. Nazorat tartibida ish yuritish
- D. Ikkilamchi nazorat-tekshiruv ish yuritish
- E. Jinoyat ishini birinchi instansiya sudida qayta ko‘rib chiqish

2. Quyida keltirilganlardan qaysi biri hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirishning umumiy shartlariga kirmaydi?

- A. Yuqori sudning jinoyat ishini ko‘rib chiqish muddati
- B. Qo‘shimcha hujjatlarni taqdim etish
- C. Sud qarorlari yuzasidan shikoyat berish va protest bildirish subyektlari
- D. Yuqori sud ko‘rsatmalarini bajarishning majburiyligi
- E. Hukm mohiyati va shaklini bir vaqtda tekshirish

3. Sud hukmi yuzasidan shikoyat qilingan yoxud kassatsiya tartibida protest bildirgan taqdirda sud protsessning qaysi ishtirokchisiga xabar qilmaydi?

- A. Mahkumga
- B. Jabrlanuvchiga
- C. Oqlangan shaxsga
- D. Mahkumning himoyachisiga
- E. Guvohlarga

4. Sud kassatsiya tartibida shikoyat qilinganligi yoki protest bildirganligi haqida protsess ishtirokchilariga xabar berishi shartmi?

- A. Ha, shart
- B. Yo‘q, shart emas
- C. Qonunda ushbu masala tartibga solinmagan
- D. Javob berishim qiyin
- E. Savol muhim emas

5. Sud shikoyatlar yoki protest nusxasini manfaatdor ishtirokchilarga yuborishi kerakmi?

- A. Ha, kerak

- B. Yo‘q, kerak emas
- C. Qonunda ushbu masala tartibga solinmagan
- D. Javob berishim qiyin
- E. Savol muhim emas

Tekshirish uchun savollar

1. Hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirishning umumiy shartlari va ularning turlari qanday?
2. Kim sud qarorlari yuzasidan shikoyat qilish va protest bildirish huquqiga ega?
3. Yuqori sud jinoyat ishini ko‘rib chiqishi kerak bo‘lgan chegaralar va muddatlar qanday?
4. Hukmni bekor qilish yoki o‘zgartirish asoslarining qanday turlari mavjud?
5. Hukmni bekor qilishning shubhasiz asoslari qanday?
6. Kassatsiya yoki nazorat tartibida jinoyat ishini ko‘rib chiquvchi sud qanday vakolatlarga ega?
7. Yuqori sud ajrimi (qarori)ning mazmuni va tuzilishi qanday?

XXV bob. APPELLATSIYA TARTIBIDA ISH YURITISH BOSQICHI

25.1. Apellatsiya tartibida ish yuritish bosqichi, uning vazifalari va ahamiyati

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va huquqiy sohalarda tub islohotlar amalga oshirila boshlandi. Ayniqsa, jamiyatda adolat mezonini tiklash va mustahkamlash borasida qonunchilik va sudlov tizimida ulkan ishlar bajarildi. Istiqlol yillari mamlakatimizda inson sha’ni, qadr-qimmatini ulug‘lash hamda huquqlarini himoya qilishning o‘ziga xos tizimi shakllantirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning to‘qqizinchi sessiyasida so‘zlagan nutqida inson huquqlari sohasida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan strategik yo‘nalishlarni belgilab berib, ular qatorida inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning samarali mexanizmini ta’minlash; inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquqning umume’trof etilgan tamoyillari va normalari asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish; qabul qilingan qonunlarga og‘ishmay amal qilish mexanizmini ishlab chiqish va ijtimoiy hayotning

barcha jabhalarida qonun ustuvorligini ta'minlash; sud islohotini amalga oshirish yo'li bilan butun sud tizimini demokratlashtirish; aholi, ayniqsa yoshlar va mansabdor shaxslar, huquq tartibot idoralari xodimlari o'rtasida huquqiy tarbiya ishlarini tubdan yaxshilash, ularning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini oshirishni alohida ta'kidlab o'tdi¹.

Insonlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni qonuniy ta'minlashning kuchli vositalaridan biri aybsiz kishini jinoiy javobgarlikdan ozod qilish yoki aksincha, jinoyat sodir etgan shaxsni qonuniy jazodan qutulib ketmasligini ta'minlashdir.

Apellatsiya tartibida ish yuritish – yuqori turuvchi sud tomonidan protsess ishtirokchilarining shikoyati yoxud prokurorning protesti bo'yicha sudning qonuniy kuchga kirmagan hukm, ajrim va qarorlarining qonuniyligi, asosliligi va adolatliligi tekshiriladigan jinoyat protsessining bosqichidir.

Yuqori turuvchi sudning apellatsiya tartibida ish yuritish bosqichining qonuniy kuchga kirmagan hukm (ajrim va qaror)larning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirish, protsess ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish, birinchi bosqich sudlarining faoliyatiga rahbarlik qilish kabi vazifalari mavjud.

Hukm yuzasidan apellatsiya tartibida shikoyat qilinishi yoki protest bildirilishi mumkin. Bunda birinchi instansiya sudi chiqargan ajrimlari ustidan apellatsiya tartibida shikoyat berish va protest bildirish hukm ustidan shunday harakatlarni sodir etish bilan bir paytning o'zida amalga oshirilishi mumkin (JPK 497¹-m.).

Hukm ustidan apellatsiya tartibida shikoyat qilish huquqi mahkumga, oqlangan shaxsga, ularning himoyachilari va qonuniy vakillariga, jabrlanuvchilar va ularning vakillariga berilgan. Fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar yoki ularning vakillari hukmning fuqaroviy da'voga taalluqli qismi bo'yicha shikoyat qilishlari mumkin.

Apellatsiya tartibida protest bildirish huquqi jinoyat ishini ko'rib chiqishda davlat ayblovchisi sifatida ishtirok etgan prokurorga tegishli. Mamlakatimizning bosh prokurori va uning o'rinbosarlari, viloyatlar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar hamda ularning o'rinbosarlari, tuman yoki shahar prokurorlari va ularga tenglashtirilgan prokurorlar o'z vakolatlari doirasida, jinoyat ishini ko'rib chiqishda

---

¹ Qarang: *Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятининг асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари // Халқ сўзи. – 2002. – 29 авг.*

ishtirok etgan-etmaganliklaridan qat'i nazar, hukm yuzasidan apellatsiya tartibida protest bildirishga haqlidirlar.

Quyidagilarning:

1) jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlarining qonuniy kuchga kirmagan hukmlari ustidan – Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudiga, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlariga;

2) okrug va hududiy harbiy sudlarning qonuniy kuchga kirmagan hukmlari ustidan – O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudiga apellatsiya tartibida shikoyat berish va protest bildirish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining, Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining hukmlari ustidan, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudining hukmlari ustidan berilgan apellatsiya shikoyatlari va protestlari ayni shu sudlarning o'zi tomonidan ko'rib chiqiladi.

Apellatsiya shikoyatlari va protestlari hukm chiqargan sud orqali beriladi. Shikoyat yoki protest bevosita apellatsiya instansiyasi sudiga topshirilgan bo'lsa, sud JPK 479-moddasining ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan talablarni bajarish uchun ularni hukm chiqargan sudga yuboradi.

Birinchi instansiya sudining hukmi ustidan apellatsiya shikoyatlari va protestlari hukm e'lon qilingan kundan e'tiboran o'n sutka ichida, mahkum, oqlangan shaxs, jabrlanuvchi tomonidan esa ularga hukmning nusxasi topshirilgan kundan e'tiboran shunday muddat ichida berilishi mumkin.

Hukm ustidan shikoyat berish yoki protest bildirish muddati uzrli sabablarga ko'ra o'tkazib yuborilgan hollarda apellatsiya shikoyati yoki protesti berish huquqiga ega bo'lgan shaxslar hukm chiqargan sudga muddatni tiklash so'ralgan iltimosnoma bilan murojaat qilishlari mumkin. Zarur hollarda bu masala iltimosnoma bergan shaxsning ishtirokida hal qilinadi.

O'tkazib yuborilgan muddatni tiklashning rad etilganligi ustidan yuqori sudga shikoyat berish yoki protest bildirish mumkin, u muddatni tiklashga va ishni xususiy shikoyat yoki protest bo'yicha ko'rib chiqishga haqlidir. Bunda JPK 479-moddasining ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan talablar bajarilishi lozim.

Apellatsiya shikoyati berilishi yoki apellatsiya protesti bildirilishi hukmni ijro etishni to'xtatib turadi. Hukm ustidan shikoyat berish va

protest bildirish uchun belgilangan muddat tugagach, hukm chiqargan sud JPK 479-moddasining ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan talablarni bajarib, ishni shikoyatlar, protestlar hamda ular yuzasidan bildirilgan e'tirozlar, shuningdek taqdim etilgan qo'shimcha materiallar bilan birga o'n kundan kechiktirmay apellatsiya instansiyasi sudiga yuboradi. Bu muddatni alohida hollarda yuqori sud raisi yoki uning o'rinbosari ko'pi bilan yigirma kunga uzaytirishi mumkin.

Har qanday holda ham apellatsiya tartibidagi shikoyat yoki protest yozma shaklda beriladi. Bunday shikoyat yoki protestda quyidagilar ko'rsatilishi lozim:

- 1) shikoyat, protest yo'llanayotgan sud instansiyasining nomi;
- 2) shikoyat bergan shaxs, uning protsessual mavqei, yashash joyi yoki turish manzili to'g'risidagi ma'lumotlar;
- 3) hukmni chiqargan sudning nomi, hukm chiqarilgan sana, shikoyat berilayotgan va protest bildirilayotgan hukm kimga nisbatan chiqarilgan bo'lsa, shu shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar;
- 4) shikoyat, protest bergan shaxsning vajlari, uning fikriga ko'ra hukm yoki boshqa qarorning noto'g'riligi nimadan iborat ekanligi hamda iltimosining mohiyati;
- 5) arizachi o'z talablarini asoslayotgan va apellatsiya instansiyasi sudi tomonidan tekshirilishi lozim bo'lgan dalillar, shu jumladan ilgari birinchi instansiya sudida tekshirilmagan dalillar;
- 6) shikoyatga, protestga ilova qilinayotgan materiallar ro'yxati;
- 7) shikoyat, protest berilgan sana hamda shikoyat, protest beruvchi shaxsning imzosi.

Apellatsiya shikoyati yoki protesti uning chiqargan hukmi ustidan shikoyat qilinayotgan yoki protest bildirilayotgan sud instansiyasiga protsess ishtirokchilarining soniga muvofiq ko'paytirilgan nusxalarni ilova qilgan holda beriladi. Qamoqda saqlanayotgan shaxs jazoni ijro etish muassasasining ma'muriyatiga apellatsiya shikoyatini nusxalarni ilova qilmasdan berishga haqlidir.

Shikoyat qilish yoki protest bildirish uchun belgilangan muddat o'tgach, hukm chiqargan sud instansiyasi besh kun ichida jinoyat ishini apellatsiya shikoyati yoki protesti bilan birga yuqori sud instansiyasiga yuboradi.

Hukm e'lon qilinganidan so'ng va apellatsiya shikoyati yoki protesti berish muddati o'tgunicha taraflar shikoyat qilish yoki protest

bildirishning ushbu yoʻlidan voz kechishlari haqida ariza berishlari mumkin. Demak, taraflar hukm xususida apellatsiya yoki kassatsiya tartibida shikoyat qilish yoki protest bildirish yoʻlini tanlash huquqiga egadirlar.

Apellatsiya shikoyati yoxud protestini berish muddati davomida ularni berishni rad etish harakati qayta koʻrib chiqilishi mumkin. Bunday rad etish yoki rad etishni qayta koʻrishni taraflardan biri shaxsan yoki ishonchli kishisi orqali amalga oshirishi mumkin.

Apellatsiya instansiyasidagi sud muhokamasi boshlangunicha, har qaysi taraf bergan apellatsiya shikoyati yoxud protestini qaytarib olishga haqlidir. Buni apellatsiya shikoyati yoki protestini bergan shaxs amalga oshiradi. Biroq prokuror bergan apellatsiya protestini faqat yuqori turuvchi prokuror qaytarib olishi mumkin.

25.2. Sudda apellatsiya tartibida ish yuritish

Apellatsiya instansiyasi apellatsiya shikoyati yoki protestini faqat ularni bergan shaxsga nisbatan va ular qaratilgan shaxsga nisbatan hamda apellatsiya shikoyati yoxud protestni bergan shaxsning protsessual maqomiga munosib tarzda koʻrib chiqadi.

Apellatsiya instansiyasi apellatsiya shikoyatlari yoki protestlarida ifodalangan asoslar va talablardan tashqari, ishning ham huquqiy, ham faktik tomonlarini koʻrib chiqishi shart. Bunda apellatsiya instansiyasi jinoyat ishini apellatsiya shikoyati bermagan yoki ushbu shikoyatga aloqasi boʻlmagan tomonlarga nisbatan ham koʻrib chiqadi. Bunda ularga nisbatan ham ularning holatini ogʻirlashtirmay turib qaror chiqarishga haqli boʻladi.

Prokuror taraflardan birining manfaatini koʻzlab bergan apellatsiya protesti boʻyicha apellatsiya instansiyasi uning holatini ogʻirlashtirishga haqli emas. Apellatsiya instansiyasining raisi, ishni olib, apellatsiya shikoyati yoki protestini koʻrib chiqish muddatini belgilaydi. Bunday shikoyat yoxud protest taraflarni chaqirgan holda koʻrib chiqiladi.

Apellatsiya shikoyati yoki protesti odatda qamoqda saqlanayotgan sudlanuvchining ishtirokida koʻrib chiqiladi. Lozim tarzda xabardor qilingan taraflardan birining apellatsiya instansiyasiga kelmasligi jinoyat ishining koʻrib chiqilishiga xalaqit bermaydi, biroq zarurat boʻlganda, taraflarning hozir boʻlishini shart deb topishi mumkin.

Apellatsiya shikoyati yoki protestini koʻrib chiqishda prokurorning ishtirok etishi shart hisoblanadi. Apellatsiya instansiyasida ish yuritish birinchi instansiya sudidagi ish yuritish qoidalari boʻyicha oʻtkaziladi.

Jinoyat ishini ko‘rib chiqish joyi va vaqti haqida taraflarga xabar beriladi. Ish ko‘riladigan joy va sana haqida vaqtida xabardor qilingan shaxslarning hozir bo‘lmasligi ishni ko‘rish va qaror chiqarishga monelik qilmaydi.

Raislik qiluvchi qanday ish ko‘rilishini ma’lum qiladi va taraflarning kelgan-kelmaganligini aniqlaydi, so‘ngra sud tarkibi a’zolarining, prokurorning, sud kotibining, agar tarjimon majlisda ishtirok etayotgan bo‘lsa, tarjimonning hamda himoyachining familiyasi va ismini e’lon qiladi, rad qilish haqida arzlari bor-yo‘qligini tekshiradi. Raislik qiluvchi hozir bo‘lgan protsess ishtirokchilariga ularning apellatsiya instansiyasida ishni ko‘rish chog‘idagi huquqlarini tushuntiradi. Shundan keyin raislik qiluvchi hozir bo‘lgan taraflardan iltimoslari bor-yo‘qligini so‘raydi va bildirilgan iltimoslar bo‘yicha apellatsiya instansiyasi ajrim chiqaradi.

Ishni ko‘rish sudyalardan birining ma’ruzasi bilan boshlanadi. U ishning mohiyati, shikoyat yoki protestning vajlari hamda ularga qarshi bildirilgan e’tirozlarning mohiyatini bayon qiladi. Sudga qo‘shimcha materiallar taqdim etilgan yoxud sudning o‘zi bunday materiallarni talab qilib olgan hollarda raislik qiluvchi yoki sudya ularni o‘qib eshittiradi va ishda ishtirok etayotgan shaxslarga tanishish uchun taqdim qiladi.

Raislik qiluvchi apellatsiya shikoyati bergan shaxsga, apellatsiya shikoyati va protesti kimga nisbatan berilgan bo‘lsa o‘sha shaxsga, ularning himoyachilari va vakillariga, so‘ngra esa prokurorga so‘z beradi. Agar berilgan apellatsiya shikoyatlari orasida prokurorning apellatsiya protesti bo‘lsa, so‘z birinchi navbatda unga beriladi.

Sud taraflarning so‘zlarini eshitib, hukmning qonuniyligi, asosliliigi va adolatliligini lozim darajada tekshirib ko‘rishni ta’minlash zaruratidan kelib chiqib, bevosita sud majlisida tekshiriladigan dalillar hajmini aniqlash to‘g‘risida; sud majlisiga sudlanuvchini, jabrlanuvchilarni, guvohlarni, ekspertlar va zarurat bo‘lsa, boshqa shaxslarni chaqirish to‘g‘risida; sudlanuvchiga nisbatan ehtiyot chorasini saqlab qolish, tanlash, bekor qilish yoki o‘zgartirish to‘g‘risida qaror qabul qiladi.

Shundan keyin sud uning majlisiga chaqirilgan sudlanuvchini, guvohlarni, jabrlanuvchilarni so‘roq qilish yo‘li bilan dalillarni tekshirishga, shuningdek taraflarning iltimosi bo‘yicha hamda o‘zining tashabbusi bilan hujjatlarni, bayonnomalarni va ishga oid boshqa materiallarni o‘qib eshittirishga kirishadi. Dalillarni tekshirish tartibi taraflarning fikrlari inobatga olingan holda sud tomonidan belgilanadi.

Birinchi instansiya sudida so‘roq qilingan guvohlar, agar sud taraflarning iltimosi bo‘yicha yoki o‘zining tashabbusi bilan ularni chaqirishni zarur deb topgan bo‘lsa, apellatsiya instansiyasi sudida so‘roq qilinadilar.

Taraflar yangi dalillarni talab qilib olishni iltimos qilsalar, ular ushbu dalillarni aytishlari va ularni olish yo‘llarini ko‘rsatishlari kerak.

Taraflar yangi guvohlarni chaqirish, ekspertiza o‘tkazish, ularga birinchi instansiya sudi tomonidan tekshirib ko‘rish rad etilgan ashyoviy dalillar va hujjatlarni talab qilib olish to‘g‘risida iltimos qilishga haqlidir. Keltirilgan iltimoslarni hal etish JPKning 438-moddasi qoidalari asosida amalga oshiriladi, bunda apellatsiya instansiyasi sudi iltimos birinchi instansiya sudida qanoatlantirilmagan degan asosda iltimosni qanoatlantirishni rad etishga haqli emas.

Dalillarni tekshirish tugagach, sudya taraflardan sud tergoviga qo‘shimcha qilish haqida iltimoslari bor-yo‘qligini surishtiradi, sud bu iltimoslarni hal etadi va sud muzokaralariga o‘tadi.

Sud muzokaralari JPKning 449-moddasi qoidalari asosida o‘tkaziladi, biroq bunda shikoyat, protest bergan shaxs birinchi bo‘lib so‘zga chiqadi. Muzokaralar tamom bo‘lganidan keyin raislik qiluvchi sudlanuvchiga, agar u ishtirok etayotgan bo‘lsa, oxirgi so‘z beradi, shundan keyin sud qaror chiqarish uchun maslahatxonaga kiradi.

25.3. Apellatsiya instansiyasi sudining ishni ko‘rib chiqish natijalari bo‘yicha hal qiluv qarori

Apellatsiya instansiyasi shikoyat yoki protestni ko‘rib chiqish natijasida birinchi instansiya sudi hukmining o‘rnini to‘lig‘icha yoki qisman bosadigan ajrim yoki hukm chiqaradi.

Apellatsiya instansiyasi JPKning 54-bobida nazarda tutilgan umumiy qoidalarga muvofiq, JPK 497¹⁵-moddasining uchinchi qismi talablarini inobatga olgan holda hukm chiqaradi.

Apellatsiya instansiyasi sudi qarorida qanday asoslarga ko‘ra birinchi instansiya sudining hukmi to‘g‘ri deb, shikoyat yoki protestning vajlari esa asossiz deb topilganligi, birinchi instansiya sudining hukmini bekor qilishga yoki uni o‘zgartirishga nimalar asos bo‘lganligi ko‘rsatilishi kerak.

Apellatsiya instansiyasi qaror qabul qilayotganida birinchi instansiya sudi tekshirib ko‘rgan va ishonchli deb topgan dalillarga apellatsiya

shikoyatlari, protestlarini ko‘rib chiqishda tekshirilgan yangi dalillarni qo‘shgan holda tayanishga haqlidir.

Qaror JPKning 473-moddasi qoidalari asosida e‘lon qilinadi.

Apellatsiya instansiyasi ishni apellatsiya tartibida ko‘rish natijasida quyidagi qarorlardan birini chiqaradi:

1) birinchi instansiya sudining hukmini o‘zgarishsiz, shikoyat yoki protestni esa qanoatlantirishsiz qoldirish haqidagi ajrim;

2) birinchi instansiya sudining ayblov hukmini bekor qilish va oqlov hukmi chiqarish haqidagi ajrim;

3) birinchi instansiya sudining ayblov hukmini bekor qilish va ishni tugatish haqidagi ajrim;

4) birinchi instansiya sudining hukmini o‘zgartiruvchi hukm;

5) birinchi instansiya sudining hukmini bekor qilish va JPK 419-moddasining birinchi qismida ko‘rsatilgan asoslar bo‘yicha ishni qo‘shimcha tergov yuritish uchun yuborish haqidagi ajrim;

6) birinchi instansiya sudining hukmini yoki ajrimini bekor qilish va ishni yangitdan sudda ko‘rish uchun yuborishga haqli.

Birinchi instansiya sudining hukmini bekor qilish yoki o‘zgartirish uchun va yangi hukm yoxud ajrim chiqarish uchun quyidagilar asos bo‘ladi:

– hukmda bayon qilingan sud xulosalari jinoyat ishining apellatsiya instansiyasida tekshirilgan haqiqiy holatlariga muvofiq kelmasligi;

– jinoyat qonunining noto‘g‘ri qo‘llanishi;

– jinoyat-protsessual qonun normalarining jiddiy buzilishi;

– hukmda tayinlangan jazoning jinoyatning og‘irlik darajasiga va sudlanuvchining shaxsiga nomuvofiqligi.

Apellatsiya instansiyasi birinchi instansiya sudining hukmida bayon etilgan jinoyat ishining haqiqiy holatlari haqidagi xulosalar tekshirilgan dalillarga mos kelmasligini aniqlagach, ushbu hukmini to‘lig‘icha yoki qisman bekor qiladi va amalga oshirilgan sud tergov natijasiga ko‘ra yangi hukm chiqaradi.

Apellatsiya instansiyasi, sud majlisida tekshirgan dalillarini baholab, birinchi instansiya sudining hukmi bo‘yicha aniqlanmagan yoki ushbu sud e‘tiborga olmagan faktlarni isbotlangan deb topishga haqli.

JPK 488-moddasida ko‘rsatilgan qonunbuzarliklar jinoyat qonunini noto‘g‘ri qo‘llash deb topiladi. Bunda apellatsiya instansiyasidagi sud, ishni ko‘rib chiqish natijasida qilmishni yuridik jihatdan noto‘g‘ri baholangan deb topib, jinoyat tavsifini JKning yengilroq jinoyat uchun javobgarlikni nazarda tutuvchi moddasi bo‘yicha o‘zgartirishga haqlidir.

Xuddi shu sudning o'zi ishni ko'rib chiqish natijalariga ko'ra og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llashga yoki qattiqroq jazo tayinlashga haqlidir. Ammo buning uchun ayblovchi yoxud xususiy ayblovchi, jabrlanuvchi, ularning vakillari ushbu asoslar bo'yicha shikoyat qilgan yoki protest bildirgan bo'lishlari kerak (ammo qo'yilgan ayb doirasidan chiqmasliklari kerak).

JPKning 487-moddasida ko'rsatilgan qonun buzilishlari jinoyat-protsessual qonunni jiddiy buzish deb hisoblanadi. Agar birinchi instansiya sudi ish yuzasidan jinoyat-protsessual qonunni jiddiy ravishda buzishga yo'l qo'ygan bo'lsa, apellatsiya instansiyasi sud muhokamasi o'tkazadi. Bunda u yo'l qo'yilgan qoidabuzarlikni bartaraf etish choralarini ko'radi, so'ngra birinchi instansiya sudining hukmini bekor qiladi hamda ishni ko'rib chiqish natijalarini inobatga olgan holda yangi hukm chiqaradi.

Sud hukm bo'yicha tayinlangan jazoni uning haddan tashqari og'irligi natijasida adolatsiz, sodir etilgan jinoyatning og'irligiga va sudlanuvchining shaxsiga mos kelmaydi deb topib, jazo tayinlashning umumiy prinsiplarga asosan jazoni yengillashtiradi.

Ayni paytda apellatsiya instansiyasi birinchi instansiya sudining hukmi bo'yicha tayinlangan jazoga qaraganda og'irroq jazo tayinlashi mumkin. Ammo bunga ushbu asos bo'yicha ayblovchi protest bildirgan yoki jabrlanuvchi xususiy ayblovchi yoki ularning vakillariga shikoyat qilgan taqdirdagina yo'l qo'yiladi.

Apellatsiya instansiyasi faqat jabrlanuvchi, xususiy ayblovchi, ularning vakillari bergan shikoyat yoki prokuror sudlanuvchining asossiz oqlanganligi xususida bildirgan protest bo'yicha ayblov hukmi chiqarib, oqlov hukmini bekor qilishi mumkin. Oqlov hukmi oqlangan shaxsning shikoyatiga ko'ra oqlash asoslari bo'yicha ham o'zgartirilishi mumkin.

Apellatsiya instansiyasining sud majlisida sud majlisining kotibi JPKning 426-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga asosan bayonnoma yuritadi. Sud majlisining bayonnomasi xususida e'tirozlar bildirilishi mumkin. Ularni sudya JPKning 427-moddasida nazarda tutilgan tartibda ko'rib chiqadi.

Apellatsiya instansiyasining qarori e'lon qilinishi bilan, darhol qonuniy kuchga kiradi. Ammo JPKning 57-bobida belgilangan qoidalarga muvofiq, nazorat tartibida yuqori sudga shikoyat qilinishi yoki protest bildirilishi mumkin.

Agar o'z vaqtida berilgan shikoyat yoki protest o'sha ishning o'zi boshqa shaxsning shikoyati yoxud protesti bo'yicha ko'rib chiqilganidan

soʻng yoki JPKda apellatsiya shikoyatini berish uchun belgilangan muddat tiklanganidan soʻng kelib tushgan boʻlsa, apellatsiya instansiyasidagi sud ilgariroq boʻlib oʻtgan ishni haqiqiy emas deb topish toʻgʻrisida qaror chiqaradi va, apellatsiya ish yurituvini toʻliq tiklaydi.

Taxminiy testlar

1. Apellatsiya tartibida ish yuritishning keltirilgan taʼriflaridan qaysi biri toʻgʻri?

A. Protsess ishtirokchilarining shikoyati yoki prokurorning protesti boʻyicha birinchi instansiya sudining qonuniy kuchga kirmagan hukmlari, ajrimlari va qarorlarining qonuniyligi, asosiligi va adolatliligini tekshiradigan bosqich

B. Jinoyat protsessidagi yuqori sud shikoyatlar va prokurorning protesti boʻyicha quyi turuvchi sud hukmining qonuniyligi va asosiligidini tekshiradigan bosqich

C. Jinoyat protsessidagi yuqori sud protsess ishtirokchilari qilgan shikoyatlar yoki prokurorning protesti boʻyicha quyi turuvchi sudning qonuniy kuchga kirgan hukmlari, ajrimlari va qarorlarining qonuniyligi, asosiligi va adolatliligini tekshiradigan mustaqil bosqich

D. Apellatsiya tartibida ish yuritish – bu nazorat

E. Apellatsiya tartibida ish yuritish – bu kassatsiya

2. Quyidagi taʼriflardan qaysi biri apellatsiyaning jihati emas?

A. Shikoyat qilish erkinligi

B. Hukm mohiyati va shaklini bir vaqtning oʻzida tekshirish

C. Ishni taftish tartibida tekshirish

D. Yuqori sudning birinchi instansiya sudlari faoliyatiga rahbarlik qilishi

E. Hukm ogʻirlashishiga yoʻl qoʻyilmasligi

3. Hukm yuzasidan apellatsiya tartibida shikoyat qilish va protest bildirish huquqiga ega boʻlmagan shaxslarni koʻrsating.

A. Mahkumning himoyachisi

B. Jabrlanuvchi

C. Oqlangan shaxs

D. Prokuror

E. Ekspert, agar uning xulosasini sud rad etgan boʻlsa

4. Apellatsiya tartibidagi shikoyatlar yoki protestlar qaysi sudga beriladi?

A. Hukm chiqargan sudga

- B. Yuqori sudga, lekin qonunda belgilangan hollardagina
- C. Shikoyatlar va protestni hukm chiqargan sudga ham, yuqori sudga ham berish mumkin
- D. Yuqori sudga
- E. Quyi sudga

5. Hukm yuzasidan apellatsiya tartibida shikoyat qilish va protest bildirish muddati qancha?

- A. Hukm e'lon qilinganidan keyin 10 sutka ichida
- B. Hukm e'lon qilinganidan keyin 7 sutka ichida
- C. Hukm e'lon qilinganidan keyin 15 sutka ichida
- D. Mahkum, oqlangan shaxsga hukm nusxasi topshirilganidan keyin 10 sutka ichida
- E. A va D

Tekshirish uchun savollar

1. Apellatsiya tartibida ish yuritishning mohiyati, ahamiyati va vazifalari nimalardan iborat?
2. Apellatsiya tartibida ish yuritishning xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Hukm yuzasidan apellatsiya tartibida shikoyat berish va protest bildirish tartibi va muddatlari qanday?
4. Kim va qachon shikoyatlar yoki protestni qaytarib olishi mumkin?
5. Jinoyat ishini apellatsiya instansiyasida ko'rish tartibi va muddatlari qanday?
6. Xususiy shikoyatlar va protestlarni hal qilish tartibi qanday?
7. Apellatsiya instansiyasi sudi huquqlarining doirasi qanday?

XXVI bob. KASSATSIYA TARTIBIDA ISH YURITISH BOSQICHI

26.1. Kassatsiya tartibida ish yuritish, uning vazifalari va ahamiyati

Barcha yuqori sudlar quyi turuvchi sudlarning faoliyatini nazorat qiladilar. Ushbu nazorat protsessual shaklda amalga oshiriladi hamda quyi turuvchi sudlar qarorlarining qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirishda namoyon bo'ladi. Amaldagi jinoyat-protsessual qonun hujjatlariga ko'ra sud faoliyatini kassatsiya, nazorat tartibida, shuningdek

ishlarni yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash yo‘li bilan nazorat qilish mumkin.

Kassatsiya tartibida ish yuritish – protsess ishtirokchilari keltirgan shikoyatlar yoki prokurorning protesti bo‘yicha birinchi instansiya sudining qonuniy kuchga kirgan hukmlari, ajrimlari va qarorlarining qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshiradigan bosqich. Uning vazifasi qonuniy kuchga kirgan noqonuniy va asoslanmagan hukmning ijro etilishiga yo‘l qo‘ymaslikdan iborat.

Sud qarorlarini kassatsiya tartibida tekshirish mahkumning va protsess boshqa ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlashga xizmat qiladi. U qonuniy kuchga kirgan hukm yuzasidan jinoyat protsessining ishtirokchilaridan kimdir shikoyat qilgan taqdirda amalga oshirilishi mumkin. Prokuror hukmga rozi bo‘lmagan taqdirda protest bildiradi. Bunday shikoyat va protest kassatsiya shikoyati va kassatsiya protesti deb ataladi.

Shikoyat qilinishi yoki protest bildirilishi qonuniy kuchga kirgan hukm ijrosini kechiktiradi va kassatsiya instansiyasida ish ko‘rib chiqilguncha to‘xtatib turadi. Jinoyat ishlarini kassatsiya tartibida ko‘rib chiqish sudlar yo‘l qo‘ygan xatolarni tezda to‘g‘rilashga imkon beradi, qonuniy kuchga kirgan noqonuniy va asossiz hukmlar, ajrimlar va qarorlar ijro etilishining oldini oladi, bu bilan odil sudlov maqsadlari va vazifalarining amalga oshirilishini ta‘minlaydi.

Kassatsiya tartibida ish yuritish hukm yuzasidan shikoyat qilish yoki protest bildirish, jinoyat ishini shikoyat yoki protest bilan birga kassatsiya instansiyasiga yuborish, jinoyat ishini kassatsiya instansiyasida ko‘rib chiqish va u bo‘yicha qaror qabul qilish kabilarni o‘z ichiga oladi.

Shikoyat qilish erkinligi. Shikoyat qilish erkinligi keng miqyosdagi manfaatdor shaxslarga hukm yuzasidan shikoyat qilish huquqi berilganligida namoyon bo‘ladi. Ushbu shaxslar O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi hukmlaridan tashqari, har qanday sudning hukmi yuzasidan shikoyat qilishga haqlidirlar. Qonunda shikoyat shakliga hech qanday talab qo‘yilmagan. Shikoyat har qanday asos bo‘yicha berilishi, ya‘ni ish yuritishda yo‘l qo‘yilgan qonun buzilishlariga ham, ishning mohiyati (aybdorlikning isbotlanganligi yoki isbotlanmaganligi, qilmishning tavsiflanishi, jazo chorasi kabilar)ga ham taalluqli bo‘lishi mumkin. Shikoyat bilan hukm chiqargan sudga ham, yuqori turuvchi sudga ham murojaat qilish mumkin. Bu esa fuqaroga o‘zining shikoyat

qilish huquqini amalga oshirishiga yordam beradi. Protsess ishtirokchilari ona tilida shikoyat qilishga haqlidirlar. Kassatsiya shikoyatlaridan davlat boji olinmaydi.

Kassatsiya tartibida ish yuritishning asoslari. Kassatsiya tartibida ish yuritishning asoslari shunda namoyon bo'ladiki, ushbu instansiya sudi kassatsiya tartibida ishni ko'rib chiqayotganida kassatsiya shikoyati yoki protestida keltirilgan dalillar bilan cheklab qo'yilmagan bo'lib, ishni to'liq hajmda barcha, shu jumladan, shikoyat qilmagan va protest bildirilmagan mahkumlarga nisbatan tekshirib chiqadi. Bu kassatsiya instansiyasi hukmning qonun talablariga va ishning haqiqiy holatlariga muvofiqligini har tomonlama tekshirishi hamda o'z vakolatlari doirasida birinchi, apellatsiya instansiyalarida yo'l qo'yilgan moddiy va protsessual qonunni har qanday buzish hollarini bartaraf etishi shart. Bunda shikoyat yoki protestda ushbu qonunbuzarliklar ko'rsatilgan-ko'rsatilmaganligining ahamiyati yo'q. Kassatsiya instansiyasi birinchi yoki apellatsiya instansiyasi sudininggina emas, balki tergov organlarining ham harakatlari va qarorlari qonuniy ekanligini tekshiradi. Chunki ular yo'l qo'ygan xatoliklar qonuniy kuchga kirgan hukmning qonuniyligi va asosliligiga ta'sir etishi mumkin.

Asoslar mavjud bo'lganda, kassatsiya instansiyasi hukmni bekor qilishi yoxud unga zarur o'zgartishlar kiritishi shart. Ammo bunda qabul qilinadigan qaror kassatsiya protesti bildirilmagan yoki jabrlanuvchi shikoyat qilmagan mahkumlarning ahvolini og'irlashtirmasligi kerak.

Taftish tekshiruvi jinoyat protsessida oshkoralik prinsipining namoyon bo'lishidir. U ishning har tomonlama va to'liq tahlil qilinishini ta'minlaydi, ayblanuvchining himoyalanih huquqi ta'minlanishini va hukm yuzasidan shikoyat qilish erkinligini kafolatlaydi, shuningdek quy turuvchi sudlar faoliyatining sud nazorati amalga oshirilishiga yordam beradi.

Hukmning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirish. Hukmlarni kassatsiya tartibida qayta ko'rib chiqish sudning ish yuzasidan qonun talablariga rioya etishining ham, hukmda ishning haqiqiy holatlari to'g'ri aniqlanishining ham tekshirilishini qamrab oladi.

Hukmning qonuniyligi surishtiruv, tergov organlari va birinchi yoki apellatsiya instansiyasi sudi JPK talablarini aniq va qat'iy bajarganligini, jinoyat qonuni normalarini to'g'ri qo'llaganligini, shuningdek fuqaroviy da'vo yoki moddiy zararni qoplash masalalarini to'g'ri hal qilganliklarini bildiradi. Hukmning asosliligi uning ishning haqiqiy holatlariga muvofiqligini, mazmuni bo'yicha to'g'riligini bildiradi. Shu nuqtai nazardan,

kassatsiya instansiyasi sudi ish to'liq tekshirilganligini, ish holatlarini har tomonlama, to'liq va xolisona tekshirish uchun ish yuzasidan yetarli ma'lumotlar to'planganligini, ushbu dalillar tekshirilgan-tekshirilmaganligini va to'g'ri baholanganligini, sud o'z hukmida kelgan qaror ishning haqiqiy (tan olingan yoki aniqlangan) holatlariga mos kelish-kelmasligini, ushbu holatlar sud majlisida ko'rib chiqilgan dalillarga mos kelish-kelmasligini tekshiradi.

Kassatsiya tartibida hukmni bekor qilish yoki o'zgartirish asoslari apellatsiya va nazorat tartibida hukmni bekor qilish yoki o'zgartirish asoslari bilan bir xil bo'lib, ular «Sud muhokamasining umumiy shartlari» bobida ko'rsatilgan edi.

Birinchi instansiya sudidan farqli ravishda, kassatsiya instansiyasi sud tergovini amalga oshirmaydi. Hukmning qonuniyligi va asosliligini ushbu sud ishdagi yozma materiallarni o'rganish va baholash orqali tekshiradi. Zarur hollarda kassatsiya instansiyasi tergov yo'li bilan olinishi mumkin bo'lmagan qo'shimcha materiallarni talab qilib olishi mumkin. Bayon etilganlar sababli ushbu instansiya hukmda aniqlanmagan yoki rad etilgan faktlarni aniqlashga haqli emas.

Mahkumning hukm yuzasidan shikoyat qilishi natijasida uning ahvolini og'irlashtirishga yo'l qo'yilmasligi kassatsiya tartibida shikoyat qilish erkinligining kafolatlaridan biri mahkumning shikoyati bo'yicha hukmning qayta ko'rib chiqilishi uning holatini yomonlashtirishga olib kelishi mumkin emasligi haqidagi qoidadir. Bu quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1) sud ishni har qanday asos bo'yicha (hukm yuzasidan prokuror protest bildirganmi yoki protsess ishtirokchilaridan kimdir shu xususda shikoyat qilganmi, bundan qat'i nazar) kassatsiya tartibida ko'rib chiqayotganida jazoni kuchaytirishga yoki og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llashga haqli emas.

Kassatsiya instansiyasida jazoni kuchaytirishga yo'l qo'yilmasligi sudning quyidagilarga haqli emasligini bildiradi: birinchi instansiya sudi jinoyat qonunini buzib tayinlagan bo'lsa ham, hukm bilan tayinlangan jazo me'yorini oshirishga; birinchi instansiya sudi tanlagan jazo turini og'irroq'iga almashtirishga; birinchi instansiya sudi ko'rsatmagan bo'lsa, qo'shimcha jazo muddatini aniqlashga; shartli jazoni, yengilroq bo'lsa ham haqiqatda o'tash lozim bo'lgan shartsiziga almashtirishga; shartli hukm qilishda sinov muddatini oshirishga; sud hukmda tayinlaganiga qaraganda qattiqroq rejimli muassasa turini belgilashga va h.k.

Kassatsiya instansiyasi sudi birinchi instansiya sudi tayinlagan jazoni yengillashtirgan taqdirda ham mahkum harakatlari tavsifini (kvalifikatsiyasini) og'irroq jinoyat haqidagi qonun bilan almashtirishga haqli emas;

2) kassatsiya instansiyasi mahkumning (uning himoyachisi yoki qonuniy vakilining) shikoyati bo'yicha ishni ko'rib chiqayotganida, og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llash zarurligi yoki tayinlangan jazoning yengilligi tufayli, hukmni bekor qilishga va yangitdan ko'rib chiqishga berishga haqli emas. Bu bilan mazkur shaxslar ularning shikoyatlari chiqarilgan hukmga nisbatan noqulay oqibatlar keltirishi xavfidan qutuladilar.

Ushbu asoslar bo'yicha hukmning bekor qilinishi faqat u yuzasidan ushbu asoslar bo'yicha prokuror protest bildirgan yoki jabrlanuvchi shikoyat qilgan taqdirdagina qonuniy bo'ladi;

3) surishtiruv, dastlabki yoki sud tergovi bir tomonlama yoki noto'liq bo'lganligi yoxud sudning hukmda bayon etilgan xulosalari ishning haqiqiy holatlariga muvofiq emasligi tufayli, shuningdek agar ushbu asoslar kassatsiya shikoyatlarida yoki protestda ko'rsatilmagan bo'lsa, kassatsiya instansiyasi sudi ayblov hukmini bekor qilishga hamda ishni yangitdan ko'rib chiqish uchun yuborishga haqli bo'ladi. Shu bilan birga, sud bunday qarorni qabul qilayotganida ayblov doirasidan (chegarasidan) chiqishga va ajrimda aniqlanishi mahkumning ahvolini og'irlashtirishga olib kelishi mumkin bo'lgan holatlarni ko'rsatishga haqli emas;

4) sud hukm yuzasidan prokuror protest bildirgan yoki jabrlanuvchi, shuningdek oqlangan shaxsning o'zi shikoyat qilgan taqdirdagina oqlov hukmini kassatsiya tartibida bekor qilishi mumkin;

5) dastlabki hukm mahkumning (oqlangan shaxs himoyachisi, qonuniy vakilining) shikoyati bo'yicha kassatsiya tartibida bekor qilinganidan so'ng, birinchi instansiya sudi ishni yangitdan ko'rib chiqayotganida, jazoni kuchaytirishga yoxud og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llashiga yo'l qo'ymaydi. Dastlabki hukm prokurorning kassatsiya tartibidagi protesti yoxud jabrlanuvchining shikoyati bo'yicha jazoning yengilligi uchun yoki og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llash zarurligi sababli bekor qilingan taqdirda, shuningdek hukm bekor qilinganidan keyin ishni yangitdan tergov qilish chog'ida ayblanuvchi og'irroq jinoyat sodir etganidan dalolat beruvchi holatlar aniqlangan taqdirdagina mahkumning ahvolini og'irlashtirishga yo'l qo'yiladi.

Sudning mahkum bergan kassatsiya shikoyatini ko‘rib chiqish natijasida uning ahvolini og‘irlashtirishga yo‘l qo‘yilmasligi – mahkumning hukm yuzasidan shikoyat qilish huquqining muhim kafolati. Ayni paytda shuning o‘zi odil sudlovning ham kafolatidir, chunki kassatsiya shikoyatlari tergov organlari va birinchi instansiya sudi faoliyatida sud xatolari va qonun buzilishlarini aniqlash vositasidir.

26.2. Jinoyat ishini kassatsiya tartibida ko‘rib chiquvchi sudning vakolatlari

Mahkum, uning himoyachisi, qonuniy vakili, shuningdek jabrlanuvchi, uning vakili sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi ustidan shikoyat berishga haqlidir. JPKning 511-moddasida ko‘rsatilgan shaxslar qonuniy kuchga kirgan hukm va ajrim (qaror) ustidan protest bildirishga; fuqaroviy da‘vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari hukmning fuqaroviy da‘voga daxldor qismi, sudda oqlangan shaxs, uning himoyachisi va qonuniy vakili esa hukmning oqlash sabablari va asoslariga doir qismi ustidan shikoyat berishga haqlidirlar (JPK 498-m.).

Hukm ustidan kassatsiya tartibida shikoyat berish va protest bildirish ma‘lum bir tartibga bo‘ysunadi. Quyidagilarning:

1) jinoyat ishlari bo‘yicha tuman yoki shahar sudlarining qonuniy kuchga kirgan hukmlari ustidan – Qoraqalpog‘iston Respublikasi jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudiga, jinoyat ishlari bo‘yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlariga;

2) Qoraqalpog‘iston Respublikasi jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudining, jinoyat ishlari bo‘yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining qonuniy kuchga kirgan hukmlari ustidan – shu sudlarning kassatsiya hay‘atlariga;

3) O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining qonuniy kuchga kirgan hukmlari ustidan – shu sudning sudlov hay‘atiga;

4) okrug va hududiy harbiy sudlarning qonuniy kuchga kirgan hukmlari ustidan – O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudiga, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudining qonuniy kuchga kirgan hukmlari ustidan esa shu sudning kassatsiya hay‘atiga kassatsiya tartibida shikoyat berish va protest bildirish mumkin.

Kassatsiya shikoyatlari va protestlari hukm chiqargan sud orqali beriladi. Shikoyat yoxud protest bevosita kassatsiya instansiyasi sudiga

topshirilgan bo'lsa, sud ularni hukm chiqargan sudga JPKning 479-moddasi ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan talablarni bajarish uchun yuboradi (JPK 499-m.).

Kassatsiya tartibida shikoyat qilish yoki kassatsiya protestini bildirish hukm ijrosini to'xtatmaydi. Hukm chiqargan sud JPK 479-moddasining ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qismlarida nazarda tutilgan talablarni bajarib, 30 kundan ortiq bo'lmagan muddat ichida ishni shikoyatlar, protestlar va ular yuzasidan bildirilgan e'tirozlar, shuningdek taqdim etilgan qo'shimcha materiallar bilan birga kassatsiya instansiyasi sudiga yuboradi. Bu muddat alohida hollarda yuqori sud raisi yoki uning o'rinbosari tomonidan ko'pi bilan yigirma kunga uzaytirilishi mumkin.

Hukm ustidan shikoyat bergan yoki protest bildirgan shaxs o'z shikoyati yoxud protestini qaytarib olishga haqlidir. Yuqori turuvchi prokuror ham protestni qaytarib olish huquqiga ega. Mahkum esa o'z himoyachisining shikoyatini qaytarib olishga haqli (JPK 503-m.).

Birinchi instansiya sudining raisi kassatsiya shikoyati yoki protesti tushgan ish kassatsiya instansiyasi sudida ko'riladigan kun va joyni belgilaydi, bu haqda JPKning 498-moddasida ko'rsatilgan shaxslar xabardor qilinadi. Guvohlar, ekspertlar va mutaxassislar sud majlisiga sud lozim topsagina taklif qilinadilar (JPK 405-m.).

JPKning 506-moddasiga muvofiq, kassatsiya instansiyasi sudida jinoyat ishini ko'rish tartibi quyidagicha: raislik qiluvchi sud majlisini ochib, qanday ish ko'rilishini ma'lum qiladi va sud majlisiga kimlar kelganini aniqlaydi, shundan keyin sud ishni ko'rishga kirishish mumkin yoki mumkin emasligi to'g'risidagi masalani hal qiladi. So'ng raislik qiluvchi sud tarkibini, sud majlisida hozir bo'lgan protsess ishtirokchilarining familiyalarini e'lon qiladi, hozir bo'lganlardan rad qilish haqida arzlari bor-yo'qligini so'raydi. Bunday arzlar bo'lgan taqdirda sud ular yuzasidan qaror qabul qiladi.

Raislik qiluvchi hozir bo'lgan protsess ishtirokchilariga ularning kassatsiya instansiyasida ishni ko'rish chog'idagi huquqlarini tushuntiradi, JPKning 479-moddasi talablariga rioya qilingan yoki qilinmaganligini aniqlaydi va zarur bo'lsa, ularni bajarish choralarini ko'radi. U sud majlisida ishtirok etayotgan shaxslardan iltimoslari bor-yo'qligini so'raydi. Bildirilgan iltimoslar bo'yicha sud ajrim chiqaradi. Iltimoslarni qanoatlantirish uchun zarur bo'lsa, sud majlisi keyinga qoldirilishi mumkin.

Ishni ko'rish sudyalardan birining ma'ruzasi bilan boshlanadi. U ishning mohiyati, shikoyat yoki protestning vajlari hamda ularga qarshi

bildirilgan e'tirozlarning mohiyatini bayon qiladi. Sudga qo'shimcha materiallar taqdim etilgan yoxud sudning o'zi bunday materiallarni talab qilib olgan hollarda raislik qiluvchi yoki sudya ularni o'qib eshittiradi va ishda ishtirok etayotgan shaxslarga tanishish uchun taqdim qiladi.

Sud majlisida hozir bo'lgan mahkum yoki oqlangan shaxs, ularning himoyachilari, qonuniy vakillari, jabrlanuvchi, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar va ularning vakillari tushuntiruv beradilar. Shikoyat bergan shaxs birinchi bo'lib so'zga chiqadi. Ish protest bo'yicha ko'rilayotgan bo'lsa, prokuror protestni asoslab beradi. Ham shikoyat, ham protest berilgan hollarda so'zga chiqish navbatini sud belgilaydi.

Yuqorida ko'rsatilgan shaxslarning tushuntiruvlari eshitib bo'lingach, sud majlisiga chaqirilgan guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar so'roq qilinadilar. Ularni sud muhokamasining qaysi ishtirokchisi chaqirtirgan bo'lsa, avvalo o'sha shaxs so'roq qiladi. Ixtiloflar chiqib qolsa, ularni sud hal qiladi.

Guvohlar, ekspertlar, mutaxassislar so'roq qilinib bo'lgach, sud taraflarning JPKning 449-moddasiga muvofiq o'tkaziladigan muzokarasini boshlaydi. Taraflar muzokarasi va mahkumning oxirgi so'zi tugaganidan keyin sud qaror chiqarish uchun maslahatxonaga kirib ketadi.

Sud muhokamasining borishi va mazmuni haqida sud majlisining bayonnomasi tuziladi. Bayonnoma JPKning 426-moddasida ko'rsatilgan muddatda tayyorlanishi lozim. Bayonnoma bilan sud majlisining barcha ishtirokchilari tanishishga va zarurat bo'lganda JPKning 427-moddasida nazarda tutilgan tartibda unga o'z mulohazalarini bildirishga haqlidir (JPK 506-m.).

26.3. Xususiy shikoyat va protestlarni hal qilish

Ba'zi mahkumlarga daxli bo'lgan kassatsiya shikoyati yoki protesti biror sababga ko'ra kassatsiya instansiyasi sudiga boshqa mahkumlarning jinoyat ishi ko'rib bo'linganidan keyin kelib tushsa, shuningdek mahkumning, uning himoyachisining yoki qonuniy vakilining kassatsiya shikoyati, ushbu mahkumga doir ish protsessning boshqa ishtirokchisi bergan kassatsiya shikoyati yoki protesti bo'yicha ko'rib chiqilganidan so'ng kelib tushgan bo'lsa, kassatsiya instansiyasi sudi bunday shikoyat yoki protestni ko'rib chiqishi va u bo'yicha ajrim chiqarishi shart.

Bu ajrim avval chiqarilgan ajrimga zid bo'lsa, ish bir yoki har ikkala ajrim ustidan protest berish masalasini hal qilish uchun nazorat tartibida protest bildirish vakolatiga ega bo'lgan sud raisiga jo'natiladi (JPK 508-m.).

JPKning 509-moddasiga muvofiq, kassatsiya instansiyasi sudi ishni ko‘rish natijalari bo‘yicha ajrim chiqaradi. Ushbu ajrim sudyalarning ko‘pchilik ovozi bilan qabul qilinadi. Ajrimni barcha sudyalarning imzolaydilar. Ovoz berishda ozchilikni tashkil etgan sudya ajrimga imzo qo‘yib, o‘zining alohida fikrini yozma ravishda bayon qilishga haqlidir.

Kassatsiya instansiyasi sudining ajrimi ustidan nazorat tartibida shikoyat qilinishi va protest bildirilishi mumkin.

Taxminiy testlar

1. Kassatsiya tartibida ish yuritishning keltirilgan ta’riflaridan qaysi biri to‘g‘ri?

A. Jinoyat protsessidagi ikkinchi instansiya sudi protsess ishtirokchilari qilgan shikoyatlar yoki prokurorning protesti bo‘yicha birinchi instansiya sudining qonuniy kuchga kirgan hukmlari, ajrimlari va qarorlarining qonuniyligi, asoslili va adolatliligini tekshiradigan bosqich

B. Jinoyat protsessidagi yuqori sud shikoyatlar va prokurorning protesti bo‘yicha quyi turuvchi sud hukmining qonuniyligi va asosliliğini tekshiradigan bosqich

C. Jinoyat protsessidagi yuqori sud protsess ishtirokchilari qilgan shikoyatlar yoki prokurorning protesti bo‘yicha quyi turuvchi sudning qonuniy kuchga kirmagan hukmlari, ajrimlari va qarorlarining qonuniyligi, asoslili va adolatliligini tekshiradigan mustaqil bosqich

D. Kassatsiya tartibida ish yuritish – bu nazorat tartibida ish yuritish

E. Kassatsiya tartibida ish yuritish – bu apellatsiya

2. Quyidagi ta’riflardan qaysi biri kassatsiyaning jihati emas?

A. Shikoyat qilish erkinligi

B. Hukm mohiyati va shaklini bir vaqtning o‘zida tekshirish

C. Ishni taftish tartibida tekshirish

D. Yuqori sudning birinchi instansiya sudlari faoliyatiga rahbarlik qilishi

E. «Yomonlikka burish»ga yo‘l qo‘yilmasligi

3. Hukm yuzasidan kassatsiya tartibida shikoyat qilish va protest bildirish huquqiga ega bo‘lmagan shaxslarni ko‘rsating.

A. Mahkumning himoyachisi

B. Jabrlanuvchi

C. Oqlangan shaxs

D. Prokuror

E. Ekspert, agar uning xulosasini sud rad etgan bo‘lsa

4. Kassatsiya tartibidagi shikoyatlar yoki protestlar qaysi sudga beriladi?

- A. Hukm chiqargan sudga
- B. Yuqori sudga, lekin qonunda belgilangan hollardagina
- C. Shikoyatlar va protestni hukm chiqargan sudga ham, yuqori sudga ham berish mumkin
- D. Yuqori sudga
- E. Quyi sudga

5. Hukm yuzasidan shikoyat qilish va protest bildirish muddati qancha?

- A. Hukm e'lon qilinganidan keyin 10 sutka ichida
- B. Hukm e'lon qilinganidan keyin 7 sutka ichida
- C. Hukm e'lon qilinganidan keyin 15 sutka ichida
- D. Mahkum, oqlangan shaxsga hukm nusxasi topshirilganidan keyin 10 sutka ichida
- E. A va D

Tekshirish uchun savollar

1. Kassatsiya tartibida ish yuritishning mohiyati, ahamiyati va vazifalari nimalardan iborat?
2. Kassatsiya tartibida ish yuritishning xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Hukm yuzasidan shikoyat berish va protest bildirish tartibi va muddatlari qanday?
4. Kim va qachon shikoyatlar yoki protestni qaytarib olishi mumkin?
5. Jinoyat ishini kassatsiya instansiyasida ko'rish tartibi va muddatlari qanday?
6. Xususiy shikoyatlar va protestlarni hal qilish tartibi qanday?
7. Kassatsiya instansiyasi sudi huquqlarining doirasi qanday?
8. Jinoyat ishini kassatsiya tartibida ko'ruvchi sud qanday vakolatlarga ega?

XXVII bob. NAZORAT TARTIBIDA ISH YURITISH BOSQICHI

27.1. Nazorat tartibida ish yuritish bosqichi, uning vazifalari va ahamiyati

Kassatsiya tartibida faqat protsess ishtirokchilari shikoyat qilgan yoki prokuror protest bildirgan hukmlarninggina qonuniyligi va asosliligi tekshiriladi. Boshqa hukmlar shikoyat qilish va protest bildirish muddati o'tganidan so'ng qonuniy kuchga kiradi va ijro etilishi kerak bo'ladi. Biroq ushbu hukmlar qonunga xilof bo'lishi va ham faktik, ham yuridik xatolarga ega bo'lishi mumkin. Bir qator hollarda, garchi bunday xatolar jinoyat ishi materiallarida mavjud bo'lsa ham, ikkinchi instansiya sudi hukmning qonuniyligi va asosliligini tekshirayotganida uni bekor qilish yoki o'zgartirish asoslarini topa olmaydi. Ba'zan apellatsiya yoki kassatsiya instansiyasining o'zi noto'g'ri qarorlar chiqaradi, hukmlarni qonunga xilof ravishda bekor qiladi yoki o'zgartiradi.

Hech bir adolatsiz hukm kuchida qoldirilishi mumkin emasligidan kelib chiqib, jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida hukm qonuniy kuchga kirganidan keyin ham ishni qayta ko'rish va sud xatolarini tuzatish, adolatni tiklash imkoniyati nazarda tutiladi. Hukmni bunday tarzda qayta ko'rishga kassatsiya va nazorat tartibida ish yuritish chog'ida yo'l qo'yiladi.

Ishlarni nazorat tartibida qayta ko'rib chiqish (nazorat tartibida ish yuritish) – jinoyat protsessining yuqori turuvchi sud protest bildirishga vakolatli bo'lgan mansabdor shaxslar keltirgan protest bo'yicha birinchi va apellatsiya instansiyalaridagi sudlarning qonuniy kuchga kirgan hukmlari, ajrimlari va qarorlarining, shuningdek sud organlari kassatsiya yoki nazorat tartibida chiqargan ajrimlari va qarorlarining qonuniyligi va asosliligini tekshiradigan bosqichi.

Nazorat tartibida ish yuritish, kassatsiya tartibida ish yuritish kabi, quyi sudlarning sud faoliyatini nazorat qilish shakli bo'lib, avvalo, sud xatolarini tuzatish maqsadiga xizmat qiladi. Biroq kassatsiya tartibida ish yuritishning bevosita maqsadi noto'g'ri hukmlarning ijrosiga yo'l qo'ymaslik bo'lsa, nazorat tartibida ish yuritish qonuniy kuchga kirib ulgurgan hukmlar, ajrimlar va qarorlarni tuzatish vositasidir.

Apellatsiya tartibida ish yuritishdan farqli ravishda, nazorat tartibida ish yuritish predmetini sudning qonuniy kuchga kirgan hal qiluv qarori (hukmi, ajrimi yoki qarori)gina tashkil qilishi mumkin.

Qoraqalpog‘iston Respublikasining jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudida, jinoyat ishlari bo‘yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarida, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudi rayosatida jinoyat ishlarini nazorat tartibida ko‘rish asoslarini JPKning 498-moddasida ko‘rsatilgan shaxslarning shikoyatlari va protestlari tashkil qiladi. Jinoyat ishlarini sud hay‘atlarida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining Rayosati Plenumida nazorat tartibida ko‘rib chiqishga qonunda protest bildirish huquqi bildirilgan sud raisi, prokuror yoki ularning o‘rinbosarlari protest bildirganlaridagina yo‘l qo‘yiladi (JPK 511-m. 1-q.).

Nazorat tartibida quyidagilar qayta ko‘rilishi mumkin: 1) birinchi instansiya sudining hukmlari, ajrimlari va qarorlari; 2) sudya sud majlisini tayinlayotganida chiqargan qarorlar; 3) kassatsiya ajrimlari; 4) hukmni ijro etish bosqichida ijro etilgan qarorlar; 5) quyi nazorat instansiyasining qarorlari (ajrimlari).

Kassatsiya tartibida jinoyat ishi faqat bir marta, bitta sud instansiyasida ko‘rib chiqilishi mumkin. Sud nazorati tartibida jinoyat ishi turli nazorat instansiyalarida bir necha bor ko‘rib chiqilishi mumkin.

Nazorat tartibida ish yuritish jinoyat protsessining kam uchraydigan (istisnoli) bosqichi sifatida uning tizimini tashkil etuvchi quyidagi bosqichlardan iborat:

1) hukm yoki boshqa sud qarori yuzasidan protest bildirib berilgan shikoyatlar, arizalar, iltimosnomalar va taqdimnomalarni ko‘rib chiqish;

2) sud qarori yuzasidan protest bildirish yoki buni rad etish haqidagi masalani hal qilish uchun jinoyat ishini talab qilib olish va o‘rganish;

3) protest bildirish;

4) jinoyat ishini protest bo‘yicha nazorat instansiyasi sudida ko‘rib chiqish;

5) qaror qabul qilish va uni e‘lon qilish.

Nazorat instansiyasi sudlari, quyi sudlar yo‘l qo‘ygan xatolarni tuzatib, asossiz va noqonuniy sud qarorlarini bekor qilib, hukmlarni o‘zgartirib va jinoyat ishlari yuritishni to‘xtatib, qonunning to‘g‘ri qo‘llanishini ta‘minlaydilar. Bundan maqsad har bir sodir etilgan jinoyat uchun adolatli jazo berilishiga, hech bir aybsiz shaxs jinoiy javobgarlikka tortilmasligi va jazolanmasligiga erishishdir.

Jinoyat ishlarini nazorat tartibida ko‘rib chiqish qonuniy kuchga kirgan sud qarorlarining qonuniyligi, asosliligini va adolatligini tekshirishga va xatolarni tuzatishga imkon beradi. Bu esa odil sudlov vazifalariga erishish, fuqarolar huquq va manfaatlari muhofaza etilishining kafolatidir.

Nazorat tartibida ish yuritish odil sudlovni amalga oshirishda qonunlarning bir xilda tushunilishi va qo'llanilishini ta'minlab, sud amaliyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

27.2. Qonuniy kuchga kirgan hukm va ajrim (qaror) yuzasidan shikoyat qilish yoki protest bildirish huquqiga ega bo'lgan shaxslar

Protest bildirishda instansiyaviylikka rioya qilinishi kerak. Bu sud nazorati tartibida protest bildirilgan jinoyat ishi, yuqori instansiyada ko'rib chiqilishidan avval, quyi sud-nazorat instansiyasida ko'rilishi kerakligini bildiradi.

Instansiyaviylik jinoyat ishining harakatidagi va bir sud nazorat bosqichidan boshqasiga, eng quyisidan eng yuqorisigacha o'tishidagi qat'iy izchillikdir. Ushbu talabga muvofiq, yuqori sudning nazorat instansiyasi odatda, agar jinoyat ishi unga nisbatan quyi turuvchi sudning nazorat instansiyasida ko'rilmagan bo'lsa, bu ishni o'z yurituviga qabul qilishga haqli bo'lmaydi.

Nazorat tartibidagi protest uni vakolatli shaxs o'z vakolati doirasida va tegishli nazorat instansiyasiga bildirgan taqdirdagina ko'rib chiqish uchun qabul qilinadi. Qonuniy kuchga kirgan ishlar bo'yicha chiqarilgan hukm va ajrim (qaror) ustidan JPKning 498-moddasida ko'rsatilgan shaxslar nazorat tartibida shikoyat berishlari mumkin.

Chiqarilgan hukmlar va ajrimlar (qarorlar) bilan birga ishlarni nazorat tartibida ko'rib chiqishga ular faqat apellatsiya yoki kassatsiya tartibida ko'rib chiqilganidan keyin qonunda protest bildirish huquqi berilgan sud raisi, prokuror yoki ularning o'rinbosarlari protest bildirganlaridagina yo'l qo'yiladi. Bunda quyidagilar protest bildirishga haqli:

1) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi – barcha instansiya sudlarining hukmlari va ajrimlari (qarorlari) ustidan, mamlakatimiz Oliy sudi raisining o'rinbosarlari, Bosh prokuror, uning o'rinbosarlari – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi qarorlaridan tashqari, har qanday sudning hukmlari va ajrimlari (qarorlari) ustidan;

2) Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining raisi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining raislari, Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurori, viloyatlar va Toshkent shahar prokurorlari hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlar – jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlarining hukmlari va ajrimlari ustidan; ishni apellatsiya yoki kassatsiya tartibida

koʻrgan tegishincha Qoraqalpogʻiston Respublikasi jinoyat ishlari boʻyicha Oliy sudi, jinoyat ishlari boʻyicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari sudlov hayʼatlarining ajrimlari ustidan;

3) Oʻzbekiston Respublikasi Harbiy sudining raisi, Oʻzbekiston Respublikasi Harbiy prokurori – okrug va hududiy harbiy sudlarning hukmlari va ajrimlari ustidan, ishni apellatsiya yoki kassatsiya tartibida koʻrgan Oʻzbekiston Respublikasi Harbiy sudining ajrimlari ustidan (JPK 511-m.)

JPKning yuqorida keltirilgan moddasida sanab oʻtilgan shaxslar oʻz vakolatlari doirasida tekshirish va nazorat tartibida protest bildirish haqidagi masalani hal etish uchun har qanday jinoyat ishini suddan talab qilib olishga haqlidirlar.

Ishlarni jinoyat ishlari boʻyicha tuman (shahar) sudlaridan talab qilib olish huquqiga Qoraqalpogʻiston Respublikasi jinoyat ishlari boʻyicha Oliy sudi raisining oʻrinbosari, jinoyat ishlari boʻyicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari raislarining oʻrinbosarlari, Qoraqalpogʻiston Respublikasi prokurorining, viloyatlar va Toshkent shahar prokurorlarining oʻrinbosarlari, tuman, shahar prokurorlari va ularning oʻrinbosarlari ham egadirlar. Bunday huquqqa hududiy sudlar boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Harbiy sudi raisining oʻrinbosarlari, mamlakatimiz Harbiy prokurorining oʻrinbosarlari, okruglar harbiy prokurorlari va ularning oʻrinbosarlari ham egadirlar.

Ishlarni talab qilib olishga fuqarolarning, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning, mansabdor shaxslarning, ishni nazorat tartibida yuritish haqida topshiriq olgan himoyachilarning iltimosnomalari, sudyalar va prokurorlarning taqdimnomalari, ommaviy axborot vositalarining xabarlari, shuningdek ishni talab qilib olish huquqiga ega boʻlgan shaxslarning bevosita shunday qarorga kelishlari sabab boʻladi (JPK 512-m.)

Shikoyat yoki protestda ogʻirroq jinoyatga doir qonun moddalarini qoʻllash zarurligi, jazoni kuchaytirish yoki mahkumning ahvolini ogʻirlashtiradigan boshqa oʻzgarishlar nazarda tutilgan boʻlsa, sudning ayblov hukmini yoki ajrimini (qarorini), shuningdek sudning oqlov hukmini yoxud ishni tugatish toʻgʻrisidagi ajrimini (qarorini) nazorat tartibida qayta koʻrib chiqishga ular qonuniy kuchga kirgandan keyin bir yil mobaynidagina yoʻl qoʻyiladi (JPK 513-m.)

27.3. Talab qilib olingan jinoyat ishini tekshirish va qaror qabul qilish

Nazorat protesti bildirish haqidagi iltimosnoma bir oygacha bo'lgan muddatda, ish talab qilib olinadigan va tekshiriladigan hollarda esa ikki oygacha bo'lgan muddatda ko'rib chiqilishi lozim (JPK 514-m.)

Kelib tushgan iltimosnoma yuzasidan quyidagi qarorlardan biri qabul qilinishi lozim:

1) iltimosnomada keltirilgan vajlar hukm yoxud ajrim (qaror)ning qonuniyligi va asosliligiga shubha tug'dirsa, ishni talab qilib olish haqida;

2) iltimosnomaning o'zida, shuningdek unga qo'shib topshirilgan yoki tekshirish chog'ida talab qilib olingan sud qarorlari nusxasida va boshqa materiallarda iltimosnomada keltirilgan vajlar asossiz bo'lib, protest bildirishga asos bo'la olmasligi ko'rinib tursa, ishni talab qilib olishni rad etish haqida;

3) protest berish vakolatiga ega bo'lgan bo'ysunuvchi prokuror yoki quyi sudning raisi tomonidan ushbu ishga doir hukm yoxud ajrim (qaror)ga protest bildirishni rad etish haqida qaror qabul qilinmagan bo'lsa, iltimosnomani ularga jo'natish haqida.

Nazorat instansiyasining iltimosi bo'yicha qanday qaror qabul qilinmasin, iltimosnoma bilan murojaat etgan shaxsga, korxonaga, muassasa yoki tashkilotga qabul qilingan qaror haqida xabar qilinadi (JPK 515-m.).

Nazorat tartibida talab qilib olingan jinoyat ishini protest bildirish vakolatiga ega bo'lgan shaxs yoki uning topshirig'iga binoan ilgari ushbu ishni ko'rishda qatnashmagan prokuror yoxud sudya tekshiradi.

Hukmni yoki ajrimni (qarorni) qonunga xilof va asossiz deb topgan O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, ularning o'rinbosarlari, Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining raisi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining raislari, Qoraqalpog'iston Respublikasining prokurori, viloyatlar va Toshkent shahar prokurorlari hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlar protest bildiradilar va ishni shu protest bilan birga tegishli nazorat instansiyasi sudiga yuboradilar (JPK 516-m.)

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Raisi va uning o'rinbosarlari, O'zbekiston Respublikasidagi har qanday sudning protest bildirilgan hukmi va ajrimi (qarori) ijro etilishini keltirilgan protest

nazorat tartibida hal qilinguniga qadar to'xtatib turishga haqlidirlar. Qonunning ochiqdan-ochiq buzilganligini tasdiqlovchi dalillar mavjud bo'lgan taqdirda mazkur shaxslar jinoyat ishini talab qilib olish bilan bir vaqtda hukm, ajrim va qarorning ijrosini ular yuzasidan protest bildirilguniga qadar uch oydan oshmaydigan muddatga to'xtatib qo'yishga haqlidirlar (JPK 517-m.).

Protest bergan shaxs protestni qaytarib olishga, yuqori turuvchi prokuror esa o'ziga bo'ysunuvchi prokuror bildirgan protestni qaytarib olishga haqli. Protestni qaytarib olishga faqat nazorat instansiyasi sudi ish ko'rishni boshlaguniga qadar yo'l qo'yiladi. Protest va uni qaytarib olish to'g'risidagi hujjat ishda qoldiriladi (JPK 518-m.).

27.4. Jinoyat ishlarini protestlar bo'yicha nazorat tartibida ko'ruvchi sudlar

Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining rayosatlari mazkur sudlarning jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudlari ko'rgan ishlar bo'yicha chiqarilgan tegishli apellatsiya va kassatsiya ajrimlari ustidan bildirilgan protestlar bo'yicha ishlarni ko'radilar.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining jinoyat ishlari bo'yicha sudlov hay'ati Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlari rayosatlarining qarorlari ustidan, shuningdek mazkur sudlar tomonidan birinchi instansiya tariqasida ko'rilgan ishlar bo'yicha chiqarilgan apellatsiya va kassatsiya ajrimlari ustidan bildirilgan protestlar bo'yicha ishlarni ko'radi.

O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudining rayosati mazkur sudning okrug va hududiy harbiy sudlar tomonidan ko'rilgan ishlar bo'yicha chiqarilgan apellatsiya va kassatsiya ajrimlari ustidan bildirilgan protestlar bo'yicha ishlarni ko'radi. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Harbiy hay'ati O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudi rayosatining qarorlari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudi birinchi instansiya tariqasida ko'rgan ishlar bo'yicha mazkur sud chiqargan apellatsiya va kassatsiya ajrimlari ustidan bildirilgan protestlar bo'yicha ishlarni ko'radi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Rayosati O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudlov hay'atlarining apellatsiya va kassatsiya

ajrimlari ustidan, shuningdek O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi sudlov hay’atlarining nazorat tartibida chiqarilgan ajrimlari ustidan bildirilgan protestlar bo‘yicha ishlarni ko‘radi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumi O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Rayosatining qarorlari ustidan nazorat tartibida bildirilgan protestlar bo‘yicha ishlarni ko‘radi. Zarur hollarda protestlar bo‘yicha ishlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudini, jinoyat ishlari bo‘yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarini, O‘zbekiston Respublikasi Harbiy sudini chetlab o‘tib, nazorat tartibida bevosita O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining sudlov hay’atlari tomonidan ko‘rilishi mumkin (JPK 519-m.).

27.5. Nazorat instansiyasi sudida jinoyat ishini ko‘rish tartibi

Nazorat instansiyasi sudida jinoyat ishi JPKning 506-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga binoan ko‘riladi. Agar O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudining, Qoraqalpog‘iston Respublikasi jinoyat ishlari bo‘yicha Oliy sudining, jinoyat ishlari bo‘yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining rayosatida ishni ko‘rish chog‘ida protestni qanoatlantirish tarafdorlari bilan qarshilar ovozi teng kelib qolsa, protest mahkum (oqlangan shaxs) foydasiga hal qilingan hisoblanadi, mahkumning (oqlangan shaxsning) ahvolini og‘irlashtirish haqidagi masala qo‘yilgan protest esa rad etiladi (JPK 520-m.).

Nazorat instansiyasi sudi birinchi instansiya sudi chiqargan hukmni qonunga xilof va asossiz deb topib, bu hukmni hamda apellatsiya yoki kassatsiya ajrimini, shuningdek nazorat tartibida chiqarilgan ajrimlar va qarorlarni, agar ular tufayli hukm o‘zgarishsiz qoldirilgan bo‘lsa, bekor qiladi yoki o‘zgartiradi. Bunda JPK 490-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan qarorlardan biri qabul qilinishi mumkin.

Protestni ko‘rib chiqayotgan sud oldingi hukm yoki ajrim asossiz ravishda bekor qilingan yoki o‘zgartirilgan, apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ishni ko‘rish chog‘ida qonunning buzilishiga yo‘l qo‘yilgan va bu ajrim yoki qarorni to‘g‘ri chiqarishga ta’sir qilgan yoki ta’sir qilishi mumkin edi deb e’tirof etgan taqdirda apellatsiya yoki kassatsiya instansiyasi sudining ajrimlari, nazorat instansiyasi sudining ajrimlari va qarorlari ham bekor qilinishi yoki o‘zgartirilishi lozim.

Sud nazorat tartibida chiqarilgan ajrim yoki qarorni bekor qilgan ekan, birinchi instansiya sudining hukmini va apellatsiya yoki kassatsiya

instansiyasi sudining ajrimini o'zgartirishlar bilan yoki o'zgartirishsiz o'z kuchida qoldirishga haqlidir (JPK 521-m.).

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumi tushuntirib berganidek, sudlarning quyidagi masalalar bo'yicha hukmlari, ajrimlari va qarorlari qonuniy kuchga kirganidan so'ng bir yil o'tgach, mahkumning holatini yomonlashtiradigan asoslar bo'yicha nazorat tartibida qayta ko'rilishi va bekor qilinishi mumkin emas: mahkumga nisbatan amnistiya hujjatini qo'llash; hukm ijrosini kechiktirish tartibini qo'llash yoki bunday kechiktirish haqidagi taqdimnomani rad etish; mahkumni o'ta xavfli retsivist deb topmaslik yoki yuqori sud instansiyasining hukmdan bunday deb topish haqidagi hal qiluv qarorini olib tashlash; jazoni o'tash muddatini hisoblash; mahkumni kasalligi yoki nogironligi tufayli jazo o'tashdan ozod qilish; mahkumga nisbatan jazodan shartli ravishda muddatidan avval ozod qilishni qo'llash yoki jazoning o'talmagan qismini yengilrog'iga almashtirish; mahkumni jazo o'tash uchun yengilroq rejimdagi axloq tuzatish-mehnat muassasasiga yuborish; shartli hukm qilingan shaxsga belgilangan sinov muddatini qisqartirish.

Taxminiy testlar

1. Nazorat tartibida protest bildirishni rad etish xususida shikoyat qilish mumkinmi?

- A. Ha, mumkin
- B. Yo'q, mumkin emas
- C. Qonunda bu masala tartibga solinmagan
- D. Bu masala ahamiyatga ega emas
- E. Ba'zan shikoyat qilinishi mumkin

2. Hukm va ajrim (qaror)ning ijrosini to'xtatib turishga kim haqli emas?

- A. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining raisi
- B. O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori
- C. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisining o'rinbosari
- D. Oliy Majlis raisi
- E. Tuman prokurori

3. Nazorat tartibida bildirilgan protestni qaytarib olishga kim haqli emas?

- A. Protest bildirgan shaxslar

- B. Yuqori prokuror, agar protestni unga bo'ysunuvchi prokurorlar bildirgan bo'lsa
- C. Oliy sudning raisi, protestni kim bildirganidan qat'i nazar
- D. Qonunda ushbu masala tartibga solinmagan
- E. Qonunda ushbu masala qisman tartibga solingan

4. Nazorat tartibida bildirilgan protest qachongacha qaytarib olinishi mumkin?

- A. Jinoyat ishi nazorat instansiyasi sudida ko'rib chiqilishidan bir sutka avval
- B. Jinoyat ishini nazorat instansiyasi sudida ko'rib chiqish boshlangunicha
- C. Jinoyat ishi, qachon ko'rilishidan qat'i nazar, qaytarib olinishi mumkin
- D. Jinoyat ishi nazorat instansiyasi sudi ko'rib chiqayotgan istalgan paytda qaytarib olinishi mumkin
- E. Qaytarib olish taqiqlangan

5. Nazorat tartibida hukmni va ajrimni (qarorni) bekor qilish yoki o'zgartirish uchun nima asos bo'la olmaydi?

- A. Sud tergovining to'liq emasligi yoki bir tomonlamaligi
- B. Qo'shimcha materiallarning taqdim etilishi
- C. JPK normalarining jiddiy buzilishi
- D. JK normalarining noto'g'ri qo'llanilishi
- E. Jazoning adolatsizligi

Tekshirish uchun savollar

1. Nazorat tartibida ish yuritishning vazifalari va ahamiyati nimada?
2. Nazorat tartibida ish yuritishni qo'zg'atish tartibi qanday?
3. Jinoyat protsessi ishtirokchilaridan qaysi biri qonuniy kuchga kirgan hukm va ajrim (qaror) yuzasidan shikoyat qilish huquqiga ega?
4. Qaysi shaxslar qonuniy kuchga kirgan hukm va ajrim yuzasidan protest bildirish huquqiga ega?
5. Nazorat tartibida tekshirish uchun jinoyat ishi qaysi tartibda talab qilib olinadi?
6. Nazorat tartibida protest bildirish haqidagi iltimos qaysi muddatda ko'rib chiqiladi?
7. Qaysi sudlar jinoyat ishlarini nazorat tartibida bildirilgan protestlar bo'yicha ko'rib chiqadilar?

8. Jinoyat ishini nazorat instansiyasi sudida ko'rib chiqishning protsessual tartibi qanday?

9. Yuqori sudlar nazorat tartibida ajrimlar va qarorlarni bekor qilishi va o'zgartirishining mohiyati nimada?

XXVIII bob. YANGI OCHILGAN HOLATLAR MUNOSABATI BILAN ISH YURITISHNI QAYTADAN BOSHLASH

28.1. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash, uning vazifalari va ahamiyati

Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash, mamlakatimizning amaldagi JPK bo'yicha, jinoyat protsessining mustaqil bosqichi emas, balki nazorat tartibidagi ish yuritish bosqichiga kiradi. Ammo bu jinoyat-protsessual faoliyatning ushbu bosqichi ahamiyatini pasaytirmaydi.

Ish yuritishni qaytadan boshlash orqali muayyan ishni birinchi va keyingi instansiya sudlarida muhokama qilish davomida yo'l qo'yilgan xatolar va suiiste'molliklar aniqlanadi va bartaraf etiladi. Ayblov hukmining qonuniyligi va asosliligini uni bekor qilish yoki yengilroq jazo qo'llash maqsadida tekshirish zarurati yuzaga kelganda yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash muddatlari cheklanmaydi. Ushbu tartibda barcha sud instansiyalarining hukmlari va boshqa hal qiluv qarorlari qayta ko'rilishi mumkin.

Shu bilan birga, ish yuritishni qaytadan boshlash uni jinoyat-protsessual faoliyatning boshqa bosqichlaridan, jumladan, nazorat tartibida ish yuritish bosqichidan ajratib turuvchi bir qator muhim xususiyatlarga ega. Uning asosiy xususiyati ish yuritishni boshlash asoslarining o'ziga xosligidadir.

28.2. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash sabablari, asoslari va tartibi

Yangi ochilgan holatlar tufayli ish yuritishni qo'zg'atish huquqiga prokuror ega. Fuqarolarning murojaatlari, korxonalar, muassasalar va tashkilotlar mansabdor shaxslarining, jamoat birlashmalarining xabarlari, ommaviy axborot vositalarining ma'lumotlari, shuningdek boshqa jinoyat ishlari bo'yicha bevosita tergov yuritish yoki sudda ko'rib chiqish

jarayonida olingan ma'lumotlar yangi ochilgan holatlar tufayli ish yuritishni qo'zg'atishga sabab bo'ladi.

JPK 522-moddasining 1–3-bandlarida nazarda tutilgan holatlardan biri bo'yicha yetarli ma'lumotlar bo'lsa, prokuror jinoyat ishini qo'zg'atadi, keyin ish umumiy tartibda tergov qilinadi va ko'rib chiqiladi.

Prokuror yangi ochilgan holatlar tufayli ish yuritishni qo'zg'atishga asos yo'q deb hisoblasa, o'z qarori bilan ish qo'zg'atishni rad etadi. Bu haqda ish qo'zg'atishni so'rab iltimosnoma bilan murojaat qilgan shaxsga xabar berilib, unga qaror yuzasidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilish huquqi tushuntiriladi (JPK 524-m.).

Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlashga quyidagilar asos bo'ladi:

1) jabrlanuvchi yoki guvohning bila turib yolg'on ko'rsatuv yoxud ekspertning bila turib yolg'on xulosa bergani, shuningdek ashyoviy dalillar, tergov hamda sud harakatlari bayonnomalari va boshqa hujjatlar soxta ekanligi yoki bila turib yolg'on tarjima qilingani qonunga xilof va asossiz hukm yoki ajrim (qaror) chiqarilishiga sabab bo'lganligi sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanganligi;

2) ish bo'yicha tergov o'tkazgan surishtiruvchi yoki tergovchi yoxud tergovning borishi ustidan nazorat qilgan prokuror tomonidan qonunga xilof va asossiz hukm yoki ajrim (qaror) chiqarishga olib kelgan jinoiy suiiste'mollarga yo'l qo'yilgani sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanganligi;

3) mazkur ishni ko'rish chog'ida sudyalarning jinoiy suiiste'mollarga yo'l qo'ygani sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanganligi;

4) hukm yoxud ajrim (qaror) chiqarish chog'ida sudga ma'lum bo'lmagan, o'z holicha yoki ilgari aniqlangan holatlar bilan birga mahkumning aybsizligidan yoxud u hukm etilganiga nisbatan og'irlik darajasi bo'yicha boshqa jinoyat sodir etganligidan yoxud oqlangan yoki ishi tugatilgan shaxsning aybdorligidan dalolat beradigan boshqa holatlar (JPK 522-m.).

Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ayblov hukmini mahkumning manfaatini ko'zlab qayta ko'rib chiqish hech qanday muddatlar bilan cheklanmaydi. Mahkumning o'limi uni rehabilitatsiya qilish maqsadida ish yuritishni yangi ochilgan holatlar munosabati bilan qaytadan boshlashga to'sqinlik qilmaydi.

Oqlov hukmini yoki ishni tugatish haqidagi sudning ajrimini (qarorini) qayta ko'rish, shuningdek sudning ayblov hukmini va ajrimini

(qarorini) jazoning yengilligi yoki og'irroq jinoyatga doir qonuni qo'llash zarurligi sababli qayta ko'rish faqat Jinoyat kodeksining 64-moddasida belgilangan javobgarlikka tortish muddati davomida va yangi holatlar ochilgan kundan e'tiboran bir yildan kechiktirmasdan amalga oshirilishi mumkin.

Yangi holatlar ochilgan kun quyidagicha hisoblanadi:

1) JPK 522-moddasining 1–3-bandlarida nazarda tutilgan hollarda – soxta dalillar taqdim etganlikda, bila turib noto'g'ri tarjima qilganlikda yoki ish bo'yicha tergov yuritishda yoxud ishni sudda ko'rishda jinoiy suiiste'mol sodir etganlikda aybli shaxslarga nisbatan chiqarilgan hukm qonuniy kuchga kirgan kun;

2) JPK 522-moddasining 4-bandida nazarda tutilgan hollarda – yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash to'g'risida prokuror qaror chiqargan kun (JPK 523-m.).

Yangi ochilgan holatlar yuzasidan tergov o'tkazish qonun bo'yicha jinoyat ishini qo'zg'atish uchun asos bo'ladigan holatlarni aniqlash bilan cheklanadi. Bunda JPKda nazarda tutilgan qoidalarga rioya qilingan holda so'roq qilish, ko'zdan kechirish, ekspertiza o'tkazish va boshqa zarur tergov harakatlari o'tkazish mumkin (JPK 525-m.)

Ish yuritishni qaytadan boshlashga asoslar mavjud bo'lganda prokuror ishni sudga yuboradi. JPK 522-moddasining 1–3-bandlarida nazarda tutilgan hollarda ish sudga prokurorning protesti hamda qonuniy kuchga kirgan hukmning nusxasi bilan, o'sha moddaning 4-bandida nazarda tutilgan hollarda esa, tergov materiallari bilan birgalikda yuboriladi.

Ish yuritishni qaytadan boshlash uchun asoslar bo'lmasa, prokuror o'z qarori bilan ishni tergov qilishni tugatadi. Bu haqda manfaatdor shaxslarga xabar beriladi va ularga qaror ustidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat qilish huquqi tushuntiriladi (JPK 526-m.).

Shunday qilib, yangi ochilgan holatlarni tekshirish prokurorning qattiq nazoratidadir. Aksincha bo'lishi ham mumkin emas, chunki amaliyotda yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash ko'p uchramaydi. Bu ish yuritishni qaytadan boshlash asoslarini puxta tekshirish va bunday asoslar qay tariqa tekshirilayotganini nazorat qilishni talab etadi.

28.3. Sudning yangi ochilgan holatlar tufayli ish yuritishni qaytadan boshlash haqidagi masalani hal qilishi

Prokurorning yangi ochilgan holatlar tufayli ish yuritishni qaytadan boshlash to'g'risidagi protesti:

1) tuman (shahar) sudlari va garnizon harbiy sudlari hukm yoki ajrim chiqargan ishlar bo'yicha – tegishli yuqori sudning rayosatida;

2) Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudi, viloyatlar hamda Toshkent shahar sudlari, shuningdek Qurolli Kuchlarning harbiy sudi hukm, ajrim, qaror chiqargan ishlar bo'yicha – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining tegishli hay'atlarida;

3) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi hukm va ajrim chiqargan ishlar bo'yicha – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Rayosatida;

4) O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Rayosati yoki Plenumi qaror chiqargan ishlar bo'yicha – O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining Plenumida ko'rib chiqiladi (JPK 527-m.).

Taxminiy testlar

1. Yangi ochilgan holatlar tufayli ish yuritishni qaytadan boshlash asoslari nimalardan iborat?

A. Jabrlanuvchi yoki guvoh bila turib yolg'on ko'rsatuvlar berganligining yoxud ekspert xulosasi yolg'onligining, dalillar soxtalash-tirilganligining aniqlanishi

B. Surishtiruvchi, tergovchi yoki prokurorning noqonuniy va asossiz hukm yoki ajrim (qaror) chiqarilishiga olib kelgan jinoiy suiiste'molliklarining aniqlanishi

C. Sudyaning ushbu jinoyat ishini ko'rib chiqishda mansabini jinoiy suiiste'mol qilganligining aniqlanishi

D. Sudga hukm yoki ajrim (qaror) chiqarayotganida ma'lum bo'lmagan hamda mahkumning aybsizligidan yoki uning boshqa og'irlikdagi jinoyatni sodir etganligidan dalolat beruvchi o'zga holatlar

E. Barcha javoblar to'g'ri

2. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash muddatlari qanday?

A. Ish yuritishni qaytadan boshlash muddatlari hukmning ayblov yoki oqlov hukmi ekanligiga bog'liq

B. Bir yil davomida

C. Jazoni ijro etish muddati davomida

D. Jinoiy javobgarlikka tortish muddati davomida

E. Ayblov hukmini mahkumning foydasiga qaytadan ko'rish muddati cheklanmagan, oqlov hukmini og'irroq jinoyat haqidagi qonunni qo'llash maqsadida qaytadan ko'rib chiqishga esa javobgarlikka tortish muddati davomidagina va yangi holatlar aniqlangan kundan boshlab ko'pi bilan bir yil davomida yo'l qo'yiladi

3. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash huquqi kimga tegishli?

A. Surishtiruvchi, tergovchi, prokurorga

B. Tergov bo'linmasining boshlig'iga

C. Prokurorga

D. Sudya yoki sudga

E. A, V, S, D

4. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlashga nima sabab bo'ladi?

A. Bevosita tergov va boshqa ishlarni ko'rib chiqish davomida olingan ma'lumotlar

B. Fuqarolarning murojaatlari, mansabdor shaxslar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalarining xabarlari, ommaviy axborot vositalarining xabarlari

C. Mahkumning arizasi yoki iltimosi

D. Fuqarolarning murojaatlari, mansabdor shaxslar, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalarining xabarlari, ommaviy axborot vositalarining xabarlari, bevosita tergov va boshqa ishlarni ko'rib chiqish davomida olingan ma'lumotlar

E. Imzosiz arizalar

5. Yangi ochilgan holatlarni tekshirish doirasi qanday?

A. Ilgari qo'yilgan ayblov

B. Mahkumning aybsizligidan dalolat beruvchi yangi faktlar

C. Mahkumning og'irroq jinoyat sodir etganligidan dalolat beruvchi yangi faktlar

D. Yangi ochilgan holatlarni tekshirish doirasi qonun bo'yicha jinoyat ishi qo'zg'atish uchun asos bo'ladiganlarini aniqlash bilan cheklanadi

E. Mahkum soxtalik bilan o'zini o'zi ayblaganligi va og'ir jinoyat sodir etgan boshqa shaxsning aybini o'ziga olganligi faktlarining aniqlanishi

Tekshirish uchun savollar

1. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlashning vazifalari va ahamiyati nimalardan iborat?
2. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlashning asoslari va sabablari nimadan iborat?
3. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash uchun qonunda qanday muddatlar belgilangan?
4. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash tartibi qanday?
5. Yangi ochilgan holatlar yuzasidan tergov o'tkazish doirasi qanday?
6. Yangi ochilgan holatlar yuzasidan tergov o'tkazish borasida prokuror qanday vakolatlarga ega?
7. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash haqidagi masalalarni qaysi sudlar hal qiladi?
8. Ish yuritishni qaytadan boshlash masalasini ko'rib chiqishda sud muhokamasining tartibi qanday?
9. Sud yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash haqidagi masalani qanday hal qiladi?

XXIX bob. HUKMNI IJRO ETISH BOSQICHI

29.1. Hukmni ijro etish bosqichi, uning vazifalari va ahamiyati

Jinoyat protsessi oldida turgan vazifalar qonuniy, asosli va adolatli hukm chiqarish, shuningdek uni o'z vaqtida va aniq bajarish orqali amalga oshiriladi.

Hukmni ijro etish – jinoyat protsessining yakunlovchi (oxirgi) bosqichi bo'lib, jinoyat sodir etishda aybdor deb topilgan shaxslarga tayinlangan jazoning ijro etilishini, mahkumlarning axloqini tuzatish, ularning konstitutsiyaviy huquq, erkinlik va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish, shuningdek retsdiv jinoyatchilikning oldini olish jarayonlarini protsessual va jinoyat-ijroiya qonun hujjatlari talablariga qat'iy muvofiq holda ta'minlashdan iborat.

Ushbu maqsadga haqiqatda erishish quyidagilarga bog'liq:

- sodir etilgan qilmishning og'irligiga to'liq mos keluvchi jazoni tayinlashda odillik;
- jinoiy jazoni ijro etuvchi organlar faoliyatining samaradorligi;
- ushbu bosqichda yuzaga keladigan masalalarni to'g'ri hal qilish.

Hukmni ijro etish bosqichining ahamiyati har bir jinoyatchi adolatli jazoga tortilishi uchun jinoyat protsessi vazifalarining bajarilishiga yordam berishidadir. Hukmning samarali ijro etilishi fuqarolarda har bir jinoyat uchun jazoning muqarrarligiga bo'lgan ishonchni hosil qilishga yordam beradi va bu jinoyatlar sodir etilishining oldini olishga xizmat qiluvchi omil vazifasini bajaradi.

29.2. Hukmni ijro etish asoslari va shartlari

Jinoiy jazoni ijro etish maqsadiga erishishda JPK normalarini amalga oshirish bilangina cheklanib bo'lmaydi, chunki ushbu jarayon jazoni ijro etish mexanizmlarining ham ishlashini taqozo etadi. Shu bois Jinoyat-ijroiya kodeksi (JIK) normalariga murojaat etishimiz asosli va maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston Respublikasi JIK 5-moddasiga muvofiq, jazoni ijro etish asoslarini sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi, ajrimi, qarori, shuningdek amnistiya yoki afv etish hujjatlari tashkil qiladi.

Hukm uning ustidan apellatsiya shikoyati berish va protest bildirish muddati o'tishi bilan qonuniy kuchga kiradi. Apellatsiya shikoyati berilgan yoki protest bildirilgan taqdirda hukm, agar u bekor qilinmagan bo'lsa, ishni yuqori sud ko'rib chiqqan kuni qonuniy kuchga kiradi. Apellatsiya instansiyasining hukmi va ajrimi ular chiqarilgan kundan e'tiboran qonuniy kuchga kiradi.

Mahkumlar ikki va undan ortiq bo'lgan taqdirda, basharti shulardan loaqal biriga nisbatan hukm ustidan shikoyat berilgan yoki protest bildirilgan bo'lsa, yuqori sud ishni ko'rib chiqquniga qadar mahkumlarning hammasiga nisbatan hukm qonuniy kuchga kirmay turadi.

Hukm qonuniy kuchga kirgan yoki ish apellatsiya instansiyasi sudidan qaytarilgan kundan boshlab uch kundan kechikmay, hukm chiqargan sud tomonidan ijro ettiriladi. Ish faqat birinchi instansiya sudiga yuborilishi lozim, prokurorga yoki boshqa sudga yuborilishi mumkin emas (JPK 528-m.).

Qonunda hukmlarning ayrim turlarini ijro etishning alohida tartibi va muddati nazarda tutilgan. JPKning 529-moddasiga muvofiq, sud hukmni e'lon qilgach, sud majlisi zalida quyidagilarni darhol qamoqdan ozod qiladi: 1) oqlangan shaxsni; 2) jazo tayinlanmagan mahkumni; 3) jazodan ozod etilgan mahkumni; 4) ushlab turish yoki ehtiyot chorasini qo'llash oqibatida qamoqda bo'lgan vaqtdan yoxud nazorat tartibida

bekor qilingan hukmga binoan shu ish bo'yicha jazoni o'tagan vaqtdan ko'p bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum etilgan mahkumni; 5) shartli ravishda ozodlikdan mahrum etilgan mahkumni; 6) ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmagan jazoga mahkum etilgan shaxsni.

Birinchi instansiya sudining ajrimi shu ajrim ustidan kassatsiya tartibida xususiy shikoyat berish va xususiy protest bildirish muddati o'tishi bilan yoxud shikoyat yoki protest bildirilgan taqdirda ish yuqori sudga ko'rib bo'linganidan keyin qonuniy kuchga kiradi va ijro etiladi.

Sudning shikoyat berilishi, protest bildirilishi mumkin bo'lmagan ajrimi shu ajrim chiqarilishi bilanoq darhol kuchga kiradi va ijro etiladi. Jinoyat ishini tugatish haqidagi sud ajrimining ayblanuvchini yoki sudlanuvchini qamoqdan ozod qilishga oid qismi darhol ijro etilishi lozim.

Kassatsiya instansiyasi sudining ajrimi u e'lon qilingan paytdan qonuniy kuchga kiradi.

Yuqori instansiya sudining ajrimi, qarori JPKning 497-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga rioya qilib ijro ettiriladi, ya'ni ajrim (qaror) chiqarilganidan keyin u uzog'i bilan besh sutka ichida jinoyat ishi bilan birga qo'shib uni ijro ettirish vakolatiga ega bo'lgan sudga yuboriladi. Jinoyat ishi qo'shimcha tergovga jo'natilgan taqdirda esa – ayblov xulosasini tasdiqlagan prokurorga ijro etish uchun yuboriladi.

Agar ajrim (qaror)ga ko'ra mahkum qamoqdan ozod qilinishi lozim bo'lsa, ajrim (qaror) sud zalining o'zida ijro etiladi va uning nusxasi ushbu ajrim (qaror) chiqarilganidan keyin 24 soatdan kechiktirilmay jazoni ijro etish muassasasining ma'muriyatiga yuboriladi.

Qonuniy kuchga kirgan hukmning xususiyatlari uning barqarorligi, shubhasizligi, alohidaligi va majburiyligida namoyon bo'ladi. Hukmning barqarorligi shundaki, u qonun kuchiga ega bo'ladi va qonuniylik, asoslilik va adolatlilik talablariga javob bermasa ham, kassatsiya tartibida uning ustidan shikoyat qilinishi va protest bildirilishi mumkin emas. Xato faqat nazorat tartibida tuzatilishi mumkin.

Hukmning majburiyligi uning O'zbekiston Respublikasining butun hududida bajarilishi shart ekanligini bildiradi.

Sud hukmida mavjud topshiriqlarning amalga oshishi uni ijro etishning mohiyatini tashkil qiladi. Ushbu mohiyat quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- a) hukmni qonunda belgilangan tartibda ijro ettirish;
- b) sudning hukm ijrosini nazorat qilishi;

d) axloq tuzatish ta'siri ko'rsatish jarayoni;

ye) jazoni ijro etishda yuzaga keladigan masalalarni hal qilish.

Sud hujjatlarini ijro etish bosqichi O'zbekiston Respublikasining jinoyat-ijroiya qonun hujjatlarining normalari bilan tartibga solingan bo'lib, ularda quyidagilar belgilagan:

– jinoiy jazoni, boshqa jinoiy-huquqiy ta'sir choralarini ijro etish prinsiplari, tartibi va shartlarini;

– mahkumlarning huquqiy maqomini;

– mahkumlarni axloqan tuzatish vositalari hamda ularni qo'llash tartibini;

– mahkumlarni jazoni o'tashdan ozod qilish tartibini;

– mahkumlarni axloqan tuzatishda davlat hokimiyati va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining, korxonalar, muassasa, tashkilotlarining, jamoat birlashmalari va fuqarolarning ishtiroki.

Jinoyat-ijroiya qonun hujjatlari qonuniylik, adolat, insonparvarlik, demokratizm, jazoni ijro etishda differentsiatsiya va individuallashtirishga rioya etish, majburlov vositalarini oqilona qo'llash va mahkumlarning qonunga itoatkor xulq-atvorini rag'batlantirish prinsiplariga asoslanadi.

Mahkumlarni axloqan tuzatishning asosiy vositalariga jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi), mehnat va tarbiyaviy ta'sirning boshqa choralari; ta'lim va kasb tayyorgarligi kiradi. Ushbu vositalar jazo turini, sodir etilgan jinoyatning xususiyati va ijtimoiy xavflilik darajasini, shuningdek mahkumning shaxsi va xulq-atvorini inobatga olgan holda qo'llaniladi.

29.3. Hukmni, ajrimni va qarorni ijro ettirish tartibi

Hukm, ajrim va qarorni ijro ettirish ularni qabul qilgan sud zimmasiga yuklatiladi. Hukmni ijro etish to'g'risidagi farmoyishni sudya yoki sud raisi hukmni ijro etish majburiyati yuklatilgan organga hukmning nusxasi bilan birgalikda yuboradi. Ish apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rilganda hukm o'zgartirilgan bo'lsa, hukm nusxasiga apellatsiya, kassatsiya yoki nazorat instansiyasi sudning ajrimi yoxud qaroridan nusxa ilova qilinadi.

Hukmni ijro etuvchi organlar uning ijro etilganligi haqida hukmni chiqargan sudga darhol xabar beradi. Jazoni ijro etish muassasasining ma'muriyati mahkum jazoni qayerda o'tayotgani haqida hukmni chiqargan sudga xabar berishi shart.

Sud qarorini o‘z vaqtida yoki to‘liq bajarmaslik qonun hujjatlariga binoan javobgarlikka sabab bo‘ladi. Qonuniy kuchga kirgan hukmning nusxasi zarur hollarda mahkumning ish, o‘qish yoki yashash joyiga yuboriladi. Ushbu hukm haqida zarur hollarda matbuot yoki boshqa ommaviy axborot vositalari orqali jamoatchilikka ma’lum qilinadi.

Sud mahkumni harbiy unvonidan yoki maxsus unvonidan mahrum etish to‘g‘risida qaror chiqargan bo‘lsa, hukmning nusxasini ijro etish uchun ana shu unvonni bergan organga yuboradi. Sud davlat mukofotlari bilan taqdirlangan yoki oliy harbiy yoxud maxsus unvonga ega bo‘lgan shaxsga nisbatan ayblov hukmini chiqarishda uni ana shu mukofotlar yoki unvonlardan mahrum etish to‘g‘risida tegishli organga taqdimnoma kiritishning maqsadga muvofiqligi masalasini hal qiladi.

Hukmning jarima solish va boshqa mulkiy undirishlar qismini ijro etish uchun ijro varaqalari yoki ularning dublikatlari mahkumning yashash joyi yoki jazoni o‘tash joyidagi sud ijrochilariga yuboriladi.

Qamoqda saqlanayotgan mahkumni ozodlikdan mahrum etish to‘g‘risidagi hukm qonuniy kuchga kirgani va ijro ettirilishi haqida sud mahkumning oilasini xabardor qilishi shart. Qamoqda saqlanayotgan mahkum bilan uchrashuvlarga hukmni ijro ettirishdan avval JPKning 477-moddasi asosida ruxsat etiladi.

Sud mahkumning voyaga yetmagan farzandlarini muassasalarning, qarindoshlarining yoki boshqa shaxslarning homiyligiga berish to‘g‘risida qaror qabul qilgan bo‘lsa, sud bu haqda bolalar turgan joydagi vasiylik organiga, shuningdek mahkumga xabar beradi.

Mahkumning qarovsiz qolgan mol-mulki va turar joyini qo‘riqlash choralarini ko‘rish zarurligi to‘g‘risida sud mol-mulk va turar joy joylashgan yerdagi hokimlikka yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organiga xabar qiladi, bu haqda mahkumni xabardor etadi (JPK 531-m.).

JPK 531-moddasining sakkizinchi qismidagi «mol-mulknii musodara qilish» degan so‘zlar chiqarib tashlandi. 539-moddadagi ibora «ichki ishlar idoralari» degan so‘zlar bilan almashtirildi. JPK 546-moddasining birinchi qismidagi «garnizon harbiy sudyasi tomonidan ana shunday turdagi jazolarning muddati tugagach, ko‘mondonlikning iltimosiga binoan JPKning 545-moddasida nazarda tutilgan tartibda ko‘rib chiqiladi» degan so‘zlar «okrug harbiy sudining yoki hududiy harbiy sudining sudyasi tomonidan ana shunday jazolarning muddati tugagach,

qo‘mondonlikning iltimosnomasiga asosan ko‘rib chiqiladi» degan so‘zlar bilan almashtirilsin deb ko‘rsatilgan¹.

Hukmlar, ajrimlar va qarorlarni ijro etishda fuqaroviy da‘vo hamda boshqa mulkiy undiruvlarga oid qismi bo‘yicha yuzaga keladigan masalalar fuqarolik protsessual qonun hujjatlari hamda sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hal etiladi.

29.4. Hukm, ajrim, qarorni ijro etuvchi organlar

Birinchi va ikkinchi guruh nogironi bo‘lib qolgan shaxslarni ozodlikdan mahrum etish tarzidagi jazoni o‘tashdan ozod qilish to‘g‘risidagi, hukm ijrosini kechiktirish to‘g‘risidagi, hukmni ijro qilmaslik to‘g‘risidagi, jarima solishni va axloq tuzatish ishlarini jazoning boshqa turi bilan almashtirish to‘g‘risidagi, axloq tuzatish ishlari o‘talgan vaqtni umumiy mehnat stajiga qo‘shish to‘g‘risidagi, ruhiy kasal shaxslarga qo‘llanayotgan tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari o‘zgartirish yoki bekor qilish to‘g‘risidagi, alkogolizm yoki giyovandlikka muhtalo bo‘lgan shaxslarga nisbatan majburiy davolash choralari qo‘llash, uzaytirish yoki to‘xtatish to‘g‘risidagi fuqaroviy da‘vo hamda boshqa mulkiy undiruvlarga oid qismi bo‘yicha masalalarni, shuningdek hukmni ijro etishda yuz beradigan har qanday shubha va noaniqliklarni hukmni chiqargan sud hal qiladi. Basharti hukm uni chiqargan sud faoliyat ko‘rsatayotgan hududdan tashqarida ijro etilayotgan bo‘lsa, bu masalalar teng darajadagi sud tomonidan hal etiladi, hukm ijro etilayotgan hududda teng darajadagi sud bo‘lmasa, yuqori sud tomonidan hal etiladi. Bunday hollarda ajrimning nusxasi hukm chiqargan sudga jo‘natiladi.

Jarima tariqasidagi jazoni sud ijro etadi. Bunday jazoga hukm qilingan shaxs jarimani hukm qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab uch oylik muddat ichida ixtiyoriy ravishda to‘lashi shart. Agar belgilangan muddatda jarimani to‘liq miqdorda to‘lash imkoni bo‘lmasa, sud mahkumning iltimosiga ko‘ra hukmning ijrosini JPKning 533-moddasida belgilangan tartibda kechiktirishi yoki mahkumning moddiy

---

¹ Qarang: Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида»ги 2007 йил 24 сентябрь қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007. – №39. – 401-м.

ahvolini inobatga olgan holda jarimani olti oylik muddat ichida bo‘lib-bo‘lib to‘lashga ruxsat etishi mumkin.

Mahkumning jarimani to‘lashdan bo‘yin tovlashi bu jazoni Jinoyat kodeksining 44 va 82-moddalarida nazarda tutilgan tartibda va doirada boshqa jazo bilan almashtirishga sabab bo‘ladi. Ichki ishlar idoralariga qonun bilan muayyan huquqdan mahrum qilish, axloq tuzatish ishlari, qamoq, ozodlikdan mahrum etish va umrbod ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazolarni ijro etish vazifasi yuklatilgan.

Muayyan huquqdan mahrum qilish va axloq tuzatish ishlari jazosini mahkum yashaydigan joydagi ushbu organlarning jazolarni ijro etish inspeksiyasi ijro etadi. Uning vazifasiga quyidagilar kiradi:

– bunday turdagi jazolarga hukm qilingan shaxslarni hisobga olish, mahkumlarning ish joyidagi ma‘muriyatga tegishli ko‘rsatmalar yuborish;

– ma‘muriyatning hukm talablarini bajarishini tekshirish va mahkumlarning xulq-atvorini nazorat qilish, ushbu jazolarni bajarishdan bo‘yin tovlovchi shaxslarga qonunda nazarda tutilgan choralarni ko‘rish.

Qamoq – ozodlikdan mahrum etish emas, balki JKning 48-moddasida sud hukmi bilan belgilangan va ozodlikni bir oydan olti oygacha bo‘lgan muddatga jiddiy cheklovchi mustaqil jazo turi sifatida nazarda tutilgan.

Qamoq jazosiga hukm qilingan shaxslar jazoni hukm chiqarilgan joydagi maxsus qamoq uylarida boshqalardan qattiq ajratilgan sharoitda o‘taydilar. Mahkumlar jazoni o‘tash uchun qamoq uylariga tergov hibsonasining ma‘muriyati hukm qonuniy kuchga kirganligi to‘g‘risida sud xabarnomasini olgan kundan boshlab uch kun ichida jo‘natiladi.

Mahkumlarning qamoq jazosini o‘tash sharoitlari va tartibi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

– birinchi marta qamoq jazosiga hukm qilingan shaxslarni ilgari qamoq yoki ozodlikdan mahrum etish tariqasidagi jazoni o‘tagan shaxslardan, erkaklarni ayollardan, voyaga yetmaganlarni katta yoshdagilardan alohida saqlash;

– qamoq jazosiga hukm qilingan shaxslarning maishiy-yashash sharoitlari belgilangan gigiyena va sanitariya qoidalariga mos bo‘lishi shart. Ular ikki kishilik, to‘rt kishilik va umumiy kameralarda saqlanadilar. Bir mahkumga to‘g‘ri keladigan yashash maydoni normasi ikki yarim kvadrat metrdan kam bo‘lishi mumkin emas. Mahkumga yotish uchun alohida joy, ko‘rpa-to‘shak va choyshab, shuningdek tergov hibsonalariga qamoqda turgan shaxslar uchun qonun hujjatlarida

belgilagan norma bo'yicha ovqat beriladi. Qamoq uyining kameralari radioeshittirish tarmog'i bilan jihozlanadi. Mahkumlarga stol ustida o'ynaladigan o'yinlar, gazetalar, jurnallar beriladi, ular kutubxonadan foydalanish, soni cheklanmagan holda xat-yozishmalar olish va jo'natish (ammo ularning yozishmalari nazorat qilinishi kerak), pul jo'natmalari olish va yuborish, posilka va banderollar jo'natish huquqiga ega.

Mahkumlarga uchrashuvlar, telefon orqali so'zlashuvlar, posilkalar olish, oziq-ovqat mahsulotlari sotib olish qattiq cheklangan va odatda ruxsat etilmaydi. Ayrim mahkumlarga yoki alohida sharoitlar mavjud bo'lganda ushbu qoidadan istisnolar nazarda tutilgan.

Voyaga yetmagan mahkumlarga yaqin qarindoshlari bilan har oyda bir marta muddati uch soatgacha bo'lgan qisqa muddatli uchrashuv imkoniyati beriladi.

Mahkuma homilador ayollar va yonida bolasi bor ayollargina, shuningdek shifokorning xulosasiga ko'ra davolanishga va kuchli ovqat bilan ta'minlanishga muhtoj deb topilgan bemorlarga tibbiy xulosada belgilangan miqdorda va turda yo'qlovlar olishga ruxsat etiladi.

Qamoq jazosiga hukm qilingan shaxslar qamoq uyining xo'jalik xizmatiga oid ishlariga haftasiga to'rt soatgacha bo'lgan muddatga haq to'lamagan holda jalb etilishlari mumkin. Bunday uylarning ma'muriyati mahkumlar bilan tarbiyaviy ish olib boradi. Ularga yaxshi xulq-atvor uchun quyidagi rag'batlantirish choralari qo'llanilishi mumkin: tashakkur e'lon qilish, ilgari qo'llanilgan intizomiy jazoni muddatidan oldin olib tashlash, har kungi sayr vaqtini bir soatga ko'paytirish.

Jazoni o'tash tartibini buzganligi uchun mahkumlarga quyidagi intizomiy jazo choralari qo'llanilishi mumkin: ogohlantirish, hayfsan, o'n sutkagacha bo'lgan muddatga, ayollar va voyaga yetmaganlarni esa – 7 sutkagacha bo'lgan muddatga karserga kiritib qo'yish, har kungi sayrning rag'batlantirish tariqasida ko'paytirilgan muddatini bekor qilish.

Ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo ijrosini jazoni ijro etish muassasalari amalga oshiradi. Jazoni ijro etish muassasalariga quyidagilar kiradi:

- jazoni ijro etish muassasalari;
- tarbiya muassasalari;
- turmalar;
- ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan va xo'jalik xizmatiga oid ishlarni bajarish uchun qoldirilgan shaxslarga mo'ljallangan tergov hibsonalari.

Voyaga yetgan mahkumlar uchun mo'ljallangan muassasalar saqlash rejimining turlariga ko'ra quyidagilarga bo'linadi:

– ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan jinoyatlar uchun hukm etilgan shaxslar, shuningdek umumiy va qattiq tartibli muassasalardan yoki tarbiya muassasalaridan o'tkazilgan mahkumlar saqlanadigan manzil-muassasalar;

– umumiy tartibli muassasalar ozodlikdan mahrum etishga birinchi marta hukm qilingan shaxslarni saqlash uchun mo'ljallangan bo'lib, quyidagilarga bo'linadi: 1) qasddan uncha og'ir bo'lmagan jinoyat sodir etganlik uchun; 2) og'ir jinoyat sodir etganlik uchun; 3) ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tagan va qasddan jinoyat sodir etganlik uchun qayta sudlangan ayollar uchun.

– qattiq tartibli muassasalar quyidagilarga bo'linadi:

1) o'ta og'ir jinoyat sodir etganlik uchun birinchi marta ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslar saqlanadigan muassasalar;

2) ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tagan va qasddan jinoyat sodir etganlik uchun qayta sudlangan erkaklar saqlanadigan muassasalar;

3) ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tagan va o'ta og'ir jinoyat sodir etganlik uchun yana sudlangan ayollar, shuningdek o'ta xavfli retsividist deb topilgan ayollar saqlanadigan muassasalar;

– maxsus tartibli muassasalar ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan, o'ta xavfli retsividist deb topilgan, shuningdek umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi afv etish tartibida ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan almashtirilgan erkaklarni saqlash uchun mo'ljallangan;

– umumiy tartibli tarbiya muassasalari quyidagilarga bo'linadi:

a) ehtiyotsizlik oqibatida sodir etilgan jinoyat uchun hukm qilingan voyaga yetmagan shaxslar saqlanadigan muassasalar;

b) qasddan uncha og'ir bo'lmagan va og'ir jinoyat sodir etganlik uchun birinchi marta ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan voyaga yetmaganlar saqlanadigan muassasalar;

v) o'ta og'ir jinoyat sodir etganlik uchun birinchi marta ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan voyaga yetmaganlar saqlanadigan muassasalar;

g) ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o'tagan va qasddan jinoyat sodir etganlik uchun qayta sudlangan ayol jinsiga mansub voyaga yetmagan shaxslar saqlanadigan muassasalar;

– kuchaytirilgan tartibli tarbiya muassasalari ilgari qasddan sodir etgan jinoyati uchun ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni o‘tagan va qasddan jinoyat sodir etganlik uchun qayta sudlangan erkak jinsiga mansub voyaga yetmagan shaxslarni saqlab turishga mo‘ljallangan muassasalar;

– turmalar turma qamog‘iga hukm qilingan shaxslarni, shuningdek umumiy va qattiq tartibli muassasalardan jazoni o‘tash tartibini ashaddiy buzganligi uchun o‘tkazilgan shaxslarni saqlash uchun mo‘ljallangan.

Ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxslar tergov hibsxonasining ma‘muriyati hukm qonuniy kuchga kirganligi to‘g‘risida sud xabarnoma olgan kundan boshlab 10 kun ichida jazoni ijro etish uchun jo‘natiladi.

Jazoni ijro etish muassasasining ma‘muriyati mahkum yetib kelgan kundan boshlab uch kun ichida bu haqda hukm chiqargan sudni xabardor qilishi, shuningdek mahkumning oilasiga muassasa manzilini ko‘rsatib, hamda mahkumning yozishma olib borish, uchrashuv, posilka, yo‘qlov va banderollar olish, telefon orqali so‘zlashuv huquqlarini tushuntirib, xabarnoma yuborishi shart.

Muassasaga yetib kelgan mahkumlar ularning shaxsini o‘rganish va sharoitga moslashib olishlari uchun 15 sutkagacha muddatga, odatda qabul bo‘limiga joylashtiriladi. Ularga jazoni o‘tash tartibi va shartlari to‘g‘risida kerakli axborot beriladi, shuningdek ularning huquqlari va majburiyatlari tushuntiriladi.

Ozodlikdan mahrum etishga hukm qilingan shaxs odatda butun jazo muddatini bitta muassasada o‘taydi. Qonunda erkaklar va ayollar, voyaga yetmagan va katta yoshlilar, ozodlikdan mahrum etishga birinchi marta hukm qilingan shaxslar va ilgari bu jazo turini o‘tagan mahkumlar alohida-alohida saqlanish belgilangan.

Quyidagilar boshqa mahkumlardan batamom ajratilib, shuningdek alohida-alohida saqlanadi: o‘ta xavfli retsidivistlar; umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi afv etish tartibida ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan almashtirilgan; ajnabiy fuqarolar va fuqaroligi bo‘lmagan mahkumlar; sud va huquq-tartibotni muhofaza qiluvchi organlarning sobiq xodimlariga mansub mahkumlar; turli yuqumli kasalliklarga chalingan mahkumlar.

Jazodan ko‘zlangan maqsadga erishish uchun jazoni ijro etish muassasalarida *maxsus rejim* o‘rnatiladi. Ushbu rejim quyidagilarni ta‘minlaydi:

– mahkumlarni batamom ajratib qo‘yish, ularni qo‘riqlash va nazorat qilib turishni;

– mahkumlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ro‘yobga chiqarish, shuningdek ularning o‘z majburiyatlarini ado etishini, muayyan toifadagi mahkumlarning alohida-alohida saqlanishini;

– muassasa turiga qarab, mahkumlarning har xil sharoitda saqlanishini;

– mahkumlarning va muassasa xodimlarining xavfsizligini.

Manzil-muassasalarda jazo o‘tash shartlari shundayki, ularda mahkumlar:

– soqchisiz, ammo nazorat ostida saqlanadilar;

– ertalab o‘rindan turishdan kechki yotishgacha bo‘lgan vaqt mobaynida muassasa hududida erkin yurish huquqidan foydalanadilar;

– agar ular bajarayotgan ish yoki olayotgan ta‘lim taqozo etsa, ma‘muriyatning ruxsati bilan muassasa hududidan tashqarida nazoratsiz yurishlari mumkin;

– fuqarolar kiyadigan kiyimda yuradilar;

– yonlarida pul va qimmatli buyumlar saqlashlari, undan cheklanmagan holda foydalanishlari mumkin;

– ularga cheklanmagan miqdorda telefon orqali so‘zlashishlari, posilka, yo‘qlov va banderollar olishlari hamda jo‘natishlariga ruxsat etilgan;

– har oyda bir marta uzoq muddatli uchrashuv olish huquqiga egadirlar. Bunday uchrashuv mahkumning iltimosiga binoan manzil-muassasa hududidan tashqarida o‘tkazilishi mumkin. Qisqa muddatli uchrashuv cheklanmagan miqdorda, ammo odatda ishdan bo‘sh vaqtda beriladi;

– ular xonalarga bo‘lingan yotoqxonalarda yashaydilar, saqlash rejimini buzmagani, oilasi bor mahkumlarga manzil-muassasa hududida yoki undan tashqarida oilasi bilan alohida yashashga ruxsat berilishi mumkin. Manzil-muassasa ma‘muriyatining vakili mahkumlar yashayotgan joyga sutkaning istalgan vaqtida kirishi mumkin;

– muassasa joylashgan hududdagi oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida sirtidan o‘qishlari mumkin;

– ularni boshqa ishga o‘tkazish, ishdan bo‘shatish kabi manzil-muassasa ma‘muriyati bilan kelishilgan holda amalga oshiriladigan muayyan istisno va cheklashlarni hisobga olgan holda mehnat to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq mehnat qiladilar.

Umumiy tartibli muassasalarda mahkumlar umumiy turar joylarda yashaydilar va quyidagi huquqlarga egadirlar:

- belgilangan eng kam ish haqi miqdorining 40 % gacha bo‘lgan summaga oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalar sotib olish;
- yil mobaynida to‘rt marta qisqa muddatli va uch marta uzoq muddatli uchrashuv olish;
- to‘rt marta telefon orqali so‘zlashish, to‘rtta posilka yoki yo‘qlov, to‘rtta banderol olish.

Qattiq tartibli muassasalarda ham mahkumlar umumiy turar joylarda yashaydilar va xuddi umumiy tartibli muassasalarda saqlanadigan mahkumlarnikiga o‘xshash huquqlarga egadirlar. Farqi faqat shundaki, yil mobaynidagi uchrashuvlar, telefon orqali so‘zlashuvlar, olinadigan posilka, yo‘qlov va banderollar soni bitta kam bo‘ladi.

Maxsus tartibli muassasalarda mahkumlar kameralarda yashaydilar. Ularga kinofilmlar va teleko‘rsatuvlar ko‘rish taqiqlanadi. Ular quyidagi huquqlarga egadirlar:

- belgilangan eng kam ish haqi miqdorining 40 % gacha bo‘lgan summaga oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalar sotib olish;
- yil mobaynida ikki marta qisqa muddatli va ikki marta uzoq muddatli uchrashuv olish;
- ikki marta telefon orqali so‘zlashish, ikkita posilka yoki yo‘qlov, ikkita banderol olish.

Turmalarda mahkumlar umumiy kameralarda saqlanadilar. Alohida hollarda, mahkumning batamom ajratib qo‘yilishini ta‘minlash maqsadida, muassasa boshlig‘ining prokuror tomonidan tasdiqlangan qarori asosida uni bir kishilik kamerada saqlashga yo‘l qo‘yiladi.

Ular belgilangan eng kam ish haqi miqdorining 30 % gacha bo‘lgan summaga oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalar sotib olishlari mumkin; har kuni 30 minutli sayr qilish hamda yil mobaynida: bir marta qisqa muddatli uchrashuv, bir marta telefon orqali so‘zlashuv, ikkita banderol olish huquqiga ega.

Homilador ayollar va yonida emizikli bolasi bor ayollar, shuningdek I va II guruh nogironlari turmalarda jazoni yengillashtirilgan saqlash sharoitida o‘taydilar. Ushbu sharoitda rag‘batlantirish tariqasida har kunlik sayr muddati 1 soatga uzaytirilishi mumkin.

Tarbiya muassasalarida 16 yoshgacha bo‘lgan voyaga yetmagan mahkumlar odatda kattaroq yoshdagi mahkumlardan alohida saqlanadi. Ularga belgilangan eng kam ish haqi miqdorining 50 % gacha bo‘lgan

summaga oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalar sotib olishga ruxsat etilgan. Ular yil mobaynida: olti marta qisqa muddatli uchrashuv va to‘rt marta uzoq muddatli uchrashuv, to‘rt marta telefon orqali so‘zlashuv, oltita posilka yoki yo‘qlov, oltita banderol olish huquqiga ega.

Ular muassasa hududidan tashqarida o‘tkaziladigan madaniy-tomosha va sport tadbirlarini ko‘rishga yuborish; qisqa muddatli uchrashuv o‘rniga ota-onasi, ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar yoki yaqin qarindoshlari kuzatuvida 8 soatgacha bo‘lgan muddatga erkinlikka chiqarish; hibsonada bo‘lish muddatini qisqartirish va undan muddatidan ilgari ozod qilish tariqasida rag‘batlantirilishlari mumkin. Ularni hibsonaga kiritib qo‘yish tariqasidagi intizomiy jazo ham katta yoshdagi mahkumlarga qaraganda qisqaroq (16 yoshgacha bo‘lgan mahkumlarga – yetti sutkagacha, 16 va undan katta yoshdagilarga – 10 sutkagacha) muddatga qo‘llaniladi.

Umrbod ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlar maxsus saqlash sharoitlariga ega bo‘lgan maxsus tartibli muassasalarda saqlanadilar. Umrbod ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlar kameralarga ko‘pi bilan ikki kishidan joylashtiriladilar. Mahkumlarning iltimosiga ko‘ra yoki zarurat taqozo etganda ular bir kishilik kameralarda saqlanishlari mumkin. Umrbod ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlar jazoni qattiq, odatdagi va yengillashtirilgan saqlash sharoitlarida o‘taydilar. Umrbod ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlar jazoning dastlabki o‘n yilini qattiq saqlash sharoitlarida o‘taydilar. Jazoning kamida o‘n yilini o‘tagan, belgilangan tartibni buzganlik uchun intizomiy jazo olmagan umrbod ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlar qattiq saqlash sharoitlaridan odatdagi saqlash sharoitlariga o‘tkazilishlari mumkin. Jazoning kamida o‘n besh yilini o‘tagan, belgilangan tartibni buzganlik uchun intizomiy jazo olmagan umrbod ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlar odatdagi saqlash sharoitlaridan yengillashtirilgan saqlash sharoitlariga o‘tkazilishlari mumkin.

Umrbod ozodlikdan mahrum qilingan bitta mahkumga to‘g‘ri keladigan yashash maydoni normasi to‘rt kvadrat metrdan kam bo‘lishi mumkin emas. Umrbod ozodlikdan mahrum qilinib, jazoni qattiq saqlash sharoitlarida o‘tayotgan mahkumlar o‘z shaxsiy hisobvarag‘ida mavjud bo‘lgan mablag‘lardan belgilangan eng kam ish haqi miqdorining yetmish besh foizigacha bo‘lgan summaga har oyda oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalar sotib olish, yil mobaynida bir marta

qisqa muddatli uchrashuv, bir marta telefon orqali soʻzlashuv, bitta posilka yoki yoʻqlov, bitta banderol olish huquqiga ega. Umrbod ozodlikdan mahrum qilinib, jazoni odatdagi saqlash sharoitlarida oʻtayotgan mahkumlar oʻz shaxsiy hisobvaragʻida mavjud boʻlgan mablagʻlardan qonun hujjatlarida belgilangan eng kam ish haqining bir baravarigacha miqdordagi summaga har oyda oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalar sotib olish, yil mobaynida bir marta uzoq muddatli va bir marta qisqa muddatli uchrashuv, ikki marta telefon orqali soʻzlashuv, ikkita posilka yoki yoʻqlov, ikkita banderol olish huquqiga ega. Umrbod ozodlikdan mahrum qilinib, jazoni yengillashtirilgan saqlash sharoitlarida oʻtayotgan mahkumlar oʻz shaxsiy hisobvaragʻida mavjud boʻlgan mablagʻlardan belgilangan eng kam ish haqining bir yarim baravarigacha miqdordagi summaga har oyda oziq-ovqat mahsulotlari va eng zarur narsalar sotib olish, yil mobaynida bir marta uzoq muddatli va ikki marta qisqa muddatli uchrashuv, uch marta telefon orqali soʻzlashuv, uchta posilka yoki yoʻqlov, uchta banderol olish huquqiga ega. Umrbod ozodlikdan mahrum qilingan mahkumlar, saqlash sharoitlaridan qatʼi nazar, har kuni bir yarim soatgacha sayr qilish huquqiga ega.

Axloq tuzatish ishlarini ijro etish vazifasi mahkumning turar joyidagi ichki ishlar idoralari inspeksiyasiga, bunday inspeksiya boʻlmaganida esa hukm chiqarilgan joydagi ushbu organlarning inspeksiyasiga yuklatilgan. Bu jazoni odatda mahkum jazoga hukm qilinguniga qadar ishlagan joyda oʻtaydi. Hukmda jazoni boshqa joylarda oʻtash zarurligi koʻrsatilgan taqdirda bunday joyni inspeksiya belgilaydi.

Voyaga yetmagan mahkumlar turar joylaridagi korxonalariga yuboriladilar. Mahkumning ish joyidagi muassasa, korxonalar, tashkilot maʼmuriyati mahkumning ish haqidan hukmda koʻrsatilgan foizini har oyda toʻgʻri va oʻz vaqtida davlat foydasiga ushlab qolinishini taʼminlaydi, inspeksiyani mahkumning xulq-atvorida yuz berayotgan barcha oʻzgarishlar va unga nisbatan koʻrilgan choralardan xabardor qiladi.

Mahkum axloq tuzatish ishlarini oʻtashdan boʻyin tovlagan taqdirda inspeksiya sudga oʻtalmagan jazoni JK 46 va 83-moddalarida nazarda tutilgan tartibda ozodlikdan mahrum qilish bilan almashtirish haqida taqdimnoma kiritadi.

Muayyan huquqdan mahrum qilish koʻrinishidagi jazoni ijro etishni mahkumning turar joyidagi ichki ishlar idoralarining jazoni ijro etish inspeksiyasi amalga oshiradi. Uning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- ushbu turdagi jazoga hukm qilingan shaxslarni hisobga olish;
- mahkumning ish joyidagi korxonada, muassasa, tashkilot ma'muriyatiga yoki muayyan turdagi faoliyat bilan shug'ullanishga berilgan ruxsatni bekor qilishga vakolatli organga hukm talablarining ijro etilganligi haqida xabarnoma yuborish;
- mahkumning hukmda ko'rsatilgan taqiqqa rioya etishini nazorat qilish;
- u ishlaydigan joydagi ma'muriyatning, shuningdek muayyan turdagi faoliyat bilan shug'ullanishga berilgan ruxsatni bekor qilishga vakolatli organning hukmda belgilangan talablarni bajarishini tekshirish;
- agar mahkum harbiy yoki muqobil xizmatga chaqirilgan yoki kirishgan bo'lsa, mudofaa ishlari bo'yicha bo'limga yoki xizmat joyiga hukmning nusxalarini yuborish.

Mahkumning ish joyidagi ma'muriyat inspeksiyadan xabarnoma olgan kundan boshlab uch kundan kechikmay uni lavozimidan yoki shug'ullanish huquqidan mahrum etilgan mehnat faoliyatining turidan ozod qilishi va inspeksiyaga hukm ijro etilganligi, shuningdek mahkum boshqa ishga o'tkazilganligi yoxud u bilan tuzilgan mehnat shartnomasi to'xtatilganligi haqida yozma ravishda xabar berishi shart. Xabarga tegishli hujjatlar ilova qilinishi lozim.

Muayyan turdagi faoliyat bilan shug'ullanishga berilgan ruxsatni bekor qilish vakolatiga ega bo'lgan organning hukmni ijro etishi uchun ham xuddi shunday tartib va muddatlar belgilangan. Ushbu turdagi jazoga hukm qilingan shaxs hukm talablarini bajarishi, inspeksiyaga ushbu jazoni o'tash bilan bog'liq hujjatlarni taqdim etishi, yashash, ishlash joyi o'zgarganligi yoki mehnat shartnomasi to'xtatilganligi haqida xabar berishi, chaqirilganda inspeksiyada hozir bo'lishi shart. Inspeksiyaga borishdan bo'yin tovlagan taqdirda belgilangan tartibda u yerga majburan olib borilishi mumkin.

Jinoyat predmeti bo'lgan mol-mulkni davlat egaligiga o'tkazish ko'rinishidagi jazoni ijro etish hukm chiqargan sudning ijro varaqasini, mulk ro'yxati va hukm nusxasini sud ijrochisiga yuborish orqali amalga oshiriladi. Bu to'g'rida tegishli soliq organi xabardor qilinadi.

Jazoni va jinoiy-huquqiy ta'sir ko'rsatishning boshqa choralari ijro etuvchi muassasalar va tashkilotlarning faoliyatini davlat hokimiyati va boshqaruv organlari;

Ushbu choralarni ijro etishda qonunlarga rioya etilishini esa O'zbekiston Respublikasining Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar qonunda belgilangan vakolatlari doirasida nazorat qiladilar.

29.5. Hukmni ijro etish bosqichida mahkumlarning huquqiy holati

Jinoyat-ijroiya kodeksining 8–9-moddalariga muvofiq, mahkumlar muayyan turdagi jazoni ijro etish tartibi va shart-sharoitlaridan kelib chiqib belgilanadigan muayyan huquqlar va erkinliklarga ega bo‘ladilar hamda majburiyatlarni bajaradilar.

Mahkumlarning asosiy huquqlari quyidagilardan iborat:

- jazoni o‘tash tartibi va shartlari to‘g‘risida, o‘z huquqlari va majburiyatlari haqida axborot olish;
- jazoni ijro etuvchi muassasa yoki organ ma‘muriyatiga, boshqa davlat organlari va jamoat birlashmalariga taklif, ariza va shikoyatlar bilan murojaat etish;
- o‘z taklif, ariza va shikoyatlariga murojaat etilgan tilda javob olish;
- tushuntirish berish hamda yozishmalar olib borish;
- axborot materiallaridan foydalanish;
- ambulatoriya-poliklinika va statsionar sharoitida tibbiy yordam olish;
- ijtimoiy ta‘minot, shu jumladan, qonun hujjatlariga muvofiq, pensiya olish;
- ariza bo‘yicha advokatlar bilan uchrashuv olish orqali ulardan soni uchrashuvlar soni hisobiga kirmaydigan hamda miqdori va muddati cheklanmaydigan malakali yuridik yordam olish;
- jazoni ijro etuvchi organlarning mansabdor shaxslari ko‘radigan choralar orqali ta‘minlanadigan shaxsiy xavfsizlik huquqiga ega.

JIKning 12-moddasiga muvofiq, mahkumlarga vijdon erkinligi, ya‘ni har qanday dinga e‘tiqod qilish yoki hech qanday dinga e‘tiqod qilmaslik huquqi kafolatlanadi.

Mahkumlarning asosiy majburiyatlari quyidagilardan iborat:

- jazoni o‘tash tartibi va shartlariga rioya etish;
- jazoni ijro etuvchi muassasa yoki organ ma‘muriyatining qonunga asoslangan talablarini bajarish.

Mahkumlarning o‘z zimmalariga yuklatilgan majburiyatlarini bajarmasligi qonunda belgilangan javobgarlikka sabab bo‘ladi.

29.6. Sud hukm, ajrim va qarorni ijro etishda hal qiladigan masalalar

Sudya ozodlikdan mahrum etilgan shaxsga nisbatan hukm ijrosini quyidagi asoslardan birortasi mavjud bo'lganda kechiktirishi mumkin:

1) mahkum jazoni o'tashiga monelik qiladigan darajada og'ir kasal bo'lib qolganida – u sog'aygunicha;

2) hukmni ijro etish paytigacha mahkuma homilador bo'lib qolsa – bir yildan oshiq bo'lmagan muddatga;

3) mahkumaning yosh bolasi bo'lsa – u uch yoshga to'lguniga qadar;

4) jazoni darhol o'tashni boshlash yong'in yoki boshqa biror tabiiy ofat yuz berganligi, oilaning mehnatga yaroqli yagona a'zosi og'ir kasal bo'lib qolganligi, vafot etganligi oqibatida yoki boshqa favqulodda holatlar mahkum yoki uning oilasini juda mushkul ahvolga solib qo'yishi mumkin bo'lsa – uch oydan oshmagan muddatga.

Hukmning jarima solish, fuqaroviy da'voni qanoatlantirish yoki keltirilgan ziyonni qoplash qismining ijro etilishini olti oygacha kechiktirish yoki to'lovlarni bo'lib-bo'lib to'lash masalasini sudya ishning muayyan holatlarini va mahkumning moddiy ahvolini e'tiborga olib hal qiladi.

O'ta xavfli retsivistlarga va o'ta og'ir jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan hukmning ijrosini kechiktirish mumkin emas (JPK 533-m.).

Mahkum jazoni o'tayotgan vaqtida jazoni o'tashga monelik qiladigan surunkali ruhiy kasallikka yoki boshqa og'ir kasallikka duchor bo'lgan taqdirda sudya jazoning ijro qilinishiga mutasaddi organning taqdimnomasiga binoan, maxsus tibbiy komissiyaning xulosasiga asosan mahkumni o'talmay qolgan jazoni o'tashdan ozod qilish to'g'risida ajrim chiqarishga haqlidir. Surunkali ruhiy kasallikka duchor bo'lgan mahkumni o'talmay qolgan jazodan ozod qilishda sudya unga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llashga yoki uni sog'liqni saqlash organlari yoxud qarindoshlari vasiylikiga berishga haqlidir. Bunday shaxslar sog'aygan taqdirda, basharti bu hol jazoning ijro etish muddati tugashiga qadar sodir bo'lsa, sud tayinlangan jazoni ijro etish to'g'risida ajrim chiqaradi.

Ruhiy kasallikka duchor bo'lgan shaxslardan tashqari, og'ir kasallikka duchor bo'lgan shaxslarni o'talmay qolgan jazodan ozod

qilish masalasini hal qilishda sudya sodir etilgan jinoyatning og'irligini, mahkumning shaxsini va boshqa holatlarni hisobga oladi.

Mahkumni o'talmay qolgan jazodan kasalligi tufayli ozod qilganda sudya uni faqat asosiy jazodan emas, balki qo'shimcha jazo chorasidan ham ozod qilishga haqli, bu ajrimda ko'rsatilishi lozim (JPK 534-m.).

Agar shartli hukm qilingan shaxs sinov muddati davomida sud unga yuklagan majburiyatlarni bajarmasa yoxud jamoat tartibi yoki mehnat intizomini buzganligi uchun unga ma'muriy yoki intizomiy ta'sir chorasi qo'llanilgan bo'lsa sud uning xulqi ustidan nazorat olib boruvchi organ taqdimnomasiga binoan Jinoyat kodeksi 72-moddasining oltinchi qismiga muvofiq, jazoning shartlilikini bekor qilib, hukmda tayinlangan jazoni ijro etish to'g'risida ajrim chiqarishi mumkin (JPK 535-m.).

Jinoyat kodeksining 73 va 74-moddalarida nazarda tutilgan hollarda jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish va jazoning o'talmagan qismini yengilroq jazo bilan almashtirish jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyatining taqdimnomasiga binoan sudya qo'llaydi.

Intizomiy qismda jazoni o'tayotganlarga nisbatan ana shu choralarni intizomiy qism qo'mondonligining taqdimnomasiga binoan sudya qo'llaydi.

Jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish va jazoning o'talmagan qismini yengilroq jazo bilan almashtirish o'n sakkiz yoshga to'lmay jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyati va voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyaning birgalikdagi taqdimnomasiga binoan yoxud mahkumning, uning himoyachisining iltimosnomasiga asosan sudya tomonidan qo'llaniladi.

Muayyan huquqdan mahrum etish tarzidagi jazodan ozod qilishni jamoat birlashmasi, jamoa, mahkumning o'zi yoki uning himoyachisining iltimosnomasiga binoan sudya amalga oshiradi. Ushbu masalalar yuzasidan taqdim etilgan iltimosnomalar ularni rad etish to'g'risida qaror chiqqan kundan boshlab kamida olti oy o'tgach, qayta ko'rib chiqilishi mumkin (JPK 536-m.).

Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asoslarga muvofiq mahkumni jazoni ijro etishning bir tartibli muassasasidan boshqa tartibli muassasasiga, turmadan muassasaga va muassasadan turmaga o'tkazishni jazoni ijro etish muassasasi ma'muriyatining taqdimnomasiga binoan, shuningdek mahkumning yoki uning himoyachisining iltimosnomasiga ko'ra sudya amalga oshiradi.

Sudya jazoni ijro etishning bir tartibli muassasasidan boshqa tartibli muassasasiga, turmadan muassasaga, muassasadan turmaga o'tkazishni rad etsa, bu masala yuzasidan kiritilgan taqdimnoma yoki iltimosnoma rad qilish haqida qaror chiqarilgan kundan boshlab kamida olti oy o'tgach qayta ko'rib chiqilishi mumkin.

Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan asoslarga muvofiq mahkumni tarbiya muassasasidan jazoni ijro etish muassasasiga va umumiy tartibli tarbiya muassasasidan kuchaytirilgan tartibli tarbiya muassasasiga o'tkazishni tarbiya muassasasi ma'muriyatining voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiya bilan kelishilgan taqdimnomasiga binoan sudya amalga oshiradi.

O'n sakkiz yoshga to'lgan mahkumni tarbiya muassasasidan jazoni ijro etish muassasasiga o'tkazish masalasini hal etishda sudya uning tuzalish darajasini hisobga olishi lozim. Mahkum tarbiya muassasasida jazoni o'tash muddatini davom ettirish uchun uzog'i bilan yigirma yoshga to'lguniga qadar qoldirilishi mumkin (JPK 537-m.).

Boshqa shaxs sodir etgan jinoyat haqidagi ish yuzasidan tergov harakatlari olib borish zarur bo'lganda jazoni ijro etish muassasasida jazoni o'tash sharti bilan ozodlikdan mahrum qilishga hukm qilingan mahkum tergov hibsxonasiga Qoraqalpog'iston Respublikasi prokurorining, viloyatlar va Toshkent shahar prokurorlarining hamda ularga tenglashtirilgan prokurorlarning roziligi bilan — uch oygacha muddatga, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori yoki uning o'rinbosarlarining roziligi bilan esa olti oygacha muddatga yoki ish sudda ko'rilishi munosabati bilan — sud ajrimiga ko'ra ish sudda ko'rib chiqiladigan vaqtga qadar ushlab turilishi mumkin (JPK 538-m.).

Jarima solishni va axloq tuzatish ishlarini jazoning boshqa turi bilan almashtirishni Jinoyat kodeksining 44 va 46-moddalariga muvofiq sudya ichki ishlar idorasi taqdimnomasi bilan yoki jamoat birlashmasi yoxud jamoaning iltimosnomasi bo'yicha amalga oshiradi (JPK 539-m.).

Jarima jazosiga yoki axloq tuzatish ishlariga hukm qilingan shaxs jarima jazosini va axloq tuzatish ishlarini jazoning boshqa turi bilan almashtirish to'g'risidagi masala ko'rib chiqilishi uchun sudda uzrsiz sabablarga ko'ra hozir bo'lmagan taqdirda, jazoni ijro etuvchi organning taqdimnomasi mahkum yo'qligida ko'rib chiqilishi mumkin. Bunday holda jarima jazosi yoki axloq tuzatish ishlari qamoq yoki ozodlikdan mahrum qilish jazosi bilan almashtirilgan taqdirda, sud mahkumga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash va qidiruv e'lon qilish masalasini hal qilishi kerak.

Mahkumga nisbatan ijro etilmagan bir necha hukm mavjud bo'lib, keyingi hukmni chiqargan sud bundan bexabar bo'lsa, hukm ijro etilayotgan joydagi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudi hukm qilingan shaxsga Jinoyat kodeksining 60-moddasiga amal qilib, mazkur hukmlarning hammasida belgilangan jazolarni qo'llash to'g'risida ajrim chiqaradi (JPK 540-m.).

Birinchi va ikkinchi guruh nogironi bo'lib qolgan shaxslarni ozodlikdan mahrum etish tarzidagi jazoni o'tashdan ozod qilish, hukm ijrosini kechiktirish, hukmni ijro qilmaslik, jarima solishni va axloq tuzatish ishlarini jazoning boshqa turi bilan almashtirish, axloq tuzatish ishlari o'talgan vaqtni umumiy mehnat stajiga qo'shish, ruhiy kasal shaxslarga qo'llanayotgan tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini o'zgartirish yoki bekor qilish, alkogolizm yoki giyohvandlikka muhtalo bo'lgan shaxslarga nisbatan majburiy davolash choralarini qo'llash, uzaytirish yoki to'xtatish to'g'risidagi masalalarni, shuningdek hukmni ijro etishda yuz beradigan har qanday shubha va noaniqliklarni hukmni chiqargan sud hal qiladi. Basharti hukm uni chiqargan sud faoliyat ko'rsatayotgan hududdan tashqarida ijro etilayotgan bo'lsa, bu masalalarni teng darajadagi sud hal etadi, hukm ijro etilayotgan hududda teng darajadagi sud bo'lmasa, yuqori sud hal etadi. Bunday hollarda ajrimning nusxasi hukm chiqargan sudga jo'natiladi.

Mahkumni kasalligi yoki nogironligi sababli jazoni o'tashdan ozod qilish, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish, jazoning o'talmagan qismini yengilroq jazo bilan almashtirish, jazoning shartlilikini bekor qilish, bir jazoni ijro etish muassasasidan yoki tarbiya muassasasidan boshqa turdagi muassasaga, jazoni ijro etish muassasasidan turmaga va turmadan jazoni ijro etish muassasasiga o'tkazish haqidagi masalalarni mahkum jazoni o'tab turgan joydagi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining sudyasi hal qiladi.

Ozodlikdan mahrum etishga shartli ravishda hukm qilinganda sinov muddatini qisqartirish yoki shartli hukmni bekor qilib, mahkumni hukmda belgilangan jazoni o'tash uchun jo'natish haqidagi, hukmning ijro etilishi kechiktirilgan mahkumni jazodan ozod etish, shuningdek hukmning ijrosini kechiktirishni bekor qilish va mahkumni ozodlikdan mahrum etishni o'tash uchun yuborish to'g'risidagi, sudlanganlikni olib tashlash haqidagi masalalarni shu mahkumning istiqomat joyidagi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining sudyasi hal qiladi (JPK 541-m.).

Hukmni ijro etish to'g'risidagi masalalarni sudya prokuror hamda mahkum ishtirokida sud majlisida hal qiladi. Mahkumning JPK 532-moddasida nazarda tutilgan huquqlari ta'minlanadi. Sudya voyaga yetmagan, shuningdek jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan mahkumlarga doir hukmlarni ijro etish bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqayotganida himoyachi ishtirok etishi shart.

Agar masala hukmning fuqaroviy da'vo to'g'risidagi qismini ijro etishga taalluqli bo'lsa, sud majlisiga fuqaroviy da'vog'ar, fuqaroviy javobgar yoki ularning vakillari ham chaqiriladi. Mazkur shaxslarning sud majlisiga kelmay qolishi ishni ko'rishni to'xtatib qo'ymaydi.

Mahkumni kasalligi yoki nogironligi sababli jazoni o'tashdan ozod etish, jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish, jazoning o'talmagan qismini yengilroq jazo bilan almashtirish, jazoning shartlilikini bekor qilish to'g'risidagi, bir jazoni o'tash muassasasidan boshqa tartibli muassasaga, bir tartibli tarbiya muassasasidan boshqa tartibli tarbiya muassasasiga, tarbiya muassasasidan jazoni ijro etish muassasasiga, jazoni ijro etish muassasasidan turmaga va turmadan jazoni ijro etish muassasasiga, maxsus tartibli jazoni o'tash muassasasidan qattiq tartibli jazoni o'tash muassasasiga o'tkazish to'g'risidagi, axloq tuzatish ishlari o'talgan vaqtni mahkumning mehnat stajiga qo'shish shuningdek mahkumlarga nisbatan amnistiya aktini qo'llash to'g'risidagi masalalar mahkum jazoni o'tab turgan joydagi tuman (shahar) sudining ajrimi bilan hal etiladi.

Ish jazoning ijrosini amalga oshiruvchi muassasa hamda voyaga yetmaganlar ishi bilan shug'ullanuvchi komissiyaning birgalikdagi taqdimnomasiga binoan ko'rib chiqiladigan hollarda sudya mazkur komissiyani iltimosnoma ko'riladigan vaqt va joy haqida xabardor qiladi.

Boshqa mahkumlarga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish maqsadida muddatidan ilgari shartli ozod qilish haqidagi taqdimnomani sudya jazoni ijro etish muassasasida yoki tarbiya muassasasida ko'rib chiqishi mumkin.

Ishni ko'rish taqdimnoma yoki iltimosnomani o'qib eshittirishdan boshlanadi, keyin sudya taqdim etilgan materiallarni tekshiradi va sud majlisida hozir bo'lgan shaxslarning fikrlarini eshitadi. Oxirida mahkum yoki uning himoyachisiga so'z beriladi. So'ngra sudya ajrim chiqarish uchun alohida xonaga kiradi (JPK 542-m.).

Sudya shartli hukm qilingan shaxsning sinov muddatini qisqartirish bilan bog'liq bo'lgan masalalarni ko'rib chiqayotganida sud majlisiga

ana shu shaxslarning xulq-atvori ustidan nazorat olib boruvchi organlarning, shuningdek mahkumni kuzatib turuvchi va u bilan tarbiyaviy ish olib boruvchi jamoat birlashmasi yoki jamoaning vakillari taklif etiladi (JPK 543-m.).

Sudlanganlikni olib tashlash to'g'risidagi masalani sudya jazoni o'tab bo'lgan shaxsning, uning himoyachisi yoki qonuniy vakilining yoxud jamoat birlashmasi yoki jamoaning iltimosnomasiga asosan ko'rib chiqadi. Bunda iltimosnoma kim haqida berilgan bo'lsa, shu shaxsning sud majlisida qatnashishi shart. U himoyachi olish huquqi bilan ta'minlanadi. Sudlanganlikni olib tashlash to'g'risidagi iltimosnomani jamoat birlashmasi yoki jamoa bergan bo'lsa, ularning vakillari sud majlisida ishtirok etishi shart.

Sudlanganlikni olib tashlash to'g'risidagi masalani ko'rib chiqish taqdim qilingan iltimosnomani o'qib eshittirishdan boshlanadi, so'ng sudya sudda hozir bo'lganlarning fikrlarini eshitadi va ajrim chiqarish uchun alohida xonaga kiradi. Sudlanganlikni olib tashlash rad etilsa, sudyaga bu masalaga doir qayta iltimosnoma ajrim chiqqan kundan boshlab kamida bir yil o'tganidan keyin kiritilishi mumkin (JPK 544-m.).

Axloq tuzatish ishlari o'talgan vaqtni mahkumning umumiy mehnat stajiga qo'shish to'g'risidagi masalani jamoat birlashmasi yoki jamoa iltimosnomasi bo'yicha, jazoni o'tab chiqqan shaxs mehnatga qobiliyatsiz bo'lgan taqdirda esa, uning iltimosnomasi bo'yicha ham mazkur shaxs turgan joydagi tuman (shahar) jinoyat ishlari bo'yicha sudning sudyasi ko'rib chiqadi.

Axloq tuzatish ishlari o'talgan vaqtni mahkumning umumiy mehnat stajiga qo'shish to'g'risidagi masalani sudya ko'rib chiqayotgan paytda iltimosnoma kim haqida berilgan bo'lsa, shu shaxsning, shuningdek iltimos qo'zg'atgan jamoat birlashmasi yoki jamoaning vakili qatnashishi shart.

Axloq tuzatish ishlari o'talgan vaqtni mahkumning umumiy mehnat stajiga qo'shish to'g'risidagi masalani ko'rib chiqish mavjud materiallarni o'qib eshittirishdan boshlanadi, so'ng sudya chaqirilgan shaxslarni tinglaydi, mahkumning axloq tuzatish ishlarini o'tash vaqtida halol mehnat qilganligi va namunali xulqidan dalolat beruvchi ma'lumotlarni aniqlab oladi.

Axloq tuzatish ishlari o'talgan vaqtni mahkumning umumiy mehnat stajiga qo'shish to'g'risidagi iltimosnoma yuzasidan sudya chiqargan ajrim ustidan yuqori sudga shikoyat berish va protest bildirish mumkin (JPK 545-m.).

Xizmat bo'yicha cheklash yoki intizomiy qismda saqlash vaqtini harbiy xizmat muddati hisobiga kiritish to'g'risidagi masalani garnizon harbiy sudining sudyasi ana shunday turdagi jazolarning muddati tugagach, qo'mondonlikning iltimosiga binoan JPKning 545-moddasida nazarda tutilgan tartibda ko'rib chiqadi (JPK 546-m.).

Insonparvarlik prinsipidan kelib chiqib va mahkumlarning axloqan tuzalishini rag'batlantirish maqsadida, O'zbekiston qonun hujjatlarida sud tayinlagan jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilish hollari, tartibi va shartlari belgilangan.

Jinoyat-ijroya kodeksining 163-moddasiga binoan, sud tayinlagan jazo muddati tugaguniga qadar mahkum quyidagi hollarda jazoni o'tashdan ozod qilinishi mumkin:

- muddatidan ilgari shartli ozod qilinganda;
- jazo yengilrog'i bilan almashtirilganda;
- kasalligi yoki mehnat qobiliyatini yo'qotganligi tufayli;
- amnistiya yoki afv etilganligi tufayli.

Jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish, shuningdek jazoni yengilrog'i bilan almashtirishni sud Jinoyat-protsessual kodeksning 536-moddasida va JJKning 164-moddasida belgilangan tartibda qo'llaydi.

Mahkum jazo muddatining Jinoyat kodeksi 73, 74, 89 va 90-moddalarida belgilangan qismini o'tab bo'lganidan so'ng bir oylik muddat ichida jazoni ijro etuvchi muassasa yoki organ ma'muriyati uni jazoni o'tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilish yoki jazoning o'talmagan qismini yengilroq jazo bilan almashtirishga taqdim etish masalasini ko'rib chiqishi hamda taqdim qilish yoki rad etish haqida qaror chiqarishi shart.

Ma'muriyat mahkumni jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilishga yoki jazoni yengilrog'i bilan almashtirishga taqdim etishni rad qilgan taqdirda mahkum yoki uning advokati sudga tegishli iltimosnoma bilan murojaat etishga haqli.

Muayyan huquqdan mahrum etish tariqasidagi jazodan ozod qilishni jamoat birlashmasi, jamoa, mahkumning o'zi yoki himoyachisi iltimosnomasiga binoan, sud amalga oshiradi. Sud jazodan muddatidan ilgari shartli ozod qilish yoki jazoni yengilrog'i bilan almashtirishni rad etgan taqdirda, bu haqda ajrim chiqqan kundan boshlab kamida olti oy o'tganidan keyin taqdimnoma takroran kiritilishi yoki iltimosnoma takroran berilishi mumkin (JJK 164-m.).

JKning 75-moddasiga muvofiq, shaxs hukm chiqarilganidan keyin o'z harakatlarining ahamiyatini anglay olmaydigan va boshqara

olmaydigan darajada ruhiy kasallikka, shuningdek jazoni o'tashga to'sqinlik qiladigan boshqacha og'ir kasallikka chalinib qolsa, jazoni o'tashdan ozod qilinishi lozim.

Bunday hollarda jazoni ijro etuvchi muassasa yoki organ ma'muriyati mahkumni jazoni o'tashni davom ettirishdan ozod qilish to'g'risida sudga taqdimnoma kiritadi. Ayni bir vaqtda sudga tibbiy komissiya xulosasi va mahkumning shaxsiy hujjatlar yig'majildi yuboriladi.

Mahkumni axloq tuzatish ishlari tariqasidagi jazodan mehnat qobiliyatini yo'qotganligi oqibatida ozod qilish to'g'risidagi taqdimnoma ijtimoiy ta'minot organlarining tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining xulosasi asosida kiritiladi.

Jazoni o'tash davrida homiladorlik va tug'ish ta'tili berilgan ayollarni jazodan ozod qilish to'g'risidagi taqdimnoma bunday ta'til huquqini beruvchi tibbiy hujjat asosida kiritiladi.

Jazodan amnistiya yoki afv etish haqidagi akti asosida ozod qilish tartibi ushbu aktlar va boshqa qonunlar (nizom, qarorlar) bilan belgilanadi.

Jazo ijrosini tugatish uchun quyidagilar asos bo'ladi:

- mahkumning sud tayinlagan jazo muddatini o'tab bo'lishi;
- mahkumning jazoni o'tashdan muddatidan ilgari ozod qilinishi;
- sud hukmining bekor bo'lishi va ish yuritishning tugatilishi;
- hukmning nazorat tartibida o'zgartirilishi va jazoning shartli hukm bilan almashtirilishi;
- mahkumning vafoti.

Taxminiy testlar

1. Hukm qonuniy kuchga kiradigan paytni ko'rsating.

A. Ayblov hukmi – agar u yuzasidan shikoyat qilinmagan yoki protest bildirilmagan bo'lsa, kassatsiya tartibida shikoyat qilish va protest bildirish muddati o'tganidan keyin

B. Sudlanuvchini jazodan ozod qiluvchi ayblov hukmi – e'lon qilinganidan so'ng

C. Sudlanuvchini jazodan ozod qiluvchi hukm – agar u yuzasidan shikoyat qilinmagan yoki protest bildirilmagan bo'lsa, kassatsiya tartibida shikoyat qilish va protest bildirish muddati o'tganidan keyin

D. Oqlov hukmi – e'lon qilinganidan so'ng

E. Oqlov hukmi – agar u yuzasidan shikoyat qilinmagan yoki protest bildirilmagan bo'lsa, kassatsiya tartibida shikoyat qilish va protest bildirish muddati o'tganidan keyin

2. Hukm qachondan boshlab ijro etiladi?

- A. Barcha hukmlar – e’lon qilinganidan so‘ng darhol
- B. Ayblov hukmi – qonuniy kuchga kirganidan so‘ng
- C. Oqlov hukmi – e’lon qilingandan so‘ng darhol
- D. Sudlanuvchini jazodan ozod qiluvchi ayblov hukmi – e’lon qilingandan so‘ng darhol
- E. Umrbod jazo tayinlovchi ayblov hukmi – afv etish haqidagi iltimos hal qilinganidan so‘ng

3. Qonuniy kuchga kirgan hukmni qaysi organ ijro ettiradi?

- A. Ayblov hukmini IIV organlari ijro ettiradi
- B. Ayblov hukmini ushbu hukmni chiqargan sud hukm nusxasini uni ijro etish haqidagi ko‘rsatma bilan birga mazkur hukmni ijro etish vazifasi yuklatilgan organga yuborish yo‘li bilan ijro ettiradi
- C. Oqlov hukmini – uni chiqargan sud
- D. Mahkunga jamoat ayblovi e’lon qilgan hukmni – sud uning mazmunini jamoatchilikka xabar qilish yo‘li bilan
- E. Hukm ijro etiladigan joy hokimi

4. Sudning sudlanganlikni olib tashlash yoki muddatidan oldin olib tashlash haqidagi ajrimi yuzasidan shikoyat qilish mumkinmi?

- A. Ha, mumkin
- B. Yo‘q, mumkin emas
- C. Bunday ajrim yuzasidan prokuror protest bildirishi mumkin, xolos
- D. Ba’zan mumkin
- E. Taraflarning ixtiyoriga ko‘ra

5. Sud hukmi bo‘yicha belgilangan jazodan muddatidan avval ozod qilish haqidagi masalani kim hal qiladi?

- A. Hukmni chiqargan sudya
- B. Hukmni ijro etish joyidagi sud
- C. Prokuror
- D. Jazoni ijro etish muassasasining boshlig‘i
- E. Jazoni ijro etish muassasasi joylashgan yerdagi hokim

Tekshirish uchun savollar

1. Jazoni ijro etish bosqichining ahamiyati va vazifalari nimalardan iborat?
2. Hukm, ajrim (qaror) qachon qonuniy kuchga kiradi va ijro etiladi?
3. Qanday hollarda shaxs sud majlisi bo‘lgan zalning o‘zida qamoqdan ozod qilinadi?

4. Hukm, ajrim va qarorni ijro ettirish tartibi qanday?
5. Mahkum hukmni ijro etish bosqichida qanday huquqlarga ega?
6. Qanday hollarda hukmni ijro etish kechiktirilishi mumkin?
7. Jazoni o‘tashdan kasallik tufayli ozod qilish tartibi qanday?
8. Hukm, ajrim va qarorni qaysi organlar ijro etadilar?

XXX bob. VOYAGA YETMAGANLAR ISHLARINI YURITISH

30.1. Voyaga yetmaganlar ishlarini yuritishning xususiyatlari

Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlarni yuritish jinoyat-protsessual qonun bilan alohida toifadagi ishlar qatoriga kiritilgan. Chunki voyaga yetmagan ayblanuvchi yoki gumon qilinuvchi jinoyat protsessining ishtirokchisi sifatida o‘zining psixologik holati va yoshi bilan bog‘liq xususiyatlarga ega. Bu esa, shubhasiz, ushbu shaxslarni jinoyat ishida gumon qilinuvchi (ayblanuvchi) tariqasida ishtirok etish uchun jalb etish masalalarini jinoyat-protsessual tartibga solishga o‘zining ta’sirini o‘tkazadi. Jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining ushbu yo‘nalishdagi rivojlanish tamoyilini voyaga yetmagan gumon qilinuvchilar (ayblanuvchilar)ning huquqlari va qonuniy manfaatlarini kafolatlarini kuchaytirish tashkil qiladi. Bu esa sodir etilgan jinoyat holatlarining, voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishiga olib kelgan sabablar va shart-sharoitlarning har tomonlama to‘liq va xolisona tekshirilishini, voyaga yetmagan shaxsning tarbiyalanib jamiyatga qayta moslashish darajasining oshishini hamda uning kelajakda yangi jinoyat sodir etishining oldini olishini ta’minlaydi.

Jinoyat qilguniga qadar o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan shaxslarning jinoyatlari haqidagi ishlarni yuritish tartibi umumiy qoidalar, shuningdek JPKning 548–564-moddalari asosida belgilanadi.

Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlarni yuritish tartibi voyaga yetmagan shaxsning huquqiy holati, yoshi, huquqiy layoqatida muayyan cheklashlarning, jumladan ota-onalari, vasiylari yoxud homiylarining mulkiy javobgarligi mavjudligi bilan belgilanadi. Bundan tashqari, jinoyat protsessida ushbu shaxslar bir qator protsessual kafolatlarga ega. Ularga, jumladan, haqiqatni aniqlash, voyaga yetmagan gumon qilinuvchilar, ayblanuvchilarning himoyalanih huquqini ta’minlash, voyaga yetmaganlarning jinoyatlarini ko‘rib chiqishda sud muhokamasi profilaktik ta’sirining kafolatlari kiradi.

JPK 60-bobi normalari jinoyat protsessining umumiy qoidalariga qo‘shimcha bo‘lib xizmat qiladi, chunki unda jinoyat protsessining umumhuquqiy kafolatlaridan foydalanish bilan bir qatorda voyaga yetmagan gumon qilinuvchilar, ayblanuvchilar uchun maxsus kafolatlar qo‘llanishi nazarda tutilgan.

Ushbu maxsus kafolatlarning qo‘llanishi qonunda belgilangan 18 yosh bilan chegaralanadi. Agar shaxs 18 yoshga to‘lmay turib jinoyat sodir etgan bo‘lsa, bunday ishni tergov qilish va sudda ko‘rib chiqishda qonuniy vakilning ishtirok etishi majburiy bo‘ladi. Voyaga yetmaganlarning jinoyat ishlarini yuritishda qonuniy vakilning ishtirok etishi shart.

Shu sababli voyaga yetmagan shaxsning yoshini aniqlashdan iborat asosli masala yuzaga keladi, xususan, shaxs tug‘ilgan kunida emas, balki keyingi sutkadan boshlab voyaga yetgan hisoblanadi. Ushbu qoida 13, 14 va 16 yoshga to‘lgan holatlarga nisbatan ham qo‘llaniladi. Voyaga yetmagan shaxsning yoshini aniqlash uning yoshidan dalolat beruvchi tegishli hujjatlarni aniqlash bilan o‘zaro bog‘liq. Shu bois surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud voyaga yetmagan shaxsning yoshini tegishli hujjatlar (pasport, tug‘ilganlik to‘g‘risidagi guvohnoma, fuqarolik holatlari hujjatlarini qayd etish daftaridagi yozuvlar va h.k.) bo‘yicha aniqlash qoidasiga qat‘iy rioya etishlari kerak. Ushbu savolga hujjatlar yo‘qligi yoxud haqiqiylikiga nisbatan muayyan shubha mavjudligi sababli ularni o‘rganib javob berish mumkin bo‘lmagan hollarda surishtiruvchi, tergovchi, prokuror yoki sud sud-tibbiyot ekspertizasi tayinlashi kerak (JPK 173-m. 3-b.).

Sud-tibbiyot ekspertizasining xulosasi bo‘yicha belgilangan kunga taalluqli yilning oxirgi kuni ayblanuvchining tug‘ilgan kuni deb hisoblanadi, yoshni eng kam va eng ko‘p miqdorini yillar bilan hisoblaganda esa, bu shaxsning ekspertiza taxmin qilayotgan eng katta yoshidan kelib chiqiladi.

Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlarni ichki ishlar idoralarining tergovchilari umumiy asoslarda qo‘zg‘atadilar. Jinoyatni voyaga yetmagan shaxs katta yoshdagi shaxs bilan birga sodir etgan yoxud voyaga yetmagan shaxs 18 yoshga to‘lmagan har qanday hollarda bu tergovga tegishlilik masalasiga aslo ta‘sir etmaydi. Shu bois ishni tergov qilishni ichki ishlar idoralarining tergovchilari davom ettiradilar.

Dastlabki tergov harakatlari va sud muhokamasi davrida voyaga yetmaganlarning jinoyatlari haqidagi ishlar bo‘yicha, JPKning 82–84-

moddalarida ko'rsatilgan holatlardan tashqari, quyidagilar isbotlanishi lozim:

- 1) voyaga yetmagan ayblanuvchining aniq yoshi (tug'ilgan yili, oyi, kuni);
- 2) voyaga yetmaganning shaxsiga xos xususiyatlar va uning salomatligi holati;
- 3) uning turmush va tarbiyalanish sharoitlari;
- 4) katta yoshli dalolatchilar va boshqa ishtirokchilarning bor yoki yo'qligi (JPK 548-m.).

Mazkur holatlar JPKning 82–84-moddalariga ko'ra aniqlanishi lozim bo'lgan ma'lumotlarga aniqlik kiritadi. Ushbu ma'lumotlar voyaga yetmaganlarning jinoyat ishlarida alohida ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, bunday ishlarda ularni aniqlash va qo'llash shart. Aks holda sud jinoyat ishini darhol qo'shimcha tergovga qaytaradi.

Tergovchi, voyaga yetmagan shaxsning o'ziga xos xislatlarini o'rganish davomida, uning sog'lig'iga ham alohida e'tibor berishi kerak. Bunda u voyaga yetmagan shaxs o'z harakatlarining ahamiyatini to'liq anglashi mumkin bo'lgan-bo'lmaganligini aniqlashi shart. Voyaga yetmagan gumon qilinuvchi, ayblanuvchining tanishlari va qarindoshlarini so'roq qilish keyinchalik sud-tibbiyot ekspertizasi tayinlash va jinoyat ishi materiallarini tegishli ekspert muassasalariga yoxud ekspertlarga yuborish uchun majburiy shart bo'lishi kerak. Bunda mutaxassislar voyaga yetmagan shaxsning amaldagi aqliy rivojlanish darajasini, jumladan uning jismoniy yoshiga yoki amaldagi aqliy rivojlanish yoshiga mos keluvchi yoshiga muvofiqligini aniqlashlari kerak.

Dastlabki tergov va sud organlari voyaga yetmagan shaxsning sog'lig'iga oid ma'lumotlarni aniqlashda bolaligida og'ir kasalliklarga chalingan-chalinmaganligi, qandaydir jismoniy yoki ruhiy nuqsonlarning mavjudligi faktlariga e'tibor berishlari kerak. Bunday faktlar aniqlangan taqdirda dastlabki tergov organlari, voyaga yetmagan shaxs jinoyat sodir etayotganida o'z harakatlari uchun javob berishi mumkinmide yoki ularni boshqara olarmide, degan savolga javob berish uchun, jinoyat ishi bo'yicha sud-psixiatriya ekspertizasi tayinlashi kerak.

Voyaga yetmagan gumon qilinuvchi, ayblanuvchining o'ziga xos xislatlari, jumladan uning o'qishi yoki ishi, uning o'qishga, mehnatga, ijtimoiy foydali faoliyatga bevosita munosabati, o'qish, ishlash, yashash joyidagi, jamoat joylaridagi xulqi, ichki ishlar idoralari profilaktika

xizmatida hisobda turgan-turmaganligi haqidagi ma'lumotlar dastlabki tergov organlarining diqqat markazida bo'lishi kerak. Ushbu ma'lumotlar jinoyat ishi materiallarida protsessual shaklda o'z ifodasini topishi kerak. Amaliyotning dalolat berishicha, voyaga yetmagan shaxsning jinoiy xulq-atvori uning g'ayriijtimoiy mayllari hamda mehnatga, bilim olishga, aqliy rivojlanish masalalariga munosabati bilan bog'liq.

Ushbu qarashlarga ularning ma'naviy jihatdan majruhligi, qo'pol-ligi, xudbinligi, o'z maqsadlariga erishish uchun odamlarga zo'rlik ishlatishga intilish, dunyoqarashining torligi, iste'molchilik, ba'zan esa jinsiy istaklarning ustunligi, hissiy lazzatlanishga, narkotik va zaharli vositalarni qabul qilishga intilish, o'z dunyosiga cho'mish, o'zini giyohvandlik, jinsiy munosabatlar, qurolli zo'ravonlik, terrorizmni targ'ib qiluvchi dunyo bilan cheklash hamda jamiyatga qayta moslashish, qayta tarbiyalanishga qaratilgan har qanday fikriy faoliyatni istisno etish va o'zining tuban ehtiyojlari va istaklarini qondirish uchun jinoyat sodir etishga ham tayyorlik xosdir.

Mazkur ma'lumotlar voyaga yetmagan gumon qilinuvchi, ayblanuvchining hayot va tarbiyalanish sharoitini tekshirish orqali to'planadi. Bu nafaqat jinoiy harakatlar sodir etilishiga olib kelgan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash zarurligi bilan, balki voyaga yetmagan shaxsning javobgarligi masalasini to'g'ri hal qilish va sudning unga nisbatan adolatli jazo chorasini qo'llashi zarurligi bilan ham bog'liq.

Yashash va tarbiyalanish sharoitlarini o'rganishda voyaga yetmagan shaxsning oilasi, ota-onasi, ularning ma'lumot darajasi, mutaxassisligi, axloqiy jihatlari, o'zaro va bolalarga munosabatlari, tarbiyalash bilan bog'liq ota-onalik majburiyatlarini qanday bajarishlari, oiladagi ahvol, oilaning turmush darajasi, uning moliyaviy-moddiy sharoitlari, oiladagi, o'quv yurtidagi, ish joyidagi ahvol, tanish-bilishlari, turmushdagi yaqinlari, qiziqishlari, voyaga yetmagan shaxsning bo'sh vaqtdan qanday foydalanayotganligi va boshqa ma'lumotlar jinoyat ishi materiallarida protsessual yo'l bilan qayd etilishi lozim.

Jinoyat ishida katta yoshli dalolatchilar va boshqa ishtirokchilarning bor-yo'qligini tekshirish, voyaga yetmagan shaxsni jinoiy faoliyatga jalb etish shart-sharoitlarini aniqlashning zaruriy shartidir. Bunday jalb etishning shakliga ko'ra ushbu harakatlar voyaga yetmagan shaxsni jinoiy harakatlarni sodir etishga majburlash maqsadida, uni ishontirish, qo'rqitish, ongini buzish orqali unda jinoyat sodir etishda ishtirok etish

istagini ragʻbatlantirish bilan bogʻliq. Bunday jalb etish uni sotib olish, aldash, baxillik, nafrat yoki boshqa tuban his-tuygʻularni, qasdni yuzaga keltirish, manqurtlashtirish orqali, diniy ekstremizm yoki fundamentalizmning eng reaksion shakllaridan foydalanish bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Bunda katta yoshli ishtirokchi yoki dalolatchi voyaga yetmagan shaxsni jinoiy faoliyatga jalb etish uchun qanday harakatlar sodir etganligini aniqlash muhim.

Jinoyat sodir etilishiga olib kelgan kriminogen holatlarni tekshirish voyaga yetmagan shaxsda jinoyat sodir etish istagini, jumladan gʻayriijtimoiy mayllar hamda oʻsmirning jinoiy qasdni shakllantirgan va jinoyat sodir etish uchun qulay sharoit yaratgan odatlari yuzaga kelishining manbalarini aniqlash bilan bevosita va oʻzaro bogʻliqdir. Shu sababli voyaga yetmagan shaxs yashagan mikromuhitni oʻrganish, oʻqish joyida tarbiyaviy ishlar olib borilishini va oiladagi ahvolni tahlil qilish dastlabki tergov organlari va sud uchun bajarilishi shart boʻlgan vazifa boʻlishi kerak.

Jinoyatni voyaga yetmagan shaxs katta yoshli jinoyatchining bevosita ishtirokida sodir etgan boʻlsa, voyaga yetmagan shaxsga nisbatan ochilgan jinoyat ishini ajratish muhim (JPK 332-m.).

Bir yoki bir necha jinoyatni birgalashib sodir etishda ayblanayotgan shaxslarga nisbatan ishni ajratishga, agar bu ish holatlari boʻyicha zarur boʻlib qolsa hamda bunday ajratish surishtiruvning, dastlabki tergovning va sud tomonidan ishni koʻrib chiqishning toʻliq va xolisona boʻlishiga taʼsir qilmasa, yoʻl qoʻyiladi. Jinoyat ishlarini ajratish surishtiruvchi, tergovchining qarori yoki sudning ajrimi boʻyicha amalga oshiriladi.

30.2. Voyaga yetmagan shaxsni qamoqqa olish

Voyaga yetmagan shaxs alohida hollarda, yaʼni bu hol sodir etilgan jinoyatning ogʻirligi bilan bogʻliq boʻlgan taqdirda va JPKning 221, 238, 242-moddalarida nazarda tutilgan asoslar mavjud boʻlganda, ushlab turilishi va qamoqqa olinishi mumkin. Binobarin, voyaga yetmagan shaxsga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasini qoʻyilgan aybning ogʻirligi, ayblanuvchining shaxsi, mashgʻulot turi, yoshi, sogʻligʻi, oilaviy ahvoli va boshqa holatlarni inobatga olgan holda qoʻllash mumkin.

Jinoyatning ogʻirlik darajasi, jinoyatni takroran sodir etish, jinoiy muhit bilan aloqadorlik, jinoyat sodir etgandan soʻng salbiy xulq-atvorda boʻlish, uzoq vaqt davomida muayyan ish bilan mashgʻul boʻlmaslik

kabi holatlar tergovchining voyaga yetmagan shaxsni qamoqqa olish haqida iltimosnoma qo'zg'atishiga huquq beruvchi alohida hollar deb hisoblanadi.

Voyaga yetmagan ayblanuvchini qamoqqa olishga faqat JPKning 242-moddasida ko'rsatilgan asoslar mavjud bo'lganidagina yo'l qo'yiladi. Ushbu favqulodda ehtiyot chorasini qo'llashda quyidagi holatlar jiddiy ahamiyatga ega: jinoyatning takroriyliigi, qasd shakli, oqibatlar jinoiy harakatlarning oqibatlar, harakatlarning shafqatsiz va tajovuzkor ekanligi, jinoyat sodir etgandan keyingi salbiy xatti-harakatlar, kundalik mashg'ulotining notayinligi, jinoyatchilar bilan mustahkam aloqalari va hokazo.

Voyaga yetmagan shaxsga nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasi qilmish shaxsning yashash va tarbiyalanish sharoitlari, uning shaxsiga xos xususiyatlar, qilmishga munosabatlarini ifodalovchi holatlar majmui hamda voyaga yetmaganning keyingi hatti-harakatlaridan kelib chiqib, mazkur sharoitda ushbu ehtiyot chorasi yagona mumkin bo'lgan chora ekanligidan aniq dalolat bergan taqdirdagina qo'llanilishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan barcha holatlar prokuror jinoyat ishi materiallarini voyaga yetmagan shaxsning o'ziga xos xislatlarini qamoqqa olish haqida iltimosnoma qo'zg'atguniga yoxud tergovchining shu haqdagi iltimosiga rozilik berilguniga qadar aniqlashi kerak.

Voyaga yetmagan shaxsga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnoma qo'zg'atish haqidagi masalani ko'rib chiqishda prokuror ish materiallari bilan shaxsan tanishib chiqishi, iltimosnomaning asoslilikini tekshirishi, hodisaning favquloddaligiga ishonch hosil qilishi va ayblanuvchini ushbu ehtiyot chorasini qo'llash bilan bog'liq holatlar bo'yicha so'roq qilishi shart.

BMTning xalqaro standart qoidalariga muvofiq, voyaga yetmagan shaxsni qamoqda saqlash, ularni jinoyatchilar ta'siri manbalaridan ajratgan holda amalga oshirilishi kerakligi belgilangan. Shunga ko'ra sudning voyaga yetmagan shaxsga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi ajrimida uni kattalardan, shuningdek voyaga yetmagan mahkumlardan alohida saqlash zarurligi ko'rsatilmog'i kerak.

Qamoqqa olingan voyaga yetmagan shaxslar katta yoshdagilardan hamda jazoga hukm etilgan voyaga yetmaganlardan alohida saqlanishlari kerak. Ushbu qaror tergovchi voyaga yetmagan ayblanuvchining himoyachisi oldida unga ayblov qo'yib, uni ayblanuvchi tariqasida so'roq qilganidan keyingina o'qib eshittirilishi kerak. Voyaga yetmagan

shaxsni so‘roq qilish paytida himoyachi bilan birga pedagog, shuningdek uning qonuniy vakili hozir bo‘lishlari mumkin.

Voyaga yetmagan shaxsni qamoqqa olishga sanksiya berish haqidagi masalani hal etish chog‘ida sud jinoyat ishi materiallari bilan sinchiklab tanishishi va barcha hollarda ham sud majlisida ishtirok etayotgan gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchini so‘roq qilishi kerak. Voyaga yetmagan shaxsning ushlab turilganligi va qamoqqa olinganligi haqida uning ota-onasiga ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarga xabar beriladi.

Ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olish qo‘llanilgan voyaga yetmagan ayblanuvchi katta yoshdagilardan, shuningdek voyaga yetmagan mahkumlardan alohida saqlanishi lozim (JPK 558-m.).

Voyaga yetmagan ayblanuvchiga JPKning 237-moddasida nazarda tutilgan ehtiyot choralaridan tashqari, uni ota-onasining (JPK 555, 556-m.), yopiq bolalar muassasasida tarbiyalanayotgan voyaga yetmaganlarga nisbatan esa shu muassasa rahbarlarining qaroviga topshirish ehtiyot chorasi qo‘llanilishi mumkin. Ushbu choralarning qo‘llanilishi o‘smir bilan zarur tarbiyaviy ish olib borish, uning xulqini, bo‘sh vaqtini amalda nazorat qilishni, chaqirilganda hozir bo‘lishini, zararli ta’sirlarga barham berishni ta’minlash imkonini beradi.

Mazkur harakatlar ushbu shaxslarning voyaga yetmagan shaxsning tergovchi va sud huzuriga kelishini hamda munosib xulq-atvorda bo‘lishini ta’minlashdan iborat yozma majburiyat olishi bilan kechadi.

Voyaga yetmagan shaxsni qarovga olgan ota-ona, vasiy, homiy, yopiq bolalar muassasalarining rahbarlaridan tilxat olinayotganida ularga ushbu ehtiyot chorasining mohiyati hamda ularning zimmasiga yuklatilgan majburiyatlar buzilgan taqdirda ular tortilishi mumkin bo‘lgan javobgarlik tushuntirib beriladi. Bundan tashqari, ushbu shaxslar voyaga yetmagan shaxs gumon qilinayotgan yoki ayblanayotgan jinoyatning xususiyati haqida ogohlantiriladilar va ularga o‘smirga qarab turish borasida ayrim tavsiyalar beriladi.

JPKning 556-moddasiga muvofiq, voyaga yetmagan ayblanuvchi o‘z vazifasini bajarmagan taqdirda uni o‘z qaramog‘iga olgan shaxs qonunda nazarda tutilgan javobgarlikka tortilishi mumkin.

Voyaga yetmagan ayblanuvchi tergovchi, prokuror huzuriga yoki sudga odatda ota-onasi yoki boshqa qonuniy vakillari orqali chaqirtiriladi. Ishning holati buni talab qilgandagina boshqacha tartibda chaqirtirishga yo‘l qo‘yiladi. Qamoqda saqlanayotgan voyaga yetmagan shaxs jazoni ijro etish joyining ma’muriyati orqali chaqirtiriladi.

18 yoshgacha jinoyat sodir etgan ayblanuvchi bu vaqtga kelib voyaga yetganligidan qat'i nazar, voyaga yetmagan jinoyatchilarning ishlari bo'yicha himoyachining qamoqqa olish, ayblov e'lon qilish paytidan boshlab va sud muhokamasi davomida ishtirok etishi shart. Bundan shu narsa kelib chiqadiki, agar himoyachini ayblanuvchining o'zi, uning qonuniy vakili taklif qilmagan bo'lsa, tergovchi himoyachining ishda yuqorida aytilgan bosqichdan boshlab ishtirok etishini o'z tashabbusi bilan ta'minlashi shart.

30.3. Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha sud muhokamasining xususiyatlari

Sud voyaga yetmaganlar jinoyatlari haqidagi ishni o'z yurituviga qabul qilayotganida, JPKning 396-moddasida belgilangan umumiy masalalarni ko'rib chiqish va hal qilish bilan bir qatorda ish yuzasidan ayblanuvchining shaxsiga, yashash va tarbiyalanish sharoitlariga oid ma'lumotlar, jinoyat motivlari, uning sodir etilishiga olib kelgan sabab va shart-sharoitlar aniqlanganligiga, shuningdek o'smirni jinoyat sodir etishga jalb etgan katta yoshdagi ishtirokchilar va shaxslar topilganligiga alohida e'tibor qaratadi. Dastlabki tergovning to'liq emasligi, agar buni sud majlisida bartaraf etib bo'lmasa, ishni qo'shimcha tergovga qaytarish uchun asos bo'ladi.

Sudya, sud majlisini tayinlar ekan, tergov organlarining voyaga yetmagan ayblanuvchiga himoyalani huquqini kafolatlovchi jinoyat-protsessual normalarga rioya etgan-etmaganligini tekshiradi va uning qamoqqa olinishi uchun asoslar bo'lgan yoki bo'lmaganligini sinchiklab o'rganadi.

Sud majlisini tayinlashda voyaga yetmagan sudlanuvchining otanasi yoki boshqa qonuniy vakillarini, shuningdek o'quv-tarbiya muassasasining yoki o'smirning o'qish yoki ishlash joyidagi jamoat tashkilotining vakillarini sud majlisiga chaqirtirish haqidagi masala albatta muhokama qilinadi. Voyaga yetmagan shaxs haqidagi ishni ko'rib chiqish vaqti va joyi haqida uning qonuniy vakillari, shuningdek u o'qigan yoki ishlagan korxonasi, muassasa va tashkilot, profilaktika xizmati xabardor qilinadilar. Zarur hollarda sud ushbu tashkilotlar vakillarining sud majlisiga kelishini ta'minlash choralarini ko'radilar.

Voyaga yetmagan sudlanuvchining qonuniy vakilini sud majlisiga chaqirtirish haqidagi masalani hal qilishda JPK 60-moddasining ikkinchi qismida belgilangan qonuniy vakil bo'lishi mumkin bo'lgan shaxslar

(ayblanuvchining ota-onasi, farzandlikka oluvchilari, vasiylari, homiy-lari, ayblanuvchiga homiylik qiluvchi muassasa va tashkilotlarning vakillari) ro'yxati tugallangan ro'yxat ekanligini inobatga olish lozim. Agar voyaga yetmagan shaxsning ota-onasi bo'lmasa va yolg'iz yoki tegishli tartibda vasiy yoki homiy etib tayinlangan shaxsning uyida yashasa, voyaga yetmagan shaxsning qonuniy vakili sifatida sudya vasiylik va homiylik organining vakili chaqirtiriladi.

Sud majlisiga qonuniy vakil sifatida ota-onalardan biri chaqirtiriladi. Agar sud majlisiga ota-onaning ikkovi kelgan bo'lsa, sud ularning fikrini inobatga olib hamda sudlanuvchining qonuniy manfaatlari himoyalani-shini ta'minlash vazifalaridan kelib chiqib, ulardan qaysi biriga qonuniy vakillik huquqini berishni hal qiladi. Bu haqda tegishli ajrim chiqariladi. Muayyan holatlarda sud ikkala ota-onani voyaga yetmagan sudlanuvchining qonuniy vakili deb topishi mumkin.

Korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, voyaga yetmaganlar ishi bo'yicha komissiya vakillarining sud majlisida ishtirok etishi haqidagi masalani sud ayblanuvchi tariqasida voyaga yetmagan shaxs jalb etilgan har bir ish bo'yicha hal qiladi. Bu vakillar sud majlisida ishtirok etishga voyaga yetmagan shaxs haqidagi ish ko'riladigan sud majlisining tarbiyaviy ta'sirini kuchaytirish hamda jinoyat sabablari uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash maqsadida jalb etiladilar. Ular ish ko'rib chiqilayotgan butun vaqt davomida sud zalida hozir bo'lishga haqlidirlar. Zarur bo'lganda sud ularni sudlanuvchining yashash va tarbiyalanish sharoiti, jinoyat sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar va boshqa masalalar yuzasidan guvoh sifatida so'roq qilishi mumkin.

18 yoshga to'lmagan shaxslarning jinoyatlariga oid ishlar bo'yicha sudning asoslantirilgan ajrimi bo'yicha yopiq sud majlisi o'tkazishga yo'l qo'yiladi (JPK 19-m.). Bunday tartibdan sodir etilgan jinoyatning barcha holatlarini har tomonlama va to'liq tekshirish uchun eng qulay shart-sharoit yaratish hamda bir qator hollarda voyaga yetmagan shaxsni manfaatdor shaxslarning ehtimol tutilgan ko'ngilsiz ta'sirlaridan saqlash maqsadi ko'zlanadi.

Sud majlisining tayyorlov qismida voyaga yetmagan shaxsning qonuniy vakiliga butun sud majlisi davomida sud zalida hozir bo'lish, sud tergovida dalillarni tekshirishda ishtirok etish, dalillar taqdim etish, iltimoslar qilish va rad etish huquqlari tushuntirib beriladi (JPK 61-m.).

Zarur hollarda u sudlanuvchining shaxsi, sog'lig'i va umumiy rivojlanishi, shuningdek voyaga yetmagan shaxsning yashash va

tarbiyalanish sharoitlariga taalluqli masalalar bo'yicha guvoh sifatida so'roq qilinishlari mumkin.

Qonuniy vakilning sud majlisida ishtirok etishi voyaga yetmagan ayblanuvchining manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan alohida hollarda sud o'zining asoslantirilgan ajrimi bilan qonuniy vakilni sud majlisida ishtirok etishdan batamom chetlashtirishi yoxud u yoki bu sud majlisida ishtirok etishini cheklashi mumkin (JPK 549-m.).

Jinoyat-protsessual qonun sudga voyaga yetmagan sudlanuvchini ham sud zalidan chiqarib yuborish huquqini beradi. Buni sud, taraflarning fikrlarini inobatga olib, unga salbiy ta'sir etishi mumkin bo'lgan holatlarni tekshirish paytida, himoyachining yoki qonuniy vakilning iltimosi bo'yicha yoxud o'z tashabbusi bilan amalga oshiradi. Masalan, oiladagi ahvolni, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlarni, ularning axloqiy qiyofasini, turmushda noto'g'ri xulqini va shu kabilarni aniqlash chog'ida.

Voyaga yetmagan shaxs sud zaliga qaytarilganidan so'ng raislik qiluvchi unga yo'qligida bo'lib o'tgan muhokama mazmunini yetarli hajmda va shaklda ma'lum qiladi va uning yo'qligida so'roq qilingan shaxslarga savol berishi uchun voyaga yetmaganga imkoniyat yaratib beradi (JPK 561-m.). Voyaga yetmagan sudlanuvchiga nisbatan hukm chiqarishda sud, JPKning 457-moddasida ko'rsatilgan masalalardan tashqari, basharti voyaga yetmagan shaxs shartli hukm qilinsa, unga ozodlikdan mahrum etish bilan bog'liq bo'lmagan jazo tayinlansa, voyaga yetmagan shaxsga jamoat tarbiyachisi tayinlash zarurligini muhokama qilishga majbur (JPK 563-m.).

Jamoat tarbiyachisi odatda tegishli iltimosnoma yo'qligi sababli, mahkum qayta tarbiyalash va axloqan tuzatish uchun tashkilotga yoki mehnat jamoasiga berilishi mumkin bo'lmagan hollarda tayinlanadi. Jamoat tarbiyachilarining nomzodlari ish joyidagi mehnat jamoalarining umumiy majlisida yoki jamoat tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladi. Voyaga yetmagan shaxsga jamoat tarbiyachisini tayinlash zarurligiga doir qarorni jinoyat ishini kassatsiya yoki nazorat tartibida ko'rib chiqayotgan sud ham qabul qilishi mumkin.

Taxminiy testlar

1. Voyaga yetmaganlarning jinoyatlari to'g'risidagi ishlar bo'yicha qaysi holatlar aniqlanmaydi?

- A. Yoshi (tug'ilgan kuni, oyi, yili)
- B. Sog'lig'i, umumiy rivojlanishi va shaxsiy xislatlari

- C. Yashash va tarbiyalanish sharoiti
- D. Tarbiyasiga salbiy ta'sir etuvchi holatlar
- E. Jinoyat tufayli yetkazilgan zararning xususiyati va miqdori

2. Voyaga yetmagan shaxsga nisbatan e'lon qilingan hukmda qaysi masalalar hal qilinadi?

- A. Sud shartli hukm qilingan hollarda jamoat tarbiyasini tayinlash zarur deb hisoblashi uchun asoslar
- B. Ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo choralarini qo'llash
- C. Hukm ijrosini kechiktirish va jamoa yoki shaxs zimmasiga ularning roziligi bilan mahkumni kuzatib turish va u bilan tarbiya ishlarini olib borish majburiyatini yuklatish masalasi
- D. Shartli hukm qilingan, ozodlikdan mahrum qilish bilan bog'liq bo'lmagan jazo qo'llanilgan hamda hukm ijrosi kechiktirilgan hollarda jamoat tarbiyachisini tayinlash masalasi
- E. Sudning voyaga yetmagan shaxsga nisbatan hukm ijrosini kechiktirishni taqiqlash haqida maxsus qaror chiqarganligi

3. Quyidagi ehtiyot choralaridan qaysi biri voyaga yetmagan shaxslarga qo'llanilishi mumkin?

- A. Qamoqqa olish
- B. Shaxsiy kafillik
- C. Jamoat birlashmasining kafilligi
- D. Garov
- E. Ota-onalar nazoratiga berish

4. Jinoyat ishi materiallari kimning ishtirokida voyaga yetmagan shaxsga beriladi?

- A. Himoyachining
- B. Prokurorning
- C. Mahalla vakilining
- D. Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiya vakilining
- E. Voyaga yetmagan shaxs yashaydigan joydagi militsiya profilaktika nozirining

5. Voyaga yetmagan shaxs bir kunda necha soat so'roq qilinishi mumkin?

- A. 8 soat
- B. 6 soat
- C. 4 soat
- D. Tergovchining ixtiyoriga ko'ra
- E. Buning ahamiyati yo'q

Tekshirish uchun savollar

1. Voyaga yetmagan shaxsga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atish qanday xususiyatlarga ega?
2. Voyaga yetmaganlar jinoyatlari to'g'risidagi ishlar bo'yicha qaysi holatlar isbotlanishi lozim?
3. Voyaga yetmagan ayblanuvchini so'roq qilish qanday xususiyatlarga ega?
4. Voyaga yetmaganlar ishtirokidagi ishlar bo'yicha dastlabki tergovni amalga oshirish xususiyatlari qanday?
5. Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha sud majlisining mohiyati nimada?

XXXI bob. TIBBIY YO'SINDAGI MAJBURLOV CHORALARINI QO'LLASH TO'G'RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

31.1. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari va ularni qo'llash asoslari

O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga muvofiq, jinoyat, ya'ni jinoyat qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmishni qasddan yoki ehtiyotsizlik orqasida sodir etishda aybdor bo'lgan shaxslargina jinoiy javobgarlikka tortilishi va jazolanishi mumkin. Ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etayotgan vaqtida aqli noraso holatda bo'lgan, ya'ni surunkali ruhiy kasal ekanligi, ruhiyati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoki boshqa kasalligi oqibatida o'z harakatlarini idora qila olmagan shaxslar jinoiy javobgarlikka tortilmaydilar. Bunday shaxslarga sud ajrimiga muvofiq tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilishi mumkin.

Aqli noraso holatda jinoyat sodir etgan, ammo sud hukm chiqarilguniga qadar o'z harakatlarini idora qilish imkoniyatidan mahrum etadigan ruhiy kasallikka chalingan shaxslar jazoga tortilmaydilar. Bunday shaxslarga yoxud jazoni o'tash vaqtida ruhiy kasallikka chalingan shaxslarga nisbatan ham tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilishi mumkin.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari – sud aqli noraso holatda ijtimoiy xavfli qilmishlarni sodir etgan yoxud bunday qilmishlarni aqli raso holatda sodir etib, hukm chiqarilguniga qadar yoki jazo o'tayotgan vaqtda ularni o'z harakatlari uchun javob berish yoki ularni boshqarish

imkoniyatidan mahrum etadigan ruhiy kasallikka chalingan shaxslarga nisbatan ularning buzilgan ruhiy sog'lig'ini tiklash, jamiyatni ularning xavfli xatti-harakatlaridan muhofaza qilish va yangi jinoiy qilmishlarning oldini olish maqsadida ko'radigan vaqtinchalik tibbiy yo'sindagi choralar.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari jinoiy jazo choralari hisoblanmaydi. Biroq ular davlat majburlov vositalaridir, chunki ushbu choralar bemorning yoki uning yaqin qarindoshlarining istagidan qat'i nazar qo'llaniladi, fuqarolarning erkinliklarini cheklash bilan bog'liq bo'ladi hamda faqat sudning ajrimi bilan tayinlanadi, o'zgartiriladi va to'xtatiladi.

Aqli noraso holatda ijtimoiy xavfli qilmishlarni sodir etgan yoxud bunday qilmishlarni aqli raso holatda sodir etib, hukm chiqarilguniga qadar yoki jazo o'tayotgan vaqtda ularni o'z harakatlari uchun javob berish yoki ularni boshqarish imkoniyatidan mahrum etadigan ruhiy kasallikka chalingan shaxslarga nisbatan sud sog'liqni saqlash organlarining davolash muassasalari amalga oshiradigan quyidagi tibbiy yo'sindagi majburlov choralari tayinlashi mumkin:

- 1) oddiy kuzatuvli psixiatriya kasalxonasiga joylashtirish;
- 2) kuchaytirilgan kuzatuvli psixiatriya kasalxonasiga joylashtirish;
- 3) qat'iy kuzatuvli psixiatriya kasalxonasiga joylashtirish.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash uchun quyidagilar asos bo'ladi: birinchidan, shaxsning jinoyat qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etganligi fakti; ikkinchidan, qonunda nazarda tutilgan tartibda aniqlangan ushbu shaxsning ijtimoiy xavfli qilmish sodir etish paytida aqli noraso bo'lganligi yoki jinoyat sodir etganidan so'ng uning o'z harakatlari uchun javob berish va ularni boshqarish imkoniyatidan mahrum qiluvchi ruhiy kasallikka chalinganligi.

Shaxsni aqli noraso deb topish yoxud uning jinoyat sodir etganidan so'ng ruhiy kasallikka chalinganligi hali uning tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashga muhtojligini bildirmaydi. JPKning 565-moddasiga muvofiq, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi masalalarni ko'rish tartibi JPKning umumiy qoidalari, shuningdek 566–581-moddalari asosida belgilanadi hamda ushbu normalar ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan ruhiy kasallarga nisbatan ular sodir etgan qilmishining xususiyati va o'zining kasallik holati bo'yicha jamiyat uchun xavf tug'diradigan hollarda qo'llaniladi.

31.2. Dastlabki tergovni o'tkazish

Ruhiy bemorlarning ijtimoiy xavfli qilmishlari haqidagi ishlar umumiy asoslarda qo'zg'atiladi (JPK 221–338-m.). Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsning ruhiy kasallikka chalinganligi haqida ma'lumotlarning mavjudligi jinoyat ishi qo'zg'atishni istisno etmaydi, chunki aqli norasolik holati sud-psixiatriya ekspertizasi xulosasi asosida aniqlanadi. Ushbu ekspertizani dastlabki tergov vaqtida o'tkazish mumkin.

JPKning 566-moddasiga muvofiq, jinoyat qilganidan keyin ruhiy kasallikka duchor bo'lib qolgan shaxsning jinoyati to'g'risidagi ish bo'yicha shaxsda jinoyat sodir etgandan keyin yuzaga kelgan va jazo qo'llashni istisno etuvchi ruhiy kasallik borligi isbotlanishi lozim.

Aqli norasoning ijtimoiy xavfli qilmishi to'g'risidagi ish yuzasidan quyidagilar isbotlanishi lozim:

1) JPK 82-moddasining 1, 2 va 5-bandlarida nazarda tutilgan holatlar;

2) shaxs qilmish sodir etgan vaqtida surunkali ruhiy kasal ekanligi, ruhiyati vaqtincha buzilganligi, aqli zaifligi yoki boshqa kasalligi, shuning oqibatida uning aqli noraso holatda bo'lganligi, ya'ni o'z harakatlarini idrok yoki idora qila olmaganligi;

3) mazkur shaxsning dastlabki tergov yuritish va sud muhokamasi vaqtidagi ruhiy holati.

Shu bilan birga, jinoyat sodir etganidan so'ng ruhiy kasallikka duchor bo'lib qolgan shaxsning ishi bo'yicha, shuningdek ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan aqli noraso shaxsning ishi bo'yicha shaxsning bundan keyingi xatti-harakati o'zi va atrofdagilar uchun xavf tug'dirishi mumkinmi-yo'qmi ekanligi, uning davolanishga muhtojligi yoki muhtoj emasligi, unga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanishiga zarurat bor yoki yo'qligini va qanday choralar qo'llash lozimligini hal qilish uchun asos bo'ladigan holatlar ham isbotlanishi lozim.

Agar ushbu shaxslarning ruhiy holati imkon bersa, tergovchi ular ishtirokida ayrim tergov harakatlarini o'tkazishga haqlidir. Shaxsning tergov harakati o'tkazishda ishtirok eta olmasligi ekspert xulosasi yoki shifoxona ma'lumotnomasi bilan tasdiqlangan bo'lishi kerak.

Aqli noraso deb topilgan shaxslarning ko'rsatuvlari va tushuntirishlari dastlabki tergov jarayonida ham, sud muhokamasida ham daliliy

ahamiyatga ega bo'lmaydi. JPKning 571-moddasiga muvofiq, tibbiy yo'sindagi majburlov choralarini qo'llash to'g'risidagi ishni yuritishda sud-psixiatriya ekspertizasini tayinlash haqida qaror chiqarilgan vaqtdan boshlab himoyachining ishtirok etishi shart.

Ishga kirishgan vaqtdan boshlab himoyachi, basharti himoyasi ostidagi shaxsning sog'lig'i xalal bermasa, u bilan xoli uchrashishga haqli, shuningdek JPKning 53-moddasida nazarda tutilgan boshqa barcha huquqlardan ham foydalanadi.

Sud-psixiatriya ekspertisasi o'tkazish to'g'risidagi qaror yoki ajrimni ijroga yuborishdan oldin tergovchi yoki sud u bilan himoyachini tanishtirishi va uning quyidagi huquqlarini ta'minlashi zarur: tayinlangan ekspertni yoki umuman ekspertiza muassasasini rad qilish; muayyan shaxsni ekspert qilib tayinlashni iltimos qilish; ekspertning oldiga qo'shimcha savollar qo'yish; ekspertiza o'tkazilayotganida qatnashish uchun ruxsat so'rash. Tergovchi yoki sud himoyachining iltimosnomasini, basharti asoslar bo'lsa, qondiradi va ekspertizani tayinlash to'g'risidagi qaror yoki ajrimga tegishli qo'shimchalar va o'zgartishlar kiritadi.

Sud-psixiatriya ekspertizasining xulosasiga ko'ra, himoya ostidagi shaxs jinoyat sodir etilgandan so'ng ruhiy kasal bo'lib qolgan yoki aqli noraso bo'lsa yoxud uning aqli rasoligini istisno etmaydigan, ammo o'zini himoya qilish huquqini mustaqil amalga oshirishda qiyinchilik tug'diradigan ruhiy kamchiliklari bo'lsa, JPK 571-moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan himoyachining ishda ishtirok etishi shart ekanligi haqidagi qoidasi amal qilishda davom etadi. Keyinchalik sud-psixiatriya ekspertizasining xulosasi asosida shaxs aqli raso va ruhiy sog'lom deb topilsa, ishda himoyachining ishtiroki masalasi umumiy tartibda hal qilinadi.

Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsning ruhiy holatini va unda ruhiy kasallik paydo bo'lgan paytni aniqlash uchun sud-psixiatriya ekspertisasi o'tkazilishi shart (JPK 173-m.). Ushbu maqsadlarda ish bo'yicha quyidagi faktik ma'lumotlar aniqlanishi kerak: bunday shaxs ilgari ruhiy kasalliklar bilan og'rganmi; u psixonevrologik dispanserda hisobda turadimi, qanday tashxis bilan; shaxs bunday hisobda qancha vaqtdan beri turadi; u ilgari ruhiy kasallar shifoxonasiga davolash uchun joylashtirilganmi; unga nisbatan ilgari sud-psixiatriya ekspertisasi o'tkazilganmi; o'tkazilgan bo'lsa, nima sababli o'tkazilgan; ushbu shaxsning salomatligini, uyda va jamoat joylaridagi xulq-atvorini aks ettiruvchi boshqa holatlar.

Agar aqli noraso shaxsning harakatlari tufayli muayyan bir shaxsga ziyon yetkazilgan bo'lsa, JPKning 54-moddasiga muvofiq uni jabrlanuvchi deb topish va unga yetkazilgan moddiy zararni qoplash choralari ko'rish zarur. Ushbu ishlar bo'yicha tergovchi aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmish sodir etishining sabablari va bunga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash choralari ko'rish shart.

Shaxs tibbiy muassasaga joylashtirilganda jinoyat ishini yuritishning to'xtatib turilishiga doir masalalar, JPKning 569-moddasiga muvofiq, quyidagicha hal qilinadi: basharti gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining ruhiy yoki boshqa og'ir kasalligi ambulatoriya ekspertizasining xulosasi yoki boshqa tibbiy hujjatlar bilan tasdiqlangan bo'lsa va qanday kasallikka duchor bo'lganligini aniqlash, aqli rasoligi, muomalaga layoqatliligi masalasini hal etish, shuningdek tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini tanlash uchun statsionar ekspertiza o'tkazilayotgan bo'lsa, shaxs tibbiy muassasaga joylashtirilgan davrda, basharti boshqa protsessual harakatlarni o'tkazishga hojat bo'lmasa, ishni yuritish to'xtatib turilishi mumkin.

Ishni yuritishning to'xtatib turilishi ayblanuvchini qamoqda saqlash va shaxsning tibbiy muassasada bo'lishiga oid qonunda belgilangan muddatlar o'tishini to'xtatmaydi.

Tergovchi ish bo'yicha to'plangan dalillar sud-psixiatriya ekspertizasining xulosasi asosida aqli noraso deb topilgan shaxs ijtimoiy xavfli qilmish sodir etganligi faktini tasdiqlaydi, degan xulosaga kelganidan hamda JPKning 61-bobida nazarda tutilgan barcha talablarni bajarганиdan so'ng u dastlabki tergovni tamomlangan deb topadi. Tergovchi JPKning 572-moddasida belgilangan talablarni bajaradi, ya'ni protsess ishtirokchilarini ish materiallari bilan tanishtirgach va iltimosnomalarni hal qilgach, ishni sudga yuborish to'g'risida qaror tuzadi.

Tergovchi qarorning tavsif-asoslash qismida JPKning 566-moddasida nazarda tutilgan holatlarni, shuningdek ishni sudga yuborish asoslariga norozi bo'lgan himoyachining va boshqa shaxslarning vajlarini, agar shunday vajlar bildirilgan bo'lsa, bayon qiladi va ish sahifalariga havola qilib, uning fikricha, ishni sudga yuborish uchun asoslar borligini tasdiqlovchi dalillar keltiradi.

Ishni sudga yuborish to'g'risidagi qarorga sud majlisiga chaqirilishi lozim bo'lgan shaxslarning ro'yxati, shuningdek dastlabki tergov yuritilgan muddat, ustidan tergov o'tkazilgan shaxsning qamoqda va tibbiy muassasada bo'lgan muddati, ashyoviy dalillar, fuqaroviy da'vo

va uni ta'minlash choralari, protsessual chiqimlar to'g'risidagi ma'lumotnomalar ilova qilinadi.

JPKning 573-moddasiga muvofiq, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi ishni tergovchi uni sudga oshirish to'g'risidagi qaror bilan birga prokurorga o'tkazadi. Prokuror ish bilan tanishib chiqib, quyidagi qarorlardan birini qabul qiladi: 1) JPKning 83 va 84-moddalarida (84-moddaning birinchi qismi 2-bandi bundan mustasno) nazarda tutilgan asoslarga ko'ra ishni tugatish; 2) qo'shimcha tergov o'tkazish uchun ishni tergovchiga qaytarish; 3) qarorni tasdiqlab ishni sudga oshirish yoxud amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini tugatish to'g'risida sudga iltimosnoma kiritish.

31.3. Ishning sudga ko'rilishi

Sudya tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi ishni prokurordan olgach, uni JPKning 395–405-moddalarida nazarda tutilgan qoidalarga binoan o'tkaziladigan sud muhokamasiga tayinlaydi. Sudning qonuniy vakilga sud majlisi tayinlanganligi haqida xabar berish, ish hujjatlari bilan tanishish, dalillarni tekshirishda ishtirok etish, dalillar taqdim etish, iltimoslar qilish va rad etish imkonini ta'minlash majburiyatlari ruhiy bemorlarni himoya qilishning qo'shimcha kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Sud muhokamasi JPKning 50–52-boblarida nazarda tutilgan qoidalarga muvofiq o'tkaziladi. Sud majlisida prokuror va himoyachi ishtirok etishi shart.

Sud tergov prokurorning ishni sudga oshirish to'g'risidagi qarorni o'qib eshittirishidan boshlanadi. Shundan so'ng sud taraflarning ishtirokida tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash uchun asoslar mavjudligini tasdiqlaydigan yoki rad etadigan dalillarni tekshiradi: so'roq qiladi, ko'zdan kechirish o'tkazadi, hujjatlarni o'qib eshittiradi, ekspertlarni tinglaydi, haqiqatga erishish uchun zarur bo'lgan boshqa harakatlarni bajaradi.

Sud tergov tamomlanganidan so'ng sud taraflarning muzokarasiga o'tadi. Muzokaraning oxirida himoyachi so'zga chiqadi. Oxirgi e'tiroz bildirish huquqi ham unga beriladi.

Taraflarning nutqlarini eshitib bo'lgach, sudya ajrim chiqarish uchun alohida xonaga kiradi. Alohida xonada sud quyidagi masalalarni hal qiladi:

1) jinoyat sodir etilganmi yoki aqli noraso shaxs ijtimoiy xavfli qilmish sodir etganmi;

2) ana shu jinoyat yoki ijtimoiy xavfli qilmish ishi ko'rilayotgan shaxs tomonidan sodir etilganmi;

3) mazkur shaxs hozirgi vaqtda ruhiy kasalmi;

4) jinoyat sodir etganidan keyin ruhiy kasallikka duchor bo'lib qolgan yoki aqli noraso holda ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsga tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash talab etiladimi, agar talab etilsa, aynan qanday chorani qo'llash kerak;

5) mazkur shaxs ruhiy kasallikdan umumiy asoslarda davolanishga muhtojmi.

Sud, shuningdek JPK 457-moddasi 1-qismining 10–14-bandlarida nazarda tutilgan masalalarni ham hal qiladi. Ushbu ish bo'yicha sud JPKning 577-moddasida tartibga solingan tegishli ajrim chiqaradi.

Tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini bekor qilish yoki o'zgartirish JPKning 578-moddasida tartibga solingan. Unga muvofiq, tibbiy yo'sindagi majburlov chorasi qo'llanilgan shaxs sog'aygan taqdirda yoki sog'lig'i o'zgarib, shaxs ruhiy kasal bo'lsa-da, sud tomonidan dastlab belgilangan tibbiy yo'sindagi majburlov choralaridan boshqa xil davolanishga muhtoj bo'lsa yoxud bu xildagi choralarga muhtoj bo'lmasa, sud tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini bekor qiladi yoki o'zgartiradi.

Jinoyat sodir etgan va keyin ruhiy kasallikka duchor bo'lib qolganligi tufayli tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilgan shaxs sog'aygan taqdirda sud ishni shaxs ruhiy kasal bo'lgan bosqichdan boshlab umumiy tartibda yuritishni tiklash masalasini hal qilishi lozim (JPK 579-m.).

Tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini bekor qilish yoki o'zgartirish va ish yuritishni tiklash JPKning 580-moddasida belgilangan asoslar mavjud bo'lganda amalga oshiriladi. Ushbu moddada belgilanganidek, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari bekor qilish yoki o'zgartirish va ish yuritishni umumiy tartibda tiklash to'g'risidagi masalalarni sudda ko'rib chiqishga quyidagilar sabab bo'ladi: 1) majburlov chorasi tayinlangan shaxs saqlanayotgan tibbiy muassasa ma'muriyatining shifokorlar komissiyasi bergan xulosaga asoslangan iltimosnomasi; 2) prokurorning shifokorlar komissiyasi bergan xulosaga asoslangan taqdimnomasi; 3) mazkur shaxsning himoyachisi, yaqin qarindoshlari, qonuniy vakillari yoki boshqa manfaatdor fuqarolarning, shuningdek jamoat birlashmalari va jamoalarning iltimosnomasi.

Tibbiy yoʻsindagi majburlov choralari bekor qilish yoki oʻzgartirish, shuningdek ish yuritishni umumiy tartibda tiklash masalalarini tibbiy yoʻsindagi majburlov choralari qoʻllash toʻgʻrisida ajrim chiqargan sud yoki ushbu chora qoʻllanayotgan joydagi sud koʻrib chiqadi. Sud majlisida prokuror va himoyachining ishtirok etishi shart.

Shifokorlar komissiyasining iltimosnomaga qoʻshib berilgan yoki talab qilib olingan xulosasi sudda shubha tugʻdirsa, sud sud-psixiatriya ekspertizasini tayinlashi, qoʻshimcha hujjatlar talab qilishi, iltimosnoma kim haqida berilgan boʻlsa, shu shaxsni, jabrlanuvchi va guvohlarni soʻroq qilishi va boshqa zaruriy harakatlarni oʻtkazishi mumkin.

Tibbiy yoʻsindagi majburlov chorasini bekor qilish, oʻzgartirish, shuningdek bekor qilishni yoki oʻzgartirishni rad etish toʻgʻrisida sud ajrim chiqaradi, bu ajrim sud majlisida oʻqib eshittiriladi. Tibbiy yoʻsindagi majburlov chorasini bekor qilish yoki oʻzgartirish rad qilingan taqdirda takroriy iltimosnoma rad etish haqida ajrim chiqqan kundan olti oy oʻtgandan keyingina koʻrib chiqish uchun qabul qilinishi mumkin.

Sudning ajrimi ustidan shikoyat berish yoki protest bildirish masalalari JPKning 581-moddasida tartibga solingan.

Taxminiy testlar

1. Tibbiy yoʻsindagi majburlov choralari qoʻllash haqidagi ishlar boʻyicha dastlabki tergov davomida qaysi holatlar aniqlanishi kerak emas?

A. Qilmishni sodir etish paytida shaxsda surunkali ruhiy kasallikning mavjudligi

B. Shaxsning dastlabki tergov yuritish va sud muhokamasi vaqtidagi ruhiy holati

C. Shaxsning bundan keyingi xatti-harakati uning oʻzi va atrofdagilar uchun xavf tugʻdirishi mumkinmi yoki mumkin emasligi

D. Sudlanuvchining shaxsini ifodalovchi holatlar

E. Jinoyatning toʻgʻri yoki egri qasd bilan yoxud ehtiyotsizlik orqasida yoki oʻziga ortiqcha ishonish natijasida sodir etilganligi

2. Tibbiy yoʻsindagi majburlov choralari qoʻllashga oid ishlarni koʻrib chiqishda sud majlisida qaysi shaxslar hozir boʻlishlari shart?

A. Prokuror

B. Jamoat ayblovchisi

C. Jamoat himoyachisi

D. Ishi koʻrib chiqilayotgan shaxs, basharti uning kasalligi imkon bersa

E. Jabrlanuvchi, agar u mavjud boʻlsa

3. Aqli noraso shaxsning ijtimoiy xavfli qilmishi haqidagi ishni tergovchidan olgan prokuror nima qilishi mumkin?

- A. Tergovchining qarorini tasdiqlab ishni sudga yuborishi
- B. Ishni tugatishi
- C. Ishni qo‘shimcha dastlabki tergov o‘tkazish haqidagi ko‘rsatma bilan tergovchiga qaytarishi
- D. Aqli noraso shaxs kasalligining xususiyati ishni sudda ko‘rib chiqishga xalal bersa ish yuritishni to‘xtatishi
- E. Yangi ochilgan holatlar bo‘yicha ish yuritishni qayta boshlashi

4. Agar sud-psixiatriya ekspertizasini o‘tkazayotgan ekspert jinoyat sodir etilishiga imkon bergan yangi shart-sharoitlarni aniqlasa, nima qilishi kerak?

- A. Hech narsa, chunki bu uning vakolatiga kirmaydi
- B. Aniqlangan shart-sharoitlarni bartaraf etish haqida taqdimnoma yuborishi
- C. Bu haqda tergovchiga xabar qilishi
- D. Prokurorga ma’lumot yuborishi
- E. Uni sudga guvoh sifatida chaqirishlarini talab qilishi

5. Sud belgilagan ruhiy kasal bemorni majburiy davolash qanday tartibda tugatiladi?

- A. Davolovchi shifokorning ma’lumotnomasi bo‘yicha
- B. Homiylik va vasiylik organlari tomonidan
- C. Ruhiy kasal shaxsning oila a’zosining arizasi bo‘yicha
- D. Sud tibbiy muassasaning xulosasi asosida
- E. Prokurorning ko‘rsatmasi bo‘yicha

Tekshirish uchun savollar

1. Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralarini qo‘llash bo‘yicha ish yuritish asoslari nimalardan iborat?
2. Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralarini qo‘llash bo‘yicha ish yuritishda isbotlanishi lozim bo‘lgan holatlarga nimalar kiradi?
3. Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralarini qo‘llash bo‘yicha dastlabki tergovni amalga oshirish qanday xususiyatlarga ega?
4. Jinoyat sodir etgan shaxs og‘ir, lekin tuzatsa bo‘ladigan kasallikka chalingan jinoyat ishlarini dastlabki tergov qilish yakunlanganida qanday qaror qabul qilinadi?
5. Mazkur toifadagi jinoyat ishlarini sudda ko‘rib chiqish qanday xususiyatlarga ega?

6. Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralarini bekor qilish yoki o‘zgartirish asoslari va tartibi qanday?

7. Mazkur toifadagi ishlar bo‘yicha sud ajrimi yuzasidan shikoyat qilish yoki protest bildirish tartibi qanday?

XXXII bob. YARASHUV TO‘G‘RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

32.1. Yarashuv to‘g‘risidagi ishlarii yuritish tushunchasi

Jinoyat ishlarini yarashuv asosida ko‘rib chiqish — demokratik huquqiy davlat shakllanishi davrida jinoyat huquqini liberallashtirishning ko‘rinishlaridan biri va ayni vaqtda jinoyat protsessida huquqni tiklash funksiyasini amalga oshirishning samarali shakllaridan biridir.

Yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritish jinoyatdan jabrlangan shaxs hamda jinoiy qilmishni birinchi marta sodir etgan aybdor shaxs (gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi) o‘rtasida jabrlanuvchining jinoyatgacha bo‘lgan maqomini to‘liq tiklash va jinoyat tufaydi yetkazilgan zararni bartaraf etish to‘g‘risida ahdlashuvga kelish orqali jinoyat ishini tugatishning turlaridan biridir.

O‘zbekiston Respublikasi JKning 66¹-moddasida nazarda tutilgan 46 ta jinoyat tarkibidan birining mavjudligi yarashuv uchun ish yuritishning huquqiy asosi hisoblanadi.

Yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning shartlari quyidagilardan iborat: 1) shaxs ijtimoiy xavfi katta bo‘lmagan jinoyatni ilk bor sodir etganligi; 2) shaxs o‘z aybini tan olganligi va qilmishidan pushaymon ekanligi; 3) shaxs yetkazilgan zararni bartaraf etishga faol xarakter qilayotganligi, ya’ni yetkazilgan zararni bartaraf etayotganligi; 4) jabrlanuvchining tergovchiga gumon kilinuvchi (ayblanuvchi) bilan, sudda esa sudlanuvchi bilan yarashganligi to‘g‘risidagi ariza bilan ixtiyoriy ravishda murojaat etishi; gumon qilinuvchi, ayblanuvchi (sudlanuvchi)ning, ularning qonuniy vakillarining jabrlanuvchi bilan yarashishga roziligining mavjudligi.

32.2. Yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning protsessual tartibi

JPKning 582-moddasiga muvofiq, yarashilganligi munosabati bilan Jinoyat kodeksining 66¹-moddasida nazarda tutilgan jinoyatlar (ya’ni

ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyatlar ro'yxatida bo'lgan jinoyatlar) to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqilishi mumkin.

Yarashuv to'g'risidagi ariza jabrlanuvchi (fuqaroviy da'vogar) yoxud uning qonuniy vakili tomonidan surishtiruv va dastlabki tergovning, shuningdek sud muhokamasining istalgan bosqichida, ammo sud maslahatxonaga kirishidan oldin berilishi mumkin.

Arizada yetkazilgan ziyon bartaraf etilgani, shuningdek yarashilganligi munosabati bilan jinoyat ishi bo'yicha ish yuritilishini tugatish to'g'risidagi iltimos ko'rsatilgan bo'lishi shart.

Agar yarashuv to'g'risidagi ariza ish birinchi instansiya sudida sud muhokamasidan o'tkazilayotganda berilgan bo'lsa, sud uni darhol ko'rib chiqishga kirishadi.

Agar ish bo'yicha bir necha jabrlanuvchi bo'lsa, faqat barcha jabrlanuvchilar bilan yarashuvga erishilgan taqdirda, yarashuv to'g'risidagi ishni yuritish mumkin.

Arizani qabul qilish paytida surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud jabrlanuvchiga yoki uning qonuniy vakiliga sud yarashuvni tasdiqlasa, u mazkur ishni yuritishni qayta tiklash to'g'risida iltimosnoma berish huquqini yo'qotishini tushuntirishi shart.

Surishtiruvchi, tergovchi, prokuror jabrlanuvchining (fuqaroviy da'vogarning) yoki uning qonuniy vakilining yarashuv to'g'risidagi arizasini olgach, yetti sutkadan ortiq bo'lmagan muddatda gumon qilinuvchining, ayblanuvchining roziligi bilan ishni sudga yuborish to'g'risida qaror chiqaradi.

Qarorning tavsif qismida quyidagilar ko'rsatiladi: jinoyat ishi qo'zg'atilishining asoslari, ishda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi sifatida ishtirok etishga jalb qilingan shaxslar to'g'risidagi ma'lumotlar, ular ayblanayotgan qilmishlar va ularga nisbatan qo'llanilgan ehtiyot choralari, shuningdek yarashuv to'g'risidagi arizaning mazmuni hamda gumon qilinuvchi, ayblanuvchining arizaga munosabati.

Hujjatning qaror qismida: 1) ishni sudga yuborish to'g'risidagi; 2) ehtiyot chorasi to'g'risidagi, shuningdek fuqaroviy da'voni ta'minlash choralari to'g'risidagi; 3) ashyoviy dalillar to'g'risidagi qaror ko'rsatiladi.

Agar ish bo'yicha gumon qilinuvchi, ayblanuvchi sifatida ishtirok etish uchun bir necha shaxs jalb qilingan bo'lib, barchasi bilan ham yarashuvga erishilgan bo'lmasa, yarashuvga erishilmagan gumon qilinuvchilarga, ayblanuvchilarga taalluqli materiallar ajratiladi va ular

bo'yicha ish yuritish umumiy qoidalarga rioya etilgan holda amalga oshiriladi, bu haqda qarorda ko'rsatiladi.

Ish qaror chiqarilganidan keyin uch sutka ichida prokurorning roziligi bilan sudga yuboriladi.

32.3. Yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud muhokamasi va sud ajrimi

Yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud muhokamasi jinoyat ishi sudga kelgan paytdan e'tiboran o'n sutkadan kechiktirmay o'tkaziladi.

Sud majlisida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi (fuqaroviy da'vogar), ularning qonuniy vakillari, himoyachilari, prokuror ishtirok etadi.

Yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud muhokamasi jabrlanuvchining yarashuv to'g'risidagi arizasini o'qib eshittirish bilan boshlanadi.

Sud gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi va jabrlanuvchining (fuqaroviy da'vogarning) sodir etilgan jinoyat holatlari to'g'risidagi so'zlarini eshitadi.

Sud:

yarashuvning ixtiyoriyligi va uning sabablarini;

gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi o'z aybiga ixtiyoriy iqror bo'lganligini;

gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi o'zi sodir etgan qilmishning oqibatlarini anglaganligini va yetkazilgan zararni bartaraf etish choralarini ko'rgan-ko'rmaganligini;

jabrlanuvchiga (fuqaroviy da'vogarga) yoki gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchiga biron-bir tazyiq bo'lgan-bo'lmaganligini;

yetkazilgan zararning o'rnini qoplash bilan bog'liq masalalarni;

gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, ular qonuniy vakillarining yarashuvga roziliklarini aniqlaydi.

Shundan so'ng sud himoyachi va prokurorning fikrini eshitadi.

Agar sud majlisi davomida yarashuv, aybga iqror bo'lish ixtiyoriy emasligi, zararni qoplashdan bosh tortish, shuningdek sodir etilgan qilmishda og'irroq jinoyat tarkibi belgilari mavjudligi aniqlangudek bo'lsa, sud umumiy qoidalar bo'yicha dastlabki tergov yuritilishi uchun ishni prokurorga yuborish to'g'risida ajrim chiqaradi.

Sud muhokamasining natijalari bo'yicha sud qonunda belgilangan tartibda ajrim chiqaradi (JPK 586-m.).

Sud majlisi vaqtida JPKning 90-92-moddalarida nazarda tutilgan qoidalarga binoan bayonnoma yuritiladi.

Sudning ajrimi quyidagi qoidalar bo'yicha tuziladi.

Sud ajrimining kirish qismida: ajrim chiqarilgan vaqt va joy; ajrim chiqargan sudning nomi, sudyaning, sud majlisi kotibining, taraflarning, tarjimonning ismi, otasining ismi va familiyasi; gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining ismi, otasining ismi va familiyasi, tug'ilgan yili, oyi, kuni va joyi, yashash joyi, ishlash joyi, mashg'uloti, ma'lumoti va ish uchun ahamiyatga molik boshqa ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Sud ajrimining tavsif qismida yarashuv uchun asos bo'lgan holatlar bayon etiladi, JPKning 585-moddasida sanab o'tilgan masalalarga javoblar ifodalanadi.

Ajrimning qaror qismida sud quyidagi masalalarni hal etadi: sud majlisi bayonnomasini tasdiqlash hamda jinoyat ishini tugatish yoki uni umumiy qoidalar bo'yicha dastlabki tergov yuritish uchun prokurorga yuborish to'g'risidagi; ehtiyot chorasi to'g'risidagi; ashyoviy dalillar to'g'risidagi; zararni qoplash to'g'risidagi.

Sudning ajrimiga gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchi (fuqaroviy da'vogar), ularning qonuniy vakillari, himoyachi tomonidan xususiy shikoyat berilishi hamda prokuror tomonidan xususiy protest keltirilishi mumkin.

Taxminiy testlar

1. Yarashuv to'g'risidagi arizani olgach kim ishni sudga yuborish to'g'risida qaror chiqarishga haqli?

- A. Surishtiruvchi yoki tergovchi
- B. Tergovchi
- C. Prokuror
- D. Surishtiruvchi va tergovchi
- E. Surishtiruvchi, tergovchi yoki prokuror

2. Yarashilganligi munosabati bilan sudda ko'rib chiqiladigan jinoyat ishlari yuzasidan qanday protsessual hujjatlar tuziladi?

- A. Qaror va bayonnoma
- B. Hukm va bayonnoma
- C. Ajrim
- D. Bayonnoma
- E. Ajrim va bayonnoma

3. Agarda yarashuv to'g'risidagi ariza jinoyat ishi qo'zg'atishdan oldin berilgan bo'lsa unda surishtiruvchi, tergovchi prokuror qanday qaror qabul qilishi mumkin?

A. Jinoyat ishini qo'zg'atib shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ishga jalb etib yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha ishni yuritadi

B. Yarashuv arizasini olgach ishni sudga yuborish to'g'risidagi qarorni chiqaradi

C. Yarashuv to'g'risidagi arizani olgach jinoyat ishini qo'zg'atishni rad etish to'g'risida qaror chiqaradi

D. Jinoyat ishini qo'zg'atishdan oldin yarashuv arizasi berilmaydi

4. Yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud muhokamasi jinoyat ishi sudga kelgan paytdan e'tiboran qaysi muddatdan kechiktirmay o'tkaziladi?

A. 1 oydan kechiktirmay

B. 15 sutka ichida

C. 10 sutka ichida

D. 5 sutka ichida

5. Yarashilganligi munosabati bilan ko'riladigan jinoyat ishlarni sudga yuborish uchun gumon qilinuvchining yoki ayblanuvchining roziligi bo'lishi shartmi?

A. Bo'lishi shart

B. Bo'lishi shart emas

C. Umuman bu masala muhokama qilinmaydi

D. Ayrim holatlarda talab etiladi

Tekshirish uchun savollar

1. Yarashuv to'g'risidagi ishlarni yuritish bo'yicha sud majlisi nimadan boshlanadi?

2. Nima yarashuv munosabati bilan ish yuritishni amalga oshirish sharti emas?

3. Yarashuv to'g'risidagi ishlarni yuritish bo'yicha sud majlisda kimlar ishtirok etmaydi?

4. Yarashuv haqida ariza qachon berilishi mumkin emas?

XXXIII bob. AMNISTIYA AKTINI QO‘LLASH TO‘G‘RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

33.1. Amnistiya akti asosida javobgarlikdan ozod qilishning xususiyatlari

Huquqiy demokratik davlat qurishning muhim shartlaridan biri - fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A. Karimov ta’kidlaganidek, «bizning bosh strategik maqsadimiz qat’iy va o‘zgarmas bo‘lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iborat»¹. Huquqiy demokratik davlatda inson tinch, osoyishta va farovon hayot kechirishi uchun birinchi navbatda, uning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoya qilingan bo‘lishi shart. Shu bois, mamlakatimizda olib borilayotgan barcha islohotlar inson huquqlarining ishonchli himoyasini ta'minlashga qaratilgan.

Mamlakatimizda siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy sohalardagi islohotlar jarayonini erkinlashtirish va chuqurlashtirish Dasturi asosida sud-huquq tizimini liberallashtirishning amalga oshirilayotganligi jamiyatda demokratik tamoyillarni yanada chuqurlashtirishning muhim omili bo‘ldi. Shu boisdan, O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi va Jinoyat-protsessual kodekslariga kiritilgan qo‘shimcha va o‘zgartishlarga binoan, amnistiya akti asosida javobgarlikdan va jazodan ozod qilishni qo‘llash imkoniyatlari yanada kengaytirildi.

Jinoiy javobgarlikdan ozod qilish o‘z mazmuniga ko‘ra, jinoyat sodir etgan shaxsni mazkur qilmishning huquqiy oqibatlaridan ozod etishdir. Shaxsni jinoiy javobgarlikdan har qanday asoslarga ko‘ra ozod etishda ijtimoiy xavfli qilmishning huquqiy tabiati o‘zgarmaydi. Chunki, sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmish doimo jinoyat bo‘lib qolaveradi va yuridik mohiyati o‘zgarmaydi.

Shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod qilish quyidagi jinoiy-huquqiy munosabatlarning to‘xtatilganligini bildiradi: davlat vakolatli huquqni qo‘llash organlari orqali aybdorni hukm qilish, ijtimoiy xavfli qilmish uchun jazodan ozod qilish to‘g‘risidagi o‘z huquq va majburiyatlaridan voz kechadi, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxs esa hukm

---

¹ *Каримов И.А.* Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.8 – Т., 2000. – 331-б.

qilinish majburiyatidan ozod etiladi va sodir etgan jinoyatining jazosi sifatida qonunda nazarda tutilgan muayyan huquq va erkinliklaridan mahrum etiladi yoki undan cheklab qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 68-moddasida jinoyat sodir qilgan shaxsning amnistiya akti asosida javobgarlikdan ozod qilinishi mumkinligi nazarda tutilgan.

Amnistiya akti O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taqdim-nomasiga muvofiq, insonparvarlik tamoyiliga amal qilib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 80-moddasining 10-bandiga va 93-moddasining 23-bandiga asosan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarori bilan e'lon qilinadi.

Amnistiya aktiga asosan, jinoyat sodir etishda ayblanayotgan shaxsni jinoiy javobgarlikdan ozod qilish vakolati faqat sudga va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga berilgan.

Amnistiya akti O'zbekistondagi muhim sanalar (O'zbekiston mustaqilligi kuni, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilingan kun va hokazolar) munosabati bilan jinoyat sodir qilishda ayblanayotgan, jazoni o'tayotgan muayyan doiradagi shaxslarni kechirish orqali jinoiy javobgarlikdan yoki jinoiy jazodan ozod qilishdan iboratdir.

Amnistiya akti muayyan jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlikni belgilovchi jinoyat qonuni normalarini bekor qilmagan holda muayyan turkumdagi jinoyat sodir qilgan shaxslarni kechirib, javobgarlik yoki jazodan ozod qilish orqali amalga oshiriladi.

Amnistiya akti jinoiy javobgarlikdan, jinoiy jazodan ozod qilish, jazoni yengilrog'i bilan almashtirish yoki jinoyat ishi qo'zg'atishni bekor qilish orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin.

Amnistiya akti jinoyat sodir qilishda ayblanayotgan yoki jazoni o'tayotgan muayyan turkumdagi keng doiradagi shaxslarga nisbatan chiqarilsada, amalda har bir shaxsga nisbatan alohida-alohida qo'llaniladi. Demak, amnistiya akti normativ xususiyatga ega bo'lib, unda amnistiya qilinadigan shaxslarning ismi, otasining ismi ko'rsatilmay, muayyan turkumda jinoyat sodir qilgan guruhdagi shaxslarga yoki ijtimoiy xavfliligi hisobga olingan jinoyat sodir qilgan shaxslarga nisbatan chiqarilganligi ko'rsatiladi.

Amnistiya akti mamlakat miqyosidagi muhim voqea, qo'lga kiritilgan yutuq yoki jiddiy o'zgarishlar munosabati bilan chiqarilar ekan, har bir amnistiya aktining mazmuni qanday voqea yoki nima munosabati bilan chiqarilganligiga ham bog'liq bo'ladi.

Umumiy qoidaga ko‘ra, amnistiya akti u e‘lon qilingan kungacha sodir etilgan jinoyatlarga nisbatan qo‘llaniladi hamda amnistiya aktida ko‘rsatilgan muddatda ijro etilishi lozim.

Amnistiya akti umumiy tarzda chiqarilib, amalda alohida-alohida qo‘llanilganligi tufayli shaxs amnistiya akti e‘lon qilingunga qadar jinoyat sodir qilib, tergovdan, suddan yashiringan yoki jazoni o‘tashdan qochgan bo‘lsa, ammo amnistiya aktigacha qilmishiga pushaymon bo‘lib kelsa, amnistiya aktini qo‘llab javobgarlikdan ozod qilish mumkin.

Shunday qilib, amnistiya akti orqali jinoiy javobgarlikdan ozod qilish shaxsning jinoyatini bekor qilish yoki oqlash orqali jinoiy javobgarlikdan ozod qilish emas, balki aybdorning davlat tomonidan kechirilishi, uni jinoiy javobgarlikdan ozod qilinishidan iborat.

Agar shaxs o‘zining amnistiya akti orqali javobgarlikdan ozod qilinishiga norozilik bildirsa, unga nisbatan amnistiya akti qo‘llanilmaydi. Bunday holda jinoyat ishini yuritish protsessual qonunchilikda belgilangan tartibda davom ettiriladi, ya‘ni tergovchi tomonidan tergov harakatlari davom ettiriladi va ayblov xulosasigacha yetkazilib, prokuror orqali sudga oshiriladi. Ana shunday yo‘l bilan jinoyat sodir etishda gumon qilinuvchi shaxsga o‘zining rasmiy ravishda oqlanishiga erishish imkoni beriladi. Agar sud ishni ko‘rib chiqish natijasi bo‘yicha shaxsni jinoyat sodir etishda aybdor deb topsa, ayblov hukmini jazo tayinlamasdan chiqarishi yoki amnistiya aktini qo‘llab javobgarlikdan ozod qilishi lozim.

33. 2. Ishni sudga qadar yuritish bosqichida amnistiya aktining qo‘llanilishi tartibi

O‘zbekiston Respublikasining JPKda amnistiya aktini qo‘llashning protsessual tartibi belgilanmaganligi surishtiruv, tergov va sud organlariga ma‘lum bir qiyinchiliklarni keltirib chiqarayotgan edi. Shu bois O‘zbekiston Respublikasining «Amnistiya aktini qo‘llash tartibining takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida»gi 2008-yil 22-dekabr qonuni qabul qilindi. Ushbu qonunga asosan, O‘zbekiston Respublikasi JPKga «Ishni sudga qadar yuritish bosqichida amnistiya aktini qo‘llash» deb nomlanuvchi yangi 63-bob kiritildi. JPKning mazkur bobida:

– tergovga qadar o‘tkazilgan tekshiruv materiallarini yoki jinoyat ishini surishtiruvchi, tergovchi tomonidan prokurorga yuborish tartibi (587-m.);

– amnistiya aktini qo‘llash to‘g‘risidagi ariza (588-m.);

– jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish to‘g‘risidagi yoki jinoyat ishini tugatish haqidagi iltimosnomani sudga kiritish to‘g‘risidagi masalani prokuror tomonidan ko‘rib chiqish tartibi (589-m.);

– sud majlisi (590-m.);

– sudning ajrimiga (591-m.) doir jinoyat-protsessual munosabatlar tartibga solingan.

O‘zbekiston Respublikasi JPKning 84-moddasida keltirilgan asoslarga muvofiq, e‘lon qilingan amnistiya akti sodir etilgan jinoyat yoki shaxsga daxldor bo‘lsa, shaxsning jinoyat sodir etilishida aybliligi to‘g‘risidagi masalani hal qilmay turib jinoyat ishi tugatilishi lozim. Basharti, shaxs ishda ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilinganidan keyin amnistiya akti qabul qilingan taqdirda, agar ayblanuvchi, sudlanuvchi talab qilsa, ishni yuritish umumiy tartibda davom ettirilishi mumkin. Bunday hollarda hukm qilish uchun asoslar mavjud bo‘lsa, ayblov hukmi jazo belgilanmasdan chiqariladi.

JPKning 587-moddasida shaxsga nisbatan amnistiya aktini qo‘llash to‘g‘risidagi masala ko‘rilayotganda, tergovga qadar o‘tkazilgan tekshiruv materiallarini yoki jinoyat ishini surishtiruvchi, tergovchi tomonidan prokurorga yuborish tartibi belgilangan. Unga ko‘ra, amnistiya aktini qo‘llash uchun asoslar mavjud bo‘lgan taqdirda, surishtiruvchi, tergovchi tergovga qadar o‘tkazilgan tekshiruv materiallarini yoki jinoyat ishini qaysi shaxsga nisbatan amnistiya aktini qo‘llash to‘g‘risidagi masala qo‘yilayotgan bo‘lsa, o‘sha shaxsning, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining arizasi hamda amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish haqida yoxud jinoyat ishini tugatish to‘g‘risida sudga iltimosnoma kiritish haqidagi taqdimnoma bilan prokurorga yuboradi.

Agar bir nechta shaxsga nisbatan jinoyat ishi bo‘yicha ulardan loaqal bittasi amnistiya aktining ta‘sir doirasiga tushsa, unga nisbatan jinoyat ishining qismi amnistiya aktini qo‘llash to‘g‘risida sudga iltimosnoma kiritish uchun JPKning 332-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga binoan alohida ish yuritishga ajratilishi mumkin.

JPKning 332-moddasida nazarda tutilgan qoidalarga binoan, bir yoki bir necha jinoyatni birgalashib sodir etishda ayblanayotgan shaxslarga

nisbatan ishni ajratishga, basharti bu ish holatlari bo'yicha zarur bo'lib qolsa hamda bunday ajratish surishtiruvning, dastlabki tergovning va sud tomonidan ishni ko'rib chiqishning to'liq va xolisona bo'lishiga ta'sir qilmasa, yo'l qo'yiladi. Tergov qilinayotgan jinoyat ishi bilan bog'liq bo'lmagan yangi jinoyat aniqlangan taqdirda, jinoyat ishining mazkur holatga doir qismi jinoyat ishi qo'zg'atilgan holda alohida ish yurituvga ajratiladi.

Ishlarni birlashtirish va ajratish surishtiruvchining, tergovchining, prokurorning qarori yoki sudning ajrimi bilan amalga oshiriladi.

Amnistiya aktini qo'llash to'g'risidagi ariza tergovga qadar tekshiruv qaysi shaxsga nisbatan o'tkazilayotgan bo'lsa, o'sha shaxs, gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi tomonidan, tegishincha tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruvning, surishtiruvning va dastlabki tergovning istalgan bosqichida berilishi mumkin.

33.3. Jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish yoki jinoyat ishini tugatish haqidagi iltimosnomani sudga kiritish to'g'risidagi masalani prokuror tomonidan ko'rib chiqish tartibi

Prokuror surishtiruvchining, tergovchining taqdimnomasi asosliligini tekshirib unga rozi bo'lgan taqdirda, amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi yoki jinoyat ishini tugatish haqidagi iltimosnomani tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallari yoxud jinoyat ishi bilan birga sudga yuboradi. Prokuror iltimosnomani tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallari yoki jinoyat ishi unga kelib tushgan kundan e'tiboran besh sutkadan kechiktirmay sudga yuborishi lozim.

Jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi iltimosnomani sudga yuborish uchun asoslar bo'lmagan taqdirda, prokuror tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallarini yoki jinoyat ishini surishtiruvchiga yoxud tergovchiga qaytarish haqida asoslantirilgan qaror chiqaradi. Prokurorning qarori ustidan yuqori turuvchi prokurorga shikoyat berilishi mumkin.

JPKning 36-moddasida belgilanganidek, tergovchi prokurorning amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risida yoki jinoyat ishini tugatish haqida sudga iltimosnoma kiritish to'g'risida prokurorga taqdimnoma kiritish haqidagi ko'rsatmalariga rozi bo'lmasa, o'z e'tirozlarini yozma ravishda bayon qilgan holda ishni yuqori turuvchi

prokurorga taqdim etishga haqlidir. Bunday hollarda quyi turuvchi prokurorning ko'rsatmasini yuqori turuvchi prokuror o'z qarori bilan yo bekor qiladi yoki ish bo'yicha tergov yuritishni boshqa tergovchiga topshiradi.

33.4. Amnistiya aktini qo'llash masalasining sud tomonidan hal etilishi

Prokurorning amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish haqidagi yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi iltimosnomasi jinoyat sodir qilingan yoxud dastlabki tergov yuritilayotgan joydagi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining, okrug, hududiy harbiy sudning sudyasi tomonidan, mazkur sudlarning sudyasi bo'lmagan yoxud iltimosnomani ko'rib chiqishda uning ishtirokini istisno etuvchi holatlar mavjud bo'lgan taqdirda esa Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining raisi, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining raislari, O'zbekiston Respublikasi Harbiy sudining raisi belgilaydigan boshqa tegishli sudning sudyasi tomonidan yakka tartibda ko'rib chiqiladi.

Sud majlisi iltimosnoma jinoyat ishi qo'zgatishni rad qilish to'g'risida tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallari yoki jinoyat ishi bilan birga sudga kelib tushgan paytdan e'tiboran *o'n sutkadan* kechiktirmay o'tkaziladi.

Iltimosnomani ko'rib chiqish sud tomonidan prokuror albatta ishtirok etgan holda amalga oshiriladi.

Sud majlisida amnistiya aktini qo'llash haqidagi masala qaysi shaxsga nisbatan qo'yilayotgan bo'lsa, o'sha shaxs, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, shuningdek agar ishda qatnashayotgan bo'lsa, ularning himoyachilari va qonuniy vakillari ishtirok etadi. Sud majlisi o'tkaziladigan vaqt va joy haqida lozim darajada xabardor qilingan mazkur shaxslarning uzrsiz sabablarga ko'ra kelmaganligi sud majlisining o'tkazilishiga monelik qilmaydi.

Sud majlisi prokurorning ma'ruzasi bilan boshlanadi, prokuror amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish yoki jinoyat ishini tugatish zarurligini asoslab beradi. So'ngra amnistiya aktinii qo'llash haqidagi masala qaysi shaxsga nisbatan qo'yilayotgan bo'lsa, o'sha shaxsning, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining,

himoyachining, qonuniy vakilning soʻzlari eshitiladi, taqdim etilgan materiallar tekshiriladi. Shundan keyin sudya ajrim chiqarish uchun alohida xonaga kiradi.

Sud majlisi vaqtida JPKning 90-92-moddalarida nazarda tutilgan qoidalarga koʻra bayonnoma yuritiladi.

Sud muhokamasi natijalari boʻyicha sudya qonunda belgilangan tartibda ajrim chiqaradi, ushbu ajrimning gumon qilinuvchini yoki ayblanuvchini qamoqdan ozod qilishga doir qismi darhol ijro etilishi lozim.

Sudning ajrimi ijro etish uchun prokurorga, maʼlumot uchun esa amnistiya aktini qoʻllash haqidagi masala qaysi shaxsga nisbatan qoʻyilgan boʻlsa, oʻsha shaxsga, gumon qilinuvchiga, ayblanuvchiga, jabrlanuvchiga (fuqaroviy daʼvogarga), himoyachiga va qonuniy vakilga yuboriladi.

Agar sud majlisi davomida amnistiya aktini qoʻllash uchun asoslar mavjud emasligi aniqlansa, sud tergovga qadar oʻtkazilgan tekshiruv materiallarini yoki jinoyat ishini umumiy qoidalar boʻyicha tegishincha tergovga qadar tekshiruv oʻtkazish yoki dastlabki tergov ishini yuritish uchun prokurorga yuborish toʻgʻrisida ajrim chiqaradi.

Sud ajrimining kirish qismida:

- 1) ajrim chiqarilgan vaqt va joy;
- 2) ajrim chiqargan sudning nomi, sudyaning, sud majlisi kotibining, taraflarning, tarjimonning ismi, otasining ismi va familiyasi;
- 3) amnistiya aktini qoʻllash haqidagi masala qaysi shaxsga nisbatan qoʻyilayotgan boʻlsa, oʻsha shaxsning, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining ismi, otasining ismi va familiyasi, tugʻilgan yili, oyi, kuni va joyi, ishlash joyi, mashgʻuloti, maʼlumoti, oilaviy ahvoli va ularning shaxsi toʻgʻrisidagi, ish uchun ahamiyatli boshqa maʼlumotlar koʻrsatiladi.

Sud ajrimining tavsif-asoslash qismida iltimosnomani qanoatlantirish yoki qanoatlantirishni rad etish uchun asos boʻlgan holatlar bayon etiladi.

Ajrimning qaror qismida sud quyidagi masalalarni hal etadi:

- amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qoʻzgʻatishni rad qilish haqidagi yoxud jinoyat ishini tugatish toʻgʻrisidagi;
- prokurorning jinoyat ishini qoʻzgʻatishni rad qilish toʻgʻrisidagi yoki jinoyat ishini tugatish haqidagi iltimosnomasini qanoatlantirishni

rad etish hamda tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallarini yoxud jinoyat ishini umumiy qoidalar bo'yicha tegishincha tergovga qadar tekshiruv o'tkazish yoki dastlabki tergov ishini yuritish uchun prokurorga yuborish to'g'risidagi;

– ehtiyot chorasi to'g'risidagi;

– ashyoviy dalillar to'g'risidagi;

– fuqaroviy da'voni ta'minlash choralari to'g'risidagi.

Sudning ajrimiga amnistiya aktini qo'llash haqidagi masala qaysi shaxsga nisbatan qo'yilgan bo'lsa, o'sha shaxs tomonidan, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, jabrlanuvchi (fuqaroviy da'vogar), ularning himoyachilari, qonuniy vakillari tomonidan xususiy shikoyat berilishi va prokuror tomonidan xususiy protest keltirilishi mumkin, bunday shikoyat va protestlar tegishincha apellatsiya, kassatsiya va nazorat tartibida ko'rib chiqilishi lozim.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasining «Amnistiya aktini qo'llash tartibining takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida»gi 2008-yil 22 dekabr qonuniga asosan, O'zbekiston Respublikasi JPKga kiritilgan o'zgartish va qo'shimchalarga binoan, mahkumni amnistiya aktiga asosan jazodan ozod qilish tartibi ham belgilandi. JPKga yangi kiritilgan 536¹- moddaga ko'ra, mahkumni amnistiya aktiga asosan asosiy va ijro etilmagan qo'shimcha jazodan to'liq yoki qisman ozod qilish yoxud jazodan muddatidan ilgari shartli ravishda ozod qilish yoki unga tayinlangan jazoning o'talmay qolgan qismini yengilroq jazo bilan almashtirish prokurorning iltimosnomasiga binoan mahkumning jazoni o'tash joyidagi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining, okrug, hududiy harbiy sudning sudyasi tomonidan amalga oshiriladi.

Taxminiy testlar

1. Amnistiya aktini qo'llanilishiga ayblanuvchi, sudlanuvchi rozi bo'lmasa, ishni yuritish qanday tartibda amalga oshiriladi?

A. Ishni yuritish umumiy tartibda davom ettiriladi

B. Ishni yuritish umumiy tartibda davom ettirilishi mumkin emas

C. Amnistiya akti qo'llanilmaydi va ishni yuritish tamomlanadi

D. Amnistiya akti qo'llanilishi majburiy

2. Amnistiya aktinii qo'llash masalasi bo'yicha tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallari yoki jinoyat ishi surishtiruvchi, tergovchi tomonidan kimga yuboriladi?

- A. prokurorga
- B. surishtiruv organi boshlig'iga
- C. sudga
- D. tergov bo'limi boshlig'iga
- E. barcha javoblar to'g'ri

3. Amnistiya aktini qo'llash to'g'risidagi ariza jinoyat protsessining qaysi bosqichida berilishi mumkin emas?

- A. Tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv bosqichida
- B. Surishtiruv bosqichida
- C. Sud muhokamasida
- D. To'g'ri javob yo'q

4. Amnistiya aktini qo'llash to'g'risidagi ariza kim tomonidan berilishi mumkin?

- A. Tergovga qadar tekshiruv qaysi shaxsga nisbatan o'tkazilayotgan bo'lsa, o'sha shaxs tomonidan
- B. Gumon qilinuvchi tomonidan
- C. Ayblanuvchi tomonidan
- D. Barcha javoblar to'g'ri

5. Prokuror amnistiya aktini qo'llash bo'yicha materiallarni qanday muddatda sudga yuborishi lozim?

- A. Uch sutka
- B. Besh sutka
- C. Yetti sutka
- D. O'n sutka
- E. Sakkiz sutka

6. Mahkumga nisbatan amnistiya aktini qo'llash masalasi kim tomonidan amalga oshiriladi?

- A. Mahkum jazo o'tayotgan joydagi jinoyat ishlari bo'yicha tuman (shahar) sudining, okrug, hududiy harbiy sudning sudyasi
- B. Qoraqalpog'iston Respublikasi jinoyat ishlari bo'yicha Oliy sudining, jinoyat ishlari bo'yicha viloyatlar va Toshkent shahar sudlarining sudyasi.
- C. Jazoni o'tash joyining ma'muriyati
- D. To'g'ri javob yo'q

Tekshirish uchun savollar

1. Amnistiya akti asosida javobgarlikdan va jazodan ozod qilishning mohiyati va ahamiyati nimada?
2. Surishtiruvchining, tergovchining amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish haqida yoxud jinoyat ishini tugatish to'g'risida sudga iltimosnoma kiritish haqidagi taqdimnomani prokurorga yuborishining protsessual tartibi qanday?
3. Agar bir nechta shaxsga nisbatan jinoyat ishi bo'yicha ulardan loaqal bittasi amnistiya aktining ta'sir doirasiga tushsa, unga nisbatan amnistiya aktini qo'llash to'g'risida sudga iltimosnoma kiritish tartibi qanday?
4. Amnistiya aktini qo'llash to'g'risidagi ariza qachon va kim tomonidan beriladi?
5. Prokuror tomonidan tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallari yoxud jinoyat ishini sudga yuborish tartibi qanday?
6. Amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish to'g'risidagi yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi iltimosnomani sudga yuborish uchun asoslar bo'lmagan taqdirda, prokurorning tergovga qadar o'tkazilgan tekshiruv materiallarini yoki jinoyat ishini surishtiruvchiga yoxud tergovchiga qaytarish tartibi qanday?
7. Prokurorning amnistiya aktiga asosan jinoyat ishini qo'zg'atishni rad qilish haqidagi yoki jinoyat ishini tugatish to'g'risidagi iltimosnomasini sud majlisida ko'rib chiqish tartibi qanday?
8. Mahkumni amnistiya aktiga asosan jazodan ozod qilish tartibini tushuntiring?

XXXIV bob. XORIJIY DAVLATLARNING JINOYAT PROTSESSI

34.1. Xorijiy davlatlar jinoyat protsessi va jinoyat-protsessual qonunchiligining umumiy tavsifi

Horijiy davlatlarning jinoyat protsessi tortishuvga asoslangan (Buyuk Britaniya) yoki tergov va tortishuvga asoslangan (Fransiya va boshqalar) protsess sifatida amal qiladi. Islom dini dunyosiga kiruvchi davlatlarda u islom huquqi va dunyoviy qonunchilikka asoslangan.

Ayrim xorijiy davlatlarda qonunning ustunligi prinsipi endilikda bosh prinsip bo'lmay qolgan. Hukumat va sud muassasalariga jinoyat ishlarini tergov qilish va sudda ko'rib chiqishni tartibga soluvchi hujjatlar chiqarish vakolati berilgan. Ba'zan davlatlar bir-birlaridan

huquqiy tizim namunalarini oladilar va o'zlarining tarixiy, milliy va boshqa xususiyatlarini inobatga olgan holda o'zlariga moslashtirishga harakat qiladilar.

Masalan, *Buyuk Britaniyaning* huquqiy tizimini meros qilib olgan AQSH «umumiy huquq» mamlakatlariga kiritiladi. Bu Amerika sudlari qo'llaydigan qonunlarning asosiy qismi an'anaviy ravishda pretsedent huquqidan tashkil topganligini bildiradi. Pretsedent huquqi – oraliq apellatsiya sudlari va so'nggi instansiya sudlari o'z qarorlarini tushuntirish uchun bergan yozma xulosalar asosida chiqarilgan yuridik prinsiplar va qoidalardan iborat. Sud pretsedenti doktrinasiga muvofiq, ushbu qarorlar barcha keyingi ishlarni ko'rib chiqishda majburiy hisoblanadi. Mazkur ishlar boshqalaridan farq qilishi isbotlangan yoxud, ba'zan bo'lib turganidek, bu qarorlar bekor qilingan hollar bundan mustasno. Garchi AQSH yurisprudensiyasining asosini pretsedent huquqi tashkil etsa-da, hozirgi vaqtda pretsedent huquqi (umumiy huquq) qoidalari bilan bir qatorda federal qonun chiqaruvchi organlar va shtatlarning qonun chiqaruvchi organlari qabul qilgan qarorlar (statut huquqi) keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, sud muhokamasida ko'pincha ma'muriy organlar qabul qiladigan ko'plab qonun hujjatlari va nizomlardan foydalaniladi.

Amerika sudlarining qarorlari nashr etilganda ular odatda «dokladlar» deb ataluvchi jildlangan tomlarga jamlab e'lon qilinadi. Ko'pchilik shtatlarning o'z rasmiy «dokladlari» mavjud. Barcha shtatlar sudlarining qarorlari xususiy noshirlar mijozlarga qulaylik bo'lishi uchun chop ettiradigan mintaqaviy «*dokladlarga*» kiritiladi. Federal sud organlarining qarorlari alohida «dokladlar» sifatida chop etiladi. Har bir shtatda ba'zan kodeks deb ataladigan ko'p jildli qonun hujjatlari yoki statutlar to'plami bo'ladi. Federal qonun hujjatlari birgalikda Qo'shma Shtatlar Kodekslariga jamlangan. Bundan tashqari, federal darajadagi va shtatlar darajasidagi ma'muriy qarorlarning ko'plab e'lon qilingan jildlari mavjud. Buyuk Britaniyada jinoyat protsessi parlamentning uch yuz yil davomida qabul qilingan 300dan ortiq hujjatlarida mustahkamlangan protsessual normalar asosida amalga oshiriladi. O'zaro ziddiyatli qadimiy qonun hujjatlarining ko'pligi, protsessual qoidalar, institutlar va shakllarning arxaik va kazuistik ekanligi, sud pretsedentlarining mavjudligi, qonunlarning kodekslarga jamlanmaganligi, ingliz jinoyat protsessini nihoyatda murakkab qiladi.

Yevropaning kontinental davlatlarida jinoyat-protsessual qonun hujjatlari yozma xususiyatga ega bo'lib, har bir mamlakat o'zining

jinoyat-protsessual kodeksiga yoki jinoyat-protsessual qonuniga yoxud qoidalariga ega. Ushbu qonun hujjatlari doimiy ravishda yangi qonunlar (Germaniyada), dekretlar, ordonanslar (Fransiyada) bilan to'ldirilib va o'zgartirilib boradi.

Hozirgi Fransiyaning jinoyat protsessi 1958 yilgi Konstitutsiya, 1958 yilgi JPK va hukumat majlislarida qabul qilingan tegishli ordonanslar asosida amalga oshiriladi.

Germaniya jinoyat protsessining asosini 1965 yilgi tahrirda amal qilayotgan 1877 yilgi Jinoyat-protsessual qoidalar tashkil qiladi.

Jinoyat protsessi prokuratura, politsiya yoki hududiy sudyalarga jinoyat haqida yozma yoki og'zaki shaklda ariza berishdan boshlanadi. Jinoiy ta'qibni boshlash haqidagi masalani prokuratura hal qiladi. Prokuratura bunday qarorni qabul qilishdan avval dastlabki tekshiruv – surishtiruv o'tkazadi. Surishtiruv chog'ida jinoyatning holatlari aniqlanadi, dalillarni qayd etish choralari ko'riladi, hujjatlar talab qilib olinadi. Prokuratura xodimlari qasamyod qildirib so'roq qilishdan boshqa har qanday tergov harakatini o'tkazishi, ushbu harakatlarni o'tkazishni politsiyaga topshirishi mumkin.

Politsiya federatsiya yoki o'lkalar darajasidagi ichki ishlar vazirliklarining tasarrufidadir. U jinoyatlarni aniqlashda keng, ularni tergov qilishda esa tor vakolatlarga egadir. Politsiya jinoyatlar haqidagi arizalar asosida dalillar yo'qotilishiga to'sqinlik qilish maqsadida kechiktirib bo'lmas tergov harakatlari o'tkazishga haqlidir. To'plangan barcha materiallarni politsiya darhol prokurorga yoki bevosita hududiy sudyaga berishi shart. Politsiya ushlangan shaxs qochishga uringan taqdirda uni qamoqqa olish haqida topshiriq berishga haqlidir. U ayrim tergov harakatlarini ham o'tkazishga majbur. Biroq amalda politsiya asosiy tergov organi hisoblanadi. So'nggi yillarda politsiyani prokuraturaning tezkor tasarrufidan ozod qilish, uning mustaqilligini kuchaytirish va vakolatlarini kengaytirish tamoyillari kuzatilmoqda.

O'tkazilgan surishtiruv ayblov uchun yetarli asos bergan hollarda prokuratura ish materiallarini dastlabki tergov o'tkazish uchun sudga beradi yoki ushbu jinoyat ishi bilan shug'ullanadigan sudda ko'rib chiqish uchun ayblov hujjatini jo'natadi.

Jahondagi barcha konstitutsiyalar orasida *Yaponiyaning* 1946 yilda qabul qilingan Konstitutsiyasi jinoyat protsessiga oid eng ko'p normalarga ega. Unda, jumladan, jinoyat protsessining quyidagi prinsiplari mustahkamlangan: hech kim uning ishi sudga ko'rib

chiqilishidan iborat huquqidan mahrum etilishi mumkin emas (32-m.), jinoyat sodir etilgan joyda ushlangan hollardan tashqari hollarda shaxsni ushlash uchun vakolatli adliya organi bergan va ushlash sababi aniq ko'rsatilgan order zarur (33-m.), ushlangan shaxs ushlanganidan so'ng darhol buning sababini bilish va advokat yordamidan foydalanish huquqiga ega, ushlangan shaxsning talabi bo'yicha ushlab turish sababi unga ochiq sud majlisida uning o'zi va advokati ishtirokida ko'rsatiladi (34-m.), shaxsning turar joyiga kirib tergov o'tkazish, shuningdek hujjatlar va shaxsiy ashyolarini tintish va olib qo'yish uchun sud idoralari bergan order bo'lishi zarur (35-m.), qiynash qat'iy man etiladi (36-m.), ayblanuvchi o'z ishining xolis sudda tez va oshkora ko'rib chiqilishi huquqiga ega (37-m.) va h.k.

Ayblanuvchiga davlat hisobidan uning talabi bo'yicha so'roq qilinishi mumkin bo'lgan guvohlarni chaqirish, shuningdek malakali advokat yordamidan foydalanish huquqi berilgan.

Konstitutsiyada ushbu prinsiplar qayd etilganligining boisi shundaki, avvalgi Konstitutsiya amal qilgan davrda jinoyat ishlari bo'yicha o'tkaziladigan tergovlarda gumon qilinuvchining eng oddiy huquqlari buzilar, sudlar esa shakllanib bo'lgan ishonchiga asoslangan adolatsiz hukmlar chiqarar edi. 1948 yilda Yaponiyada gumon qilinuvchi va ayblanuvchining huquqlari himoya qilinishini kuchaytiruvchi yangi Jinoyat-protsessual kodeks qabul qilindi. Ayrim o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritilgan JPK hozir ham amal qilmoqda.

Yaponiya Jinoyat-protsessual kodeksiga muvofiq, jinoyatlarni asosan politsiya tergov qiladi, prokuratura esa unga umumiy ko'rsatmalar beradi, xolos. Ayrim hollarda prokuror zarur deb hisoblasa, tergovni o'zi o'tkazishi mumkin. Yaponiyada jinoyat ishlarini tergov qilish faoliyati xizmat vazifasi hisoblanadigan tergovchilar instituti yo'q.

Yaponiya politsiyasi jinoyatlarni tergov qilish borasida katta imkoniyatlarga ega. Ammo ko'plab gumon qilinuvchilar mavjud bo'lgan yoki poraxo'rlik bilan bog'liq yoxud kompaniyalar faoliyatiga aloqador bo'lgan murakkab ishlarni prokuratura politsiya yordamida tergov qiladi. Adliya vaziri nafaqat prokurorlar faoliyatiga umumiy rahbarlik qiladi va ushbu faoliyatni nazorat qiladi, balki uning vakolatiga ayrim ishlarni tergov qilish va ular yuzasidan choralar ko'rish munosabati bilan bosh prokurorning harakatlariga rahbarlik qilish huquqi ham kiradi.

JPKda prokurorga jinoyatchini jinoiy javobgarlikka tortish zarurati bo'lmasa, uning tavsiflanishi, yoshi va qayerda ekanligi, jinoyatning

og'irlik darajasi va sodir etilish holatlari, shuningdek jinoyat sodir etilganidan so'ng qaror topgan holatlarni inobatga olib, ayblov qo'zg'atmaslik huquqi berilgan.

Islom huquqida jinoyat ishlarining mazmuniga qarab ularni ko'rib chiqish tartibida muhim farqlar yo'q. To'g'ri, bitimlar va shaxsiy maqom masalalari bo'yicha fuqaroviy-huquqiy xususiyatga ega bo'lgan odatdagi tortishuvlar, shuningdek ma'naviy buzuvchilikda yolg'on ayblash, qotillik va badanga shikast yetkazish kabi jinoyatlarni qozi faqat huquqi buzilgan shaxsning da'vosi bo'yicha ko'rib chiqadi. Boshqa ishlar har qanday shaxsning talabi bo'yicha, jumladan, qozining o'z tashabbusi bilan ham sudda muhokama qilinishi mumkin. Har qanday masalani qozi bitta majlis davomida yakka tartibda hal qiladi.

Qozilarning huquqiy vakolati (yurisdiksiya) doirasi ancha o'zgaruvchan bo'lib, turli omillar ta'sirida vaqti-vaqti bilan o'zgarib turadi. Saxih xalifalar (chahoryorlar) hukmronlik qilgan davrlarida qozilarga odatda fuqaroviy va oilaviy ishlarga doir nizolarni hal qilish huquqi berilgan. Ba'zi vaqtlarda ularga amaldorlarning o'zboshimchaligi yuzasidan tushgan shikoyatlarni ko'rib chiqish topshirilgan. Vaqt o'tishi bilan qozilar vakolatlarining doirasi kengayib borgan va boshqa toifadagi ishlarni ham qamrab ola boshlagan.

Odatda, qozining vakolatlar doirasi uni tayinlash paytida belgilanadi. Badanga yetkazilgan shikast uchun tovon to'lash masalalaridan boshqa barcha jinoyat ishlarini ko'rib chiqishga oid ko'pchilik hollar uning vakolatiga kiritilmaydi. Ushbu vazifa uzoq vaqt davomida huquqbuzarga nisbatan majburiy jazo choralari qo'llash imkoniga ega bo'lgan hukmdor, uning joylardagi vakillari va mirshablarning vakolatiga kirib kelmoqda. Bunday «mehnat taqsimoti» ko'p jihatdan qozilar o'zining samarali majburlov apparatiga deyarli ega bo'lmaganligi va shu bois ularning qarorlari nizolashgan tomonlar uning qaroriga ixtiyoriy ravishda rozi bo'lgan hollardagina to'liq va aniq amalga oshishi mumkinligi bilan izohlanadi. Kuch ishlatishga to'g'ri kelganda esa qozi tegishli vositalarga ega bo'lgan organlarga murojaat etishga majbur bo'ladi.

Shu bois islom davlati haqidagi nazariyada sud hokimiyatini ijro etuvchi hokimiyatdan butunlay ajratish nazariyasi bo'lmaganligini, qozining ijro etuvchi apparat bilan o'zaro munosabatining va ular vakolatlarini ajratib qo'yishning aniq huquqiy asoslari ishlab chiqilmaganligini eslash zarur. Natijada hukmdorlar va joylardagi vakillar qozilarning vakolatlari doirasini belgilab qo'yish bilan

cheklanmay, balki odil sudlovni amalga oshirishlariga bevosita aralashishlari ham mumkin. Qozi chiqargan qarorlarning ijrosi ham ularga bevosita bog'liq bo'lgan. Agar xalifa ularni tan olmasa, qozining iste'foga chiqishdan boshqa chorasi qolmagan. Joylardagi vakillar, o'z navbatida, yuridik jihatdan sud qarorlarini ijro etishi shart bo'lmagan. Bu o'rinda ko'p narsa qozining obro'siga va joylardagi vakil bilan munosabatiga bog'liq bo'lgan. Ushbu munosabatlar yaxshi bo'lsa, vakil ham qozini qo'llab-quvvatlagan, qozining qarorlari bajarilgan. Aks holda, qozi ojiz bo'lib qolgan.

Dunyoviy sudlarning ishlarni ko'rib chiqish tartibi qozilar qo'llagan protsess qoidalaridan jiddiy farq qiladi. Masalan, ular islom huquqida taqiqlangan dalillarni (jumladan, qiynoq orqali olingan ko'rsatuvlarni) ham qabul qilishlari mumkin. Ammo dunyoviy sudlar islom huquqining ko'plab qoidalarini jamiyat taraqqiyoti ehtiyojlariga moslashtirishning yo'llaridan biri bo'ldi. Bunda o'zgargan manfaatlar va shart-sharoitlarni inobatga olishning adolatliligi va zarurligiga asoslanilgan.

Ko'plab islom davlatlarining hozirgi sud tizimlariga ilk o'rta asr davridayoq qaror topgan islomiy va dunyoviy sudlarning dualizmi xosdir. Faqat to'rtta davlatda (Misr, Jazoir, Yaman va Tunisda) qozilar sudlari hozirgi vaqtda tugatilgan.

Qozilar saqlanib qolgan arab mamlakatlarining sud tizimini ikkita asosiy guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhi ancha yuksak ijtimoiy taraqqiyot darajasiga erishgan va davlat tabiatan o'rta va yuqoriroq sinflarning manfaatlarini ifodalaydigan mamlakatlarda (Iordaniya, Livan, Marokash, Sudanda) qaror topgan. Ushbu guruhga Iroq, Liviya va Suriya davlatlarining sud tizimlari ham kiradi. Bu mamlakatlarning har birida musulmon sudlari o'ziga xos tarzda tashkil qilingan. Ko'pincha ular faqat quyi instansiya sudlarini shakllantirish bilan cheklanib qoladi (masalan, Marokashda). Biroq ayrim hollarda musulmon sudlarining ko'p bosqichli tizimi amal qiladi. Masalan, Sudanda ularga uch bosqichdagi tuman musulmon sudlari va bir qancha apellatsiya sudlari kiradi.

Aholisi islom huquqining turli yo'nalishlari va mazhablariga amal qiladigan mamlakatlar sud tizimlarining xususiyati shundaki, ularda musulmon sudlarining bir necha parallel (muvoziy) tizimlari tashkil qilinadi (masalan, Iroq va Livanda sunniylik va ja'fariylik sudlari, Iroq va Suriyada druzdlar uchun maxsus sudlar). Ko'pincha ushbu guruhga kiruvchi mamlakatlarda apellatsiya instansiyasi vazifasini bajaruvchi oliy

musulmon sudlari ham tashkil qilinadi. Masalan, Livanda oliy sunniy va ja'fariy sudlar uch nafar sudya va maxsus prokurordan iborat bo'ladi, Iordaniyada esa apellatsiya sudini qirol rais va boshqa a'zoldan iborat tarkibda tayinlaydi. Liviyada bir necha apellatsiya sudlari tashkil qilingan bo'lib, ularning har biri rais, uning o'rinbosari va maslahatchilaridan iborat. Ayni paytda qarorni uchta maslahatchi ko'pchilik ovoz bilan qabul qiladi. Ayrim hollarda musulmon sudlarining qarorlari yuzasidan apellatsiya shikoyatlari yuqori turuvchi fuqarolik sudiga (Marokashda), Iroq, Suriya, Sudanda esa – oliy sud instansiyasining maxsus palatasiga beriladi (Sudanda bosh qozikalon Oliy sud a'zosi hisoblanadi). Bu yerda musulmon sudlarining tarkibini davlat boshlig'i, adliya vaziri yoki oliy kengash belgilaydi. Barcha qozilar davlat xazinasidan maosh oladilar, musulmon sudlarining qarorlarini esa vakolatli davlat muassasalari – politsiya, ichki ishlar idoralari va shu kabilar bajaradilar.

Yaqin vaqtlargacha *Isroil* davlatining jinoyat protsessi haqida biz juda kam ma'lumotlarga ega edik. Sobiq Ittifoq parchalanishi bilan O'zbekiston va Isroil o'rtasida normal diplomatik munosabatlar o'rnatilishi, o'zaro foydali munosabatlarning (ayniqsa iqtisodiyot va savdo-sotiq sohasida) muvaffaqiyatli rivojlanishi, «O'zbekiston – Isroil» do'stlik va madaniy aloqalar jamiyatining ta'sis etilishi va faoliyat ko'rsatishi, O'zbekiston Prezidenti I. A. Karimovning Isroilga tashrif buyurishi hamda munosabatlarning yanada rivojlanishi va terrorizmga qarshi kurashda hamkorlik o'rnatishning zarurligi ushbu davlatning jinoyat protsessini o'rganish zaruratini yuzaga keltirdi.

Isroildagi jinoyat protsessi quyidagi prinsiplarga asoslangan:

1) u yoki bu harakatni sodir etganlik uchun javobgarlik haqida ogohlantirilmagan hech bir shaxs jinoiy jazoga tortilishi mumkin emas (qonuniylik prinsipi). Ushbu prinsipning amaliy ma'nosi shundaki, sodir etilish paytida qonun bilan taqiqlangan harakat jazolanadigan harakat deb hisoblanadi. U yoki bu harakatni taqiqlovchi yoki ilgari taqiqlangan harakat uchun qattiqroq jazo belgilovchi yangi qonun qo'llanilgan taqdirda, unda nazarda tutilgan jazo taqiqlangan harakatni yangi qonun e'lon qilinganidan keyin sodir etgan shaxslargagina qo'llanilishi mumkin. Yangi qonun ilgari qilinishi mumkin deb hisoblangan yoki ilgari yengilroq jazo belgilangan harakatlarga nisbatan qo'llanilishi mumkin emas.

Masalan, 1990-yilda avtomobil o'g'riligi uchun eng qattiq jazo muddatini uch yildan yetti yilgacha ozodlikdan mahrum etishga

almashtirgan qonun qabul qilindi. 1989-yilda avtomobil o'g'irlagan shaxs ushbu jinoyatni sodir etganligi uchun uch yildan ortiq muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilinishi mumkin emas.

Nima jinoyat ekanligini va u yoki bu jinoyatni sodir etgan odam qanday jazoga tortilishi mumkinligini belgilash qonun chiqaruvchi hokimiyatning vakolatiga kiradi. Sud u yoki bu harakatni «o'xshashiga qarab» yoki har qanday boshqa prinsipga asoslanib jinoiy harakat deb e'lon qilish huquqiga ega emas. Qonun chiqaruvchi hokimiyat va sud hokimiyati funksiyalarining aniq ajratilganligi huquqiy davlat tuzilishining eng muhim xususiyatidir.

Biror bir harakat Isroilda jinoyat deb hisoblanishi uchun u tegishli qonun hujjatida jinoyat deb aniq belgilangan bo'lishi kerak. U yoki bu harakatning axloq mezonlari nuqtai nazaridan gunoh deb hisoblanishi hali uni jinoyatga aylantirmaydi. Agar qonunda muayyan harakatning sodir etilishi taqiqlanmagan bo'lsa, u jinoyat hisoblanmaydi.

Masalan, Isroil qonunlarida hayoti yoki sog'lig'iga bevosita xavf tahdid solayotgan odamga yordam ko'rsatish barchaning majburiyati ekanligi nazarda tutilmagan. Har bir fuqaroni u yoki bu aniq vaziyatda, jumladan, yo'l-transport hodisasidan jabrlangan shaxslarga yordam ko'rsatish majburiyatini yuklovchi va boshqa qonunlar bor. Ularning fikricha, inson hayotini qutqarish yoki jabrlangan shaxsga yordam ko'rsatishdan bo'yin tovlayotgan shaxs eng og'ir axloqiy qoralashga munosib (qutqarish yoki yordam ko'rsatish harakatlari o'z hayotiga xavf tug'ilishi bilan bog'liq bo'lmagan taqdirda). Ayni paytda bu qilmish, qonunda jinoyat deb belgilanmagan bo'lsa, jinoyat hisoblanmaydi;

2) aybi jinoiy niyat qilganlikdangina iborat bo'lgan shaxs jinoiy jazoga tortilishi mumkin emas. Bu prinsip jinoiy niyatlar va mo'ljallarning o'zi og'ir jinoyat hisoblanishi mumkin emasligini bildiradi. Faqat aniq faol yoki passiv jinoiy harakatgina jinoyat deb topilishi mumkin. Passiv harakat, ya'ni harakatsizlik qonunda nazarda tutilgan majburiyatning buzilishi bo'lgan taqdirdagina jinoyat deb topilishi mumkin. Bunday majburiyatning manbai bo'lib u yoki bu qonun hujjati, boshqa shaxs bilan imzolangan bitim, ushbu shaxsning muayyan harakatlarni sodir etishini nazarda tutuvchi lavozimni egallagani kabilar xizmat qilishi mumkin.

Xususan, o'z bolasini boqmaganligi natijasida bolasi o'lgan yoki kasallikka chalingan bo'lsa, ota yoki ona og'ir jinoyat sodir etganlikda aybdor hisoblanadi. Plajda (tegishli mehnat shartnomasida nazarda tutilgan) o'z vazifasini bajarmaganligi oqibatida cho'kayotgan shaxsning o'limiga sababchi bo'lgan qutqaruvchi haqida ham xuddi shunday deyish

mumkin. Bemorga zarur dori berayotgan shifokor yoki hamshira ularning harakatsizligi tufayli bemorning ahvoli yomonlashganligi uchun javobgarlikka tortiladi.

U yoki bu jinoiy harakatni sodir etganlik uchun ayb faqat o'z xatti-harakatini nazorat qilishga qodir bo'lgan, ya'ni o'zini qonun talablariga mos tarzda tutish uchun obyektiv imkoniyatga ega bo'lgan shaxsgagina qo'yilishi mumkin. Demak, u yoki bu jinoiy harakatni – ham aktiv, ham passiv harakatni – sodir etishga to'g'ridan-to'g'ri jismoniy zo'rlik ishlatib majbur etilgan odam ushbu jinoyatni sodir etishda aybdor deb topilishi mumkin emas. Masalan, boshqa bir odam ustiga itarib yuborilgan yoxud bog'lab qo'yilgani uchun chaqiruv xatiga muvofiq harbiy xizmatga borish uchun hozir bo'la olmagan shaxs aybdor deb topilishi mumkin emas;

3) qonundan taqiqlangan harakatning ma'nosini tushunishga qodir bo'lmagan shaxs jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Binobarin, 12 yoshgacha bo'lgan shaxslar, shuningdek ruhiy kasalligi yoki aqliy zaifligi tufayli haqiqiy holatdan kelib chiqib, har qanday aloqadan mahrum bo'lgan yoki qonunga amal qilish uchun hech bir imkoniyati bo'lmagan shaxslar jinoiy javobgarlikka tortilmaydilar. Masalan, kasalligi tufayli jinoyat sodir etishga turtki beruvchi mutlaqo boshqarib bo'lmas ichki impulslar ta'siriga duchor bo'lgan shaxs ushbu impulslar ta'sirida jinoyat sodir etganligi uchun jazoga hukm etilishi mumkin emas.

Isroil qonunlarida nafaqat xususiy shaxslarni, balki turli xil jamoat yoki tijorat birlashmalari (kompaniyalar, konsernlar, kooperativ shirkatlar va sh.k.)ni jinoiy javobgarlikka tortish mumkinligi nazarda tutilgan. Odatda u yoki bu birlashma yuqori lavozimli rahbarlaridan birining jinoiy harakat sodir etganligi ushbu birlashmani jinoiy javobgarlikka tortishning zarur sharti bo'lib xizmat qiladi. Ushbu rahbarning vazifalari va vakolatlari shunchalik keng bo'lishi kerakki, uning jinoiy harakatlarini mazkur birlashmaning jinoiy harakatlari bilan bir deb hisoblash mumkin bo'lishi kerak. Jamoat yoki tijorat birlashmasini jinoiy javobgarlikka tortish ushbu birlashmaning u yoki bu aniq jinoiy harakatlarni sodir etishda aybdor bo'lgan xodimlarini shaxsiy jinoiy javobgarlikdan ozod qilmaydi;

4) aybi bo'lmagan shaxs jinoiy jazoga tortilishi mumkin emas. Ushbu prinsip aybi faqat jinoiy niyatida bo'lgan shaxs jinoiy ta'qib etilishi mumkin emasligi haqidagi prinsipga (ya'ni jinoyat protsessining 2-prinsipiga) qo'shimchadir.

Harakatda aniq ayb tarkibi bo'lmasa, nafaqat niyat, balki harakat ham jinoyat deb topilishi mumkin emas. Boshqacha aytganda, ushbu harakatni sodir etayotgan shaxs muayyan jinoiy maqsadga asoslanishi kerak. Odatda jinoyat sodir etilayotgan paytda jinoyatchining ushbu harakat qonunni buzish ekanligini bilishi aybdan dalolat beradi.

Masalan, inson o'zlashtirib olgan narsasi boshqa birovga (tashkilotga, birlashmaga va shu kabilarga) tegishliligini bilgan taqdirdagina o'g'rilik sodir etganlikda aybdor deb topilishi mumkin. Garderobda yanglishib, ya'ni birovning zontini o'ziniki deb o'ylab olgan kimsa o'g'ri deb hisoblanishi mumkin emas. O'zining qurboni politsiyachi ekanini bilmagan shaxs politsiyachiga tajovuz qilishda aybdor deb topilishi mumkin emas. Harakatlari boshqa birovning o'limiga olib kelishi yoki kimgadir jismoniy ziyon yetkazishi mumkinligini bilmagan shaxs qasddan odam o'ldirganlikda yoki qasddan jismoniy ziyon yetkazganlikda aybdor deb topilishi mumkin emas.

Alohida ijtimoiy qiziqish uyg'otuvchi ayrim hollarda qonun jinoiy niyat mavjudligi mezoni bilan cheklanib qolmaydi, balki qo'shimcha aybdorlik mezoni – jinoiy beparvolik mezonini kiritadi. Masalan, Isroil qonunida inson o'limiga yoki jismoniy ziyon yetkazilishiga olib kelgan beparvolik jinoyat deb tan olinadi. Beparvoligi inson o'limiga sabab bo'lgan shaxs u o'z harakati yoki harakatsizligi o'limga olib kelishi mumkinligini anglamagan taqdirda ham aybdor deb topilishi mumkin. Bunda shu hol yuz berishini anglashi kerakligining o'zi yetarli hisoblanadi.

Qonunni bilmaslik jinoyat sodir etganlik uchun javobgarlikdan ozod qilmaydi, chunki jinoyat qonunlarining asosiy qoidalarini har bir fuqaro bilishi zarur, deb hisoblanadi;

5) harakatlari muayyan holatlar tufayli oqlasa bo'ladigan yoki chidasa bo'ladigan deb topilishi mumkin bo'lgan shaxs jinoiy javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Bunga o'zini himoya qilish harakati, majburan qilingan harakatlar, zaruriy xususiyatga ega bo'lgan harakatlar, mastlik kabilar kiradi.

Xususan, sudlanuvchi shaxs (masalan, biror shaxsni qonuniy ravishda qamagan politsiyachi yoki muayyan vaziyatlarda oddiy fuqaro) unga ayb sifatida qo'yilayotgan harakatlarni bajarishga majbur bo'lganligini yoki qonunan bunga vakolatli bo'lganligini aytadi. Yoki boshqa misol: harbiy harakatlar vaqtida birovning uyiga kirish haqida buyruq olgan askar, garchi unga berilgan buyruq noqonuniy xususiyatga ega bo'lganligi keyinchalik aniqlansa ham, harakatlarining oqlanganligi

prinsipiga asoslangan himoyalani variantidan foydalanishi mumkin. Biroq tinch aholiga qarata o'q uzish yoki hech bir aybsiz odamni urish haqida buyruq olgan askar unga ushbu harakatni sodir etish buyurilganligini aytib, o'zini oqlay olmaydi. Bunday buyruq g'ayriqonuniyligi aniq ko'rinib turgan topshiriqning yaqqol misolidir. Bu kabi buyruqqa bo'ysungan shaxs o'z harakatlari uchun jinoiy javobgarlikka tortiladi.

O'zini himoya qilish, harakatlarning majburiyligi va zaruriy xususiyati tegishli ravishda bizning qonunchilikdagi zaruriy mudofaa, buyruqni bajarish va oxirgi zaruratga o'xshaydi.

Odatda, jinoyat sodir etish paytida jinoyatchining alkogoldan yoki narkotik vositalardan mastlik holati aybni yengillashtiruvchi holat bo'la olmaydi. Shu bilan birga, muayyan vaziyatlarda (masalan, agar inson o'zi bilmagan holda yoki majburan (kimdir mast qiluvchi moddani uning ovqatiga qo'shgan va boshqa hollarda) mastlik holatiga tushib qolgan bo'lsa) ana shu vazifani bajarishi mumkin. Qolgan barcha hollarda mast holda jinoyat sodir etgan shaxs odatdagi tartibda jinoiy javobgarlikka tortiladi. Qonunda mast holda jamoat joylarida paydo bo'lish taqiqlanadi;

6) aybi butunlay aniq isbotlanishi mumkin bo'lmagan shaxs jinoiy jazoga tortilishi mumkin emas. Ushbu prinsip ko'pchilik jinoyatlarga nisbatan qo'llanilishi mumkin. Undan chekinishga qonunda maxsus ko'rsatilgan ayrim hollardagina yo'l qo'yiladi.

Shunday qilib, Isroil qonunchiligiga ko'ra, jinoyat huquqi sohasi uning qo'llanilishi bilan juda kam farq qiladi.

34.2. Sudgacha bo'lgan ish yuritish va uning farqlanishi

Ko'pchilik xorijiy davlatlarda sudgacha bo'lgan ish yuritish vazifasi politsiya organlariga yuklatilgan. Buyuk Britaniyada dastlabki tergov ayblovchi dalillarni qidirib topishga va qayd etishga kirishgan paytdan boshlanib, to'plangan dalillar birinchi instansiya sudiga taqdim etilishi mumkin bo'lgan paytda yakunlanadi. Bunda ishning barcha holatlarini chuqur tekshirish talab etilmaydi, taxminan bo'lsa-da, ayblanuvchining aybdorligini ko'rsatuvchi ayblov dalillarini to'plash yetarli bo'ladi. Dastlabki tergovni o'tkazuvchi asosiy organ politsiyadir. Ingliz politsiyachilari (konstebellar) tergov chog'ida katta huquqlardan, xususan, tintuv o'tkazish va ashyolarni olib qo'yish huquqidan foydalanadilar. Ayrim ishlarni (masalan, agar o'lim sababi shubha tug'dirsa, murdani aniqlashga doir ishlarni) koronerlar (grafliklar yoki shaharlarning kengashlari tayinlaydigan mansabdor shaxslar tergov qiladilar. Koronerlar tergovni

o'z tashabbusi bilan boshlashlari va zarur tergov harakatlarini o'tkazishlari mumkin. Og'ir jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha jinoiy ta'qibni ichki ishlar vaziri tayinlaydigan ommaviy ta'qiblar direktori amalga oshiradi. Rasman politsiyachi amaldorlar ayblov dalillariga ega bo'lgan bayonnomalar tuzishga haqli emasdir, ammo ular sudyaga guvohlarni taqdim etadilar va o'zlari ham aniqlagan holatlar yuzasidan ko'rsatuvlar beradilar. Bu bilan ular ayblovchi va guvoh funksiyalarini baravar bajaradilar. Ayblanuvchini oqlovchi yoki uning aybini yengillashtiruvchi dalillarni to'plash vazifasi ayblanuvchining o'ziga yoxud uning advokatiga yuklatiladi.

Fransiyada ko'p hollarda dastlabki tergov butunlay politsiya surishtiruv shaklida o'tkaziladi. Uning asosiy organlari prefektlar va sud politsiyasidir. Xususan, JPKning 30-moddasida prefektlar va sud politsiyasiga ichki va tashqi xavfsizlikka qarshi jinoyatlarni va nojo'ya harakatlarni tergov qilish bo'yicha juda katta vakolatlar berilgan. Prefekt bevosita o'zi yoki politsiya orqali ushbu jinoyatlar va nojo'ya harakatlarni tergov qilish uchun barcha zarur harakatlarni amalga oshirishga haqlidir. U qamoqqa olishi, ashyolarni olib qo'yishi, tintuv o'tkazishi va boshqa tergov harakatlarini amalga oshirishi mumkin. Ushbu harakatlarni sud tekshirmaydi. JPKning 61–63-moddalarida politsiyaning nafaqat gumon qilinuvchilarni, balki jinoyat sodir etilgan joyda yoki uning yaqinida bo'lgan jabrlanuvchilar, guvohlarni ham ushlab turish huquqi belgilangan. JPKda shaxslarni ushlab turish uchun asoslar ro'yxati kengaytirilgan. Buning ustiga sud politsiyasining ishni prokurorga topshirmay, surishtiruv o'tkazishi mumkin bo'lgan muddat cheklanmagan. Gumon qilinuvchi, jabrlanuvchi va har qanday shaxs tergov manfaatlari yo'lida ushlab turilishi mumkin.

Qonunda bevosita ko'rsatilganligi sababli (ba'zan esa prokurorning ixtiyoriga ko'ra) dastlabki tergovni o'tkazish shart deb topilgan ayrim ishlar bo'yicha dastlabki tergovdan avval politsiya surishtiruv amalga oshiriladi. Dastlabki tergov o'tkazish – tergov sudyasigagina tegishli bo'lgan funktsiya. Tergov sudyalari oliy tribunallar a'zolaridan tayinlanadi. Tergov sudyasi respublika prezidentining dekreti bilan uch yil muddatga tayinlanadi. Og'ir jazo choralari qo'llanilishi nazarda tutilgan jinoyatlarga oid ishlar bo'yicha, shuningdek qilmishni 18 yoshgacha bo'lgan shaxs sodir etganda, dastlabki tergov o'tkazilishi shart. Ko'pchilik ishlar tergov sudyasiga politsiya tergovni yakunlaganidan keyingina kelib tushadi.

Tergov sudyalari o'z yurituvida bo'lgan deyarli har bir ish bo'yicha dastlabki qamoq chorasini qo'llaydilar. Tergov sudyasi shaxsga nisbatan dastlabki qamoq ko'rinishidagi ehtiyot chorasini tanlash haqida o'z qarorini asoslab berishi shart emas.

Germaniyada dastlabki tergovni tergov sudyasi o'tkazadi. Dastlabki tergov davlatga xiyonat qilganlik taqiqlangan birlashmalarda ishtirok etganlik, davlat xavfsizligiga va mudofaaga qarshi jinoyatlar sodir etganlik, odam o'ldirish to'g'risidagi ishlar va qasamyod qilgan (prisyajniy) sudyalar sudloviga tegishli bo'lgan boshqa og'ir jinoyatlarga doir ishlar bo'yicha, shuningdek ayblanuvchi iltimos qilgan boshqa barcha hollarda o'tkazilishi shart. Dastlabki tergovda so'roq qilish, ko'zdan kechirish, ashyolarni olib qo'yish, tintuv, ekspertiza o'tkazish amalga oshiriladi, hujjatlar talab qilib olinadi va boshqa tergov harakatlari amalga oshiriladi. Ayblanuvchi prokuratura vakili va himoyachi ishtirokida so'roq qilinadi. Dastlabki tergov yakunlanganligi haqida ayblanuvchiga xabar beriladi, jinoyat ishi esa prokuraturaga topshiriladi.

Jinoyat ishi prokuraturaning ayblov hujjati bilan birga oralik bosqich deb ataladigan va uni sudda muhokama qilishga tayinlash masalalari hal qilinadigan bosqichdan keyingina sudga kelib tushadi. Sudda muhokama qilish uchun tayinlash haqidagi ajrim ayblanuvchiga ish sudda ko'rib chiqilguniga qadar topshiriladi. Uni ko'rib chiqish kuni va soatini sud raisi tayinlaydi, guvohlarning hozir bo'lishini va sudga dalillarning taqdim etilishini prokuratura ta'minlaydi (agar ish prokuraturadan kelib tushgan bo'lsa).

Sudlovga tegishlilik jinoiy jazolanadigan qilmishning og'irligini inobatga olgan holda aniqlanadi. Germaniyaning jinoyat qonunchiligiga ko'ra, ularning uch xil turi mavjud: jinoyatlar, uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlar va nojo'ya harakatlar. Jinoyat – bir yil va undan ortiq vaqtga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadigan qilmish. Uncha og'ir bo'lmagan jinoyatlarga ozodlikdan mahrum qilish bilan jazolanadigan yoki jarima solinadigan boshqa barcha qilmishlar kiradi. Nojo'ya harakatlar – olti haftagacha ozodlikdan mahrum qilish yoki 500 yevrogacha miqdordagi jarima bilan jazolanadigan qilmishlar.

Ushbu jinoyat ishlarini ko'rib chiqish uchun Germaniyada 4 bosqichdagi sudlar tizimi tashkil qilingan: hududiy sudlar; o'lka sudlari; o'lkaning oliy sudi; Oliy federal sud. Dastlabki uch bosqichdagi sudlar asosida jinoyat ishlarini ko'rib chiqish uchun turli sud organlari tashkil etiladi.

AQSHda jinoyatlarni tergov qiladigan keng tarmoqli politsiya apparati tashkil etilgan. Bular – FTB (Federal tergov byurosi), Immigratsiya va naturalizatsiya xizmati, Qirg‘oq soqchilik xizmati, Razvedka va boshqa federal politsiya muassasalari. Bunda FTB federal jinoyat qonunlarida nazarda tutilgan taxminan 200 turdagi jinoyatlar (xoinlik, sabotaj, odamlarni o‘g‘irlab evaziga pul so‘rash va boshqalar) bo‘yicha tergov olib boradi. Jinoyat protsessining federal qoidalari AQSH okrug federal sudlariga davlatga qarshi jinoyat sodir etganlik uchun ayblov qo‘yishga vakolatli bo‘lgan mansabdor shaxsga qasamyod qilib keltirilgan yozma ariza asosida jinoiy ta‘qibni boshlash imkonini beradi. Bunday ariza asosida fuqaro aybdor deb topiladi va hibsga olinadi. Ayblanuvchini qamoqqa olish uchun order ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga qaratilgan tergov harakatlarini dastlabki o‘tkazishsiz berilishi mumkin va qamoqqa olish uchun ayblanuvchi jinoyat sodir etganligi haqida taxmin mavjudligining o‘zi yetarli bo‘ladi. Hibsga ordersiz ham olish mumkin.

Hibsga olingan shaxs amalda nazoratsiz bo‘lgan jinoiy ta‘qib organlarining ixtiyoriga tushadi. Ushbu organlarning hibsga olingan shaxsga nisbatan majburiyatlari berilgan ariza haqida xabar berish va uning advokat chaqirish hamda dastlabki tergov o‘tkazishni iltimos qilish huquqini tushuntirish bilan cheklanadi. Dastlabki tergov o‘tkazish haqida iltimos qilingan taqdirda jinoiy ta‘qib organining vazifasi guvohlarning ko‘rsatuvlarini tinglashdan iborat bo‘ladi. Okrug federal sudlarining sudloviga tegishli ishlar bo‘yicha jinoiy ta‘qibni amalga oshiruvchi davlat organlari o‘zlarining tergovni tamomlash haqidagi qarorlarini ishning haqiqiy holatlariga va huquq normalariga havola etgan holda asoslashga majbur emasdir. Guvohlarning ko‘rsatuvlaridan jinoyat sodir etilgan va uni ayblanuvchi sodir etgan deb hisoblash uchun real asoslar mavjudligi kelib chiqsagina ishni okrug federal sudiga darhol yuborish haqida qaror qabul qilinadi. Bularning barchasi politsiya, prokuratura va sudga jinoyat sodir etmagan shaxslarni ta‘qib etish imkonini beradi. Bu esa keyinchalik tergov organlari yetkazgan zararni qoplashga olib keladi.

34.3. Jinoyat ishini sud muhokamasiga tayinlash.

Sud muhokamasi. Kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ish yuritish. Maxsus ish yuritish

Buyuk Britaniyada davlatga qarshi va ayblov akti chiqarishni talab etuvchi boshqa og‘ir jinoyat haqidagi ishlar qasamyod qilgan sudlarning

sudloviga taalluqlidir. Ushbu ishlar bo'yicha dastlabki ish yuritish ayblovchi to'plagan dalillarning jinoyat ishini qasamyod qilgan sudlar ko'rib chiqishi uchun tayinlashga yetarliligi haqidagi masalani hal qilishi kerak bo'lgan sudya (sudyalari) oldida yuz beradi. Buning uchun sudya ayblovchining, ayblov guvohlarining so'zlarini tinglaydi va ayblovchi to'plagan boshqa dalillarni ko'rib chiqadi. Ayblanuvchi o'zini himoya qilish uchun tushuntirishlar berishga va dalillar taqdim etishga haqlidir. Dalillarni advokat ham taqdim etishi mumkin. Dastlabki ish yuritish jinoyat ishini qasamyod qilgan sudyalari ko'rib chiqishi uchun tayinlashga ma'lumotlarning yetarliligi hamda ehtiyot chorasi (ayblanuvchi hibsga olinishi kerakmi yoki garovga mulk olinib qo'yib yuborilishi mumkinmi) haqidagi masalalarni hal qilish maqsadiga ega.

Ayblanuvchini garov evaziga qo'yib yuborish qoidalari xiyonatga doir ishlarga qo'llanilmaydi. Boshqa barcha ishlar bo'yicha mulkni garovga olish asosida qamoqdan ozod qilishga yo'l qo'yiladi. Ehtiyot chorasi sifatida garov (mulkiy kafillik)ni tanlash asosi va sharti qonunda aniq belgilanmagan va odatda sudning ixtiyori bo'yicha belgilanadi. Kafilga qo'yiladigan asosiy talab – to'lovga qobillik. Protsess boshlangunicha garov evaziga ozodlikka chiqish huquqi – hamma uchun ham qo'llaniladigan amaliy imtiyoz emas. Dastlabki ish yuritish tugaganidan keyin muayyan haq evaziga ayblanuvchi ba'zi hujjatlar (guvohlarning yozma ko'rsatuvlari va sh.k.)ning nusxalarini olishi mumkin. 1971 yildan so'ng ayblov hujjatiga ega bo'lgan ishlar odatda Toj sudiga (Court of the Crown) yuboriladi. Ushbu sud ularni, qayerda sodir etilganidan qat'i nazar, ko'rib chiqadi. Mazkur ishlarning sudlovga tegishliligini qirol kursisi (Royal bench) sudi bo'linmasining raisi aniqlaydi.

Fransiyada jinoyat ishini qasamyod qilgan sudyalari ko'rib chiqishi uchun tayinlash haqidagi masalani apellatsiya sudining ayblov kamerasi hal qiladi. Biroq ushbu kamera ayblanuvchining huquqlarini kafolatlamaydi. Prokurorni ayblovni yozma shaklda ifodalashga va ham ayblovchi dalillarni, ham ayblanuvchining foydasiga xizmat qiladigan dalillarni keltirishga majburlovchi ayblov hujjati haqidagi qoidalar amal qilmaydi. Ayblov kamerasining majlisida ayblanuvchining nomidan faqat advokat qatnashishi mumkin. Ayblov kamerasining jinoyat ishini sudda ko'rib chiqishga tayinlash haqidagi qarori yuzasidan shikoyat qilinishi mumkin emas.

Germaniyada uchastka sudida nojo‘ya harakatlar haqidagi ishlarni bir nafar sudya yoxud bir nafar sudya (ikki nafar sudya) va ikki nafar sheffendan¹ iborat tarkibdagi sud ko‘rib chiqadi.

O‘lka sudi jinoyat ishlarini quyidagi tarkibda ko‘rib chiqadi: kichik jinoyat palatasi – bir nafar sud a‘zosi va ikki nafar sheffen; katta jinoyat palatasi – uch nafar sud a‘zosi va ikki nafar sheffen. Ushbu sud instansiyalarida uchastka sudi, qasamyod qilgan sudyalar sudi yoki o‘lka oliy sudining sudloviga tegishli bo‘lmagan jinoyat ishlari ko‘rib chiqiladi.

Qasamyod qilgan sudyalar sudi bir yoki bir necha o‘lka sudlari hududida uch nafar professional sudya, jumladan, o‘lka oliy sudining a‘zosi bo‘lgan raislik qiluvchi, sudyalar bilan birgalikda sud muhokamasi vaqtida aybdorlik haqidagi masalani ham, jazo chorasi haqidagi masalani ham hal qiluvchi olti nafar qasamyod qilgan maslahatchilardan iborat tarkibda amal qiladi. Qasamyod qilgan sudyalar sudida qasddan odam o‘ldirish, nomusga tegish, bosqinchilik va boshqa jinoyatlar haqidagi ishlar ko‘rib chiqiladi.

O‘lka oliy sudida davlatga xiyonat, davlat sirini oshkor etish, genotsid kabi jinoyatlarga oid ishlar ko‘rib chiqiladi. Oliy Federal sudning og‘ir jinoyatlar bilan shug‘ullanuvchi senati oliy sud instansiyasi hisoblanadi. Unda o‘ta muhim ishlar ko‘rib chiqiladi.

Bundan tashqari, Germaniyada Oliy Federal sudning besh nafar sudyalardan iborat Maxsus senati boshchilik qiladigan favqulodda sudlar tizimi mavjud. Ular Konstitutsiyani muhofaza qilish idorasi taqdim etadigan jinoyat ishlarini ko‘rib chiqadilar. Ushbu idoraning faoliyati, aslida, jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida nazarda tutilmagan. Tergov muddatlari ba‘zan bir necha yil davom etadi.

Sud muhokamasi sudlanuvchining va sudga chaqirilgan boshqa shaxslarning hozir bo‘lganliklarini tekshirishdan boshlanadi. Guvohlar sud zalidan chiqarilganlaridan keyin ishni sudda ko‘rib chiqishga tayinlash haqidagi ajrim e‘lon qilinadi va sudlanuvchi so‘roq qilinadi. So‘ngra sud tergovi jarayonida dalillar tekshiriladi: guvohlar, ekspertlar so‘rov qilinadi, hujjatlar o‘qib eshittiriladi, ashyoviy dalillar ko‘zdan kechiriladi va h.k.

Germaniya jinoyat protsessi ayrim cheklashlar bilan birga taftish o‘tkazish tartibida ham apellatsiyaga berish orqali hukm yuzasidan

---

¹ Sheffen (nem.) – maslahatchi.

shikoyat qilishni nazarda tutadi. Apellatsiya tartibi, aslida, birinchi instansiya sudida ishni ko'rib chiqishni takrorlaydi. Bunda jinoyat ishi yangitdan mazmunan hal qilinishi mumkin.

Taftish tartibida uchastka sudlarining hukmlari oliy o'lka sudining og'ir jinoyatlar bilan shug'ullanuvchi senatida, sheffenlar sudining hukmlari esa – o'lka sudida, qasamyod qilgan sudyalar sudining hukmlari esa – federal sud qoshidagi og'ir jinoyatlar bilan shug'ullanuvchi senatda tekshiriladi. Taftish tartibida hukmning qonun talablariga mosligi tekshiriladi.

O'lka oliy sudlarining va Federal sudning hukmlari yuzasidan na appellatsiya tartibida va na taftish tartibida shikoyat qilinishi mumkin. Hukm qonuniy kuchga kirganidan so'ng ijro etilishi lozim. Hukm chiqargan sud uning tasdiqlangan nusxasini prokurorga yuboradi. Prokuror jinoyatchini ushlab kelish yoki qamoqqa olish haqida buyruq chiqarish orqali hukmni ijro ettiradi.

Yaponiya Jinoyat-protsessual kodeksiga anglo-amerika huquqidan tortishuv prinsipi kirib kelgan. Jinoyat ishi quyidagi ketma-ketlikda oshkora ko'rib chiqiladi: raislik qiluvchi ayblanuvchiga uning shaxsini tasdiqlashga qaratilgan savollar beradi. Prokuror ayblov xulosasini o'qib eshittiradi. Raislik qiluvchi ayblanuvchiga o'ziga qarshi ko'rsatuv bermaslik huquqini tushuntirib beradi. Ayblanuvchi va uning himoyachisi ish yuzasidan o'z fikrlarini bildiradilar. Sud zalida prokurorning taqdimnomasi bo'yicha va sudning roziligi bilan dalillar tekshiriladi. Undan keyin himoya tarafi taqdim etgan dalillar tekshiriladi. Guvohga savollarni nafaqat ayblov va himoya vakillari, balki sudyalar ham beradilar. Odatda dalillarni tekshirishning yakuniy bosqichida ayblanuvchiga savollar beriladi. Dalillarni tekshirish yakunlangach jinoyat ishini sud zalida ko'rib chiqish prokurorning ayblov nutqi, himoyachining nutqi hamda sudlanuvchining oxirgi so'zi bilan tamomlanadi. So'ngra, biroz davom etadigan tanaffusdan keyin hukm o'qib eshittiriladi.

Ishning bunday tartibida, bir tomondan prokuror, boshqa tomondan, ayblanuvchi va uning himoyachisi teng huquqli taraflar sifatida ish ko'radilar, raislik qiluvchi esa betaraf hakam vazifasini bajaradi.

Avtomashinalarning haydovchilari sodir etadigan yo'l-transport harakatiga oid qonunlarning buzilishi haqidagi ishlar jinoyat ishlarini sudda ko'rib chiqishning tezlashtirilgan tartibi haqidagi qonunga muvofiq soddalashtirilgan sudlov sudlarida hal qilinadi. Bu ishlarni ko'rib chiqishda prokuror va himoyachi sud zalida odatda hozir

bo'lmaydilar. Sudya, prokuror taqdim etgan ayblov xulosasi, hujjatlar va ashyoviy dalillarga asoslanib, jarima yoki penya solish haqidagi qarorni darhol o'qib eshittiradi. Sud zalida o'z ishlari bo'yicha qaror chiqarilishini kutayotgan boshqa shaxslar ham ko'p bo'lganligi bois, ayblanuvchiga o'z fikrini bayon etishi uchun vaqt amalda berilmaydi. Sud qaroriga rozi bo'lmaganlar JPKda nazarda tutilgan tartibni qo'llagan holda o'z ishining sudda ko'rib chiqilishini talab etishlari mumkin. Yaponiya jinoyat protsessining eng katta muammosi shundaki, ishning sudda tezlik bilan ko'rib chiqilishi huquqi Konstitutsiyada qayd etilgan bo'lishiga qaramay, bunday muhokamaga haddan tashqari ko'p vaqt sarflanadi. Turli instansiyadagi sudlarda ishlarni ko'rib chiqish uchun o'rtacha uch oydan (soddalashtirilgan sudlov sudlarida) 6,5 oygacha (mamlakatning Oliy sudida) vaqt sarflanadi. Ammo jinoyat ishlarining asosiy ko'pchiligi har holda nisbatan qisqa vaqtda ko'rib chiqiladi, chunki ayblanuvchilar ularga jinoyat sifatida qo'yiladigan faktlarning ham, qo'llaniladigan qonunlarning ham ustidan shikoyat qilmaydilar.

Ko'plab ayblanuvchilar ishtirok etadigan yoki ayblanuvchilar o'zlarining aybsizligini qattiq turib himoya qiladigan ishlarni ko'rib chiqish uzoq vaqt talab qiladi. Chunki ko'plab dalillar tekshiriladi, guvohlar uzoq vaqt so'roq qilinadi. Shunday hollar bo'ladiki, birinchi instansiya sudining o'ziga ishni ko'rib chiqish uchun deyarli 10 yil vaqt talab qilinadi, apellatsiya tartibida ko'rib chiqish bilan birga esa 20 yildan ortiq vaqt sarflanadi. Bu vaqt mobaynida ayblanuvchi shunchalik ko'p ma'naviy va jismoniy azoblar tortadiki, ularning o'zi endilikda jinoiy jazoni tashkil qiladi. Uzoq vaqt davom etadigan sud muhokamasidan so'ng u aybsiz deb topilsa, Konstitutsiyaning 20-moddasiga asoslangan qonunga muvofiq, tovon puli oladi.

AQSH jinoyat protsessida davlat jinoyatlari va boshqa og'ir jinoyatlar haqidagi ishlar qasamyod qilgan sudyalar sudloviga kiritilgan. Bu ishlar tortishuv shaklida yuritiladi, ular yuzasidan sudya huzurida dastlabki tergov olib borilishi shart. Amalda undan avval politsiya tergovni amalga oshiriladi. Aynan shu bosqichda ayblanuvchiga, ba'zan esa guvohlarga ham qo'rqituvchi ma'naviy va jismoniy ta'sir choralari qo'llab, so'roq qilishga yo'l qo'yiladi. Politsiya organlari dalillarni to'plagach, ularni sudga tortishuv tartibida ko'rib chiqish uchun taqdim etishlari kerak. Dalillarni sudya ayblanuvchi yoki uning himoyachisi ishtirokida ko'rib chiqadi. Dalillar yetarlicha to'plangan deb topilgach, ayblov xulosasi tuziladi. Uni federal prokuror yoki shtat prokurori

ayblov aktida bayon etadi. Unda ayblanuvchi buzgan qonun, qoidalar, qarorlar yoki boshqa huquqiy hujjatlarga havola qilinishi kerak. Aslida, bu talab federal sudlarda bajarilishi shart emas. Zero, Federal qoidalarda aytilganidek, «qilingan havolalardagi xatolik yoxud havola qilmaslik ayblov hujjatining yoki hukmning bekor qilinishiga asos bo'lmaydi». So'ngra jinoyat ishi sudda muhokama qilishga tayinlash uchun jo'natiladi.

Nazariy jihatdan, o'lim jazosiga tortilmaydigan jinoyat haqidagi har bir ish bo'yicha ayblanuvchi garov evaziga ozod qilinish huquqiga ega; o'lim jazosi tayinlanishi mumkin bo'lgan jinoyatlarga oid ishlar bo'yicha esa garov evaziga ozod qilish masalasini sudya ko'rib chiqadi. Garov evaziga ozod qilishning deyarli barcha hollarida garov miqdorini sudya o'z ixtiyori bilan belgilaydi. Garov haqidagi masalani hal qilishga ta'sir etuvchi fikr-mulohazalar ishning muayyan holatlari, sudlanuvchining shaxsiga xos xislatlar va obro'-e'tiboriga bog'liq bo'ladi, biroq asosiysi – muayyan sudyaning shaxsiy fikri.

Shtatlarning federal qonunlari bo'yicha jinoyat ishini sudda ko'rib chiqishga tayinlashda muayyan farqlar mavjud. Ushbu tartibning eng tipik jihati quyidagilarda ifodalanadi: prokuror tuzgan ayblov hujjati dastlabki tergov tamomlangandan so'ng jinoyat ishi qaysi sudning sudloviga tegishli bo'lsa, o'sha sudning kotibiga yuboriladi. Kotib hujjatning to'g'ri tuzilganligini tekshiradi, so'ngra uni sudyaga tasdiqlash uchun taqdim etadi. Sudya o'z imzosi bilan ayblov hujjatini tasdiqlaydi. Og'irroq jinoyatlar bo'yicha ishni sudda ko'rib chiqishga Katta juri (23 nafar qasamyod qilgan sudyalar) qarori bilan tayinlanadi. Ushbu juri asosan muayyan talablarga javob beradigan shaxslardan tashkil topadi. Katta juri majlislari yopiq tarzda o'tadi. Ularda ayblovchi dalillar ko'rib chiqiladi hamda ayblovchining mulohazalari tinglanadi. So'nggi vaqtlarda majlislarga ayblanuvchini chaqirib uning ko'rsatuvlarini olish amaliyoti qaror topdi. Jinoyat ishini sudda ko'rib chiqishga tayinlash haqidagi qaror ko'pchilik ovoz bilan qabul qilinadi hamda ayblov hujjatidagi tasdiqlash haqidagi yozuv shaklida bayon etiladi.

Buyuk Britaniyada jinoyat ishini mazmunan (umuman ko'rib chiqishdan avval ayblov hujjatini tasdiqlash va sudlanuvchiga taqdim etish; sudlanuvchining unga qo'yilgan ayb xususidagi fikrini aniqlash; qasamyod qilgan sudyalar jurisi (kursisi)ni shakllantirish ishlari bajariladi. Tom ma'nodagi sud muhokamasi sud tergov, taraflar

muzokarasi, qasamyod qilgan sudyalarning hukm tuzishi va chiqarishi, jazo belgilash va sudya(lar)ning hukm chiqarishi kabilarni o'z ichiga oladi. 1933 yilgacha ayblov hujjatini Katta juri (12–13 nafar qasamyod qilgan sudyalar) tasdiqlaganlar. Hozir esa buni rasman sudning idora xodimi (klerk) bajaradi. Sudlanuvchi ayblov hujjatidan birinchi bor jinoyatning yuridik tavsifini, ayblov ifodasini va sud majlisiga chaqiriladigan guvohlar ro'yxatini bilib oladi. Ishning bundan buyongi borishi sudlanuvchining ayblov hujjatiga (ayblovning yuridik tavsifi va ifodasiga) munosabatiga bog'liq. Sudda ayblov qo'yilganidan so'ng ayblanuvchi quyidagilar haqida ogohlantiriladi: «Agar istamasangiz, javob berishga majbur emassiz, ammo siz aytgan gaplar bayonnomaga kiritilishi va dalil sifatida sudga qarshi foydalanilishi mumkin». Agar ayblanuvchi o'z aybini tan olsa, sud tergovni hatto yuritilmaydi va sud hukm chiqaradi. Sud muhokamasi ayblanuvchi o'zining aybdorligiga iqror bo'lmagan taqdirdagina to'liq amalga oshiriladi. Ushbu holda sud tergovni va taraflar muzokarasini o'z ichiga oluvchi sud muzokarasi boshlanadi.

Sud muhokamasini ayblov hujjatining mohiyatini bayon etuvchi ayblovchi o'z nutqi bilan ochadi. Shundan so'ng ayblov dalillari tekshiriladi va bu harakat ayblovchining tekshiruv natijalari bo'yicha takroran so'zga chiqishi bilan yakunlanadi. Sudlanuvchiga (uning himoyachisiga) ayblov isbotlanmaganligi va ish tugatilishi lozimligi haqida arz qilish (va oqlovchi dalillarni taqdim etish) imkoniyati beriladi. Sudya bunga rozi bo'lgan taqdirda qasamyod qilgan sudyalarga sudlanuvchini oqlash haqida ko'rsatma berishi mumkin. Biroq amalda bunday hol uchramaydi.

Oqlovchi dalillarni tekshirish himoyachi (sudlanuvchi)ning kirish so'zi bilan boshlanadi. Shundan so'ng sudlanuvchi ishning mohiyati bo'yicha ko'rsatuvlar beradi. So'ngra himoyaning guvohlari so'roq qilinadi va boshqa oqlovchi dalillar tekshiriladi. Tekshiruv natijalari bo'yicha himoyachi (sudlanuvchi)ning takroriy so'zga chiqishida xulosa qilinadi. Sud tergovni ayblovchining uchinchi nutqi bilan tamomlanadi. Ayblovchi bunda oqlov dalillarini tahlil qiladi.

Shundan so'ng sudya qasamyod qilgan sudyalarga qarata murojaat qiladi. Unda ko'rib chiqilayotgan ish bo'yicha qanday hukm chiqarish lozimligi haqida aniq tushuncha beradi. Shundan keyin qasamyod qilgan sudyalar maslahat qilish uchun kirib ketadilar va ko'pchilik ovoz bilan hukm chiqaradilar. Qasamyod qilgan sudyalarning hukmi, ya'ni ular

shaxsning aybdorligi yoki aybsizligiga doir savolga bergan javobi asoslantirilmaydi. Qasamyod qilgan sudyalarning ayblov qaroridan keyin sudya o'z ayblov hukmini chiqaradi va unda jazo belgilaydi. Qasamyod qilgan sudyalarning oqlov qaroridan so'ng sudya oqlov hukmi chiqaradi.

Fransiyada, qonunga muvofiq, jinoyat ishini uch nafar doimiy a'zo va to'qqiz nafar maslahatchidan iborat sud ko'rib chiqadi. Bu ishning barcha masalalarini hal qiluvchi yaxlit hay'atdir. Katorga ishlari yoki huquqlari cheklangan holda ozodlikdan mahrum etish jazolari tayinlanishi mumkin bo'lgan ishlar ushbu sudning sudloviga tegishlidir. Sud majlisida raislik qiluvchiga (odatda u apellatsiya sudi kameralaridan birining raisi) ishni sudga tayyorlash borasidagi barcha tadbirlar; sudlanuvchini sudning qamoq uyiga o'tkazish haqida topshiriq berish; sudlanuvchini dastlabki so'roq qilish; tergov materiallarini to'ldirish haqida topshiriqlar berish; himoyachi tayinlash kabi vazifalar yuklatilgan. Fransiya sudida qasamyod qilgan sudyalar sudi raisining alohida mavqei diskretion hokimiyat (o'z xohishi bo'yicha qaror chiqarish hokimiyati) nomi bilan ma'lum. Sudya o'z tashabbusi bilan dalillarni talab qilib olishi, sud tergovining borishini boshqarish xususida yakka tartibda qarorlar qabul qilishi, ayblanuvchini so'roq qilishi mumkin. Ushbu so'roq odatda ayblov tabiatiga ega bo'ladi.

Ishni sudda ko'rib chiqish ishning sud muhokamasiga tayinlanishi haqidagi qarorni o'qib eshittirish hamda ishning mohiyatini bayon etuvchi prokurorning qisqacha nutqi bilan boshlanadi. Uning markaziy qismi – raisning sudlanuvchini so'roq qilishi. Faqat raisdan keyingina sudlanuvchini prokuror hamda sud muhokamasining boshqa ishtirokchilari so'roq qiladilar. Garchi sud muhokamasi tortishuvga asoslangan deb hisoblansa-da, prokurorga ayblanuvchi va uning himoyachisiga qaraganda, kengroq huquqlar berilgan. Prokuror shaxsan o'zi so'roq qiladi, himoyachi esa guvohlar va ekspertlarga faqat raislik qiluvchi orqali savollar berishi mumkin. Qonunda guvohlarni sud majlisiga chaqirish borasidagi xarajatlarni buni iltimos qilgan taraf qoplashi kerakligi ko'rsatilgan. Ish materiallarini tekshirish sud muzokaralari bilan yakunlanadi. Dastlab fuqaroviy da'vog'ar va prokuror so'zga chiqadilar. So'ngra so'z himoyachiga beriladi. Sudya va maslahatchilar sudlanuvchining oxirgi so'zini tinglab bo'lgach, maslahatxonada hukm chiqaradilar.

Ayblov xulosasi chiqarish uchun 8 ovozdan iborat ko'pchilik zarur. Jazo chorasi haqidagi masala oddiy ko'pchilik ovoz bilan hal qilinadi. Sud muhokamasi hukmni o'qib eshittirish bilan yakunlanadi. Nazariy

jihatdan Fransiyada dalillarni sudyalarning ichki e'tiqodi bo'yicha erkin baholash tizimi mavjud. Biroq politsiya bayonnomalarida qayd etilgan faktlarni guvohlarning ko'rsatuvlari bilan rad etishni taqiqlovchi qoida amal qiladi. Bu qoidani sud amaliyoti politsiya amaldorlaridan kelib chiquvchi barcha dalillarga taalluqli deb hisoblaydi. Mazkur hujjatlarni ham sudyalar erkin baholay olmaydilar.

AQSHda qasamyod qilgan sudyalar ishtirokidagi sud muhokamasi qasamyod qilgan sudyalar tarkibini shakllantirishdan boshlanadi. Taraflar qasamyod qilgan sudyalarni rad etishlari mumkin. Biroq amalda sudlanuvchi o'zini malakali va faol advokat xizmatlari bilan ta'minlashga qodir bo'lgan taqdirdagina ushbu imkoniyatdan foydalana oladi. Ushbu advokat sudgacha, qasamyod qilgan sudyalar ro'yxati sudlanuvchiga topshirilganda, qasamyod qilgan sudyalarni rad etish mumkin bo'lgan holatlarni aniqlashi kerak bo'ladi. Qasamyod qilgan sudyalarni rad etish asoslarini tartibga soluvchi qonun normalarining noaniqligi, rad etgan sudlanuvchining raddiyasini qoniqtirishni asoslantirmagan holda rad etish mumkinligi sudga qasamyod qilgan sudyalarning istalgan tarkibini tanlashini osonlashtiradi. Ayblanuvchi o'zini guvoh sifatida so'roq qilishlarini so'ragan taqdirda u himoyaning guvohi sifatida – guvohlik qasamyodi qabul qildirilib va yolg'on guvohlik bergani uchun javobgarligi haqida ogohlantirilib, so'roq qilinishi mumkin. Sudyalar, ba'zan esa prokurorlar ham yolg'on guvohlik bergani uchun ayblanuvchini javobgarlikka tortish maqsadida, uni guvoh sifatida ko'rsatuv berishga majburlashga harakat qiladilar. Ayblanuvchi ko'rsatuv berishdan qat'iyan bosh tortgan taqdirda unga nisbatan «sudni hurmat qilmaganlik uchun» jazolash haqidagi qonun qo'llanilishi mumkin. Buning uchun nafaqat ayblanuvchilar, balki sudlanuvchining huquqlarini himoya qilishdan iborat burchini vijdonan bajarayotgan va bu bilan sudning g'ashiga tegayotgan advokatlar ham javobgarlikka tortilishlari mumkin.

Sud muhokamasiga xos bo'lgan jihatlardan biri sudning politsiya bilan yaqin aloqasidir: siyosiy ishlar bo'yicha guvohlar sifatida sud majlisida haq to'lanadigan shaxslar ishtirok etishlari mumkin. Sudlanuvchi aybiga iqror bo'lgan taqdirda, sud tergov o'tkazmasdan turib va qasamyod qilgan sudyalarning hukmini eshitmay turib jazo tayinlash huquqiga ega. Ushbu holda guvohlar aybdorga qanday jazo tayinlanishi masalasi xususida qaror chiqarish uchungina so'roq qilinishlari mumkin. Sud tergov ayblanuvchi aybini rad etgan taqdirdagina o'tkaziladi. U ikki qismdan iborat bo'ladi. Birinchisi

ayblovchi (prokuror)ning soʻzga chiqishi bilan boshlanadi. Shundan soʻng ayblov guvohlari soʻroq qilinadilar va boshqa ayblov dalillari tekshiriladi. Himoyachi ayblovchi chaqirgan guvohlarni soʻroq qilishga, ularga ayblovchi bilan birga savollar berishga haqlidir. Sud tergovining ikkinchi qismi ayblovchiga oʻz eʼtirozlarini bildirayotgan himoyachining nutqi bilan boshlanadi. Soʻngra himoyachi himoya guvohlarini soʻroq qiladi va sudlanuvchining foydasiga boshqa dalillarni taqdim etadi. Bunda ayblovchi himoyaning guvohlariga himoyachi bilan birga savol berish huquqiga egadir. Shundan soʻng ayblovchiga yana soʻz beriladi.

Sud tergovi himoya taraf taqdim etgan dalillarni koʻrib chiqish bilan yakunlanadi. Shundan soʻng sudya qasamyod qilgan sudyalarga qarata nutq soʻzlaydi. Unda koʻrib chiqilgan dalillarning ahamiyatini tushuntirib beradi, yaʼni mazkur ish boʻyicha qanday qaror chiqarish lozimligi haqida tushuncha beradi. Ogʻir jinoyatlarga doir ishlar boʻyicha qasamyod qilgan sudyalarning yakdil qarori talab etiladi. Qasamyod qilgan sudyalarning qarori va uning asosida chiqarilgan jazo tayinlash haqidagi hukm sud majlisining bayonnomasida qayd etiladi.

Buyuk Britaniyada hukmlarni qayta koʻrib chiqish apellatsiya deb ataladi. Faktik asoslar boʻyicha qasamyod qilgan sudyalar chiqargan qaror yuzasidan shikoyat qilishga (apellatsiyaga) ishni koʻrib chiqqan sudyaning yoki apellatsiya instansiyasining ruxsati bilangina yoʻl qoʻyiladi. Hukmning jazo chorasini belgilash qismi yuzasidan faqat apellatsiya instansiyasining ruxsati bilan shikoyat qilinishi mumkin. Buyuk Britaniyada borgan sari koʻproq qaror topayotgan amaliyotga muvofiq, sudya oʻz hukmini jazoni yengillashtirish tarafiga ham, ogʻirlashtirish tarafiga ham qayta koʻrib chiqishi mumkin. Bu narsa hukm sud majlisining bayonnomasida qayd etilganidan keyin qilinadi. Ushbu hollarda sudya mahkumni oʻz huzuriga chaqirib, unga yangi hukmni eʼlon qiladi. Buning natijasida amalda hukmlar yuzasidan shikoyat qilish institutiga jiddiy tuzatishlar kiritiladi.

Fransiyada qasamyod qilgan sudyalar ishtirokidagi sud hukmi yuzasidan faqat jinoyat qonuni va protsessual shakllar buzilganligi vajidan kassatsiya tartibida respublikaning kassatsiya sudiga shikoyat qilinishi mumkin. Kassatsiya sudi qonun rasman buzilganligini aniqlagan taqdirdagina hukmni bekor qiladi. U ishning mazmunan toʻgʻri hal qilinganligini tekshirmaydi.

AQSHda hukm yuzasidan shikoyat qilish institutiga apellatsiya va kassatsiya elementlarning uygʻunligi xos. Hukmni faktik asoslari boʻyicha tekshirish kamdan-kam uchraydi. Mahkumning shikoyat koʻrib

chiqilayotgan paytda (shikoyat berilgan paytdan boshlab u rad etilguncha) qamoqda o'tkazgan vaqti hukm tayinlagan jazo muddatiga kirmaydi. AQSHda shikoyat berishning juda murakkab va ko'p bosqichli tizimi mavjud. Bir qator hollarda hukmlarni shtatlarning oliy sudlari va AQSH Oliy sudi bir necha yillar davomida qayta ko'rib chiqadilar.

Umuman olganda, AQSH sudlari yagona sud tizimidan yoki davlat tuzilmasidan iborat emas. «Aslida, – deb yozadi D. Midor, – biz yagona Amerika sudlar tizimi haqida so'z yurita olmaymiz. Buning o'rniga ko'plab bir-biridan mustaqil bo'lgan tizimlarga egamiz. Xuddi shuningdek Amerika huquqining manbalari ham juda ko'pdir. Bir tizim sudlari ko'pincha boshqa tizimda ishlab chiqilgan qonunni qo'llaydilar va izohlaydilar. Buning ustiga, ko'pincha ayni bir ish ikki yoki undan ortiq bir-birini takrorlovchi sud tizimlarining sudloviga tegishli bo'ladi. Bu va boshqa holatlar Qo'shma Shtatlar sudlov tizimining nihoyatda murakkab bo'lishiga olib kelgan»¹. Amerika sud tizimidagi asosiy farq shtatlar bilan federal tuzilmalar o'rtasida ko'zga tashlanadi. Federal hukumat va shtatlar hukumatlari birgalikda mavjud bo'lib, federal hukumatga keng vakolatlar berilgan. Ayni paytda qolgan barcha vakolatlar shtatlarning hukumatlariga tegishlidir. Ushbu hukumatlarning har biri o'zining mustaqil va yetarli sud tizimiga ega.

Hozirgi vaqtda 50 ta shtat va, binobarin, 50 ta shtat sud tizimlari mavjud. Shunga o'xshash tizimlar Kolumbiya okrugida va Puerto-Riko Hamdo'stligida ham bor. Virjiniya orollari, Guama, Amerika Samoasi va Mariana orollarining shimoliy zonasida ham hududiy sudlar mavjud. Shunday qilib, Amerika sud tizimi Men shtatining shimoli-sharqiy sohillaridan to Tinch okeanining eng uzoqdagi orollarigacha va Puerto-Rikodan Alyaskagacha cho'ziladigan ulkan hududni qamrab oladi.

Sud tizimining va shtatlardagi 50 ta sud tizimlarining tuzilishi piramidaga o'xshaydi. Umuman olganda, bu tizimlar o'xshash, ular o'rtasidagi farqlar muayyan tuzilishi va faoliyatiga taalluqlidir. Piramidaning asosini birinchi instansiya sudlari tashkil etadi. Uning cho'qqisida odatda oliy sud deb ataluvchi eng yuqori instansiya sudi turadi. Ko'pchilik shtatlarda va federal tizimda oraliq nazorat, ya'ni apellatsiya sudlari ham mavjud. Bu sudlarning barchasi o'z tabiati (xarakteri) va sud hokimiyati konsepsiyasi bo'yicha Angliyaning umumiy huquqi va adolat huquqi sudiga asoslanadi. Ushbu yuridik

---

¹ Qarang: *Мидор Д.* Американские суды. – Сент-Пол, Миннесота, – 1991. – С. 3.

tizimni XVII va XVIII asrlarda Angliyadan ko‘chib kelgan muhojirlar Shimoliy Amerika qirg‘oqlariga olib kelganlar. Luiziana shtati, shu nuqtai nazardan, noyob gibriddir, chunki uning ildizlari Fransiyaning fuqarolik huquqi tizimiga borib taqaladi.

Amerika sudlari Buyuk Britaniya va boshqa mamlakatlardagi sudlardan hokimiyatlar bo‘linishi va konstitutsiyaviy nazorat huquqi kabi asosiy jihatlari bilan farq qiladi. Amerikaning hokimiyatlar bo‘linishi konsepsiyasiga muvofiq, butun davlat hokimiyati uch qismga – qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga bo‘linishi kerak. Har bir tarmoqning boshida alohida mansabdor shaxs yoki rasmiy organ turadi. Eng oddiy tarzda ushbu doktrinaning mohiyatini quyidagicha izohlash mumkin: qonun chiqaruvchi tarmoq qonunlar ishlab chiqadi, qonun hujjatlari chiqaradi; ijro etuvchi hokimiyat qonunlarga rioya etilishini ta‘minlaydi; sud hokimiyati esa qonunlarni talqin etadi va tushuntiradi, ishlar bo‘yicha qarorlar chiqaradi. Hokimiyatni bunday bo‘lishdan ko‘zlangan maqsad fuqarolarni ayrim shaxslar yoxud yagona tashkilot qo‘lida to‘plangan hokimiyatning suiiste‘mliklaridan himoya qilishdir. Amerika siyosatining sirlari orasida ushbu prinsipga erkinlik va huquqiy davlat kafolati sifatida asosiy ahamiyat beriladi. Mazkur prinsip AQSHning barcha davlat tuzilmalarida o‘z ifodasini topgan. Shu bois federal sudlar va shtatlarning sudlari qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi tarmoqdan mustaqil bo‘lgan hokimiyatning alohida tarmog‘i sifatida faoliyat ko‘rsatadi.

Amerika sudlariga xos yana bir jihat – konstitutsiyaviy nazorat huquqi. Ushbu doktrinaga muvofiq, sud qonun hujjati (statuti)ni yo Federal Konstitutsiyaga, yo shtat Konstitutsiyasiga zid deb, binobarin, ijro etilmasligi lozim deb e‘lon qilish vakolatiga ega. Shu tariqa, sudlar ijro etuvchi hokimiyat vakillarining qarorlarini ham Konstitutsiyaga xilof deb e‘lon qilish huquqiga egadirlar. Hujjatlarning Konstitutsiyaga mos yoki mos emasligi haqidagi qarorlar har qanday fuqaroviy yoki jinoyat ishlari munosabati bilan qabul qilinishi mumkin. Amerika Qo‘shma Shtatlarida alohida Konstitutsiyaviy sudlar yo‘q. Har qanday sud, u shtat darajasida bo‘ladimi, yoki federal darajadami, agar muhokama qilinayotgan ish bo‘yicha qaror qabul qilish uchun zarur bo‘lsa, shtat darajasidagi yoki federal darajadagi yuridik hujjatlar yoxud qarorlarning konstitutsiyaviyligi xususida qaror qabul qilishi mumkin. Shtat sudlari shtat konstitutsiyasining ham, Federal Konstitutsiyani ham qo‘llaydilar; bunda ular o‘rtasida ziddiyat kelib chiqqanida, Federal Konstitutsiyaga ustunlik beriladi. Federal sudlar Federal Konstitutsiyaga muvofiq

faoliyat ko'rsatadilar; ular, agar shtatlar konstitutsiyalari qoidalarining mazmuni tahlil qilinayotgan bo'lsa, garchi odatda bu kabi qarorlarni shtat sudlari qabul qilsalar ham, ushbu konstitutsiya qoidalariga murojaat etish huquqiga ham egadirlar. Buyuk Britaniyada noma'lum bo'lgan va kontinental huquqning odatdagi sudlarida qo'llanilmaydigan konstitutsiyaviylik haqida qaror chiqarish huquqi Amerika sudlariga xalqning saylab qo'yilgan vakillari chiqargan hujjatlarni, ular yuqoriroq mavqedagi qonun – Konstitutsiyaga zidligi sababli, bekor qilish huquqini beradi.

Konstitutsiyaviy nazorat huquqi va hokimiyatlar bo'linishi Amerikaning «Qonun hokimiyati» konsepsiyasining asosiy elementlaridir. Ular qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlarning harakatlarini nazorat qilish uchun asosiy davlat hujjatlarini qo'llaydigan sud hokimiyatining mustaqilligini kafolatlaydi. Qonun hokimiyati barcha uchun bajarilishi majburiy bo'lgan hamda belgilangan tartibga muvofiq tarzda amal qiladigan obyektiv mustaqil sudyalar qo'llaydigan prinsiplar, normalar va qoidalar majmui bo'lishini ham nazarda tutadi. Pirovard natijada sudlar muhofaza etadigan huquqiy tartib barcha shaxslarni qamrab oladi va hech kim qonundan ustun bo'lmaydi.

AQSHdan farqli ravishda, *Isroilning jinoyat protsessi* tizimi ancha mukammal bo'lib, uch darajadagi sudlardan, ya'ni yarashtiruv sudlari, okrug sudlari, Oliy suddan iborat. Bundan tashqari, Isroilda aniq belgilari bo'yicha birlashtirilgan u yoki bu masalalarni ko'rib chiqishga ixtisoslashgan quyidagi sudlar mavjud: mehnat nizolari (xodimlarning ish beruvchilarga da'volari, fuqarolarning ijtimoiy huquqlari, ishdan bo'shatilganda tovon to'lash, Milliy sug'urta boshqarmasidan u yoki bu nafaqalarni olish kabilar) bo'yicha sudlar, transport sudlari (yo'llarda harakatlanish qoidalarini buzganlik haqidagi ishlar, yo'l politsiyasi vakillarining tegishli qarorlari yuzasidan tegishli da'volar qilish va boshqalar), harbiy sudlar (harbiy xizmatchilarning jinoyat tarkibiga ega bo'lmagan mansab bilan bog'liq nojo'ya harakatlarini ko'rib chiqadi), *ravvinat* sudlari va boshqa uyushmalarning (urug'larning) diniy sudlari.

Barcha fuqarolik sudlarida sudyalar komissiyaning qarorlariga asosan kasbiga ko'ra tayinlanadilar. Ushbu komissiyaga adliya vaziri va hukumatning yana bir vakili, *knesset* (parlament)ning ikki nafar deputati, advokatlar hay'atining ikki nafar vakili va Oliy sudning uch nafar sudyasi, jumladan, Oliy sud prezidenti kiradi. Tayinlangan sudya yosh chegarasi bo'yicha belgilangan vaqtgacha o'z vazifalarini bajaradi – 70 yoshida u iste'foga chiqishi shart. Sudyaning qarori u yoki bu mansabdor

shaxsga yoxud umuman hukumatga «yoqmay qolganda» ishdan bo'shatilishi mumkin emas. Isroilning barcha fuqarolari qonun va sud oldida tengdirlar. Fuqaro davlatdan da'vo qilib sudga arz qilishi mumkin. Bunda sudyaning nazarida davlatning maqomi oddiy fuqaroning maqomidan aslo farq qilmaydi.

Yarashtiruv sudlari mayda huquqbuzarliklarga oid jinoyat ishlarini ko'rib chiqadilar. Okrug sudlari og'ir jinoyatlar (qotillik, bosqinchilik, zo'ravonlik va boshqalar) haqidagi ishlarni ko'rib chiqish, shuningdek yarashtiruv sudlari chiqargan hukmlar yuzasidan berilgan shikoyatlarni kassatsiya tartibida ko'rib chiqish bilan shug'ullanadilar.

Isroilda eng yuqori sud bosqichini Oliy sud tashkil qiladi. U okrug sudlari chiqargan hukmlar yuzasidan berilgan shikoyatlarni kassatsiya tartibida ko'rib chiqish bilan shug'ullanadi. Ayrim hollarda Oliy sudga yarashtiruv sudi chiqargan qaror xususida berilgan shikoyat yuzasidan okrug sudi chiqargan kassatsiya qarori borasida protest bildirilishi mumkin.

Ba'zan Isroilning Oliy sudi Oliy adolat sudi sifatida namoyon bo'ladi. Oliy adolat sudiga protest bildirilishi mumkin bo'lgan qarorlarning misoli bo'lib qonunga xilof tarzda qamoqqa olish, ravvinat sudining o'z vakolatlari doirasidan chiqishi kabilar hisoblanadi. Oliy adolat sudiga shikoyat quyi instansiyadagi hech bir sud muassasasiga berilishi mumkin bo'lmagan holdagina murojaat qilish mumkin.

Isroilda u yoki bu fuqaroga qarshi jinoiy ayblov bilan xususiy shaxs emas, balki davlat chiqadi. Jinoyat protsessi ikkita asosiy qismga bo'linadi. Protsessning birinchi qismida sudlanuvchining aybi aniqlanadi. Agar sudlanuvchi aybdor deb topilsa, ikkinchi qismda sud jazolash haqida hukm chiqaradi.

Jinoyat protsessi boshida sudya sudlanuvchidan unga qarshi taqdim etilgan ayblov xulosasida ko'rsatilgan jinoyatni sodir etganlikda o'zini aybdor deb hisoblash-hisoblamasligini so'raydi. Agar sudlanuvchi aybiga iqror bo'lsa, sud uni aybdor deb e'lon qiladi va protestning birinchi qismi yakunlanadi, agar sudlanuvchi o'zini aybdor deb tan olmasa, dalillarni tinglash boshlanadi. Davlat prokuraturasining vakillari sudga ayblov guvohlarini chaqirtiradilar. Ushbu guvohlar o'z ko'rsatuvlarini beradilar. So'ngra sudlanuvchi sudga himoyaning guvohlarini taklif qiladi.

Har bir guvoh uch bora so'roq qilinadi – avval qaysi tarafning foydasiga guvohlik bermoqchi bo'lsa, o'sha taraf tomonidan, so'ngra

boshqa tarafning vakili tomonidan va yana qaysi tarafning foydasiga ko'rsatuv berayotgan bo'lsa, o'sha tarafning vakili tomonidan.

Sud taraflarning guvohlik ko'rsatuvlari va arizalarini eshitgach, sudlanuvchining aybdorlik darajasi haqida qaror qabul qiladi. Agar sudlanuvchi aybdor deb topilsa, ayblov vakillari va sudlanuvchining advokatlariga sudlanuvchiga tayinlanishi kerak bo'lgan jazo chorasi borasida o'z fikrlarini bayon etishi uchun imkon beradi. Shundan so'ng sud hukm chiqaradi va jazo tayinlaydi.

Bir qator xorijiy davlatlarda o'ziga xos soddalashtirilgan (yig'ma) ish yuritish mavjud. Buyuk Britaniyada turli xil jinoyat ishlarining anchagina qismi soddalashtirilgan tartibda ko'rib chiqiladi. Ularga transport haydash qoidalarini buzganlik, badanga xavfli shikast yetkazganlik, bolalarni o'g'irlaganlik, nomusga tegish, uyga buzib kirib o'g'rilik qilish kabilar haqidagi jinoyat ishlari kiradi. Ishlar yig'ma tartibda ko'rilganda, ayblov hujjati tuzish, ishni sudda muhokama qilishni tayinlash va boshqa protsessual kafolatlarga rioya etish talab etilmaydi. Sud jarayoni nihoyatda soddalashtiriladi: ishlarni sud qasamyod qilgan sudyalarsiz yakka o'zi ko'rib chiqadi; belgilangan tartibda protsessual jihatdan tekshirilmagan ma'lumotlar hukm uchun asos qilib olinishi mumkin. Ishlarni yig'ma tartibda ko'rib chiqish odatda bir necha daqiqa davom etadi. Sudya (sudyalari) o'z hukmi bilan deyarli har doim guvoh sifatida qatnashayotgan fikrlari va xulosalarini tasdiqlaydi. U politsiyachilarning ko'rsatuvlari bo'yicha hukm chiqaradi.

Fransiyada ikki oygacha bo'lgan muddatga ozodlikdan mahrum qilish yoki jarima bilan jazolanadigan nojo'ya harakatlar haqidagi ishlarni sudya yakka o'zi ko'rib chiqadi. O'rtacha og'irlikdagi jazoga tortishga olib keluvchi huquqbuzarliklar haqidagi ishlarni uch nafar professional sudya (yuqori instansiya tribunali) prokurorning albatta ishtirok etishi va himoyachining ishtirokiga ruxsat etilishi bilan hal qiladilar. Ish yuritish og'zaki, rasmiy va tortishuvga asoslangan holda amalga oshiriladi. Quyi turuvchi sudlarning hukmlari xususida apellatsiya tartibida shikoyat qilinishi mumkin.

AQSHda, qasamyod qilgan sudyalari sudida ish yuritishdan tashqari, nojo'ya harakatlarga oid ishlar bo'yicha yig'ma ish yuritish ham mavjud. Bu – dalillarni tekshirish haqidagi protsessual talablarni bajarmasdan, ayblov hujjati tuzmasdan, ishni sud muhokamasiga tayinlamasdan va qasamyod qilgan sudyalari ishtirokisiz ish yuritish. Asosan politsiya yoki jabrlanuvchi taqdim etgan materiallar bo'yicha butun ish yuritish

magistrat oldida yuz beradi. Protsessual qoidalarga ishda advokat ishtirok etgan holdagina rioya etiladi. Bu esa kamdan-kam hollarda bo‘ladi. Ayblanuvchini sudga politsiyachi olib keladi. Ish muhokamasi politsiya tuzgan va jinoyat sodir etilganligi faktini tasdiqlovchi bayonnomalarni o‘qib eshittirishdan boshlanadi. So‘ngra ayblov guvohlari so‘roq qilinadi, ayblanuvchining e‘tirozlari eshitaladi. Ayblanuvchi taklif qilgan guvohlar ham so‘roq qilinishi mumkin. Shundan keyin ayblanuvchiga oxirgi so‘z bilan chiqish imkoni beriladi. So‘ngra sudya xulosalar chiqarish uchun politsiya materiallari asos bo‘lgan hukmni e‘lon qiladi. Bu jarayon atigi bir necha daqiqa vaqtni oladi. Yig‘ma ish yuritishdan voz kechish va ishlarni qasamyod qilgan sudyalarga ko‘rib chiqish uchun berish advokatga, uning sudni bunday qaror chiqarish zarurligiga ishontirish mahoratiga bog‘liq. Ba‘zan, aksincha, advokatlar ayblanuvchilarni yengilroq jinoyatni sodir etganlikda aybiga iqror bo‘lishga va shu tariqa ishni sudyaning yolg‘iz o‘zi ko‘rib chiqishi uchun qoldirishga ko‘ndiradilar. Sababi, advokatning muayyan qarorga kelish uchun yolg‘iz sudya bilan kelishishi oson bo‘ladi.

31.4. MDH mamlakatlaridagi jinoyat protsessining ijtimoiy-huquqiy xususiyati

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi mamlakatlarida jinoyat-protsessual qonun hujjatlari quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- 1) jinoyat-protsessual qonun hujjatlarining yangi ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi qabul qilingan konstitutsiyalar bilan to‘liq mosligi;
- 2) xalqaro huquqiy normalarning amaldagi jinoyat-protsessual qonun hujjatlariga implementatsiya qilinganligi;
- 3) inson huquqlari kafolatlarining kuchaytirilganligi hamda birinchi o‘ringa shaxs huquqlarini muhofaza qilish vazifalari olib chiqilganligi;
- 4) jahon andozalari talablariga javob beruvchi yangi JPKlarning ishlab chiqilganligi.

Buning natijasida MDHning ko‘pchilik mamlakatlarida yangi JPKlar qabul qilindi. Ular avvalgidek, yuzaga kelayotgan muammolarni inobatga olgan holda takomillashtirib borilmoqda.

Ana shunday muammolardan biri – tergov apparatining huquqni muhofaza qiluvchi organlar tizimidagi o‘rni. Qozog‘iston Respublikasida mustaqil davlat tergov qo‘mitasi ta‘sis etilgan edi. Tergovchilarning tezkor ishdan uzilib qolganligi va jinoyatlarning ochilishi uchun

javobgarlikni zimmasiga olishga tayyor emasliklari sababli uning faoliyati muvaffaqiyatsizlikka uchradi.

Rossiya Federatsiyasida Rossiya IIV huzurida rasman unga bo'ysunmaydigan, ammo o'zining butun ishini ichki ishlar idoralari bilan muvofiqlashtiradigan tergov qo'mitasi faoliyat ko'rsatadi. Bu yerda prokurorning jinoyat ishlarini ko'rib chiqishga aralashuvini cheklash tamoyili ko'zga tashlanmoqda.

MDH mamlakatlarning ko'pchiligida, avvalgidek, materiallarni sudgacha tayyorlashning bayonnoma shakli mavjud. U jamiyat uchun katta xavf tug'dirmaydigan va odatda aniq sharoitlarda sodir etilgan jinoyatlarga nisbatan tabaqalashtirilgan jinoyat protsessining shakllaridan biridir. Agar, masalan, Rossiyada ushbu protsessual shakl dastlab 19 ta jinoyat tarkibiga qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik u ancha kengayib hozirgi vaqtda taxminan 50 ta jinoyat tarkiblari bo'yicha qo'llanilishi mumkin. Bu esa jinoyat protsessidagi jinoyatlar sonining kattagina qismini tashkil qiladi. Uning yutug'i shundaki, u jinoyatlarni tez ochish, shuningdek jinoyatning barcha holatlarini hamda javobgarlikka tortilayotgan shaxsga oid ma'lumotlarni to'liq, xolisona va har tomonlama tekshirish imkonini beradi. U, shuningdek sudning aybdorga nisbatan hukm chiqarish paytini jinoyat sodir etilgan paytga eng ko'p darajada yaqinlashtirish va bu bilan jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini oshirishga ham imkon beradi.

Jinoyat ishini sudda muhokama qilish uchun materiallarni tayyorlashning bayonnoma shaklini hozirgi paytdagi yuritish ko'pgina mamlakatlarda (roman-german, anglo-sakson huquqiy tizimlarida) amal qiladigan jinoyat ishlari bo'yicha jinoyat protsessi bilan bemalol qiyoslasa bo'ladi.

MDH mamlakatlaridagi jinoyat protsessining boshqa bir xususiyatini ulardan ayrimlarida qasamyod qilgan sudyalar sudining mavjudligi tashkil etadi. Biroq Rossiyada masalan, barcha xududiy mintaqalardan atigi to'qqiztasida qasamyod qilgan sudyalar sudi tashkil qilingan va amal qilmoqda. Ularda jinoyat ishlari umumiy miqdorining taxminan 3–4 % ko'rib chiqilmoqda. Ularning 40 % oqlov hukmi bilan yakunlamoqda.

MDH mamlakatlarida fuqaroga surishtiruv va dastlabki tergov organlari, prokuratura va sudning qonunga xilof harakatlari tufayli yetkazilgan zararni qoplashga alohida e'tibor beriladi. Bu jinoyat protsessida shaxs huquqlarini muhofaza qilishni kuchaytirish siyosatini aks ettiradi.

Taxminiy testlar

1. Xorijiy davlatlardagi jinoyat protsessi qanday xususiyatga ega?

- A. Inkvizitsiya
- B. Tergov-tortishuv
- C. Bizning jinoyat protsessidagi kabi
- D. Tergov
- E. Apellatsiya

2. Qaysi davlatda surishtiruvni prokuratura olib boradi?

- A. Buyuk Britaniyada
- B. Fransiyada
- C. AQSHda
- D. Germaniyada
- E. Isroilda

3. Qaysi huquqiy tizimda diniy normalar dunyoviy qonun hujjatlari bilan bir qatorda qo'llaniladi?

- A. Roman-german
- B. Anglo-sakson
- C. Islom mamlakatlarida
- D. MDH mamlakatlarida
- E. Isroilda

4. Quyidagi mamlakatlardan qaysi birida qasamyod qilgan sudyalarning sudi mavjud?

- A. Buyuk Britaniyada
- B. Fransiyada
- C. AQSHda
- D. Germaniyada
- E. Isroilda

5. Qaysi mamlakatda davlat tergov qo'mitasi tuzilib, so'ngra tugatildi?

- A. Rossiya Federatsiyasida
- B. Qozog'iston Respublikasida
- C. AQSHda
- D. Fransiyada
- E. Germaniyada

Tekshirish uchun savollar

1. Kontinental Yevropa davlatlarining jinoyat protsessiga eng ko'p darajada xos bo'lgan jihatlar nimalardan iborat bo'ladi?
2. Ingliz tilida so'zlashuvchi davlatlarning jinoyat protsessiga xos xususiyatlari nimada?
3. Musulmon davlatlaridagi jinoyat protsessi haqida nimalarni bilasiz?
4. Isroil davlatining jinoyat protsessi qanday xususiyatlarga ega?
5. MDH mamlakatlarining jinoyat protsessi qanday xususiyatlarga ega?

XXXV bob. JINOYAT SUDI ISHLARINI YURITISH SOHASIDAGI XALQARO HAMKORLIK

35.1. Sudlar, prokurorlar, tergovchilar va surishtiruv organlarining xorijiy davlatlar vakolatli organlari bilan o'zaro hamkorligining tartibi to'g'risidagi asosiy qoidalar

O'zbekiston Respublikasining xalqaro maydonga chiqishi, xalqaro huquqning to'laqonli subyekti sifatida e'tirof etilishi, mamlakatimizning jinoyatchilikka qarshi kurash borasida hamkorlik qiluvchi xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi sudlar, prokurorlar, tergovchilarning xorijiy davlatlardagi tegishli muassasalar bilan aloqa qilishini taqozo etadi. Bugungi kunda jinoyatchilikning xavfli va o'ta xavfli turlari ko'payib bormoqda va ular transchegaraviy va transmilliy xususiyatga ega bo'lmoqda.

Xalqaro jinoyat huquqida ikki turdagi jinoyatlar ajratiladi: xalqaro va transchegaraviy. Xalqaro jinoyatlar — bu shunday jinoiy harakatlarki ularni sodir etilishi uchun to'g'ridan-to'g'ri javobgarlik xalqaro huquq orqali belgilanadi (masalan, genotsid, tinchlikka qarshi jinoyatlar, xalqaro gumanitar huquqning buzilishi bilan bog'liq og'ir jinoyatlar va hokazo). Transchegaraviy jinoyatlarga umumjinoiy jinoyatlar kiradi va ular muayyan davlat chegarasidan tashqariga chiqadi.

Hozirgi vaqtda xalqaro hamkorlikning jinoyatchilikning oldini olish, unga qarshi kurashish va huquqbuzarlar bilan muomala qilish bo'yicha ikki tomonlama, mintaqaviy va universal darajalardagi bir qator yo'nalishlari mavjud. Ushbu hamkorlik MDH davlatlari o'rtasida ham, muayyan davlatlar o'rtasida tuziladigan o'zaro huquqiy yordam to'g'risidagi shartnomalar asosida amalga oshirilishi mumkin. Masalan,

MDH davlatlarining rahbarlari tomonidan 1993-yil 22-yanvarda Minsk shahrida imzolangan «Fuqarolik, oilaviy va jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy yordam ko'rsatish va huquqiy munosabatlar to'g'risida»gi konvensiya yoki O'zbekiston Respublikasi bilan Turkiya Respublikasi o'rtasida 1994-yil 23-iyunda imzolangan «Fuqarolik, savdo va jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy yordam ko'rsatish haqida»gi shartnoma ana shu maqsadga qaratilgan.

Bundan tashqari 2004-yil 27-aprelda Kishinyovda «Fuqarolik, oilaviy va jinoyat ishlari bo'yicha huquqiy yordam va huquqiy munosabatlar to'g'risida»gi MDH mamlakatlarining Konvensiyasi qabul qilingan.

Protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish to'g'risida so'rov yuborish. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksida nazarda tutilgan protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish zarur bo'lganda sud, prokuror, tergovchi, surishtiruv organi mazkur harakatlar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq yoki o'zarolik prinsipi asosida xorijiy davlatning vakolatli organi tomonidan bajarilishi to'g'risida so'rov kiritadi. O'zarolik prinsipi so'rov kiritilayotganda O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi, O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati yoki O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining ayrim protsessual harakatlarni bajarishda xorijiy davlatning vakolatli organiga huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risidagi yozma majburiyati bilan tasdiqlanadi.

Protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rov quyidagi organlar orqali yuboriladi:

– umumiy yurisdiksiya sudlari tomonidan amalga oshiriladigan jinoyat ishlarini yuritish bilan bog'liq masalalar bo'yicha — O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi orqali;

– sudning qarori yoki prokurorning roziligi (sanksiyasi) talab qilinmaydigan protsessual harakatlar bo'yicha — O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati orqali;

– qolgan hollarda — O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi orqali yuboriladi.

Zarur hollarda, JPK 592-moddasining uchinchi qismida ko'rsatilgan organlar O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi orqali xorijiy davlatlarning vakolatli organlari bilan aloqa bog'laydi (JPK 592-m.).

Protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish to'g'risidagi so'rovning mazmuni va shakli. Protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovda quyidagilar bo'lishi kerak:

1) so'rov yuborayotgan organning nomi;

2) so'rov yuborilayotgan organning nomi va joylashgan yeri;

3) jinoyat ishining nomlanishi va so'rovning xususiyati;

4) o'ziga nisbatan so'rov yuborilayotgan shaxs to'g'risidagi ma'lumotlar, shu jumladan uning tug'ilgan sanasi va joyi, fuqaroligi, mashg'uloti turi, yashash joyi yoki turgan joyi haqidagi ma'lumotlar, uning protsessual maqomi, yuridik shaxs uchun esa uning nomi, yuridik manzili va joylashgan yeri;

5) aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar bayoni, shuningdek so'ralayotgan hujjatlar, ashyoviy va boshqa dalillar ro'yxati;

6) sodir etilgan jinoyatning haqiqiy holatlari to'g'risidagi ma'lumotlar, uning tavsifi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining qilmish jinoyat deb e'tirof etilishiga asos bo'ladigan tegishli moddasi matni;

7) agar jinoyat natijasida zarar yetkazilgan bo'lsa, uning miqdori to'g'risidagi ma'lumotlar.

Protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovda uni ijro etish uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlar ham bo'lishi mumkin. Protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rov uni yuborayotgan mansabdor shaxs tomonidan imzolanadi. Protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rov va unga ilova qilinayotgan hujjatlar so'rovni yuborayotgan organning gerbli muhri bilan tasdiqlanadi hamda ular yuborilayotgan xorijiy davlatning rasmiy tiliga yoki O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida nazarda tutilgan boshqa tilga tarjima qilinadi (JPK 593-m.).

Xorijiy davlat hududida olingan dalillarning yuridik kuchi. Xorijiy davlat hududida jinoyat ishi bo'yicha protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovni ijro etish davomida uning vakolatli organlari tomonidan olingan yoki O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq yoki o'zarolik prinsipi asosida shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish to'g'risidagi so'rovga ilova qilinib, O'zbekiston Respublikasiga yuborilgan, belgilangan tartibda tasdiqlangan va topshirilgan dalillar O'zbekiston Respublikasi JPK talablariga muvofiq O'zbekiston Respublikasi hududida olingan dalillar singari yuridik kuchga ega bo'ladi (JPK 594-m.).

Protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovni O'zbekiston Respublikasi hududida ijro etish. Sud, prokuror, tergovchi, surishtiruv

organi xorijiy davlatning tegishli vakolatli organidan kelib tushgan, o'zlariga belgilangan tartibda topshirilgan protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovni O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq yoki o'zarolik prinsipi asosida ijro etadi. Agar protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rov kelib tushgan organ uni ijro etishga vakolatli bo'lmasa, u so'rovni vakolatli organga yuboradi va bu haqda so'rov tashabbuskorini yozma ravishda xabardor qiladi. Bevosita sudga, prokurorga, tergov organiga, surishtiruv organiga protsessual harakatlarni bajarish to'g'risida kelib tushgan so'rov JPK 592-moddasining uchinchi qismida ko'rsatilgan tegishli organlar bilan kelishilgan holda ijro etilishi mumkin. Protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovni ijro etishda O'zbekiston Respublikasi JPK normalari qo'llaniladi. Xorijiy davlat vakolatli organining iltimosi bo'yicha, agar bu O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga zid bo'lmasa, xorijiy davlat protsessual qonun hujjatlarining normalari qo'llanilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan hollarda yoki o'zarolik prinsipi asosida, protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovni ijro etishda xorijiy davlat vakolatli organining vakillari JPK 592-moddasining uchinchi qismida ko'rsatilgan tegishli organlar ruxsati bilan hozir bo'lishi mumkin.

Agar protsessual harakatlarni bajarish to'g'risidagi so'rovni ijro etish mumkin bo'lmasa, u holda olingan hujjatlar so'rovni ijro etishga to'sqinlik qilgan sabablar ko'rsatilib, so'rovni olgan organ orqali, zarur bo'lganda esa diplomatik yo'llar orqali xorijiy davlatning so'rovni yuborgan vakolatli organiga qaytarib yuboriladi. Agar so'rov O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga zid bo'lsa yoki uning ijrosi O'zbekiston Respublikasi suverenitetiga yoxud xavfsizligiga zarar yetkazishi mumkin bo'lsa, u ijro etilmasdan qaytarib yuboriladi (JPK 595-m.).

O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida bo'lgan guvohni, jabrlanuvchini, ekspertni, fuqaroviy da'vogarni, fuqaroviy javobgarni, ularning vakillarini chaqirish. O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqarida bo'lgan guvoh, jabrlanuvchi, ekspert, fuqaroviy da'vogar, fuqaroviy javobgar, ularning vakillari O'zbekiston Respublikasi hududida protsessual harakatlarni bajarish uchun jinoyat ishini yuritayotgan mansabdor shaxs tomonidan chaqirilishi mumkin. JPK 596-moddasining birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslarni chaqirish to'g'risidagi so'rov JPK 592-moddasida belgilangan tartibda yuboriladi. Shaxslarni chaqirishda protsessual majburlov choralari qo'llash tahdidi bo'lmasligi kerak.

Chaqiruv bo'yicha kelgan, ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar O'zbekiston Respublikasining Davlat chegarasini kesib o'tguniga qadar sodir etilgan qilmishlar uchun yoki chiqarilgan hukmlar asosida O'zbekiston Respublikasi hududida jinoiy javobgarlikka tortilishi, qamoqqa olinishi yoxud shaxsiy erkinlikning boshqacha cheklanishlariga duchor etilishi mumkin emas. Agar chaqiruv bo'yicha kelgan shaxs uning hozir bo'lishi chaqirtirgan mansabdor shaxsga boshqa kerak bo'lmay qolgan paytdan e'tiboran o'n besh sutkalik uzluksiz muddat o'tguniga qadar O'zbekiston Respublikasi hududini tark etish imkoniyatiga ega bo'la turib, shu hududda qolishda davom etsa yoki jo'nab ketganidan keyin O'zbekiston Respublikasiga qaytib kelsa, mazkur immunitetning amal qilishi tugaydi.

Xorijiy davlat hududida qamoqda saqlanayotgan shaxs, basharti bu shaxs JPK 596-moddasining birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslarni chaqirish to'g'risidagi so'rovda nazarda tutilgan protsessual harakatlar bajarilishi uchun xorijiy davlatning vakolatli organi tomonidan O'zbekiston Respublikasi hududiga vaqtincha o'tkazilgan bo'lsa, belgilangan tartibda chaqiriladi. Bunday shaxs O'zbekiston Respublikasi hududida bo'ladigan butun davrida qamoqda saqlanaveradi. Uni qamoqda saqlashga xorijiy davlat vakolatli organining tegishli qarori asos bo'ladi. Mazkur shaxs so'rovga berilgan javobda ko'rsatilgan muddatlarda tegishli xorijiy davlat hududiga qaytarilishi kerak.

Shaxsni o'tkazish yoki o'tkazishni rad etish tartibi va shartlari O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida yoki o'zarolik prinsipi asosida belgilanadi (JPK 596-m.).

Jinoyat ishi materiallarini xorijiy davlatning vakolatli organiga yuborish. Chet el fuqarosi O'zbekiston Respublikasi hududida jinoyat sodir etgan, keyinchalik uning hududidan chiqib ketgan hamda protsessual harakatlarni O'zbekiston Respublikasi hududida uning ishtirokida bajarishning imkoni bo'lmagan taqdirda, tergov qilinayotgan jinoyat ishining barcha materiallari O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga topshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi mazkur materiallarni xorijiy davlatning vakolatli organiga tergov qilish uchun yuborish to'g'risidagi masalani hal qiladi.

Jinoyat ishi materiallariga yetkazilgan zararining o'rnini qoplash to'g'risidagi ariza, shuningdek dalillar ilova qilinadi. Ishdagi har bir hujjat mazkur jinoyat ishini yuritayotgan organning gerbli muhri bilan tasdiqlangan va yuborilayotgan xorijiy davlatning rasmiy tiliga yoki

O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida nazarda tutilgan boshqa tilga tarjima qilingan bo‘lishi kerak (JPK 597-m.).

Jinoiy javobgarlikka tortish to‘g‘risidagi so‘rovni O‘zbekiston Respublikasi hududida ijro etish. Xorijiy davlat vakolatli organining xorijiy davlat hududida jinoyat sodir etgan va O‘zbekiston Respublikasiga qaytib kelgan O‘zbekiston Respublikasining fuqarosini jinoiy javobgarlikka tortish to‘g‘risidagi so‘rovi O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tomonidan ko‘rib chiqiladi. Bunday hollarda jinoyat ishini yuritish JPKda belgilangan tartibda olib boriladi. Jinoyat ishi bo‘yicha uzil-kesil qaror qabul qilgan organ qarorning ko‘chirma nusxasini O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga yuboradi. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi qabul qilingan qaror haqida xorijiy davlatning so‘rovni yuborgan vakolatli organini yozma ravishda xabardor qiladi. Mazkur organning iltimosiga ko‘ra jinoyat ishi bo‘yicha uzil-kesil qarorning ko‘chirma nusxasi ham yuborilishi mumkin (JPK 598-m.).

35.2. Shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun ushlab berish

Xorijiy davlat hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risida so‘rov yuborish. O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida va xalqaro shartnomalarida nazarda tutilgan hollarda hamda tartibda yoki o‘zarolik prinsipi asosida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi xorijiy davlatning vakolatli organiga xorijiy davlat hududida bo‘lgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun ushlab berish to‘g‘risida so‘rov yuborishi mumkin. Xorijiy davlat hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risida o‘zarolik prinsipi asosida so‘rov yuborish, agar so‘rov yuborilishiga sabab bo‘lgan qilmish har ikkala davlat qonun hujjatlariga muvofiq jinoiy jazolanadigan qilmish bo‘lsa va shaxs jinoiy javobgarlikka tortish uchun ushlab berilgan taqdirda – uni sodir etganlik uchun bir yildan kam bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazo yoki og‘irroq jazo nazarda tutilganda yoxud shaxs hukmni ijro etish uchun ushlab berilgan taqdirda – u olti oydan kam bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoga yoki og‘irroq jazoga hukm qilinganida amalga oshiriladi.

Xorijiy davlat hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rovni yuborish zaruriyati yuzaga kelganda hamda buning uchun JPK 599-moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida ko‘rsatilgan asoslar va

shartlar mavjud bo'lganda, barcha zarur materiallar mazkur so'rovni yuborish haqidagi masalani hal etish uchun O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga taqdim etiladi.

Xorijiy davlat hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi so'rovda quyidagilar ko'rsatilgan bo'lishi lozim:

1) so'rov yuborayotgan organning nomi;

2) o'ziga nisbatan so'rov yuborilayotgan shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi, uning tug'ilgan sanasi va joyi, fuqaroligi, yashash joyi yoki turgan joyi haqidagi ma'lumotlar va uning shaxsi haqidagi boshqa ma'lumotlar, shuningdek imkoni boricha tashqi qiyofasi tavsifi, fotosurati va shaxsni identifikatsiya qilish imkonini beradigan boshqa materiallar;

3) o'ziga nisbatan so'rov yuborilayotgan shaxs tomonidan sodir etilgan jinoyatning haqiqiy holatlari bayoni va tavsifi, shu jumladan u tomonidan yetkazilgan zararning miqdori haqidagi ma'lumotlar, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining qilmish jinoyat deb e'tirof etilishiga asos bo'ladigan tegishli moddasi matni;

4) shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risidagi qaror yoxud hukm chiqarilgan joy va sana to'g'risidagi, shuningdek hukm qonuniy kuchga kirganligi haqidagi ma'lumotlar.

Xorijiy davlat hududida bo'lgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish uchun ushlab berish to'g'risidagi so'rovga shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risidagi qarorning va qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi sud ajrimining tasdiqlangan ko'chirma nusxalari ilova qilinishi kerak. Xorijiy davlat hududida bo'lgan shaxsni hukmni ijro etish uchun ushlab berish to'g'risidagi so'rovga qonuniy kuchga kirgan hukmning tasdiqlangan ko'chirma nusxasi va jazoning o'talmagan muddati to'g'risidagi ma'lumotnoma ham ilova qilinishi lozim (JPK 599-m.).

O'zbekiston Respublikasiga ushlab berilgan shaxsning jinoiy javobgarligi doirasi. O'zbekiston Respublikasiga xorijiy davlat tomonidan ushlab berilgan shaxs o'zi ushlab berilguniga qadar sodir etgan va ushlab berilishiga sabab bo'lmagan jinoyati uchun uni ushlab bergan davlatning roziligisiz jinoiy javobgarlikka tortilishi, jazolanishi, shuningdek uchinchi bir davlatga topshirilishi mumkin emas. Quyidagi hollarda xorijiy davlatning roziligi talab qilinmaydi, agar:

– u ushlab bergan shaxs jinoyat ishi tugatilgan kundan e'tiboran, hukm qilingan taqdirda esa jazo o'talgan yoki har qanday qonuniy asosga ko'ra jazodan ozod qilingan kundan e'tiboran bir oy ichida O'zbekiston Respublikasi hududini tark etmagan bo'lsa. Ushlab berilgan shaxs o'ziga

bog‘liq bo‘lmagan holatlar bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi hududini tark etish imkoniyatiga ega bo‘lmagan vaqt bu muddatga qo‘shib hisoblanmaydi;

– u ushlab bergan shaxs O‘zbekiston Respublikasi hududini tark etgan, ammo keyin ixtiyoriy ravishda O‘zbekiston Respublikasiga qaytib kelgan bo‘lsa.

Xorijiy davlat tomonidan ushlab berilgan shaxsga nisbatan jinoyat ishi bo‘yicha uzil-kesil qaror qabul qilgan organ uning ko‘chirma nusxasini O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasiga yuboradi. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi xorijiy davlatning vakolatli organini u tomonidan ushlab berilgan shaxsga nisbatan jinoyat ishini yuritish natijalari haqida yozma ravishda xabardor qiladi. Mazkur organning iltimosiga ko‘ra jinoyat ishi bo‘yicha uzil-kesil qarorning ko‘chirma nusxasi ham yuborilishi mumkin (JPK 600-m.).

O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rovni ijro etish. O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rov O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq yoki o‘zarolik prinsipi asosida O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi tomonidan ko‘rib chiqiladi.

O‘zarolik prinsipi O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rovni yuborgan xorijiy davlat vakolatli organining shunga o‘xshash vaziyatda O‘zbekiston Respublikasi vakolatli organining so‘roviga binoan shaxsni ushlab berish amalga oshirilishi haqidagi yozma va‘dasi bilan tasdiqlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish quyidagi hollarda amalga oshirilishi mumkin:

– agar shaxs jinoiy javobgarlikka tortish uchun ushlab berilayotganida sodir etilgan qilmish uchun O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi bir yildan kam bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni yoki og‘irroq jazoni nazarda tutsa;

– agar o‘ziga nisbatan ushlab berish to‘g‘risida so‘rov yuborilgan shaxs olti oydan kam bo‘lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoga yoki og‘irroq jazoga hukm qilingan bo‘lsa;

– so‘rovni yuborgan xorijiy davlat o‘ziga nisbatan so‘rov yuborilgan shaxsning faqat so‘rovda ko‘rsatilgan jinoyati uchun jinoiy javobgarlikka tortilishini hamda sud muhokamasi tugaganidan va jazoni o‘taganidan keyin mazkur davlat hududini erkin tark eta olishini, shuningdek

O'zbekiston Respublikasining roziligisiz uchinchi davlatga chiqarib yuborilmasligini, topshirilmasligini yoxud ushlab berilmasligini, xuddi shuningdek qiynoqlarga, zo'rvonlikka, shafqatsiz yoki inson sha'ni va qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa tarzdagi muomalaga duchor etilmasligini va unga nisbatan o'lim jazosi qo'llanilmasligini kafolatlasa.

O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi qaror O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori yoki uning o'rinbosari tomonidan qabul qilinadi. Ayni bir shaxsni ushlab berish to'g'risida bir necha davlatning so'rovi mavjud bo'lganda, shaxsni qaysi davlatga ushlab berish kerakligi to'g'risidagi qarorni O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori qabul qiladi. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi qabul qilingan qaror to'g'risida o'ziga nisbatan qaror qabul qilingan shaxsni yigirma to'rt soat ichida yozma ravishda xabardor qiladi va unga mazkur qaror ustidan JPK 602-моддасига muvofiq shikoyat qilish huquqini tushuntiradi.

O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi qaror o'ziga nisbatan qaror qabul qilingan shaxs yozma ravishda xabardor etilgan paytdan e'tiboran o'n sutka o'tishi bilan kuchga kiradi. Qabul qilingan qaror ustidan shikoyat qilingan taqdirda, shaxsni ushlab berish sudning ajrimi qonuniy kuchga kirguniga qadar amalga oshirilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi qaror ustidan shikoyat qilish muddati o'tgach yoki sudning ajrimi qonuniy kuchga kirganidan keyin O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi qabul qilingan qarorni, sudning ajrimini ijro etish uchun O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligiga yuboradi (JPK 601-m.).

O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi qaror ustidan shikoyat qilish. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining yoki uning o'rinbosarining O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi qarori ustidan so'ralayotgan shaxs qamoqda saqlanayotgan joydagi jinoyat ishlari bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudiga, jinoyat ishlari bo'yicha viloyat yoki Toshkent shahar sudlariga mazkur shaxs yoxud uning himoyachisi tomonidan xabarnoma olingan paytdan e'tiboran o'n sutka ichida shikoyat qilinishi mumkin.

So'ralayotgan shaxs qamoqda saqlanayotgan joyning ma'muriyati shikoyatni olishi bilan uni darhol sudga yuboradi va bu haqda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasini yozma ravishda xabardor qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi xabarnoma olingan kundan e’tiboran uch sutkadan kechiktirmay sudga O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi qarorning qonuniyligi va asoslilikini tasdiqlovchi materiallarni yuboradi.

O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining yoki uning o‘rinbosarining O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi qarori ustidan berilgan shikoyatni ko‘rib chiqish shikoyat sud tomonidan olingan kundan e’tiboran o‘n sutka ichida uch nafar sudyadan iborat tarkibda, ochiq sud majlisida prokuror, o‘ziga nisbatan ushlab berish to‘g‘risidagi qaror qabul qilingan shaxs va, agar ishda ishtirok etayotgan bo‘lsa, uning himoyachisi ishtirokida amalga oshiriladi.

Sud majlisi boshlanishida raislik qiluvchi qaysi shikoyat ko‘rib chiqilishini e’lon qiladi, hozir bo‘lgan protsess ishtirokchilariga ularning huquqlari va majburiyatlarini tushuntiradi. Arizachi va (yoki) uning himoyachisi shikoyatni asoslab beradi, shundan so‘ng so‘z prokurorga beriladi.

Sud muhokamasi davomida sud shikoyat bergan shaxsning aybliligi masalasini muhokama qilmay, ustidan shikoyat berilgan qarorning O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalariga muvofiqligini tekshirish bilan cheklanadi.

Shikoyatni ko‘rib chiqish natijasida sud quyidagi ajrimlardan birini chiqaradi:

- shikoyatni qanoatlantirishsiz qoldirish to‘g‘risida;
- O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi qarorni bekor qilish haqida.

Sudning ajrimi apellatsiya shikoyati berish yoki protesti bildirish muddati tugashi bilan qonuniy kuchga kiradi. Sudning ajrimi o‘qib eshittirilganidan keyin darhol prokurorga, shuningdek o‘ziga nisbatan ushlab berish to‘g‘risida qaror qabul qilingan shaxsga va, agar ishda ishtirok etgan bo‘lsa, uning himoyachisiga yuboriladi. Sudning ajrimi ustidan u chiqarilgan kundan e’tiboran o‘n sutka ichida apellatsiya tartibida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudiga shikoyat berilishi yoki protest bildirilishi mumkin.

Apellatsiya shikoyati yoki protesti ajrimni chiqargan sud orqali berilib, sud uni materiallar bilan birgalikda uch sutka ichida O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudiga yuborishi va bu haqda O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasini yozma ravishda xabardor qilishi shart.

Apellatsiya shikoyati yoki protesti kelib tushgan kundan e'tiboran o'n sutkadan kechiktirmay O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi tomonidan ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi apellatsiya shikoyatini yoki protestini ko'rib chiqib, quyidagi ajrimlardan birini chiqaradi:

- sud ajrimini o'zgarishsiz, apellatsiya shikoyatini yoki protestini esa qanoatlantirishsiz qoldirish to'g'risida;
- sudning ajrimini bekor qilish to'g'risida.

Apellatsiya instansiyasi sudining ajrimi u o'qib eshittirilgan paytdan e'tiboran qonuniy kuchga kiradi va darhol ijro etilishi kerak. Apellatsiya instansiyasi sudining ajrimi prokurorga ijroni tashkil etish uchun, o'ziga nisbatan ushlab berish to'g'risidagi qaror qabul qilingan shaxsga va, agar ishda ishtirok etgan bo'lsa, uning himoyachisiga ma'lumot uchun yuboriladi (JPK 602-m.).

O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni xorijiy davlatga ushlab berishni rad etish. O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni xorijiy davlatga ushlab berishga quyidagi hollarda yo'l qo'yilmaydi, agar:

- o'ziga nisbatan so'rov kelib tushgan shaxs O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lsa;
- so'rov yuborilishiga sabab bo'lgan jinoyat O'zbekiston Respublikasi hududida yoki O'zbekiston Respublikasi manfaatlariga qarshi uning hududidan tashqarida sodir etilgan bo'lsa;
- so'ralayotgan shaxsga nisbatan O'zbekiston Respublikasi hududida ayni o'sha qilmish uchun qonuniy kuchga kirgan hukm yoki sudning ajrimi (qarori) yoxud vakolatli mansabdor shaxsning jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish haqidagi yoki uni tugatish to'g'risidagi bekor qilinmagan qarori mavjud bo'lsa;
- so'rov yuborilishiga asos bo'lgan qilmish O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga ko'ra jinoyat bo'lmasa;
- O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga muvofiq jinoyat ishi qo'zg'atish mumkin bo'lmasa yoki tugatilishi lozim bo'lsa yoxud muddati o'tib ketganligi tufayli yoki boshqa qonuniy asosga ko'ra hukmni ijro etish mumkin bo'lmasa;
- so'ralayotgan shaxsga nisbatan O'zbekiston Respublikasida ayni o'sha qilmish uchun jinoyat ishi qo'zg'atilgan bo'lsa;

o'ziga nisbatan so'rov kelib tushgan shaxsga uni so'rayotgan davlatda irqi, diniy e'tiqodi, fuqaroligi, millati, muayyan ijtimoiy guruhga

mansubligi yoki siyosiy e'tiqodiga ko'ra ta'qib etilishi mumkinligi sababli O'zbekiston Respublikasida boshpana berilgan bo'lsa.

So'ralayotgan shaxsga nisbatan uning yo'qligida chiqarilgan hukmni ijro etish uchun O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish, agar hukm qilingan shaxs o'zining himoyaga bo'lgan huquqini ta'minlash uchun yetarlicha imkoniyatga ega bo'lmagan deb hisoblashga asoslar bo'lsa, rad etilishi mumkin. Agar so'rovni yuborgan xorijiy davlat hukm qilingan shaxsga uning ishtirokida takroriy sud muhokamasi o'tkazilishiga bo'lgan huquqni kafolatlasa, ushlab berish amalga oshiriladi.

Agar O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish amalga oshirilmasa, bu haqda O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi xorijiy davlatning vakolatli organini rad etish asoslarini ko'rsatgan holda yozma ravishda xabardor qiladi (JPK 603-m.).

O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berishni kechiktirish va vaqtincha ushlab berish. O'ziga nisbatan ushlab berish to'g'risida so'rov kelib tushgan shaxs O'zbekiston Respublikasi hududida boshqa jinoyat uchun jinoiy javobgarlikka tortilayotgan yoki jazoni o'tayotgan bo'lsa, uni ushlab berish jinoyat ishi tugatilguniga, hukm ijro etilguniga yoki har qanday qonuniy asosga ko'ra jazodan ozod qilinguniga qadar kechiktirilishi mumkin.

Agar jazoni o'tayotgan shaxsni ushlab berishni kechiktirish jinoiy javobgarlikka tortish muddati o'tib ketishiga sabab bo'lishi yoki jinoyatni tergov qilishga zarar yetkazishi mumkin bo'lsa, so'ralayotgan shaxs, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori yoki uning o'rinbosari tomonidan belgilangan shartlarga rioya etish majburiyati mavjud bo'lgan taqdirda, vaqtincha ushlab berilishi mumkin.

Vaqtincha ushlab berilgan shaxs jinoyat ishi bo'yicha qaysi protsessual harakatlar bajarilishi uchun ushlab berilgan bo'lsa, o'sha protsessual harakatlar bajarilganidan keyin, biroq shaxs topshirilgan kundan e'tiboran uch oydan kechiktirmay qaytarib berilishi kerak. Har ikkala davlat vakolatli organlarining o'zaro ahdlashuviga ko'ra bu muddat shaxs O'zbekiston Respublikasi hududida sodir etilgan jinoyat uchun hukm qilingan yoki qonunga muvofiq hukm qilinishi mumkin bo'lgan jazo muddatidan ortiq bo'lmagan muddatga uzaytirilishi mumkin (JPK 604-m.).

O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish uchun ushlab turish va qamoqqa olish. O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risida xorijiy davlatning vakolatli organidan tegishli tarzda rasmiylashtirilgan so'rov olinganda va mazkur

shaxsni ushlab berish uchun qonunda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lganda, ushbu shaxs ushlab turilishi va unga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasi qo'llanilishi mumkin.

Xorijiy davlat vakolatli organining iltimosnomasiga binoan shaxs O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi so'rov olinguniga qadar ham ushlab turilishi mumkin. Iltimosnomada qamoqqa olish to'g'risidagi qarorga yoki qonuniy kuchga kirgan hukmga havola va mazkur so'rov qo'shimcha ravishda taqdim etilishi ko'rsatilishi kerak. Shaxsni qamoqqa olish to'g'risidagi iltimosnoma ushbu so'rov yuborilguniga qadar pochta, telegraf, teleks, faks yoki boshqa aloqa vositalari orqali yetkazilishi mumkin.

Shaxs, agar u boshqa davlat hududida uni ushlab berishga sabab bo'ladigan jinoyat sodir etgan deb gumon qilish uchun qonunda nazarda tutilgan asoslar mavjud bo'lsa, JPK 605-moddaning ikkinchi qismida ko'rsatilgan iltimosnomasiz ham yetmish ikki soatgacha ushlab turilishi mumkin.

Shaxs ushlanganidan keyin ichki ishlar organlarining yoki boshqa surishtiruv organlarining xodimlari olingan materiallarni prokurorga taqdim etadi, u materiallarni o'rganib chiqadi va ushlab turilgan shaxsning qidiruv e'lon qilingan shaxs ekanligi to'g'risida yetarli asoslar mavjud bo'lgan, shuningdek JPK 603-moddasida bayon qilingan asoslar mavjud bo'lmagan taqdirda, qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnoma qo'zg'atish haqida qaror chiqaradi va uni sudga yuboradi.

Prokurorning qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risida iltimosnoma kiritishi, uning sudya tomonidan ko'rib chiqilishi, ajrim chiqarilishi, shuningdek sudyaning ajrimi ustidan shikoyat berish yoki protest bildirish JPKning 241 va 243-moddalarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi. Shaxs qamoqqa olinganligi to'g'risida prokuror O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni qamoqqa olish haqida iltimosnoma yoki ushlab berish to'g'risida so'rov yuborgan yoxud yuborishi mumkin bo'lgan xorijiy davlatning vakolatli organini darhol yozma ravishda xabardor qiladi.

O'ziga nisbatan ushlab berish to'g'risidagi masala ko'rilayotgan shaxsni qamoqda saqlab turish muddati ko'pi bilan uch oyni tashkil etadi. Mazkur muddat ushlab beriladigan shaxsning topshirilishini ta'minlash maqsadida, shuningdek xorijiy davlatning vakolatli organidan O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi so'rov

yuzasidan qo‘shimcha ma’lumotlar talab qilingan hollarda JPKning 245-moddasi ikkinchi qismida 247-moddasida nazarda tutilgan tartibda uzaytirilishi mumkin.

Qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash to‘g‘risidagi yoki qamoqda saqlab turish muddatini uzaytirish to‘g‘risidagi iltimosnomani ko‘rib chiqishda sud taqdim etilgan materiallarning asosliligini, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari va xalqaro shartnomalari talablariga rioya etilganligini hisobga oladi (JPK 605-m.).

O‘zbekiston Respublikasi hududida ushlab turilgan yoki qamoqqa olingan shaxsni ozod qilish. Ushlab berishni ta’minlash uchun ushlab turilgan yoki qamoqqa olingan shaxs prokurorning qarori asosida darhol ozod qilinishi kerak, agar:

– JPK 605-moddasining uchinchi qismiga muvofiq ushlab turilgan shaxsni qamoqqa olish to‘g‘risidagi iltimosnoma u ushlangan paytdan e’tiboran uch sutka ichida kelib tushmagan bo‘lsa;

– xorijiy davlat vakolatli organining uni ozod qilish zarurligi to‘g‘risidagi xabarnomasi kelib tushgan bo‘lsa;

– qamoqqa olingan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rov va unga ilova qilinadigan hujjatlar xorijiy davlatning vakolatli organi tomonidan qirq sutka ichida taqdim etilmagan bo‘lsa;

– xorijiy davlatning vakolatli organidan qamoqqa olingan shaxsni ushlab berish to‘g‘risidagi so‘rovga qo‘shimcha ravishda so‘ralgan ma’lumotlar bir oy ichida, xorijiy davlat vakolatli organining iltimosi kelib tushgan taqdirda esa ikki oy ichida kelib tushmagan bo‘lsa;

– unga nisbatan qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo‘llash yoki qamoqda saqlash muddatini uzaytirish sud tomonidan rad etilgan bo‘lsa;

– uni ushlab berishni rad etish to‘g‘risida qaror qabul qilingan bo‘lsa;

– uni ushlab berish to‘g‘risidagi qaror sud tomonidan bekor qilingan bo‘lsa;

– o‘ziga nisbatan ushlab berish to‘g‘risida qaror qabul qilingan shaxs uni topshirish uchun belgilangan kundan e’tiboran o‘n besh sutka ichida xorijiy davlatning vakolatli organi tomonidan qabul qilib olinmagan bo‘lsa, agar bunday topshirish sanasi ko‘chirilmagan bo‘lsa.

Prokuror qabul qilingan qaror haqida qamoqqa olish to‘g‘risida ajrim chiqargan sudni yozma ravishda xabardor qiladi.

Shaxsni ushlab berish maqsadida takroran ushlab turish va qamoqqa olishga O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan shaxsni ushlab berish to‘g‘risida yangi so‘rov olinganidan keyin yo‘l qo‘yiladi, ushbu modda

birinchi qismining yettinchi va sakkizinchi nazarda tutilgan hollar bundan mustasno (JPK 606-m.).

O‘zbekiston Respublikasi hududida bo‘lgan ushlab beriladigan shaxsni topshirish. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ushlab beriladigan shaxsni topshirish joyi, sanasi va vaqti haqida xorijiy davlatning vakolatli organini yozma ravishda xabardor qiladi. Agar mazkur shaxs topshirish uchun belgilangan kundan e‘tiboran o‘n besh sutka ichida qabul qilib olinmasa, u qamoqdan ozod qilinadi.

Xorijiy davlatning vakolatli organi ushlab berilishi lozim bo‘lgan shaxsni o‘ziga bog‘liq bo‘lmagan holatlar tufayli qabul qilib olishi mumkin bo‘lmay qolgan va bu haqda O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasini yozma ravishda xabardor qilgan taqdirda, topshirish sanasi ko‘chirilishi mumkin. Agar O‘zbekiston Respublikasining vakolatli organi ushlab berilishi lozim bo‘lgan shaxsni o‘ziga bog‘liq bo‘lmagan holatlar tufayli topshirishi mumkin bo‘lmay qolsa, topshirish sanasi o‘sha tartibda ko‘chirilishi mumkin (JPK 607-m.).

Ushlab berilgan shaxsni tranzit tarzida o‘tkazish. Xorijiy davlat vakolatli organining uchinchi davlat tomonidan mazkur organga ushlab berilgan shaxsni O‘zbekiston Respublikasi hududi orqali tranzit tarzida o‘tkazish to‘g‘risidagi iltimosnomasi JPKning 601 va 603-moddalari talablariga rioya etilgan holda ko‘rib chiqiladi (608-m.).

Ashyolarni topshirish. Shaxsni xorijiy davlatning vakolatli organiga ushlab berishda jinoyat quroli bo‘lgan ashyolar, shuningdek jinoyat izlarini o‘zida aks ettirgan yoki jinoiy yo‘l bilan topilgan ashyolar topshiriladi. Bu ashyolar shaxsni ushlab berish uning vafot etganligi yoki boshqa sabablar tufayli amalga oshirilishi mumkin bo‘lmay qolgan taqdirda ham mazkur organning iltimosiga binoan topshiriladi.

JPK 609-moddasining birinchi qismida ko‘rsatilgan ashyolarni topshirish, agar mazkur ashyolar boshqa jinoyat ishini yuritish uchun zarur bo‘lsa, vaqtincha kechiktirib turilishi mumkin. Uchinchi shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash uchun JPK 609-moddasining birinchi qismida ko‘rsatilgan ashyolarni topshirish xorijiy davlat vakolatli organining jinoyat ishini yuritish tamomlanishi bilan ashyolarni qaytarish to‘g‘risidagi kafolatlari mavjud bo‘lgan taqdirdagina amalga oshiriladi (JPK 609-m.).

Taxminiy testlar

1. Protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish to'g'risida so'rov qaysi organlar orqali yuboriladi?

- A. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi orqali
- B. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
- C. O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati orqali
- D. O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi orqali yuboriladi
- E. Barcha javoblar to'g'ri

2. Qaysi holatlarda protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish to'g'risida so'rov O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi orqali yuboriladi?

- A. umumiy yurisdiksiya sudlari tomonidan amalga oshiriladigan jinoyat ishlarini yuritish bilan bog'liq masalalar bo'yicha
- B. sudning qarori talab qilinmaydigan protsessual harakatlar bo'yicha
- C. prokurorning roziligi (sanksiyasi) talab qilinmaydigan protsessual harakatlar bo'yicha
- D. protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish to'g'risida so'rov O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi orqali yuborilmaydi
- E. Barcha javoblar to'g'ri

3. Protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish zarur bo'lganda sud, prokuror, tergovchi, surishtiruv organi nima asosida xorijiy davlatning vakolatli organi tomonidan bajarilishi to'g'risida so'rov kiritadi?

- A. O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq yoki o'zarolik prinsipi asosida
- B. Boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik prinsipi asosida
- C. O'zbekiston Respublikasi JPKning 5–10-moddalari asosida
- D. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi asosida
- E. Barcha javoblar to'g'ri

4. Xorijiy davlat hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi so'rovda nimalar aks ettirilishi lozim?

- A. so'rov yuborayotgan organning nomi
- B. o'ziga nisbatan so'rov yuborilayotgan shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi, uning tug'ilgan sanasi va joyi, fuqaroligi, yashash joyi yoki turgan joyi haqidagi ma'lumotlar va uning shaxsi haqidagi boshqa ma'lumotlar, shuningdek imkoni boricha tashqi qiyofasi tavsifi, fotosurati va shaxsni identifikatsiya qilish imkonini beradigan boshqa materiallar

C. o'ziga nisbatan so'rov yuborilayotgan shaxs tomonidan sodir etilgan jinoyatning haqiqiy holatlari bayoni va tavsifi, shu jumladan u tomonidan yetkazilgan zararning miqdori haqidagi ma'lumotlar, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining qilmish jinoyat deb e'tirof etilishiga asos bo'ladigan tegishli moddasi matni

D. shaxsni jinoyat ishida ayblanuvchi tariqasida ishtirok etishga jalb qilish to'g'risidagi qaror yoxud hukm chiqarilgan joy va sana to'g'risidagi, shuningdek hukm qonuniy kuchga kirganligi haqidagi ma'lumotlar

E. Barcha javoblar to'g'ri

5. O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish qaysi hollarda amalga oshirilishi mumkin?

A. agar shaxs jinoiy javobgarlikka tortish uchun ushlab berilayotganida sodir etilgan qilmish uchun O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi bir yildan kam bo'lmagan muddatga ozodlikdan mahrum qilish tarzidagi jazoni yoki og'irroq jazoni nazarda tutsa

B. o'ziga nisbatan so'rov kelib tushgan shaxs O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lsa

C. so'rov yuborilishiga sabab bo'lgan jinoyat O'zbekiston Respublikasi hududida yoki O'zbekiston Respublikasi manfaatlariga qarshi uning hududidan tashqarida sodir etilgan bo'lsa

D. so'ralayotgan shaxsga nisbatan O'zbekiston Respublikasi hududida ayni o'sha qilmish uchun qonuniy kuchga kirgan hukm yoki sudning ajrimi (qarori) yoxud vakolatli mansabdor shaxsning jinoyat ishi qo'zg'atishni rad etish haqidagi yoki uni tugatish to'g'risidagi bekor qilinmagan qarori mavjud bo'lsa

E. so'rov yuborilishiga asos bo'lgan qilmish O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlariga ko'ra jinoyat bo'lmasa

Tekshirish uchun savollar

1. Jinoiy sud ishlarini yuritish sohasida xorijiy davlatlar vakolatli organlari bilan o'zaro hamkorlik qilish tartibining o'ziga xos xususiyatlari qanday?

2. Protsessual harakatlarni xorijiy davlat hududida bajarish to'g'risidagi so'rovning mazmuni va shakliga qo'yiladigan talablar?

3. O'zarolik prinsipining mohiyatini tushuntirib bering?

4. O'zbekiston Respublikasi hududida bo'lgan shaxsni ushlab berish to'g'risidagi so'rov qanday ijro etiladi?

5. O'zbekiston Respublikasiga ushlab berilgan shaxsga qamoqqa olish tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash xususiyatlari va muddatlari?

MUNDARIJA

SO‘Z BOSHI.....	3
-----------------	---

UMUMIY QISM

I bob. JINOYAT PROTSESSI VA UNING HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATIDAGI O‘RNI

1.1. Jinoyat protsessi va uning vazifalari.....	5
1.2. Jinoyat protsessining tizimi, jinoyat-protsessual funksiyalar, protsessual harakatlar, protsessual qarorlar.....	7
1.3. Jinoyat-protsessual huquq.....	17
1.4. Jinoyat-protsessual huquqiy munosabatlar.....	18
1.5. Jinoyat-protsessual faoliyat shakllari va darajalari.....	20
1.6. Jinoyat protsessi – ilm va o‘quv fani.....	21

II bob. JINOYAT-PROTSESSUAL QONUN HUJJATLARI

2.1. Jinoyat-protsessual qonun – jinoyat-protsessual huquqning bosh manbai.....	23
2.2. Jinoyat-protsessual tartibga solishning mexanizmi va xususiyatlari.....	26
2.3. Jinoyat-protsessual qonunning zamon, makon va shaxslar bo‘yicha amal qilishi.....	32
2.4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumi, Bosh prokuror va Ichki ishlar vazirligi normative hujjatlarining qo‘llanilishi.....	34

III bob. JINOYAT PROTSESSINING PRINSIPLARI

3.1. Jinoyat protsessining prinsiplari va ularning ahamiyati.....	45
3.2. Jinoyat protsessi prinsiplarining tizimi va tasniflanishi.....	46
3.3. Qonuniylik.....	47
3.4. Odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi.....	49
3.5. Jinoyat ishlarini hay’atda va yakka tartibda ko‘rib chiqish.....	49
3.6. Sudyalarning mustaqilligi va faqat qonunga bo‘ysunishi.....	50
3.7. Jinoyat ishini qo‘zg‘atishning muqarrarligi.....	52
3.8. Odil sudlovni fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshirish.....	53
3.9. Shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish.....	54

3.10. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish.....	56
3.11. Sudda jinoyat ishlarining oshkora ko‘rilishi.....	57
3.12. Jinoyat ishlari yuritiladigan til.....	59
3.13. Jinoyat ishlarini yuritishda jamoatchilikning ishtiroki.....	61
3.14. Haqiqatni aniqlash.....	62
3.15. Aybsizlik prezumpsiyasi.....	63
3.16. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchini himoyalash huquqi bilan ta’minlash.....	64
3.17. Sudda ishlarni yuritishda tortishuv.....	66
3.18. Dalillarni bevosita va og‘zaki usulda tekshirish.....	67
3.19. Protsessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi.....	67

IV bob. JINOYAT PROTSESSNING ISHTIROKCHILARI

4.1. Jinoyat protsessining ishtirokchilari va ularning tasniflanishi.....	69
4.2. Jinoyat ishini yuritishga mas’ul bo‘lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar.....	71
4.3. Jinoyat ishini yuritishda ishtirok etuvchi jamoat birlashmalari, jamoalar va ularning vakillari.....	78
4.4. Jinoyat protsessida o‘z manfaatlarini himoya qiladigan shaxslar.....	79
4.5. Jinoyat protsessida ishtirok etuvchi boshqa shaxslar.....	92
4.6. Jinoyat protsessida ishtirok etishga monelik qiladigan holatlar. Rad qilishlar.....	99

V bob. JINOYAT PROTSESSIDA DALILLAR

5.1. Isbot qilish huquqi va uning dalillar nazariyasi bilan o‘zaro munosabati.....	104
5.2. Haqiqatni aniqlash – isbotlashning maqsadi.....	104
5.3. Isbotlash predmeti va doirasi.....	106
5.4. Dalillar va ularning xossalari.....	107
5.5. Dalillarni tasniflash.....	108
5.6. Isbotlash jarayoni: dalillarni aniqlash, to‘plash, tekshirish va baholash.....	109
5.7. Dalillarni baholash. Ichki ishonch – dalillarni baholash usuli va natijasi.....	115
5.8. Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari.....	116

VI bob. TERGOV HARAKATLARI – ISBOTLASH VOSITALARI

6.1. Tergov harakatlari, ularning turlari va tizimi.....	121
6.2. So‘roq qilishning umumiy qoidalari.....	125
6.3. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini so‘roq qilish.....	128
6.5. Yuzlashtirish.....	132
6.6. Tanib olish uchun ko‘rsatish.....	133
6.7. Ko‘rsatuvlarni hodisa sodir bo‘lgan joyda tekshirish.....	135

6.8. Ko‘zdan kechirish	137
6.9. Guvohlantirish.....	140
6.10. Murdani eksqumatsiya qilish.....	141
6.11. Eksperiment.....	142
6.12. Olib qo‘yish.....	144
6.13. Tintuv.....	147
6.14. Telefon va boshqa so‘zlashuv qurilmalari orqali olib boriladigan so‘zlashuvlarni eshitib turish.....	150
6.15. Ekspertiza.....	151
6.16. Ekspertiza tekshiruvi uchun namunalar olish.....	159
6.17. Narsalar va hujjatlarni taqdim qilish.....	161

VII bob. PROTSESSUAL MAJBURLOV

7.1. Protsessual majburlov choralari va ularning ahamiyati.....	167
7.2. Ushlab turish.....	170
7.3. Ehtiyot choralarining umumiy tavsifi.....	178
7.4. Ehtiyot choralarini qo‘llash asoslari va protsessual tartibi.....	180
7.5. Ehtiyot choralarining turlari va ularning tavsifi.....	182
7.6. Lavozimdan chetlashtirish.....	205
7.7. Majburiy keltirish.....	206
7.8. Shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish.....	208
7.9. Protsess ishtirokchilarining xavfsizligini ta‘minlash.....	209
7.10. Protsessual majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik.....	216

VIII bob. JINOYAT NATIJASIDA YETKAZILGAN MULKIY ZIYONNI QOPLASH

8.1. Jinoyat protsessida fuqaroviy da‘vo.....	220
8.2. Mol-mulkni jabrlanuvchi yoki fuqaroviy da‘vogarga qaytarish.....	226
8.3. Hukmning mulkiy undirishlar to‘g‘risidagi qismi ijrosini ta‘minlash.....	228
8.4. Jinoiy harakatlar oqibatida yetkazilgan moddiy zararni qoplash masalasida sudlar oldidagi vazifalar.....	230

IX bob. JINOYATLARNING OLDINI OLISH CHORALARI

9.1. Jinoyatlarning oldini olish va uning ahamiyati.....	238
9.2. Jinoyatning sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlarni bartaraf etish haqidagi taqdimnoma.....	241

X bob. REABILITATSIYA

10.1. «Reabilitatsiya» tushunchasi.....	248
---	-----

10.2. Reabilitatsiyaning asoslari va oqibatlarini.....	250
10.3. Reabilitatsiya etilishning mulkiy va boshqa oqibatlarini.....	252
10.4. Qisman reabilitatsiya etish.....	253
10.5. Reabilitatsiya etilgan shaxsga yetkazilgan zararni qoplash tartibi va uning boshqa huquqlarini tiklash.....	256

XI bob. PROTSESSUAL MUDDATLAR VA CHIQIMLAR

11.1. Protsessual muddatlar: tushunchasi, ahamiyati va turlari.....	263
11.2. Protsessual chiqimlar va ularni qoplash.....	267

MAXSUS QISM

XII bob. JINOYAT ISHINI QO‘ZG‘ATISH BOSQICHI

12.1. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish bosqichi va uning ahamiyati.....	272
12.2. Jinoyat ishini qo‘zg‘atishga vakolatli bo‘lgan organlar va shaxslar.....	275
12.3. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish sabablari va tartibi.....	277
12.4. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish asoslari.....	281
12.5. Jinoyat ishini qo‘zg‘atish tartibi.....	283
12.6. Jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish asoslari va tartibi.....	284

XIII bob. DASTLABKI TERGOV BOSQICHI

13.1. Dastlabki tergov bosqichining mohiyati va ahamiyati.....	288
13.2. Dastlabki tergov shakllari.....	291
13.3. Surishtiruv.....	292
13.4. Dastlabki tergov.....	296

XIV bob. DASTLABKI TERGOVNING UMUMIY SHARTLARI

14.1. Dastlabki tergovning umumiy shartlari va ularning ahamiyati.....	298
14.2. Tergovga tegishlilik, uni aniqlash belgilari.....	299

XV bob. TERGOVCHINING SURISHTIRUV ORGANLARI BILAN HAMKORLIGI

15.1. Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligi va uning ahamiyati.....	309
15.2. Tergovchining surishtiruv organlari bilan hamkorligining huquqiy asoslari.....	310
15.3. Hamkorlik shakllari.....	311

XVI bob. JINOYAT ISHIDA GUMON QILINUVCHI VA AYBLANUVCHI TARIQASIDA ISHTIROK ETISHGA JALB QILISH

16.1. Shaxsni gumon qilinuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb etish va uni so‘roq qilish tartibi.....	315
16.2. Shaxsni ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb etish va uni so‘roq qilish tartibi.....	322
16.5. Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoyalanih huquqi bilan ta’minlash.....	326
16.4 Ayblovni o‘zgartirish, tugatish va to‘ldirish. Tugatilgan ayblovni qayta tiklash.....	333

XVII bob. DASTLABKI TERGOVNI TO‘XTATISH VA QAYTA TIKLASH

17.1. Dastlabki tergovni to‘xtatish, uning asoslari va shartlari.....	336
17.2. Dastlabki tergovni to‘xtatishning protsessual tartibi.....	337
17.3. Yashiringan ayblanuvchini qidirish choralarini ko‘rish.....	339
17.4. Dastlabki tergovni qayta tiklash.....	343

XVIII bob. DASTLABKI TERGOVNI TAMOMLASH

18.1. Dastlabki tergovni tamomlash va uning turlari.....	345
18.2. Jinoyat ishini tugatish, uning asoslari va tartibi.....	347
18.3. Dastlabki tergovni ayblov xulosasini tuzish bilan tamomlash.....	350
18.4. Prokuror ayblov xulosasi bilan kelgan jinoyat ishi yuzasidan bajaradigan ishlar.....	359

XIX bob. SURISHTIRUV VA DASTLABKI TERGOV ORGANLARINING QONUNLARNI IJRO ETISHINI NAZORAT QILISH

19.1. Umumiy qoidalar.....	363
19.2. Dastlabki tergov yuritishning qonuniyligini nazorat qilish.....	364
19.3. Ayblov xulosasi tuzish bilan dastlabki tergovni tamomlanishini nazorat qilish.....	370

XX bob. SUDLOVGA TEGISHLILIK. JINOYAT ISHINI SUDDA KO‘RISH UCHUN TAYINLASH

20.1. Sudlovga tegishlilik va uning turlari.....	373
20.2. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash, uning vazifalari va ahamiyati.....	374
20.3. Jinoyat ishini sudda ko‘rish uchun tayinlash vaqtida sudya qabul qiladigan ajrim (qaror)	378
20.4. Protsess ishtirokchilarini jinoyat ishi materiallari bilan tanishtirish.....	379

XXI bob. SUD MUHOKAMASI BOS'QICHI

21.1. Sud muhokamasining mohiyati, ahamiyati va vazifalari.....	382
21.2. Jinoyat ishini ko'rishda sud tarkibining o'zgarishligi.....	386
21.3. Sud muhokamasining doirasi.....	389
21.4. Ayblovni sudda o'zgartirish.....	390
21.5. Sud muhokamasini kechiktirish va jinoyat ishini ko'rib chiqishni tugatish asoslari.....	393
21.6. Sud majlisida ajrim chiqarish tartibi va sud majlisining tartibi.....	395
21.7. Sud majlisining bayonnomasi.....	395
21.8. Sud majlisida tartibni buzuvchilarga nisbatan qo'llaniladigan choralar.....	396

XXII bob. SUD MUHOKAMASINING TARTIBI

22.1. Sud muhokamasining tuzilishi.....	399
22.2. Sud muhokamasining tayyorlov qismi.....	399
22.3. Sud tergov, uning ahamiyati va mazmuni.....	405
22.4. Sud tergovida tergov harakatlarining xususiyatlari.....	409
22.5. Taraflar muzokarasining mazmuni va tartibi.....	413
22.6. Sudlanuvchining oxirgi so'zi va sud tergovini yangitdan boshlashning protsessual tartibi.....	413

XXIII bob. HUKM

23.1. Hukm, uning mohiyati va ahamiyati.....	416
23.2. Hukmning mazmuni va uni chiqarish tartibi.....	418
23.3. Sud hukm chiqarayotganida hal qiladigan masalalar.....	419
23.4. Hukmni e'lon qilish.....	422
23.5. Sudning xususiy ajrimlari.....	423

XXIV bob. HUKM, AJRIM VA QARORLARNING QONUNIYLIGI, ASOSLILIGI VA ADOLATLILIGINI TEKSHIRISHNING UMUMIY SHARTLARI

24.1. Hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosliligi va adolatliligini tekshirishning umumiy shartlari, ularning mohiyati va turlari.....	426
24.2. Hukmni bekor qilish yoki o'zgartirish asoslari.....	429
24.3. Yuqori sud ajrimining (qarorining) mazmuni va uni ijro etish uchun yuborish.....	433
24.4. Yuqori sud ko'rsatmalarining majburiyligi.....	434

XXV bob. APELLATSIYA TARTIBIDA ISH YURITISH BOSQICHI

25.1. Apellatsiya tartibida ish yuritish bosqichi, uning vazifalari va ahamiyati.....	437
25.2. Sudda appellatsiya tartibida ish yuritish.....	441
25.3. Apellatsiya instansiyasi sudining ishni ko'rib chiqish natijalari bo'yicha hal qiluv qarori.....	443

XXVI bob. KASSATSIYA TARTIBIDA ISH YURITISH BOSQICHI

- 26.1. Kassatsiya tartibida ish yuritish, uning vazifalari va ahamiyati.....447
- 26.2. Jinoyat ishini kassatsiya tartibida ko‘rib chiquvchi sudning vakolatlari.....452
- 26.3. Xususiy shikoyat va protestlarni hal qilish.....454

XXVII bob. NAZORAT TARTIBIDA ISH YURITISH BOSQICHI

- 27.1. Nazorat tartibida ish yuritish bosqichi, uning vazifalari va ahamiyati.....457
- 27.2. Qonuniy kuchga kirgan hukm va ajrim (qaror) yuzasidan shikoyat qilish yoki protest bildirish huquqiga ega bo‘lgan shaxslar.....459
- 27.3. Talab qilib olingan jinoyat ishini tekshirish va qaror qabul qilish.....461
- 27.4. Jinoyat ishlarini protestlar bo‘yicha nazorat tartibida ko‘ruvchi sudlar.....462
- 27.5. Nazorat instansiyasi sudida jinoyat ishini ko‘rish tartibi.....463

XXVIII bob. YANGI OCHILGAN HOLATLAR MUNOSABATI BILAN ISH YURITISHNI QAYTADAN BOSHLASH

- 28.1. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash, uning vazifalari va ahamiyati.....466
- 28.2. Yangi ochilgan holatlar munosabati bilan ish yuritishni qaytadan boshlash sabablari, asoslari va tartibi.....466
- 28.3. Sudning yangi ochilgan holatlar tufayli ish yuritishni qaytadan boshlash haqidagi masalani hal qilishi.....469

XXIX bob. HUKMNI IJRO ETISH BOSQICHI

- 29.1. Hukmni ijro etish bosqichi, uning vazifalari va ahamiyati.....471
- 29.2. Hukmni ijro etish asoslari va shartlari.....472
- 29.3. Hukmni, ajrimni va qarorni ijro ettirish tartibi.....474
- 29.4. Hukm, ajrim, qarorni ijro etuvchi organlar.....476
- 29.5. Hukmni ijro etish bosqichida mahkumlarning huquqiy holati.....486
- 29.6. Sud hukm, ajrim va qarorni ijro etishda hal qiladigan masalalar.....487

XXX bob. VOYAGA YETMAGANLAR ISHLARINI YURITISH

- 30.1. Voyaga yetmaganlar ishlarini yuritishning xususiyatlari.....496
- 30.2. Voyaga yetmagan shaxsni qamoqqa olish.....500
- 30.3. Voyaga yetmaganlar ishlari bo‘yicha sud muhokamasining Xususiyatlari.....503

XXXI bob. TIBBIY YO‘SINDAGI MAJBURLOV CHORALARINI QO‘LLASH TO‘G‘RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

- 31.1. Tibbiy yo‘sindagi majburlov choralari va ularni qo‘llash asoslari.....507
- 31.2. Dastlabki tergovni o‘tkazish.....509
- 31.3. Ishning sudda ko‘rilishi.....512

XXXII bob. YARASHUV TO‘G‘RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

- 32.1. Yarashuv to‘g‘risidagi ishlari yuritish tushunchasi.....516
32.2. Yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni yuritishning protsessual tartibi.....516
32.3. Yarashuv to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha sud muhokamasi va sud ajrimi.....518

XXXIII bob. AMNISTIYA AKTINI QO‘LLASH TO‘G‘RISIDAGI ISHLARNI YURITISH

- 33.1. Amnistiya akti asosida javobgarlikdan ozod qilishning xususiyatlari.....521
33.2. Ishni sudga qadar yuritish bosqichida amnistiya aktining qo‘llanilishi tartibi.....523
33.3. Jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish yoki jinoyat ishini tugatish haqidagi iltimosnomani sudga kiritish to‘g‘risidagi masalani prokuror tomonidan ko‘rib chiqish tartibi.....525
33.4. Amnistiya aktini qo‘llash masalasining sud tomonidan hal etilishi.....526

XXXIV bob. XORIJIY DAVLATLARNING JINOYAT PROTSESSI

- 34.1. Xorijiy davlatlar jinoyat protsessi va jinoyat-protsessual qonunchiligining umumiy tavsifi.....530
34.2. Sudgacha bo‘lgan ish yuritish va uning farqlanishi.....540
34.3. Jinoyat ishini sud muhokamasiga tayinlash. Sud muhokamasi. Kassatsiya tartibida va nazorat tartibida ish yuritish. Maxsus ish yuritish.....543
34.4. MDH mamlakatlaridagi jinoyat protsessining ijtimoiy-huquqiy xususiyati.....558

XXXV bob. JINOYAT SUDI ISHLARINI YURITISH SOHASIDAGI XALQARO HAMKORLIK

- 35.1. Sudlar, prokurorlar, tergovchilar va surishtiruv organlarining xorijiy davlatlar vakolatli organlari bilan o‘zaro hamkorligining tartibi to‘g‘risidagi asosiy qoidalar.....561
35.2. Shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish yoki hukmni ijro etish uchun ushlab berish.....566

O‘ – 33 O‘zbekiston Respublikasining jinoyat protsessi: Darslik // B. A. Mirenskiy, A. X. Rahmonqulov, D. Kamalxodjayev, V. V. Kadirova va boshqalar. To‘ldirilgan ikkinchi nashri. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2012. – 588-b.

Darslikning to‘ldirilgan ikkinchi nashrida jinoyat protsessi fanining Umumiy va Maxsus qismlari batafsil bayon etilgan bo‘lib, asosiy e‘tibor jinoyat protsessining eng muhim tushuncha va prinsiplariga qaratilgan hamda shu nuqtai nazardan jinoyat protsessining ishtirokchilari. isbotlashni amalga oshirish, protsessual majburlov choralarini qo‘llash tartiblari va asoslari, jinoyat natijasida yetkazilgan mulkiy ziyonni qoplash, jinoyatlarning oldini olish choralari, reabilitatsiya, protsessual muddatlar va chiqimlar haqidagi va boshqa masalalar yoritilgan. Mualliflar jinoyat protsessining bosqichlariga o‘ziga xos yondashuv asosida ta’rif berganlar, har bir bosqichni alohida-alohida ko‘rib chiqqanlar. Kitobda Jinoyat-protsessual kodeksiga kiritilgan 2012-yil 6-yanvargacha bo‘lgan o‘zgartish va qo‘shimchalar hisobga olingan.

Yuridik oliy o‘quv yurtlarining talabalari, tinglovchilar, kursantlar, huquqni muhofaza qilish organlarining xodimlariga mo‘ljallangan.

BBK 67.99(2Y)93

Yuridik fanlar doktori, professor
MIRENSKIY Boris Aronovich;

yuridik fanlar nomzodi, dotsent
RAHMONQULOV Axror Xudoyorovich;

yuridik fanlar nomzodi
KAMALXODJAYEV Djapar

yuridik fanlar nomzodi, dotsent
KADIROVA Viktoriya Vladimirova;

yuridik fanlar nomzodi, dotsent
AKRAMXODJAYEV Bori Toxtaxodjyevich

yuridik fanlar nomzodi, dotsent
MIRAZOV Davron Miragzamovich;

yuridik fanlar nomzodi, dotsent
QULAXMEDOV Adbusattor Baxriddinovich

yuridik fanlar nomzodi, dotsent
SAIDOV Baxrom Anvarovich.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING JINOYAT PROTSESSI

Darslik

Muharrir **I. I. Xuvaytov**
Texnik muharrir **D. Hamidullayev**

Bosishga __.__.2012-yilda ruxsat etildi. Nashriyot hisob tabog‘i 42,0.
Buyurtma № Adadi 200. Bahosi kelishuv asosida.

O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi,
100197, Toshkent sh., Intizor ko‘chasi, 68.